

Yıl: 2025 Cilt:10 Sayı:26

Year: 2025 Vol:10 No:26

İKTİSADİ İDARİ VE SİYASAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Economics Business and Political Researches

Uluslararası e-Dergi / International e-Journal

e-ISSN: 2564-7466

İKTİSAD

JEBUPOR

İKTİSADİ İDARİ VE SİYASAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
JOURNAL OF ECONOMICS BUSINESS AND POLITICAL RESEARCHES

Cilt: 10 • Sayı: 26 • Şubat 2025
Vol: 10 • No: 26 • February 2025

e-ISSN: 2564-7466

<http://dergipark.org.tr/iktisad>
e-posta: iktisaddergisi@gmail.com

İKTİSAD, uluslararası hakemli, uluslararası indeksli, açık erişimli bilimsel bir dergidir.

İKTİSADİ İDARİ VE SİYASAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

JOURNAL OF ECONOMICS BUSINESS AND POLITICAL RESEARCHES

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

Baş Editör (Editor-in-Chief)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY

Doç. Dr. Kazım SARIÇOBAN

Dr. Öğr. Üyesi Elif KAYA

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY (Başkan)	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ	(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil TUNALI	(Galatasaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin PAKSOY	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih KAPLAN	(Tarsus Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal Nazım İREM	(İstanbul Aydın Üniversitesi)
Doç. Dr. Kazım SARIÇOBAN	(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU	(Devlet İdarecilik Akademisi, Azerbaycan)
Dr. Öğr. Üyesi Elif KAYA	(İstanbul Aydın Üniversitesi)

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Mustafa ÖZER	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AKAL	(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Liao WEI	(Confucius Institute, Skopje, Macedonia)
Prof. Dr. Adnan ÇELİK	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Cem TANOVA	(Doğu Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ERDEM	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Ľubica BAJZÍKOVÁ	(Univerzita Komenského v Bratislave)
Prof. Dr. Suranga SILVA	(University of Colombo, Sri Lanka)
Doç. Dr. Anukrati SHARMA	(University of Kota, India)
Doç. Dr. Elnur ALİYEV	(Devlet İdarecilik Akademisi, Azerbaycan)

Sekretarya (Secretaries)

Mahsun YALÇIN

Merve ÇELİK

Dergi Ofis Adresi (Office Address)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, K:1, No:133

Şehitkamil / Gaziantep / Türkiye

Web: <http://dergipark.org.tr/iktisad>

E-mail: iktisaddergisi@gmail.com

İKTİSAD'ın Tarandığı İndeksler

	 Central and Eastern European Online Library
 Bielefeld Academic Search Engine	
 Academic Scientific Journals	
	 Electronic Journals Library
 ZEITSCHRIFTEN DATENBANK	 OpenAIRE
 Genamics JournalSeek	 Eurasian Scientific Journal Index www.ESJIndex.org
 SIS Scientific Indexing Services	 JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE
 INFOBASE INDEX	 IJFACTOR
 Saji JOURNAL INDEX	 I2OR
 EuroPub Directory of Academic and Scientific Journals	 idealonline
 DRJI	 IPIndexing Indexing Portal

İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi yılda üç kez Şubat, Haziran ve Ekim aylarında yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin kısmen ya da tamamen iktibas edilemez.

Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman iki ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır. Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin **web adresinde** yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izinsiz hiçbir iletişim ve kopyalama sistemi kullanılarak yeniden kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

Journal of Economics Business and Political Researches is an international peer-reviewed journal which is published three times a year in February, June and October. The articles cannot be cited partly or entirely without showing resources.

The responsibility about scientific and grammatical issues is belong to authors.

The papers sent to the journal are reviewed by two referees and after their approval, they will be sent to edit before being published.

Writing & Publishing Policies can be found in the journal's **website**.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without prior written permission.

Bu Sayının Hakemleri*

Prof. Dr. Ayşe Meral UZUN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)	Doç. Dr. Tuncay DURNA (Buckinghamshire New University, UK)
Prof. Dr. Banu UÇKAN HEKİMLER (Anadolu Üniversitesi)	Doç. Dr. Mehmet Ali CANBOLAT (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Barış ÖZDAL (Bursa Uludağ Üniversitesi)	Doç. Dr. Mehmet GÜVEN (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Birol ERKAN (İskenderun Teknik Üniversitesi)	Doç. Dr. Mortaza OJAGHLOU (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz BAHÇEKAPILI (Marmara Üniversitesi)	Doç. Dr. Mustafa Orhan ÖZER (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ceyhun HAYDAROĞLU (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)	Doç. Dr. Nazlı ERSOY (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Prof. Dr. Demokaan DEMİREL (Kocaeli Üniversitesi)	Doç. Dr. Oğuzhan ERDOĞAN (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Enes Emre BAŞAR (Anadolu Üniversitesi)	Doç. Dr. Osman BAYRAKTAR (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut DOĞAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)	Doç. Dr. Recep FEDAİ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KOCAOĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Doç. Dr. Seher YASTIOĞLU (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Şakir SAKARYA (Balıkesir Üniversitesi)	Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (İstanbul Nişantaşı Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Abdullah EROL (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet APAN (İçişleri Bakanlığı - Gazi Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KIRAY (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet TUNÇ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Bora TARHAN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Aysun ÖCAL (Aksaray Üniversitesi)	Doç. Dr. Batuhan MEDETOĞLU (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe Meriç YAZICI (İstanbul Gelişim Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Binnur AKIF (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Doç. Dr. B. RAVINDER (NICMAR University / INDIA)	Dr. Öğr. Üyesi Burak GÖKALP (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram KOCA (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Emre Kadir ÖZEKENCİ (Çağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Damla MURSÜL (İstanbul Rumeli Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Hakan YÜKSEL (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Elvettin AKMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif KARA (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Emrah AYHAN (Anadolu Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mesut ÖNCEL (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Eren Alper YILMAZ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Serpil KÖSE (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan ARSLAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Erol TEKİN (Kastamonu Üniversitesi)	Dr. Duygu AKSU (Bağımsız Araştırmacı)
Doç. Dr. Hakan ÖZKÖSE (Bartın Üniversitesi)	Dr. Fatma Tuba ÇOBANKAYA (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Halil ŞİMDİ (Sakarya Üniversitesi)	Dr. Mehmet DEĞİRMENCİ (Bağımsız Araştırmacı)
Doç. Dr. Hande AKSÖZ YILMAZ (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)	Dr. Orhan Orçun BITRAK (Bağımsız Araştırmacı)
Doç. Dr. Handan BOYALI (Munzur Üniversitesi)	Dr. Özge KOZAL (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin ÇETİN (Bursa Teknik Üniversitesi)	

*Bu sayıda birbirinden değerli 57 hakemimiz, İKTİSAD'a cömert bir şekilde zaman ve uzmanlıklarıyla katkıda bulundu.

Kıymetli hakemlerimize, makale incelemeye ve değerlendirmeye gereken zamanı ve çabayı ayırdıkları ve çalışmanın kalitesini arttırmaya yardımcı tüm yorum ve önerileri için sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Eğer sizler olmasaydınız, hakemli dergilerin yüksek standartlarını koruması imkânsız olurdu.

İKTİSAD, siz değerli hakemlerimizin cömert ve uzman katkıları sayesinde, bilimsellikten ödün vermeden, seçkin bir dergi olma yolunda ilerlemektedir.

Saygılarımızla...

İKTİSAD Editör Kurulu

Makaleler/Articles

1.	Halka Arz İşlemleri ile Yatırımcı Portföyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Examining the Relationship Between Public Offering Transactions with Investor Portfolio</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Bilen BALIKÇI & Mert Baran TUNÇEL	1-11
2.	Büyük Verinin Yönetişim Alanındaki Yerinin Bibliyometrik Analiz ile İncelenmesi <i>Examining the Place of Big Data in the Field of Governance with Bibliometric Analysis</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Melih ENGİN	12-32
3.	Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Parlamentonun Etkinliği <i>Effectiveness of Parliament in Presidential Government System</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Nihat BİLGİÇ & Tuğba YOLCU	33-55
4.	Kripto Para Çalışmalarının Literatürdeki Eğilimi: Bibliyometrik Bir Analiz <i>Trend of Cryptocurrency Studies in the Literature: A Bibliometric Analysis</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Pınar ÇOMUK	56-79
5.	A Comparison of Premier-presidential and President-parliamentary Systems Based on Presidential Elections <i>Başbakanlı-başkanlık ve Başkanlı-parlamentar Sistemlerin Başkanlık Seçimleri Üzerinden Karşılaştırılması</i> Paper Type: Research Paper / Makale Türü: Araştırma Makalesi Abdullah METİN & Ömer Faruk UĞURLU	80-92
6.	Büyükşehir Belediyelerinin Halkla İlişkiler Uygulamalarında Katılımcı Yönetim ve Politika Yayılımının Etkisi <i>The Effect of Participatory Management and Policy Diffusion on Public Relations Practices of Metropolitan Municipalities</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper İbrahim Halil GÜZEL	93-112

Makaleler/Articles

7.	Demokratik ve Otoriter Yönetici Tarzlarının Çalışanların Motivasyonlarına Etkisinde Örgüt Kültürünün Aracı Rolü ve Buna Yönelik Bir Araştırma <i>The Mediating Role of Organizational Culture in the Effect of Democratic and Authoritarian Manager Styles on Employee Motivation: A Research Study</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Mehmet KARABULUT & Salih GÜNEY 113-131
8.	Yükseköğretimde Yapay Zekâ: Öğrenci Tutumları ve Akademisyen Görüşleri <i>Artificial Intelligence in Higher Education: Student Attitudes and Academician Perspectives</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Hasan Selçuk ETİ 132-153
9.	Towards Global Academic Performance Rankings: A Dynamic and Integrated Decision Support System Based on Scientometric Indicators in Different Databases <i>Küresel Akademik Performans Sıralamalarına Doğru: Farklı Veri Tabanlarındaki Bilimsel Göstergelere Dayalı Dinamik ve Entegre Bir Karar Destek Sistemi</i> Paper Type: Research Paper / Makale Türü: Araştırma Makalesi Mahmut BAYDAŞ 154-174
10.	AB’de “Çoğunlukçu Olmayan Kurumlar” Olarak AB Ajanslarının İyi Yönetişim İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi <i>Evaluation of EU Agencies as “Non-Majoritarian Institutions” in the Context of Good Governance Principles</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Feza SOLAK TUYGUN 175-195
11.	Stresle Başa Çıkma Yöntemlerinin Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkisi: Üniversite Çalışanları Üzerine Bir Çalışma <i>The Effect of Stress Coping Methods on Psychological Resilience: A Study of University Employees</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Ali TEFEK 196-216
12.	Merkez-Çevre Teorisi Bağlamında Modernleşme Sürecini Max Weber’in Otorite Tipleri Üzerinden Değerlendirmek <i>Evaluating the Modernization Process in the Context of Center-Periphery Theory through Max Weber's Authority Types</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Ali Fuat GÖKÇE & Eren KARAOĞLU 217-233

Makaleler/Articles

13.	Savunma Harcamaları ve Kurumsal Kalitenin Gelir Eşitsizliğine Etkisi: Türkiye’den Yeni Kanıtlar <i>The Effect of Defense Spending and Institutional Quality on Income Inequality: Fresh Evidence from Türkiye</i>	Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper	
	Burhan DURGUN		234-256
14.	The Moderating Role of Climacteric Period in the Influence of Positive Psychological Capital on Affective Commitment of Female Employees: A Study on Private Hospital Employees <i>Kadın Çalışanların Pozitif Psikolojik Sermayelerinin Duygusal Bağlılığa Etkisinde Klimakterik Dönemin Düzenleyici Rolü: Özel Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma</i>	Paper Type: Research Paper / Makale Türü: Araştırma Makalesi	
	Ferah KEKLİK OKUL & Ayşe İpek KOCA BALLI & Murat KOÇ		257-276
15.	Küresel Enerji ve Metal Emtia Piyasaları ile Pay Senedi Piyasaları Arasındaki Dinamik İlişkilerin İncelenmesi: Türkiye Örneği <i>Analysing the Dynamic Relationship between Global Energy, Metal Commodity, and Equity Markets: The Case of Türkiye</i>	Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper	
	Aslan AYDOĞDU & Elif Hilal NAZLIOĞLU		277-294
16.	A Bibliometric Analysis of International Trade and Environment <i>Uluslararası Ticaret ve Çevre Alanlarına İlişkin Bir Bibliyometrik Analizi</i>	Paper Type: Research Paper / Makale Türü: Araştırma Makalesi	
	Zeynep AKTAŞ ÇİMEN		295-310
17.	İş Tatmininin Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlığa Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracı Rolü <i>The Mediating Role of Organizational Justice in The Effect of Job Satisfaction on Organizational Commitment and Organizational Citizenship</i>	Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper	
	Hamed Jabbari FARHOUD & Salih GÜNEY & Erginbay UĞURLU		311-332
18.	Liberalleşmeye Yönelik Hareketlerin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkisinin Yıllara Göre Karşılaştırılmalı Analizi <i>Comparative Analysis of The Impact of Liberalization Movements on Türkiye’s Foreign Trade by Years</i>	Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper	
	Metin KETBOĞA		333-348

Makaleler/Articles

19. Kamu Diplomasi Temelinde Türkiye'nin Göç Yönetişiminin İncelenmesi: Gaziantep İli Örneği

Analyzing Türkiye's Migration Governance Based on Public Diplomacy: The Case of Gaziantep Province

Makale Türü: Derleme Makale / Paper Type: Review Paper

Uğur ÜNAL

349-361

20. Bir İnsan Hakları İhlali Olarak Uluslararası İşletmelerde Modern Kölelik: Genel Bir Bakış ve Mücadele Stratejileri

Modern Slavery in International Business as a Human Rights Violation: An Overview and Strategies to Combat

Makale Türü: Derleme Makale / Paper Type: Review Paper

Tuğba ERDEM ALADAĞ

362-379

21. Avrupa Birliği İçinde Çokkültürlülük Karşıtlığının Yabancı Düşmanlığına Etkisi: 2024 Avrupa Parlamentosu Seçim Sonuçları Üzerinde bir Değerlendirme

The Impact of Anti-Multiculturalism on Xenophobia within the European Union: An Assessment of the 2024 European Parliament Election Results

Makale Türü: Derleme Makale / Paper Type: Review Paper

Müge PALANCI

380-392

22. The Effects of the Ukraine-Russia War on the Problem of Energy Resources and Agricultural Products Reflections on World and Türkiye Trade

Enerji Kaynakları ve Tarım Ürünleri Sorununa Ukrayna-Rusya Savaşının Etkileri: Dünya ve Türkiye Ticaretine Yansımaları

Paper Type: Review Paper / Makale Türü: Derleme Makale

Remzi BULUT

393-405

Halka Arz İşlemleri ile Yatırımcı Portföyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

◆◆◆

Examining the Relationship Between Public Offering Transactions with Investor Portfolio

Bilen BALIKÇI*
Mert Baran TUNÇEL**

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1459848>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
27.03.2024

Kabul Tarihi:
04.11.2024

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Şirketlerin sürdürülebilirliğini sağlama ve yüksek finansal giderlerinin mali tablolar ile kazançlar üzerinde oluşturduğu olumsuz etkileri minimize etme amacı, şirketleri halka arz yoluyla kaynak sağlamaya yönlendirmektedir. Bu çalışmada, Haziran 2012-Şubat 2024 dönemine ait aylık veriler kullanılarak halka arz endeksi (XHARZ) ile yerli ve yabancı yatırımcıların portföy değerleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Fourier nedensellik testi sonuçlarına göre, halka arz endeksi ile yatırımcı portföy değerleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu bulgular, yatırımcı portföylerinin yalnızca halka açık şirket hisselerini içermemesi, portföylerin tahvil, emtia ve gayrimenkul gibi farklı varlık sınıflarını da kapsayabilmesi ile açıklanabilir. Ayrıca, Türkiye’de finansal okuryazarlık oranının düşüklüğü, halka arz yatırımlarının kısa vadeli kazanç aracı olarak değerlendirilmesi ve geleneksel yatırım araçları olan altın ve dövizden yeniden yönelim gibi faktörlerin de bu sonuçların ortaya çıkmasında rol oynadığı düşünülmektedir. Bu unsurlar, analiz sonuçlarının özgün yapısına ve yatırımcı davranışlarının dinamiklerine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışmanın sonuçları, finansal okuryazarlık seviyesinin artırılması ve halka arz süreçlerine ilişkin stratejik düzenlemelerin gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Halka arz endeksi, yatırımcı portföyleri, Fourier ADF birim kök testi, Fourier Toda- Yamamoto nedensellik testi.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
27.03.2024

Accepted:
04.11.2024

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

Ensuring corporate sustainability and mitigating the adverse impacts of high financial expenses on financial statements and earnings have prompted companies to seek funding through public offerings. This study examines the relationship between the initial public offering index (XHARZ) and the portfolio values of domestic and foreign investors using monthly data from June 2012 to February 2024. According to the results of the Fourier causality test, no causal relationship was identified between the IPO index and investor portfolio values. These findings can be attributed to the diversification of investor portfolios, which may include not only publicly traded company shares but also other asset classes such as bonds, commodities, and real estate. Furthermore, the low level of financial literacy in Turkey, the perception of IPO investments as short-term profit opportunities, and the reorientation towards traditional investment tools like gold and foreign currency are factors that may have contributed to these results. These elements provide critical insights into the unique nature of the analysis outcomes and the dynamics of investor behavior. The findings underscore the necessity of enhancing financial literacy levels and implementing strategic adjustments in IPO processes to address these challenges effectively.

Keywords: Initial public offerings index, investor portfolios, Fourier ADF unit root test, Fourier Toda Yamamoto causality test.

Atf/ to Cite (APA): Balıkçı, B. ve Tunçel, M. B. (2025). Halka arz işlemleri ile yatırımcı portföyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 1-11. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1459848>

*ORCID Arş. Gör., İstanbul Beykent Üniversitesi, İşletme Bölümü, balikcibilen@gmail.com

** ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Şirnak Üniversitesi, Muhasebe ve Vergi Bölümü, mbtuncel@sirnak.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions and Purpose:

This study examines the relationship between the IPO index and the portfolio values of domestic and foreign investors, addressing a gap in the literature regarding the impact of IPOs on portfolio diversification. While IPOs are a critical financing tool for reducing external costs and optimizing capital structure, particularly in markets like Türkiye with high inflation and borrowing costs, their influence on investor behavior remains underexplored. Using Fourier Toda-Yamamoto causality tests on data from June 2012 to February 2024, this research aims to provide theoretical and empirical insights into the efficiency of capital markets and investor decision-making. The findings are expected to guide policymakers in improving financial market strategies and fostering sustainable market development.

Literature Review:

The literature on IPOs provides significant findings regarding their initial returns, long-term performance, and market impacts across different markets and periods. Studies generally indicate that IPOs yield high positive returns on the first trading day (Chalk and Peavy, 1987; Loughran and Ritter, 2004; Drobetz et al., 2005), though these returns may vary in the long term depending on market conditions and investor behavior (Agarwal et al., 2008; Cai and Wei, 1997).

Research in emerging markets has focused on the effects of IPOs on market volatility and trading volume. For instance, during the Covid-19 period, IPOs were found to reduce volatility (Bayraktar Yetim and Koy, 2022), and a bidirectional causality was observed between short-term price performance and trading volume (Demirtaş et al., 2023). Overall, IPOs are shown to improve corporate performance and contribute significantly to markets (Bağcı and Sariay, 2021; Medetoğlu and Saldanlı, 2023; Mumtaz and Yoshino, 2023).

Methodology:

In this study, Fourier-based tests were employed to examine the relationships between the IPO index and the portfolio values of domestic and foreign investors, considering both hard (sharp) and soft (gradual) structural breaks. The inclusion of these tests is critical as they allow for a more robust and accurate analysis by capturing both sudden changes and subtle shifts in the data, which traditional methods might overlook.

Fourier tests are particularly valuable in economic and financial time series analysis as they account for nonlinearity and structural changes without requiring prior knowledge of the breakpoints. Unlike conventional methods, which often assume a static relationship over time or rely on pre-determined break dates, Fourier tests can identify patterns and periodicities that reflect the complex dynamics of real-world financial systems. This capability enhances the reliability of the results by reducing biases that may arise from unaccounted structural changes or nonlinearities.

By incorporating Fourier-based methods, this study not only ensures the robustness of its findings but also provides deeper insights into the dynamic interplay between IPO activities and investor behavior, making a significant contribution to the literature on capital markets and investment analysis.

Conclusion, Discussion, and Policy Recommendations:

This study finds no causal relationship between the IPO index and domestic or foreign investors' portfolio values, highlighting that diversified portfolios across asset classes like bonds, commodities, and real estate dilute the influence of IPOs. Low financial literacy in Türkiye and a preference for short-term gains over long-term strategies limit the potential impact of IPOs, as many investors prioritize traditional assets like gold and foreign currencies. To address these issues, policy recommendations include improving transparency in the IPO process, enhancing financial literacy through educational programs, and encouraging diversified investment strategies. Future research could further explore the role of exchange rate dynamics and long-term relationships to provide deeper insights into capital market development.

1. Giriş

Sermaye Piyasası Kurulu tarafından belirlenen koşulları sağlayan şirketler, finansman ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hisse senetlerini arz ederek borsaya kote olabilirler. Halka açılma, anonim şirketlerin doğrudan finansman kaynağı bulmak için başvurdukları önemli yollardan biridir. İlk olarak 1611 yılında Hollanda'da Doğu Hindistan Şirketi'nin hisselerinin bir kısmını halka satması ve temettülerini yatırımcılara dağıtmasıyla başlayan modern borsa işlemleri, zamanla Amsterdam dışına çıkarak Londra (1801), Berlin (1805), New York (1817) ve Tokyo (1878) gibi dünya borsalarında da uygulanmaya başlanmıştır (Çalışkan, 2022: 314-315). Türkiye'de ise halka açılma işlemlerinin geçmişi Osmanlı Devleti'ne dayansa da modern borsa işlemleri İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB) 1985'te kurulmasıyla başlamış ve 2013 yılında adı Borsa İstanbul (BIST) olarak değiştirilmiştir. Modern borsa işlemleri sayesinde çok sayıda yerli ve yabancı yatırımcı halka açık şirketlere yatırımlar yaparak bu şirketlere fon sağlamıştır.

Halka arzlar, finansman sağlama yöntemlerinden biri olarak sermaye piyasalarının temel yapı taşını oluşturur. Finansal teoriler çerçevesinde, halka arz yoluyla fon sağlayan şirketler sermaye yapılarını optimize ederek dış finansman maliyetlerini düşürebilir. Modigliani ve Miller'in (1958) sermaye yapısı teorisine göre, şirketler sermaye maliyetlerini minimize edebilmek için piyasa koşullarına uygun finansman kaynaklarını seçerler. Özellikle yüksek borçlanma maliyetleri ve enflasyonun olduğu Türkiye gibi piyasalarda, halka arzlar şirketler için önemli bir özkaynak finansmanı kaynağı sağlar. Bu yolla şirketler, dış borçlanma maliyetlerini azaltarak finansal sürdürülebilirliklerini artırabilir ve bilanço yapılarını güçlendirebilir. Ayrıca halka arzlar, şirketlerin finansal risklerini çeşitlendirmelerini sağlar çünkü özkaynak finansmanı, borçla finanse edilen projelere kıyasla daha düşük risk taşır ve uzun vadeli büyüme stratejilerine katkı sağlar.

Covid-19 pandemisinin ardından yavaşlayan büyüme ve artan borçlanma maliyetleri, Türkiye gibi enflasyonun ve borçlanma maliyetlerinin yüksek olduğu ülkelerde halka arz olan şirket sayısında ciddi bir artışa neden olmuştur. Şirketler, sürdürülebilirliklerini devam ettirebilmek ve yüksek finansal giderlerin mali tablolarında yarattığı olumsuz etkileri minimize etmek amacıyla halka arzları bir fırsat olarak görmektedirler. Bu durum, halka arz edilen şirketlerin piyasa değerlerini, halka açıklık oranlarını ve performans göstergelerini artırarak kurumsal kimliklerine katkı sağlamaktadır. Nitekim, Borsa İstanbul'da 2008 küresel finans krizinden önce %72 olan yabancı yatırımcı portföy oranı, 2024 yılına gelindiğinde küresel ve bölgesel krizlerin etkisiyle %36'lara kadar gerilemiştir (MKK, 2024). Yabancı yatırımcı sayısındaki bu azalış ve işlem hacmindeki düşüşü dengelemek amacıyla şirketler halka arz işlemlerine teşvik edilmiştir, bu da yerli yatırımcıların borsaya yönelmesini hızlandırmıştır.

Finansal piyasalardaki etkin piyasa hipotezi (EMH), halka arzların yatırımcılar açısından önemini açıklayan bir diğer teoridir. Fama'nın (1970) geliştirdiği bu hipotez, sermaye piyasalarının mevcut tüm bilgiyi fiyatlara yansıttığını savunur. Halka arz edilen hisseler, yatırımcılara şeffaf bir bilgi ortamı sağlayarak portföy çeşitlendirme imkânı sunar. Özellikle küçük bütçeli portföylere sahip olan yerli yatırımcılar için halka arzlar, düşük maliyetlerle büyük şirket hisselerine erişim fırsatı yaratmakta ve risk dağılımını sağlamaktadır. 2021-2024 yılları arasında artan halka arzlar, yerli yatırımcıların piyasaya katılımını teşvik etmiş ve işlem hacmine olumlu katkı sağlamıştır.

Farklı sektörlerde ve büyüklükte 2021 yılında 53 şirket, 2022 yılında 40 şirket, 2023 yılında 54 şirket, 2024'ün ilk çeyreğinde 8 şirket Borsa İstanbul'a kote olmuş durumdadır. Elektrik, Gaz ve Buhar sektörü halka arzda en büyük orana sahipken onu Bilişim, Gıda, İçecek ve Tütün sektörleri takip etmektedir. Kimya, Petrol, Kauçuk ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı alanında bulunan çok sayıda şirket de halka arz olmaktadır (Küçükçolak vd., 2023: 844).

Yapılan literatür çalışmalarında araştırmacıların yoğun olarak halka arz olan şirketlerin hisse getirileri ve finansal performansları arasındaki ilişkileri ele aldıkları görülmüştür. Ancak halka arz olan şirketlerin, yatırımcıların portföylere etkisi literatürde herhangi bir çalışmada

rastlanılamamıştır. Literatürdeki bu boşluk çalışmanın temel motivasyonu ve itici gücü olmuştur. Ayrıca çalışmada fourier testler kullanılarak daha güvenilir ve anlamlı sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma, beş ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde teorik çerçeveden bahsedilirken, ikinci bölümde literatür taramasına yer verilmiş, üçüncü bölümde ise çalışmanın kapsamı ve veri setine ilişkin detaylara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde yöntem ve bulgulara, beşinci bölümde ise sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. Literatür

Halka arz işlemleri ulusal ve uluslararası literatürde birçok çalışmaya konu olmuştur.

Chalk ve Peavy (1987) çalışmalarında, 1975 ile 1982 yılları arasında halka arz edilen 649 firmanın günlük getirilerini incelemiş ve bu getirilerin zaman içindeki dağılımını analiz etmişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre, ilk gün ortalama getirinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde %21,65 olduğu ve satış sonrası ticaretin ilk gününde önemli bir pozitif anormal getiri gözlemlendiği belirlenmiştir. Ayrıca, satış sonrası dönemin tamamında %17,99'lük kümülatif getiri elde edildiği, bu durumun önemli anormal getirilerin ilk teklif gününden sonra da devam ettiğini gösterdiği ifade edilmiştir. Loughran ve Ritter (2004) yaptıkları çalışmada 1980'lerde halka arzların ortalama ilk gün getirisi %7, ortalama ilk gün getirisi 1990-1998 yılları arasında ikiye katlanarak neredeyse %15'e çıktığı, 1999-2000 internet yıllarında %65'e sıçradığı ve daha sonra 2001-2003 döneminde %12'lere indiği sonuçlarını elde etmişlerdir. Şirket CEO'larının edinmiş oldukları opsiyonlar ile pay senetlerinin halka ilk arzı için teklif edilen fiyat arasında bir ilişki olup olmadığını ABD borsasında 1996-2000 yılları kapsamında kote olan 874 firmayı inceleyerek analiz eden Lowry ve Murphy (2007) değişkenler arasında bir ilişki bulamamışlardır.

Cai ve Wei (1997), Tokyo borsasında 1971-1992 yılları arasında halka arz olan 180 şirketi uzun dönem getiri performanslarını ele almışlardır. Araştırmacılar, değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulmuşlardır. Drobotz vd. (2005), araştırmalarında İsveç borsasında 1983-2000 halka arz olan 120 firmanın ilk gün pay senedi getirilerini incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, ilk gün getirilerinin -%7,81 ile %287,5 aralığında olduğu ve ortalama ilk gün getirisinin oranı %34,97 olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Altan ve Hotamış (2008), yapmış oldukları çalışmada 2000-2006 yılları arasında halka arz olan şirketlerin, halka arz oldukları fiyatların düşük olup olmadıklarını incelemiştir. Şirketlerin halka arz fiyat performansları ilk gün, ilk hafta ve ilk ay olmak üzere 3 farklı şekilde incelenmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre, halka arz olan şirketlerin bazılarının düşük bazılarının ise yüksek fiyattan arz olduklarını tespit edilmiştir. Agarwal vd. (2008), Hong Kong borsasındaki halka arz firmalarının halka arz öncesi talebi ile satış sonrası performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yatırımcı talebi yüksek olan halka arzların başlangıç getirileri pozitif olduğunu, ancak uzun vadede negatif getiri elde ettiğini, yatırımcı talebi düşük olan halka arzların ise başlangıçta negatif ancak uzun vadede pozitif getiri elde ettiği sonucuna varmışlardır.

Braun ve Larrain (2009), 22 gelişmekte olan piyasada 254 halka arz işlemini incelemişlerdir. Araştırmacılar, halka arz ile yüksek oranda örtüşen portföylerin halka arzın piyasada sürüldüğü ay boyunca diğer portföylere göre fiyat düşüşü yaşadığı sonucunu bulmuşlardır. Ayrıca, halka arzların uluslararası düzeyde daha az entegre olan bir piyasada yapıldığında ve halka arz olan büyük şirketlerin etkilerinin daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Mouri vd. (2012), İlk halka arz firmaları için boylamsal verileri kullanarak, halka arz firma ittifak portföyleri ile hissedar getirileri arasındaki ilişkide farklı türdeki ittifak portföyleri arasındaki yapısal farklılıkların oynadığı rolü incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre, sermaye piyasasına gönderdikleri farklı sinyaller nedeniyle farklı ittifak portföylerinin halka arz firma performansını farklı şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Bağcı ve Sarıay (2021), yapmış oldukları çalışmalarında şirketlerin halka arz edilmesiyle oluşan piyasa değerleri ile işletme performansları arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Analiz sonucunda halka arz endeksinde işlem gören tüm şirketlerin halka açık piyasa değerinin, işletme performansına olumlu katkı sunduğu tespit edilmiştir. Halka arz işlemlerinin BIST100 endeksi volatilitesine etkisini araştıran Bayraktar Yetim ve Koy (2022), çalışmalarında 36 halka arz olmuş şirket verilerinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, halka arz olunan ilk gün dikkate alındığında Covid 19 Öncesi dönemde değişkenler arasında anlamlı bir sonuca ulaşılamamıştır. Ancak, Covid 19 döneminde ise halka arz işlemlerinin volatiliteleri azalttığı sonucuna varılmıştır. Demirtaş vd. (2023), çalışmalarında 2002-2015 tarihleri arasında halka arz olan 117 şirketin 21 günlük ve 36 aylık fiyat performansı ve işlem hacmi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, halka arz edilen firmaların kısa dönem fiyat performansları ile işlem hacimleri arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Halk arzların BIST Teknoloji endeksine etkilerini 2021-2022 yıllarında 12 firma için inceleyen Medetoğlu ve Saldanlı (2023), değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Mumtaz ve Yoshino (2023), Pakistan Menkul Kıymetler Borsası'nda (PSX) kote olan halka arzların performanslarını 1995-2018 yılları kapsamında 66 firma için incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, firmaların performanslarında artışların olduğunu tespit etmişlerdir.

Literatürde halka arzlarla yapılan birçok çalışma olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmaların daha çok günlük, haftalık ve aylık getirileri ile fiyat performansları arasında ilişkileri inceledikleri görülmüştür. Bu çalışma literatürdeki çalışmalardan farklı olarak halka arz işlemlerinin yatırımcı portföyleri üzerindeki etkisini inceleyerek literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

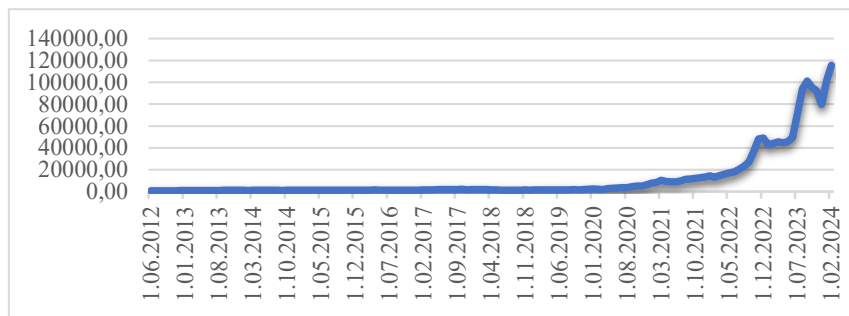
3. Çalışmanın Kapsamı ve Veri Seti

Bu çalışmanın temel amacı, halka arz işlemleri ile yerli ve yabancı yatırımcıların portföy değerleri arasındaki ilişkiyi Haziran 2012- Şubat 2024 dönemine ait aylık veriler (141 gözlem) kullanarak incelemektir. Çalışmanın dönemi belirlenirken verilerin düzenli ve eksiksiz olduğu dönemler dikkate alınmıştır. Çalışmada, halka arz endeksine ilişkin veriler www.investing.com adresinden, yerli ve yabancı yatırımcıların portföy değerlerine ilişkin veriler ise www.mkk.com.tr adresinden 16.01.2024 tarihinde elde edilmiştir. Değişkenlere ilişkin detay bilgiler Tablo 1'deki gibidir.

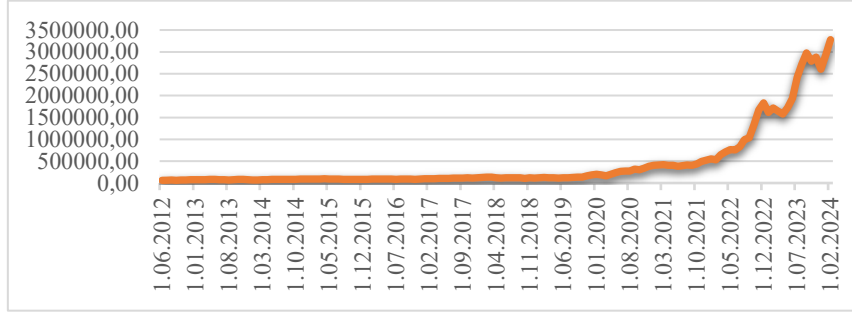
Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişkenler	Değişkenlerin Açıklamaları	Çalışma Dönemi	Verilerin Elde Edildiği Web Adresleri
IPO	Halka Arz Endeksi	01.06.2012	www.investing.com
LIPV	Yerli Yatırımcı Portföy Değeri	-	www.mkk.com.tr
FIPV	Yabancı Yatırımcı Portföy Değeri	01.02.2024	

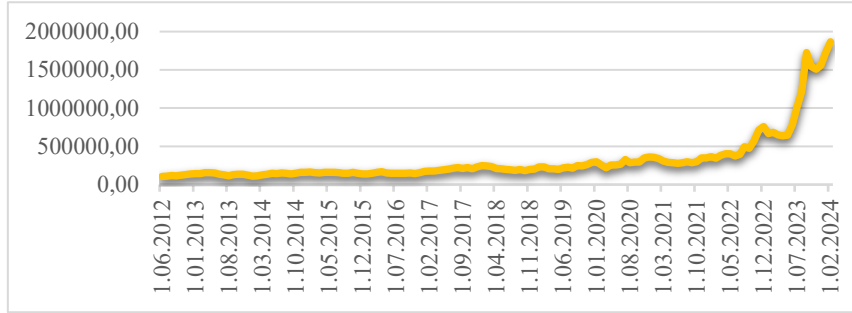
Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3'te değişkenlere ilişkin zaman serisi grafikleri verilmiştir.

Şekil 1. Halka Arz Endeksi

Şekil 2. Yerli Yatırımcı Portföy Değeri

Şekil 3. Yabancı Yatırımcı Portföy Değeri

Değişkenlerin zaman serisi grafikleri incelendiğinde, COVID-19 pandemisinden sonra hem halka arz endeksinde hem de yatırımcıların portföy değerlerinde yukarı yönlü sert kırılmaların yaşandığını görmekteyiz.

Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	IPO	LIPV	FIPV
Ortalama	11.434,94	436.319,9	316.596,3
Medyan	1.560,700	117.110,0	205.776
Maksimum	11.5614,9	3.279.289	1.866.242
Minimum	747,5100	63.399,00	106.558,0
Std. Sapma	23.417,79	718.121,2	333.350,9
Çarpıklık	2,832883	2,456412	3,088657
Basıklık	10,44373	8,134387	12,48006
İstatistik	514,1212	296,6743	752,1802
Olasılık	0,000000	0,000000	0,000000

IPO, LIPV ve FIPV değişkenlerine ait istatistiksel analizler, her bir değişkenin dağılımı, yapısı ve verinin genel özellikleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. IPO değişkeni için ortalama 11.434,94 iken, medyanın 1.560,70 gibi düşük bir seviyede olması, dağılımın sağa çarpık olduğunu ve bazı aşırı uç değerlerin ortalamayı önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Standart sapmanın oldukça yüksek olması, IPO endeksinin farklı dönemlerde büyük dalgalanmalar gösterdiğini ve veri setinin değişken yapısını yansıtmaktadır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin normalden sapması, aşırı uç değerlerin varlığını ve dağılımın normal olmadığını işaret etmektedir. Normallik testinin olasılık değeri de bu bulguları desteklemektedir. Benzer şekilde, LIPV ve FIPV değişkenlerinde de dağılımın sağa çarpık olduğu ve aşırı uç değerlerin ortalamayı yukarı çektiği gözlemlenmektedir. LIPV'nin

ortalaması 436.319,9 iken, medyan değeri 117.110,0 olarak hesaplanmış ve bu fark, veri setinde geniş bir değişim aralığını göstermektedir. FIPV değişkeni için ise ortalama 316.596,3 iken medyan 205.776'dır, bu da benzer şekilde sağa çarpık bir dağılıma işaret etmektedir. Her iki değişken de yüksek standart sapma değerleri ile dalgalanmalar sergilemektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin yüksekliği, veri setinde aşırı uç değerlerin sıkça yer aldığını ve normal dağılımdan sapıldığını göstermektedir. Sonuç olarak hem LIPV hem de FIPV değişkenleri aşırı uçlara duyarlı, geniş bir dağılım yelpazesine sahip ve normal olmayan bir dağılım sergilemektedir.

4. Metodoloji ve Bulgular

Çalışmada, halka arz endeksi ile yerli ve yabancı yatırımcıların portföy değerleri arasındaki ilişkileri ortaya koymak için sert yapısal kırılmaların yanı sıra yumuşak yapısal kırılmaları da göz ardı etmeyen fourier tabanlı testler kullanılmıştır. Bu testler, sonuçların daha güvenilir olması açısından büyük önem arz etmektedir.

4.1. Fourier ADF Birim Kök Testi

Literatürde değişkenlerin durağanlığını analiz etmek için birçok (Perron ve Rodriguez, 2003; Lee ve Strazicich, 2003-2004; Kurozumi, 2002; Carrion-i- Sylvestre vd., 2009; Narayan ve Popp, 2010; Zivot ve Andrews, 1992) birim kök testi mevcuttur. Bu testlerin ortak özelliği, farklı sayılarda da olsa sert yapısal kırılmaları dikkate almalarıdır. Ancak Fourier ADF (FADF) birim kök testi, sert yapısal kırılmaların yanı sıra yumuşak yapısal kırılmaları dikkate alan bu özelliğiyle literatürdeki diğer durağanlık testlerine göre farklılık göstermektedir. Fourier ADF birim kök testi son şeklini Enders ve Lee'nin (2012) çalışmasına dayalı olarak almış ve literatüre kazandırılmıştır.

Teste ilişkin istatistikler aşağıdaki gibidir (Enders ve Lee, 2012);

$$\Delta y_t = \alpha + y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \alpha + \beta_t + y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklemlerde yer alan $\sin$ ve $\cos$ trigonometrik fonksiyonları, k , frekans değerini; t , trend terimini; T , gözlem sayısını ve p ise uygun gecikme uzunluğunu temsil etmektedir.

Fourier ADF birim kök testine ilişkin analiz sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. FADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye	Birinci Fark
IPO	-3,20(1)	-8,79(3)***
LIPV	-3,47(1)	-4,90(1)***
FIPV	-3,38(1)	-3,62(1)*

Not: Kritik değerler Enders ve Lee'nin (2012) "The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests" adlı çalışmasından alınmıştır. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde serilerin durağan olduğunu göstermektedir. Parantez içindeki rakamlar Fourier sayısını göstermektedir.

Tablo 3'ten elde edilen sonuçlara göre, bütün değişkenlerin birinci farkları alındığında birim kökten kurtulup durağan hale geldikleri görülmüştür.

4.2. Fourier Toda - Yamamoto Nedensellik Testi

Fourier fonksiyonlarının Granger nedensellik testine dâhil edilmesiyle Nazlıoğlu ve diğerleri (2016) tarafından ortaya çıkarılan Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi, değişkenler arasında durağanlık seviyesini ve eşbütünleşme ilişkisini dikkate almaz. Fourier dönüşümleri, özellikle doğrusal olmayan yapıları ve yapısal kırılmaları yakalayabilme konusunda son derece etkilidir. Geleneksel nedensellik testleri genellikle doğrusal ilişkilere odaklanırken, Fourier Toda-Yamamoto testi, zaman serilerindeki yapısal kırılmaları, doğrusal olmayan ve döngüsel yapıları ele alabilir. Bu sayede, panel verilerdeki doğrusal olmayan ilişkileri de test edebilir ve daha geniş bir perspektif sunar. Fourier Toda-Yamamoto yaklaşımı, modeldeki spesifikasyon hatalarına karşı daha dayanıklıdır. Yani, modelin tam olarak doğru tanımlanmamış olması durumunda bile güvenilir sonuçlar sunabilir. Diğer nedensellik testleri, modelin doğru şekilde tanımlanmasına daha fazla bağımlıdır. Bu nedenle, Fourier Toda-Yamamoto testi daha genel ve esnek bir yöntem olarak öne çıkar.

Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testine ilişkin istatistikler aşağıdaki gibidir (Yurtkuran, 2021):

$$Y_t = \alpha_0 + Y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + Y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 Y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} Y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (3)$$

denklemden p ile ifade edilen optimum gecikme uzunluğunu, d ile ifade edilen maksimum eşbütünleşme derecesini temsil etmektedir.

Fourier Toda -Yamamoto nedensellik testine ilişkin analiz sonuçları tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Fourier Toda - Yamamoto Nedensellik Testi Sonucu

İlişki Yönü	Fourier Sayısı	Test İstatistiği	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	Analiz Sonucu
MODEL 1 (IPO → LIPV)	3	0,227	0,893	0,770	İlişki Yok
MODEL 2 (IPO → FIPV)	3	2,206	0,332	0,230	İlişki Yok

Tablo 4’ten elde edilen Fourier Toda - Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçlarına göre, halka arz endeksinin hem yerli yatırımcıların portföy değerlerindeki artış ve azalışlar için hem de yabancı yatırımcıların portföy değerlerindeki artış ve azalışlar için neden olmadığı tespit edilmiştir.

5. Sonuç ve Politika Önerileri

Halka arz endeksi, genellikle bir piyasadaki halka arz edilmiş şirketlerin performansını ölçmek için kullanılan bir ölçüdür. Bu endeks, halka arz edilen şirketlerin hisse senetlerinin fiyatlarını izleyerek oluşturulur. Yani, bir piyasadaki halka arz edilmiş şirketlerin genel performansını yansıtır. Yerli ve yabancı yatırımcı portföy değerleri ise piyasadaki yerli ve yabancı yatırımcıların sahip oldukları hisse senetleri, tahviller ve diğer finansal araçların toplam değerleridir. Bu değerler, genellikle piyasanın likiditesi, volatilitesi ve genel sağlığı hakkında bilgi verir.

Bu çalışmada, halka arz endeksi ile yerli ve yabancı yatırımcı portföy değerleri arasındaki ilişkiler Haziran 2012- Şubat 2024 dönemine ait aylık veriler kullanılarak Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi aracılığıyla incelenmiştir.

Fourier ADF birim kök testi analizi sonucunda, bütün değişkenlerin birinci farkları alındığında birim kökten kurtuldukları tespit edilmiştir. Model 1 (IPO-LIPV) ve Model 2’ye (IPO-FIPV) ait Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları incelendiğinde, halka arz endeksinden yerli ve yabancı yatırımcıların portföy değerlerine doğru herhangi bir nedensellik olmadığı tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre, yatırımcıların portföylerinde sadece halka arz edilen şirketlerin hisseleri değil, tahvil, emtia ve gayrimenkul gibi farklı varlık sınıflarına da yatırım yapmış olabileceği gözlemlenmiştir. Bu çeşitlendirilmiş portföy yapısı, halka arzların performansına yönelik daha geniş bir perspektiften analiz yapılmasını gerektirir. Portföy teorisi, yatırımcıların risk ve getiri dengesini optimize etmek için farklı varlık sınıflarına yatırım yapmalarını önerir. Halka arz edilen şirketlerin performansı endekse aynı doğrultuda gitmeyebilir çünkü yatırımcılar sadece hisse senetlerine değil, aynı zamanda düşük riskli tahviller veya enflasyona karşı koruma sağlayan emtialara da yatırım yaparak risklerini dengeleyebilirler. Bu da halka arzların etkisinin genel piyasa performansına kıyasla daha sınırlı kalmasına yol açabilir.

Türkiye’de finansal okuryazarlık oranının düşük olması, yatırımcıların halka arzları kısa vadeli kazanç fırsatları olarak görmesine neden olabilir. Halka arz edilen hisseler genellikle kısa vadede önemli getiri fırsatları meydana getirirse de finansal okuryazarlığı düşük olan bireyler bu fırsatları uzun vadeli yatırım stratejisi olarak değerlendiremeyebilirler. Davranışsal finans teorisi bu durumu destekler; bireyler kısa vadeli kazanç beklentileriyle hareket ederken, uzun vadeli potansiyeli göz ardı edebilirler. Türkiye’de özellikle altın ve döviz gibi geleneksel yatırım araçlarına dönüş eğiliminin yüksek olduğu göz önüne alındığında, yatırımcılar halka arzlardan kısa sürede çıkıp bu araçlara yönelmiş olabilirler. Bu durum, halka arzların uzun vadeli getiri performansını sınırlayarak piyasa değeri ve halka açıklık oranlarının artışı engelleyen olabilir.

Buna ek olarak, halka arz edilen şirketlerin piyasa performansı genellikle firmanın genel stratejik hedefleri ve finansal yapısı ile ilişkilidir. Ancak, bu şirketlerin performansları her zaman endeks performansı ile aynı yönde hareket etmeyebilir. Özellikle küçük ölçekli ve yeni halka arz edilen şirketler, piyasa genelinin yükseldiği dönemlerde bile daha düşük performans gösterebilir. Bu da yatırımcıların portföylerinde çeşitlendirmeye gitme gereksinimini doğurur ve tahvil, emtia gibi diğer varlıklara yönelmelerini teşvik eder.

Sonuç olarak, halka arzlar yatırımcıların portföy çeşitlendirmesine katkı sağlarken, Türkiye’deki düşük finansal okuryazarlık ve kısa vadeli kazanç beklentileri gibi faktörler, halka arzların uzun vadeli potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilememesine neden olabilmektedir.

Çalışmada elde edilen bulguların yatırımcılar başta olmak üzere farklı kesimlerden ilgililere fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Yatırımcılar, halka arz edilen hisselerle yaptıkları yatırımların portföylerinin genel performansı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını fark ederek, portföylerini daha bilinçli ve dengeli bir şekilde çeşitlendirme ihtiyacını göz önünde bulundurabilirler. Tahvil, emtia ve gayrimenkul gibi farklı varlık sınıflarına da yatırım yaparak risklerini daha etkin bir şekilde yönetebilirler. Ayrıca, kısa vadeli kazanç beklentisiyle sadece halka arzlara yönelmenin, portföyün uzun vadeli başarısı açısından yetersiz olabileceği gerçeği, yatırımcıları daha uzun vadeli ve stratejik yatırımlar yapmaya teşvik edebilir. Bu bulgular, sadece yatırımcılar için değil, aynı zamanda finansal danışmanlar, düzenleyici otoriteler ve politika yapımcılar için de önemli çıkarımlar sunmaktadır. Özellikle Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) gibi düzenleyici kurumlar, halka arzların yatırımcıların portföylerine doğrudan ve kısa vadeli etkiler yaratmayabileceğini dikkate alarak, halka arz süreçlerinde daha fazla şeffaflık ve eğitim materyalleri sağlayabilirler. Finansal okuryazarlık oranının düşük olduğu Türkiye gibi ülkelerde, yatırımcıların bilinçli kararlar alabilmesi için eğitim programları oluşturmak, yatırımcılara halka arz yatırımlarının kısa vadeli spekülasyon kazançları yerine uzun vadeli stratejik bir yatırım olarak düşünülmesi gerektiğini anlatmak önemlidir. Bu sayede, piyasalara katılım artarken, yatırımcılar ve piyasalar arasında daha sürdürülebilir bir ilişki kurulabilir.

Gelecek çalışmalarda, halka arz endeksinin dolar kuru da dikkate alınarak değerlendirilmesi ve bu şekilde değişkenler arası ilişkinin incelenmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yanı sıra uzun dönemli ilişkileri de incelemek isteyen araştırmacılar eşbütünlük testlerinden faydalanarak araştırmalarını yapabilirler.

Kaynaklar

- Agarwal, S., Liu, C. ve Rhee, S. G. (2008). Investor demand for IPOs and aftermarket performance: Evidence from the Hong Kong stock market. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 18(2), 176-190. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2006.09.001>
- Altan, M. ve Hotamış, T. N. (2008). Türkiye'de Halka İlk Arzı Yapılan Hisse Senetlerinin Kısa Dönem Fiyat Performans Analizi (2000-2006). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(1), 150-185. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/107417>
- Bağcı, H. ve Sarıay, İ. (2021). Halka açık piyasa değeri ve piyasa değerinin işletme performansındaki rolü: BIST Halka Arz Endeksi'nde Bir Uygulama. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 36-54. <https://doi.org/10.14784/marufacd.880613>
- Bayraktar Yetim, S. ve Koy, A. (2022). İlk halka arzların BIST100 endeksi volatilitesine etkisi: Covid-19 pandemisi dönemi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 944-965. <https://doi.org/10.30784/epfad.1211766>
- Braun, M. ve Larrain, B. (2009). Do IPOs affect the prices of other stocks? Evidence from emerging markets. *The Review of Financial Studies*, 22(4), 1505-1544. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhn025>
- Cai, J. ve Wei, K. J. (1997). The investment and operating performance of Japanese initial public offerings. *Pacific-Basin Finance Journal*, 5(4), 389-417. [https://doi.org/10.1016/S0927-538X\(97\)00021-8](https://doi.org/10.1016/S0927-538X(97)00021-8)
- Carrion-i-Sylvestre J. L., Kim D. ve Perron P. (2009). GLS-Based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25(6), 1754-1792. <https://doi.org/10.1017/S0266466609990326>
- Chalk, A. J. ve Peavy, J. W. (1987). Initial public offerings: daily returns, offering types and the price effect. *Financial Analysts Journal*, 43(5), 65-69. <https://doi.org/10.2469/faj.v43.n5.65>
- Çalışkan, U. (2022). Son dönemlerde halka arz edilen şirketlerin hisse senetlerinde anormal getirilerinin varlığının sınanması. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 313-344. <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/73282/1182660>
- Demirtaş, F., Barut, A., Bardakçı, H. ve Alpsülün, M. Ş. (2023). İlk halka arzların kısa ve uzun dönem fiyat performansları ile işlem hacimleri arasındaki ilişki: Panel asimetrik nedensellik analizi. *Anasay*, (23), 51-69. <https://doi.org/10.33404/anasay.1227285>
- Drobetz, W., Kammermann, M. ve Wälchli, U. (2005). Long-run performance of initial public offerings: The evidence for Switzerland. *Schmalenbach Business Review*, 57, 253-275. <https://doi.org/10.1007/BF03396716>
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). A unit root test using a Fourier series to approximate smooth breaks. *Oxford bulletin of Economics and Statistics*, 74(4), 574-599. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2011.00662.x>
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417. <https://doi.org/10.2307/2325486>
- Investing.com. (2024, 25 Mart). *BİST halka arz endeksi, 2024 25 Mart*. <https://www.investing.com/>
- Kurozumi, E. (2002). Testing for stationarity with a break. *Journal of Econometrics*, 108(1), 63-99. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00106-3](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00106-3)
- Küçükçolak, R. A., Küçüköğlü, S. ve Küçükçolak, N. İ. (2023). Şirket finansmanında halka arzlar: Borsa İstanbul örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(47), 830-866. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.1180429>
- Lee, J. ve Strazicich, M.C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089. <https://doi.org/10.1162/003465303772815961>
- Lee, J. ve Strazicich, M.C. (2004). Minimum LM Unit Root Test with one structural break. *Appalachian State University Working Papers*, no.04-17. <https://econ.appstate.edu/RePEc/pdf/wp0417.pdf>

- Loughran, T. ve Ritter, J. (2004). Why has IPO underpricing changed over time?. *Financial Management*, 33(3), 5-37. <http://www.jstor.org/stable/3666262>
- Lowry, M. ve Murphy, K. J. (2007). Executive stock options and IPO underpricing. *Journal of Financial Economics*, 85(1), 39-65. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2006.05.006>
- Medetoğlu, B. ve Saldanlı, A. (2023). Investigating the impact of İPOs on the BİST Technology (XUTEK) index using the event study method. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 215-236. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1295414>
- Merkezi Kayıt Kuruluşu. (2024, 21 Mart). Yerli-Yabancı Oranı, Mart 2024. <https://www.vap.org.tr/yerli-yabanci-pay-senedi-analizi>
- Modigliani, F., ve Miller, M. H. (1958). The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. *The American Economic Review*, 48(3), 261-297. <https://www.jstor.org/stable/1809766>
- Mouri, N., Sarkar, M. B. ve Frye, M. (2012). Alliance portfolios and shareholder value in post-IPO firms: The moderating roles of portfolio structure and firm-level uncertainty. *Journal of Business Venturing*, 27(3), 355-371. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2011.02.002>
- Mumtaz, M. Z. ve Yoshino, N. (2023). Aftermarket performance of green İPOs and portfolio allocation. *Green Finance*, 5(3), 321-342. <https://doi.org/10.3934/GF.2023013>
- Narayan, P. K. ve Popp, S. (2010). A new unit root test with two structural breaks in level and slope at unknown time. *Journal of Applied Statistics*, 37(9), 1425-1438. <https://doi.org/10.1080/02664760903039883>
- Nazlıoğlu, S., Gormus A. ve Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 167-175. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.09.009>
- Perron, P. ve Rodríguez, G. (2003). GLS detrending, efficient unit root tests and structural change. *Journal of Econometrics*, 115(1), 1-27. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00090-3](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00090-3)
- Yurtkuran, S. (2021). Türkiye’de kirlilik sığınağı hipotezi geçerli mi? Fourier eşbütünleşme ve nedensellik yöntemlerinden kanıtlar. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 69-77. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.873130>
- Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (2002). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1), 25-44. <https://doi.org/10.1198/073500102753410372>

Büyük Verinin Yönetişim Alanındaki Yerinin Bibliyometrik Analiz ile İncelenmesi

Examining the Place of Big Data in the Field of Governance with Bibliometric Analysis

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1492422>

Melih ENGİN*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
30.05.2024

Kabul Tarihi:
02.12.2024

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Gelişen teknoloji ile birlikte çok miktarda, hızlı ve farklı türlerdeki verilerin saklanabilmesini ve işlenebilmesini mümkün kılan büyük veri teknolojileri sayesinde özel sektör ve kamu kurumlarında yönetilenlerin ve tüm iç-dış paydaşların da karar vermede etkin olması sağlanabilmektedir. Büyük verinin işlenebilmesi yönetim anlayışındaki dijital dönüşümün, yönetişimin hayata geçirilebilmesinin önemli adımlarından birisi olarak görülebilir. Bu nedenle bu çalışmada, bibliyometrik analizini yapmak için SCOPUS veritabanından 2004 ve 2023 yılları arasında yönetim ve büyük veri ile ilgili 895 farklı kaynaktan yayınlanmış 1.449 makale ve 4.001 yazardan oluşan veri seti elde edilmiştir. Elde edilen bulgularda, 2004 yılından itibaren yayın sayısında yıllık ortalama %28,4 artış gözlenmiş, ortalama belge yaşının 4,4 olması sebebiyle son yıllarda yönetişimde büyük veri kullanımının popüler olduğu düşünülmüştür. Bu konuda, en çok makale yayınlayan ilk üç ülkenin Çin, ABD ve Birleşik Krallık olduğu görülmüştür. Tematik haritalandırılması ile yönetişimde büyük veri ile ilgili yapılan araştırmaların temel temalarının büyük veri, yönetişim, veri yönetimi, akıllı şehirler ve kurumsal yönetişim olduğu görülmüştür. Niş temalarının ise dijital ekonomi ve kazanç yönetimi; motor temalarının e-yönetişim, açık veri ve şeffaflık; kurumsal sosyal sorumluluk konusunun ise azalan tema alanında yer aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, büyük veri, bibliyometrik analiz.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
30.05.2024

Accepted:
02.12.2024

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

Thanks to big data technologies, which make it possible to store and process large amounts of fast and different types of data with developing technology, it is possible for those managed in the private sector and public institutions and all internal and external stakeholders to be effective in decision-making. Processing big data can be seen as one of the important steps in the digital transformation in the management approach and the implementation of governance. Therefore, in this study, to conduct bibliometric analysis, a data set consisting of 1.449 articles and 4.001 authors published in 895 different sources related to governance and big data between 2004 and 2023 was obtained from the SCOPUS database. According to the findings, an average annual increase of 28,4% in the number of publications has been observed since 2004, and since the average document age is 4,4 years, it is thought that the use of big data in governance has become popular in recent years. It has been observed that the first three countries that publish the most articles on this subject are China, the USA and the United Kingdom. With thematic mapping, it was seen that the main themes of the research on big data in governance were big data, governance, data governance, smart cities and corporate governance. Niche themes are digital economy and earnings management; engine themes include e-governance, open data and transparency; it was observed that the issue of corporate social responsibility was included in the decreasing theme area.

Keywords: Governance, big data, bibliometric analysis.

Atf/ to Cite (APA): Engin, M. (2025). Büyük verinin yönetim alanındaki yerinin bibliyometrik analiz ile incelenmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 12-32. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1492422>

Extended Abstract

Background:

Developing technologies make it possible for many more participants to be actors in decision-making in governance. Sharing the outputs of decisions taken and practices implemented with stakeholders within the principle of transparency and ensuring stakeholder participation in decision-making is realized through digital transformation technologies. Big data technologies provide important facilities for the effective management of the processes of collecting, storing, analyzing, and using the necessary data from stakeholders in decision-making and policy-making. With big data, many things that could not be measured, stored, analyzed, and shared before transform into data (Schönberger and Cukier, 2013: 25). Thomas et al. (2016) state that the use of big data analysis and artificial intelligence in management both increases performance and reduces costs (Thomas et al., 2016). With the deepening of technological change and the effects of previous waves of innovation, governance awareness and functionality become more important (Firat and Firat, 2017). For these reasons, answering the question of which areas the use of big data in governance is studied and where the literature evolves in the context of these two concepts is considered important. This study examines the concepts that academic publications associate with from past to present and the conceptual map to provide a general overview for future studies.

Research Purpose:

In this context, articles published in the Scopus index between 2004 and 2023 will be analyzed by bibliometric analysis according to some parameters determined. The analysis of academic studies such as articles, books and journals with statistical techniques is called bibliometrics (Pritchard, 1969; Diodato and Gellatly, 1994; Evren and Kozak, 2012). Quantitatively analyzing the characteristics of academic publications such as information, authors, journals, and topics is referred to as bibliometric analysis (Al and Tonta, 2004; Yalçın, 2010; Ulu and Akdağ, 2015). This study is unique in terms of using big data in governance, revealing the opportunities provided by big data in governance, summarizing the general literature on the use of big data in governance, and contributing to and guiding future studies.

Methodology:

This study examines studies using big data in governance in the literature through bibliometric analysis. Bibliometrics is a qualitative research method that involves analyzing, interpreting, and mapping large amounts of unstructured data (Donthu et al., 2021). Databases commonly used in bibliometric analysis research include Web of Science, Scopus, and Google Scholar (Karagöz and Şeref, 2019). This study uses the Scopus database because it is more comprehensive than the others. With the data obtained, bibliometric analysis is performed using the bibliometrix (Aria and Cuccurullo, 2017) library of the R program.

Findings:

The findings indicate an average annual increase of 28.4% in the number of publications since 2004, with an average age of 4.4 years, suggesting that the use of big data in governance remains popular in recent years. The top three countries publishing the most papers on this topic are China, the US, and the UK. Thematic mapping shows that the main themes of research on big data in governance include big data, governance, data governance, smart cities, and corporate governance. The niche themes are digital economy and earnings management; the engine themes are e-governance, open data, and transparency; and corporate social responsibility appears in the descending theme area.

Conclusions:

With the impact of big data technologies, governance policies and practices also change. In particular, new policies and practices require development for the collection, storage, analysis, and use of big data. As a result, the impact of big data technologies on governance increases. More research and studies are necessary to understand this impact and improve governance processes. As indicated in the research findings, "big data" and "governance" prominently emerge as trends. This demonstrates that big data technologies continue to be extensively researched in the field of governance and highlights their importance as key trends. Additionally, research on earnings management, digital transformation, and the digital economy, observed as niche themes, emerges as popular academic topics for further exploration in governance.

1. Giriş

İnsanlık tarihi boyunca, bireyler hem günlük yaşamlarında hem de iş hayatlarında etkinliklerini ve verimliliklerini artırmak amacıyla yenilikler arayışına girmiş ve çeşitli buluşlar gerçekleştirmişlerdir. Özellikle fiziksel iş yükünü azaltmak amacıyla makinelerin kullanımıyla birlikte önemli teknolojik ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu yenilikler, endüstride büyük dönüşümlere yol açmış ve bu süreçte çeşitli endüstri devrimleri yaşanmıştır. Buharla çalışan makinelerin icadı, montaj hatlarıyla iş bölümüne dayalı seri üretim, endüstriyel robotların ve dijital teknolojilerin kullanımı, sanayi devrimlerine neden olmuştur. Bu dönüşümler, işletmelerin iş yapış biçimlerini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Fiziksel iş yükünün makineler tarafından üstlenilmesinden sonra, bilişsel süreçlerin de makineler aracılığıyla yürütülebilmesi üzerine çalışmalar yapılmış ve bu durum "Endüstri 4.0" devrimi olarak adlandırılmıştır. Bu devrimin merkezinde yer alan teknoloji uygulamaları, yalnızca sanayi ile sınırlı kalmayıp, birçok farklı alana da yayılmıştır. Bilişsel süreçlerin taklit edilebilmesi amacıyla veri bilimi, veri analitiği ve donanım teknolojilerinde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bilişsel süreçlerinin taklit edilebilmesi için veri analizi, veri bilimi ve donanım teknolojilerinde gelişmeler sağlanmıştır. Bu bağlamda, bu süreç veri devrimi (data revolution) olarak da adlandırılmış ve Birleşmiş Milletler kalkınmanın önündeki engellerin aşılması, hesap verebilirlik ve karar verme gibi konularda yaşanan problemlerin aşılmasında veri devriminin fırsatlar sunduğundan bahsetmiştir (UN-IEAG, 2014: 5). Veri devrimi ile ortaya çıkan büyük veri kavramı yalnızca yüksek hacimli veri anlamına gelmez, aynı zamanda verinin üretim hızını ve veri kaynaklarının çeşitliliğini de gösterir (Zikopoulos ve Eaton, 2011). Hacimli, hızlı ve farklı türdeki verilerin depolanması ve işlenmesi için geliştirilmiş Hadoop Dağıtık Dosyalama Sistemi (Hadoop Distributed File Systems-HDFS), NoSQL, MapReduce, Kafka, Spark gibi yazılım teknolojilerinin sağladığı üstünlükler sayesinde büyük verinin toplanması ve birçok alanda fırsatlar sunmuştur.

Chen ve Zhang (2014), büyük verinin yönetim süreçlerindeki fırsatları ve zorlukları ayrıntılı bir şekilde ele almış, büyük veri kullanımının yönetimde performans artışına katkı sağladığını, ancak bu kazanımların sürdürülebilirliği konusunda çeşitli engeller bulunduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca, büyük veri kullanımıyla birlikte şeffaflık, hesap verebilirlik ve vatandaş katılımında önemli iyileşmelerin sağlandığını belirtmişlerdir. Davenport ve Dyché (2013), yönetim alanında da büyük veri teknolojilerinin katılımcılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, etkililik ve esneklik gibi ilkelerin hayata geçirilmesinde önemli katkıları olduğunu vurgulamışlardır. Yapılan diğer çalışmalar da büyük veri analitiğinin yönetim süreçlerinde sağladığı yenilikler üzerinde durmaktadır. Örneğin, Kitchin(2014) büyük verinin yönetim ve yönetim süreçlerinde karar alıcıları stratejik olarak nasıl yönlendirdiğini ve veri temelli yönetim yaklaşımlarının kamu sektörü üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu çalışmada, veri analizinin yönetimde daha etkin ve verimli bir yönetim anlayışına katkı sağladığı belirtilmiştir. Ayrıca, Janssen, van der Voort ve Wahyudi (2017), büyük veri analitiğinin kamusal yönetimde karar süreçlerine nasıl etki ettiğini incelemiş ve büyük veri teknolojilerinin şeffaflık, katılım ve hesap verebilirlik açısından getirdiği faydaları ele almışlardır. Yazarlar, büyük veri kullanımının kamusal süreçlerde daha fazla paydaş katılımına imkân sağladığını vurgulamışlardır. Büyük verinin yönetimde yaygınlaşmasının önemli bir adımı, ABD Başkanı Barack Obama'ya sunulan "Büyük Veri: Fırsatların Yakalanması, Değerlerin Korunması" başlıklı rapor olmuştur. Bu raporda, büyük verinin kamu ve özel sektöre sunduğu avantajlar ile dezavantajlarının nasıl önlenebileceği üzerinde durulmuştur (Altun vd., 2017).

Günümüzde teknolojinin iş hayatına entegrasyonu ile uzaktan çalışma, dijital pazarlama, bulut teknolojileri ve yapay zekâ uygulamaları gibi alanlarda dönüşüm yaşanmıştır. Bilgiye erişim, işletmeler açısından rekabet avantajı sağlayan temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Dijital dönüşüm, yönetim bilimini de derinden etkileyerek, karar alma süreçlerinde katılımcı yaklaşımların benimsenmesine yol açmıştır (Özer, 2017). Yönetimden yönetişime geçiş, özellikle paydaşların karar alma süreçlerine katılımını ön planda tutmaktadır (Dunsire, 1995: 34; Sobacı, 2007). Bu bağlamda, gelişen teknolojilerle birlikte yönetimde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri daha geniş bir

uygulama alanı bulmuştur. Yönetimden yönetişime değişimde Cleveland (1972), daha az yönetim ve daha fazla yönetişimin halk tarafından istendiğini belirtmiştir.

Yönetimde büyük veri teknolojilerinin kullanımı, karar alma süreçlerinde daha fazla paydaşın katılımını sağlamanın yanı sıra, bu süreçlerin etkin bir şekilde yönetilmesine olanak tanımaktadır. Büyük verinin sunduğu imkanlar sayesinde, daha önce erişilemez olan veriler analiz edilebilir hale gelmiş, böylece yönetişim süreçleri daha şeffaf ve katılımcı bir yapıya kavuşmuştur (Schönberger ve Cukier, 2013: 25). Thomas vd. (2016), büyük veri analitiği ve yapay zekânın yönetimde kullanılması ile hem performansın arttığını hem de maliyetlerin düştüğünü belirtmektedir. Teknolojik değişimlerin derinleşmesi ile yönetişim konusundaki farkındalık ve uygulamalar da önem kazanmıştır (Fırat ve Fırat, 2017). Nitekim Türkiye’de yönetim kademesinde de yönetişim konusuna önem verilmiş, yönetimde etkili ve hızlı karar alma mekanizmaları geliştirmek için 64. ve 65. Hükümet Programları’ndaki “Yönetişim” başlıklarında kamuda büyük veri uygulamalarının hayata geçirileceği belirtilmiştir (Başbakanlık, 2015: 36). Bu sebeplerden dolayı da yönetişimde büyük verinin kullanımının hangi alanlarda çalışıldığı, bu iki kavram bağlamında literatürün nereye evrildiği sorusunun cevabı önemli görülmüştür. Yapılan akademik yayınların geçmişten günümüze ilişkilendiği kavramların genel olarak neler olduğunun ve kavramsal haritasının bundan sonraki çalışmaların yönlendirilmesinde genel bir bakış sağlayabileceği düşünüldüğü için bu çalışma yapılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Büyük Veri (Big Data)

Büyük veri, sadece büyük hacimli verilerin toplanması anlamına gelmez; aynı zamanda bu verilerin üretim hızı ve çeşitliliği ile de ilgilidir. Büyük veri genellikle “3V” (Volume, Velocity, Variety) olarak bilinen üç temel boyutla tanımlanır (Zikopoulos vd., 2011). Hacim (Volume), verinin büyüklüğünü ifade eder; Hız (Velocity), verinin ne kadar hızlı işlendiğini gösterir; Çeşitlilik (Variety) ise, verinin farklı kaynaklardan elde edilen çok çeşitli biçimlerde olabileceğini belirtir. Büyük veri, aynı zamanda, büyük miktardaki verilerin işlenmesini sağlayan ileri analitik yöntemlerle anlamlı hale getirilmektedir (Chen ve Zhang, 2014).

Büyük verinin yönetimi ve analizi, veri toplama, depolama, işleme ve bu verilerden anlamlı çıkarımlar yapma süreçlerini içerir. Büyük veri analitiği, organizasyonların veriye dayalı stratejik kararlar almasını sağlamakta ve bu da hem özel sektörde hem de kamu yönetiminde devrim niteliğinde değişikliklere yol açmaktadır (Davenport ve Dyché, 2013).

2.2. Yönetişim (Governance)

Yönetişim kavramı, karar alma süreçlerinde paydaşların katılımını, şeffaflığı ve hesap verebilirliği ön planda tutan bir yönetim yaklaşımını ifade eder. Hughes (2013) yönetişimi, sadece devlet yönetimini değil, aynı zamanda kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin birlikte çalışmasını gerektiren bir süreç olarak tanımlar. Yönetişim, geleneksel yönetim yaklaşımlarından farklı olarak, paydaşların karar alma süreçlerinde aktif rol almasını teşvik eder ve kararların şeffaf bir şekilde alınmasını sağlar.

Yönetişim, özellikle büyük veri ile desteklendiğinde, karar alma süreçlerinde daha fazla etkinlik sağlar. Büyük veri sayesinde, daha geniş çaplı veri analizi yapılarak daha stratejik ve katılımcı kararlar alınabilir (Janssen vd., 2017).

2.3. Büyük Veri Yönetişimi (Data Governance)

Veri yönetişimi, büyük veri süreçlerinin yönetimi, güvenliği ve etik kullanımı ile ilgilidir. Bu bağlamda veri yönetişimi, büyük veri kullanımında şeffaflığı, hesap verebilirliği ve güvenliği sağlamak için belirlenen ilke ve politikaları içerir (Kitchin, 2014). Örneğin, kamu sektöründe büyük verinin doğru ve güvenli bir şekilde kullanılması, vatandaşların mahremiyetinin korunması ve hesap verebilirlik mekanizmalarının oluşturulması gereklidir. Büyük veri yönetişimi, aynı zamanda, veri kalitesini artırmak ve karar süreçlerinde veri tabanlı yaklaşımları etkin bir şekilde kullanmak için önemli bir rol oynar (Thomas vd., 2016).

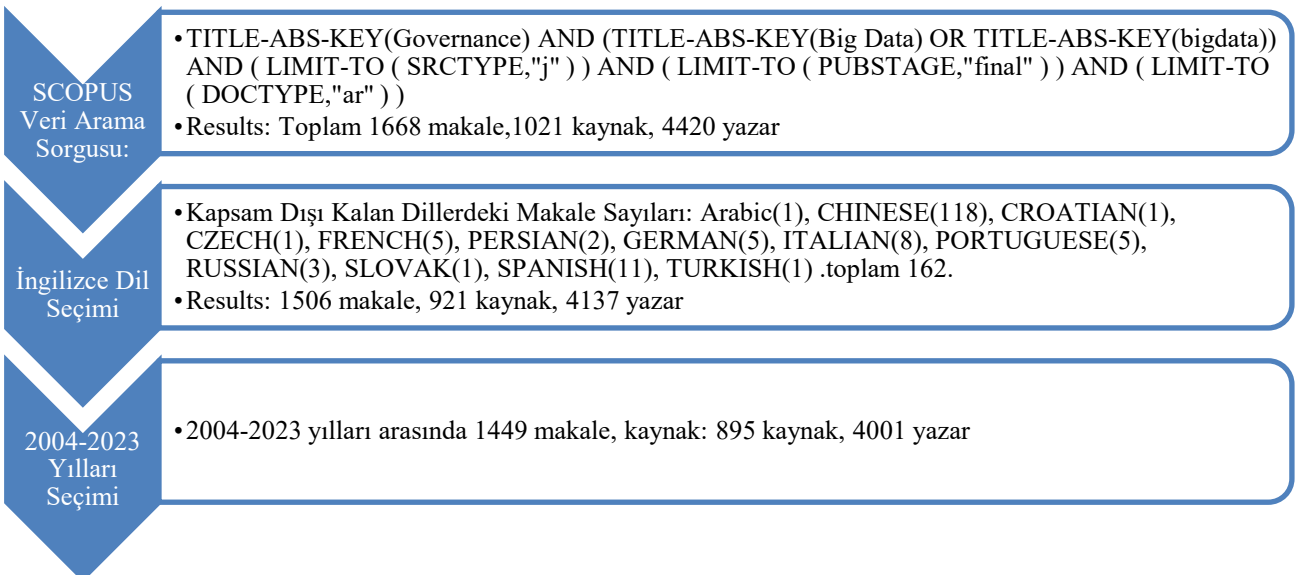
2.4. Büyük Verinin Yönetişimdeki Rolü

Büyük veri, yönetişimde önemli bir araç olarak görülmektedir. Yönetişim süreçlerinde büyük verinin kullanımı, veriye dayalı karar almayı mümkün kılmakta ve böylece daha şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim yapısına olanak tanımaktadır (Schönberger ve Cukier, 2013). Ayrıca, büyük veri yönetişim süreçlerinde katılımı artırarak, paydaşların daha fazla veriyle desteklenmiş karar süreçlerine dahil olmasını sağlar (Firdin ve Uzun, 2018).

Bu çalışma, yönetişimde büyük verinin kullanımına yönelik literatürdeki eğilimleri incelemeyi amaçlamaktadır. 2004 ile 2023 yılları arasında Scopus indeksinde yayınlanan akademik çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenecektir. Bibliyometrik analiz, akademik yayınların niceliksel olarak analiz edilmesini sağlayan bir yöntemdir (Pritchard, 1969; Diodato ve Gellatly, 1994; Evren ve Kozak, 2012). Bu çalışma, yönetişimde büyük verinin kullanımına ilişkin genel bir çerçeve sunarak, gelecekteki çalışmalara yön vermeyi amaçlamaktadır.

3. Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmada, alanyazında yönetişimde büyük veri kullanan çalışmalar bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Bibliyometri, yapılandırılmamış büyük miktardaki verinin analiz edilerek yorumlanmasını ve haritalanmasını içeren nitel bir araştırma yöntemidir (Donthu vd., 2021). Bibliyometrik analiz araştırmalarında yaygın olarak kullanılan veritabanları arasında Web of Science, Scopus ve Google Scholar yer alır (Karagöz ve Şeref, 2019). Bu çalışmada, Scopus veri tabanı kullanılmıştır. Elde edilen verilerle R programının bibliometrix (Aria ve Cuccurullo, 2017) kütüphanesi kullanılarak bibliyometrik analiz yapılmıştır. Scopus veritabanından verilerin dahil edilmesi ve hariç tutulması için arama kriterlerinde uygulanan veri filtrelemesi Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. Verilerin Dahil Edilmesi ve Hariç Tutulmasına İlişkin Akış Şeması

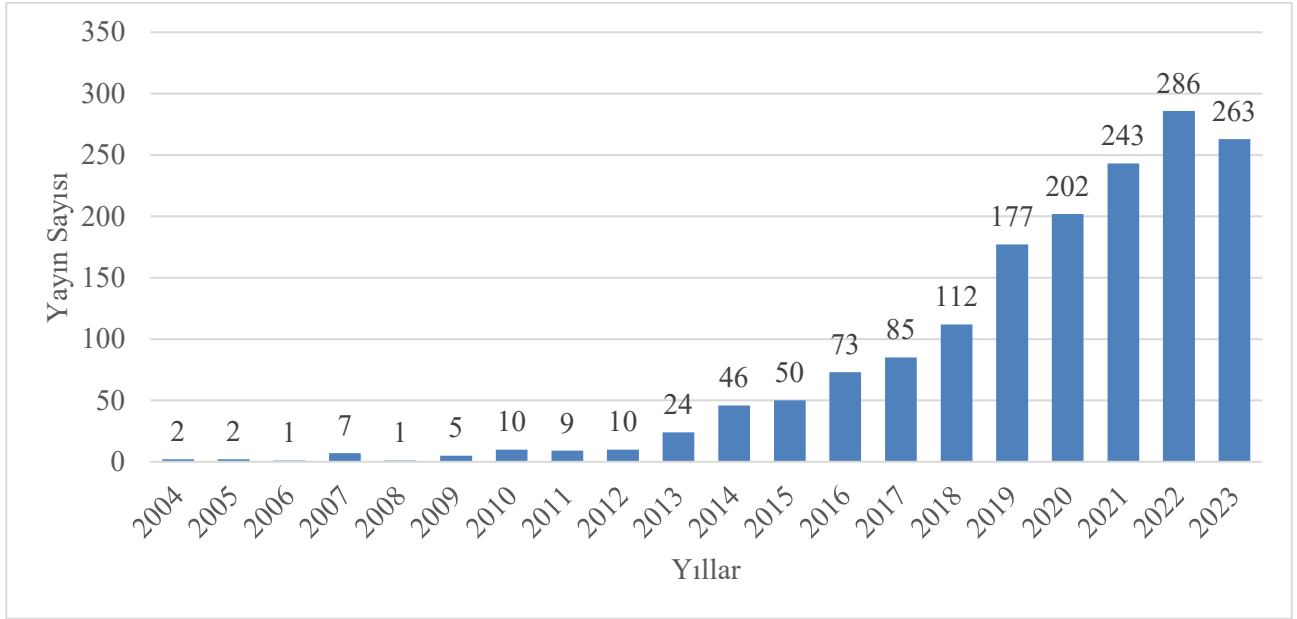

Şekil 1’de görüldüğü gibi arama sorgusu, "Governance" kelimesini içeren ve "Big Data" veya "bigdata" kelimelerini de içeren, dergi yayınlarındaki nihai olarak yayımlanmış araştırmaları bulmayı amaçlamıştır. İngilizce olmayan 162 makale kapsam dışı bırakıldıktan sonra 2004 ve 2023 yılları arasında yayınlanmış 1449 makale, 895 kaynak ve 4001 yazardan oluşan veri seti elde edilmiştir. Bu verilerle ilgili detaylı bilgiler Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1. Veriler ile İlgili Temel Bilgiler

Özellik	Sonuç
Yayınlanma Aralığı	2004:2023
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar vb.)	895
Dokümanlar	1.449
Yıllık Büyüme Oranı %	28,4
Ortalama Yayın Yaşı	4,4
Yayın Başına Aldığı Atıf Ortalaması	23,12
Yayın İçerikleri	
Keywords Plus (ID)	4.361
Yazar anahtar kelimeleri (DE)	4.448
Yazarlar	
Yazar Sayısı	4.001
Tekil yazar sayısı	314
Yazar İşbirlikleri	
Tek yazarlı yayınlar	347
Yayın başına ortak yazar sayısı	3,24
Uluslararası ortak yazar indeksi (%)	28,57
Doküman Tipleri	
Araştırma makalesi	1.449

Analizde kullanılan veriler Tablo 1’de görüldüğü gibi 2004 ile 2023 arasındaki dönemde yayınlanmış toplam 1.449 araştırma makalesinden oluşmaktadır. Bu makaleler toplamda 895 kaynaktan (dergi, kitap vb.) yayınlanmıştır. Ortalama yıllık büyüme oranının %28,4 olduğu görülmektedir. Bu durum araştırma alanının hızla geliştiğinin ve bu alanda ilginin arttığı şeklinde yorumlanabilir. Ortalama belge yaşının 4,4 olması analizde kullanılan yayınların görece yeni olduğunu göstermektedir. Ortalama olarak her belgenin 23,12 atıf aldığı görülmektedir. Toplamda 8.809 anahtar kelime belgelerde kullanılmıştır. Toplamda 4.001 yazar olduğu görülmektedir. Bu yazarlardan 314’ünün tek yazarlı yayın yaptığı görülmüştür. Araştırma makalelerinden 347’sinin tek yazarlı olduğu ve ortalama olarak her belgede 3,24 ortak yazar olduğu bulunmuştur. Uluslararası ortak yazarlık oranının %28,57 olduğu belirtilmiştir. Bu durum araştırma alanının uluslararası işbirliğine açık olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Şekil 2. Yıllara Göre Yayın Sayısı

Yıllara göre yayınlanan makale sayılarına ait grafik Şekil 2’de verilmiştir. Buna göre 2010 ile 2013 yılları arasında, makale sayısında belirgin bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle 2013 yılında, makale sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu yükseliş 2014’de ve sonraki yıllarda da devam etmiş özellikle 2019’dan itibaren artış daha belirgin hale gelmiştir. 2021 ve 2022 yılları arasında en yüksek makale üretimi olduğu görülmüştür. Özellikle 2022’de 286 makale yayınlanmıştır. Genel olarak, bu tablo, büyük veri ve yönetim alanındaki bilimsel üretimin zaman içinde hızla arttığını göstermektedir. Bu, konunun giderek artan bir ilgi gördüğünü ve araştırmacıların bu alanda daha fazla çalışma yaptığını işaret eder. Özellikle son yıllarda, alanın büyümesi ve önemi daha da belirgin hale gelmiştir.

Şekil 3. Yazar Anahtar Kelime Bulutu

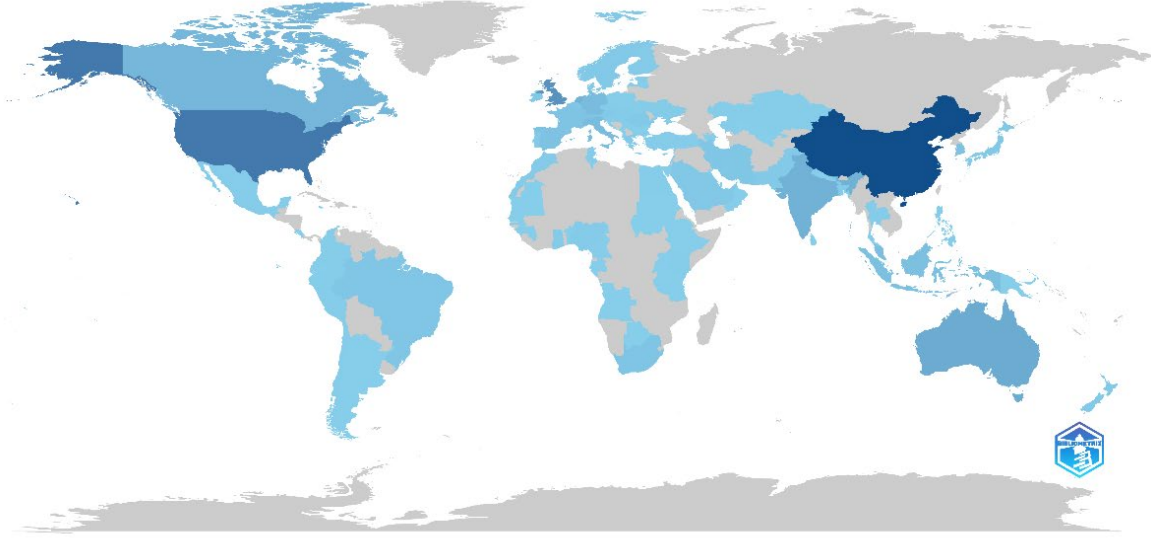

Tablo 3. İndeks Anahtar Kelime (Keywords Plus) Frekansları

Anahtar Kelime	f
Büyük veri	254
İnsan	153
Yönetişim yaklaşımı	134
Çin	125
Makale	120
İnsanlar	114
Karar verme	71
Yapay zekâ	69
Hükümet	58
Veri analitiği	53

Şekil 4’te yer alan yayınlara ait indeks anahtar kelime bulutu yer almaktadır. Makalelerin içerik analizi ile elde edilen ve yazarların yayınlarında belirttikleri anahtar kelimelerden bağımsız olan bu anahtar kelimeler “keywords plus” olarak tanımlanmaktadır. Bu anahtar kelimeler, bir makalenin kendi anahtar kelimelerinde bulunmayıp makalenin alıntı yaptığı kaynakların başlıklarında yer alan kelimelerden elde edilmektedir. Bu bağlamda, elde edilen anahtar kelimelerin kullanım sıklıklarına göre en fazla olan ilk 10 anahtar kelimeye ait veriler Tablo 3’te yer almaktadır. Buna göre; en çok “büyük veri” anahtar kelimesi yapılan araştırmalarda sıkça kullanılan bir anahtar kelime olarak öne çıkmaktadır. İkinci sırada “insan” ve altıncı sırada da “insanlar” anahtar kelimelerinin yer alması insan faktörünün hem bireysel hem de insan-insan iletişiminin veya etkileşiminin büyük veri ve yönetim çalışmalarında önemli olduğuna işaret etmektedir. Bu, belki de insan etkileşimini veya insan faktörünü büyük veri uygulamalarında ele almanın önemine dikkat çektiği şeklinde de yorumlanabilir. Ayrıca “Yönetişim yaklaşımı” ifadesinin de ortaya çıkması yönetim yaklaşımlarının büyük veri projelerindeki rolünü ve önemini vurgulamaktadır. Çin kelimesinin yazar anahtar kelimelerinde yer alması, burada da en sık rastlanan anahtar kelimeler arasında bulunması, Çin özelinde yapılan araştırmalarda yönetim alanında büyük veri kullanımının popüler olduğunu göstermektedir. Makale kelimesinin yer alması muhtemelen anahtar kelimeler arasında sıklıkla rastlanan belge türünü ifade etmektedir. Diğer anahtar kelimelere bakıldığında “karar verme” anahtar kelimesi ile büyük veri ve yönetim bağlamında karar verme süreçlerinin incelendiği görülmektedir. Bunun dışında yönetim alanında büyük veri ile ilgili yapılan araştırmalarda “yapay zekâ” uygulamalarının yer aldığı görülmektedir. Ayrıca “hükümet” anahtar kelimesinin ortaya çıkması hükümete yönelik yapılan akademik çalışmalarda da büyük verinin yönetimdeki rolünün ele alındığı yorumu yapılabilir.

Tablo 2’deki yazarlara ait anahtar kelimelere ve Tablo 3’teki indeks anahtar kelimelere (keyWords Plus) baktığımızda iki tablo arasında büyük bir farklılık gözlemlenmemektedir. Her iki tabloda da aynı anahtar kelimelerin çoğunlukla aynı sıklıkta geçtiği görülmüştür. Bu, analizin ve araştırmanın odaklandığı konuların benzer olduğunu gösterir. Büyük veri, yönetim yaklaşımı, Çin ve yapay zekâ anahtar kelimelerinin her ikisinde de öne çıktığı görülmektedir. Bu, analizin genel olarak büyük veri, insan faktörü, yönetim, yapay zekâ gibi kavramlarla ilgilendiğini ve bu kavramların araştırmanın merkezine yerleştiğini göstermektedir.

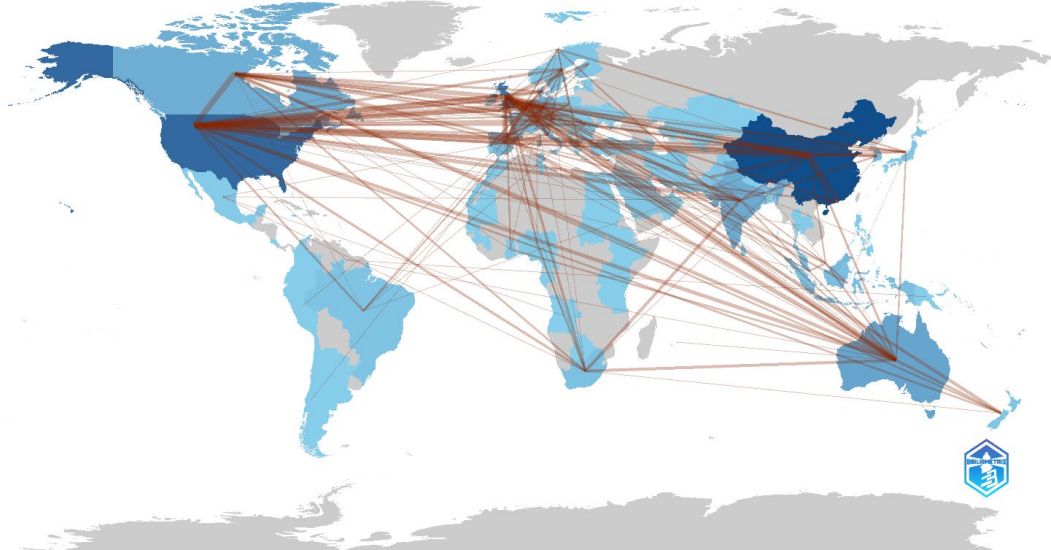

Şekil 5. Yönetişim ve Büyük Veri Alanında Ülkelerin Bilimsel Üretim Sayıları Haritası

Tablo 4. Ülkelerin Bilimsel Yayın Üretim Frekansları

Ülke	Bilimsel Yayın Sayısı
Çin	707
ABD	454
Birleşik Krallık	313
Avustralya	177
Hindistan	147
Hollanda	135
Kanada	118
Almanya	93
İtalya	87
Malezya	76

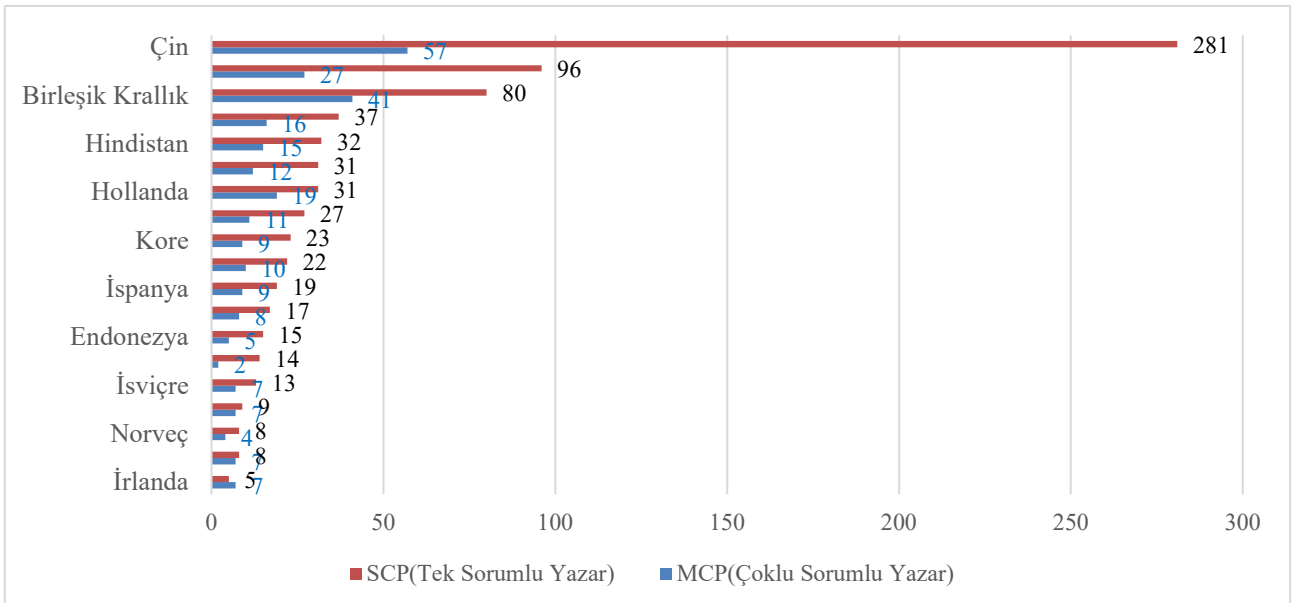
Şekil 5'te ülkelerin yönetim ve büyük veri ile ilgili yaptıkları bilimsel çalışma sayılarına ait dağılım haritası yer almaktadır. Ayrıca Tablo 4'te de yayın çokluğuna göre ilk 10 sıradaki ülkelerin bilimsel üretimlerine ilişkin veriler yer almaktadır. Buna göre 707 adet makale ile en yüksek bilimsel üretimi gerçekleştiren ülke olarak Çin öne çıkmaktadır. Bu, Çin'in yönetim ve büyük veri alanındaki araştırma faaliyetlerinde lider konumda olduğunu göstermektedir. ABD ve Birleşik Krallık (UK) ise sırasıyla 454 ve 313 makale ile en yüksek bilimsel üretimi gerçekleştiren diğer önemli ülkelerdir. Her iki ülke de yönetim ve büyük veri alanında önemli bir rol oynamaktadır. Avustralya ve Hindistan da sırasıyla 177 ve 147 adet makale ile yönetim ve büyük veri alanında dikkate değer bir bilimsel üretim gerçekleştirmişlerdir. Bu ülkelerin de büyük veri ve yönetim araştırmalarına önem verdiği görülmektedir. Diğer ülkeler de farklı düzeylerde bilimsel üretim gerçekleştirmişlerdir. Bazıları, 100'ün üzerinde makale ile önemli bir katkı yapmışken, bazıları daha düşük sayıda makale ile temsil edilmiştir. Genel olarak baktığımızda bu tablo büyük veri ve yönetim alanındaki küresel araştırma faaliyetlerinin dağılımını göstermektedir. Bazı ülkeler, bu alanda belirgin bir liderlik rolü oynarken, diğerleri de katkıda bulunmaktadır. Bu, yönetim ve büyük veri alanının küresel çapta çeşitli ülkeler tarafından önemli bir ilgi gördüğünü ve araştırma faaliyetlerinin geniş bir coğrafi alana yayıldığını göstermektedir.

Şekil 6. Yönetişim ve Büyük Veri Alanında Ülkelerarası Bilimsel Yayın İşbirliği Haritası

Şekil 6, yönetim ve büyük veri ile ilgili yapılan bilimsel yayınlarda ülkelerin işbirliklerini göstermektedir. Bu haritaya göre bazı ülkeler arasında sık işbirliği görülmektedir. Örneğin Avustralya ve Fransa, Kanada ve ABD, ABD ve Birleşik Krallık gibi. Bazı ülkeler birden fazla ülkeyle işbirliği yaparken, bazı işbirliklerinin belirli bir alanda yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Örneğin, Çin'in Hong Kong ile yoğun işbirliği yapması gibi. ABD, toplamda 125 işbirliğiyle en çok işbirliği yapan ülke olarak öne çıkarken en az işbirliği yapan ülkeler ise sadece 2 işbirliği ile Botsvana Cumhuriyeti, Slovenya, Montenegro, Kuveyt ve Bahreyn'dir.

Bu verilere bakıldığında, en çok işbirliği yapan ülkelerin aynı zamanda genellikle bilimsel üretimde de öne çıkan ülkeler oldukları görülmektedir. Örneğin, ABD, Birleşik Krallık ve Almanya hem işbirliği hem de bilimsel üretimde öncüdür. En az işbirliği yapan ülkeler genellikle bilimsel üretimde daha az etkin olanlar arasında Moritanya ve Somali gibi ülkeler bulunmaktadır. Ancak bazı ülkeler bilimsel üretimde öne çıkmasına rağmen işbirliği yapma konusunda daha az aktif olabilir. Örneğin, Japonya bilimsel üretimde güçlü bir performans sergilerken, işbirliği sayılarına göre orta sıralarda yer alıyor. Fransa ve Kanada'nın hem işbirliği hem de bilimsel üretimde güçlü bir performans sergiledikleri görülmüştür.

Şekil 7. Tek (SCP) ve Çoklu (MCP) Sorumlu Yazarların Ülkelere Göre Dağılımı

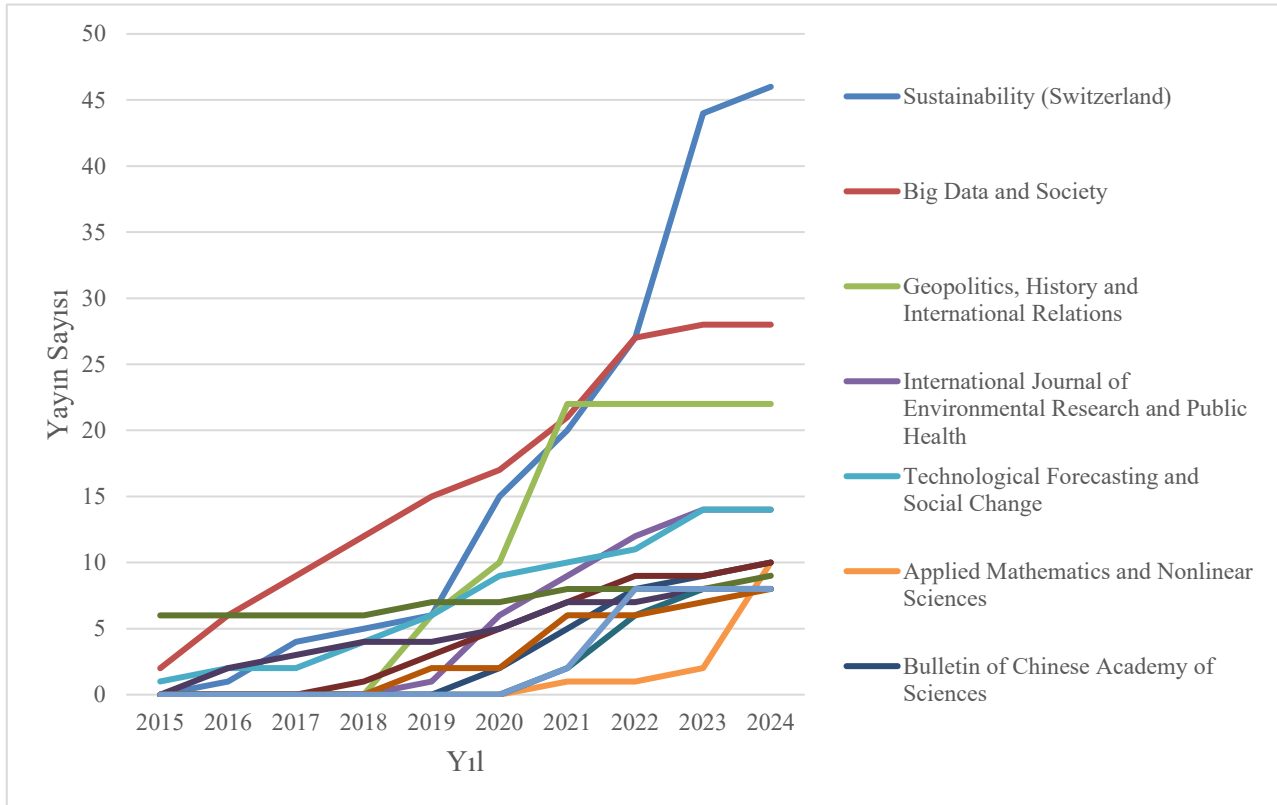

Şekil 7’de yönetim ve büyük veri alanında yapılan bilimsel yayınlarda tek bir yazarın sorumlu yazar (Single Corresponding Author-SCP) olduğu ve birden fazla yazarın sorumlu yazar (Multiple Corresponding Author-MCP) olduğu yayınların ülkelere göre dağılım grafiği verilmiştir. Buna göre tek sorumlu yazar oranı (SCP/MCP) ülkelerin Çin (SCP/MCP=4,93) ve ABD(SCP/MCP=3,55) olduğu görülmüştür. Grafikte yer almayan Hong Kong (SCP/MCP =0,25) ve Yeni Zelanda’da (SCP/MCP =0,57) SCP/MCP oranları oldukça düşüktür.

Tablo 5. Yönetişim ve Büyük Veri ile İlgili Yayın Yapan Kaynaklar ve Yayın Sayıları

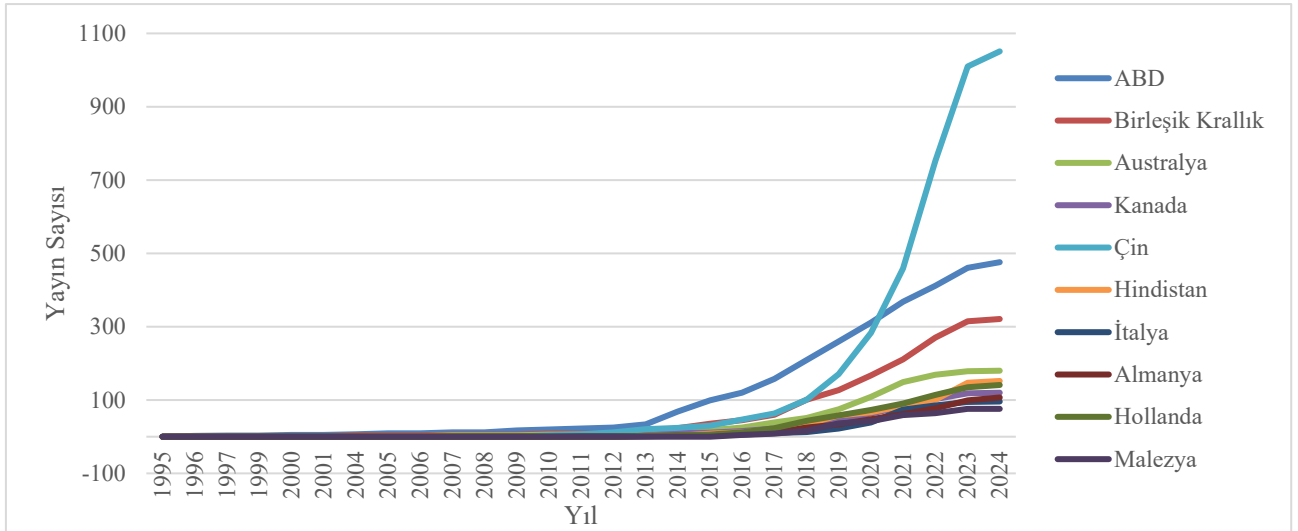
Kaynaklar	Makale Sayısı
Sustainability (Switzerland)	44
Big data and society	28
Geopolitics, history and international relations	22
International journal of environmental research and public health	14
Technological forecasting and social change	14
Cities	9
BMC medical ethics	8
Frontiers in public health	8
Review of policy research	8
Wireless communications and mobile computing	8

Yukarıdaki Tablo 5, yönetim ve büyük veri ile ilgili en fazla makalenin yayınlandığı kaynakları göstermektedir. Bu tablo, yönetim ve büyük veri alanındaki akademik çalışmaların en çok yayınlandığı 10 kaynağı göstermektedir. Kaynakların kabul ettiği akademik çalışma konularına genel olarak baktığımızda yönetim ve büyük veri ile ilgili sürdürülebilirlik, büyük veri ve toplum, jeopolitik, tarih ve uluslararası ilişkiler gibi konuların önemli bir odak noktası olduğu yorumu da yapılabilir.

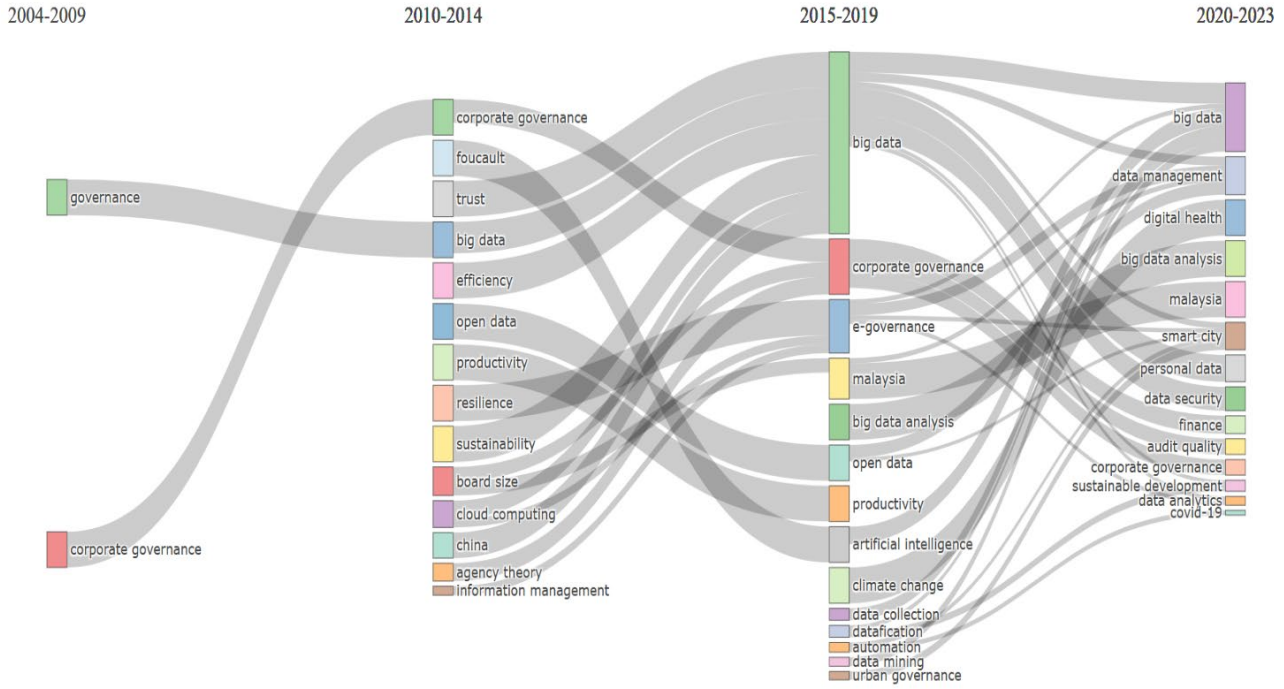
Şekil 8. Kaynakların Yönetişim ve Büyük Veri ile İlgili Yıllara Göre Yayın Sayıları

Şekil 8'deki grafikte, 2015-2024 yılları arasında çeşitli akademik dergilerde yayımlanan makalelerin sayısındaki değişim görselleştirilmiştir. Yıllara göre dergilerin yayın performansını gösteren bu grafik, her derginin yayın hacminin zaman içindeki artış veya azalış trendlerini incelemek için kullanılmıştır. Sustainability (Switzerland) dergisinin 2015 yılında hiç yayını bulunmamakta iken, 2024 yılına kadar yayın sayısının düzenli olarak artış gösterdiği ve 46 yayına ulaştığı gözlemlenmektedir. Bu eğilim, büyük veri ve çevresel sürdürülebilirlik konularına artan ilgiyle açıklanabilir. Big Data and Society dergisi ise, 2015 yılında 2 yayımla başlamış ve 2024 yılına kadar yayın sayısını 28'e kadar yükseltmiştir. Bu artış, büyük veri ve toplum arasındaki etkileşim üzerine yapılan çalışmaların sayısının artışıyla uyumludur. Diğer yandan, Geopolitics, History, and International Relations dergisinin yayın sayısında 2019'dan itibaren dikkat çekici bir artış gözlemlenmektedir. 2020 yılında 10 yayına ulaşan derginin, 2021 yılından itibaren 22 yayında sabit bir düzeye ulaştığı görülmektedir. Bu, jeopolitik ve uluslararası ilişkiler konularındaki akademik ilginin belirli bir dengede seyrettiğine işaret etmektedir. Yayın sayısındaki dikkat çeken diğer bir artış International Journal of Environmental Research and Public Health dergisinde görülmektedir. Bu dergi, 2020 yılından itibaren önemli bir yükseliş göstermiş ve 2024 yılında 14 yayına ulaşmıştır. Bu durum, çevre ve halk sağlığı alanındaki artan çalışmaların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Grafik genel olarak, birçok dergide yayın sayısının zaman içinde arttığını ve özellikle büyük veri, sürdürülebilirlik, halk sağlığı ve çevre konularındaki çalışmaların yoğunlaştığını göstermektedir. Akademik dünyada bu alanlardaki araştırmaların öneminin giderek arttığı açıkça görülmektedir. Bu trendler, belirli araştırma konularına olan ilginin akademik üretimdeki artışla paralel olduğunu ortaya koymaktadır. Yayımlanan makalelerin sayısındaki artış, ilgili alanların bilimsel gelişmeler ve toplum ihtiyaçları doğrultusunda daha fazla dikkat çektiğini göstermektedir.

Şekil 9. Ülkelerin Yönetişim ve Büyük Veri ile İlgili Yıllara Göre Yayın Sayıları

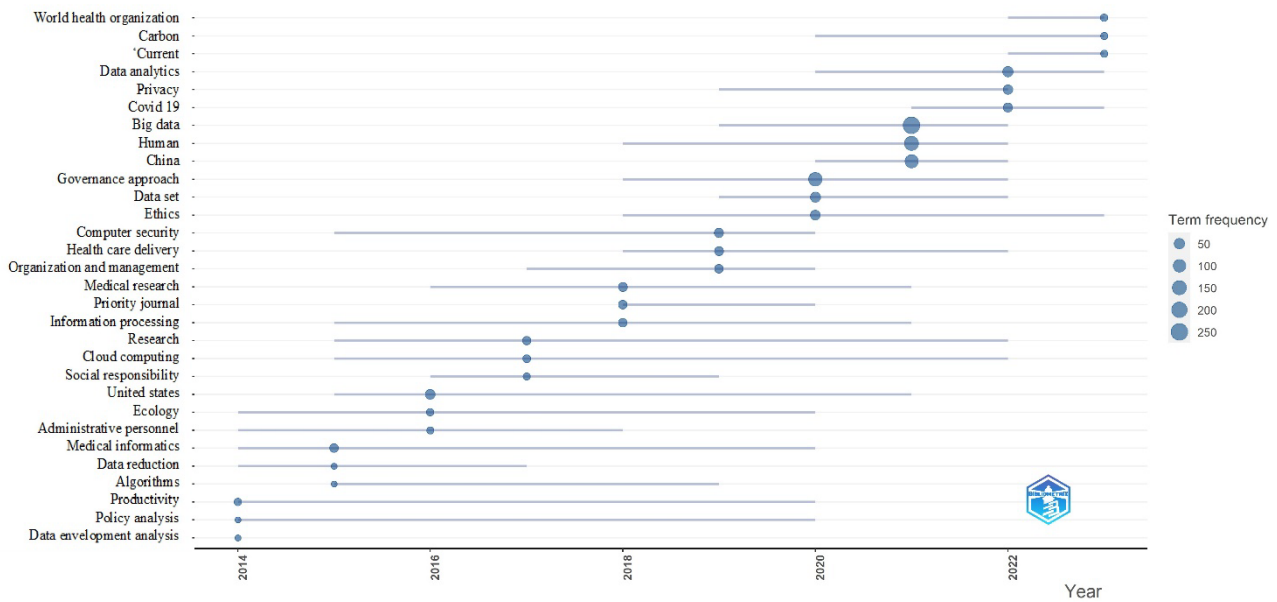
Şekil 9'daki grafikte, en çok yayın yapan ilk 10 ülkenin 1995-2024 yılları arasındaki akademik yayın performansları, yıllara göre karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Her bir ülkenin yıllık yayın sayıları, ilgili yıllar boyunca nasıl bir değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Grafik, ülkelerin bilimsel üretkenlik düzeylerini yıllar içinde nasıl geliştirdiklerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Grafikte gözlemlenen trendler, belirli ülkelerin akademik yayın faaliyetlerindeki artış veya durağanlığı göstermektedir. Örneğin, bazı ülkelerde yıllar içinde düzenli bir artış gözlenirken, diğer ülkelerde belirli yıllarda keskin sıçramalar veya düşüşler dikkat çekmektedir. Bu durum, ülkelerin bilimsel üretkenliklerinin ekonomik, teknolojik, politik ve akademik altyapılarındaki değişimlere bağlı olarak farklılık gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Özellikle son yıllarda birçok ülkede bilimsel yayın sayılarında kayda değer bir artış yaşandığı görülmektedir. Bu artış, büyük olasılıkla bilimsel araştırmalara yapılan yatırımların artışı, dijital yayın platformlarının yaygınlaşması ve akademik işbirliklerinin gelişmesi ile ilişkilendirilebilir.

Şekil 10. Dönemsel Tematik İlişki Şeması

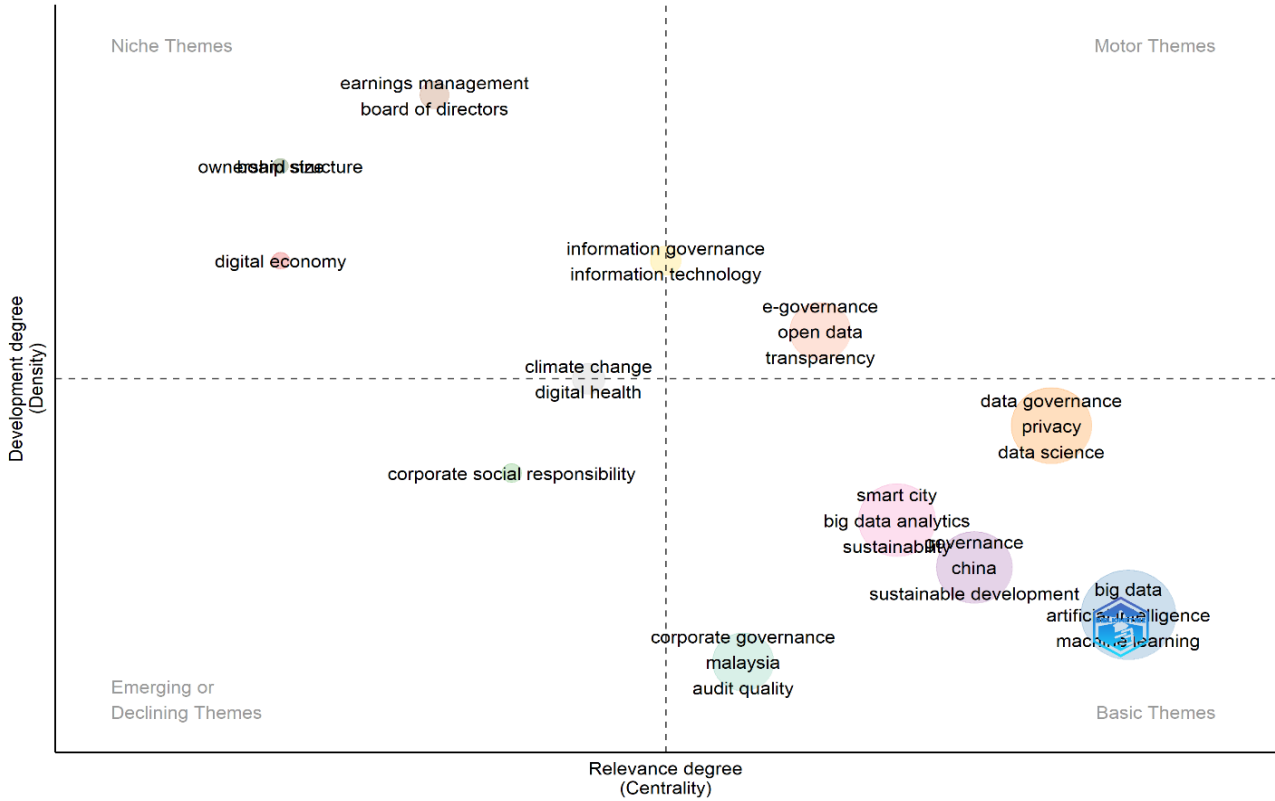
Şekil 10'da çalışma dönemlerine göre anahtar kelimeler arasındaki ilişkileri gösteren bir tematik evrim şeması yer almaktadır. Buna göre "kurumsal yönetim (corporate governance)" teriminin, 2004 yılından itibaren tüm dönemler önemli görülmektedir. 2004-2009 arası dönemde yönetim alanında öncelikle "kurumsal yönetim" temasının öne çıktığı gözlemlenmektedir. Kurumsal yönetim, bu yıllarda şirketlerin şeffaflık, hesap verebilirlik ve sürdürülebilirlik ilkelerini uygulamaya koyma çabalarının bir yansımasıdır. Bu dönemde özellikle küresel finansal krizlerin etkisiyle şirketlerin yönetim yapılarını daha etkin hale getirme çabaları yoğunlaşmış ve bu alandaki düzenlemeler artmıştır (Aguilera ve Jackson, 2010). Kurumsal yönetim, yönetim kavramının temel yapı taşı olarak benimsenmiş ve 2010 sonrasında daha geniş kapsamlı yönetim modellerine geçişin zeminini hazırlamıştır. "Büyük veri (big data)" teriminin ise 2010-2014 döneminden sonra daha da önem kazandığı, 2015-2019 döneminde büyük bir artış gösterdiği görülmüştür. 2010-2014 döneminde, "büyük veri", "verimlilik" ve "sürdürülebilirlik" gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Bu dönemde büyük veri teknolojilerinin gelişimi, kamu ve özel sektör yönetim süreçlerinde önemli değişikliklere yol açmıştır (Manyika vd., 2011). Büyük veri, özellikle verimlilik artışı sağlama ve daha iyi karar alma mekanizmalarının geliştirilmesine olanak tanımıştır. Aynı dönemde sürdürülebilirlik kavramı da yönetim süreçlerine entegre edilmiştir. Özellikle çevresel sorunlar ve iklim değişikliği gibi küresel tehditler, sürdürülebilir yönetim modellerinin önemini artırmıştır (Bebington ve Larrinaga, 2014). Ayrıca "büyük veri" teriminin "veri analitiği", "veri yönetimi", "veri güvenliği" alt konularıyla birlikte sıkça kullanıldığı görülmektedir. "Yapay Zekâ (artificial intelligence)" teriminin 2015-2019 döneminden itibaren artan bir trend gösterdiği ve 2020-2023 döneminde daha da belirgin hale geldiği gözlemlenmektedir. Bu terim çoğunlukla "makine öğrenimi", "algoritmalar", "sosyal medya" gibi alt konularla birlikte sıklıkla ele alınmıştır. "E-yönetişim(e-governance)" terimi 2015-2019 döneminde artış göstermiş ve 2020-2023 döneminde de önemini korumuştur. 2015-2019 yılları arasında, büyük veri teknolojilerinin daha ileri seviyelere taşınması, yapay zekâ ve makine öğrenimi uygulamaları ile birleşerek yönetim süreçlerinde daha akıllı ve veriye dayalı kararlar alınmasını sağlamıştır (Wamba vd., 2015). E-yönetişim, dijitalleşmenin kamu yönetimine entegrasyonu ile birlikte artan bir ilgi görmüştür. Kamu hizmetlerinin dijital platformlar üzerinden sunulması ve paydaşların yönetim süreçlerine katılımını artıran mekanizmaların devreye girmesi, bu dönemin öne çıkan özelliklerindedir (Gil-Garcia vd.,

2018). E-yönetişim teriminin “karar verme”, “sağlık hizmetleri”, “kentsel planlama” gibi konularla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bir diğer dikkati çeken terimlerden “açık veri (open data)” ise 2015-2019 döneminde artan bir trend göstermiş ve 2020-2023 döneminde önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Bu terim çoğunlukla “kamu yönetimi” ve “inovasyon” gibi alanlarla ilişkilendirilmiştir. Bu bulgular bize büyük veri teknolojilerinin yönetim alanındaki etkisini göstermektedir. 2020-2023 döneminde "büyük veri yönetimi", "dijital sağlık", "iklim değişikliği" gibi temaların öne çıktığı görülmektedir. Bu dönem, COVID-19 pandemisinin etkisiyle dijital sağlık çözümlerinin ve veri yönetiminin daha da kritik hale geldiği bir dönemdir (Wang vd., 2020). Pandemi, büyük verinin halk sağlığı yönetiminde ve kriz yönetiminde ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda küresel gündemde daha fazla yer edinmiş, büyük veri ve dijital teknolojilerle bu süreçlerin yönetilmesi hedeflenmiştir (United Nations, 2020). Büyük veri yönetimi, bu dönemde hem sağlık alanında hem de sürdürülebilirlik politikalarının uygulanmasında kritik bir rol oynamıştır.

Şekil 11. En Çok Bahsedilen Kavramların Dönemsel Dağılımları (Trend Topics)

Şekil 11’deki grafik, yönetim ve büyük veri ile ilgili yapılan yayınlardaki farklı kavramların belirli yıllardaki frekanslarını ve bu kavramların yayılma zaman çizelgelerini göstermektedir. Buna göre bazı kavramların özellikle son yıllarda önemli bir artış gösterdiği görülmektedir. Örneğin, "büyük veri (big data)" ve "yönetişim yaklaşımı (governance approach)" gibi konuların frekansı oldukça yüksektir ve 2019’dan sonra hızla artmıştır. Bu, büyük veri ve yönetim gibi konuların araştırmacılar ve akademisyenler arasında giderek artan ilgi gördüğünü göstermektedir. Bunun yanında "veri zarflama analizi (data envelopment analysis)" ve "politika analizi (policy analysis)" gibi kavramların 2014 yılında ortaya çıktığı ancak daha sonra frekanslarının azaldığı gözlenmektedir. Ayrıca "bulut bilişim (cloud computing)" ve "veri analizi (data analytics)" gibi konuların frekanslarının belirli bir yıl veya yıllarda zirveye ulaştığı görülmektedir. Fakat bazı kavramların da belirli bir yıldan itibaren artan bir trend gösterdiği görülmüştür. Örneğin, "sağlık bilişimi (medical informatics)" gibi kavramların frekansının zamanla arttığı ve istikrarlı bir şekilde yükseldiği görülmektedir. Ayrıca tüm dünyada etkisini gösteren pandemi döneminden dolayı da "Covid-19" kavramı 2021’den sonra belirgin bir artış göstermiştir. Bu dönemde veri gizliliği ve güvenliği de giderek önem kazanmış, özellikle kişisel verilerin işlenmesi ve korunması konusunda yeni düzenlemeler ve teknolojiler geliştirilmiştir (Desouza ve Jacob, 2017).

Şekil 12. KeyWords Plus Tematik Haritası

Şekil 12’de yönetim ve büyük veri alanındaki yayınların KeyWords Plus indekslerden benzer olanlarla küme(cluster) oluşturulan bir tematik harita yer almaktadır. Tematik harita analizi, bilgi haritalama veya yardımcı kelime analizi olarak da bilinen, bir araştırma alanının tematik yapısını görselleştirmek ve incelemek için kullanılan bir yöntemdir (Waltman ve Van Eck, 2013). Buna göre bu anahtar kelimeler (KeyWords Plus) 9 kümede toplanmaktadır. Bu kümelerin niş, motor, temel ve azalan veya popülerleşen temalarda dağılım gösterdikleri görülmüştür.

Niş tema alanında yer alan yani yönetimde büyük veri kullanımı ile ilgili temel alınan ve üzerinde detaylı çalışmalar yapılmış iki küme bulunmuştur. Bunlar:

- Dijital Ekonomi (digital economy): Bu kümeye ait anahtar kelime dijital ekonomidir. Bu konu, dijital teknolojilerin ekonomik süreçlere olan etkilerini araştıran çalışmaları temsil etmektedir. Bu konunun ağırlığı oldukça düşük olsa da diğer anahtar kelimelerin aksine kendi kümelerinde tek başına bir konuyu temsil etmektedir. Ayrıca "dijital ekonomi", "dijital dönüşüm", "e-yönetişim" gibi anahtar kelimeler bu kümede yer almıştır.
- Kazanç Yönetimi (Earnings Management): Bu kümeye ait anahtar ifadeler ise kazanç yönetimi ile yönetim kuruludur. Temel tema alanında yer alan 5 küme ve bu kümelerdeki anahtar kelimeler (KeyWords Plus) aşağıdaki gibidir:
- Büyük Veri (Big Data) ve İlgili Konular: Bu kümeye ait anahtar kelimeler "büyük veri", "yapay zekâ", "makine öğrenmesi", "Covid-19" ve diğer birkaç terimdir. Bu kümeye ait anahtar kelimeler, büyük veri, yapay zekâ ve makine öğrenimi gibi dijital teknolojilerle ilgili çalışmaları temsil etmektedir. "Büyük veri" anahtar kelimesinin ağırlığı oldukça yüksektir ve bu konu çalışmalarda oldukça önemli bir yer tutmaktadır.
- Yönetişim (Governance): Bu kümeye ait anahtar kelimeler "yönetişim", "Çin", "sürdürülebilir kalkınma" ve diğer bazı terimlerdir. Bu konu, yönetim yapıları, politikaları ve uygulamalarını

inceleyen çalışmaları temsil etmektedir. "Yönetişim" anahtar kelimesinin ağırlığı oldukça yüksektir ve bu konu, araştırmalarda önemli bir yer tutmaktadır.

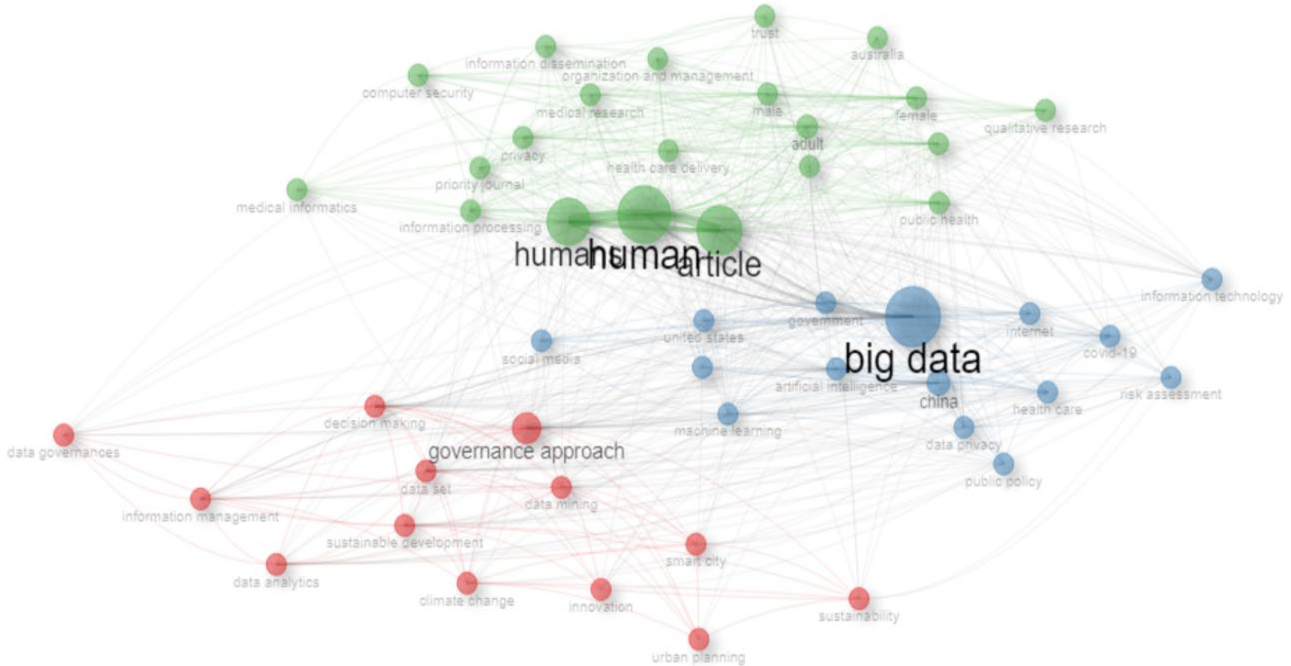
- Veri Yönetişimi (Data Governance): Bu kümeye ait anahtar kelimeler "veri yönetişimi", "mahremiyet", "veri bilimi" ve diğer bazı terimlerdir. Bu konu, verilerin toplanması, saklanması, paylaşılması ve kullanılmasıyla ilgili politikaları ve uygulamaları inceleyen çalışmaları temsil etmektedir.
- Akıllı Şehirler (Smart Cities): Bu kümeye ait anahtar kelimeler "akıllı şehir", "büyük veri analitiği", "sürdürülebilirlik" ve diğer bazı terimlerdir. Bu konu, şehirlerin dijital teknolojileri kullanarak daha verimli, sürdürülebilir ve yaşanabilir hale getirilmesini inceleyen çalışmaları temsil etmektedir.
- Kurumsal Yönetişim (Corporate Governance): Bu kümeye ait anahtar kelime "kurumsal yönetim" dir. Bu konu, şirketlerin yönetim yapılarını, kurumsal sosyal sorumluluklarını ve performanslarını inceleyen çalışmaları temsil etmektedir.

Motor tema alanındaki kümeler:

- E-yönetişim (E-Governance): Bu kümeye ait anahtar kelimeler "e-yönetişim", "açık veri", "şeffaflık" ve diğer bazı terimlerdir. Bu konu, dijital teknolojilerin şirket yönetimleri ve kamu hizmetlerinin yönetiminde kullanılmasını inceleyen çalışmaları temsil etmektedir.

Azalan veya popülerleşen tema alanındaki kümeler:

- Kurumsal Sosyal Sorumluluk (Corporate Social Responsibility): Bu kümeye ait anahtar kelime "kurumsal sosyal sorumluluk" anahtar kelimesidir. Bu konu, işletmelerin toplum ve çevre üzerindeki etkilerini ve sosyal sorumluluklarını inceleyen çalışmaları temsil etmektedir.

Şekil 13. Birliktelik Ağı (Co-occurrence Network)

Şekil 13'te yönetim ve büyük veri alanındaki yayınlardaki yazarların belirttiği anahtar kelimelerinin birlikte kullanım durumlarına göre ağdaki güçleri ve kümeleri belirlenmektedir. Buna göre üç farklı renkte simgelenen kümede araştırmacıların anahtar kelimelerinin yer aldığı görülmektedir. Buna göre "büyük veri", "insan" ve "yönetişim yaklaşımı" terimlerinin diğerlerine göre daha büyük olması bu terimlerin sıklıklarının daha fazla olduğunu göstermektedir. Yönetişim ve büyük veri terimlerinin ilişkisine bakıldığında, aradaki makine öğrenmesi kavramıyla birlikte birbirlerine yakın olmaları yönetişimde büyük veri kullanımının daha çok makine öğrenmesi

yöntemleri ile gerçekleştiğini de göstermektedir. Bu durum, araştırmanın çıkış noktası olan büyük verinin makine öğrenmesi, yapay zekâ gibi endüstri 4.0 teknolojileriyle işe koşulmasıyla yönetişimin daha etkili gerçekleştirilebileceğini de göstermektedir.

4. Sonuç

Büyük veri teknolojileri ile büyük miktardaki ve farklı türlerdeki verinin hızlı bir şekilde işlenebilir olması birçok alanda etkili olan dijital dönüşümün temelini oluşturmaktadır. Her alanda gerçekleştirilen yenilikler(inovasyonlar) bir süre sonra bu alanların form değiştirmelerini, fonksiyonlarını çoğaltmayı yani dönüşmelerini sağlamıştır. Bu yeni teknoloji sayesinde daha önce yaptığımız ama veri işleme kapasiteleri ve hızı ile sınırlandığımız alanlarda çözümler sağlanmıştır. Bunlardan bir tanesi de yönetişim konusudur. Nitekim Altun vd. (2021), kamu mal ve hizmetlerinin arz ve yönetiminde olduğu gibi talep tarafının yönetiminde de büyük verinin önemli roller üstlenebileceğini belirtmektedir; vatandaşlara, bölgelere ve mahallelere özgü (postfordist) taleplerin tespit edilmesinin büyük veri sayesinde mümkün olduğunu ifade etmektedir. Büyük verinin dijital ortamın doğrudan katılım ve erişim fırsatlarını, yönetişim potansiyelini de artırma olanağı bulunmaktadır.

Bu çalışmada da 2004 ile 2023 yılları arasında yapılan akademik yayınlarda büyük verinin çalışmalarda sıklıkla "yönetişim", "veri yönetişimi", "bilgi yönetişimi" gibi anahtar kavramlarla birlikte ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu da büyük verinin yönetişim süreçlerinde nasıl kullanıldığını ve nasıl yönetildiğini anlamak için yapılan çalışmaların arttığını göstermektedir. Ayrıca büyük veri çalışmaları, veri güvenliği ve gizliliği gibi önemli konuları da içermektedir. Nitekim bu bulgulara bu çalışmada da ulaşılmıştır. Bu durum büyük verinin yönetişim bağlamında ele alınırken, bu konuların da göz önünde bulundurulduğuna işaret etmektedir. Büyük verinin risklerinden, etik sorunlarından ve gerekli yetişmiş insan gücü ile donanım alt yapısının eksikliğinden kaynaklı henüz Türkiye’de fazla yaygınlaşmamasından dolayı çekinildiği yerler de vardır. Fakat bu tüm ülkelerde olan bir sorundur. Örneğin Birleşik Krallık’ta 2011 yılında hazırlanan “Big data and the democratisation of decisions” adlı raporda daha etkili rekabet etme isteğinin artmasına rağmen nitelikli veri uzmanlarının ve sistemlerinin olmadığından bahsedilmektedir. Araştırmamızın bulgularında en çok yayın yapan ülkelerden birisi olan Birleşik Krallık bu rapordan sonra durumu önemsediklerini ve akademik çalışmalarına da yansıtıklarını göstermektedir. Bu raporda yapılan araştırmada ankete katılanların %77’sinin işletmelerin daha fazla çalışanına büyük veriye erişme ve bunları kullanarak karar verme yetkisi almak istediklerinden bahsedilmektedir (Economist Intelligence Unit, 2011). Fakat günümüzde de veri güvenliği ile ilgili birçok çekinceler bulunmaktadır (Boyd ve Crawford, 2012; Al-Khoury, 2012; Özcan, 2021; Eyüpoğlu vd., 2017). Bu çekinceler, teknik zorluklar ve mahremiyete ilişkin hususlar olmak üzere iki kategoride sınıflandırılmıştır (Desouza ve Jacob, 2017). Rogge vd. (2017), hem ulusal hem de uluslararası mahremiyetle ilgili hukuki düzenlemelerin olmasına karşın, kişisel verilerin gerektiği şekilde saklandığı, erişilemediği ile ilgili tartışmaların olduğundan bahsetmektedirler. Bulut (2023), Türkiye’deki sağlık veri tabanlarını etik açıdan incelediği çalışmasında sağlık verilerinin mahremiyet ve gizliliğini korumanın giderek güçleşmekte olduğundan ve etik sorunların giderek çeşitleneceğinden bahsetmektedir. Bu durum, bu araştırmanın bulgularından birisi olan büyük veri teriminin “veri yönetimi” ve “veri güvenliği” alt konularıyla birlikte sıkça kullanılmasının sebebinde açıklamaktadır.

Büyük veri teknolojilerinin etkisiyle, yönetişim politikaları ve uygulamaları da değişmektedir. Özellikle büyük verinin toplanması, depolanması, analizi ve kullanımıyla ilgili olarak yeni politika ve uygulamaların geliştirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, büyük veri teknolojilerinin yönetişim alanındaki etkisi giderek artmaktadır. Bu etkiyi anlamak ve yönetişim süreçlerini iyileştirmek için daha fazla araştırma ve çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırma bulgularında da yer verildiği gibi trendlere bakıldığında, "büyük veri" ve "yönetişim" gibi kavramların her ikisinin de ön plana çıktığı görülmüştür. Bu durum, büyük veri teknolojilerinin yönetişim alanında giderek daha

fazla araştırıldığını ve bu konuların önemli trendler olduğunu göstermektedir. Ayrıca niş tema konularında da karşımıza çıkan kazanç yönetimi, dijital dönüşüm ve dijital ekonomi bağlamında incelenen araştırmalar yönetim alanında yapılması gereken popüler akademik çalışmalardır.

Bu çalışmada kişi ve/veya kurumlara ait hiçbir özel veri kullanılmadığından; herkese açık bir şekilde dağıtım yapılan veri kaynaklarından anonim olarak veriler elde edildiğinden dolayı Etik Kurul İzni almaya gerek görülmemiştir.

Kaynaklar

- Aguilera, R. V. ve Jackson, G. (2010). Comparative and international corporate governance. *The Academy of Management Annals*, 4(1), 485-556. <https://doi.org/10.1080/19416520.2010.495525>
- Al, U. ve Tonta, Y. (2004). Atıf analizi: Hacettepe Üniversitesi kütüphanecilik bölümü tezlerinde atıf yapılan kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, 5(1), 19-47. <https://doi.org/10.15612/BD.2004.497>
- Al-Khouri, A. M. (2012). Data ownership: who owns "my data"?. *International Journal of Management & Information Technology*, 2(1), 1-8. <https://doi.org/10.24297/ijmit.v2i1.1406>
- Altun, T., Şahin, F. ve Öztaş, N. (2017). Kamu politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında büyük veri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Kayfor 15 Özel Sayısı), 2021-2044. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/53208/710661>
- Aria, M. ve Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: an r-tool for comprehensive bibliometric analysis of scientific literature. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Başbakanlık. (2024, 12 Temmuz). 64. Hükümet programı, 2015. https://cdnuploads.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/64.hukumet_programi.pdf
- Bebbington, J. ve Larrinaga, C. (2014). Accounting and sustainable development: An exploration. *Accounting, Organizations and Society*, 39(6), 395-413. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2014.01.003>
- Boyd, D. ve Crawford, K. (2012). Critical questions for big data. *Information, Communication & Society*, 15(5), 662-679. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.678878>
- Bulut, F. (2023). *Sağlıkta büyük veri: Ulusal düzenlemeler ve veri kayıt sistemlerinin tıp etiği açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Bursa.
- Chen, M. ve Zhang, Y. (2014). Big data: A survey. *Mobile Networks and Applications*, 19(2), 171-209. <https://doi.org/10.1007/s11036-013-0489-0>
- Cleveland, H. (1972). *The Future Executive: A Guide for Tomorrow's Managers*. Harper & Row, New York.
- Davenport, T. H. ve Dyché, J. (2013). *Big data in big companies*. International Institute for Analytics.
- Desouza, K. C. ve Jacob, B. (2017). Big data in the public sector: lessons for practitioners and scholars. *Administration & Society*, 49(7), 1043-1064. <https://doi.org/10.1177/0095399714555751>
- Diodato, V.P. ve Gellatly, P. (1994). *Dictionary of Bibliometrics (1st ed.)*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203714133>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Dunsire, A. (1995). Administrative theory in the 1980's: A viewpoint. *Public Administration*, 73(1), 17-40. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1995.tb00815.x>
- Economist Intelligence Unit. (2024, 20 Temmuz). *Big data and the democratisation of decisions, 2011*. London: EIU. <http://pages.alteryx.com/rs/alteryx/images/EIU-Alteryx-Big-Data-Decisions.pdf>

- Evren, S. ve Kozak, N. (2012). Türkiye’de 2000-2010 yılları arasında yayımlanan turizm konulu makalelerin bibliyometrik analizi. N. Kozak ve M. Yeşiltaş (Ed.), 6. *Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi* içinde (s. 12-15). Gazi Üniversitesi Basımevi.
- Eyüpoğlu, C., Aydın, M. A., Sertbaş, A., Zaim, A. H. ve Öneş, O. (2017). Büyük veride kişi mahremiyetinin korunması. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 10(2), 177-184. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gazibttd/issue/28916/309301>
- Fırat, S. Ü. ve Fırat, O. Z. (2017). Dördüncü sanayi devriminde riskler robotlar ve yapay zekanın yönetim sorunları. *Global Sanayici Dergisi*. <https://www.sanayicidergisi.com.tr/dorduncu-sanayi-devriminde-riskler-robotlar-ve-yapay-zekanin-yonetisim-sorunlari-makale,644.html>
- Firidin, E. ve Uzun, A. (2018). İyi yönetim ilkelerinden katılımın uygulanması hususunda teorik bir değerlendirme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 8(1), 180-197. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.377035>
- Gil-Garcia, J. R., Helbig, N. ve Ojo, A. (2018). Being smart: Emerging technologies and innovation in the public sector. *Government Information Quarterly*, 35(1), 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2018.02.001>
- Hughes, O. E. (2013). *Public management and administration: An introduction* (5th ed.). Palgrave Macmillan.
- Janssen, M., van der Voort, H. ve Wahyudi, A. (2017). Factors influencing big data decision-making quality. *Journal of Business Research*, 70, 338-345. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.08.007>
- Karagöz, B. ve Şeref, I. (2019). Yunus Emre ile ilgili araştırmaların bibliyometrik analizi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(27), 123-141. <https://doi.org/10.29329/mjer.2019.185.6>
- Kitchin, R. (2014). Big data, new epistemologies and paradigm shifts. *Big Data & Society*, 1(1), 1-12. <https://doi.org/10.1177/2053951714528481>
- Manyika, J., Chui, M., Brown, B., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C. ve Hung Byers, A. (2011). Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity. *McKinsey Global Institute*.
- Özcan, A. (2021). Büyük veri: Fırsatlar ve tehditler. *TRT Akademi*, 6(11), 10-31. <https://doi.org/10.37679/trta.818569>
- Özer, M. A. (2017). Yönetimden dijital yönetime: Paradigma değişiminin teknolojik boyutu. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 457-479. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hakisderg/issue/33300/330676>
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), 348-349.
- Rogge, N., Agasisti, T. ve De Witte, K. (2017). Big data and the measurement of public organizations’ performance and efficiency: *The State-of-the-Art. Public Policy and Administration*, 32(4), 263-281. <https://doi.org/10.1177/0952076716687355>
- Schönberger, V. M. ve Cukier, K. (2013). *Büyük veri - yaşama, çalışma ve düşünme şeklimizi dönüştürecek bir devrim*. Çev. Banu Erol. İstanbul: Paloma.
- Sobacı, M. Z. (2007). Yönetim kavramı ve Türkiye’de uygulanabilirliği üzerine değerlendirmeler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 195-208. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/4114/54151>
- Thomas, R. J., Fuchs, R. ve Silverstone, Y. (2016). *A machine in the C-suite*. Accenture Strategy Analysis. <https://www.ecgi.global/sites/default/files/documents/accenture-strategy-wotf-machine-csuite11.pdf>
- Ulu, S. ve Akdağ, M. (2015). Yayımlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili: Selçuk İletişim Dergisi örneği. *Selçuk İletişim*, 9(1), 5-21. <https://doi.org/10.18094/si.04052>
- United Nations Independent Expert Advisory Group (UN-IEAG). (2014). A World that counts: Mobilising the data revolution for sustainable development. <https://www.undatarevolution.org/wp-content/uploads/2014/11/A-World-That-Counts.pdf>
- United Nations. (2020). *The sustainable development goals report 2020*. United Nations.

- Waltman, L. ve Van Eck, N. J. (2013). A smart local moving algorithm for large-scale modularity-based community detection. *The European Physical Journal B*, 86, 471 <https://doi.org/10.1140/epjb/e2013-40829-0>
- Wamba, S. F., Akter, S., Edwards, A., Chopin, G. ve Gnanzou, D. (2015). How 'big data' can make big impact: Findings from a systematic review and a longitudinal case study. *International Journal of Production Economics*, 165, 234-246. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2014.12.031>
- Wang, C. J., Ng, C. Y. ve Brook, R. H. (2020). Response to COVID-19 in Taiwan: Big data analytics, new technology, and proactive testing. *JAMA*, 323(14), 1341-1342. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.3151>
- Yalçın, H. (2010). Millî Folklor dergisinin bibliyometrik profili (2007-2009). *Millî Folklor*, 22(85), 205-211. <https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=85&Sayfa=202>
- Zikopoulos, P., Eaton, C. (2011). *Understanding big data: analytics for enterprise class Hadoop and Streaming Data*. McGraw-Hill Osborne Media, New York City.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Parlamentonun Etkinliği* ◆◆◆ Effectiveness of Parliament in Presidential Government System

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1517245>

Nihat BİLGİÇ**
Tuğba YOLCU***

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
16.07.2024

Kabul Tarihi:
29.11.2024

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bir kısmı değiştirilmiş, parlamenter sistem yerini Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne bırakmıştır. Sistem değişikliği sonrası anayasal sistemin kurumlarının görev ve yetkilerinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Sistem değişikliği sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin etkinliğinde meydana gelen değişim, parlamento etkinliği açısından önemlidir. Zira parlamenter sistem geleneği içinde yerleşen demokratik teamüller ve toplumun alışkanlıkları, sistem değişikliği sonrası başkanlık sistemlerine özgü olan bazı yeniliklerin kabul edilmesiyle birlikte tartışma konusu olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin parlamento etkinliği açısından değerlendirilmesinin amaçlandığı bu çalışmada parlamenter sistemin uygulandığı 24., 25., 26. yasama dönemi ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin uygulandığı 27. yasama dönemlerinde kanun yapım, parlamento kararları ve yine parlamentonun denetim işlevlerine dair veriler üzerinden nitel bir araştırma yöntemi olan durum çalışması ile değerlendirme yapılmıştır. Araştırma sonucunda yapılan anayasa değişikliği Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrası parlamento etkinliğinde azalma meydana geldiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Parlamento etkinliği, yürütme, kuvvetler ayrılığı, parlamenter sistem, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
16.07.2024

Accepted:
29.11.2024

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

With the referendum held on April 16, 2017, a part of the Constitution of the Republic of Türkiye was amended, replacing the parliamentary system with a Presidential Government System. Following this system change, some alterations occurred in the duties and powers of the institutions within the constitutional framework. The shift in the effectiveness of the Grand National Assembly of Türkiye post-change is significant in terms of parliamentary effectiveness. This is particularly relevant because the democratic practices and habits established in the tradition of the parliamentary system have been called into question by adopting innovations specific to presidential systems. This study aims to evaluate the Presidential Government System's parliamentary effectiveness. A qualitative research method, specifically the case study approach, was used to assess data on law-making, parliamentary decisions, and the parliament's oversight functions during the 24th, 25th, and 26th legislative periods—when the parliamentary system was in place—and the 27th legislative period, which operated under the Presidential Government System. The research findings indicate that parliamentary effectiveness decreased after the constitutional amendment and the transition to the Presidential Government System.

Keywords: Parliamentary effectiveness, executive, separation of powers, parliamentary system, presidential government system.

Atıf / to Cite (APA): Bilgiç, N. ve Yolcu, T. (2025). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde parlamentonun etkinliği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 33-55. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1517245>

* Bu makale, Tarsus Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda 2024 yılında tamamlanan "Türkiye'de Parlamenter Sistem ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Parlamento Etkinliği Açısından Karşılaştırılması" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** ORCID Doktora Öğrencisi, Tarsus Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, av.nihatbilgic@gmail.com

*** ORCID Prof. Dr. Tarsus Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü tugbayolcu@tarsus.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

This study aims to discuss the change in the effectiveness of the Grand National Assembly of Türkiye following the transition to the Presidential Government System in 2018. It examines this transition from a parliamentary system to a presidential system within the framework of the separation of powers theory. The study seeks to answer how much and in what direction this transition has altered the effectiveness of the Turkish parliament.

Literature Review:

The literature review of this study is based on secondary sources. Existing literature includes studies on legislative power in the Presidential Government System (Demirbağ, 2019; Tekin, 2022; Küçük, 2021; Doğan, 2020). However, these studies primarily focus on the legislative-executive relationship. Unlike previous research, this study analyzes parliamentary activity in Türkiye over distinct periods. Given its current applicability, the period of the 1982 Constitution is emphasized, and this period is further divided into two sub-periods to account for the system change that occurred.

Methodology:

In this study, the document analysis method, qualitative data analysis, and case study approach will be applied together. By examining parliamentary effectiveness through its legislative functions, the study aims to establish an objective basis. For instance, it seeks to reach more objective judgments by comparing the average number of law proposals per year before and after the system change, presenting this as numerical data. Additionally, other data such as commission reports, parliamentary resolutions, parliamentary elections, and written questions will also be utilized. Finally, the study aims to answer the following questions:

- What are the changes in parliamentary activity after the transition to the Presidential Government System? Is this change related to the regime change?
- What are the possible effects of the changes in parliamentary activity after the transition to the Presidential Government System in terms of the separation of powers and democracy?

Results and Conclusions:

This study attempts to discuss parliamentary effectiveness in Türkiye within the parliamentary system and the Presidential System of Government, using both numerical data and an analysis of parliamentary powers that have been reduced, strengthened, or abolished. If the Presidential Government System is considered a variant of the presidential system, it is expected that parliamentary powers would shift in favor of the executive. For example, the requirement for a cabinet to take office with a vote of confidence is incompatible with the presidential system. Similarly, the abolition of the censure mechanism, which prevents the parliament from holding a minister politically responsible and dismissing them, is typical in a system with strict separation of powers.

However, other changes, such as the reduction of budgetary authority, the procedural difficulties in conducting parliamentary inquiries, the abolition of oral questioning, the restriction of executive oversight to written questions, and the requirement for an absolute majority to override a presidential veto, further diminish parliamentary powers. Additionally, the power to issue decrees, once exercised within the framework of authorization laws, is now a constitutional power granted directly to the executive. Senior public officials are exempted from oral questions, all senior appointments are made by the President without parliamentary approval, and most members of the Constitutional Court, which oversees the executive and legislature, are appointed by the President. These changes have strengthened the executive branch, disrupting the balance intended in the system.

As a result, the increase in executive power has naturally narrowed the scope and effectiveness of the parliament. Consequently, there is no doubt that the parliamentary area within the system has diminished, leading to a decrease in its effectiveness.

1. Giriş

İlk devletlerden bu yana devlet fonksiyonlarının kimler tarafından ve nasıl kullanılacağına dair akıl yürütmeler ve önermeler yapılagelmiştir. Devletin üzerinde kurulu olduğu toprak parçası, insan topluluğu ve siyasal kültür gibi unsurlar, hükümet sistemlerinin oluşumunu etkileyen faktörlerdir; zira hükümet sistemleri, bu unsurların değişimine bağlı olarak şekillenmektedir. Bu unsurlara bağlı olarak birbirinin aynısı olan herhangi bir rejimden söz etmek, teknik olarak pek mümkün değildir. Ancak sınıflandırma açısından hükümet sistemleri genel itibari ile farklı şekillerde tasnif edilmektedir. Bu sınıflandırmada demokratik hükümet sistemlerinin ortaya çıkışı anayasacılık hareketlerinin bir sonucudur.

Anayasacılık hareketlerinin sonucu olarak anayasalar, iktidarın sınırlandırılması fikrinden ileri gelmiş ve bireyin hak ve özgürlüklerini garanti altına almıştır. Karşılıklı olarak hem bireye hem devlete hak ve sorumluluk yükleyen bu metinlerin bir diğer özelliği de devlet organizasyonunun organlarının ve bu organların yetkilerinin belirlenmesini ve belli kurallar çerçevesinde iş ve işlemlerin yürütülmesini sağlamaktır (Gözübüyük, 1994). Anayasaların temel hak ve özgürlükleri garanti altına alması kuvvetler ayrılığı ile mümkündür. Kuvvetler ayrılığı hükümet sistemlerinin tasnifinde de sıkça başvurulan bir ölçüttür (Teziç, 2014). Birden çok hükümet sistemi olduğu yönünde görüşler (Gözler, 2004; Özbudun, 2005; Sartori, 1997) olsa da kuvvetler ayrılığı bağlamında esas olarak iki tip hükümet sisteminden söz etmenin, diğer hükümet sistemlerinin ancak bu iki sistemin farklı formları olduğu ifade etmek gerekir. Bu noktada parlamenter sistem ve başkanlık sisteminden söz etmek mümkündür (Demir, 2013). Çalışmada, öncelikle kuvvetler ayrılığı teorisi bağlamında başkanlık sistemi ve parlamenter hükümet sistemleri ele alınacaktır. Başkanlık sistemi ve parlamenter sistem farklı özelliklere sahip hükümet sistemleridir. Bu farklılıkların beraberinde getirdiği bazı olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Bu durumun yasama erkine dolayısıyla parlamentoya olan etkisi ise ayrıca önemli bir olgudur.

Çalışma, parlamenter sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ni parlamento etkinliği açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle, parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişin, yasama süreçleri, denetim işlevleri ve milletvekillerinin faaliyetleri üzerindeki somut etkilerini analiz etmektedir. Çalışma, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin parlamentonun etkinliğini ortaya çıkardığı azalmayı, sistem değişikliklerinin demokratik denetim, yasama ve kamuoyuyla ilişkiler üzerindeki uzun vadeli sonuçları hakkında yeni bir bakış açısı sunması açısından önemlidir. Böylece, bu çalışma, hükümet sistemi değişikliklerinin parlamenter işleyişe olan etkilerine dair derinlemesine bir literatür katkısı sağlamaktadır. Bu amaçla çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan durum çalışması ile değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada 24., 25., 26. ve 27. yasama dönemlerinde kanun yapım, kararlar ve denetim işlevlerine dair veriler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırma sonucunda yapılan anayasa değişikliği ile parlamento yetkilerinde meydana gelen değişiklik, parlamentoda görev alan milletvekillerinin verdikleri kanun teklifi sayıları, parlamentonun yaptığı soruşturma sayıları ve parlamentonun kamuoyunda yer alan görünürlüğü birlikte değerlendirildiğinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrası parlamento etkinliğinde azalma meydana geldiği gözlemlenmiştir. Bu durumun, farklılıklar arz etse de asıl olarak başkanlık sisteminin bir varyantı olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş nedeniyle yaşanan sistem değişikliğinden kaynaklı olduğu görülmektedir.

Çalışma üç ana başlık altında toplanmıştır. Bu bağlamda teorik çerçeve ilk bölümde anlatılmış, ikinci bölümde çalışmanın yöntemine değinilmiştir. Çalışmanın asıl temasını oluşturan üçüncü bölümde, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisinin etkinliği, eski sisteme nazaran ne gibi değişikliklere uğradığı sayısal ve siyasal yetkilerin yorumlanmasıyla anlaşılmasına çalışılmıştır. Hükümet sisteminde yaşanan değişim ile birlikte yürütmenin yetkilerinin artırılması ve yasamanın etkinliğinin azaltılmasıyla, parlamentonun sistem içindeki alanının daraldığı ve etkisinin azaldığı çalışmanın sonucunu oluşturmaktadır.

2. Teorik Çerçeve

Bu bölümde, çalışmaya temel oluşturacak teorik çerçeve çizilmiştir. Bu çerçevede ilk olarak kuvvetler ayrılığı teorisi yer almaktadır. Yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız ve dengeli bir şekilde çalışmasını öngören kuvvetler ayrılığının uygulama biçimi hükümet sistemlerini oluşturur. Teorinin uygulama biçimlerine göre şekillenen hükümet sistemleri sınıflandırmasında çalışmanın amacına uygun olarak başkanlık sistemi ile parlamenter sisteme yer verilmiştir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin başarılı bir şekilde işlemesi, aynı zamanda yasama ve yürütme arasındaki ilişkilerin dengesini de belirleyerek, parlamentonun sistem içindeki rolünü ve etkinliğini doğrudan etkileyecektir.

2.1. Kuvvetler Ayrılığı

Hükümet sistemlerini kuvvetler ayrılığı modeline göre tasnif etmenin gelenek haline geldiğini söylemek mümkündür (Erdoğan, 2009: 14). Hükümet kavramını, millet adına devletin egemenlik hakkını kullanan siyasal örgütlenme olarak tanımlamak mümkündür. Ülkemizde hükümet kavramı, yürütme erkinin bir parçası olarak bakanlar kurulu yerine de kullanılmaktaydı (Bozlağan, 2016: 2). Hükümet sistemlerini, parlamenter sistem, başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi ve diğer sistemler olarak dört ana başlıkta sınıflandırmak mümkündür (Erdoğan, 2009: 14). Bu sınıflandırmada kuvvetler ayrılığı temel alınan ölçütlerdendir. Bu bağlamda yasama, yürütme ve yargı erklerinin tek organda birleşmemesi gerekliliği temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması açısından önemlidir. Yasama ve yürütmenin birleşmesi durumunda meclis hükümeti sistemi ya da otoriter sistemler doğmaktadır. Bu durum güçlerin hangi erkte toplanacağına bağlı olarak değişmektedir (Özyurt ve Saka: 2021). Belirtmek gerekir ki yasama ve yürütmenin parlamentoda birleşmesinden meclis hükümeti sistemi, yürütmenin başındaki kişide toplanması durumunda ise otoriter bir sistem olacağı kuşkusuzdur. Bu noktadan hareketle söylemek mümkündür ki kuvvetler ayrımının olmadığı yerde demokratik bir toplumun ve özgür bireyin olmasının imkânı yoktur.

Kuvvetler ayrılığı, klasik anlamda devleti oluşturan egemenlik erkleri olarak yani yasama, yürütme ve yargı olarak ifade edilmektedir. Kuvvetler ayrılığı anayasacılığın gereklerindedir, buradaki temel gaye bireyin siyasal özgürlüklerinin garanti altına alınmasıdır. Zira devleti oluşturan bu güçlerin tek elde toplanması halinde kişi hak ve hürriyetlerine zarar getirmesi pek muhtemeldir. Bu durumda bu erklerin farklı organlar tarafından ele alınması ve dolayısıyla yetkinin farklı organlarca kullanılması, kişi hak ve özgürlüklerini garanti altına alacaktır ve ayrıca güçler arasındaki denge ve denetlemeyi de sağlayacaktır. Kuvvetler ayrılığının temeli, İlk Çağ'a dek uzanmaktadır. Devlete ait güç kullanım organları farklı isimlerde ifade edilse de asıl olarak yasama organı müzakere, yürütme işleri ve organı kumanda makamı ve adalet adı altında aslında yargı erkinin tarif edilmesinin Aristoteles'e kadar dayandırıldığı görülmektedir. Fakat her ne kadar bu organlar tarif edilmiş ise de bu organların birbirinden ayrılması ve birbirini dengelemesi fikri çok daha sonra ortaya çıkmıştır (Duvan, 2019).

John Locke, güçler ayrımı ilkesini ilk kez dile getiren İngiliz düşünür olarak, devletin sınırlandırılmasında hukukun, bireysel beklentilerin veya toplumsal değer yargılarının yeterli olmayacağını belirtmiştir. Locke, siyasal gücün farklı erkler arasında paylaştırılması gerektiğini savunmuştur, çünkü siyasal gücün tek elde toplanması durumunda sınırlandırılmasının mümkün olmadığını düşünmüştür. Locke'a göre siyasal gücün, yasama ve yürütme erkleri arasında dağıtılması gerekmektedir. Locke, yürütme gücünün yasama organı karşısında sorumlu olması gerektiğini ve yürütme gücünün de kendi içinde parçalanması gerektiğini öngörmüştür. Bu ayrım, iç işlerinden sorumlu bir yürütme erki ile dış işlerinden sorumlu bir federatif erk arasında yapılmalıdır (Locke, 2002).

Bu teorinin ikinci ve asıl sahibi olarak bilinen ünlü Fransız hukukçu ve düşünür Montesquieu, kuvvetler ayrılığına ilişkin düşüncelerini 1748 yılında "Kanunların Ruhu Üzerine" adlı eserinde

tartışmaya açmıştır. Kuvvetler ayrılığı yasama erkinin ülke içindeki kanunları ve uyulacak kuralları belirleyen yetki, yürütme erkinin bu kanunların yürütülmesini sağlayan organ olması, yargı erkinin ise bu kurallara uyulmaması halinde yaptırıma karar verecek mercii olmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda, bu erklerden herhangi ikisinin bir noktada toplanması özgürlükleri tehlikeye atacaktır (Montesquieu, 2014). Bunun yanında yargı erkini uygulayacak kişinin aynı zamanda kanun koyucu olması durumu yurttaşların hayatını tehlikeye atacaktır. Ya da örneğin yargı ile yürütmenin aynı elde toplanması yargılama hakkı ile şiddet uygulama gücünün aynı yerde toplanmasına neden olacaktır ki bu durumda yargıçların baskı ve şiddete başvurması sonucunu doğuracaktır (Erdoğan, 2009).

Kuvvetler ayrılığı teorisi, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrı organlar tarafından yürütülmesi gerektiğini savunarak demokratik denetimi sağlamayı amaçlar. Bu yaklaşım, keyfi yönetimlerin önlenmesine ve hukukun üstünlüğünün pekişmesine katkıda bulunur. Ancak, bazı eleştiriler de mevcuttur. Öncelikle, temel hak ve özgürlükleri garanti altına alma konusunda tek başına yeterli olmayacağı eleştirisi savunulmaktadır. Kuvvetler ayrılığı, kişi hak ve hürriyetlerini güvence altına almak için önemli bir ilke olsa da tek başına yeterli değildir. Asıl olan, bağımsız bir yargının varlığıdır. Bağımsız yargı, yürütmenin olası aşırılıklarına karşı etkili bir denetim mekanizması sağlar. Bu bağlamda, hukuki tasarrufların yargı denetimine tabi tutulması, bireylerin haklarının korunmasında kritik bir rol oynar. Yargının bağımsızlığı, demokratik bir toplumda adaletin sağlanabilmesi için temel bir unsurdur; dolayısıyla, kuvvetler ayrılığı ile birlikte güçlü bir yargı sistemi gereklidir. Bu iki unsur, birlikte işleyerek kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını sağlar (Teziç, 2014). Siyaset bilimci Duverger, yönetenler arasındaki iş bölümüne kuvvetler ayrılığından başka bir temel bulmanın gerekliliğini vurgular. Bu, günümüzün karmaşık siyasi dinamiklerini daha iyi anlamak ve yönetim sistemlerini yeniden yapılandırmak için alternatif yöntemlerin araştırılması gerektiğini göstermektedir (Duverger, 1962). Son olarak, yürütme gücünün genellikle daha fazla güç kazanması, kuvvetler ayrılığını sorgulatabilir. Bu nedenle, kuvvetler ayrılığı teorisi, demokratik sistemlerin temel taşlarından biri olmasına rağmen, uygulamadaki zorluklarıyla birlikte sürekli bir tartışma konusudur.

2.2. Kuvvetler Ayrılığı Bağlamında Hükümet Sistemleri

Kuvvetler ayrılığı bağlamında hükümet sistemleri genellikle üç ana kategoriye ayrılmaktadır: başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve yarı başkanlık sistemi (Teziç, 2014). Parlamenter sistem, tarihsel olarak monarşiye karşı gelişen İngiltere ve daha sonra Fransa'daki uygulamalarla ortaya çıkmıştır (Kuzu, 2017: 48). Bu sistemde kuvvetler ayrılığı, yumuşak bir şekilde birbirinden ayrılmıştır; yasama ve yürütme organları iş birliği içinde çalışmaktadır. Parlamenter sistemde, kuvvetler ayrılığı hukuken güvence altındadır, ancak bu ayrılık katı değil, daha çok iş birliği esasına dayanmaktadır. Parlamenter sistemin temel özellikleri arasında yürütmenin iki başlı olması, başbakanın parlamenter olması, devlet başkanının siyasi olarak sorumsuzluğu ve bakanlar kurulunun parlamentoya karşı sorumlu olması sayılabilir (Erdoğan, 2009).

Devlet başkanının sorumsuzluğu, onun yetkisiz olmasını beraberinde getirir. Aksi takdirde, sorumsuz ama yetkili bir devlet başkanı vesayete yol açabilir. Parlamenter sistemde, genellikle devlet başkanının halk tarafından seçilmesi tercih edilmemiştir (Yolcu, 2019). Bu sistemde organlar arasında organik ve işlevsel iş birliği vardır. İşlevsel iş birliği, yürütme organı tarafından hazırlanan yasaların yasama organında görüşülmesiyle gerçekleşirken, organik iş birliği ise yürütme organının yasama organından türemesiyle ortaya çıkar. Bu bağlamda, devlet başkanı parlamentonun seçimiyle belirlenir ve başbakan ile bakanlar da parlamentonun çoğunluğundan çıkar (Kahraman, 2012).

Parlamenter sistemin temel avantajı, rejimde kilitlenmeyi engelleyen mekanizmaların varlığıdır. Yasama ve yürütme organları arasında yumuşak bir ayrılık ve iş birliği bulunması, iki erk arasında kriz çıkma ihtimalini azaltır. Herhangi bir kriz durumunda "güvensizlik oyu" ve "fesih" gibi çözüm yolları mevcuttur. Bu sayede, bunalımlı dönemlerde yasama veya yürütme feda edilerek

demokratik sistem korunur ve rejim işleyişini sürdürür (Efe vd., 2015: 156). Ayrıca, parlamenter sistem hükümet ile parlamento arasındaki siyasi sürecin esnek ve sürekli gelişime açık olmasını sağlar. İş göremeyen hükümetlerin değişmesi için uzun süre beklenmesine gerek yoktur. Güvenoyu mekanizması sayesinde, parlamentonun desteğini kaybeden hükümetler düşürülebilir ve yenileri atanabilir. Parlamenter sistemde siyasi kutuplaşmalar da daha yumuşak bir niteliğe sahiptir; seçimleri kazanan partinin her şeyi kazanması durumu söz konusu değildir. Seçimi kaybeden partiler muhalefet olarak varlıklarını sürdürür ve bazı anayasal haklarını kullanabilirler (Gözler, 2009: 158).

Ancak, parlamenter sistemin avantajları bazı dezavantajları da beraberinde getirebilir. Yürütme organının parlamentodan türemesi ve siyasi partilerin fazla olması nedeniyle hükümetlerin uzun süre iş başında kalması zordur. Örneğin, parlamenter sistemle yönetilen İtalya'da 1948 ile 1992 yılları arasında 44 yılda 50 hükümet değişmiştir. Hükümetlerin meclisin güvenoyuna muhtaç olması da hükümetlerin daha zayıf bir konumda olmasına ve verimsiz yürütme organlarına yol açabilir. Mecliste yüksek temsil oranı temsili demokrasiye uygun olsa da hükümet üyelerinin halk tarafından değil, temsilciler aracılığıyla seçilmesi bazı eleştiriler almaktadır (Yolcu, 2019).

Parlamenter sistemlerde siyasi partiler önemli bir rol oynar. Siyasi partilerin iç disiplini veya örgüt yapısı, kuvvetler ayrılığı veya toplanmasını etkileyen faktörlerdir. Örneğin, İngiltere'de Muhafazakâr Parti ile İşçi Partisi geleneksel olarak güçlü partilerdir. İşçi Partisi dönemlerinde kuvvetlerin toplanmasının daha fazla görüldüğü ifade edilmiştir, çünkü bu partinin yapısı daha merkezîyetçi ve tutarlıdır. Dolayısıyla, iktidardaki parti ne kadar disiplinliyse, kuvvetler ayrımının fiili olarak uygulanması o kadar zorlaşır (Duverger, 1974).

Başkanlık sistemi ise 1787 yılında Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ile ortaya çıkmıştır. Bu sistem, parlamenter sistem ve yarı başkanlık sistemi ile karşılaştırıldığında, yürütme organının daha güçlü bir konumda tasarlandığı söylenebilir. Günümüzde, birçok ülkede başkanlık sistemi ve varyantları uygulanmaktadır (Paçacı, 2021: 38). Başkanlık sisteminde yürütme organı, yasama organından bağımsızdır ve başkan, yürütmenin tek lideridir. Bu durum, kabine üyeleri arasında hiyerarşik bir yapının oluşmasına yol açabilir (Miş vd., 2016). Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde başkan yardımcısı, başkan ile birlikte halk tarafından seçilir. Parlamenter sistemde ise hükümet başkanı olan başbakan ve diğer bakanlar eşit konumda bulunur; başbakan, bu eşitler arasında birinci sıradadır.

Başkanlık sisteminde fren ve denge mekanizması büyük bir önem taşır. Zira başkanın halk oyuyla seçilmesi ve yürütme yetkisinin tek elde toplanması, denge mekanizmalarının yokluğunda antidemokratik süreçlere yol açabilir. Yasama organları, yürütme organı tarafından gönderilen bütçe kanunlarını kabul etme, reddetme veya değiştirerek kabul etme yetkisine sahiptir. Ayrıca, başkanın meclis açılışlarında konuşma yapma, mesaj gönderme ve çoğunluk partisinin üyesi olması dolayısıyla dolaylı olarak kanun önerme yetkisi de bu mekanizmalardandır (Miş vd., 2016: 19-20). Başkanlık sisteminde, üst düzey bürokratlar başkan tarafından atanır ve bürokratların görev süresi başkanın görev süresiyle eşittir. Bu özellik, parlamenter sistemde yaşanan bürokratik vesayeti ortadan kaldırmayı amaçlar. Ayrıca, başkanlık sisteminde yargı, bağımsız bir şekilde konumlandırılmıştır; bu durumun demokratik bir sistemin önemli bir unsuru olduğu söylenebilir (Fendoğlu, 2016).

Her sistemde olduğu gibi başkanlık sisteminin de olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır. Başkanlık sisteminde, kazanan kişinin tüm yetkileri elinde toplaması, kaybedenin ise her şeyi kaybetmesi durumu olumsuz bir sonuç doğurabilir. Seçilen kişinin kişiliğine bağlı olarak yasama-yürütme arasında güç dengesinin yürütme lehine olması, otoriter eğilimlere yol açabilir (Linz, 1990). Ancak, başkanın sabit bir süre için seçilmesi ve tekrar seçilme yasakları gibi önlemler, otoriter yönetim kayışlarını engellemeye çalışır. Ayrıca, halkın seçilecek kişiye doğrudan karar vermesi nedeniyle, başkanlık sisteminin daha öngörülebilir ve dolayısıyla daha demokratik bir sistem olarak değerlendirilen görüşler de vardır (Miş vd., 2016).

Ancak, başkanın doğrudan seçilmesi, demokrasi açısından tartışmalı bir konu olmuştur. Kamalak'ın (2016) belirttiği gibi, "Demokrasi, eğer sadece halkın yürütmeyi belirlemesi olarak tanımlanırsa, başkanlık sistemi daha demokratiktir. Ancak halkın iradesinin yönetime sürekli yansımaları olarak tanımlanırsa, parlamenter sistemler daha demokratik olacaktır." Bu görüş, daha geniş bir toplumsal tabana dayanmanın önemini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, siyasi partilerin sistem açısından önemi büyüktür. Siyasi partiler ister tek parti rejimi olsun ister çok partili sistem, kuvvetler ayrımının dozunu etkileyen temel faktörlerdir. Başkanlık modeli, sert kuvvetler ayrımına dayandığı için iki partili sistemlerde kuvvetlerin toplanmasını engeller. Ancak, parlamento seçimleriyle başkanlık seçimlerinin aynı dönemde yapılması ve başkanın partisinin parlamento hâkim olması gibi değişkenler, durumu etkileyebilir. Anayasal olarak korunan kuvvetler ayrılığı, iki partili rejimlerde, parlamenter sisteme göre daha az toplanma riski taşır (Duverger, 1974).

Sonuç olarak, başkanlık ve parlamenter sistemler, kendi dinamikleri ve avantajlarıyla birlikte birçok zorluk da barındırmaktadır. Başkanlık sistemi, yürütme organının güçlendirilmesi ve halkın doğrudan başkanı seçmesi gibi özellikleriyle demokratik bir yönetim vaadi sunsa da, bu durum aynı zamanda otoriter eğilimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. Parlamenter sistem ise yasama ve yürütme arasında esnek bir iş birliği sunarak siyasi krizleri önleyici mekanizmalar geliştirse de, sık hükümet değişimleri ve belirsizlikler, siyasi istikrarı tehdit edebilir. Her iki sistemde de kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkin bir şekilde uygulanması, demokratik değerlerin korunması açısından kritik öneme sahiptir. Ancak bu mekanizmaların işleyişi, yalnızca kurumsal yapılarla değil, aynı zamanda siyasi partilerin disiplini ve toplumun demokratik kültürü ile de yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, her iki sistemin de kendi içinde sürekli bir gelişim ve uyum sürecine ihtiyaç duyduğu açıktır. Bu süreçte, toplumsal katılımın artırılması ve demokratik denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, her iki sistemin de etkinliğini ve sürdürülebilirliğini sağlamada hayati rol oynamaktadır.

2.3. Parlamento Etkinliği

Etkinlik kavramı, "etkin" kelimesiyle yakından ilgilidir. Türk Dil Kurumu, etkin sözcüğünün kelime anlamını "Hareketli, işleyen, çalışan, faal, aktif, dinamik" şeklinde tanımlamıştır (TDK, 2023). Etkinlik sözcüğünün işleyen, faal, aktif gibi kelimelerle birlikte kullanılması bu kelimenin işlev, fonksiyon gibi kavramlarla açıklanması zaruretini beraberinde getirmektedir. Bu anlamda parlamento etkinliği kavramını parlamentonun fonksiyonlarından, işlevinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Zira parlamentonun fonksiyonlarının belirlenmesi, bu fonksiyonların ilgili rejim içinde ne denli uygulanıp uygulanmadığının tespiti ile ancak parlamento etkinliği üzerine tartışma yapılabilecektir.

Parlamentoların birçok önemli fonksiyonu bulunmaktadır. Bu fonksiyonların bazıları, parlamentoların tarih boyunca taşıdığı geleneksel işlevlerdir. Ancak modern dönemde ortaya çıkan yenilikler, yeni işlevlerin de gelişmesine yol açmıştır. Parlamentoların en temel işlevi yasama işlevidir; yasa yapma, değiştirme ve kaldırma yetkisi, varoluşlarından beri sahip oldukları bir görevdir. Ayrıca, parlamentoların temsil işlevi de vardır; demokrasinin ve genel oy ilkesinin bir sonucu olarak, halkı temsil eden üst düzey yönetim organlarıdır. Parlamentolar, toplumsal ve siyasi tartışmaların yaşandığı bir zemin oluşturur; burada muhalefet ve iktidar arasında bir mücadele gerçekleşir. Bu rekabet, gelecekteki siyasi liderlerin veya üst düzey yöneticilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir; bu yönüyle parlamentolar, siyasi okullar olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, parlamentolar buldukları rejime meşruiyet kazandırma işlevini de üstlenir. Son yüzyıllarda, halktan kaynaklanmayan yönetimlerin meşru kabul edilmediği düşüncesi hâkimdir ve bu meşruiyetin ilk temsil edildiği yer de parlamentolardır. Son olarak, parlamentoların denetim işlevi de önemlidir. Yasama, yürütme ve yargı olarak yapılan geleneksel ayırım, yasama organı yürütmeyi halk adına denetler. Bu denetim, birçok siyasi sistemde bir sigorta işlevi görerek, güçlerin dengesini sağlamada

kritik rol oynar. (Karaer, 2021; Öztürk, 2022: 9-11). Parlamentoların etkinliği kavramı özellikle parlamentoların yasama işlevi ile ilişkilendirilmektedir.

Parlamentonun etkinliği, iki farklı tanımlama ile açıklanabilir. İlk yaklaşım, Parlamento'nun kabul ettiği yasaların kalitesine odaklanır. Bu kalite, yasaların ne kadar uygulanabilir, tutarlı, kapsayıcı, şeffaf, açık, sade ve ulaşılabilir olduğunu ölçer. Örneğin, bir yasa iyi bir şekilde uygulanabiliyorsa ve toplumun geniş kesimlerini kapsıyorsa, bu yasa yüksek kalitede kabul edilir. İkinci yaklaşım ise Parlamento'nun iç işleyiş kurallarına ve süreçlerine vurgu yapar. Bu bakış açısı, Parlamento'nun nasıl çalıştığı, karar alma süreçlerinin ne kadar etkin olduğu gibi unsurlara odaklanır (Muylle, 2003). Dolayısı ile parlamentoların etkinlikleri çıkarılan kanun sayısından ziyade kanunların niteliği ile ilişkili bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca parlamento iç işleyişi de etkinlik tanımları içinde yer almaktadır. Süreç odaklı yaklaşımda kanunların kabul süresi ile hazırlanma süreçleri ele alınmaktadır.

Bu tanımlamadan hareketle parlamento etkinliğinin, rejimin yapısından ve yönetilen sistemin isminden bağımsız olarak bazı sorular ve ortaya çıkacak verilerle ölçülmesi mümkün olabilir. Örneğin rejim için KHK yetkisinin kimde olduğu, bu yetkinin sınırlarının nasıl belirlendiği bir ölçüt olarak kullanılabilir. Buradan hareketle yetkinin yürütmede olması ve sınırlarının geniş olması yasama yetkisinin kısmen veya tamamen devri anlamına gelmesiyle parlamentonun etkinliğinde azalma meydana geleceğine şüphe yoktur. Bunun yanında rejim değişkeninden bağımsız olarak gensoru yetkisinin olup olmaması yine parlamento etkinliğini etkiler bir unsurdur. Bu anlamda parlamentonun siyasi olarak sorumlu gördüğü bakanları görevden alabilmesi etkinliğin artmasına neden olurken bu yetkinin olmaması parlamento etkinliğinde azalmaya sebebiyet verecektir. Yürütmenin başı olan organın görevden el çektirilmesi zorlaştıkça parlamento etkinliği azalacak, bu yetkinin parlamento tarafından kullanılmasının kolaylaşması noktasında ise parlamento etkinliği artacaktır. Yine yürütmenin başının parlamentoyu fesih yetkisi başka bir gösterge olarak kullanılabilir. Bu yetkinin yürütmeye verilmesi parlamentonun sistem içindeki etkinliğini azaltacaktır. Parlamentonun şüphesiz en önemli işlevi yasama yetkisi dolayısıyla kanun çıkarma yetkisidir. Kanun çıkarma tekliflerinin nereden geldiği ve buna dair yasalaşmanın nasıl olduğu başka bir etkinlik ölçümü olarak kullanılabilir. Örneğin kanun tasarılarının yürütmeden gelmesi dolayısıyla buradaki kanunlaşmanın parlamenterler tarafından verilen yasa tekliflerine nazaran kolay olması yahut fiilen fazla olması parlamentonun yürütme etkisinde olduğunu gösterecektir ki bu durum da parlamento etkinliğinin düştüğüne işaret edecektir. Siyasi partilerin parti disiplinin katı olup olmaması da parlamento etkinliğini etkileyen bir değişken olarak görülmektedir. Bu noktada parlamenterlerin parti saikiyle mi parlamenter kimlikleriyle mi hareket ettikleri, grup kararları alıp almadıkları parlamento etkinliğini değiştirecek nitelikte bir değişkendir (Karahöyük, 2023). Bütçe hakkı geleneksel olarak parlamentoya tanınan ayrıcalık olarak görülmektedir. Bu noktada parlamentonun, yürütmeye tarafından hazırlanan bütçe üzerindeki değişiklik yahut kesin hesap noktasındaki denetim hakkının irdelenmesi gerekliliği ortadadır. Bu noktada bütçe hakkı üzerindeki yetkinin sınırlarının parlamentonun etkinliğini doğrudan etkileyecek bir değişken olduğunun kabulü gerekir.

3. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada, nitel bir araştırma yöntemi olan durum çalışması yönteminden faydalanılmıştır. Durum çalışması, sınırlı bir sistemin işleyişini anlamak için çoklu veri toplama yöntemleriyle o sistemin derinlemesine incelenmesini sağlayan metodolojik bir yaklaşımdır. Durum çalışması, bir durumun derinlemesine incelenmesini içerirken, çoklu durum çalışması birden fazla durumu kapsar; bu da derinlemesine incelemeyi zorlaştırır ve durumların örnekleme çalışmanın odak noktası haline gelir (Subaşı ve Okumuş, 2017). Durum çalışmaları farklı şekillerde gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma parlamento etkinliği kavramı üzerinden yola çıktığından keşfedici durum çalışmasını içermektedir. Parlamento etkinliği kavramı yukarıda bahsedilen anlamları içinden yalnızca parlamento faaliyetlerini kapsayacak şekilde bu çalışmanın durumunu oluşturmaktadır.

Çalışma ile ilgili literatür incelendiğinde; Karahöyük (2023), çalışmasında, Rusya, Türkiye ve ABD örnekleri üzerinden parlamento etkinliğinin demokratikleşmeyle ilişkisi incelenmiş, etkinliğin sadece yasama süreçlerinde değil, denetim mekanizmalarında da ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Demirbağ (2019), Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrası yasama yetkilerinin değişimini değerlendirmiş, sistemin henüz yeni olmasının eleştirilerin önemine işaret ettiğini belirtmiştir. Tekin (2022) çalışmasında, başkanlık sistemlerinde yasamanın zayıfladığına dikkat çekerek, yasamanın güçlendirilmesi için sözlü soru sorma mekanizması önerilmiştir. Özer ve Özmen (2017) başkanlık ve parlamenter sistemlerde bürokrasinin rolünü tartışırken, başkanlık sistemlerinin bürokrasiyi daha etkili denetleme potansiyeline sahip olduğunu ifade etmiştir. Küçük (2021), Güney Kore örneği üzerinden parlamentonun yasama süreçlerindeki etkinliğini değerlendirirken, sistem değişikliği öncesi ve sonrası Türkiye'deki durum üzerine yoğunlaşmıştır. Karaer (2021), bütçe gücünü incelemiş ve Türkiye'deki sistem değişikliklerini ele alarak parlamentonun bütçe üzerindeki etkisini sorgulamıştır. Yılmaz ve Biçer (2010), parlamentonun bütçe hakkının etkin kullanımı için reformların önemine vurgu yaparken, İhtiyaroğlu (2022) siyasi partilerin yasama ve yürütme üzerindeki etkisini incelemiştir. Mine Uzun (2017), kamu harcamalarında denetim yetkisini değerlendirmiştir. Doğan (2020) ise cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yasama yetkisi üzerindeki etkisini analiz etmiş, İba ve Söyler (2019) kararname ve karar arasındaki hukuki farkları tartışmıştır. Arpacı ve Baharççek (2020), Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin içerik analizini yaparak, bu süreçlerin parlamentoya etkisini sorgulamayı hedeflemektedir.

Bu literatürde, Türkiye'deki hükümet sistemleri ve parlamento etkinliği arasındaki ilişkiler, yasama süreçleri, denetim mekanizmaları, bütçe gücü gibi konular detaylı bir şekilde incelenmiş, yeni sistemin parlamentonun işlevselliğine etkileri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda benzer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, dönemsel olarak Türkiye'deki parlamento etkinliği ele alınmıştır. Yürürlükteki anayasa olması nedeniyle 1982 Anayasası dönemine yoğunlaşmıştır ve bu dönem sistem değişikliğine sahne olması nedeniyle kendi içinde iki ayrı dönem olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın ilk aşamasında araştırma sorusu belirlenmiştir. Çalışmanın temel problemini Türkiye özelinde parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişin parlamento etkinliğini ne denli ve ne yöne doğru değişikliğe uğrattığı sorusuna cevap arayışı oluşturmaktadır. Bunun yanında çalışılması gerekli olan sorular parlamento etkinliğinin sistem değişikliği bağlamında olması nedeniyle başkanlık sistemlerinde yasamanın fonksiyonu ile önemine dair sorular olması gerekmektedir, aynı şekilde parlamenter sistemde yasamanın sistem içindeki önemi ve fonksiyonu da ayrıca çalışmada çalışılması gerekli sorular olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın ikinci aşaması durum tespitini oluşturmaktadır. Çalışmada iki farklı dönemi (parlamenter sistem ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi) karşılaştırmak amacıyla 24., 25. ve 26. yasama dönemleri ile 27. yasama dönemi belirlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü aşaması veri toplama aşamasıdır. Bu aşamada toplanılması hedeflenen veriler ise sistem değişikliği öncesi ve sonrası parlamentonun yetki, görev ve fonksiyonuna dair işlevleri oluşturmaktadır. Bu amaçla, TBMM resmî web sayfasından parlamentonun sistem içindeki işlevini göstermesi bağlamında çıkarılan kanun sayısı, toplantı sayısı, gensoru, meclis araştırması, yazılı soru önergeleri, kanun teklif sayısı gibi sayısal verilerden faydalanılmıştır. Araştırmanın kapsamı 24., 25., 26. ve 27. yasama dönemlerinden oluşmuştur.

Çalışmanın dördüncü aşamasında toplanan veriler analiz edilerek her iki sistemin yasama süreçleri, karar alma mekanizmaları ve denetim işlevleri karşılaştırılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin parlamentonun etkinliğini nasıl etkilediğine dair çıkarımlar yapılmış elde edilen bulgular mevcut literatürle değerlendirilmiştir.

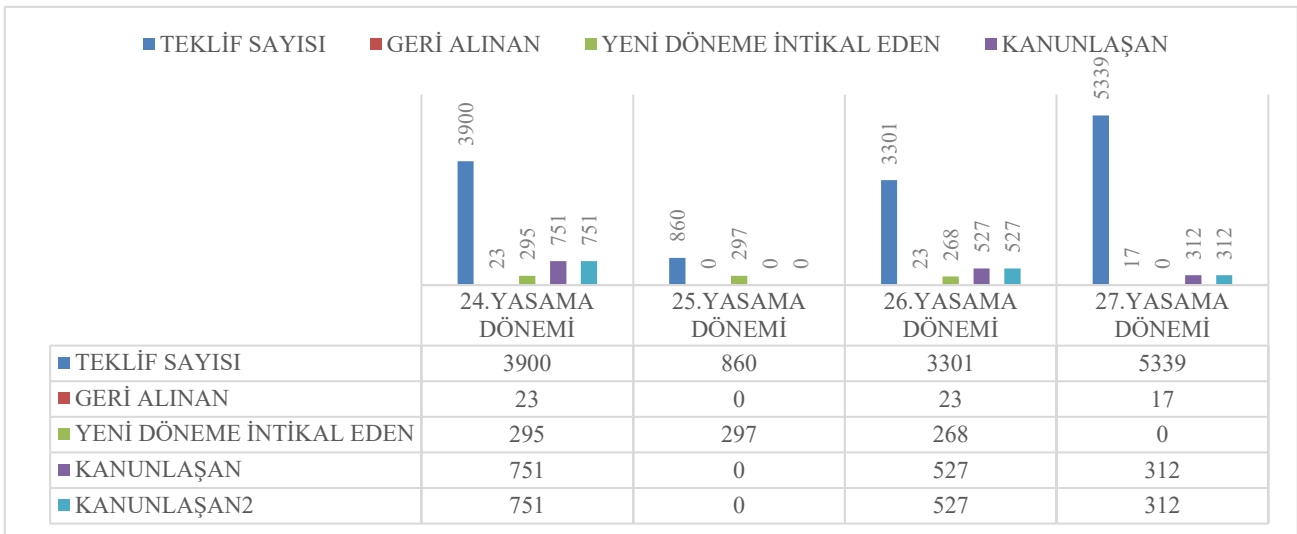
4. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Parlamento Etkinliği Açısından Değerlendirilmesi

Bilindiği üzere, 24. Yasama Dönemi yaklaşık 47 ay, 25. Yasama Dönemi yaklaşık 3 ay, 26. Yasama Dönemi yaklaşık 31 ay, 27. Yasama Dönemi ise yaklaşık 59 ay sürmüştür. Bu durum, yasama dönemlerinin aylık bazda değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kuvvetler ayrılığı bağlamında, yasama organı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) devlet içindeki yeri değişmemiştir. Ancak sistem değişikliği, bazı yetki ve fonksiyon değişikliklerine yol açmıştır. Genellikle siyasal ve hukuki açıdan ele alınan bu duruma, TBMM'nin resmi verileri çerçevesinden bakmak, daha objektif bir değerlendirme sunacaktır. Örneğin, cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yasama yetkisini kısıtladığına dair eleştiriler, siyasal rejim değişikliği bağlamında anlaşılır bir yaklaşım olsa da bu durumun rejim değişikliğinin bir sonucu olduğu da açıktır. Bu argümanı daha güçlü ve objektif kılmak için, sistem değişikliği öncesinde çıkarılan toplam yasa sayısı ile değişiklik sonrası ilk yasama döneminde çıkarılan yasa sayısını karşılaştırmak önemlidir. Bu bağlamda, sistem değişikliği öncesi üç yasama dönemi ile sistem değişikliğinden sonraki ilk yasama dönemine (beş yıl) bakmak gerekmektedir. Özellikle, 26. Yasama Dönemi (17 Kasım 2015- 16 Mayıs 2018) ile 27. Yasama Dönemi (7 Temmuz 2018- 7 Nisan 2023) karşılaştırıldığında, özel değerlendirmeler yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Sistem değişikliği öncesi ve sonrası için aynı sürelerde karşılaştırma yapmak mümkün olmasa da aylık bazda ortalama veriler paylaşılması, parlamento etkinliğine dair önemli bilgiler sunacaktır. Her bir yasama etkinliğine dair parlamento yetkileri ile ilgili tabloların altında, denetim ve yasama işlemlerinin aylık verilerine de yer verilecektir. Bu sayede, etkinliğin azalış ve artışları değerlendirilecektir. Bu yaklaşım, yasama sürelerinin farklı olmasının yol açabileceği eşitsiz karşılaştırmaların önüne geçecektir. Örneğin, sistem değişikliği öncesi olan 26. Yasama Dönemi'nde çıkan aylık ortalama kanun sayısı ile sistem değişikliği sonrası 27. Yasama Dönemi'ndeki ortalama yasa sayısı karşılaştırılarak, değişim gözlemlenmeye çalışılacaktır.

4.1. Kanun Çıkarmaya Dair Verileri

Parlamento denince akla ilk gelen yasama fonksiyonudur. Bu bölüm içinde kanun yapım süreçlerine ilişkin verilere ve grafiklere yer verilmiştir. Bu yolla parlamento etkinliğinde meydana gelen değişim anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

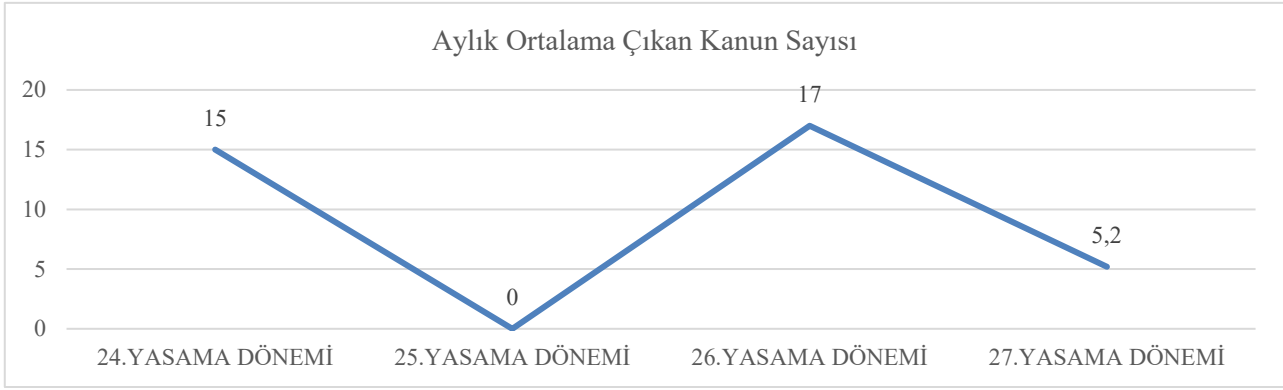

Şekil 1. Kanun İstatistikleri

Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda yer verilen grafikte yasama faaliyetlerine ilişkin sayısal verilere yer verilmiştir. Tabloda yer alan veriler Türkiye Büyük Millet Meclisi resmî sitesinden alınmıştır. Bu verilere göre

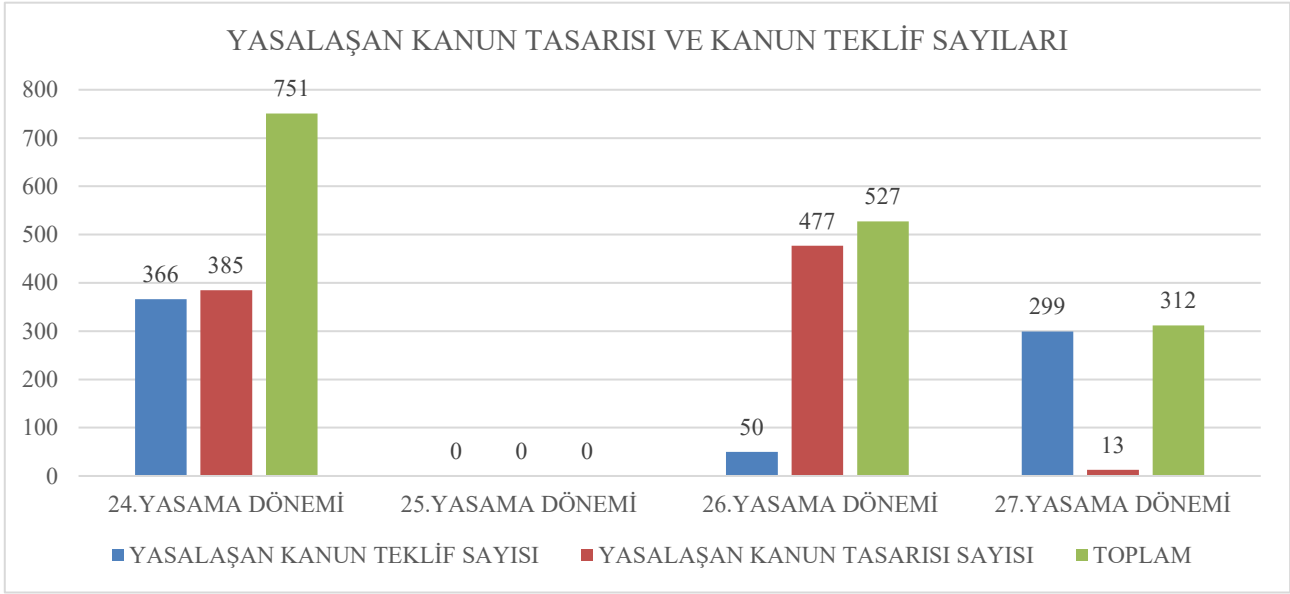
24. Yasama Döneminde toplam kanun teklif sayısı 3900 olarak gerçekleşmiştir. Toplam kanun tekliflerinin 751 tanesi parlamentoda kabul edilerek yasalaşmıştır. Tekliflerden 23 tanesi teklif sahiplerince geri alınmış, 295 tanesi ise bir sonraki döneme devretmiştir. Sonraki dönem olan 25. Yasama Döneminde erken seçim kararı alınması ve parlamentonun çalışmaması nedeniyle çıkarılan bir yasa bulunmamaktadır, fakat yine de 860 kanun teklifi verilmiş, bu tekliflerden hiçbiri geri alınmamıştır. Nihayetinde 297 kanun teklifi bir sonraki döneme devretmiştir. 26. Yasama Döneminde 3301 kanun teklifi parlamentoya sunulmuştur, 23 kanun teklifi sahiplerince geri alınmış, 527 kanun teklifi yasalaşmıştır. Bu dönemde yeni yasama dönemine intikal eden teklif sayısı 268 olarak gerçekleşmiştir. Nihayetinde 27. Yasama Döneminde -ki bu dönemin yeni sistem sonrası ilk dönem olduğunu önemle belirtmek gerekmektedir- toplam teklif sayısı 5339 olarak gerçekleşmiş, bu kanun tekliflerinin 17 tanesi teklif sahiplerince geri alınmıştır. Yeni döneme intikal eden teklif olmayıp toplam yasalaşan teklif 312 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere kanun sayıları yıllara göre farklılık göstermektedir, buna rağmen daha kısa süren 26.Yasama Dönemi yıllarında parlamento tarafından toplam 527 kanun yasalaşmış, iki yıl daha uzun süren 27. Yasama Döneminde bu veri 312 sayısına inmiştir. Bu durumda %40,8 oranında bir azalma meydana gelmiştir.

Şekil 2. Aylık Ortalama Çıkan Kanun Sayısı

Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

24.Yasama Döneminde aylık ortalama 15 kanun yasalaşmıştır, 25.Yasama Döneminde bilindiği üzere hükümet kurulamamış ve erken seçim kararı alındığından parlamento çalışmamıştır ve haliyle yasalaşan herhangi bir kanun bulunmamaktadır. 24.Yasama Dönemi yaklaşık 47 ay, 25. Yasama Dönemi yaklaşık 3 ay, 26'ncı Yasama Dönemi yaklaşık 31 ay, 27.Yasama Dönemi ise yaklaşık olarak 59 ay sürmesi aylık bazda değerlendirme gerekliliğini de ayrıca ortaya koymaktadır. Bu anlamda sistem değişikliği öncesi aylık ortalama son üç yasama dönemi için 15,7 kanun yasalaşmıştır. Sistem değişikliği sonrası bu sayı ilk yasama dönemi için aylık ortalama 5,2 olarak ortaya çıkmıştır. Bu veri üzerinden bakılacak olursa %66,8 gibi çok yüksek bir oranda azalma meydana geldiğini ifade etmek gerekir. Bu azalma Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde bazı düzenlemelerin yasalaşmadan doğrudan yürütme kararı ile uygulanması ile açıklanabilir. Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri, Anayasa'da kanunla düzenlenmesi öngörülmemiş ve yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan düzenleyici işlemlerdir. Bu kararnameleler, Cumhurbaşkanının Anayasa'dan aldığı yetkiye dayanarak, belirli alanlarda doğrudan düzenleme yapmasını sağlar. Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri, Türk pozitif hukukunda normlar hiyerarşisi açısından kanun-altı düzenlemeler olarak değerlendirilmez. Uygulama açısından, kanunlarla aynı etki ve değere sahip düzenlemelerdir (Atar, 2019). Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri, yürütme yetkisinin genişlemesi ve esnekliği sayesinde yasa sayısının düşmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Ancak bu durum, aynı zamanda yasama sürecinin ve demokratik denetimin azalmasına da neden olabilmektedir. Bu dengelerin iyi yönetilmesi, demokratik işleyişin sağlıklı bir şekilde devam etmesi açısından kritik öneme sahiptir.

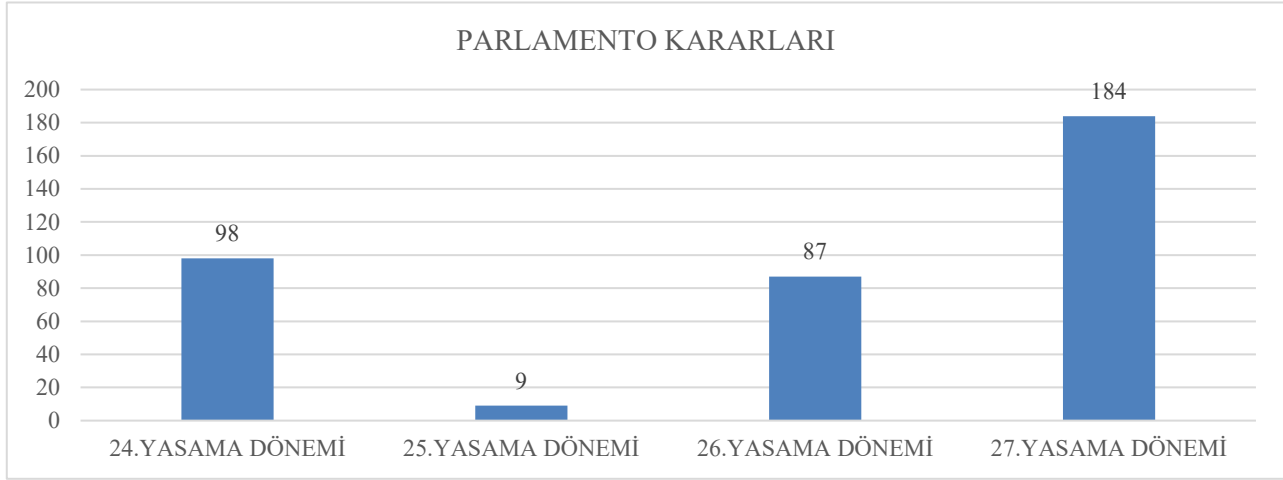

Şekil 3. Yasalaşan Kanun Tasarısı ve Kanun Teklif Sayısı
Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda yer alan grafikte yasama dönemlerinde yürütme organı tarafından meclise sunulan ve yasalaşan kanun tasarısı sayıları ile yasama organı üyelerince verilen kanun tekliflerinin yasaya dönüşmesine ilişkin verilere yer verilmiştir. Bu bağlamda veriler ele alınırsa parlamenter sistem dönemlerinde yasalaşan kanun tasarılarının kanun teklif sayılarından fazla olduğu görülmektedir. Bu anlamda parlamento etkinliğinin aşınmaya uğradığı ve yürütmenin etkisi altında olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Buna karşın Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde kanun tasarısı sunma yetkisinin kaldırılmasının doğal sonucu olarak bu sayıların parlamenterler tarafından sunulan teklif sayılarının kanunlaşma lehine artışı görülmektedir. 27. Yasama Döneminde yalnızca 13 kanun tasarısı kapsamında değerlendirilecek (12 tanesi bütçe ve kesin hesap kanunu, 1 tanesi önceki dönemden kalma olağanüstü hale ilişkin yasa tasarısı) yasalaşan kanun tasarısı tekliflerine karşın, parlamenterler tarafından sunulan ve yasalaşan 299 kanun teklifi olduğunu belirtmek gerekir. Bu durumda kanun tekliflerinin iktidar partisi yahut muhalefet partisinden gelmesinden bağımsız olarak parlamento etkinliğinin sadece bu değişken özelinde artışı sonucunu doğurmaktadır. Fakat nihayetinde önceki verilerden de anlaşılacağı üzere aylık bazda çıkarılan kanun sayısındaki dramatik azalış parlamentonun en önemli işlevindeki azalmayı gözler önüne sermektedir.

Kısaca Cumhurbaşkanının kararname yetkisine değinmekte yarar görülmektedir, zira kararnamelerin de her ne kadar yürütmeye ilişkin olması anayasal bir zorunluluk olsa da bu durumun yasama görevi kapsamında sayılması düzenleyici işlem olması bakımından bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki kararname yetkisi ve sınırları doğrudan anayasa tarafından düzenlenmiştir. Önceki dönemlerde yetki çerçevesi kapsamında yetki devri ile yürütme organına yürütmeye ilişkin konularda verilen bu yetki yeni dönem ile birlikte doğrudan anayasal bir yetki çerçevesinde tek başlı yürütme organını temsil eden cumhurbaşkanına verilmiştir (Can,2020). Bu bağlamda yeni sistemle birlikte 2018-2023 yılları arasında toplam 31 Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi yayımlanmıştır (mevzuat.gov.tr, 2023). Bu durumun düzenleyici işlem yapma yetkisinin yasama organı olan parlamentoda etkinliğinin azalması sonucunu doğrudan ve doğal olarak getirdiğini ifade etmek gerekir. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken yerin evvelce parlamento tarafından sınırları belirlenen bu yürütme yetkisinin, artık doğrudan anayasal bir yetki olarak yürütmede olması parlamentoyu yürütme karşısında etkinliğinin azalması gibi doğal bir sonucu beraberinde getirmektedir. Fakat yine de rejim değişikliğinin sonucu olarak bu durumun anlaşılır bir yönünün olduğunun kabulü gerekir, aksi halde başkanlık sisteminin bir formu olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin parlamenter sistemden bir farkının kalmayacağını ifade etmek gerekir.

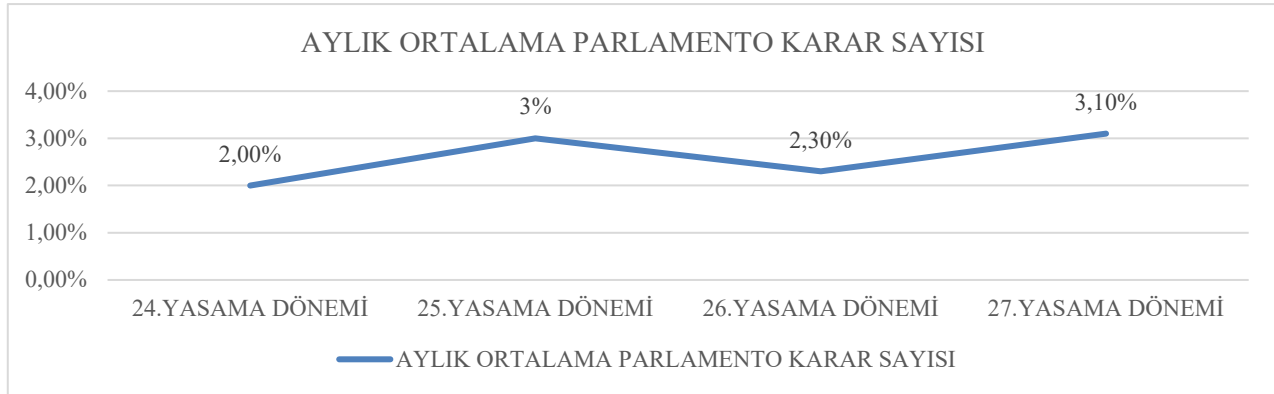
4.2. Parlamento Kararları

Şekil 4. TBMM Parlamento Karar Sayıları

Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

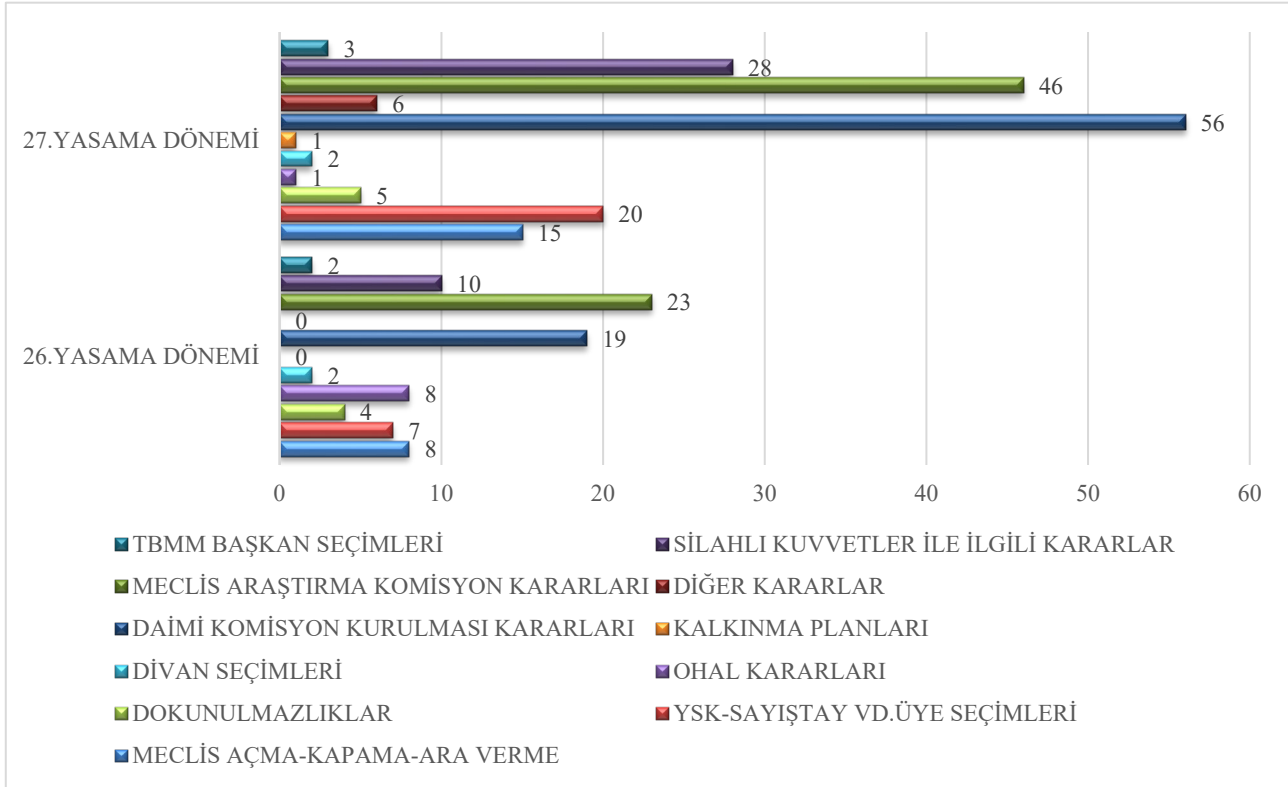
Yukarıdaki grafikte meclis kararlarına ilişkin verilere yer verilmiştir. Bu anlamda 24.Yasama Döneminde 98 parlamento kararı alınmıştır, 25.Yasama Döneminde toplam 9 karar alınmış, 26.Yasama Döneminde bu sayı 87 olarak gerçekleşmiş ve nihayet 27.Yasama Döneminde yani Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçildikten sonra ilk dönemde 184 parlamento kararı alınmıştır (tbmm.gov.tr, 2023). Parlamento kararlarında kanun istatistiğinin aksine artış gösterdiği görülmektedir.

Şekil 5. Ortalama Aylık Parlamento Karar Sayısı

Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Aylık ortalama veriler değerlendirildiğinde ise 24.Yasama Döneminde aylık ortalama 2 parlamento kararı alınırken, 25.Yasama Döneminde bu sayı ortalama 3 karar olarak gerçekleşmiştir. 26.Yasama Döneminde aylık ortalama 2,8 olan meclis karar sayısı, 27.Yasama Döneminde aylık ortalama 3,1 karar sayısına çıkmıştır. Sistem değişikliği öncesi ve sistem değişikliği sonrası dönemleri karşılaştırmak gerekirse parlamenter sistemin son üç yasama döneminde aylık ortalama 2,3 parlamento kararı alınırken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ndeki ilk yasama döneminde aylık ortalama 3,1 parlamento kararı alınmıştır. Bu durumda %34,7 gibi bir artış meydana geldiğini ifade etmek gerekir. Bu bağlamda kanun sayısında meydana gelen etkinlik azalmasının aksine meclis karar sayısında artış meydana gelmiştir.

Şekil 6. Parlamento Karar Türleri

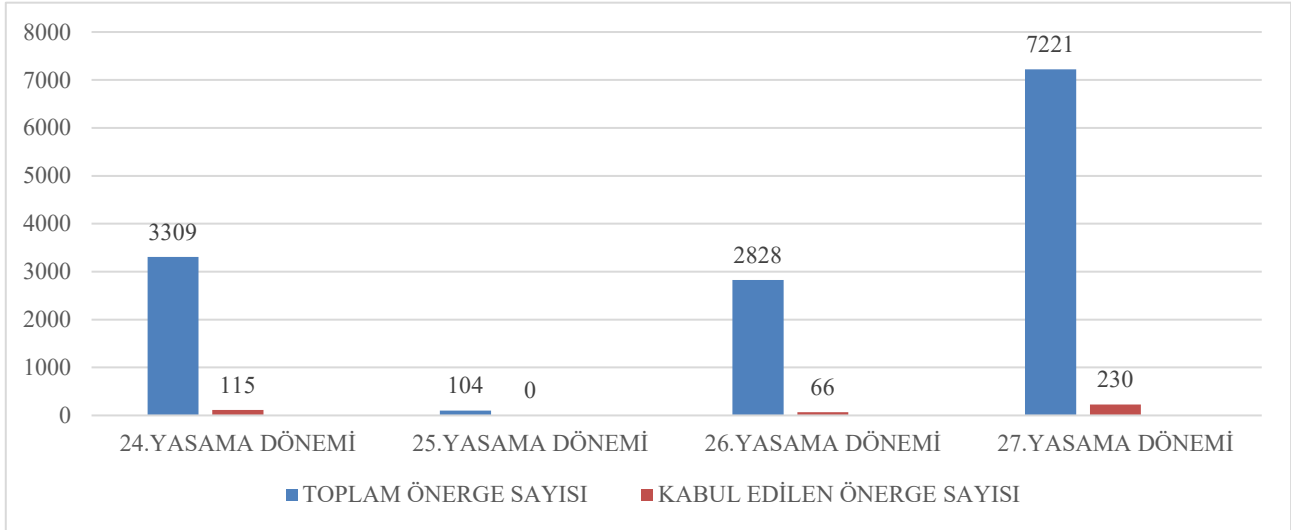
Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Parlamento ile ilgili her sayısal artış, mutlaka bir iyileşme ya da parlamento etkinliğinde bir artış olduğu anlamına gelmez. Bu araştırma bağlamında, en belirgin şekilde bunu gösteren alanın parlamento kararları olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıdaki grafikten de görülebileceği gibi, sayısal artışların nedenleri arasında meclis çalışmalarına ara verilmesi, meclisin açılması veya kapanması gibi veriler de bulunmaktadır. Parlamento etkinliğini rejim değişikliği gibi faktörlerden bağımsız olarak değerlendirirken, güven oyu kararları, OHAL kararları ve seçim yenileme gibi kararların, üst düzey kamu kurumlarına üye seçimi ya da meclis araştırma komisyonu kurulması gibi kararlara kıyasla daha etkili olduğu açıktır. Özetle, parlamento kararlarının aylık bazda artmış olması, içerik analizi yapıldığında, parlamentonun denetleyici ve dengeleyici rolü ile ülke yönetimindeki etkisinin aynı oranda artmadığını göstermektedir. Bu durumun, başkanlık sistemine geçişin bir sonucu olduğunu ve parlamentonun kendi kararlarıyla yürütmeye daha fazla alan açtığını belirtmek gerekir. Mair'e göre, modern demokrasilerde partilerin ve parlamentoların, yürütme organları üzerinde etkin bir denetleyici rol oynaması beklenirken, bu beklenti her zaman karşılanmaz. Özellikle parlamentoların sayısal etkinliğindeki artışlar, niteliksel bir iyileşme anlamına gelmeyebilir. Parlamento kararlarındaki artış, yürütme üzerindeki denetimi güçlendirmek yerine, çoğu zaman meclisin bu rolünü zayıflatıp, yürütmeye daha fazla alan açması ile sonuçlanabilir (Mair, 2013).

4.3. Meclis Araştırma Önergesine Dair Verilerin Karşılaştırılması

Parlamente denetim mekanizmaları içerisinde önemli bir yer tutan meclis araştırmaları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yasama yetkisini denetleyici bir fonksiyon olarak yerine getirmesini sağlayan araçlardan biridir. Meclis araştırmaları, aynı zamanda halkın seçtiği temsilcilerin, hükümetin uygulamalarını ve kamu yönetimini denetleme görevini yerine getirmeleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Aşağıda yer alan tablo, meclis araştırmalarının yıllar içerisindeki sayısal değişimini göstermekte olup, bu değişimlerin parlamente denetimin etkinliği üzerindeki yansımalarını daha iyi anlayabilmemize katkı sağlayacaktır.

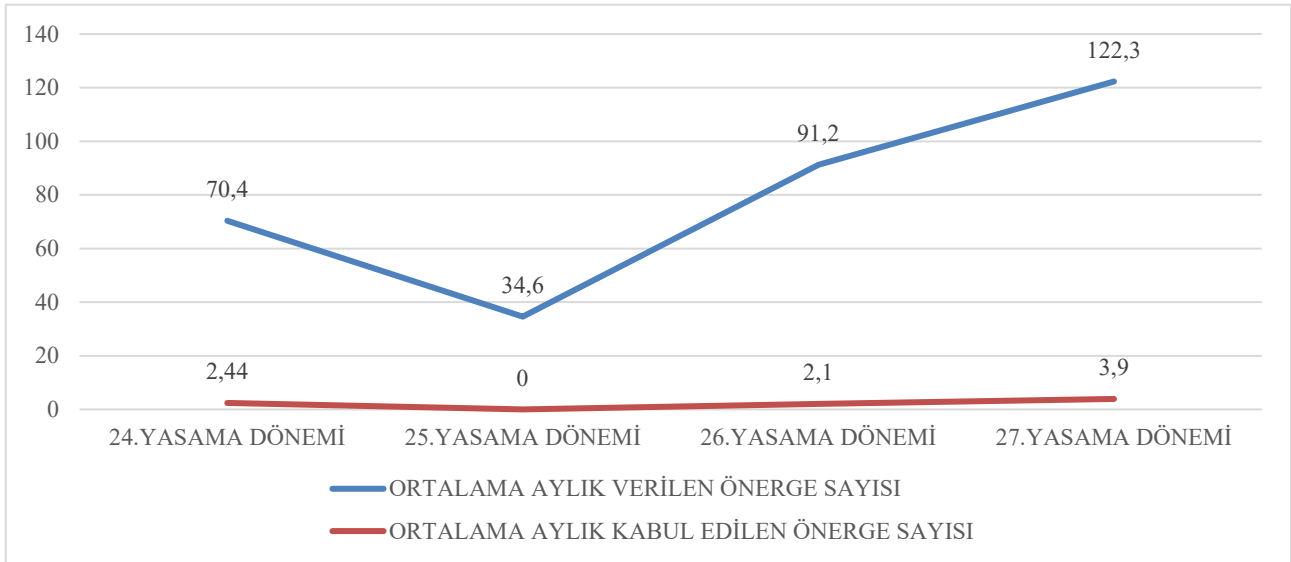

Şekil 7. Meclis Araştırma Önergesi

Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

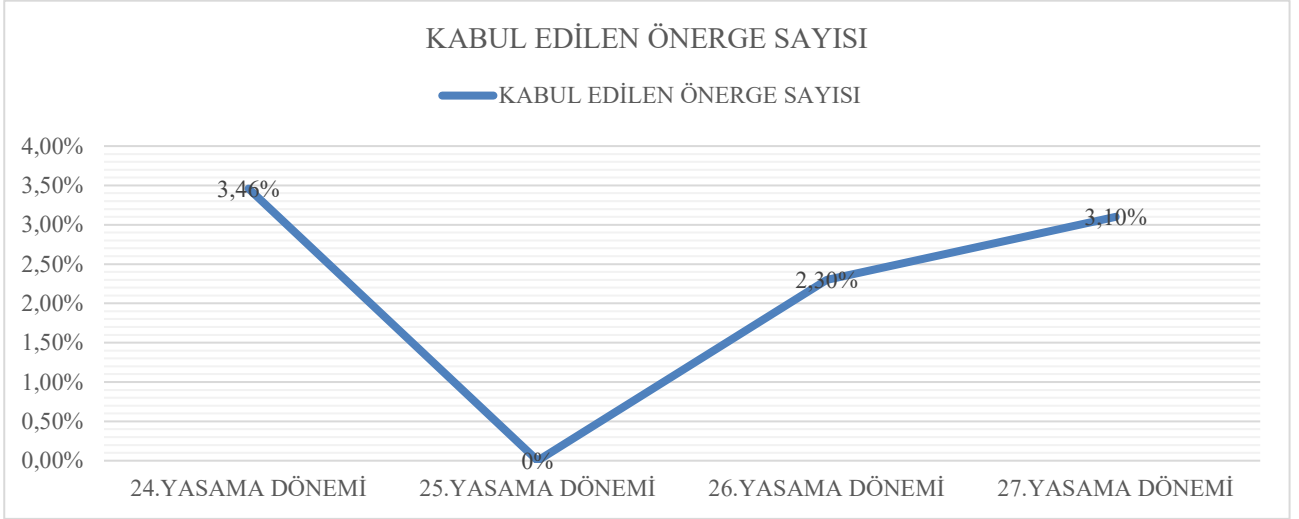
Parlamentonun bir diğer denetim aracı olan meclis araştırması sayılarının bir hayli ilginç görüldüğünü ifade etmek gerekir. 24.Yasama Döneminde 3309 meclis araştırma önergesi verilmiştir, bu önergelerin 115 tanesi Genel Kurulca kabul edilmiştir. 25. Yasama Döneminde 104 meclis araştırma önergesi milletvekillerce sunulmasına rağmen bu önergelerin hiçbiri kabul edilmemiştir. Bu dönemde meclis esas itibariyle seçim çalışmaları yaptığından bu durumun anlaşılır olduğunun kabulü gerekir. 26. yasama döneminde ise 2.828 meclis araştırma önergesi sunulmuş bunun 66 tanesi kabul edilmiştir. Bu anlamda önerinin gerçekleşme oranı %2,3 olarak gerçekleşmiştir. 27. yasama döneminde ise 7.221 meclis araştırma önergesi sunulmuştur, önergelerin 230 tanesi kabul edilmiştir (tbmm.gov.tr, 2023).

Şekil 8. Aylık Ortalama Meclis Araştırma Önergeleri Sayısı

Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki grafikte, son dört yasama dönemine ait aylık ortalama meclis önergeleri ile parlamento tarafından kabul edilen aylık önerge sayıları verilmiştir. Bu verilere dayanarak, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişin ardından, özellikle ilk dönemde, bir önceki döneme kıyasla hem oransal hem de sayısal artışlar görülmüştür. 27. Yasama Dönemi'nde, önceki üç döneme göre parlamento etkinliğinde artış yaşandığı söylenebilir. Ancak, veriler 24. Yasama Dönemi'nden itibaren incelendiğinde, durumun farklı bir seyir izlediği dikkate alınmalıdır.

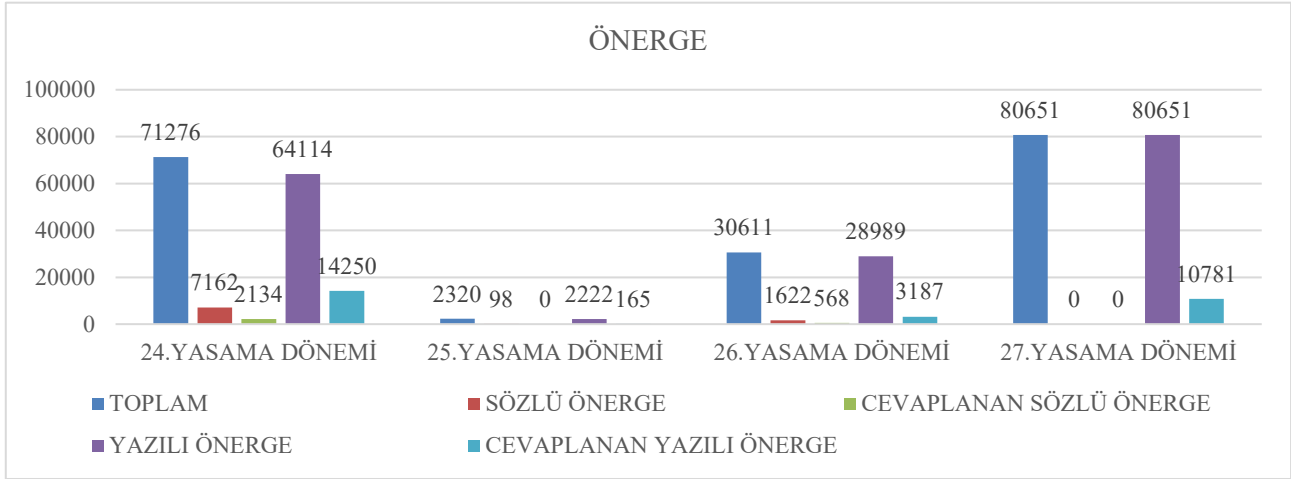

Şekil 9. Aylık Kabul Edilen TBMM Araştırma Önerge Oranı
Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Parlamento etkinliğini yalnızca sayısal verilerle ölçmek mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında, meclis araştırma önergelerindeki artışın etkinliği artırdığı düşünülerek yanlış bir sonuca varılabilir. Bu çalışmada, meclis araştırma önergelerinin kabul oranına odaklanarak bir değerlendirme yapılmasının daha doğru olacağı öngörülmüştür. Çünkü meclis araştırmaları, parlamentonun özellikle yürütme ile ilgili konularda denetim yetkisini kullanmasının bir göstergesidir. Parlamentonun bu denetim yetkisini ne ölçüde gerçekleştirebildiği, etkinlik açısından esas belirleyici unsurdur. Grafikte de görüldüğü gibi, son dört yasama döneminde aylık ortalama kabul edilen meclis araştırma önergesi oranı incelenmiştir. Kabul edilen önergelerin içeriği genellikle toplumun geniş kesimlerini ilgilendiren ve derin etkiler yaratan olaylar olmuştur. Bu konular arasında deprem, kuraklık ve iklim krizi, kadına yönelik şiddet, maden faciaları ve pandemi gibi önemli meseleler yer almaktadır. İçerik analizine bakıldığında, son dönemde kısmi bir iyileşme gözlemlense de kabul edilen önergeler açısından parlamenter sistemin uygulandığı 24. Yasama Dönemi'ndeki sayısal verilere henüz ulaşamadığı ancak yaklaşılmaya başlandığı görülmektedir. O'Donnell, demokrasilerde yürütme organının denetlenmesi ve parlamentonun bu denetim işlevini yerine getirebilmesinin, demokratik etkinliğin temel göstergelerinden biri olduğunu savunur. Parlamento, yürütme karşısındaki denetim yetkisini ne kadar etkili kullanırsa, o kadar işlevsel ve demokratik bir yapı sergiler (O'Donnell, 1999). Bu bağlamda, meclis araştırma önergelerinin sayısal artışından ziyade, bu önergelerin içeriğine ve yürütme üzerindeki denetleyici gücüne odaklanmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Parlamentonun toplumu derinden etkileyen konulara müdahalesi, onun denge ve denetleme işlevini ne ölçüde gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır.

4.4. Yazılı ve Sözlü Soru Önergeleri

Parlamentonun bir diğer denetim aracı da bilindiği üzere yazılı soru önergeleridir. Yazılı soru önergeleri uygulamada yasama üyelerinin genellikle yürütmede görev alan kişilere yönelttikleri sorulardan ibaret olduğunu ifade etmek gerekir. Bu yolla ilgili vekiller bilgi edinme ve bir nevi denetim yapabilme kabiliyetine sahip olmaktadır.

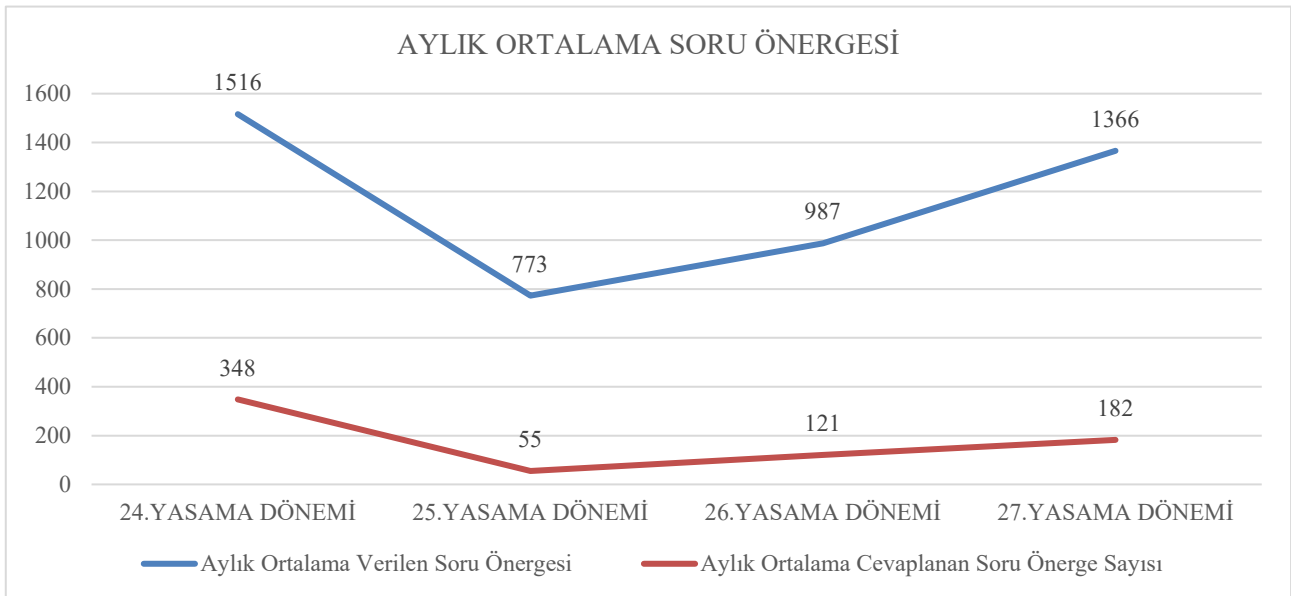
Şekil 10. TBMM Yazılı ve Sözlü Soru Önerge Sayıları
Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

24. Yasama Döneminde toplam 71.276 yazılı ve sözlü soru cevaplanmak üzere sorulmuştur. Bu dönemde 7.162 sözlü önergenin 2.134 tanesi ilgililerce cevaplanmıştır. 64.114 yazılı soru önergesinde ise 14.250 tanesi ilgililerce cevaplanmıştır.

25. Yasama Döneminde 2.320 yazılı ve sözlü soru cevaplanmak üzere sorulmuştur. Bu dönemde 98 sözlü önergenin hiçbiri cevaplanmamıştır. 2.222 yazılı soru önergesinde ise 165 tanesi ilgililerce cevaplanmıştır

26. Yasama Döneminde 30.611 yazılı ve sözlü soru cevaplanmak üzere sorulmuştur. Bu dönemde 1.622 sözlü önergenin 568 tanesi cevaplanmıştır. 28.989 yazılı soru önergesinde ise 3.187 tanesi ilgililerce cevaplanmıştır

27. Yasama Döneminde toplam 80.651 yazılı soru cevaplanmak üzere sorulmuştur. Bu dönemde sözlü önerge kaldırıldığından buna dair veri bulunmamaktadır. 80.651 yazılı soru önergesinde ise 10.781 tanesi ilgililerce cevaplanmıştır (tbmm.gov.tr, 2023). İfade etmek gerekir ki sağlıklı karşılaştırmanın yapılması sözlü önergenin kaldırılmasından kaynaklı olarak toplam veriler üzerinden yapılması noktasındadır. Bu bağlamda aşağıdaki tabloda yasama dönemlerinin ortalama toplam aylık verilen soru sayısı ile cevaplanan soru önergesi noktasında olacaktır.

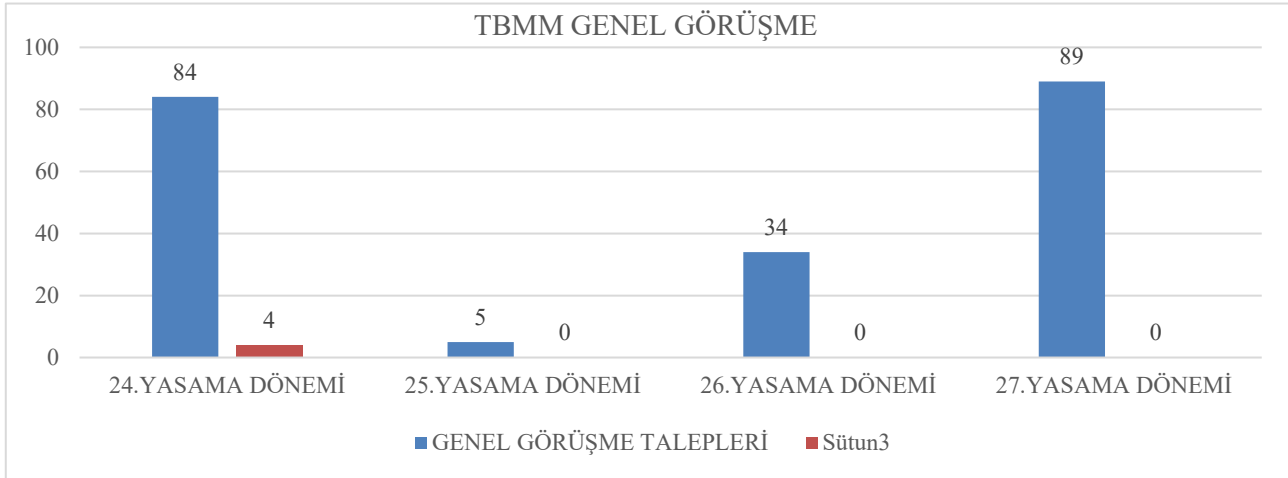

Şekil 11. Aylık Ortalama Soru Önergesi Sayısı
Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda yer alan grafikte görüleceği üzere ilgililerin cevaplama için verilen soru önergelerindeki değişim dikkat çekicidir. 24. Yasama Döneminde aylık ortalama verilen 1.516 soru önergesinin 348 tanesine ortalama olarak cevap verilmiştir, bir sonraki dönemde erken seçim kararı nedeniyle söz konusu verilerde ciddi bir azalış meydana gelmiştir. Sistem değişikliği öncesi son dönemde aylık ortalama verilen soru sayısı 987 iken bunlardan 121 tanesi ilgililerce cevaplanmıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin ilk dönemi olan 27. Yasama Döneminde aylık ortalama 1.366 soru önergesi verilmiş bu sorulardan ortalama 182 tanesi cevaplanmıştır. Parlamenter sistemin yürütmeyi denetleme işlevlerinden olan sözlü önergenin kaldırılması başlı başına parlamento etkinliğinin azaldığını görmek için yeterli olsa da tablodan da anlaşılacağı üzere 24. Yasama Döneminde yani parlamenter sistemde ortalama veriler ile 27. Dönem Yasama Dönemi verilerinden hareketle ciddi bir etkinlik aşınması meydana gelmiştir. Cevaplanan soru sayısındaki oransal azalış %48 olarak gerçekleşmiştir. Sistem değişikliği öncesi son dönem ile sistem değişikliği sonrası ilk dönem sadece karşılaştırıldığında ise %50 oranında artış meydana geldiğini ifade etmek gerekir. Bu noktada sistem ilerledikçe yeni veriler elde edilerek gerçek anlamda etkinliğin ölçülmesinin daha sağlıklı olacağını ifade etmek gerekir.

4.5. Genel Görüşme

Genel görüşme TBMM İç Tüzüğünde “Genel görüşme, toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir.” şeklinde tanımlanmıştır. ¹ Genel Görüşme, esasen parlamentonun yürütmeyi denetlemesi yetkilerindedir. Bu bağlamda genel görüşme taleplerinin Genel Kurulca kabulü halinde ilgili işlem yapılmaktadır. Bu noktada 24. Yasama Döneminde itibaren söz konusu verilere aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 12. TBMM Genel Görüşme Sayıları

Kaynak: TBMM (2023) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Genel Görüşme talepleri 24. Yasama Döneminde toplam 84 olarak gerçekleşmiştir. Bu taleplerin 4 tanesi Genel Kurul’ca kabul edilmiştir. Bundan sonraki üç yasama döneminde ise sırasıyla 5, 34 ve 89 genel görüşme talebinin hiçbiri Genel Kurul’ca kabul edilmemiştir. Bu noktada denetim yetkilerinden sayılan Genel görüşmeye ilişkin etkinliğin azaldığını ifade etmek gerekir. Her ne kadar bu konuda yetki Genel Kurul’da olsa da yürütme organının aynı zamanda parlamento çoğunluğunu elinde tuttuğu gerçeği karşısında yetkinin olmasına rağmen kullanılmamasının etkinlikte meydana gelen azalma olarak değerlendirilmesi pekâlâ mümkündür. Türkiye’deki siyasi partilerin merkezi ve disiplinli yapıları, aynı partinin yasama ve yürütmeye hâkim olduğu durumlarda Meclis’teki parti grubunun, Cumhurbaşkanının yürütme uygulamalarını denetlemekten ziyade

¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü 584/14506, 13.4.1973, madde 101

destekleme eğiliminde olmasına yol açabilir. Bu durum, mevcut anayasal çerçevenin yasamanın yürütme üzerindeki zayıf denetimini ya da yürütmenin yasamayı kısıtlayıcı etkisini göstermektedir (Bektaş, 2019).

4.6. Bütçe Hakkı

Parlamente sistemin en iyi hükümet sistemlerinden biri olduğunun kabulü halinde asıl olarak bu hükümet sisteminin gelişip dönüşmesinin en önemli mihenk taşının bütçe hakkı olduğunu söylemek abartı olmayacaktır (Feyzioğlu, 2012). Tarihsel olarak 1215 Magna Carta'ya uzanan bütçe hakkı ile ilgili durum ülke parlamentolarına tanınan önemli bir ayrıcalıktır. Bütçe, kamu otoritesinin gelir ve gider üzerindeki otoritesini sağlayan kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun mutlak iktidarı kullanan erk üzerinde sınırlandırma ve iktidarı dengeleme amacı olduğuna kuşku yoktur. Bütçenin kamuya ait olduğu gerçekliğinden hareketle, bütçe yapımı ile bütçe uygulanmasının farklı organlar elinde olması hesap verilebilir, şeffaf ve denetlenebilir bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu durumun kuvvetler ayrımının doğal bir sonucu olduğu ifade edilebilir (Yılmaz ve Biçer, 2010). Zira ülkenin mali yönden sürdürülebilir geleceğe sahip olabilmesi ancak bu yetkinin farklı erkler arasında dağıtılması ile mümkündür. Bu bağlamda bütçeyi yapan ile denetleyen organın aynı olması durumunda mali yönden ilgili ülkenin çıkmaza girmesi pekâlâ mümkün olabilecektir. Bu noktada geleneksel olarak bütçe yapım süreçlerinin yürütme organınca hazırlanması, buna dair denetleme ve onay işlemlerinin ise yasama organı tarafından yapılması alışıl gelmiş bir süreç olarak görülmektedir.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, bütçe hakkının kabulü İngiltere ve Fransa'da olduğunun aksine halk hareketleriyle değil bizatihi yöneticiler tarafından yapılan ıslahatlar neticesinde olmuştur. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde bütçe hakkından söz etmek mümkün değildir, bütçe ile ilgili ilk gelişmeler 1876 Anayasası ile olmuştur. Bu dönemde bütçe hakkının hukuki zemin bulduğunu ifade etmek gerekir. Cumhuriyet Döneminde ise bu hakkın tam anlamıyla gelişip dönüştüğü, bütçe hakkı kavramının içini doldurulduğu söylenebilir. Bu anlamda 1924, 1961 ve nihayetinde 1982 Anayasaları dönemlerinde bütçe hakkı tam manasıyla kabul edilmiştir (Ergen ve Durak, 2020).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi açısından bakıldığında, burada bütçenin yürütme organı tarafından hazırlanması, ülkenin geleceğine dair plan ve program çerçevesinde anlaşılır bir tarafının olduğunu da ifade etmek gerekir. Fakat yine de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nden sonra bütçe ile ilgili olan kanunun onaylanmaması durumunda yeniden değerlendirme oranına göre belirlenip yürütmenin para harcama imkânına dair herhangi bir kısıtlamanın getirilmemesi parlamento etkinliğini doğrudan azaltan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yeni kuralın Anayasa'nın 161'inci maddesi ile koyulmuş olmasının durumu hukukileştirmesi noktasında katkısı olsa da herhangi bir sayısal veriye ihtiyaç duymaksızın parlamento etkinliğini azalttığı sonucuna neden olduğunu önemle ifade etmek gerekir. Kaldı ki Anayasa'ya doğrudan böyle bir hüküm koyulması her ne kadar parlamentonun kendi iradesiyle de olmuş olsa, parlamentonun yetkisini azaltması dolayısıyla etkinliğinin azalması ve buna bağlı olarak zıt kutup olması bakımından yürütmenin güçlenmesi anlamına geldiğine kuşku yoktur.

4.7. Meclis Soruşturması ve Gensoru

Gensoru yeni sistem ile birlikte kaldırılmış, meclis soruşturmasının ise formu değişmiştir. Bu anlamda başkanlık sisteminin özüne daha uygun olarak bunun anlaşılır olduğunun kabulü gerekir. Aksi durumda yasama organının gensoru yoluyla yürütmedeki kişileri siyaseten görevden almasının önu açılmış olur ki bu kuvvetler ayrımına aykırılık teşkil edeceğine şüphe yoktur.

Meclis soruşturması parlamentonun değiştirilen yetkilerindedir. Parlamento üyeleri sayısında yapılan değişiklik göreviyle ilgili olsun ya da olmasın cumhurbaşkanının Yüce Divan'a sevk edilmesi daha da zorlaştırılmıştır. Madde metninin ilk halinde üye tam sayısının salt çoğunluğuyla Yüce Divan'a sevk mümkünken, yeni düzenleme ile parlamentonun üye tam sayısının üçte ikisinin oyuyla

bu durumun ancak mümkün olabileceği hüküm altına alınmıştır. Bu noktada madde metninin ilk halinde 301 vekilin oyuyla mümkün olan Yüce Divan'a sevk, yeni durumda 400 vekil ile mümkün olabilmektedir. Bu durumun doğrudan yürütme lehine parlamento aleyhine bir gelişme olduğunu vurgulamak gerekir. Ancak halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'nın görevden alınmasının nitelikli çoğunluğa bağlanması, başkanlık sisteminin mantığına uygun bir düzenleme olarak da değerlendirilmektedir (Alkan,2017). Benzer yaklaşım cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanlar için de söz konusudur. Anayasa'nın 106. maddesine göre cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanlar görevleri ile ilgili suçlardan dolayı meclis üye sayısının salt çoğunluğunun teklifi ve meclis üye sayısının beşte üçü ile Yüce Divan'a sevk edilmesi mümkündür. Bu noktada cumhurbaşkanı ile yardımcısı ve bakanlar arasında görev ve görev dışı sevk edilme durumunun ortaya çıktığını ifade etmek gerekir. Cumhurbaşkanının herhangi bir suçtan da Yüce Divan'a gönderilmesi mümkün iken bakanlar ve cumhurbaşkanı yardımcısı açısından bu durum sadece görevleriyle ilgili mümkün olabilmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'deki Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin, yasama organının etkinliği üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırma sorusu, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yasama organının yetkileri ve işlevselliği üzerindeki etkileri nelerdir?" şeklindedir. Çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin Türkiye'deki parlamenter etkinliği üzerindeki etkileri, sayısal veriler ve analizlerle ele alınmıştır. Araştırmanın bulguları, mevcut siyasi yapıların yasama ve denetim işlevlerini nasıl şekillendirdiğini ve bu işlevlerin zamanla nasıl değiştiğini amaçlamıştır.

Araştırmanın bulguları, yasama yetkilerinin yürütme lehine kısıtlandığını, yasama faaliyetlerinin azaldığını ve parlamentonun denetim mekanizmalarının zayıfladığını ortaya koymaktadır. Özellikle, yasalara kanun sayısındaki %66,8'lik azalma, meclis araştırma önergelerinin kabul oranındaki düşüş ve bütçe hakkının yürütmeye devredilmesi gibi veriler, parlamentonun etkinliğinin önemli ölçüde daraldığını göstermektedir.

Türkiye'deki parlamento etkinliği, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte önemli değişimlere uğramıştır. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin temellerine dayanan bu sistemde, yasama ve yürütme arasındaki denge, yürütmenin lehine daha belirgin bir biçimde kaymıştır. Yasama organının, yani parlamentonun yetkilerinin kısıtlanması, yürütmenin güçlenmesine ve yasama sürecinin daralmasına yol açmıştır. Örneğin, geçmişte ortalama 15-17 kanun yasalarken, yeni sistemde bu sayı aylık ortalama 5,2'ye düşmüştür. Bu ciddi azalma, parlamentonun yasama işlevini icra etme kapasitesinin zayıfladığına işaret etmektedir. Ayrıca, meclis araştırma önergelerinin kabul oranlarındaki düşüş ve soru önergeleri üzerindeki kısıtlamalar, yasama organının denetim yetkilerinin zayıfladığını göstermektedir. Yazılı soru önergesi sayısındaki artış, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, etkili bir denetim mekanizmasının varlığını kanıtlamakta yetersiz kalmaktadır.

Bütçe hakkı gibi kritik bir yetkinin yürütmeye kaydırılması, parlamentonun işlevselliğini doğrudan etkileyen bir diğer önemli unsurdur. Bu durum, halkın vergilerinin nereye harcandığına dair denetim mekanizmalarının zayıflamasına neden olmaktadır. Ayrıca, meclis soruşturmaları için gereken oy sayısının artırılması, yasama organının yürütme üzerindeki etkisini daha da sınırlamaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'deki güncel siyasi dönüşüm süreçlerini sistematik bir şekilde analiz ederek, yasama-yürütme ilişkisini derinlemesine ele almayı ve mevcut literatürde eksik kalan, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yasama organına etkilerini kapsamlı bir biçimde incelemeyi ve bu durumun sonuçlarını somut verilerle desteklemeyi hedeflemektedir. Ayrıca, bu çalışma, gelecekteki araştırmalar için bir temel oluşturarak, parlamentonun yeniden güçlendirilmesi ve demokratik denetim mekanizmalarının nasıl tesis edilebileceği üzerine yeni tartışmalara zemin hazırlamaktadır. Çalışma, Parlamento etkinliğini sayısal veriler açısından incelemiştir. Bu, çalışmanın en temel kısıtıdır. Bu nedenle bundan sonraki çalışmalar açısından bir başlangıç

oluşturması beklenmektedir. Özellikle parlamento etkinliğinin yasaların niteliksel açıdan derinlemesine bir analizi için başlangıç oluşturacağı öngörüsünden hareketle farklı ülkelerdeki başkanlık ve parlamenter sistemlerin etkinliği üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yapılması, Türkiye'deki durumu daha geniş bir perspektiften anlamaya yardımcı olacak çalışmalar için yol gösterici olacaktır. Bunun yanı sıra, parlamenter sistemin zayıflayan denetim mekanizmaları üzerine niteliksel araştırmalar gerçekleştirilebilir; bu bağlamda, milletvekilleri, uzmanlar ve muhalefet temsilcileri ile derinlemesine mülakatlar yapılarak daha derin bir anlayış elde edilebilir.

Kaynaklar

- Alkan, H. (2017). Cumhurbaşkanlığı sisteminde meclisin denetim yetkisi. *SETA Perspektif*. 165. https://www.setav.org/assets/uploads/2017/02/165_perspektif.pdf
- Arpacı, İ. ve Baharçipek, A. (2020). Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ne diyor? Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine ilişkin bir içerik analizi. *Ombudsman Akademik*, 12, 31-70. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1186051>
- Atar, Y. (2019). Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin hukuki rejimi ve anayasallık denetimi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 39(1), 241-259. <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/5902/yavuz-atar.pdf>
- Bektaş, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde yasama-yürütme ilişkisi ve bu sistemin türkiye demokrasisine etkileri. *Yasama Dergisi* (39), 199-218. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yasamadergisi/issue/54554/743404>
- Bozlağan, R. (2016). *Türk tipi başkanlık*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Can, O. (2020). Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin hukuki rejimi: Anayasa mahkemesi yaklaşımı. *Anayasa Yargısı*, 37(1), 133-192. https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6495/04_osman_can-min.pdf
- Çam, M. U. (2017). Kamu Harcamalarında Etkinlik ve Parlamenter Denetim. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19, 2841-2870. <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2017/11/8-MINE-UZUN-CAM.pdf>
- Demir, F. (2013). Yarı başkanlık hükümet sistemi ve Türkiye. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 8(Özel), 0-876. <https://doi.org/10.19168/jyu.85113>
- Demirbağ, C. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde yasama organı, yasama süreci ve yasama sürecinde yasama-yürütme ilişkisi. *Yasama Dergisi*, 39, 13-50, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yasamadergisi/issue/54554/743400>
- Doğan, B. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesi bağlamında değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(3), 965-1003. <https://doi.org/10.15337/suhfd.715113>
- Duvan, Ö. A. (2019). Devlet teorisinde kuvvetler ayrılığının doğuşu: Locke ve Montesquieu. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 4(1), 35-60. <https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.537635>
- Duverger, M. (1962). Partiler ve siyasi rejimler (E. Özbudun, Çev.). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1). https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001440
- Duverger, M. (1974). *Siyasi partiler* (E. Özbudun, Çev.). Bilgi Yayınevi.
- Efe, H., Kemahlı, F. ve Kotan, M. L. (2015). Türkiye'nin parlamenter sistem deneyiminin önemi. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(11), 149-176. <https://doi.org/10.18025/kauiibf.47492>
- Erdoğan, M. (2009). *Anayasa hukuku*. Ankara: Orion Yayınları.
- Ergen, Z. ve Durak, O. B. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze bütçe hakkının gelişim süreci. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(3), 239-253. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.628952>
- Fendoğlu, H. T. (2016). Başkanlık sistemi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 39-60. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.239952>
- Feyzioğlu, B. N. (2012). Modern anayasalarda bütçe hakkı. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 29, 1-28.
- Gözler, K. (2004). *Anayasa hukukuna giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

- Gözler, K. (2009). *Anayasa hukukunun genel esaslarına giriş*. Seçkin Yayıncılık.
- Gözübüyük, Ş. (1994). *Anayasa hukuku*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- İba, Ş. ve Söyler, Y. (2019). Yeni hükümet sisteminde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Cumhurbaşkanı kararının nitelik farkı ve hukuki sonuçları. *Anayasa Yargısı*, 36(1), 195-223. <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/5899/seref-iba-yasin-soyler.pdf>
- İhtiyaroğlu, U. (2022). Siyasi partilerin yasama ve yürütme organları üzerindeki etkinliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43, 23-43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/72400/960175>
- Kahraman, M. (2012). *Türk anayasa hukukunda cumhurbaşkanlığı*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kamalak, İ. (2016). Başkanlık sistemi Türkiye'ye uyar mı? *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 3(6), 231-238. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumdd/issue/22722/242517>
- Karaer, A. (2021). Parlamenter ve başkanlık sistemlerinde yasamanın bütçe gücü. *Sayıştay Dergisi*, 32(122), 73-105. <https://doi.org/10.52836/sayistay.1004569>
- Karahöyük, M. (2023). Devlet sistemlerinde parlamento etkinliği ve demokratikleşmeye ilişkin karşılaştırmalı bir değerlendirme. <https://rb.gy/233vcu>
- Kuzu, B. (2017). *Her yönü ile başkanlık sistemi: Yeni sistem cumhurbaşkanlığı modelimiz*. BKY Yayınları.
- Küçük, A. (2021). Başkanlık sisteminin uygulandığı Güney Kore'de kanunların yapımında yasama ve yürütmenin etkinliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 97-155. <https://doi.org/10.52273/sduhfd..964106>
- Linz, J. J. (1990). The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy* 1(1), 51-69. <https://doi.org/10.1353/jod.2005.0026>
- Locke, J. (2002). *Uygar yönetim üzerine ikinci inceleme: Sivil toplumda devlet* (S. Taşçı ve H. Akman, Çev.). İstanbul: Metropol Yayınları.
- Mair, P. (2013). *Ruling the void: The hollowing of Western democracy*. Verso Books.
- Mevzuat.org. (2023). Cumhurbaşkanlığı kararnameleri. <https://www.mevzuat.gov.tr/#cumhurbaskanligiKararnameleri>
- Miş, N., Aslan, A., Ayvaz, M. E. ve Duran, H. (2016). Dünyada başkanlık sistemi uygulamaları. *Seta Yayınları*.
- Montesquieu, B. (2014). *Kanunların ruhu üzerine* (F. Boldaş, Çev.). Seç Yayınları.
- Muylle, K. J. (2003). Improving the effectiveness of parliamentary legislative procedures. *Statute Law Review*, 24(3), 169-186. <https://doi.org/10.1093/slr/24.3.169>
- O'Donnell, G. (1999). *Counterpoints: Selected essays on authoritarianism and democratization*. University of Notre Dame Press.
- Özbudun, E. (2005). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özer, M. A. ve Özmen, B. (2017). Parlamenter ve başkanlık sistemleri arasında konumunu arayan bürokrasi. *Strategic Public Management Journal*, 3, 17-34. <https://doi.org/10.25069/spmj.343716>
- Öztürk, M. (2022). *Türk parlamento tarihinde hız ve etkinlik sorunu*. İstanbul: Onikilevha Yayınları.
- Özyurt, D. ve Saka, A. (2021). Türk anayasalarına hükümet sistemleri perspektifinden bir bakış. *Adalet Dergisi*, 67, 163-204. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adaletdergisi/issue/65829/1025393>
- Paçacı, İ. (2021). *Başkanlık ve parlamenter sistem analizi*. Ankara: Arı Sanat Yayınları.
- Sartori, G. (1997). *Karşılaştırmalı anayasa mühendisliği: Yapılar, özendirici ve sonuçlar üzerine bir inceleme* (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Subaşı, M. ve Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/34503/424695>
- TBMM. (2023). Resmi internet sitesi- Meclis araştırması. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_arastirma_onergeleri.sorgu_son_donem
- TBMM. (2023). Resmi internet sitesi- Yazılı soru önergeleri. <https://www.tbmm.gov.tr/denetim/yazili-soru-onergeleri>

- TDK. (2023). Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tekin, A. (2022). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde yasamanın güçlendirilmesi: Sözlü soru ile yürütme ve bürokrasiden izahat istenmesi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 297-334. <https://doi.org/10.46547/imuhfd.2022.09.2.05>
- Teziç, E. (2014). *Anayasa hukuku* (17. baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Yılmaz, H. ve Biçer, M. (2010). Parlatentonun bütçe hakkını etkin kullanımının yeni bütçe sistemi çerçevesinde değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 158, 201-225. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/10.H.Hakan_.YILMAZ_Mustafa.BICER_.pdf
- Yolcu, T. (2019). *Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin Türk demokratikleşme sürecine etkisi*. Akademisyen Yayınevi.

Kripto Para Çalışmalarının Literatürdeki Eğilimi: Bibliyometrik Bir Analiz

◆◆◆

Trend of Cryptocurrency Studies in the Literature: A Bibliometric Analysis

 <https://doi.org/10.25204/iktisad.1495653>

Pınar ÇOMUK*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
04.06.2024

Kabul Tarihi:
20.11.2024

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Kripto para birimi, dijitalleşmenin etkisiyle önemli bir fenomen haline gelmiştir ve son yıllarda bu alanda yapılan akademik çalışmalar hızla artmaktadır. Araştırmanın amacı, 2014-2021 yılları arasında Web of Science veri tabanında taranan kripto para literatürünü bibliyometrik analiz yöntemleri ile sistematik olarak incelemektir. Analizlerde kullanılan Excel ve VOSviewer yazılımları, kripto para birimi konusundaki yayınların sayısını, atıf sayılarını ve bu çalışmalar arasındaki ilişkileri görselleştirme amacı taşımaktadır. Elde edilen bulgular, kripto para konusundaki yayınların son dört yılda önceki dört yıla göre SCI-Expanded, SSCI ve AHCI indekslerinde önemli bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, konuya ilişkin yayın sayısının yaklaşık 13 kat artması ve bu yayınlara yapılan atıfların 41 kat artması, kripto paraların akademik ilgi ve araştırma açısından ne denli önemli hale geldiğini göstermektedir. Bu durum, kripto paraların finansal sistemler, ekonomik etkiler ve yasal düzenlemeler gibi konular üzerine daha fazla araştırma yapılmasına önayak olabileceğini işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kripto para, nitel araştırma, bibliyometrik analiz.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
04.06.2024

Accepted:
20.11.2024

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

Cryptocurrency has become an important phenomenon due to the effects of digitization, and academic studies in this field have been rapidly increasing in recent years. The aim of research is to systematically analyze the cryptocurrency literature indexed in the Web of Science database between 2014 and 2021 using bibliometric analysis methods. The software tools Excel and VOSviewer used in the analyses aim to visualize the number of publications on cryptocurrencies, citation counts, and the relationships between these studies. The findings reveal that there has been a significant increase in the number of publications on cryptocurrencies in the last four years compared to the previous four years in the SCI-Expanded, SSCI, and AHCI indexes. In particular, the approximately 13-fold increase in the number of publications on this topic and the 41-fold increase in citations indicate how significant cryptocurrencies have become in terms of academic interest and research. This situation suggests that there may be more research conducted on topics such as financial systems, economic impacts, and legal regulations concerning cryptocurrencies.

Keywords: Cryptocurrency, qualitative research, bibliometric analysis.

Atıf / to Cite (APA): Çomuk, P. (2025). Kripto para çalışmalarının literatürdeki eğilimi: Bibliyometrik bir analiz. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 56-79. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1495653>

Extended Abstract

Background:

Among the fundamental characteristics of cryptocurrencies are the ability to conduct transactions securely through cryptography and their recording via a digital ledger technology (blockchain). This has led to an increased validity of cryptocurrencies as a medium of exchange and has paved the way for innovative applications developed in various fields, including the financial sector. Research has shown that from 2014 to 2021, there has been no bibliometric analysis regarding the topic of cryptocurrency in the Web of Science database. This suggests that the present paper aims to fill this gap in the literature. This study not only illustrates the development of publications related to cryptocurrencies but also identifies the areas with a higher volume of research, the countries where the majority of studies are conducted, the institutions with the highest publication numbers, and the most cited works and authors, providing guidance for researchers.

Research Purpose:

This study serves as a basis for formulating answers to the following questions in terms of statistical analysis results, commonly cited articles, authors, and keywords: Research questions are as follows:

- Q1: What is the distribution chart of cryptocurrency publications in recent years?
- Q2: What are the key areas of cryptocurrency based on the number of publications?
- Q3: Which international countries significantly contribute to cryptocurrency research?
- Q4: What are the institutions that have made the most contributions to cryptocurrency research?
- Q5: What are the keywords in cryptocurrency research?

Methodology:

In this study, a bibliometric analysis has been applied to the increasingly popular topic of cryptocurrencies worldwide. Bibliometric analysis is a counting-based technique that examines published books, journals, articles, etc., using mathematical and statistical methods. The literature on cryptocurrencies indexed in the SSCI, SCI-Expanded, and AHCI databases of WoS has been examined for the years 2014-2021. The search utilized the keyword "cryptocurrency," the time range of 2014-2021, and publication type restrictions (articles, early access, reviews, conference proceedings, book compilations, and book chapters). Using these timeframes and restrictions, 1,258 documents were retrieved, and bibliometric analysis was conducted on them. The data obtained from the study were analyzed using Excel and VOSviewer software.

Findings:

The findings from the research are as follows: It has been observed that the number of published cryptocurrency articles showed a rapid increase between 2014 and 2021. Although the growth rate seems to have slowed down between 2019 and 2021, it can be estimated that the increase will continue. In cryptocurrency-related research, Business Finance (174 publications) holds a more significant position compared to other categories. Other important fields include Economics (144 publications) and Electrical and Electronic Engineering (240 publications). The United States is shown to be the most influential country in the field of cryptocurrencies with 259 publications. It is followed by China (243 publications), the United Kingdom (139 publications), Australia (77 publications), Canada (72 publications), Spain (70 publications), South Korea (67 publications), France (65 publications), Italy (63 publications), and Germany (62 publications). Turkey ranks 13th with 45 publications. Among the institutions contributing the most to the cryptocurrency literature are the Chinese Academy of Sciences (28 publications) and Ho Chi Minh City University of Economics (28 publications). Other leading institutions include Dublin City University (27 publications), University of Sydney (24 publications), University of Texas System (21 publications), Montpellier Business School (19 publications), Trinity College Dublin (19 publications), University of London (19 publications), and University of Chinese Academy of Sciences (CAS) (17 publications). Additionally, Turkish universities that contributed the most to cryptocurrency literature include Bilkent University (12 publications), Istanbul Medeniyet University (7 publications), Burdur Mehmet Akif Ersoy University (6 publications), and Dokuz Eylül University. The most frequently used keywords in the examined studies are "Cryptocurrency," "Bitcoin," and "blockchain." Other notable keywords include "ethereum," "machine learning," "volatility," "security," and "COVID-19."

Conclusions:

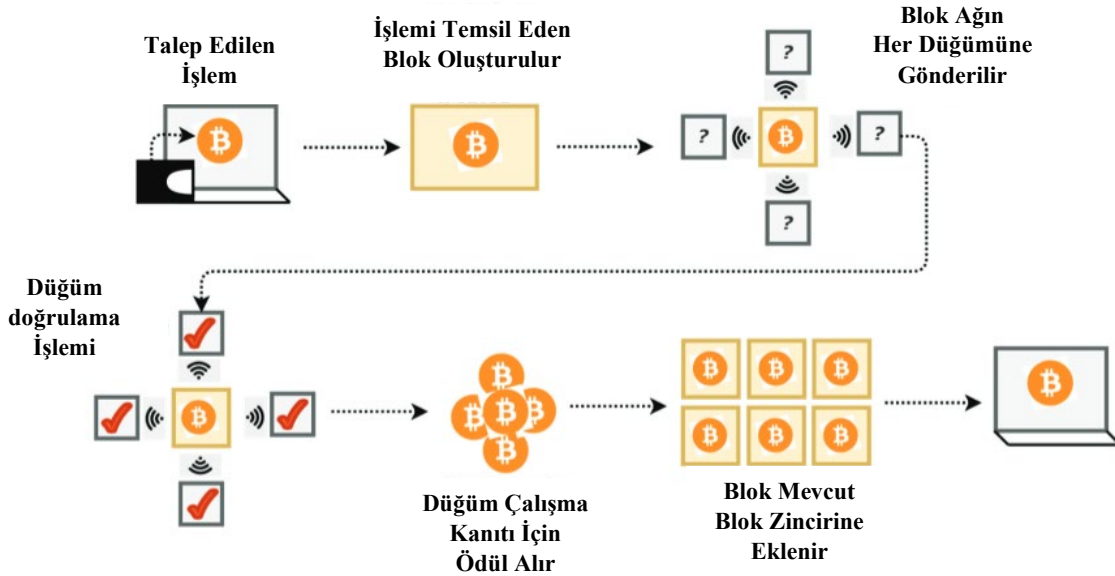
The study is believed to assist researchers by directing them to the most important documents related to cryptocurrencies and mapping publication areas, thus improving the quality of examination. By facilitating and accurately reviewing the existing scientific literature in a specific research field, the scientific community will benefit from such a targeted approach. This study serves as a guiding resource for researchers by clearly indicating the areas where cryptocurrencies have been studied in the social sciences and which authors' works they can benefit from.

1. Giriş

Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0), dijital teknolojilerin gelişimini beraberinde getirmektedir. World Wide Web çağında güvenlik de en az World Wide Web'in kendisi kadar önemli hale gelmiştir. İnternet üzerinden işlem gören verilerin miktarı çok büyük olabilmektedir (Misra vd., 2020). Bu işlemlerde, hiçbir verinin kaybolmaması ve hiçbir verinin yanlış ellere geçmemesi için güvenli hale getirilmesi gerekmektedir. Güvenlik için finansal işlemlerde blockchain teknolojisi önemli kavramlardan biri haline gelmektedir. Blockchain teknolojisi, üçüncü bir taraf kullanmadan finansal işlemleri gerçekleştirmektedir (Jain vd., 2023). Blockchain teknolojisi uygulamaları hali hazırda çok çeşitli alanlarda uygulanmaktadır. Bunlar finans, muhasebe alanı, üretim veri toplama, bilgi ve güvenlik, dijital satın alma, iş, denetim, işlem kaydı, tedarik zinciri, veri depolama, uygun yönetim, sistemin entegrasyonu ve dijital dizini ve otomotivdir (Javaid vd., 2021; Kwilinski, 2019). Daha olağan finansal uygulamaların ötesinde, blockchain teknolojisinin diğer birçok sektörde de ön plana çıkma potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir. Buna göre mevcut blok zinciri destekli uygulamalar için uygun bir sınıflandırma sağlanmıştır. Finansal uygulamaları, iş uygulamalarını ve endüstriyel uygulamaları tedarik zinciri ve lojistik ile enerji sektörü, eğitim ve sağlık hizmetleri yönetimini içermektedir (Gad vd.,2022).

Blok zinciri, doğrulanabilir ve şeffaf bir şekilde eşler arası tüm işlemleri kaydeden bir defterdir (Esmat vd., 2021). İşlemlerde herhangi bir üçüncü tarafın yer almaması işlemleri daha güvenli hale getirmektedir. Tüm bu faydaları, blockchain'i finansal işlemler için popüler araçlardan biri haline getirmiştir. Kriptografik teknolojinin çeşitli sektörlerde çok sayıda uygulaması olsa da özellikle finansal hizmetlerde faydalı olduğu söylenebilmektedir (Chohan, 2022). Bitcoin ilk olarak 2008 yılında tüm dünyaya tanıtılmıştır (Guo, ve Donev, 2020). Tüm Kripto Para birimleri arasında bitcoin en popüler olanıdır ve zaman zaman Kripto Para birimi ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. En genel anlamıyla, bitcoin "dijital para"dır (Bartoletti vd., 2019; Di vd., 2019; Hellani,2018).

Blok zinciri teknolojisinin işleyişi Şekil 1'de açıklanmıştır:

Şekil 1. Blokzincir Teknolojisinin İşleyişi (Jain vd., 2023)

Kripto Para birimleri, merkezi bir otorite olmadan işlemleri doğrulayabilir ve gerçekleştirebilir. Bu doğrultuda, bu para birimleri işlemleri düzenlemek, dağıtımını yönetmek ve dolandırıcılığı önlemek için yalnızca kriptografi ve dahili bir teşvik sistemi uygulamaktadır (Gandal vd., 2018). Bitcoin, Litecoin ve Ethereum gibi Kripto Para birimleri yoğun tartışmalara yol açmaktadır (Li ve Wang, 2017). İdeal iş dünyasında Kripto Para birimlerinin kullanımı arttıkça, şirketler bu tür Kripto Para

birimleri aracılığıyla ödeme yapabilirler (Dai ve Vasarhelyi, 2017). Kripto Para birimleri aynı zamanda geleneksel banka ve kredi kartı platformlarından daha ucuz olabilmektedir (Angel ve McCabe, 2015).

Dünya çapında büyük bir ilgi gören Kripto Para birimleri, dijital bir para birimi sistemi olmasının yanı sıra finans, devlet kurumları ve risk sermayedarları tarafından sıklıkla ve oldukça tartışılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Glaser vd., 2014). Bu doğrultuda bu çalışma, Kripto Para konusu ile ilgili araştırmalara ilişkin bilgiler sunmakta ve gelecekteki yapılacak olan araştırmalar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma hem istatistiksel analiz sonuçları hem de ortak atıf yapılan makaleler, yazarlar ve anahtar kelimeler bakımından aşağıdaki soruların cevaplarının formüle edilmesine temel oluşturmaktadır.

Araştırma soruları:

S1: Son yıllarda Kripto Para yayınlarının dağılım şeması nedir?

Yayınlanan Kripto Para makalelerinin sayısının 2014-2021 zaman aralığında hızlı bir yükseliş gösterdiği görülmektedir. 2019-2021 zaman aralığında yükseliş ivmesinin azaldığı görülse de tahminen artışın devam edeceği söylenebilmektedir.

S2: Yayın sayısına göre kilit Kripto Para alanları nelerdir?

Kripto Para ile ilgili araştırmalarda, İşletme Finansman'ı (174 yayın) alanında diğer kategorilere kıyasla daha önemli bir yer tutmaktadır. Diğer önemli alanlar arasında Ekonomi (144 yayın) ve Mühendislik Elektrik Elektronik (240 yayın) yer almaktadır.

S3: Kripto Para araştırmalarına katkıda bulunan başlıca uluslararası ülkeler hangileridir?

ABD'nin 259 yayınlı Kripto Para alanında en etkili ülke olduğu görülmektedir. ABD'yi sırasıyla Çin (243 yayın), İngiltere (139 yayın), Avustralya (77 yayın), Kanada (72 yayın), İspanya (70 yayın), Güney Kore (67 yayın), Fransa (65 yayın), İtalya (63 yayın) ve Almanya (62 yayın) izlemektedir. Türkiye 45 yayınlı 13. sırada yer almaktadır.

S4: Kripto Para araştırmalarına en çok katkı sağlayan kuruluşlar nelerdir?

Kripto Para literatürüne en fazla katkı sağlayan kuruluşların başında Chinese Academy of Sciences (28 yayın) ve Ho Chi Minh City University Economics (28 yayın) gelmektedir. Dublin City University (27 yayın), University Of Sydney (24 yayın), University Of Texas System (21 yayın), Montpellier Business School (19 yayın), Trinity College Dublin (19 yayın), University Of London (19 yayın) ve University Of Chinese Academy Of Sciences (CAS) (17 yayın) kuruluşları da en çok sağlayan kuruluşlar arasında karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kripto Para literatürüne en fazla katkı sağlayan üniversitelerin Bilkent Üniversitesi (12 yayın), İstanbul Medeniyet Üniversitesi (7 yayın), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (6 yayın) ve Dokuz Eylül Üniversitesi olduğu görülmektedir.

S5: Kripto Para araştırmalarında anahtar kelimeler nelerdir?

İncelenen araştırmalarda en çok kullanılan anahtar kelimelerin 'Kripto Para, Bitcoin ve blok zincir' olduğu görülmektedir. Önemli görülebilecek diğer anahtar kelimeler, ethereum, machine learning, volatility, security ve COVID 19 şeklindedir.

Yapılan araştırmalar sonucunda, 2014-2021 yılları kapsamında Web of Science veri tabanında Kripto Para konusu üzerine bibliyometrik analiz içeren çalışma ile karşılaşılmasının, bu makalenin literatürdeki bu boşluğu dolduracağı düşüncesini doğrulamaktadır. Bu çalışma, Kripto Para birimi ile ilgili yayınların gelişimini göstermekle birlikte daha fazla çalışmanın yapıldığı alanları, çalışmaların ağırlıklı olarak hangi ülkelerde yapıldığını, yayın sayısının daha fazla olduğu kuruluşları, en çok atıf alan çalışma ve yazarları ortaya koyarak araştırmacılara yol gösterici nitelikte olduğu düşünülmektedir.

2. Literatür Taraması

Çizmecioğlu ve Akman (2019), çalışmalarında, 2015-2020 yılları arasındaki uluslararası çalışmaları analizlerine konu ederek atıf analizi, bibliyometrik analiz, ortak atıf analizi, ortak yazarlık analizi ve anahtar kelime analizi ağ görselleri olarak haritalandırmışlardır. Çalışmadan elde edilen analizler sonucunda beş yıl içerisinde yapılan çalışmaların yaklaşık olarak 120 kat arttığı tespit edilmiş ve bu da blok zincir ve Kripto Para konusunun sosyal bilimlerde çok önemli hale geldiğini göstermiştir. Ayrıca, elde edilen sonuçlara bakıldığında, atıf sayılarında aynı dönem içerisinde yaklaşık 2600 katlık bir artışın söz konusu olduğu yönündedir.

Yousuf vd. (2019), (2013- 2018) yıllarını içeren ve Kripto Para (cc) ve finansal risk alanında yapılan araştırma çalışmalarını gözden geçirdikleri çalışmalarında makale türü ve kullanılan metodolojiler ve araştırma tasarımları ile ilgili çeşitli çalışmaları karşılaştırmışlardır. Çalışmada, ilişkisel analiz yaklaşımı kullanılarak tekrarlayan temalar belirlenmiş ve araştırma kümeleri oluşturularak başlıca parametrelerin tanımlanması sağlanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, finansal risk, piyasa riski, likidite riski ve operasyonel riskin Kripto Para biriminin değerlerini etkileyen parametreler olduğunu göstermektedir. Ayrıca, çeşitli raporlardan ve makalelerden bilgi toplayarak Hindistan'ın Kripto Para piyasasındaki sorunları ve zorlukları da analiz ettikleri çalışmalarında, Kripto Para piyasası ile ilişkili çeşitli risklerin doğası gereği kontrol edilebilir olduğunu, diğer yandan bazılarının doğası gereği kontrol edilemez olduğunu görmüşlerdir.

Nasir vd. (2020), blockchain ve Kripto Para literatürünün etkili ve kavramsal yönlerini vurgulamak amacıyla 2015 ve 2020 yıllarına ait, çeşitli yapıları temsil eden 1965 ilgili belge ile analizlerini gerçekleştirmiştir. Analizler, “Bibliometrix 3.0’r-paketi ve VOS görüntüleyici ile yapılmış ve IEEE Access dergisinin, Kripto Para ve blok zinciri yayınları için temel dergi olduğu, Cagliari Üniversitesi, Notreported ve Pekin Üniversitesinin en çok yayın yapan kuruluşlar olduğu, ABD, Çin ve Hindistan’ın edebiyat araştırmaları için temel ülkeler arasında yer aldığı, H. Wang’ın edebiyat araştırmalarında blockchain teknolojilerinin güvenliğinin ana temasını kullanan yazar olduğu bulguları çalışmadan elde edilen sonuçlar arasındadır.

Alsmadi vd. (2022), kapsamlı literatür taramasına dayalı olarak gelecekteki araştırma gündemini belirlemek amacı ile yapmış olduğu bibliyometrik ve içerik analizi içeren çalışmada uluslararası Scopus veri tabanından 1225 doküman ile analizlerini gerçekleştirmiştir. Bibliyometrik analiz için VOSviewer yazılımı kullanmış ve çalışmada, en çok atıf yapılan ülke Birleşik Krallık, en yüksek yayın bağlantılarına sahip kuruluş Çin’de Tianjin Üniversitesi, en çok kullanılan anahtar kelimeler; Kripto Para birimi, Blockchain, Fintech ve para birimi olarak analiz sonuçlarına yansımıştır.

Kuzior ve Sira’nın (2022) çalışmaları, Scopus kullanılarak 2007-2021 döneminde yayınlanan 1842 belgenin VOSviewer yazılımı ile analizine dayanmaktadır. Çalışmalarında görsellerini, altı kümeden oluşan üç ana grup ile oluşturulmuşlardır. Kırmızı alan blok zinciri teknolojisi, tedarik zinciri yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili konuları içermektedir. Yeşil küme, blok zincirleri, akıllı sözleşmeler, elektronik para ve Bitcoin ve Ethereum gibi anahtar kelimeleri temsil etmektedir. Mavi küme alanı yapay zekâ, büyük veri, sağlık hizmetleri ve COVID-19 ile ilgili konulara odaklanmaktadır.

Sousa vd. (2022), Kripto Para birimleri ve tüketici güveni konusunda bibliyometrik analiz ile sistematik bir literatür taraması yapmayı amaçladıkları çalışmalarında WoS Core Collection'dan alınan 113 makale üzerinde analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Analizler sonucu, konunun güncelliği nedeniyle çoğu yazarın sadece bir makale yayınladığı, en çok yayın yapan derginin IEEE Access olduğu yönündedir.

Bulut (2023), 2014-2022 tarihleri arasında Scopus veri tabanında yer alan 369 yayın ile çalışmasını gerçekleştirmiştir. Veri tabanında yer alan yayınlarda yayın başlığı, özet ve anahtar kelimeler üzerinden “cryptocurrency” ve “fraud”, “scam”, “phishing”, “ponzi”, “crime” kelimeleri

tarayarak entegre bibliyometrik analiz yapmıştır. Analizlerde R programını kullanarak bulguları görselleştirmek için RStudio programındaki “Biblioshiny” uygulamasından yararlanmıştır. Çalışmadan elde ettiği bulgular, yayın sayısının, atıf sayısının ve alana gösterilen ilginin özellikle son yıllarda arttığı, alandaki yayın sayısının artış hızı ve bu yayınların çoğunluğunun bildiri aşamasında olması, alanın gelişmekte olan önemli bir alan olduğu, alana en yoğun ilginin Çin’de yer alan üniversitelerden olduğu, alana en fazla ilginin bilgisayar bilimlerinden gösterildiği ve finans alanındaki dergilerin alana ilgisinin zayıf kaldığı yönündedir.

Erişlik (2024), Web of Science veri tabanında taranan ve “cryptocurrency” anahtar kelimesine sahip 6175 adet yayına ilişkin bibliyometrik analiz gerçekleştirmiştir. Verilere sosyal ağ analizi uygulanarak yazarlar yayınlar ve anahtar kelimeler arasındaki, ilişkileri görselleştirmiştir. Yıllara göre yayınlar incelediğinde, Kripto Para ile ilgili ilk yayının 2014 yılında gerçekleştiği ve yayınların günümüzde artış göstererek devam ettiği analizlerde gözlemlenmiştir. Çalışmasında ayrıca, kripto para alanında yapılan çalışmaların %42’si bilgisayar bilimleri alanında, %11’si ise finans alanında gerçekleştiği, Shean Corbet 37 yayın ve 1929 atıf ile Kripto Para alanında en güçlü bağlantıya sahip yazar olduğu, çalışmaların %62’sinde 4-6 arasında anahtar kelime kullanıldığı, Kripto Para anahtar kelimesi ile blok zinciri, Bitcoin, Ethereum ve dalgalanma anahtar kelimelerinin sıklıkla bir arada kullanıldığı bulgularını elde etmiştir.

Saha vd. (2024), çalışmasında, Scopus veri tabanından bilimsel makaleler çıkararak Kripto Para birimindeki finansal dolandırıcılık araştırmalarını gözden geçirmek için bibliyografik ve içerik analizini yapmıştır. Çalışmanın bulguları, 2018 yılından bu yana, Kripto Para dolandırıcılıklarını ortaya çıkaran yayın trendinin ivme kazandığı ve bu konudaki araştırmaların son iki yılda önemli ölçüde arttığı yönündedir. ABD, Kripto Para dolandırıcılığı araştırmalarına en önemli katkıyı sağlayan ülke olarak karşımıza çıkarken ICO dolandırıcılığı, kara para aklama, saadet zinciri, kimlik avı, darknet piyasa işlemleri, fidye yazılımı ve pompa ve dökümlerin kriptodaki baskın suçlardan bazıları olduğu ve yatırımcıların aşırı güveni, spekülatif beklentiler, düşük giriş engelleri, ademi merkezîyetçilik ve anonimliğin Kripto Para birimindeki suçların başlıca nedenleri olduğu diğer bulgular arasında yer almaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışmada, dünya çapında giderek yaygınlaşan Kripto Para konusunu içeren bir bibliyometrik analiz uygulanmıştır. Bibliyometrik analiz, sayıma dayalı bir teknik olup, yayınlanmış kitap, dergi, makale vb. yayınların matematiksel ve istatistiksel tekniklerle incelenmesidir.

Bibliyometrik metodoloji, bibliyometrik verileri analiz etmek için bibliyometrik analiz, yayın birimleri ve atıflar gibi nicel teknikler uygulamaktadır. Bibliyometri çalışma alanı, 1950’lerden beri tartışılan bir konu olmakla beraber, son zamanlarda gelişme gösterdiği de açıkça görülmektedir. Bu gelişim, özellikle muhasebe, yönetim, ekonomi, işletme, finans, sosyal bilimler ve ekonometriye odaklanarak, son yıllarda bu alanda yayınlanan makale sayısındaki artışla desteklenmektedir. Bu artış, bilimsel araştırmaların genişlemesinin bir sonucudur. Ancak büyük bibliyografik verilerin, revizyon yöntemlerinin uygulanmasını zorlaştırdığı görülmektedir (Ramos-Rodríguez ve Ruíz-Navarro, 2004). Web of Science (WoS) ve Scopus’un da içinde yer aldığı bilimsel veri tabanları sayesinde, oldukça çok miktarlarda bibliyometrik veri elde etmek çok daha kolay hale gelmiştir. Ayrıca, VOSviewer, Leximancer ve Gephi gibi bibliyometrik yazılımlar, bu verilerin daha verimli ve ustaca analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Böylece bibliyometrik analize olan mevcut ilginin akademik düzeyinde bir iyileşmeye yol açtığı söylenebilmektedir (Simion vd., 2023).

Bu çalışmada, WoS veri tabanında yer alan SSCI, SCI-Expanded ve AHCI indekslerinde taranan Kripto Para literatürü 2014-2021 yılları arasında incelenmiştir. Arama yaparken “cryptocurrency” anahtar kelimesi, 2014-2021 tarih aralığı kısıtı ve yayın türü sınırlaması (makale, erken erişim, derleme, konferans bildirisi, kitap derlemesi ve kitap bölümü) kullanılmıştır. Bu zaman

ve kısıtlar ile 1.258 dokümana ulaşılmış ve bu dökümanlara bibliyometrik analiz uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, Excel ve VOSviewer yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir.

4. Bulgular

Araştırmanın bulgular bölümünde SSCI, SCI-Expanded ve AHCI indekslerinde taranmakta olan dergilerde yayımlanmış olan tüm ‘Kripto Para’ konulu yayınlarla ilgili bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. İncelenen Yayınların Türlerine Göre Dağılımı

Makale	1.118
Erken Erişim	68
Derleme	49
Konferans Bildirisi	10
Kitap Derlemesi	9
Kitap Bölümü	4

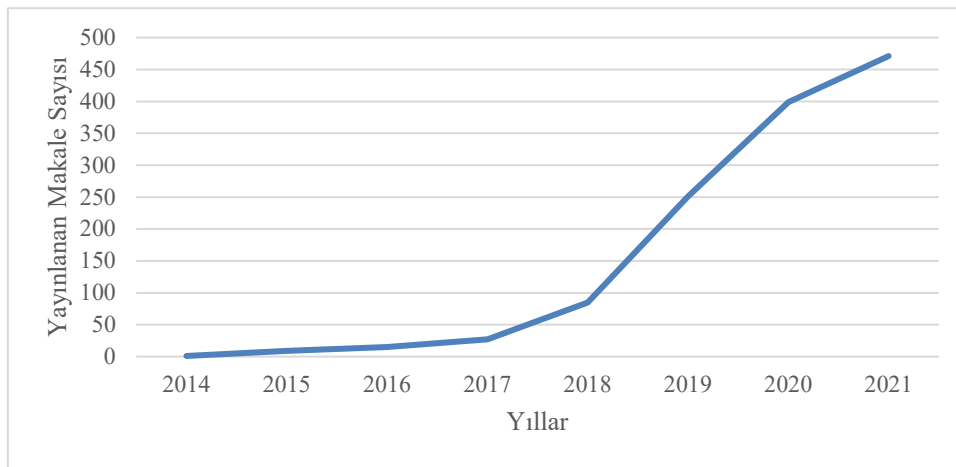
İncelenen yayınların %88,87’sinin makale, %5,41’inin erken erişim, %3,90’ının derleme, %0,79’unun konferans bildirisi, %0,72’sinin kitap derlemesi ve %0,32’sinin kitap bölümü türünde olduğu Tablo 1’de görülmektedir. İncelenen yayınların indekslerine göre dağılımını Tablo 2’de görmek mümkündür.

Tablo 2. İncelemesi Gerçekleştirilen Yayınların İndekslerine Göre Dağılımı

İndeks	Yayın Sayısı
Social Science Citation Index (SSCI)	686
Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded)	558
AHCI	15

4.1. Yıllara Göre Çalışma ve Atıf Sayıları

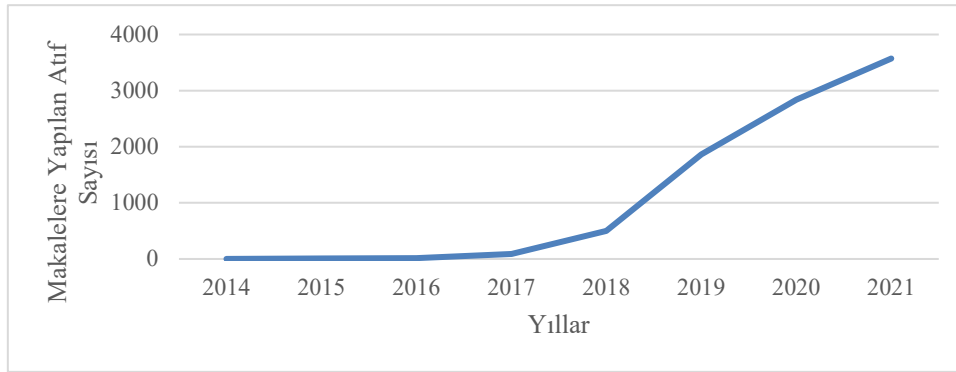
SCI-Expanded, SSCI ve AHCI indekslerindeki Kripto Para çalışmalarının 2014 yılında başlayarak 2021 yılına kadar nasıl gelişim gösterdiği Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. İncelenen Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 2’de Kripto Para konusunu inceleyen makale sayısının 2014-2021 zaman aralığında hızlı bir yükseliş gösterdiği görülmektedir. Grafiğin 2019-2021 zaman aralığında yükseliş ivmesinin

azaldığı görülse de tahminen artışın devam edeceği söylenebilir. Şekil 3'te yıllar itibariyle Kripto Para yayınlarına yapılan atıfların değişimi gösterilmiştir.

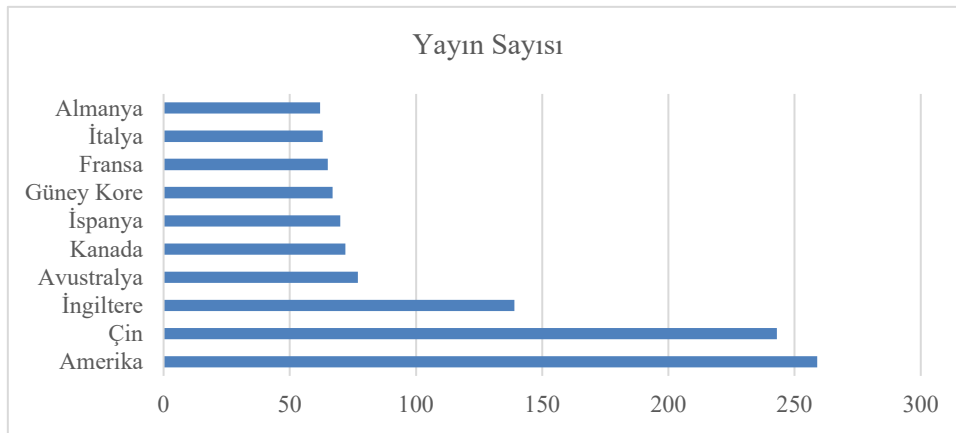

Şekil 3. Kripto Para Yayınlarına Yapılan Atıfların Yıllara Göre Değişimi

Şekil 3'te SCI-Expanded, SSCI ve AHCI indekslerindeki yayınlara yapılan atıfların 2014 yılından itibaren giderek arttığı görülmektedir. Tahminen önümüzdeki yıllarda da atıf sayılarındaki yükselişin devam edeceğini söylenebilir.

4.2. En Fazla Yayın Yapılan Ülkeler

Elde edilen yayınlara göre Kripto Para konusunda en fazla yayın yapan ülkeler Şekil 4'te gösterilmiştir.

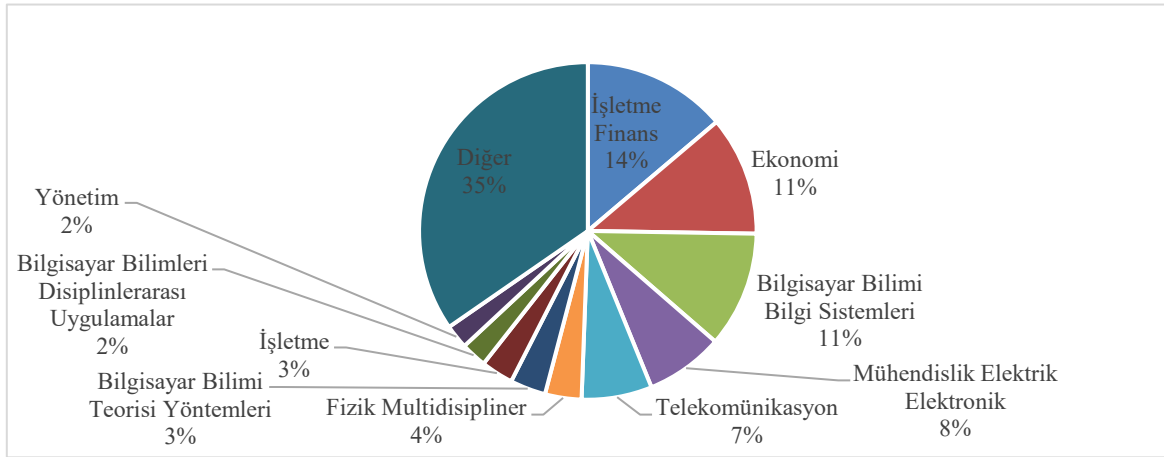

Şekil 4. İncelenen Makalelerin Ülkelere Göre Dağılımı

Şekil 4'te en fazla yayın yapan 10 ülke görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri 259 yayınlı ilk sırada yer almıştır. ABD'yi sırasıyla Çin (243 yayınlı), İngiltere (139 yayınlı), Avustralya (77 yayınlı), Kanada (72 yayınlı), İspanya (70 yayınlı), Güney Kore (67 yayınlı), Fransa (65 yayınlı), İtalya (63 yayınlı) ve Almanya (62 yayınlı) izlemektedir. Türkiye 45 yayınlı 13. sırada yer almaktadır.

4.3. En Fazla Araştırma Yapılan Alanlar

Web of Science kategorilerine göre incelenen yayınların dağılımı Şekil 5'te gösterilmiştir.

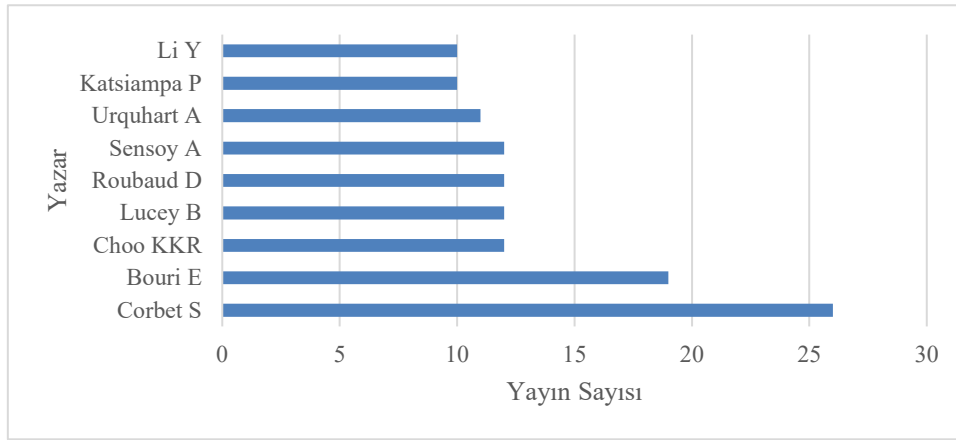

Şekil 5. İncelenen Yayınların Web of Science Kategorilerine Göre Dağılımı

Şekil 5’te Kripto Para literatürüne en fazla katkı yapan alanların “İşletme Finansman” (174 yayın), “Ekonomi” (144 yayın) ve “Mühendislik Elektrik Elektronik” (240 yayın) olduğu görülmektedir. Ayrıca, “İşletme” alanınının 67 yayınıla, “Yönetim” alanınının ise 29 yayınıla Kripto Para literatürüne katkı sağladığı görülmüştür.

4.4. En Fazla Makale Yazan Yazarlar

Kripto Para literatürüne en yüksek katkıyı yapan yazarlar ve makale sayıları Şekil 6’da gösterilmiştir.

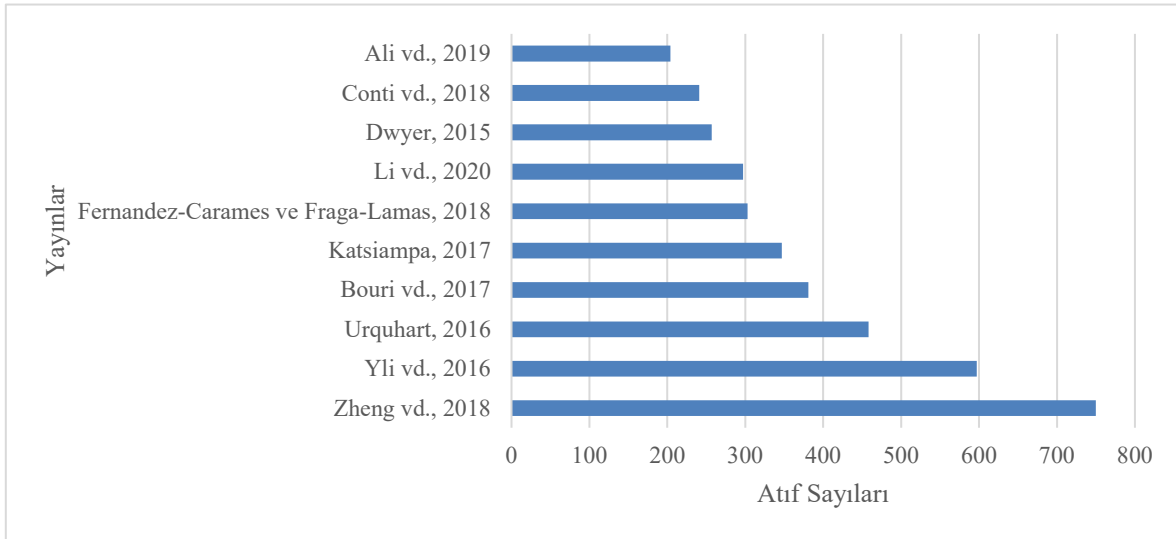
Şekil 6. Kripto Para Literatürüne En Fazla Katkı Sunan Yazarlar

Şekil 6’da Kripto Para literatürüne en yüksek katkıyı Corbet, S. (26 yayın), Bouri, E. (19 yayın) ve Choo, K.K.R. (12 yayın)’ın yaptığı görülmektedir. Bu literatüre katkı yapan Türk yazarlar Şensoy, A. (12 yayın), Akyıldırım, E. (8 yayın), Akkaya K. (2 yayın), Kantarcıoğlu, M. (2 yayın), Akcora, C.G. (2 yayın), Demir, E. (3 yayın) ve Erdin, E. (2 yayın)’dir.

4.5. En Çok Atıf Yapılan Makaleler

Kripto Para alanında SCI-Expanded, SSCI ve AHCI indekslerindeki ilk yayın, 2014 yılında yayınlanmıştır. Çalışmada incelenen makalelerin Web Of Science’ın raporuna göre aldığı toplam atıf sayısı 9.367’dir. Bu sayının yazarların kendilerine yaptığı atıflar çıkarılınca 8.456’ya düştüğü görülmüştür. İncelenen 1.259 dokümanın h-indeksi 69’dur. Yayın başına atıf sayısı ortalama 17,35’dir. İncelenen dokümanlar içinde en fazla atıf almış olan yayınlar Şekil 7’de sunulmuştur.

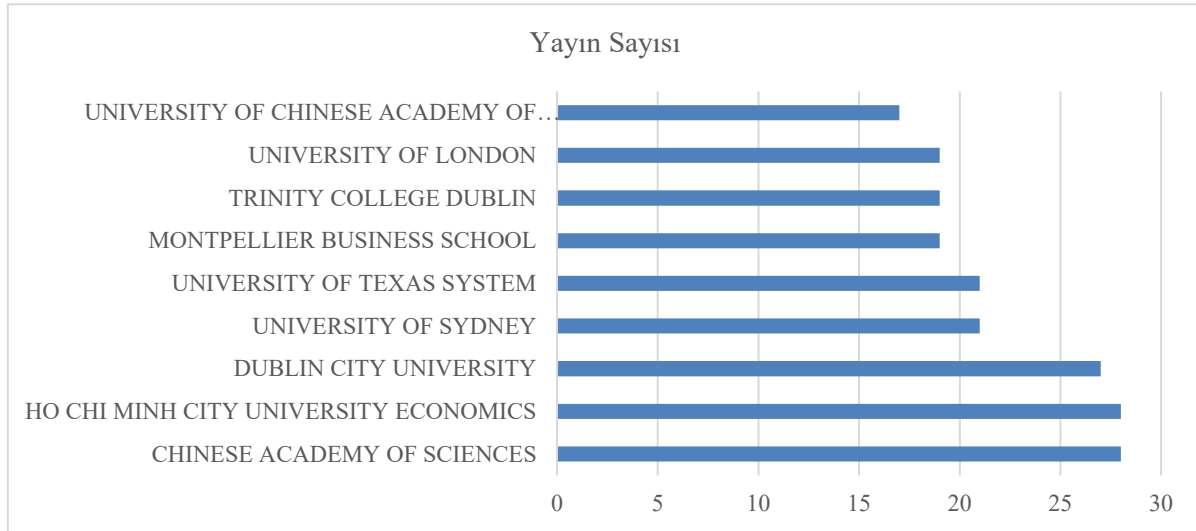

Şekil 7. En Fazla Atıf Almış Makaleler

Şekil 7’de en fazla atıf alan yayınların Zheng vd., 2018 (750 atıf), Yli vd., 2016 (597 atıf), Urquart vd., 2016 (458 atıf), Bouri vd., 2017 (381 atıf), Katsiampa 2017 (347 atıf), Fernandez-Carames ve Fraga-Lamas 2018 (303 atıf), Li vd. 2020 (297 atıf), Dwyer 2015 (257 atıf), Conti vd. 2018 (241 atıf) ve Ali vd. 2019 (204 atıf) olduğu görülmektedir.

4.6. En Çok Katkısı Olan Kuruluşlar

Kripto Para literatürüne en fazla katkı yapan 10 kuruluş Şekil 8’de gösterilmiştir.

Şekil 8. Kripto Para Literatürüne En Fazla Katkı Sağlayan Kuruluşlar

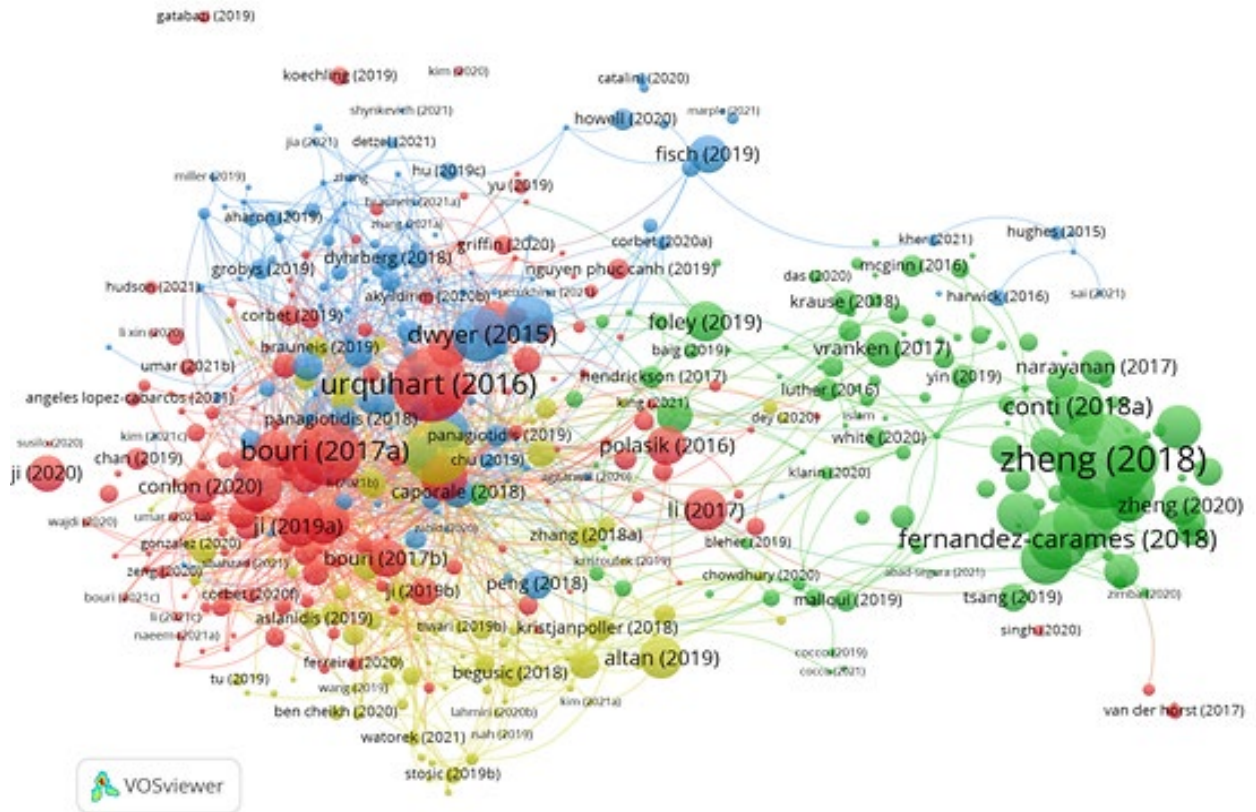
Şekil 8’de Kripto Para literatürüne en fazla yayın kazandıran kuruluşların Chinese Academy of Sciences (28 yayın), Ho Chi Minh City University Economics (28 yayın), Dublin City University (27 yayın), University Of Sydney (24 yayın), University Of Texas System (21 yayın), Montpellier Business School (19 yayın), Trinity College Dublin (19 yayın), University Of London (19 yayın) ve University Of Chinese Academy Of Sciences (CAS) (17 yayın) olduğu görülmektedir. Kripto Para literatürüne en fazla katkı sunan üniversiteler, Bilkent Üniversitesi (12 yayın), İstanbul Medeniyet Üniversitesi (7 yayın), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (6 yayın) ve Dokuz Eylül Üniversitesi’dir.

4.7. Analizler ve Ağ Görselleri

Bu çalışmada, Vosviewer yazılımı ile bibliyometrik analiz, atıf analizi, ortak yazarlık analizi, anahtar kelime analizi ve ortak atıf analizleri yapılmıştır. Bu analizlerin sonuçları alt başlıklarda şekiller halinde sunulmuştur.

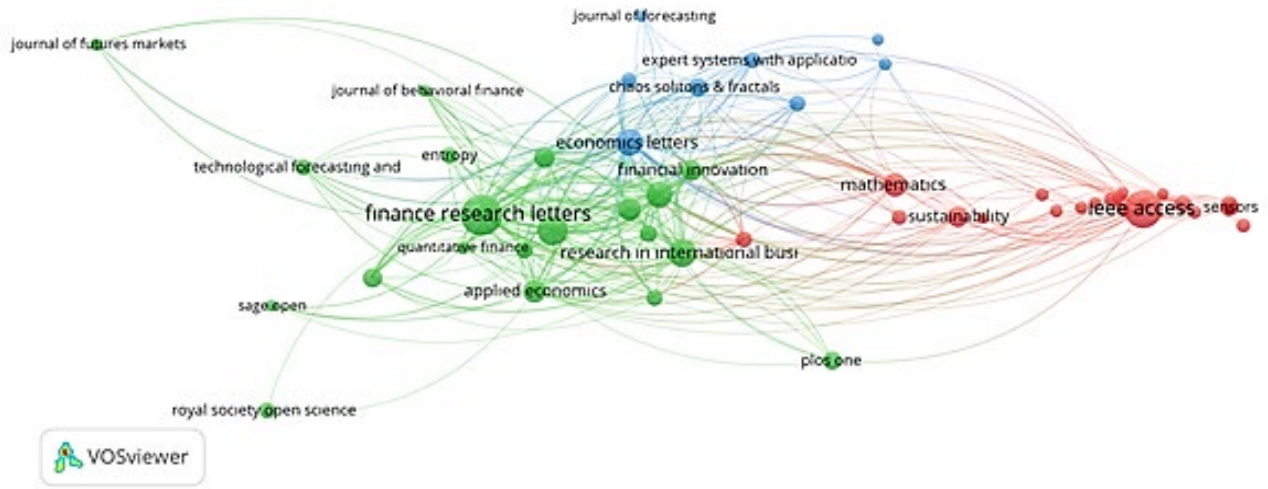
4.7.1. Atıf Analizi

Araştırmanın bu bölümünde yayınların, kaynakların, yazarların, kuruluşların ve ülkelerin aldıkları atıf sayılarına ilişkin görsellere Şekil 9, Şekil 10, Şekil 11, Şekil 12 ve Şekil 13'te yer verilmiştir. Atıf analizlerinde minimum atıf sayısı "1" olarak seçilmiş ve en yüksek sayıda atıf bağlantısı içeren 500 doküman incelenmiştir.

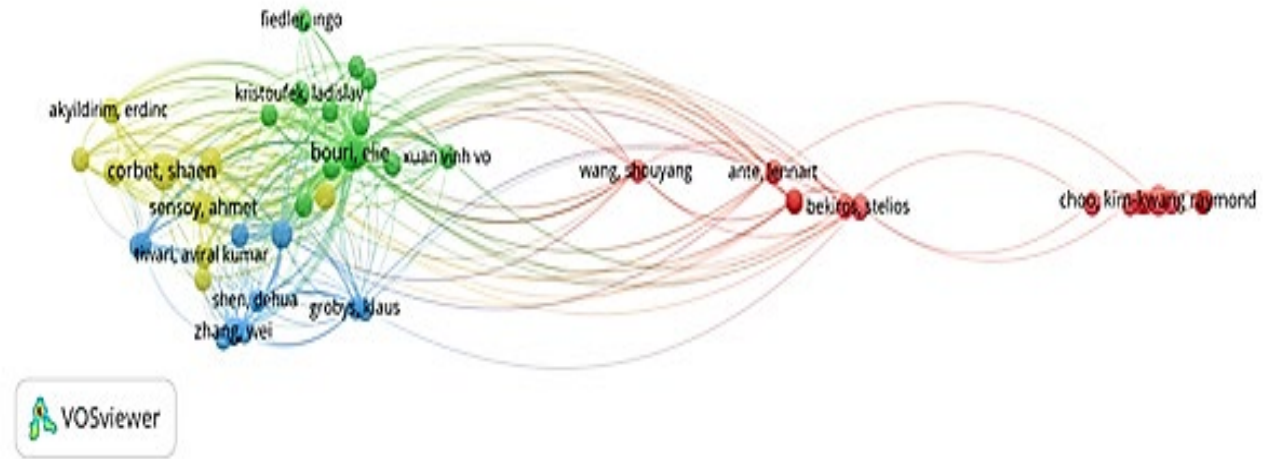
Şekil 9. Yayınların Aldığı Atıf Sayısı

Şekil 9'daki görselde, 1009 tane yazara ait doküman oluşmuştur. 1009 tane yazara ait dokümanların içerisinde atıf bağlantısı en çok olan 500 tane yazar dokümanı seçilerek analizler gerçekleştirilmiştir. En çok atıf alan yazar dokümanları Zheng (2018), Urquhart (2016), Bouri(2017a),Katsiampa (2017), Fernandez-Carames (2018), Li (2020c), Lansiti (2017)'nin belirtilen yıllardaki çalışmaları etrafında yoğunlaşmaktadır. Yayınlar 5 kümeye ayrılmıştır. Yayınların kaynaklarına göre atıf analizi görseli Şekil 10'da gösterilmiştir.

Şekil 10. Kaynakların Aldığı Atıf Sayıları

Şekil 10’da 50 kaynaktan oluşan verilerin üç kümeye ayrıldığı görülmektedir. Yeşil kümede en fazla atıf alan kaynakların “finance research letters”, “physica a-statistical mechanic” ve “international review of finance” olduğu görülmektedir. Mavi kümede “economic letters”, “chaos solitonsvefractals ve “expert system with application” kaynaklarının yüksek atıf aldığı görülmektedir. Son olarak kırmızı kümede “ieee Access”, “mathematics” ve “sustainability” kaynaklarının yüksek atıf aldığı görülmektedir. Tüm kaynaklar içinde en fazla atıf alanlar “Finance Research Letters”, “Ieee access” ve “physica a-statistical mechanic” kaynaklarıdır. Yazarların atıf analiz sonuçları Şekil 11’de gösterilmiştir.

Şekil 11. Yazarların Aldığı Atıf Sayısı

Şekil 11’de 1’den fazla atıf sahibi 47 yazarın 4 kümeye ayrıldığı görülmektedir. Sarı kümede en fazla atıf alan yazarların Shaen Corbet, Ahmet Şensoy, Brian Lucey olduğu görülürken mavi kümede en fazla atıf alan yazarların Andrew Urquhart ve Wei Zhang olduğu görülmektedir. Yeşil kümede en önemli yazarların Eli Bouri ve David, Roubaud olduğu gözlenmiştir. Kırmızı kümede ise Kim-Kwang Raymond Choo ve Stelios Bekiros en fazla atıf alan yazarlardır. Tüm kümelerde en önemli yazarlar Shaen Corbet, Eli Bouri ve Kim-Kwang Raymond Choo’dur. Kuruluşların atıf analizi sonuçları Şekil 12’de verilmiştir.

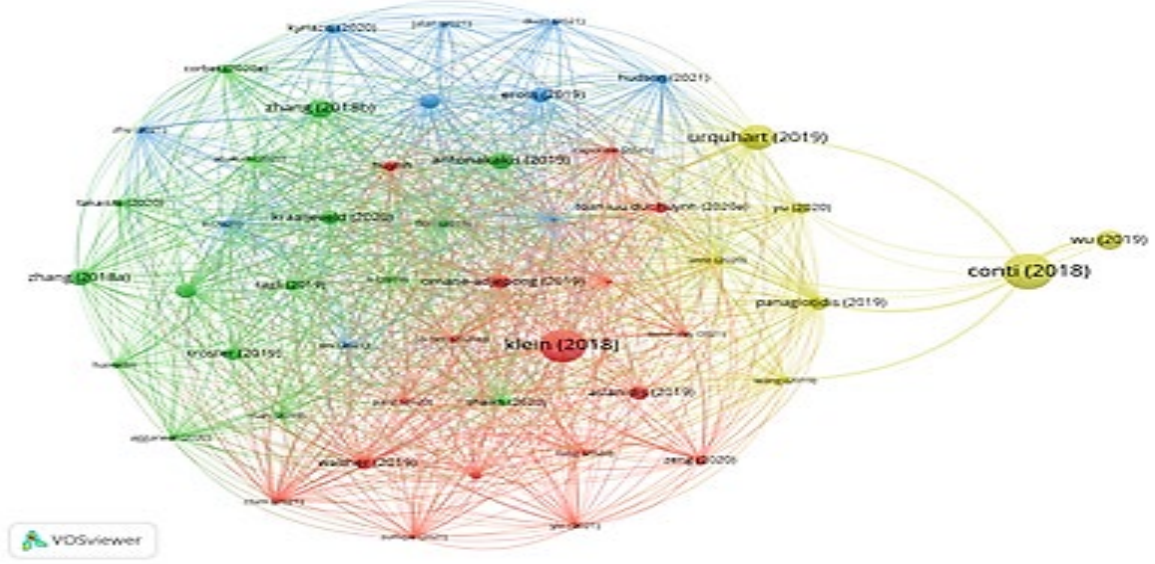

iken mavi kümede en çok atıf alan ülkeler Avustralya ve İngiltere'dir. Üçüncü kümede en fazla atıf alan ülkeler ise Fransa ve Güney Kore'dir.

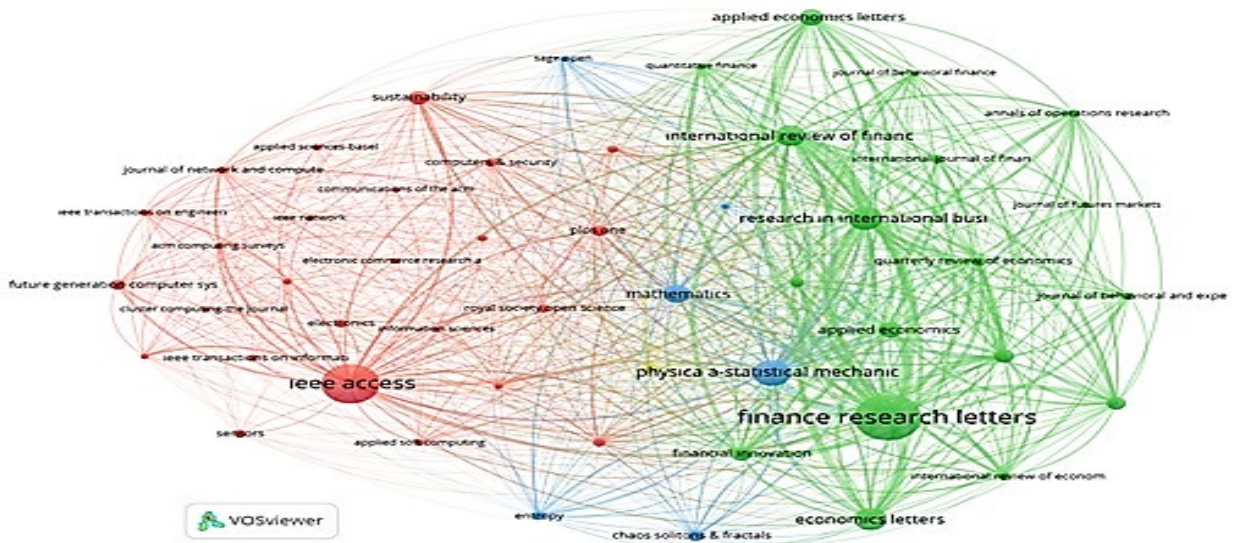
4.7.2. Bibliyometrik Eşleştirme Analizi

Atıf analizlerinde en çok tercih edilen analiz bibliyografik eşleştirmedir. Bibliyografik eşleştirme, farklı iki kaynağın tek kaynağa atıfta bulunması olarak ifade edilmektedir.

Şekil 14. Yayınların Bibliyografik Bağlantı Haritası

Şekil 14'te, yayınlara göre yayın yazarlarının bağlantı güçleri gösterilmektedir. Bu şekil oluşturulurken bir dokümanda alıntılanma sayısı minimum "1" olarak seçilmiştir. 1.258 yayının 1.009'u belirlenen eşik değeri karşılayamamaktadır. Ayrıca 1009 yayının her biri için, bağlantı gücü en yüksek 50 dokümanın diğer yayınlarla birlikte bibliyografik eşleştirme bağlantılarının toplam gücü hesaplanmıştır. "Kripto Para" konusunda bibliyometrik eşleştirme sayısı en fazla olan yayınlar; Conti (2018), Klein (2018), Urquhart (2019), Zhang (2018), Di vd. (2019) ve Antonakakis (2019) çalışmalarıdır. Kısaca en fazla bağlantıya sahip olan çalışmalar, etrafında kümelenebilir. Görüldüğü çalışmalardır.

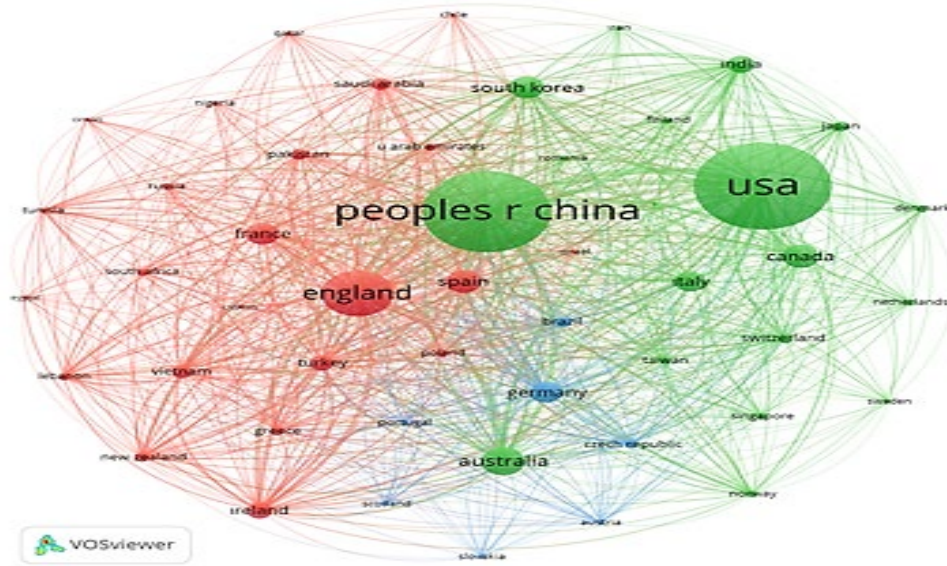
Şekil 15. Kaynakların Bibliyografik Bağlantı Haritası

Şekil 17, yazarların bağlı oldukları kuruluşlara göre bağlantı gücünü göstermektedir. Bu görselin oluşumunda en az 5 dokümanı olan kuruluşların minimum alıntılanma sayısı “1” seçilmiştir. 1.503 kuruluşun 120’sinin belirlenen eşiği karşıladığı görülmektedir. 120 kaynağın her biri için ayrı ayrı olmak üzere en fazla 50 kuruluşun toplam bağlantı gücü seçilerek diğer yayınlarla olan bibliyografik eşleştirme bağlantılarının toplam gücü hesaplanmıştır. “Kripto Para” konusunda bibliyometrik eşleştirme sayısı en çok olan kuruluşlar sırasıyla Dublin City University, University Sydney ve University of Economics Ho Chi Minh City’dir. Kısaca en fazla bağlantıya sahip olan kuruluşların, çevresinde kümelenmenin olduğu kuruluşlar olduğu görülmüştür.

Şekil 18. Ülkelerin Bibliyografik Bağlantı Haritası

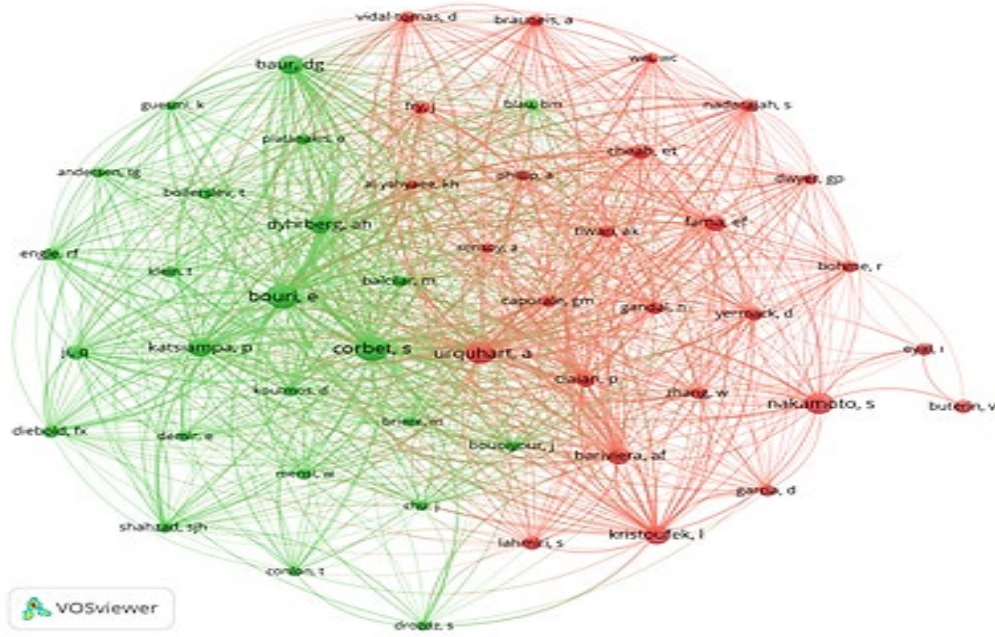
Şekil 18’de, yazarların ülkelerine göre bağlantı gücü gösterilmektedir. Bu görselin oluşumunda 5 dökümana sahip olan ülkelerin en az alıntılanma sayısı olarak “1” seçilmiştir. 85 ülkenin 57’si belirlenen eşik değerini karşıladığı görülmüştür. 57 kaynağa ait her biri için, toplam bağlantı gücü en fazla 50 ülke belirlenerek diğer yayınlarla aralarında olan bibliyografik eşleştirme bağlantılarının toplam gücü hesaplanmıştır “Kripto Para” konusunda bibliyometrik eşleştirme sayısı en çok olan ülkeler sırasıyla Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’dir. Kısacası en çok bağlantısı bulunan ülkelerin, çevresinde kümelenmenin olduğu ülkeler olduğu Şekil 18’de görülmüştür.

4.7.3. Ortak Atıf Analizi

Şekil 19’da alıntısı yapılan referanslara ait görsel bulunmaktadır. Şekildeki ağ haritası, alıntısı yapılan bir referansa ait en az atıf sayısı “20” olacak şekilde eşik değeri olarak belirlenmiştir. Alıntı yapılan 40.002 çalışmanın içerisinde 225 tanesi belirlenen eşik değeri karşılamaktadır. Alıntı yapılan 225 referansa ait her bir referans için, diğer alıntısı yapılan referanslar ile birlikte atıf bağlantılarının toplam gücü hesaplanmıştır. Bu görselde bağlantı gücü en yüksek 50 referans seçilmiştir. Bu noktada en fazla ortak atıf alan yayınların yazarlarının Nakamoto (2008), Urquhart (2016) ve Cheah vd. (2015) olduğu görülmüştür.

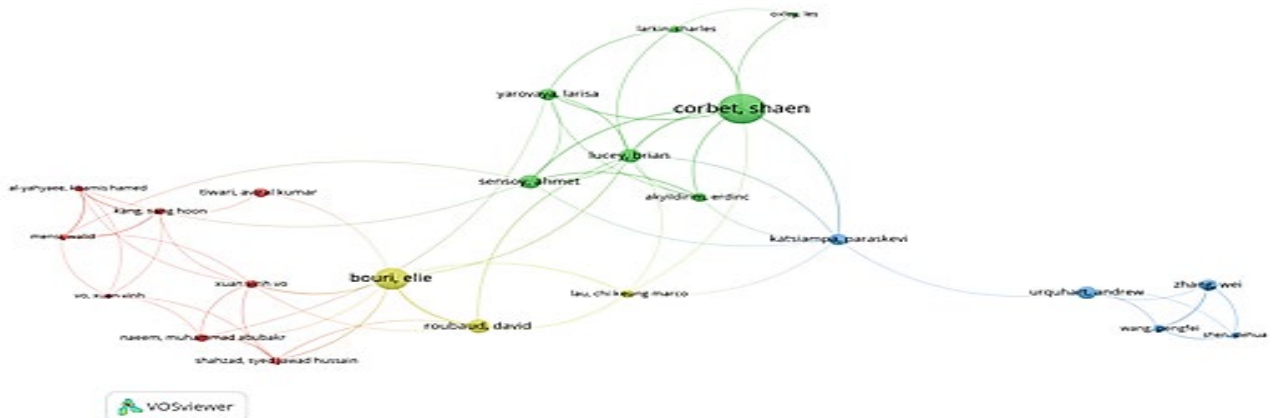

Şekil 21. Alıntılanan Yazar Haritası

Şekil 21, atıf alan yazarlara ait oluşturulmuş ağ görselini göstermektedir. Şekildeki ağ haritası, bir yazarın en az atıf sayısı “20” eşik değeri belirlenerek oluşturulmuştur. 25.926 atıf alan yazarın 361 tanesi belirlenen eşik değeri karşılamaktadır. 361 yazara ait her biri için, diğer yazarlarla birlikte yazdıkları yayınların atıf bağlantılarının toplam gücü hesaplanmıştır. Ardından toplam bağlantı gücü en fazla 50 olan yazar seçilerek şekildeki ağ görseli oluşturulmuştur. Karşımıza çıkan önemli isimler, Corbet, S., Bouri, E., Nakamoto, S., Urquhart, A. ve Baur, D.G.’dir.

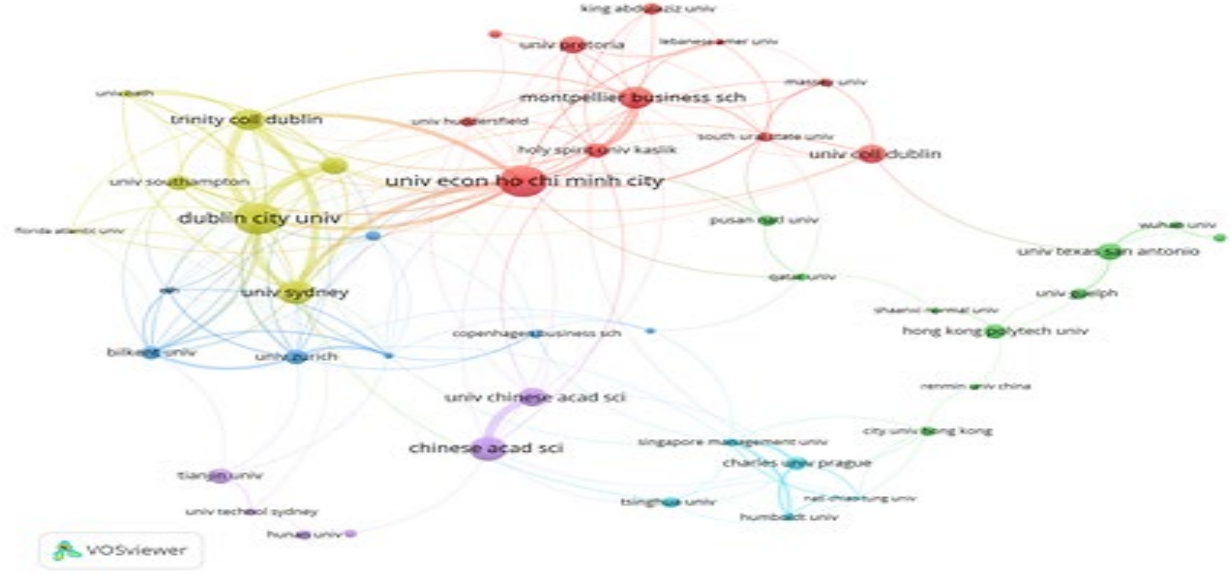
4.7.4. Ortak Yazarlık Analizi

Şekil 22’de, en fazla ortak çalışma yapan yazarlar arasındaki bağlantı güçleri gösterilmektedir. Şekil, bir yazarın dokümanına en az atıf sayısı ise “1” ve bir yazarın en az doküman sayısı “1” olacak şekilde meydana getirilmiştir. 3.349 yazarın içinden 2.538 tanesi belirlenen değerleri karşılamaktadır. 2.538 yazarın arasından en fazla atıf alan yazarlar arasından ilk 50’si seçilerek analizlere dahil edilerek Şekil 22 oluşturulmuştur. Bağlantısız yazarlar çıkartıldığı için şekilde 23 yazar görülmektedir. Buna göre ortak çalışmalar Corbet, S., Bouri, E., Urquhart, A., Zhang, Roboud, D. etrafında yoğunlaşmaktadır.

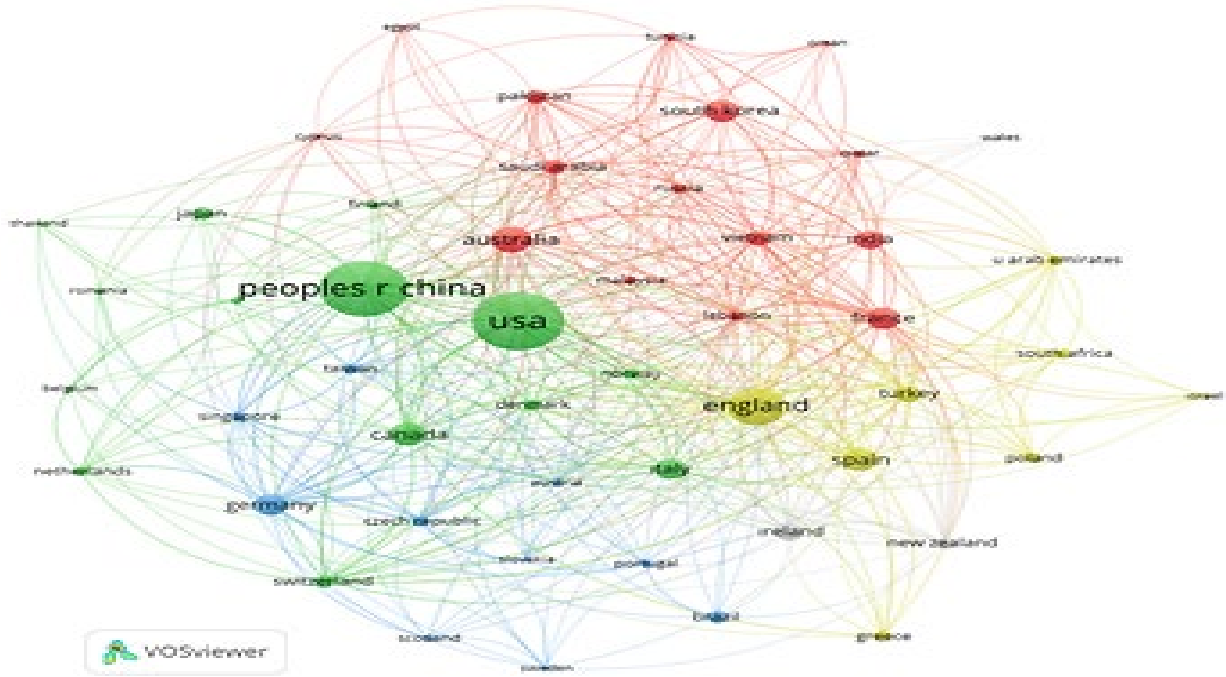
Şekil 22. Ortak Yazarlık Yazar Haritası

Şekil 23, en fazla ortak çalışma yapan kuruluşlar arasındaki bağlantıların gücünü göstermektedir. Şekil, bir yazarın dokümanına en az atıf sayısı ise “1” ve bir kuruluşun en az doküman sayısı “1” değeri belirlenerek meydana getirilmiştir. 1.503 kuruluşun 120’sinin belirlenen değeri karşıladığı görülmüştür. 120 kuruluşun arasından en fazla atıf alan kuruluş içerisinde ilk 50 sıradaki belirlenerek analizlere dahil edilmiş ve Şekil 23 oluşturulmuştur. Bağlantısız kuruluşlar çıkartıldığı için şekilde 41 kuruluş görülmektedir. Buna göre ortak çalışmalar Dublin City University, University of Economics Ho Chi Minh City, Chinese Academy of Sciences ve Montpellier Business School etrafında yoğunlaşmaktadır.

Şekil 23. Ortak Yazarlık Kuruluş Haritası

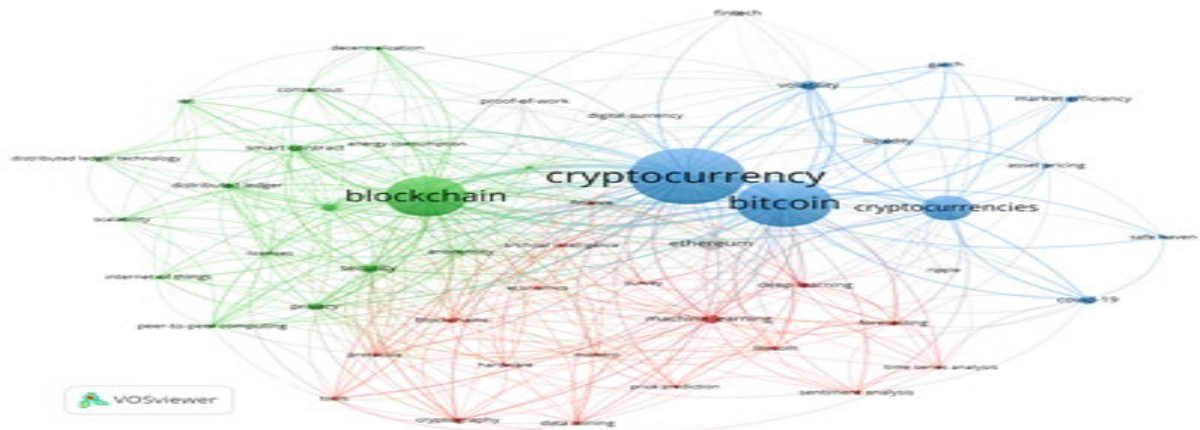
Şekil 24’de, en fazla ortak çalışma yapmış ülkeler arasındaki bağlantıların gücü yer almaktadır. Şekil 24, bir ülkenin dokümanına en az atıf sayısı “1” ve bu ülkelerin en az doküman sayısı ise “1” olacak şekilde seçimler gerçekleştirilerek oluşturulmuştur. 85 ülke arasından 80 tanesi belirlenen değerleri karşılamaktadır. 80 kuruluş içerisinde en fazla atıf alan kuruluşlar arasından ilk 50 tanesi seçilerek analizlere dahil edilmiş ve Şekil 24 oluşturulmuştur. Bağlantısız kuruluşlar çıkartıldığı için şekilde 41 kuruluş görülmektedir. Buna göre ortak çalışmalar Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere etrafında yoğunlaşmaktadır.

Şekil 24. Ortak Yazarlık Ülke Haritası

4.7.5. Anahtar Kelime Görşeli

Şekil 25, çalışmada incelemeye dahil edilen 1.258 makale içerisinde en fazla kullanılan anahtar kelimelere ait görşeli göstermektedir. Analizler gerçekleştirilirken bir anahtar kelimenin minimum 5 defa kullanılması seçeneği seçilerek toplam 3.131 anahtar kelime içerisinde 168 adeti belirlenen sınırı aşmıştır. Ardından belirlenen kelimeler içerisinde de en fazla kullanılanlar arasından ilk 50'si seçilerek analizler gerçekleştirilmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular bize en çok kullanılan anahtar kelimelerin 'Kripto Para, Bitcoin ve blok zincir' olduğunu göstermektedir. Önemli görülebilecek diğer anahtar kelimelerin ethereum, machine learning, volatility, security ve COVID 19 olduğu Şekil 25'te görülebilmektedir.

Şekil 25. Anahtar Kelime Haritası

5. Sonuç ve Tartışma

Kripto para literatüründeki hızlı büyüme, dijital ekonominin gelişimi ve gelecekteki araştırma alanları için önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışma, kripto para biriminin mevcut durumu ve potansiyelini anlamak için değerli bir kaynak olabilmektedir. Bu çalışma, kripto para birimi ile ilgili yapılmış bilimsel araştırmaların 2014-2022 dönemi için Web of Science veri tabanında taranan kripto para literatürünün bibliyometrik analiz bulgularını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular, SCI-Expanded, SSCI ve AHCI indekslerinde taranan dergilerde Kripto Para konulu yayınların son 4 yılda önceki dört yılın yaklaşık 13 katı bir sayıya ulaştığı yönündedir. Benzer şekilde Kripto Para konulu yayınlara yapılan atıfların sayısı son 4 yılda önceki 4 yıla göre yaklaşık 41 kat artış gösterdiği elde edilen bulgular arasındadır. Bu bulgular bilim insanlarının Kripto Para konusuna ilgisinin her geçen gün daha fazla arttığını göstermektedir. Veriler ülkeler bazında incelendiğinde, Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve İngiltere gibi ekonomik ve finansal açıdan güçlü ülkelerde konunun daha fazla araştırıldığı görülmüştür. Kripto Para konusunda en fazla çalışma yapılan Web Of Science alanlarının İşletme Finansmanı, Ekonomi ve Bilgisayar Bilimleri alanları olduğu analizlerde gözlenmiştir. Kripto Para literatürüne en fazla katkının Corbet ve Bouri tarafından yapıldığı görülmüştür. En çok atıf alan yayınların Zheng vd. 2018'de yayınlanan makalesi ile Y li vd. 2016'da yayınlanan makaleleri olduğu görülmüştür. Kripto Para literatürüne en fazla katkı sağlayan kuruluşların Chinese Academy of Sciences, Ho Chi Minh City University Economics ve Dublin University olduğu görülmüştür. Türkiye'de bu konuda en fazla yayın yapan üniversiteler, Bilkent, İstanbul Medeniyet, Burdur Mehmet Akif Ersoy ve Dokuz Eylül Üniversiteleri'dir.

Görsel analizlerde en çok atıf alan yayınların Zheng (2018), Urquhart (2016) ve Bouri (2017) olduğu görülmüştür. Atıflar kaynak açısından incelendiğinde yayınlarına en fazla atıf alan kaynakların "finance research letters", "physica a-statistical mechanic" ve "international review of finance" olduğu görülmüştür. En fazla atıf alan yazarların Shaen Corbet, Eli Bouri ve Kim-Kwang Raymond Choo olduğu görülmüştür. Atıflar kuruluşlar açısından incelendiğinde, University econ Ho Chi Minh City, Dublin city University ve Chinese Academi Sciences kurumlarının en fazla atıf alan kurumlar olduğu görülmüştür. Görsel analizlerde en fazla atıf alan ülkelerin Çin, Amerika ve İngiltere olduğu görülmüştür.

Bibliyometrik eşleştirme analizi sonuçlarına göre en yüksek eşleştirmelerin Conti (2018), Klein (2018) ve Urquhart (2019) olduğu görülmüştür. En fazla bibliyografik eşleştirme sayısı olan kaynakların Finance Research Letters, IEEE Access ve Physica A-Statistical Mechanic olduğu görülmüştür. En fazla bibliyografik eşleştirme sayısına sahip yazarlar ise Shaen Corbet, Elie Bouri ve Ahmet Şensoy olduğu görülmüştür. Dublin City University, University Sydney ve University of Economics Ho Chi Minh City'nin en fazla bibliyografik eşleştirme sayısına sahip kuruluşlar olduğu gözlenmiştir. Bibliyografik eşleştirme sayısı bakımından analizlerde en önemli ülkelerin Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere olduğu görülmüştür.

En çok ortak atıf alan yayınların Nakamoto (2008), Urquhart (2016) ve Cheah et al. (2015) olduğu görülmüştür. En çok ortak atıf alan eserlerin kaynakların Finans Research Letters, Economics Letters ve Lect Notes Computer Sciences olduğu ve en çok ortak atıf alan yazarların Corber, S., Bouri, E. ve Nakamoto, S. olduğu görülmüştür. Ortak yazarlıkların yazarlar bakımından Corber, S., Bouri, E. ve Nakamoto, S. etrafında, kurumlar bakımından Dublin City University, University of Economics Ho Chi Minh City ve Chinese Academy of Sciences etrafında, ülkeler açısından ise Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere etrafında yoğunlaştığı görülmüştür.

İncelenen yayınlarda en fazla kullanılan anahtar kelimelerin "Kripto Para", "Bitcoin", "blok zincir" ve "Kripto Paralar" kelimeleri olduğu görülmüştür. Ayrıca, önemli görülebilecek diğer anahtar kelimelerin ethereum, machine learning, volatility, security ve COVID 19 olduğu görülmüştür.

Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı analizlerin sadece sosyal bilimler alanında ve bir veri tabanından (WoS) faydalanılarak gerçekleştirilmesi olabilir. Aslında, atıf metriklerini hesaplayan bir dizi alternatif veri tabanı mevcuttur (SCOPUS, Cochrane Database of Systematic Reviews ve PubMed). Ancak WoS, son makalelerle sınırlı olan SCOPUS'a kıyasla en eski yayınları kapsamaktadır (atıf analizleri yalnızca 1996'dan sonra yayınlanan makaleler için mevcuttur). Ayrıca WoS, atıf analizi sağlamayan SCOPUS ve Pubmed'e kıyasla daha ayrıntılı atıf analizleri ve grafikleri sağlamaktadır. Bu sınırlamalara rağmen, kapsamlı yayın kayıtlarına ulaşmak için bibliyometrik bir yaklaşımın kullanılması, bir araştırma konusunun sistematik bir şekilde özetlenmesi için umut verici bir stratejidir. Araştırma çalışmalarıyla ilgili meta verilerin analiz edilebilmesi açısından, inceleme sürecinde bile veri odaklı bir yaklaşıma sahip olmak önemlidir. Sonuç olarak, kavramsal, sosyal ve entelektüel ağlarla birlikte araştırma bulgularının özetinin, bilimsel literatürü gözden geçirirken birden fazla kategoriye dahil etmenin uygunluğunu vurguladığına inanılmaktadır. Son olarak bu yaklaşım, Kripto Para araştırmacılarının araştırılması gereken kilit alanları ve çalışmalarını yürütebilecekleri en uygun potansiyel işbirlikçilerini belirlemelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak bu çalışmanın, araştırmacıları en önemli belgelere yönlendirerek ve yayın alanlarını haritalandırarak incelemenin kalitesini artırmaya yardımcı olacağı düşünülmekte ve belirli bir araştırma alanı için mevcut bilimsel literatürün kolaylaştırılmış ve doğru bir şekilde incelenmesini sağladığı için bilim camiası bu tür hedefli bir yaklaşımdan fayda sağlayacaktır. Bu çalışma, sosyal bilimler alanında Kripto Para biriminin hangi alanlarda çalışıldığını ve hangi yazarların çalışmalarından faydalanabileceklerini açık bir şekilde ortaya koyması sebebiyle araştırmacılara yol gösterici nitelik taşımaktadır. Gelecekte araştırmacıların yapacağı Kripto Para konulu bibliyometrik analiz içeren çalışmalarını sadece sosyal bilimlerde değil tüm alanları kapsayacak şekilde ve yalnız bir veri tabanını (VoS) kullanarak değil veri tabanlarını çeşitlendirerek gerçekleştirdiklerinde literatüre katkı sağlayacakları düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Alsmadi, A., Alrawashdeh, N., Al-Dweik, A., ve Al-Assaf, M. (2022). Cryptocurrencies: A bibliometric analysis. *International Journal of Data and Network Science*, 6(3), 619-628. <https://doi.org/10.5267/j.ijdns.2022.4.011>
- Angel, J. J. ve McCabe, D. (2015). The ethics of payments: paper, plastic, or bitcoin?. *Journal of Business Ethics*, 132, 603-611. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2354-x>
- Bartoletti, M., Bellomy, B. ve Pompianu, L. (2019). A Journey İnto Bitcoin Metadata. *Journal of Grid Computing*, 17, 3-22. <https://doi.org/10.1007/s10723-019-09473-3>
- Bulut, E. (2023). Kripto para piyasalarının karanlık yüzü: Entegre bibliyometrik bir analiz. *PressAcademia Procedia*, 16(1), 96-105. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2023.1671>
- Çetinkaya, Ş. (2018). Kripto paraların gelişimi ve para piyasalarındaki yerinin SWOT analizi ile incelenmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 11-21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joecopol/issue/42274/508677>
- Chohan, U. W. (2022). Cryptocurrencies: A brief thematic review. *Available at SSRN* 3024330. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3024330>
- Çizmecioğlu, S. ve Akman, A. Z. (2021). Blok zincir ve kripto para konularının bibliyometrik bir analizi: 2015-2020 dönemi. *Business Economics and Management Research Journal*, 4(1), 1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bemarej/issue/62931/931012>
- CoinMarketCap. (2022, 17 Nisan). All cryptocurrencies. <https://coinmarketcap.com/all/views/all/>
- Dai, J. ve Vasarhelyi, M. A. (2017). Toward blockchain-based accounting and assurance. *Journal of Information Systems*, 31(3), 5-21. <https://doi.org/10.2308/isys-51804>
- Di, W., Xiang-dong, L., Xiang-bin, Y., Rui, P., R. ve Gang, L. (2019). Equilibrium analysis of bitcoin block withholding attack: A generalized model. *Reliability Engineering and System Safety*, 185, 318-328. <https://doi.org/10.1016/j.ress.2018.12.026>

- Erişlik, K. (2024). Kripto paraların bibliyometrik analizi. *Eurasian Business & Economics Journal*, 36, 1-10. <https://eurasianacademy.org/index.php/busecon/article/view/1468>
- Esmat, A., de Vos, M., Ghiassi-Farrokhfal, Y., Palensky, P. ve Epema, D. (2021). A novel decentralized platform for peer-to-peer energy trading market with blockchain technology. *Applied Energy*, 282(Part A), 116123. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2020.116123>
- Gad, A. G., Mosa, D. T., Abualigah, L. ve Abohany, A. A. (2022). Emerging trends in blockchain technology and applications: A review and outlook. *Journal of King Saud University - Computer and Information Sciences*, 34(9), 6719-6742. <https://doi.org/10.1016/j.jksuci.2022.03.007>
- Gandal, N., Hamrick, J. T., Moore, T. ve Oberman, T. (2018). Price manipulation in the Bitcoin ecosystem. *Journal of Monetary Economics*, 95, 86-96. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2017.12.004>
- Glaser, F., Haferkorn, M., Weber, M. and Zimmermann, K. (2014). How to price a digital currency? Empirical insights on the influence of media coverage on the Bitcoin bubble. *Banking and Information Technology*, 15(1). <https://ssrn.com/abstract=2430653>
- Guo, X., ve Donev, P. (2020). Bibliometrics and network analysis of cryptocurrency research. *Journal of Systems Science and Complexity*, 33, 1933-1958. <https://doi.org/10.1007/s11424-020-9094-z>
- Hellani, H., Samhat, A. E., Chamoun, M., El Ghor, H. ve Serhrouchni, A. (2018, Kasım). On blockchain technology: overview of bitcoin and future insights. *2018 IEEE International Multidisciplinary Conference on Engineering Technology (IMCET)* içinde (s. 1-8). *IEEE*.
- Jain, S., Sharma, C., Das, P., Shambhu, S. ve Chen, H. Y. (2023). Blockchain And Cryptocurrency: A Bibliometric Analysis. *Journal of Advanced Computational Intelligence and Intelligent Informatics*, 27(5), 822-836. <https://doi.org/10.20965/jaciii.2023.p0822>
- Javaid, M., Haleem, A., Singh, R. P., Khan, S., Suman, R. (2021). Blockchain technology applications for industry 4.0: A Literature-Based Review. *Blockchain: Research and Applications*, 2(4), 100027. <https://doi.org/10.1016/j.bcra.2021.100027>
- Kuzior, A. ve Sira, M. (2022). A bibliometric analysis of blockchain technology research using VOSviewer. *Sustainability*, 14(13), 8206. <https://doi.org/10.3390/su14138206>
- Kwilinski, A. (2019). Implementation of blockchain technology in accounting sphere. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 23(Special Issue 2), 1-6. <https://rebrand.ly/izs2dmp>
- Li, X., ve Wang, C. A. (2017). The technology and economic determinants of cryptocurrency exchange rates: *The case of Bitcoin*. *Decision Support Systems*, 95, 49-60. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2016.12.001>
- Misra, S., Mukherjee, A., Roy, A., Saurabh, N., Rahulamathavan, Y. Ve Rajarajan, M. (2020). Blockchain at the edge: Performance of resource-constrained IoT networks. *IEEE Transactions on Parallel and Distributed Systems*, 32(1), 174-183. <https://doi.org/10.1109/TPDS.2020.3013892>
- Nakamoto, S. (2008, 14 Mart). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. <https://Bitcoin.org/Bitcoin.pdf>
- Nasir, A., Shaukat, K., Khan, K. I., Hameed, I. A., Alam, T. M. ve Luo, S. (2020). What is core and what future holds for blockchain technologies and cryptocurrencies: A bibliometric analysis. *IEEE Access*, 9, 989-1004. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.3046931>
- Ramos-Rodríguez, A. R. ve Ruíz-Navarro, J. (2004). Changes in the intellectual structure of strategic management research: A bibliometric study of the Strategic Management Journal, 1980-2000. *Strategic Management Journal*, 25(10), 981-1004. <https://doi.org/10.1002/smj.397>
- Saha, S., Hasan, A. R., Mahmud, A., Ahmed, N., Parvin, N. ve Karmakar, H. (2024). Cryptocurrency and financial crimes: A bibliometric analysis and future research agenda. *Multidisciplinary Reviews*, 7(8), 2024168. <https://doi.org/10.31893/multirev.2024168>

- Simion, P. S., Ciornei, L., Todirica, I. C., Petcu, V. ve Joita-Pacureanu, M. (2023). A decade of bibliometric analysis of biodiversity. *Annals of "Valahia" University of Târgoviște. Agriculture*, 15(2), 43-49. <https://doi.org/10.2478/agr-2023-0017>
- Sousa, A., Calçada, E., Rodrigues, P. ve Pinto Borges, A. (2022). Cryptocurrency adoption: A systematic literature review and bibliometric analysis. *EuroMed Journal of Business*, 17(3), 374-390. <https://doi.org/10.1108/EMJB-01-2022-0003>
- Yousuf Javed, M., Husain, R., Khan, B. M. ve Azam, M. K. (2019). Crypto-currency: Is the future dark or bright?. *Journal of Information and Optimization Sciences*, 40(5), 1081-1095. <https://doi.org/10.1080/02522667.2019.1641894>
- Zheng, Z., Xie, S., Dai, H-N., Chen, X. ve Wang, H. (2018). Blockchain challenges and opportunities: A survey. *International Journal of Web and Grid Services*, 14(4), 352-375. <https://dx.doi.org/10.1504/IJWGS.2018.095647>

A Comparison of Premier-presidential and President-parliamentary Systems Based on Presidential Elections

Başbakanca-başkanlık ve Başkanca-parlamentar Sistemlerin Başkanlık Seçimleri Üzerinden Karşılaştırılması

Abdullah METİN*

Ömer Faruk UĞURLU**

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1567336>

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
14.10.2024

Accepted:
06.02.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights reserved.

While forms of government are generally divided into four main categories, Shugart and Carey suggested that the semi-presidential system should be divided into two categories: president-parliamentary and premier-presidential. This study aims to assess the validity of their suggestion by comparing these two systems based on presidential elections. We hypothesize that president-parliamentary and premier-presidential systems significantly differ from each other in terms of the effective number of parties (ENP), the vote ratio of the first party to the second party (VR1:2), and the round in which the presidential elections conclude. To test this hypothesis, we created a dataset by calculating ENP and VR1:2 for the last five presidential elections in 58 countries that adopted either a premier-presidential or president-parliamentary system. The Laakso-Taagepera Index (L-T Index) was used for ENP calculations. The dataset was analyzed using SPSS. The results confirm the hypothesis: ENP is lower in president-parliamentary systems (2.28) and higher in premier-presidential systems (3.22). VR1:2 is higher in president-parliamentary systems (7.02) and lower in premier-presidential systems (3.23). Along with this quantitative evidence and considering the differences in democratic functioning between the two systems, it becomes evident that these two systems are not subtypes of the semi-presidential system, but distinct systems in their own right.

Keywords: Political system, semi-presidentialism, president-parliamentary, premier-presidential, effective number of parties (ENP), Laakso-Taagepera Index (L-T Index).

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
14.10.2024

Kabul Tarihi:
06.02.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Hükümet sistemleri genel olarak dört ana kategoride ele alınmakla birlikte, Shugart ve Carey yarı-başkanlık sisteminin başbakanca-başkanlık ve başkanca-parlamentar olarak ikiye bölünmesini önerirler. Bu çalışmanın amacı, bahsedilen iki sistemi başkanlık seçimleri üzerinden karşılaştırarak bu önerinin geçerliliğini sorgulamaktır. Hipotezimiz şudur: Başkanca-parlamentar ve başbakanca-başkanlık sistemler etkin parti sayısı, birinci partinin oyunun ikinci partinin oyuna oranı ve başkanlık seçimlerinin kaçınıcı turda bittiği açısından birbirinden anlamlı ölçüde farklılaşır. Amaca ulaşmak için bu iki sistemden birini uygulayan 58 ülkenin son beş başkanlık seçimi sonuçları üzerinden etkin parti sayısı ve oy oranları (birinci partinin ikinci partiye) hesaplanarak veri seti oluşturuldu. Etkin parti sayısı hesaplamalarında Laakso-Taagepera İndeksi kullanıldı. Veri seti SPSS ile analiz edildi. Bulgular hipotezi onaylamaktadır. Öyle ki, etkin parti sayısı başkanca-parlamentar sistemde düşük (2,28) ve başbakanca-başkanlık sisteminde yüksektir (3,22). Birinci partinin oyunun ikinci partinin oyuna oranı başkanca-parlamentar sistemde yüksek (7,02), başbakanca-parlamentar sistemde düşüktür (3,23). Bu nicel kanıtların yanı sıra başkanca-parlamentar ve başbakanca-başkanlık sistemlerinin demokratik işleyiş olarak da farklılaştığı göz önünde bulundurulduğunda bu iki sistemin yarı-başkanlık sisteminin alt tipleri değil, ana hükümet sistemi kategorileri oldukları görülür.

Anahtar Kelimeler: Siyasi sistem, yarı-başkanlık, başkanca-parlamentar, başbakanca-başkanlık, etkin parti sayısı, Laakso-Taagepera İndeksi.

Atıf / to Cite (APA): Metin, A., and Uğurlu, Ö. F. (2025). A comparison of premier-presidential and president-parliamentary systems based on presidential elections. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 10(26), 80-92. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1567336>

* ORCID Asst. Prof. Dr., Çankırı Karatekin University, Department of Political Science and Public Administration, abmetin@gmail.com

** ORCID Res. Asst., Çankırı Karatekin University, Department of Political Science and Public Administration, omerf.ugurlu@gmail.com

1. Introduction

The semi-presidential system first emerged in the French Constitution of 1958 and was later conceptualized by Maurice Duverger in 1979. Although many countries have adopted the semi-presidential system, legislative-executive relations do not function in the same way across all of them. Considering the significant variations in practice, Shugart and Carey (1992) introduced two new categories: president-parliamentary and premier-presidential.

This study aims to analyze the differences between the president-parliamentary and premier-presidential systems based on presidential elections. If this difference proves to be significant, it will empirically support Shugart and Carey's claim that these two categories are not sub-types of the semi-presidential system but distinct main types. While there are several studies comparing these systems in terms of legislative-executive relations, presidential power, and democratic performance, no study has been found that focuses specifically on the party system. This research aims to fill this gap.

The Effective Number of Parties (ENP) is widely used in the literature to assess party system competitiveness (Brambor et al., 2007; Chhibber and Nooruddin, 2004; Kuenzi and Lambright, 2005; Lijphart, 1994; Lijphart et al., 1999; Mozaffar and Scarritt, 2005; Neto and Cox, 1997; Paskhina and Telin, 2017; Schleiter and Voznaya, 2014; Taagepera and Shugart, 1989). Given the lack of empirical studies comparing these two forms, this study contributes to the field by analyzing them through the lens of ENP. The hypotheses of this research are as follows:

Hypothesis 1: There is an inverse correlation between ENEP (Effective Number of Electoral Parties) and VRI:2 (the vote ratio of the first party to the second party).

Hypothesis 2: President-parliamentary systems and premier-presidential systems significantly differ in terms of the effective number of parties at the presidential election level.

Hypothesis 3: President-parliamentary systems and premier-presidential systems significantly differ in terms of vote ratio of the first party to the second party at the presidential election level.

Hypothesis 4: President-parliamentary systems and premier-presidential systems significantly differ in terms of the round in which presidential elections are concluded.

2. Literature Review

The president-parliamentary and premier-presidential categories seem to have been well-received by comparative political scientists, although they have not entirely replaced the broader category of semi-presidentialism. These two categories emerged from a crisis driven by profound differences in the constitutional and practical dimensions within the semi-presidential system.

The defining characteristic of semi-presidential systems is the 'divided executive' where both the president and the prime minister hold considerable authority. However, the term 'semi-presidential' may create a misleading impression, suggesting it is merely a blend of presidential and parliamentary systems. Some authors (Linz, 1994: 48; Shugart and Carey, 1992: 23) argue that semi-presidential does not imply semi-parliamentary. Elgie and Moestrup (2016: 8) critique this misconception by posing the question: "Does an invitation to a semi-formal dinner really mean that half of your clothes are expected to be formal and the other half informal?" Other scholars (Elgie, 1999: 13; Lijphart, 1992: 8) view semi-presidentialism as a distinct, third, and sui generis form of government. We support this perspective, emphasizing its unique features that differentiate it from both parliamentary and presidential systems.

Beyond the debate over its naming and originality, the traces of the crisis can be observed in the conceptual development of the semi-presidential form, which Duverger (1980: 166) defined as follows:

A political regime is considered as semi-presidential if the constitution which established it, combines three elements: (1) the president of the republic is elected by universal suffrage, (2) he possesses quite considerable powers, (3) he has opposite him, however, a prime minister and ministers who possess executive and governmental power and can stay in office only if the parliament does not show its opposition to them.

The most contentious aspect of Duverger's definition lies in the ambiguity surrounding the considerable powers granted to the president. Some scholars argue that this definition is too vague. Given the constitutional variations in presidential powers within semi-presidential systems, numerous studies have sought to measure and compare these powers (Cheibub, 2007; Fortin, 2012; Frye, 1997; Hellman, 1997; Magni-Berton, 2013; Metcalf, 2000; Roper, 2002; Shugart and Carey, 1992; Siaroff, 2003). However, these studies have faced significant criticism from other scholars (Elgie, 1999: 4, 2008: 51, 2011: 22; O'Neil, 1993: 197; Roper, 2002: 269).

First, due to substantial differences in scoring across studies, the same country might be classified as presidential-like in one study and closer to premier-presidential in another. Second, constitutional power does not always reflect actual presidential power. For instance, a president with low constitutional authority may wield more influence than one with higher authority. Third, individual leadership styles and personal characteristics can exceed both constitutional powers and scoring metrics. For example, Clark (2010: 59) describes Russia as super-presidential, contrary to the prevailing view that it is semi-presidential. From a different perspective, Munkh-Erdene (2010: 332) critiques Duverger's definition by arguing that the mere presence of a popularly elected, fixed-term president does not necessarily constitute a semi-presidential regime. He provocatively suggests that, by this logic, the British and Japanese systems could be labeled semi-monarchical due to the presence of a monarch.

Robert Elgie (1999: 13), a prominent author who published voluminous works on semi-presidentialism, defines semi-presidentialism as *“the situation where a popularly elected fixed-term president exists alongside a prime minister and cabinet who are responsible to parliament.”* Neither Elgie's nor Duverger's definitions involve the different practical and constitutional principles. To handle this problem, some authors (Siaroff, 2003; Skach, 2005; Tsai, 2008) categorized new subtypes but these did not reach a common effect.

As demonstrated, while the semi-presidential system is well-defined in theory, significant differences emerge in practice. These discrepancies lead to confusion in academic discussions about the system's functioning. Shugart and Carey (1992) addressed this issue by distinguishing between president-parliamentary and premier-presidential forms. Shugart and Carey (1992: 23) define the president-parliamentary system as *“the situation where the president is popularly elected, appoints and dismisses cabinet ministers, and has the power to dissolve parliament or legislative powers or both, and cabinet ministers are subject to parliamentary confidence.”* On the other hand, Shugart and Carey (1992: 24) describe the premier-presidential system as one where *“the president is elected by popular vote, the president possesses considerable power, and there also exists a premier and cabinet—subject to assembly confidence—who perform executive functions.”* Since their definition of premier-presidentialism closely aligns with Duverger's definition of semi-presidentialism, we regard Shugart and Carey's original contribution to the field as the identification of the president-parliamentary form.

These categories have been widely recognized and utilized in the literature (Bahro et al., 1998; Brudny, 1995; Cheibub, 2007; Cheibub and Chernykh, 2008; Clark, 2010; Elgie, 1998; Metcalf, 2000; Protsyk, 2003; Reiter and Tillman, 2002; Schleiter and Morgan-Jones, 2009; Siaroff, 2003; Skach, 2005). However, some scholars have criticized them. Sartori (1994: 126, 133) argues that the president-parliamentary category is “messily and needlessly” included and describes it as “almost an empty class, a container in desperate want of content”. Similarly, Roper (2002: 255) asserts that most semi-presidential cases fall under the premier-presidential category. In contrast, Samuels and Shugart

(2010: 255) contend that semi-presidentialism leans more towards presidentialism than parliamentarism. Indeed, numerous studies (Samuels and Shugart, 2010; Elgie, 2011; Metin and Ünal, 2023) reveal that the number of premier-presidential cases is not overwhelmingly higher than that of president-parliamentary cases.

We can highlight the functioning of these two systems as follows. In the parliamentary system, the prime minister is the 'first man', while in the presidential system, it is the president. The semi-presidential system, on the other hand, is based on cohabitation, where power is shared between the president and the prime minister. Depending on the system's functioning, the balance of power may shift to either the prime minister or the president. In premier-presidential systems, the prime minister typically shares power with the president in a more or less balanced manner. In this system, the president is not authorized to select or control the prime minister and the cabinet, formulate the government program unilaterally, or dissolve the parliament. However, in presidential-parliamentary systems, the president is clearly the first man. The president selects the prime minister, who is loyal to the president. The president controls the cabinet through the prime minister, formulates and implements the government program, and can dissolve the parliament if the prime minister and cabinet do not receive a vote of confidence. While the premier-presidential system is based on the principle of mutual existence among the parliament, the prime minister (government), and the president, president-parliamentary systems operate in a one-man-band style, with the president controlling both the legislature and the executive, and sometimes even intervening in the judiciary.

3. Method

3.1. Data Collection Method

The data set was created using a total of 58 countries, 28 of which are president-parliamentary and 30 are premier-presidential (see Metin and Ünal, 2023). In testing the first hypothesis, the Effective Number of Electoral Parties (ENEP) for the last five presidential elections (up to 2023) in each country was calculated. The study encompasses the entire cases, as it includes all countries with president-parliamentary and premier-presidential government systems. We focus on the results of the last five elections because some countries held only a limited number of regular and fair elections before the 2000s. Given this, using earlier elections would reduce the reliability of our findings. Therefore, we consider the last five elections to be sufficient, as they provide enough data to analyze a country's party system and electoral competition. The Effective Number of Parliamentary Parties (ENPP) was not considered, as no seats were allocated to parties in the presidential elections. For ENEP calculations, the Laakso-Taagepera Index (L-T Index) was used.

We used the following formula (Laakso and Taagepera, 1979), in which there are no independent votes.

$$N = 1 / \sum_{i=1}^n P_i^2 \quad (1)$$

and the following formula (Taagepera, 1997: 146), in which there are independent votes and seats occupied by independent candidates.

$$N = P^2 / [f(R) + \sum P_i^2] \quad (2)$$

In formulas: N is for ENP, P_i stands for the number of votes for the i -th party, and R is for the residue of votes including independents and others (if any).

For presidential elections, the results of the first-rounds were used. In cases where parties formed alliances and the vote share of each single party is unclear, the total vote of the alliance was considered as that of a single party. The second rounds were not taken into account because only two

parties/candidates compete in second round, a significant portion of voters cast their votes reluctantly. This makes it an unreliable measure for determining the party system.

In testing the third hypothesis, the vote ratio of the first party to the second party, which was put forward by Siaroff (2003: 271), was taken into account. This ratio is crucial for understanding the competitiveness of the electoral system and the degree of party fragmentation. A lower ratio suggests increased party competition, which may indicate that political participation is inclusive and the electoral system is fair. Conversely, a higher ratio points to the presence of a dominant party, and as it rises further, it signifies the emergence of a hegemonic party. At this stage, party competition ceases, and the fairness of the electoral process is compromised. Although Siaroff calculates this ratio based on the seats (SR1:2), in this study, the calculation was performed using the presidential vote percentages (VR1:2). According to Siaroff, a ratio above 1.8 indicates the dominant party system, and if it is above 6.0, while a ratio above 6.0 signifies a hegemonic party. Notably, nine extreme data points in the range of 40 to 560 in the VR1:2 results were excluded to ensure the reliability of the analysis.

As for the fourth hypothesis (regarding the round in which the presidential election concludes), descriptive frequency statistics were used to allocate the rounds to the systems. The round in which a presidential election concludes is also significant in illustrating party fragmentation. If elections consistently proceed to a second round, it reflects a high level of party and voter fragmentation, as well as competitive elections. Conversely, if elections consistently conclude in the first round, it indicates the presence of a hegemonic party.

3.2. Data Analysis Method

The data set was analyzed using SPSS. To investigate the distribution of the data, we applied the Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests for normality (Field, 2024: 296). These two tests are commonly used to assess normality, which is an assumption for many parametric statistical analyses. If the test statistics indicated a significantly non-normal distribution of data (i.e., with a p-value less than 0.05), we resorted to non-parametric tests (Cronk, 2024: 83).

When the data were not normally distributed, we performed the Mann-Whitney U test to compare two independent groups and the Kruskal-Wallis test for comparisons between three or more independent groups (Cronk, 2024: 142, 156). These non-parametric tests are appropriate when the assumptions of parametric tests cannot be satisfied.

Descriptive statistics were also calculated to summarize the central tendency and variability of the data, including means, medians, and standard deviations. The mean and standard deviation provide insight into the average and dispersion of the data, while the median is used as a more robust measure of central tendency when data distributions are non-normal.

4. Findings

The first hypothesis of this research is: “*There is an inverse correlation between ENEP and VR1:2.*” In other words, as VR1:2 increases, ENEP decreases, indicating that the party system becomes less competitive. As seen in Table 1, there is a significant and negative relationship between ENEP and VR1:2 (-.711, $p < .01$), which confirms our hypothesis.

Table 1. Correlation between ENEP and VR1:2

		ENEP		Vote Ratio
Spearman's rho	ENEP	Correlation Coefficient	1.000	-.711**
		Sig. (2-tailed)	.	.000
		N	274	267
	Vote Ratio	Correlation Coefficient	-.711**	1.000
		Sig. (2-tailed)	.000	.
		N	267	267

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

When comparing president-parliamentary and premier-presidential systems, the relatively close number of cases (135 and 139, respectively) offers a solid basis for comparison. As seen in Table 2 and Table 3, in both comparisons of forms and continents in terms of VR1:2 and ENEP, the significance level is .000, which means the difference is significant.

The second hypothesis is “*President-parliamentary systems and premier-presidential systems significantly differ in terms of ENEP (effective number of electoral parties) at the presidential election level.*” In the president-parliamentary form, we expect the mean to be lower for ENEP and higher for VR1:2.

Table 2. ENEP and VR1:2 Results Based on the Form of Government

Factor	Dependent Variable	Groups	N	Percent	Mean	Median	Std. Deviation	Sign.
Form of Government ^a	ENEP	President-Parliamentary	135	49.1	2.28	1.86	1.45	.000
		Premier-Presidential	139	50.9	3.22	3.03	1.45	Z: -6.5
	VR1:2	President-Parliamentary	127	48.2	7.02	3.41	8.41	.000
		Premier-Presidential	136	51.8	3.23	1.46	5.38	Z: -6.2

^a Mann-Whitney test was applied.

ENEP: Effective Number of Electoral Parties

VR1:2= Vote ratio of the first party to the second party

Sign.= Significance N= Number/frequency

As can be seen in Table 2, the mean ENEP of the president-parliamentary form (2.28) is considerably lower than that of the premier-presidential form (3.22) and these two forms differ significantly from each other (sign. .000; see Table 1). In addition, the median in the president-parliamentary system is 1.86, compared to 3.03 in the premier-presidential system. These results confirm the second hypothesis. The lower mean in the president-parliamentary system suggests that presidential elections are less competitive. This outcome may stem from various factors, such as voters exhibiting more homogeneous voting behavior, restrictions or barriers placed on political parties, unfair election practices, or opposition parties boycotting the elections. Furthermore, the larger difference between the mean and the median in the president-parliamentary system indicates a more irregular data distribution.

The third hypothesis is as follows “*President-parliamentary systems and premier-presidential systems significantly differ in terms of VR1:2 (vote ratio of the first party to the second party) at the presidential election level.*” As seen in Table 2, the mean value of VR1:2 for the president-parliamentary system is almost twice that of the premier-presidential system (respectively 7.02 and 3.23). This sharp difference is also seen more clearly in the median (respectively 3.41 and 1.46). On VR1:2, these two forms differ significantly (sign. .000, see Table 1). That means the hypothesis is confirmed. The high VR1:2 values in president-parliamentary systems indicate the prevalence of dominant and hegemonic parties, with one party clearly dominating the system. Conversely, in premier-presidential systems, the vote margin between the first and second parties is smaller,

reflecting more competitive elections. The low median in the premier-presidential system (1.46) further highlights the reduced presence of dominant and hegemonic parties.

Additionally, the round in which presidential elections conclude may provide further insight into the VR1:2 results. This aligns directly with the fourth hypothesis of the research: “*President-parliamentary systems and premier-presidential systems significantly differ in terms of the round in which presidential elections are concluded.*”

Table 3. Round-Based Results

<i>Factor</i>	<i>Dependent Variable</i>	<i>Groups</i>	<i>N</i>	<i>Percent</i>
Round	President-parliamentary	First Round	116	84.0
		Second Round	22	16.0
	Premier-Presidential	First Round	66	47.1
		Second Round	74	52.9
	Africa	First	89	76.0
		Second	28	24.0
	Americas	First	4	40.0
		Second	6	60.0
	Asia	First	43	91.4
		Second	4	8.6
	Europe	First	46	44.2
		Second	58	55.8

As indicated in Table 3, the presidential elections are concluded in the first round by 84% in the president-parliamentary system, and only by 47% in the premier-presidential system. These results confirm our hypothesis. The results also confirm our earlier interpretation that a significant number of president-parliamentary systems are characterized by dominant and hegemonic parties.

When comparing the president-parliamentary and premier-presidential systems, it is essential to consider both the results on a continental basis and the functioning of each system. This is because, regardless of the government system in place, similar outcomes in terms of democracy and authoritarianism can sometimes arise. For example, in Western Europe, it is highly likely that any system—whether parliamentary, semi-presidential, or presidential—will function democratically. The president-parliamentary system, which tends to align more with authoritarianism, is unlikely to be implemented in this region.

Our study includes all global cases that have adopted the president-parliamentary and premier-presidential systems. Most of the cases are comprised of African and European countries (respectively 41% and 38%). The number of president-parliamentary and premier-presidential forms is respectively 16 and 7 in Africa, 4 and 18 in Europe, 7 and 4 in Asia, and 1 and 1 in the Americas (Metin and Ünal, 2023). Due to the low number of cases in the Americas, we excluded it from the continent-based comparative interpretation below. The predominance of the president-parliamentary system in Africa and the premier-presidential system in Europe turns the comparison of these two forms into a kind of Europe and Africa comparison.

Table 4. ENEP and VR1:2 Results by Continents

<i>Factor</i>	<i>Dependent Variable</i>	<i>Groups</i>	<i>N</i>	<i>Percent</i>	<i>Mean</i>	<i>Median</i>	<i>Std. Deviation</i>	<i>Sign.</i>
Continent ^a	ENEP	Africa	115	41.2	2.52	2.03	1.56	.000
		Americas	10	3.6	4.32	4.23	2.09	
		Asia	45	16.8	1.81	1.60	.88	
		Europe	104	38.4	3.27	3.06	1.33	
	VR1:2	Africa	110	41.8	5.98	2.49	7.78	.000
		Americas	40	3.8	1.88	1.41	0.97	
		Asia	41	15.6	8.95	3.33	10.32	
		Europe	102	38.8	2.86	1.51	4.08	

^a Kruskal-Wallis test was applied.

ENEP: Effective Number of Electoral Parties VR1:2= Vote ratio of the first party to the second party

Sign.= Significance N= Number/frequency

Table 4 presents that the continent with the least electoral competition (based on ENEP) is Asia, with a mean of 1.81. This figure is 2.52 in Africa and 3.27 in Europe. The VR1:2 values reveal even more striking results; 8.95 in Asia and 5.98 in Africa, indicating a clear hegemonic party system in presidential elections in both regions. In contrast, Europe shows a lower VR1:2 of 2.86, suggesting more competitive presidential elections. These findings are further supported by the number of rounds in which the elections are concluded. As seen in Table 3, while almost all presidential elections in Asia (91.4%) and a very high percentage in Africa (76.0%) are concluded in the first round, the majority of elections in Europe (56%) go to a second round.

5. Discussion

This study aims to compare the president-parliamentary and premier-presidential systems based on presidential elections. Shugart and Carey considered these two systems not as subtypes of the semi-presidential system, but as distinct main types that could replace it. Although some comparative political scientists find this categorization unnecessary, this study seeks to contribute to the discussion by supporting Shugart and Carey's classification through quantitative research.

All hypotheses of this study were confirmed. Specifically, president-parliamentary and premier-presidential systems differs in terms of ENEP, VR1:2, and the round in which elections are concluded. Although these systems are similar in cases where the president is elected by popular vote and the government is responsible for legislation, this meaningful differentiation distances them from being subtypes of semi-presidentialism.

The semi-presidential system is, by definition, a soft separation of powers. In president-parliamentary cases, the president's extensive control over the executive and legislature moves this system further away from the separation of powers, and thus from democracy and the rule of law. In president-parliamentary systems, elections lack competitiveness due to the ruling party's use of public resources for its own interests, the restriction of opposition parties' organizational and propaganda rights, and the formalization of these injustices in a so-called legal manner.

The low ENEP, both in mean and median, in president-parliamentary systems proves that elections lack competitiveness. The high ratio of VR1:2 in these systems (mean 7.02, median 3.41) also supports this argument. A party system is considered a dominant party system when the VR1:2 ratio exceeds 1.8 and a hegemonic party system when it exceeds 6.0 (Siaroff, 2003). The findings of this study indicate that president-parliamentary systems generally contain either a non-competitive dominant party or a non-democratic hegemonic party. Additionally, the fact that presidential elections are concluded in the first round with a high rate of 84% supports this conclusion.

The dominance of a single party in the president-parliamentary system cannot be solely attributed to homogeneous voting behavior. In other words, a single/dominant party is not the result of homogeneous voting behavior, but rather its cause. This is because the ruling party influences voters to cast their ballots in a particular direction through manipulation, pressure, or the restriction of opposition.

Presidential elections are generally concluded in the first round (84%) in president-parliamentary systems, whereas 53% of elections go to a second round in premier-presidential systems. This dynamic enforces parties and candidates in premier-presidential systems to adopt more conciliatory and less polarizing approaches, as they must secure support from opposition voters in the second round. In contrast, dominant and hegemonic parties in president-parliamentary systems tend to be less conciliatory, often ignoring or even suppressing the demands of opposition voters, whose support they do not need.

The continental results also have a significant impact on the differentiation between these two systems. While the premier-presidential system, which allows greater political participation, is common in Europe (18 out of 30 cases), the more restrictive president-parliamentary form is more prevalent in Africa (16 out of 28 cases). It is clear that Africa lags behind Europe in terms of electoral democracies. In fact, Moestrup (2011: 146) showed in a study on Africa that premier-presidential systems survived at a rate of 60%, while president-parliamentary systems survived at only 20%. Additionally, Elgie (2007) reveals that in nascent democracies, the survival rate of democracy is higher in premier-presidential systems. The conclusion to be drawn from these findings is not that president-parliamentary systems are more anti-democratic because they are common in Africa, but that African politicians with authoritarian tendencies prefer this system more. Particularly, nascent post-Soviet democracies in Europe and Asia also favor the president-parliamentary form. However, we do not claim that president-parliamentary systems are unique to nascent democracies or that they evolve into premier-presidential systems with democratic gains over time. It is beyond the scope of this study to draw up a cycle of democratic government systems, including parliamentary and presidential systems. The key point we focus on here is that the president-parliamentary system lags far behind the premier-presidential system in terms of competitive elections.

This study also contributes to the debate over whether the president-parliamentary and premier-presidential types are necessary. The findings of this study reveal that these two forms function quite differently from each other in terms of the party system; therefore, they should be regarded as separate categories. In addition to the party system, given the significant differences between these two forms in terms of legislative-executive relations and democratic character, it is inappropriate to classify them under the semi-presidential category. Premier-presidential systems are more democratic not only in terms of competitive and fair elections but also in terms of the use of general freedoms. President-parliamentary systems, despite the existence of regular elections, are not transparent and fair in terms of the functioning of the government and state institutions and are more restrictive in the use of general freedoms. In this case, president-parliamentary systems can be considered to be close to hybrid regimes that combine elections and authoritarianism (Schmotz, 2019: 521; Wigell, 2008: 230). These two systems also differentiate democratic functioning. Power sharing in the premier-presidential system is closer to democratic principles. In president-parliamentary systems, the president's desire to control the government as well as the state, parliament, and judiciary can turn into a desire to control the media, NGOs, unions, the business world, and the people, which creates an authoritarian regime. In short, semi-presidentialism is a hybrid political system of presidential and parliamentary systems, while president-parliamentary becomes a hybrid regime of democratic elections and authoritarian principles. Just as the popular election of the president and the considerable powers he holds are sufficient features to differentiate the semi-presidential system from the parliamentary one, the prime minister's subordination to the president due to the absence of cohabitation should also be sufficient to create a new category. Accepting these forms as separate

categories (replacing the semi-presidential system) is more consistent with the classification logic of comparative political systems.

6. Conclusion

Since the aim of this study is to discuss the position of premier-presidential and president-parliamentary forms within the semi-presidential system, presidential elections in presidential systems were not included in the dataset. Further studies may focus on a triple comparison. In such a comparison, ENEP (Effective Number of Electoral Parties) is likely to be higher in president-parliamentary systems compared to presidential systems. A continental comparison would also be worthwhile, as it may reveal that the primary variable of party competition is not the form of government itself, but rather regional factors.

Additionally, this study focuses solely on presidential elections. In the case of comparing president-parliamentary and premier-presidential systems based on legislative elections, we predict that ENEP will be lower for the former, as the president-parliamentary system is inherently less competitive. For such a study, ENPP (Effective Number of Parliamentary Parties) data should also be considered alongside ENEP, as understanding the party system requires taking into account not only the parties that contest elections but also those that gain seats in parliament. Furthermore, this analysis may reveal which form of government allows for greater political representation through the electoral system and may also highlight how legislative and presidential elections differ from one another.

President-parliamentary and premier-presidential systems can also be compared through studies that numerically measure the power of presidents, as cited in the literature section of this study. In such a comparison, a scale is needed to score the legislative, executive, and judicial authorities. Then, each president is scored according to the authorities they possess. As a result, we predict that presidents in the president-parliamentary system will achieve a significantly higher score compared to those in the premier-presidential system.

Finally, future studies could explore president-parliamentary and premier-presidential systems within the context of hybrid regimes. Such studies, using indexes like the Democracy Index, Fragile State Index, Political Stability Index, Human Development Index, Human Freedom Index, Economic Freedom Index, and others, could reveal whether these two systems differ in terms of their functioning in relation to democracy and authoritarianism. It is highly likely that president-parliamentary systems will align more closely with hybrid regimes.

These future studies are highly likely to confirm, as our study aims to demonstrate, that while president-parliamentary and premier-presidential systems are similar only in terms of the cohabitation between the president and prime minister, they operate quite differently in many other aspects and exhibit distinct characteristics. Therefore, it would be more reasonable to consider them as independent forms of government rather than as subtypes of semi-presidentialism.

References

- Bahro, H., Bayerlein, B. H., and Vesper, E. (1998). Duverger's concept: Semi-presidential government revisited. *European Journal of Political Research*, 34(2), 201-224. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.00405>
- Brambor, T., Clark, W. R., and Golder, M. (2007). Are African party systems different?. *Electoral Studies*, 26(2), 315-323. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2006.06.011>
- Brudny, Y. M. (1995). Ruslan Khasbulatov, Aleksandr Rutskoï and intra-elite conflict in Post-Communist Russia, 1991-1994. T. Colton and R. C. Tucker (Eds.), *Patterns in Post Soviet leadership* (pp. 75-101). Westview Press.
- Cheibub, J. A. (2007). *Presidentialism, parliamentarism, and democracy*. Cambridge University Press.
- Cheibub, J. A., and Chernykh, S. (2008). Constitutions and democratic performance in semi-presidential democracies. *Japanese Journal of Political Science*, 9(3), 269-303. <https://doi.org/10.1017/S1468109908003149>
- Chhibber, P., and Nooruddin, I. (2004). Do party systems count? The number of parties and government performance in the Indian states?. *Comparative Political Studies*, 37(2), 152-187. <https://doi.org/10.1177/0010414003260981>
- Clark, W. A. (2010). Boxing Russia: Executive-legislative powers and the categorization of Russia's regime types. *Demokratizatsiya*, 19(1), 5-22.
- Cronk, C. B. (2024). *How to use SPSS: A step-by-step guide to analysis and interpretation* (12th ed.). Routledge
- Duverger, M. (1980). A new political system: Semi-presidential government. *European Journal of Political Research*, 8(2), 165-187. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00569.x>
- Elgie, R. (1998). The classification of democratic regime types: Conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*, 33(2), 219-238. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.00381>
- Elgie, R. (1999). The politics of semi-presidentialism. R. Elgie (Ed.), *Semi-presidentialism in Europe* (pp. 1-21). Oxford University Press.
- Elgie, R. (2007). Varieties of semi-presidentialism and their impact on nascent democracies. *Taiwan Journal of Democracy*, 3(2), 53-71. <https://doi.org/10.29654/TJD.200801.0004>
- Elgie, R. (2008). The perils of semi-presidentialism. Are they exaggerated?. *Democratisation*, 15(1), 49-66. <https://doi.org/10.1080/13510340701768125>
- Elgie, R. (2011). *Semi-presidentialism: Sub-types and democratic performance*. Oxford University Press.
- Elgie, R. and Moestrup, S. (2016). Semi-presidentialism in democracies, quasi-democracies, and autocracies. R. Elgie and S. Moestrup (Eds.), *Semi-presidentialism in Caucasus and Central Asia* (pp. 1-28). Palgrave Macmillan.
- Field, A. (2024). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (6th ed.). Sage Publication
- Fortin, J. (2012). Measuring presidential powers: Some pitfalls of aggregate measurement. *International Political Science Review*, 34(1), 91-112. <https://doi.org/10.1177/0192512111421357>
- Frye, T. (1997). A politics of institutional choice: post-communist presidencies. *Comparative Political Studies*, 30(5), 523-552. <https://doi.org/10.1177/0010414097030005001>
- Hellman, J. S. (1997). Constitutions and economic reform in the post-communist transitions. J. D. Sachs and K. Pistor (Eds.), *The rule of law and economic reform in Russia* (pp. 55-78). Westview Press
- Kuenzi, M., and Lambright, G. (2005). Party systems and democratic consolidation in Africa's electoral regimes. *Party Politics*, 11(4), 423-446. <https://doi.org/10.1177/1354068805053211>
- Laakso, M., and Taagepera, R. (1979). Effective number of parties: A measure with application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12(1), 3-27. <https://doi.org/10.1177/001041407901200101>

- Lijphart, A. (1992). Parliamentary government and presidential government. A. Lijphart (Ed.), *Parliamentary versus presidential government* (pp. 31–47). Oxford University Press.
- Lijphart, A. (1994). *Electoral Systems and Party Systems*. Oxford University Press.
- Lijphart, A., Bowman P. J. and Hazan R. Y. (1999). Party systems and issue dimensions: Israel and thirty-five other old and new democracies compared. *Israel Affairs*, 6(2), 29-51. <https://doi.org/10.1080/13537129908719558>
- Linz, J. (1994). Presidential or parliamentary democracy: Does it make a difference? Juan Linz and Arturo Valenzuela (Eds.), *The failure of presidential democracy* (pp. 3–87). Johns Hopkins University Press.
- Magni-Berton, R. (2013). Reassessing Duvergerian semi-presidentialism: An electoral perspective, *Comparative European Politics*, 11(2), 222–248. <https://doi.org/10.1057/cep.2012.19>
- Metcalf, L. K. (2000). Measuring presidential power. *Comparative Political Studies*, 33(5), 660-685. <https://doi.org/10.1177/0010414000033005004>
- Metin, A., and Ünal, S. (2023). Classifying forms of government on a global scale. *Asian Journal of Comparative Politics*, 8(2), 487-515. <https://doi.org/10.1177/20578911221127176>
- Moestrup, S. (2011). Semi-presidentialism in Africa: Patterns and trends. R. Elgie, Sophia Moestrup and Yu-Shan Wu (Eds.), *Semi-presidentialism and democracy* (pp. 134-155). Palgrave Macmillan.
- Mozaffar, S., and Scarritt J. R. (2005). The puzzle of African party systems. *Party Politics*, 11(4), 399-421. <https://doi.org/10.1177/1354068805053210>
- Munkh-Erdene, L. (2010). The transformation of Mongolia's political system: From semi-parliamentary to parliamentary? *Asian Survey*, 50(2), 311-334. <https://doi.org/10.1525/as.2010.50.2.311>
- Neto, O. A., and Cox, G. W. (1997). Electoral institutions, cleavage structures and the number of parties. *American Journal of Political Science*, 41(1), 149-174. <https://doi.org/10.2307/2111712>
- O'Neil, P. (1993). Presidential power in post-communist Europe: The Hungarian case in comparative perspective, *Journal of Communist Studies*, 9(3), 177-201. <http://doi.org/10.1080/13523279308415218>
- Pashkina, I. S., and Telin, K. O. (2017). "Party Zero": Russian elections through the prism of the effective number of parties. *Polis. Political Studies*, 5, 43-53. <http://doi.org/10.17976/jpps/2017.05.04>
- Protsyk, O. (2003). Troubled semi-presidentialism: Stability of the constitutional system and cabinet in Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 55(7), 1077-1095. <https://doi.org/10.1080/0966813032000130693>
- Reiter, D., and Tillman, E. R. (2002). Public, legislative, and executive constraints on the democratic initiation of conflict. *The Journal of Politics*, 64(3), 810-826. <https://doi.org/10.1111/0022-3816.00147>
- Roper, S. D. (2002). Are all semipresidential regimes the same? A comparison of premier-presidential regimes. *Comparative Politics*, 34(3), 253-272. <https://doi.org/10.2307/4146953>
- Samuels, D. J., and Shugart, M. S. (2010). *Presidents, parties, and prime ministers: How the separation of powers affects party organization and behavior*. Cambridge University Press.
- Sartori, G. (1994). *Comparative constitutional engineering*. Macmillan Press.
- Schleiter, P., and Morgan-Jones, E. (2009). Citizens, presidents and assemblies: The study of semi-presidentialism beyond Duverger and Linz. *British Journal of Political Science*, 39(4), 871-892. <https://doi.org/10.1017/S0007123409990159>
- Schleiter, P., and Voznaya, A. M. (2014). Party system competitiveness and corruption. *Party Politics*, 20(5), 675-686. <https://doi.org/10.1177/1354068812448690>

- Schmotz, A. (2019). Hybrid regimes. Wolfgang Merkel, Raj Kollmorgen, and Hans-Jürgen Wagener (eds), *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*. Oxford University Press.
- Shugart, M. S., and Carey, J. M. (1992). *Presidents and assemblies. Constitutional design and electoral Dynamics*. Cambridge University Press.
- Siaroff, A. (2003). Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction. *European Journal of Political Research*, 42(3), 287-312. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.00084>
- Skach, C. (2005). *Borrowing constitutional designs: Constitutional law in Weimar Germany and the French fifth republic*. Princeton University Press.
- Taagepera, R. (1997). Effective number of parties for incomplete data. *Electoral Studies*, 16(2), 145-151. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(97\)00003-6](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(97)00003-6)
- Taagepera, R., and Shugart, M. S. (1989). *Seats and Votes: The effects and determinants of electoral systems*. Yale University Press.
- Tsai, J. H. (2008). Sub-types of presidentialism and political deadlock. *French Politics*, 6, 63–84. <https://doi.org/10.1057/palgrave.fp.8200140>
- Wigell, M. (2008). Mapping ‘hybrid regimes’: *Regime types and concepts in comparative politics*. *Democratization*, 15(2), 230-250. <https://doi.org/10.1080/13510340701846319>

Büyükşehir Belediyelerinin Halkla İlişkiler Uygulamalarında Katılımcı Yönetim ve Politika Yayılımının Etkisi

The Effect of Participatory Management and Policy Diffusion on Public Relations Practices of Metropolitan Municipalities

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1585198>

İbrahim Halil GÜZEL*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
14.11.2024

Kabul Tarihi:
26.01.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışmanın amacı, belediyelerde halkla ilişkiler uygulamalarını katılımcı yönetim yönüyle incelemektir. Yönetilenler ile yönetenler arasında sağlıklı bir iletişim kurulabilmesinin en uygun araçlarından biri halkla ilişkilerdir. Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi ve doküman analizi tekniği ile hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında, politika yayılım modeline göre belediyelerde katılımcı yönetimin sağlanmasında, halkla ilişkiler uygulamaları incelenmiştir. Politika yayılımı, sadece ülkelerin ya da uluslararası kuruluşların etkisi ile sınırlı değildir. Ülke içinde kurumlar yatay şekilde birbirlerinin politikaları üzerinde etkili olmaktadır. Farklı belediyelerin halkla ilişkiler uygulamalarında, halkla ilişkilerin hangi amaçlarının öne çıktığı, sadece tanıtım ve bilgilendirme amaçlarının mı uygulandığı, katılımcı yönetimin sağlanmasında halkla ilişkilerinin etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı soruları tartışılmıştır. Farklı siyasal partiler tarafından yönetilen ve farklı bölgelerden belediyelerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Çalışmanın sonucunda, belediyelerde halkla ilişkiler uygulamalarının tanıtım ve bilgilendirme işlevlerinin ön plana çıktığı, katılımcı yönetimin sağlanmasına yönelik mekanizmaların geri planda kaldığı görülmüştür. Belediyelerin halkla en yakın yönetim birimleri olmaları nedeniyle katılımcı yönetim işlevlerini yerine getirecek halkla ilişkiler mekanizmalarını geliştirmeleri önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belediye, katılımcı yönetim, halkla ilişkiler.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
14.11.2024

Accepted:
26.01.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

The purpose of this study is to examine public relations practices in municipalities from the perspective of participatory management. Since municipalities are the closest administrative units to the public, they are in an advantageous position compared to the central government in ensuring participatory management. Public relations has multiple purposes and functions. In this study, document analysis method, one of the qualitative research methods, was used. Within the scope of the study, the functions of public relations practices in ensuring participatory management in municipalities are discussed. Policy diffusion is not limited to states or the influence of international organizations. Institutions horizontally within the country also influence each other's policies. By examining the public relations practices of different municipalities, the questions of which purposes of public relations come to the fore, whether only promotional and informative purposes are applied, and whether public relations are used effectively in ensuring participatory management are discussed. As a result of the study, it is seen that the promotion and information functions of public relations practices in municipalities come to the fore, while the mechanisms to ensure mutual management and participatory management remain in the background. Since municipalities are the government units closest to the public, it is important to develop public relations mechanisms that will fulfill participatory management functions.

Keywords: Municipality, participatory management, public relations.

Atf/ to Cite (APA): Güzel, İ. H. (2025). Büyükşehir belediyelerinin halkla ilişkiler uygulamalarında katılımcı yönetim ve politika yayılımının etkisi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 93-112. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1585198>

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

Developments in technology and science in the last century have led to rapid development and change in the field of communication and media. Local governments have advantages over central governments in ensuring public participation in governance. In order to talk about a successful local government, it is necessary to include the opinions and priorities of local residents in determining and implementing policies and identifying needs. Public relations activities play a key role in making the works and services of municipalities known by the public and making their services visible. This study aims to fill an important gap in the literature by associating public relations practices with participatory governance. Within the scope of the study, answers to the questions of which functions of public relations units are prominent in municipalities and whether there are practices that will ensure participatory governance were sought. Taking into account the process and forms of policy diffusion, how municipalities influence each other was analyzed.

Literature Review:

Public relations is explained as a process. It is a process that creates an impact on the target audience, when, how, for what purpose, how to reach, how to communicate, people's feelings and thoughts, perceptions and approaches in this process. The success of public relations is of great importance for many national and international organizations (Barry, 2003: 15). Public relations provides communication based on mutual cooperation between the organization and the target audience. It is also a management function that facilitates the adaptation of the administration to changes by ensuring the obligation of the administration to serve the public interest (Harlow, 1976). While older definitions of public relations were limited to press and publicity, current definitions include the concepts of "participation" and "relationship building". It enables organizations and the public to communicate with each other.

Methodology:

In this study, document analysis method, one of the qualitative research methods, was used. Within the scope of document analysis, the sources containing information on the subject of the study are examined in detail, and the data obtained are subjected to descriptive and content analysis and related categories and concepts are reached (Baltacı, 2019). In this study, primary sources and documents of institutions were utilized. With the document analysis method, documents containing information about the phenomena intended to be researched are analyzed (Şimşek and Yıldırım, 2018).

Results and Conclusions:

Public relations are no longer only responsible for promotional and informative functions, but also serve as a bridge between the administration and citizens by reporting the feedback received from citizens to the administration. In this study, public relations practices of municipalities are analyzed according to the policy diffusion model. When the public relations practices of municipalities are examined within the scope of the policy diffusion model, it is seen that both the documents prepared by international organizations and municipalities affect each other. Communication of requests and complaints about the municipality is similar in many municipalities. It is carried out via telephone, e-mail and website. Applications are monitored and the results are notified to the applicant. It was observed that all of the municipalities examined use different names for these practices. This situation shows that policy diffusion is realized horizontally. Public relations practices have an important role in ensuring public participation in governance. However, when the public relations practices of the municipalities are analyzed, it is seen that the functions of informing, promotion, and public information are predominant, while practices aimed at involving the public in decision-making processes are insufficient. Public relations units should be restructured in municipalities to coordinate the different functions of the administration, especially the provision of a participatory administration.

1. Giriş

Teknolojide ve bilimde son yüzyılda yaşanan gelişmeler, iletişim ve medya alanını da yakından etkilemektedir. Yaşanan bu gelişim süreci, özel sektörü etkilediği kadar kamu kurumlarındaki halkla ilişkiler birimlerini de ilgilendirmektedir. Kurum ve kuruluşlar halkla ilişkiler aracılığı ile vatandaşlarla diyalog kuracak alanlar oluştururlar. Yerel yönetimlerin halkın yönetime katılımını sağlamakta merkezi yönetime göre üstünlükleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi halka en yakın yönetim birimleri olmalarıdır. Başarılı bir yerel yönetimden bahsedebilmemiz için politikaların belirlenmesinde, uygulanmasında, kentte yaşayanların görüşlerine, önceliklerine yer verilmesi önem taşımaktadır. Yerel yönetim birimleri açısından halkla ilişkilerin önemi günümüzde gelişen iletişim teknolojileri ile birlikte her geçen gün artmaktadır. Belediyeler, halka en yakın yönetim birimleri olmaları nedeniyle katılımcı yönetimin sağlanmasında merkezi yönetime göre avantajlıdırlar. Belediyelerin verdiği hizmetlerin halk tarafından bilinmesinde ve hizmetlerinin görünür olmasında, halkla ilişkiler çalışmaları kilit bir rol oynamaktadır. Halkla ilişkiler çalışmalarına belediye özelinde bakıldığı zaman iki önemli boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, halkla ilişkilerin belediyelerin yapmış olduğu hizmetlerin halka tanıtılma aracı olarak önemli bir rol üstlenmesi, ikincisi de halkın yönetime katılımını sağlamasıdır. Katılımcı yönetim, uzun yıllardır siyasetin ve akademinin üzerinde durdukları konuların başında gelmektedir. Halkın sadece seçimlerden seçimlere oy kullanmak ile sınırlı olmayan bir yönetim anlayışı, merkezi ve yerel yönetimler tarafından uygulanmaya çalışılmaktadır. Halkla ilişkiler, vatandaşlar ile kurumlar arasında köprü vazifesi görmesi nedeniyle katılımcı yönetim anlayışının uygulamaya geçirilmesinde faydalanılacak mekanizmalardan biridir. Ancak halkla ilişkilerin daha çok kurumun tanıtılması, hizmet ve faaliyetlerin duyurulması, vatandaşların talep ve beklentilerini, şikayetlerini iletebilecekleri kanalların oluşturulması görevlerini yerine getirdiği görülmektedir. Belediyeler ve halkla ilişkiler ile ilgili literatüre bakıldığı zaman bu alandaki çalışmaların önemli bir bölümünü belediyelerin halkla ilişkiler uygulamalarından memnuniyeti ve halkla ilişkiler kapsamındaki faaliyetleri oluşturmaktadır. Halkla ilişkiler uygulamalarının katılımcı yönetim boyutu ile ilgili çalışmaları yetersiz kalmaktadır.

Emini ve Sancak (2019) “Çanakkale Belediyesinde Halkla İlişkiler Uygulamaları” başlıklı çalışmalarında, belediyenin halkla ilişkiler faaliyetlerinin stratejik planda belirtilen amaç ve hedeflere ulaşip ulaşmadığını incelemektedirler. Gültekin ve Çelik (2007) “Belediyelerde Halkla İlişkiler ve Şanlıurfa Belediyesi” başlıklı çalışmalarında, belediyenin sunmuş olduğu halkla ilişkiler uygulamalarından vatandaşların memnuniyetini ve beklentilerini tespit etmeye çalışmışlardır. Özüpek ve Kazancı (2018) “Belediyelerde Halkla İlişkiler Faaliyetlerinin Kurum İmajına Yansımaları: Erbaa Belediyesine Yönelik Bir Çalışma” başlıklı çalışmalarında, Tokat ili Erbaa Belediyesinin halkla ilişkilere yönelik faaliyetleri incelenerek halka belediye hakkında görüşlerini belirtecekleri bir anket uygulamışlardır. Güler (2024) “Halkla İlişkiler Aracı Olarak Belediyelerde Kültür Sanat Yönetimi: Bir Metropol Örneği” başlıklı çalışmada, halkla ilişkilerin kültür politikaları açısından rolünü ve bir metropol özelinde uygulanma durumunu incelemektedir. Çalışmada, İzmir Büyükşehir Belediyesi model alınarak, kültür ve iletişim departmanlarıyla yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla halkla ilişkilerin kültür politikalarına aracılık etme stratejileri analiz edilmiştir. Selvi vd. (2023) “Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Sosyal Medyanın Kullanımı: Yahşihan Belediyesi Örneği” başlıklı çalışmalarında, Sosyal medyanın halkla ilişkiler bağlamında belediyelerde ne boyutta kullanıldığı incelenmiştir. Bu kapsamda, Yahşihan Belediyesi ele alınmış ve Belediye Başkanı Osman Türkyılmaz’a ait Facebook, Twitter ve Instagram hesaplarının 2022/Haziran-Temmuz-Ağustos aylarını dikkate alarak analiz yapmışlardır. Şahin ve Avcıkurt (2024) “Yerel Yönetimler Tarafından Gerçekleştirilen Gastronomi Odaklı Halkla İlişkiler Faaliyetleri: Gaziantep Örneği” başlıklı çalışmalarında, yerel yönetimlerin halkla ilişkiler faaliyetlerinde gastronominin ne şekilde kullanıldığı incelenmektedir. 2015 yılında UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağına Gastronomi alanında dâhil olan Gaziantep Şehri üzerinden yerel yönetim tarafından uygulanan gastronomi temalı halkla ilişkiler faaliyetlerinin etkinliğinin artırılması için öneriler sunulması amaçlanmaktadır. Zabun (2024) “Yerel Yönetimlerin Halkla İlişkiler

Uygulamaları: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Örneği Üzerinden Bir İnceleme” başlıklı çalışmada, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinin halkla ilişkiler yapılanmasını ve çalışmalarını incelemekte ve yönetim vatandaş iletişimini değerlendirmektedir.

Literatürde, belediye ile ilgili halkla ilişkiler çalışmalarında katılımcılık boyutunun ele alınmadığı görülmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalarda bir veya iki belediyenin halkla ilişkiler uygulamaları incelenmektedir. Bu çalışma, halkla ilişkiler uygulamalarını katılımcı yönetim ile ilişkilendirerek ve sekiz farklı belediyeyi inceleyerek literatürde önemli bir boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında belediyeler özelinde halkla ilişkiler birimlerinin hangi işlevlerinin ön plana çıktığı, basın, yayın, medya, tanıtım görevlerinin yanı sıra, katılımcı yönetimi sağlayacak uygulamalara yer verilip verilmediği sorularına cevap aranmıştır. Politika yayılımı süreci ve şekilleri dikkate alınarak, belediyelerin birbirlerini nasıl etkiledikleri incelenmiştir. Belediyelerin halka en yakın yönetim birimleri olması, katılımcı yönetim anlayışına yönelik uygulamaları hayata geçirmeleri açısından belediyelere avantaj sağlamaktadır. Belediyelerin, halkla ilişkiler uygulamalarında bu avantajlarını nasıl kullandıkları, benzerlikleri ve farklılıkları araştırılmıştır.

2. Halkla İlişkiler ve Katılımcı Yönetim

Halkla ilişkilerin farklı birçok disiplinle bağlantılı olması ve uygulama alanının geniş olması halkla ilişkilerin tek bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Grunig (2005), halkla ilişkileri “halkla ilişkiler, bir örgütle o örgütü ilgilendiren kamular arasındaki iletişimin yönetimidir ve halkla ilişkileri örgütün hedef kitesine ulaşmak için geliştirdiği iletişime ait planlama, yürütme ve değerlendirme süreci” olarak tanımlamaktadır (Grunig, 2005: 15). Halkla ilişkiler kavramını iki farklı şekilde ifade edebiliriz. Bunlardan ilki, özel sektöre veya kamu sektörüne ait birimlerin halkla ilişkilerini, doğrudan ifade etmektedir. İkincisi, bir bilim dalını, uygulamayı, tekniği açıklamak için kullanılmaktadır. Halkla ilişkilere yönelik tanımlamalar yapılırken, bazen bu teknik ön plana çıkmakta bazen doğrudan halkla ilişkilerin kendisi tanımlanmaya çalışılmaktadır (Göksel ve Yurdakul, 2007: 5).

Barry, halkla ilişkileri bir süreç olarak açıklamaktadır. Bu süreç, hedef kitleye, ne zaman, nasıl, hangi amaçla ulaşılacağını, nasıl bir iletişim kurulacağını, bu süreçte insanların duygu ve düşüncelerini, algılamalarını, yaklaşımlarını kapsamaktadır. Halkla ilişkilerin başarıya ulaşması ulusal ve uluslararası birçok kuruluş için büyük önem taşımaktadır (Barry, 2003: 15). Harlow ise halkla ilişkileri, kurum ile hedef kitlenin karşılıklı olarak anlayış içerisinde, iş birliğine dayalı iletişim sağlayarak karşılıklı olarak sorunların ele alındığı, yönetimin kamuoyu konusunda sürekli bilgilendirildiği, hedef kitleye karşı duyarlı olmasının sağlandığı bir kavram olarak ifade etmektedir. Ayrıca halkla ilişkiler, idarenin kamu yararına hizmet etme yükümlüğünü sağlayarak, yönetimin değişikliklere uyum sağlamasını kolaylaştıran, değişikliklerden yararlanmasını sağlayan, etik ilkelere uygun, iletişim teknikleri sağlayan bir yönetim fonksiyonudur (Harlow, 1976: 34-36).

Halkla ilişkilere yönelik farklı tanımlamalara bakıldığı zaman, iletişimin yöneldiği kitle dikkate alınarak, kurumun hitap ettiği kitle, kamu veya halk gibi ifadelerle yer verildiği görülmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta, halkla ilişkiler denildiği zaman sadece halk ile iletişim kurmak anlaşılmamalıdır. Hedef kitle geniş bir alanı kapsamaktadır, bunun içerisinde, seçmenler, çalışanlar, siyasi kurumlar, kurumun politikalarından etkilenen toplumun büyük bir bölümü yer almaktadır. Farklı amaçları ve çıkarları olan bu toplulukların beklentileri ve talepleri de farklılık gösterecektir. Burada farklı bilgi gereksinimlerini anlayarak bunlara çözümler üretmek halkla ilişkilerin en önemli görevlerindedir (Fawkes, 2008: 20-23).

Halkla ilişkilere yönelik eski tanımlamalar basın ve tanıtım ile sınırlıyken, günümüzdeki tanımlamalar “katılım” ve “ilişki kurma” kavramlarını da içermektedir. Kuruluşların ve halkın karşılıklı olarak iletişim kurmalarını sağlamaktadır. Halkla ilişkiler, kuruluşlar ve kamu arasında

karşılıklı yarar sağlayarak ilişkiler kurulmasını sağlayan stratejik öneme sahip bir iletişim süreci olarak tanımlanabilmektedir. Halkla ilişkilerin kapsadığı önemli kısımlar;

- Kuruluşun faaliyetleri ve planlarına yönelik olarak olumlu ya da olumsuz etkisi olabilecek kamuoyu, tutum ve konuları önceden tahmin ederek yorumlamak ve analiz etmek.
- Eylem planları ve alınacak politika kararlarına yönelik iletişim ile ilgili kuruluşun sosyal koşullarını dikkate alarak danışmanlık yönetimini sağlamak.
- Bir kuruluşun itibarını sağlamak ve korumak.
- Bir kuruluşun amaçlarına ulaşabilmesi için kamuoyunu bilgilendirecek şekilde sürekli olarak eylem ve iletişim programlarını araştırmak ve hazırlamak.
- Kuruluşun kamu politikasını etkileme ve değiştirmeye yönelik çalışmalarını planlamak (PRSA, 2024).

Bazı araştırmacılara göre halkla ilişkilerin amaçları, kurumsal ve toplumsal olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kurumsal amaçlar, özel girişimin özendirilmesi, kurumun küresel gelişimleri takip ederek varlığını devam ettirmesi, kurumun güveninin, itibarının artırılarak finansal değerinin yükseltilmesidir. Toplumsal amaçlar ise halkın güvenini, itibarını artırmak, halkta kuruma karşı olumlu düşünceler oluşturmak, kamuoyunun kuruma karşı tutumunu düzenlemek hedef kitlelere düzenli bilgi akışının sağlanarak sorunların çözümlerine alternatif teklifler getirmektir (Özkan, 2009). Halkla ilişkiler bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için farklı faaliyet alanlarında hizmet vermektedirler. Halkla ilişkilerin faaliyetlerini genel olarak, medya ilişkileri, araştırma, tanıtım, danışmanlık, kamusal iletişim, hükümetle ilişkiler, finansal halkla ilişkiler, örgüt geliştirme ve gelir sağlama, kriz yönetimi, pazarlama iletişimi gibi oldukça geniş bir kapsamda hizmet sunmak olarak sayabiliriz (Oktay, 2002: 65-69).

Farklı halkla ilişkiler tanımlamaları ortak anahtar sözcükler içermektedirler. Halkla ilişkilere yönelik yapılan tanımlamaların ortak özellikleri, öncelikle istemli bir faaliyet olmaları, belirli bir amacı, bilgilendirmeyi ve geri bildirimini içermeleridir. Halkla ilişkiler etkinliği planlı ve örgütlü bir faaliyettir. Etkinliğin gerçekleşeceği süre boyunca muhtemel sorunlar belirlenerek gerekli çözümler, analizler yapılmaktadır. Etkili bir halkla ilişkiler için performans ölçütü önemlidir, kamuoyunun düşüncelerinden, kaygılarından uzak bir kurumun etkili bir şekilde halkla ilişkiler yürütme imkânı bulunmamaktadır (Wilcox ve Cameron, 2006). Halkla ilişkiler çalışmalarının bir kısmını çevreye dönük olması oluşturmaktadır. Bir diğer bölümünü de idarenin kararlarını alırken bilgi eksikliğini gidererek çevreyi tanımasını ve halkın isteklerini öğrenmesini sağlaması oluşturmaktadır. İdarenin halkı tanıyarak bu amaçların yerine getirilmesi için yapılan çalışmaları kapsamaktadır (Kazancı, 2007). Halkla ilişkiler, kurumların uzun dönemli stratejik yöntemine katkıda bulunan yönetimin önemli bir fonksiyonudur. Ortamdaki fırsatları ve tehditleri tanımlayarak, fırsatları kullanacak tehditleri ise en aza indirecek stratejileri geliştirerek en uygun yöntemin kullanılmasını sağlarlar. Halkla ilişkiler, örgütün misyonunu gerçekleştirerek ya da bu misyonun gerçekleşmesine engel olacak iletişim ve ilişkileri önleyerek planlama sürecine katkıda bulunmaktadır (Grunig, 2005: 20-22). Stratejik halkla ilişkiler çalışmaları için kurumların iş yapma biçimleri ve halkla ilişkiler rollerine bakış açıları iletişim çalışmalarının yönünü belirlemektedir. Bu nedenle kurumların, stratejik iletişim çalışmalarını, kamu beklentilerini karşılama ve örgütsel meşruiyeti sağlama açısından kurgulamaları önem taşımaktadır (Ekmekçi ve Akdağ, 2024: 188). Halkla ilişkiler, bütün örgütsel yapılar içerisinde rahat bir şekilde uygulama imkânı bulabilmektedir. Bunun sonucu olarak da halkla ilişkilerin çok sayıda amacı bulunmaktadır. Halkla ilişkiler uygulandıkları kuruma göre, uygulandıkları yere göre farklı amaçlara ve fonksiyonlara sahip olabilmektedirler (Biber, 2007: 39).

Kamu kurumlarında halkla ilişkiler faaliyetlerinin hedefleri, kamu kurumlarının kurumsal kimliklerini ortaya koyarak geliştirmek, vatandaşları uygulayacakları politikalar ve süreçler hakkında mümkün olduğunca bilgilendirmek, eleştirilere uygun bir şekilde cevap verilmesini sağlamaktır. Halkla ilişkiler sayesinde, kamu kurumlarının kullanabilecekleri etkin kamusal iletişim

mekanizmalarının ve tekniklerinin kurulması, vatandaşlarla iletişimin gerekliliği konusunda kamu kurumlarının bilinçlendirilmesi, vatandaşların ihtiyaçlarına, beklentilerine duyarlı, süreklilik gösteren bir sistemin kurulması sağlanmaktadır (Harvey, 1995: 73-76). Halkla ilişkileri sadece bir reklam veya tanıtım aracı olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Halkla ilişkileri, kamu yönetimi açısından ele alındığında tanıtımın çok ötesinde işlevleri bulunmaktadır. Kamu kurumlarının temel görevi halka hizmet olduğu için öncelikleri halkın beklentilerini, sorunlarını öğrenmeleridir. Ayrıca halka sunulması gereken hizmetlerin ve halkın bu hizmetlerden nasıl faydalanacağını halka bildirilmesi gereklidir. Hizmetlerin kamuya mal olabilmesi için toplumun beklentilerini karşılaması, halkın düşüncelerini sunmasına imkân sağlaması, halkla ilişkilerin önemli bir diğer boyutudur (Aydın, 2012: 209-211). Bir kuruluş için olumlu itibar oluşturabilmek ve sürdürülebilmek halkla ilişkilerin öncelikli amaçlarındandır. Bu durum kamusal halkla ilişkiler için de aynı şekilde işlemektedir. Kamusal halkla ilişkilerde genel kitleye yönelik iletişim çabaları ön planda bulunmaktadır (Tarakcı, 2023: 304). Grunig, halkla ilişkilerin temel işlevinin, müşterilerin amaçlarına ulaşmayı kolaylaştırmak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca uygulayıcıların davranış kurallarına değil, sonuçlara odaklandıklarını belirtmektedir. Halkla ilişkiler, pazarlama politikalarının bir parçasıdır, bilgilendirme ve tanıtım yollarıyla pazarlama faaliyetlerini sürdürmektedir (Grunig, 2005: 24). Bu işlevlere sahip olan halkla ilişkiler kamu sektöründe önemli faaliyetleri yerine getirmektedir. Hedef kitleyi bilgilendirme, bilinçlendirme, etkileşim sağlama, kurumunun daha iyi tanıtılması, farkındalık yaratma kamu sektörü için önem taşımaktadır. Kamu sektöründe halkla ilişkiler kurum içi hedef kitleyle beraber, kurum dışında yer alan kamuoyu ve halk adına faaliyetleri tasarlamaktadır (Kartal, 2023: 6).

Halkla ilişkilere yönelik tanımlamalara bakıldığında, kurumlarla hedef kitle arasında karşılıklı ilişkiye, iletişime dayandığı görülmektedir. Halkla ilişkilerde iki yönlü bir iletişimin olduğu, halkla ilişkilerin amacına ulaşmak için her iki tarafın da beklentilerini, karşılıklı olarak birbirlerine aktarabilecekleri mekanizmaların bulunması gerekmektedir. Halkla ilişkilerin önceleri, sadece halkla iletişim kurma veya kurumun tanıtımının yapılması işlevleri ön plana çıkarken ilerleyen zamanlarda bu durumun değiştiği görülmektedir. Artık halkla ilişkiler sadece halkla iletişim kuracak bir mekanizma olarak değil halkın yönetime katılacağı, politikaları oluştururken halkın etkin bir şekilde rol alacağı bir mekanizma olarak işlev görmektedir.

Halkın beklentilerini, taleplerini karşılamak, halkın sorunlarına çözüm üretmek belediyelerin temel amaçları arasında yer almaktadır. Sorunların neler olduğunun tespit edilmesinde, belediyelerin halkla sağlıklı bir iletişim kurma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle halkla ilişkiler, belediyenin vatandaşlarla sağlıklı bir iletişim kurmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Belediyeler, yetkileri ve görevleri, yasalarla belirlenen görev sınırları içerisinde yerel halkın beklentilerini, taleplerini, ihtiyaçlarını en uygun şekilde karşılayan, karar organları seçimle belirlenen yerel yönetim birimleridir. Belediyeler, halka en yakın yönetim biçimleri olması nedeniyle demokrasiye katkı sağlayan kurumlardır. Belediyeler, günlük hayatımızda toplumu etkileyen birçok alanda hizmet veren kurumlardır. Ulaşım hizmetleri, alt yapı, üst yapı, imar, planlama, çevre hizmetleri, itfaiye, sağlık, kültür hizmetleri, afet gibi günlük yaşamda her an karşılaşılabilecek hizmetler belediyeler tarafından sunulmaktadır.

5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 14.maddesi belediyenin görevlerini saymaktadır:

- İmar, su, kanalizasyon, ulaşım vb. kentsel alt yapı hizmetleri,
- Bölgesel ve kentsel bilgi sistemleri hizmeti,
- Çevre sağlığı, temizlik gibi çevresel hizmetler,
- Zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans hizmetleri,
- Kent içi trafik düzenleme hizmetleri,
- Cenaze, defin ve mezarlık hizmetleri,
- Park, bahçe ve yeşil alanların düzenlenmesi gibi çevresel hizmetler,
- Konut planlaması ve kentsel yapılanmaya dönük hizmetler

- Kültür, sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor gibi sosyal hizmetler,
- Sosyal hizmet ve yardım, nikâh işlemleri, meslek edindirme ve beceri kazandırma hizmetleri,
- Ekonomi ve ticaretin geliştirilmesine yönelik hizmetler,
- Kadınlar ve çocuklar için koruma evleri hizmeti,
- Sağlıkla ilgili tesisler açma ve işletme hizmeti,
- Kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasına ve eserlerin restorasyonuna yönelik hizmetler (5393 Belediye Kanunu, m.14).

Belediyenin görevlerinin sayıldığı 14.maddede doğrudan halkla ilişkilere yönelik bir düzenlemeye yer verilmemektedir. Belediye kanununun bazı maddelerinde halkla ilişkilerin tanım ve kapsamına giren düzenlemeler görülmektedir. Örneğin 5393 Sayılı Belediye Kanununun 13.maddesinde, “Belediye, hemşehriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması konusunda gerekli çalışmaları yapar. Bu çalışmalarda üniversitelerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, sivil toplum kuruluşları ve uzman kişilerin katılımını sağlayacak önlemler alınır” düzenlemesi ile halkla ilişkilere dolaylı olarak yer verilmektedir. Aynı kanunun 15.maddesinde yer alan “Belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla her türlü faaliyet ve girişimde bulunmak” ifadesinde belde sakinlerinin ihtiyaçlarının belirlenmesinde, sorunların belirlenmesinde düzenli bir iletişimin kurulması gerektiği göz önünde tutulduğunda, buna yönelik halkla ilişkiler düzenlemeleri yapılması gerekmektedir. Benzer şekilde kanunun 41.maddesinde, “... Stratejik plân, varsa üniversiteler ve meslek odaları ile konuyla ilgili sivil toplum örgütlerinin görüşleri alınarak hazırlanır ve belediye meclisi tarafından kabul edildikten sonra yürürlüğe girer” ifadesi ile hem halkla ilişkilere hem de katılımcı yönetime vurgu yapılmaktadır.

Kamuoyunun oluşturulması, takip edilmesi, özel sektör ve kamu kurumlarının önemli faaliyetlerinden biridir. Halka en yakın yönetim birimi olarak belediyelerin de kamuoyu oluşturması, kamuoyunu takip etmesi halkın beklentilerine, taleplerine uygun politikalar oluşturulması belediyeler için önem taşımaktadır. Yöneten ile yönetilenler arasındaki iletişimin, köprünün kurulmasında, halkın eleştirilerinin, sorunlarının yönetime iletilmesinde sağlıklı bir ilişkinin kurulmasında halkla ilişkiler uygulamalarından faydalanılmaktadır. Halkla ilişkilere yönelik yapılan tanımlamalardan yola çıkarak belediyelerde halkla ilişkiler uygulamalarının öne çıkan amaçlarını ve işlevlerini şu şekilde sıralayabiliriz;

- Belediyeler birçok alanda hizmet ve faaliyette bulunmaktadırlar. Çoğu zaman belediyenin sunmuş olduğu bazı hizmetler yeterince bilinmemekte ve hedef kitleye ulaşmakta sorunlar yaşanmaktadır. Bunun önüne geçmek için belediyelerin hizmet ve faaliyetlerinin tanıtılmasında halkla ilişkilere önemli bir rol düşmektedir.
- Yöneten ile yönetilenler arasındaki iletişimin sağlanmasında, halkın beklentilerinin, taleplerinin, önceliklerinin belirlenmesinde halkla ilişkiler yardımcı olmaktadır.
- Yeni kamu yönetimi yaklaşımının önemli öğelerinden biri olan katılımcı yönetim anlayışının belediyelerde uygulanmasında, halkla ilişkiler etkin olarak kullanılabilir.
- Halkla ilişkiler, belediye ile halk arasında iletişimin sürekli, kesintisiz sağlanmasında yeni mekanizmaların oluşturulmasına olanak sağlamaktadır.

Belediyelerdeki halka ilişkiler uygulamaları, bireylerin yönetime katılımlarını sağlayarak, demokrasinin günlük yaşamımızda uygulanmasına ve gelişmesine yardımcı olmaktadır. Etkin ve verimli bir yönetim ile belediye hizmetlerinin bilinirliği sağlanmaktadır. Hayata geçirilmek istenen projelerle ilgili halkın beklentileri, eleştirileri, tepkisi hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Halkla ilişkiler kapsamında yapılan saha çalışmaları neticesinde ortaya çıkan sonuçlar, aslında kurumlar açısından üzerinde durulması gereken sorunlardır. Belediyeler, araştırma sonuçlarını bu şekilde değerlendirerek yeni politikalar geliştirebilir. Belediyeler, bütün paydaşların kurumun karar süreçlerine katılımlarını sağlayacak bir iletişim kanalı kurulabilir.

Halkla ilişkilerin önemli bir diğer katkısı yerel yönetişimin sağlanmasıdır. Yerel yönetişim, ortak bir amacı gerçekleştirirken, merkezi, tek özneli, katı hiyerarşiye dayanan, bütün yetkileri kendinde toplayan bir yönetim anlayışından, insan haklarına dayanan, performans ölçütlerine odaklanan, ağsal ilişkilerin olduğu, çok aktörlü, iletişimsel bir rasyonellik içinde, kendinin yapmasından ziyade toplumdaki paydaşları için içine dahil eden kaynakların yönetilmesini kolaylaştıran bir yönetim anlayışıdır (Tekeli, 1999: 40-42). Kamu yönetiminde, halkla ilişkiler uygulamalarına yer verilmesinin ana sebeplerinden biri vatandaşların kamu kurumlarının faaliyetlerinden veya kamu kurumlarının yerine getirdiği hizmetlerden vakit kaybetmeden haberdar olmalarının sağlanmasıdır. Halkla ilişkiler faaliyetlerine gereken önem verilmezse, vatandaşların bilgi sahibi olma, haber alma özgürlükleri de sekteye uğrayacaktır (Tortop ve Özer, 2013: 232-234).

Belediyelerde halkla ilişkiler uygulamaları, yeni kamu yönetiminin önemli unsurlarından olan açıklık ve şeffaflık ilkelerinin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Vatandaş ile yönetim arasında güvene dayalı sağlıklı bir iletişimin sağlanmasında karşılıklı iletişimin sağlam olması gerekmektedir. Açıklık, şeffaflık bunu da gerektirmektedir; vatandaşların belediyede ve kamu kurumlarında olanları net bir şekilde izlemelerine imkân verilmelidir. Şeffaflık, açıklık, bilgi edinme günümüzün önemli demokratik değerlerinin başında gelmektedir. Bu nedenle yerel yönetim birimleri bu ilkeleri hayata geçirecek uygulamalara yer vermektedirler.

Halkla ilişkiler, çoğulcu bir demokratik sistemde önemli bir görev üstlenmektedir. Demokratik sistemlerde, halkla ilişkiler yönetime katılım araçlarından biridir. Halkın siyasal katılımının sadece seçimden seçime oy vermekle sınırlı kalması, halkta seçim süreci dışında da yönetime katılma taleplerini artırmıştır. Bu beklentiler, yönetimde halkın sorunlarına duyarlı kalmamalarını, seçimler dışında halkın yönetimde söz sahibi olabilecek, ihtiyaçlarını, taleplerini dile getirebilecekleri mekanizmalar kurmalarını gerektirmiştir. Bu çalışmalar, halkla ilişkiler için yönetsel bir fonksiyon olarak, yönetimin meşruluğunu sağlamakta önemli bir araç olmaktadır (Uysal, 1998: 27-29). Kurumlar, halkla işbirliği içine girerek olumlu bir etkileşim oluşturmalı, amaçlarına ulaşabilmek için halkın beklenti ve taleplerine, dilek ve şikâyetlerine önem vererek, halkın yönetime katılımını sağlamalıdır. Karmaşık örgütsel yapılanmaya sahip büyük kurumlar, halkın başvurularını hangi birimlere, nasıl yapacakları konusunda yol göstererek, bürokratik işlemleri azaltmalı ve gereksiz prosedürleri kaldırarak halkın yönetime katılması sağlanmalıdır (Bülbül, 2004: 220-221). Halk karar alma ve uygulama işlevini, kendisi tarafından seçilen yerel yönetim organları aracılığı ile yerine getirmektedir. Bu özellik, yerel yönetimlerin demokratik kurumlar olabilmesi için tek başına yeterli olmamaktadır. Günümüzde artık seçimlerin yönetimin demokratik denetimi için yetersiz kalması nedeniyle yönetenler ile yönetilenler arasında birebir ilişkiler kurulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Tortop, 2009: 115-117). Bu bağlamda yönetimin birlikte gerçekleştirilmesinde önemli bir kavram olan yönetişimin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesinde halkla ilişkiler kilit bir rol oynamaktadır. Halkla ilişkiler, bilgilendirilmesi ve katılımı için gereken araçları ve platformları sağlamakta, dijital iletişim kanalları ile yerel yönetimlerin şeffaflığını artırarak halkın yönetime olan güvenini artırmaktadır (Ağca ve Kayapınar, 2024: 129).

Belediyelerin görevlerini yerine getirirken, kent halkıyla birlikte hareket etmesini gerektiren nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerden biri, idarenin halk ile ilişkilerinde ve aldığı kararlarda demokratik olması gerekliliği, bir diğer neden ise belediyelerin sunmuş olduğu hizmetlerde etkili ve verimli olması gerektiği için izleyeceği politikaları halka açıklama böylelikle belediyenin faaliyetlerine karşı olumlu bir tutum geliştirme ihtiyacıdır (Göymen, 1997). Kurumun katılımcı yönetim anlayışına sahip bir halkla ilişkiler sisteminin var olması bir takım özelliklere sahip olunmasını gerektirmektedir. Halkla ilişkilerin, iletişimin, yönetimin mükemmel olmasına nasıl katkıda bulunacağı Grunig tarafından bazı özellikler ön plana çıkarılarak açıklanmaktadır. Bu özellikler, halkla ilişkilerin belediyeler için de önemini ortaya koymaktadır.

- Çalışanlarına geniş bir özerklik sağlayan kuruluşlar, stratejik kararların alınmasına katkı sağlayacak insanları güçlendirmektedir. Çalışanların kişisel gelişimleri de önem taşımaktadır.

Katılımcı yönetim kültürünün olduğu kurumlarda insanların daha özerk ve yenilikçi olduğu belirtilmektedir.

- Organik yapılar, kurumların bürokratik ve hiyerarşik yapılanmalarını azaltarak insanları güçlendirmektedir. Kararların sadece tek merkezden alınması azaltılarak işbirliği ve katılım kültüründen faydalanılır.
- Mükemmel örgütlerde, otoriter sistemler yerine ağ ilişkilerine dayalı gezerek yönetimden faydalanan liderler bulunmaktadır.
- Güçlü ve katılımcı kültürler, mükemmel kurumların çalışanları, ortak bir amacı ve misyonu paylaşmaktadırlar. Bu nedenle mükemmel halkla ilişkiler daha çok güçlü katılımcı kültürün bulunduğu kurumlarda kendini göstermektedir.
- Halkla ilişkilerin en önemli hedeflerinden biri kurumun çıkarları ile toplumun beklentilerini, çıkarlarını bir dengede buluşturmadır.
- Kalitenin önceliği, kurumların sadece kâğıt üzerinde benimsedikleri bir yönetim felsefesinden ziyade, yönetimin gerçekleştirilmesi sırasında, kaynakların kullanımında dikkat edilmesi olmalıdır. Sürekli iyileştirme anlayışı ile çalışanları ve yöneticileri sürece dahil eden işbirliği ve katılımı içeren halkla ilişkiler yöntemi benimsenmelidir (Grunig, 2005).

Yerel yönetimler tarafından, vatandaşların katılımını artırmaya yönelik yürütülen iletişimin önemli bir unsuru mahalle ölçeğinde gerçekleştirilen yüz yüze iletişimidir. Yüz yüze gerçekleştirilen iletişim sayesinde, katılım süreçleri vatandaşlar tarafından sahiplenilmekte, belediye ile halk arasında yakınlaşma sağlanmaktadır. Bu çalışmalar, mahalle sakinlerinin yaşadıkları kente, mekana sahip çıkma duygusu, kentlilik bilinci gelişmesine katkı sunmaktadır (Emrealp, 2005: 105). Belediyelerin halka en yakın yönetim birimi olmalarını avantaja çevrilmesi, karşılıklı etkileşim ve iletişim olanaklarının üst düzeyde kullanılması ile mümkün olmaktadır. Günümüzün etkin iletişim olanaklarından, belediyelerin faydalanması gerekmektedir (Eryeşil vd., 2021: 836).

Bir kurumun politikaları diğerlerinin üzerinde etki ve sonuçlar meydana getiriyorsa, o kurumun paydaşlarla ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Kurumun iç paydaşları veya dış paydaşları olabilir. Burada halkla ilişkilere önemli görevler düşmektedir. Kurumun, öncelikle çevreyi ve kurumun özelliklerini tanımaya yönelik araştırmalar yaparak bu araştırmanın sonuçlarını ortaya koyması beklenmektedir. Böylece ihtiyaçlara uygun, sorunları çözecek politikaların oluşturulması kolaylaşacaktır. Paydaşlarla sürdürülen iletişimin sürekli olması önemlidir. Çünkü iletişimin kesintisiz gerçekleşmesi ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Yerel kaynakların verimli ve etkili bir şekilde kullanılmasında, belediye ile vatandaşlar arasında karşılıklı ve etkin bir iletişim yapısının kurulmasında, yeni yönetim anlayışının önemli unsurlarından biri olan hesap verme, şeffaflık ve denetimin sağlanmasında belediyelere sorumluluk düşmektedir. Ayrıca, seçim dışında da katılımın artırılmasını sağlayacak mekanizmalar ve toplumda gelişen demokrasi, vatandaşlık bilincinin bir sonucu olarak belediyelerde halkla ilişkilerin üstlendiği görevler hem nitelik hem de nicelik olarak gün geçtikçe artmaktadır.

3. Kamu Politikası ve Politika Yayılımı

Siyasi iktidarların temel görevleri, vatandaşların beklentilerini ve taleplerini karşılamak, bir uzlaşma ortamı sağlayarak toplumsal çatışmaları uzlaştırmaktır. Bu temel görevinin en belirgin çıktılarında biri de kamu politikasıdır. Bu açıdan bakıldığı zaman resmi ve gayri resmi birçok aktörün içerisinde yer aldığı sürece dahil olduğu kamu politikalarının arka planında toplumsal problemlerinin çözülmesi ve vatandaşların beklentilerine yönelik olarak bir farkındalık oluşturma ve yanıt verme isteğinin olduğu söylenebilir. Bu durum, yönetimlerin bu sorunlara ve taleplere halkın isteklerine yönelik bir farkındalık sahibi olmasını gerektirmektedir. Bu zorunluluk bir taraftan kamu politikalarının şekillenmesine etki ederken diğer taraftan kamu politikalarının belirlenmesi ve uygulanması süreçlerinde çok fazla aktörün varlığını göstermektedir (Yıldız ve Sobacı, 2013:17). Bazı politikalar, farklı ülkelerin politikaları incelenerek yönetim sistemlerine uyarlanmakta, başka devletler de bu

politikaları uygulayan devlet örneklerine bakarak o politikaları kendi egemenlik alanları içerisinde uygulamak istemektedirler. Bu süreci, politika yayılımı olarak tanımlayabiliriz. Politika yayılımı, farklı aktörlerin süreçte yer aldığı, bu aktörlerin politika benzerliklerini, farklılıklarını, etkileşimlerini farklı araçlar kullanarak tanımlamaya çalışma süreci olarak açıklanabilmektedir. Politika yayılımı, politikaların ülkeler arasında yayılmasıdır. Politika yayılımı modeli farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Ulusal Etkileşim Modeli, yerel ölçekte, ülke içerisinde bulunan farklı bölgelerdeki başarılı politikaların uygulamaya geçmesidir. Lider Örnek Modeli, popüler olan ve daha çok lider olarak kabul edilen ülkenin uyguladığı politikaların diğer ülkeler tarafından kabul edilerek yaşama geçirilmesidir. Dikey Etki Modelinde ise sistemler arasında bulunan hiyerarşik etkileşim ile örneğin Avrupa Birliği gibi kuruluşların üye ya da aday ülke konumundaki ülkelere bazı politikaların zorunlu olarak uygulanmasını, adaptasyonunu sağlamaktadırlar (Gültekin, 2013: 120-125). Politika yayılımı ve politika transferi benzer kavramlar gibi görünmesine rağmen farklılıklar da içermektedir. Politika yayılma sürecinde sonuçlara ölçülebilir etkenler üzerinden varılması amaçlanmaktadır. Genel olarak bir politikanın hangi ülkelerde benimsenip hangilerinde benimsenmediği nedenleriyle birlikte değerlendirilmektedir (Yalın, 2023: 485).

Politika yayılma teorisi, politikaların hükümet yetki alanlarına yayılıp yayılmadığını, nasıl ve neden yayıldığını incelemek için kullanılmıştır. Bu durum dört farklı şekilde gerçekleşebilir. Bunlardan biri yatay, aynı hükümet düzeyinde yayılma (örneğin eyaletten eyalete) şeklinde gerçekleşebilir. Bir diğeri aşağıdan yukarıya dikey, alt düzeyden üst düzey yönetimlere doğru (örneğin, yerelden merkeze) gerçekleşebilir. Yukarıdan aşağıya dikey, politika daha üst düzey bir hükümetten daha alt düzey bir hükümete doğru yayılır (örneğin, eyaletten yerele). Son olarak da tek bir hükümetin mevcut politika fikirlerini yeni bir benzer politika alanına uyguladığı kopyalama (örneğin, politika fikirlerinin aynı hükümet içindeki farklı alanlara yayılması) şeklinde gerçekleşebilir (Shipan ve Volden, 2006; Train ve Snow, 2019).

Politika yayılımı modelinde, ilk olarak her bir mekanizmanın zamana göre yapılanması dikkate alınmaktadır. Mekanizmalar arasındaki benzerlikler, farklılıklar ve kullanılan yöntemler kurumlara göre farklılaşmaktadır. Burada göz önünde tutulması gereken noktalardan biri bazı mekanizmaların yayılma mekanizmalarının kısa ömürlü olması gerekirken, diğerlerinin daha uzun süreli etkilere sahip olmasıdır. Bazı uygulamalarda taklitler karşımıza çıkabilmektedir. Bir şehrin yaptığı bir uygulamayı farklı şehirler taklit ettiğinde, bunu oldukça hızlı bir şekilde yapabilmektedir. Bazen kentler, lider olan kentlerin taklitlerini yapmaktadır. Bunu yapmaktaki amaçları da lider olan kentlere benzemektir. Çünkü taklit edilen politikaların etkileri hakkında endişe duyulmamakta, lider şehirler ne yaparlarsa diğer kentler de bunu yapmaya çalışmaktadır. Bir politikanın benimsenmesine verilen tepkinin hızlı olması beklenmektedir. Bu tepkinin olumlu ya da olumsuz olmasına göre farklı politikaların uygulanmasına, başka eylemlerin taklit edilmesine karar verilerek, diğer eylemlere geçilecektir (Shipan ve Volden, 2008: 844). Politika yayılımının ülkelere olumlu etkileri olmaktadır. Başka ülkelerin edindiği bilgilerin kolay bir şekilde elde edilmesinin yanında diğer ülkelerin birçok hata ve maliyetle kazandıkları tecrübelerle masrafsız bir şekilde sahip olunabilmektedir (Tekin, 2023:102).

Kamu politikalarının oluşturulmasında ve politika tercihlerinin belirlenmesinde, ülkelerin birbirleriyle olan ilişkileri, devletlerin uluslararası kuruluşlarla ilişkileri, bu kuruluşların devletlerin politika belirleme süreçlerine etkileri bulunmaktadır. Politika yayılımı sürecinde devletler önemli birer aktör olmakla birlikte uluslararası kuruluşlar, birlikler ve bu kuruluşlar tarafından hazırlanan belgeler, sözleşmeler de ülkelerin politikalarını oluşturma ve uygulama süreçlerine yakından etki etmektedir. Politika yayılımı sadece merkezi yönetimi değil yerel yönetimleri de politikalarını oluştururken, uygularken yakından etkilemektedir. Yerel yönetimler için uluslararası alanda önemli belgeler ve sözleşmeler yer almaktadır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartını ve Avrupa Kentsel Şartı'nı bu belgelere örnek olarak gösterebiliriz. Bu belgelerde, yerel yönetimlere uygulayacakları politikalar konusunda öncelikler, tavsiyeler, ilkeler yer almaktadır. Çalışma kapsamında bu belgelerde yer alan katılımcı yönetim ve halkla ilişkilere yönelik düzenlemelerin, incelenen

belediyeleri nasıl etkilediği, belediyelerde bu konularda ne tür uygulamaların, faaliyetlerin yer aldığı irdelenmektedir.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı 1 Eylül 1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, kırdan kente göç hareketlerinin artması ile paralel bir şekilde artan görev ve sorumlulukların yerine getirilebilmesi için yerel yönetimlere esneklik tanınması, yerel yönetimlere görevlerini etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirecek idare yapısının sağlanması ve yerel yönetimlerin bağımsız ve merkezi yönetimin baskısından korunması gibi önemli amaçlar içermektedir. Şartın önsöz kısmında yer alan “Vatandaşların kamu işlerinin sevk ve idaresine katılma hakkının Avrupa Konseyine üye devletlerin tümünün paylaştığı demokratik ilkelerden biri olduğunu düşünerek” ifadesi ile belediye hizmetlerine katılımın önemi vurgulanmaktadır. Temel hakların güçlendirilmesi, demokrasi ve yurttaş katılımı gibi temel değerler, Şart’ın önemsendiği değerlerdir. Şartın ana ilkeleri ise şunlardır;

- Yerel yönetimler anayasa ve yasalarla oluşturulur.
- Merkeze ait sayılmayan her konuda yerel yetkili sayılır.
- Kamu sorumlulukları yurttaşa en yakın makamlarca kullanılır.
- Yerele verilen yetkiler yasal zorunluluk dışında sınırlandırılmaz.

Avrupa Kentsel Şartı, Avrupa Konseyi Avrupa Yerel Yönetimler Konferansında Mart 1992’de kabul edilmiştir. Avrupa Kentsel Şartı iki ana bölümden oluşmaktadır. Şartın en önemli özelliklerinden biri, ilk bölümde yer alan kentli haklarının ayrıntılı bir biçimde tanımlanmasıdır. Avrupa Kentsel Şartı, yerel düzeyde iyi bir kent yönetimi için gerekli olan ilkeleri ortaya koymaktadır. Şartın ana amacı, temel hak ve özgürlüklerin korunmasında yerel yönetimlerin sorumluluk yüklenmesidir. Bu kapsamda Şart, yerleşimlerdeki yaşam kalitesinin artırılmasını, kentsel çevrenin ve mevcut konut varlığının iyileştirilmesini, yerleşmelerde yeni sosyal ve kültürel olanakların yaratılmasını, toplumsal kalkınmanın ve *halk katılımının özendirilmesini* öngörmektedir. Kentli hakları 20 madde olarak sayılmaktadır. Güvenli yaşam alanı, sağlıklı bir çevre, istihdam imkânları, konut, ulaşım ve erişilebilirlik, sağlık, spor ve dinlenme alanları, kültürel faaliyetler, kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre, katılım bunlardan bazılarıdır. Çalışmamız kapsamında öne çıkan maddelerden biri katılım boyutudur. Avrupa Kentsel Şartı katılım başlığı altında, “Çoğulcu demokrasilerde; tüm paydaşlar arasındaki dayanışmanın esas olduğu kent yönetimlerinin; gereksiz bürokrasiden arındırılarak yardımlaşma ve gerekli bilgilendirmenin sağlanması” gerektiği belirtilmektedir (Avrupa Kentsel Şartı I, 1992).

1992 yılından sonra dünya genelinde yaşanan değişimlere koşut olarak, kongre tarafından 29 Mayıs 2008 tarihinde Avrupa Kentsel Şartı II Yeni Bir Kentlilik İçin Bildirge kabul edilmiştir. Avrupa Kentsel Şartı II, şehirlerin günümüzdeki sorunlarla baş edebilmelerine imkân sağlayacak ortak ilke ve amaçları oluşturmaktadır. Kentlerin yoğun göç alması, kent nüfusunun artması, kenar mahallelerde yaşanan sorunlar, motorlu araç kullanımının artması kentlerde önemli sosyal, ekonomik ve çevresel sorunları da beraberinde getirmektedir. Kentlerin, katılım açısından demokrasinin yeni gereklerini dikkate alarak, kentsel yönetişim modeli oluşturmaları gerekliliği belirtilmektedir. Kentlilerin katılım haklarının yerel düzeyde uygulanabilmesi, yerel yönetimlerin bu kapsamda politikalarını geliştirmelerine yönelik beklentiler devam etmektedir (Avrupa Kentsel Şartı II, 2008).

AB’nin yayılım modeli çerçevesinde yerel yönetim politikalarının geliştirilmesi ve daha demokratik bir yapılanma amacıyla oluşturduğu şartlar ekseninde, Türkiye yereldeki katılımı sağlamak adına kent konseyleri fikrinin benimsendiği görülmektedir. Kent konseylerinin oluşum süreci çalışmada bulunmakla birlikte bu kurum, kentin kendi potansiyelini kullanarak gelişmesini hedeflemektedir. Yerel yönetim bazında kent konseyleri örneği ile karşımıza çıkan kamu politikasının politika yayılımının dikey etki modelinin bulunduğu görülmektedir (Boyalı, 2023: 1194-1196). Ayrıca kentli hakları kapsamında yer alan başlıklar, katılım ve halkın bilgilendirilmesi gibi konular 5393 sayılı Belediye Kanunda ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunda yer almaktadır.

Uluslararası düzenlemelerin, ulusal düzenlemeleri etkilemesi de politika yayılımına örnek olarak gösterilebilir.

Uluslararası kuruluşlar ve bu kuruluşlar tarafından hazırlanan belgeler, politika yayılımının önemli unsurları arasında yer almaktadır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Avrupa Kentsel Şartı belediyelerin politika oluşturma süreçlerine etki eden önemli belgeler arasında bulunmaktadır. Bu belgeler yerel yönetimlere, kentte yaşayanları yönetim sürecine dahil etmeleri, kenti katılımcı bir yönetim anlayışıyla idare etmeleri ve gerekli bilgilendirmeleri yapmaları sorumluluğu yüklemektedir. Belediyelerin bu yükümlükleri yerine getirmelerinde halkla ilişkiler uygulamaları önemli bir rol oynamaktadır.

4. Seçilen Belediyelerde Halkla İlişkiler Uygulamaları

Belediyelerin halkla ilişkiler uygulamaları iki başlıkta ele alınmıştır. Belediyelerin, bilgilendirmeye yönelik halkla ilişkiler faaliyetleri ve belediyelerin katılımcı yönetime yönelik halkla ilişkiler faaliyetleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında Adana, Bursa, Eskişehir, Erzurum, İstanbul, İzmir, Kayseri ve Konya Büyükşehir belediyelerinin halkla ilişkiler uygulamaları incelenmiştir. Belediyelerin seçilmesinde, farklı siyasal partiler tarafından yönetilmesi ve farklı bölgelerde olmaları etkili olmuştur.

4.1. Bilgilendirmeye Yönelik Halkla İlişkiler Uygulamaları

İstanbul Büyükşehir Belediyesinin Halkla İlişkiler Biriminin faaliyetleri; Beyaz masa, Beyaz taziye ve Beyaz itfaiye, iletişim noktaları, kamuoyu araştırmaları, Beyaz gezi, sivil toplum kuruluşları ve kurum ziyaretleri, yerinde çözüm, esnaf ziyaretleri, sosyal medya, iç iletişim ziyaretleri, bilgi edinme, tanıtım faaliyetleri, AR-GE ve süreli yayınlardan oluşmaktadır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Halkla İlişkiler Müdürlüğünün görevleri;

- Belediye'nin yatırım ve hizmetlerinin tanıtılması,
- İstanbul'da yaşayan yurttaşların ve İstanbul'u ziyarete gelen yerli ve yabancı turistlere iletişim kurabilecekleri imkân verilmesi,
- Belediye'nin marka ve itibar yönetimi kapsamında sürdürülebilir iletişimin sağlanması,
- Belediye ile vatandaşlar arasında şeffaf, adil bir iletişim sağlayacak iletişim stratejilerinin geliştirilmesi,
- Belediye'nin hizmet ve faaliyetleri ile ilgili şikâyet ve eleştirilerin ilgili birimlere iletilmesi,
- Halkla İlişkiler Müdürlüğü'nün vatandaşlardan elde ettiği veriler analiz edilerek belediyenin ilgili birimlerine iletilmesi ve buna yönelik stratejilerin geliştirilmesi,
- Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ve Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) kapsamında yapılan başvuruların ilgili müdürlüklere yönlendirilerek hızlı bir şekilde sonuçlandırılması,
- Halkla İlişkiler Müdürlüğü aracılığıyla vatandaşlarla bire bir temas kuran birimlerden alınan verilerle vatandaşların talep ve istekleri doğrultusunda belediyenin hizmet ve yatırımlarına bakış açısı oluşturulması,
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yatırım ve faaliyetlerini tanıtmak amacıyla vatandaşlara yönelik bilgilendirici basılı ve dijital materyallerin hazırlanması,
- Belediye'nin Akıllı Şehir Stratejisi'ne uygun bir şekilde verilerin analiz edilerek ilgili birimlere iletilmesi (<https://ibb.istanbul/halkla-iliskiler-sube-mudurlugu#gorevler>).

Tanıtım Faaliyetleri kapsamında, Kampüste Çözüm, Mahallede Çözüm Birimi, Hizmet Tanıtım Birimi, Kurum ve STK ziyaretleri, Kurumsal İletişim ve Organizasyon, Yerinde Bilgilendirme Birimi, Sosyal Medya, Yerinde Çözüm, Kurumsal İlişkiler, Taziye ve İtfaiye Aramaları yapılmaktadır. Kampüste çözüm faaliyetleri kapsamında, üniversitelerin kampüslerinde kurulan stantlar ile belediyenin hizmet ve faaliyetleri tanıtılmakta, üniversite yönetimi ve öğrencilerin kente

yönelik beklenti, talep ve istekleri kayıt altına alınmaktadır. Mahallede çözüm birimi kapsamında, belediyenin hizmetlerinden tam olarak yararlanamayan merkeze uzak konumda bulunan 182 mahalleye yönelik çalışmalar ve ziyaretler gerçekleştirilmektedir. Katılımcı yönetimi desteklemek için kurumlara ve STK'lara yönelik ziyaretler gerçekleştirilmektedir. Yerinde Bilgilendirme Birimi faaliyetleri kapsamında vatandaşlarla doğrudan iletişime geçilerek beklenti, talep ve şikâyetleri kayıt altına alınmaktadır. Sosyal medya ve dijital iletişim kanalları da vatandaşların sorunları, taleplerine karşı hızlı çözüm üretebilmek için etkin şekilde kullanılmaktadır. İstanbul'da Kadınlar: Yerel Yönetimlere ve Kararlara Katılım Çalıştayı ile yerel yönetimlere katılım süreçleri, kadınların yerel yönetimlerin karar süreçlerinde daha fazla yer alabilmelerine yönelik öneriler sunulmuştur (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023).

İzmir Büyükşehir Belediyesi, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı, belediye tarafından yapılan etkinliklerin, projelerin duyurulması vatandaşların belediyenin hizmetlerinden haberdar olmasını sağlamıştır. Belediyenin hizmetlerinin bilinirliğini artırmak için, açık hava mecralarında ve basılı materyaller ile bilgilendirmeler yapılmıştır. Belediye katılımcılığı ve şeffaflığı önceliğini belirterek, üst politika belgelerinde yer alan amaç ve hedefler doğrultusunda yıl boyunca Büyükşehir Belediyesi tarafından gerçekleştirilen, fuar, konser, açılış gibi etkinlikleri tanıtmak için broşür, afiş, kitapçık, tabela, sosyal medyada bilgilendirme yapmıştır. Halkla İlişkiler Şube Müdürlüğü tarafından Hemşehri İletişim Merkezi aracılığı ile Belediye hizmetlerine yönelik, şikâyet, talep, beklentiler iletilmekte, belediye tarafından bu talepler cevaplanmaktadır. Belediye hizmetlerine yönelik bilgiye erişimi kolaylaştırmak, kentte yaşanan sorunları daha hızlı çözebilmek için 2023 yılında Hemşehri İletişim Merkezi(HİM) Whatsapp hattının hizmete alındığı belirtilmektedir. Vatandaşların belediye ile en çok çağrı merkezleri aracılığıyla, web sitesi, mail, sosyal medya platformları üzerinden iletişime geçtikleri tespit edilmiştir. Yerinde tespit çalışmaları kapsamında 7 farklı bölgede saha çalışması yapılarak şikâyetler oluşmadan sorunların giderilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Memnuniyet ölçümü için anket çalışmaları yerine getirilmektedir. Mobil HİM Aracı faaliyeti kapsamında, belediye hizmetlerinin ulaşılabilirliğini artırmak için, Hemşehri İletişim Merkezi Ofislerinin bilinirliğini artırmak amacıyla her ilçeyi bir kez ziyaret edecek bir organizasyon gerçekleştirilmiştir. İzmir Vizyon Ortaklığı ve Bütün Şehir Uygulama Birliği Çalışmaları kapsamında, iç ve dış paydaşlar ile sürekli iletişim halinde olarak halkla ilişkiler hizmetinin kalitesini artırmak için işbirliklerinin güçlendirilmesi çalışmaları yürütülmektedir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023). Bursa Büyükşehir Belediyesi, iletişim yönetimi başlığı altında, basın yayın faaliyetleri ve halkla ilişkiler faaliyetlerini yürütmektedir. Basın yayın faaliyetleri kapsamında, belediyenin hizmetleriyle ilgili yazılı ve görsel medya çalışanlarına yönelik bilgilendirme faaliyetleri yerine getirilmektedir. Belediyenin etkinlikleri haberleştirilerek yerel ve ulusal medyada yer alması sağlanmıştır. Dijital medya faaliyetleri kapsamında, Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal medya hesaplarında içerik üretimi ve paylaşımı gerçekleştirilmiştir. (Bursa Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023).

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi'nin Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı tarafından sunulan hizmetleri, halkla ilişkiler faaliyetlerinin yürütülmesi, basın faaliyetlerinin yürütülmesi, grafik tasarım işlerinin yürütülmesi, baskı ve uygulama atölyesi faaliyetlerinin yürütülmesi, uluslararası ilişkiler faaliyetlerinin yürütülmesi, muhtarlık faaliyetlerinin yürütülmesi olarak sayabiliriz. Halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında, diğer kamu kurumların, sivil toplum kuruluşlarının, özel kişi ve kuruluşların talepleri doğrultusunda belediyenin farklı binalarında toplantılar için yer tahsisi gerçekleştirilmiştir. Ulusal bayram, özel günler, anma törenleri için organizasyonlar yapılmıştır (Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023). Konya Büyükşehir Belediyesi, Basın Şube Müdürlüğü, belediyenin hizmet ve faaliyetlerini, yatırımlarını tanıtacak haberler yapmaktadır. Belediyenin projelerini anlatan, yerel ve ulusal medyada reklamlar ve haberler yapılmaktadır (Konya Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023). Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler birimi, tanıtım ve bilgilendirme çalışmaları, talep ve şikâyetlerin takibi, anket çalışmaları ve medya ilişkilerinin yürütülmesine yönelik

faaliyetlerde bulunmaktadır. Belediyenin gerçekleştirdiği hizmet ve faaliyetlerinin tanıtılması, kamuoyunun eksiksiz bir şekilde bilgilendirilmesi, vatandaşlardan gelen talep, şikâyetlerin takip edilmesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler biriminin temel görevleri olarak sayılmaktadır. Halkla İlişkiler birimi, etkin çözüm, hesap verebilirlik prensibiyle hareket ederek teknolojik gelişmeleri de kullanarak vatandaşlara hizmet sunmayı hedeflemektedir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023).

4.2. Katılımcı Yönetime Yönelik Halkla İlişkiler Uygulamaları

İstanbul Büyükşehir Belediyesi ALO 153 çözüm merkezi, yerel yönetimler alanında Türkiye'deki ilk belediye çağrı merkezi olma özelliğine sahiptir. Çağrı merkezi aracılığı ile İstanbullular her türlü bilgi, şikâyet, öneri iletebilmekte ve taleplerinin durumunu takip edebilmektedirler. İstanbul Büyükşehir Belediyesinin halkla ilişkiler kapsamındaki bir diğer faaliyeti, Çözüm Noktaları ve Şubeleridir. İstanbul'un farklı lokasyonlarında bulunan 36 Çözüm Noktası, 10 Çözüm Şubesi, 2 AVM Çözüm Noktası ile vatandaşlardan gelen her türlü sorular cevaplanmakta ayrıca İstanbul'u tanıtan broşürler, bilgilendirme ve tanıtım ekranları ile vatandaşlara bilgilendirme hizmeti yerine getirilmektedir. Mobil Çözüm Noktası, İstanbul'un yoğun meydanlarında, farklı bölgelerde 38 mobil çözüm aracı ile hizmet vermektedir. Bu kapsamda belediyenin bütün faaliyetleri, projeleri, hizmetleri ile bilgilendirme yapılmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023).

Tablo 1. Alo 153 Çözüm Merkezi Verileri

Yıl	Gelen Çağrı	Karşılanan Çağrı	Çözülen Başvuru Sayısı
2019	13.417.127	12.921.429	10.634.560
2020	18.263.616	16.000.436	10.800.700
2021	20.838.612	18.565.361	14.219.348
2022	19.262.855	17.882.004	13.334.408
2023	18.580.871	18.016.156	14.276.307

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2023: 51).

Belediyelerin, vatandaşların talep ve şikâyetlerini aldıkları çağrı merkezi uygulamaları incelenen belediyelerin tamamında uygulanmaktadır. Tablo 1'de yer alan veriler incelendiği zaman, son beş yıl içerisinde başvuru merkezlerine yapılan çağrı sayısının her yıl arttığı görülmektedir.

Bursa Büyükşehir Belediyesi halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında, belediyeye gelen talepler ile ilgili bilgilendirmeye yer verilmektedir. 2023 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesine toplam 2.629 bilgi edinme başvurusu yapılmış bunların 1.777 adedi olumlu sonuçlanmıştır. Muhtarlıklarla işbirliğini ve koordinasyonu sağlamak amacıyla yıl içerisinde farklı zamanlarda toplantılar gerçekleştirilmiştir (Bursa Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023).

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi yıl içerisinde vatandaşlardan gelen 8.006 adet, dilek, şikâyet öneri maillerini cevapladığını belirtmektedir. Kurumsal iletişim ve katılımcılık başlığı altında, günümüzde yaşanan teknolojik gelişmelere ve dijital çağa uygun halkla ilişkiler sisteminin kurulması, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, meslek kuruluşları ile birlikte çalışma kültürünün geliştirilmesi gerektiği öneriler kısmında yer almaktadır (Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023).

Konya Büyükşehir Belediyesi, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığının faaliyetlerine bakıldığı zaman, Halkla İlişkiler Şube Müdürlüğü tarafından yıl içerisinde toplam gelen talep/şikâyet sayıları, bu şikâyetlerin hangi kanallar aracılığı ile geldiği bilgilerine yer verilmektedir. Talep ve şikâyetlerin en çok telefon üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. E-posta, web üzerinden başvuru, e-devlet, yüz yüze diğer başvuru kanallarıdır. Çağrı merkezlerine gelen şikâyetlerin hangi konularda ağırlıklı olduğu bilgisine yer verilmektedir. Konya Büyükşehir Belediyesinin E-Hemşehri projesi, dünyanın her yerindeki Konyalılara ve Konya'ya gönül verenlere ulaşmayı hedefleyen bir projedir. Projenin temel amacını, yönetime katılım, Konya'dan bilgi

almalarını sağlayan online kayıt sisteminin kurulması oluşturmaktadır (Konya Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023). Başvuru kanallarından en az başvuru, yüz yüze ve web başvurusu üzerinden yapılmaktadır. Halkla ilişkiler uygulamalarının daha çok telefon üzerinden talep ve şikâyetlerin iletilmesi şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Adana Büyükşehir Belediyesi, halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında, vatandaşların, dilek, şikâyet ve taleplerini yerinde inceleyerek, kurum ile vatandaş arasında etkileşimi sağlayacak halkla ilişkiler faaliyetleri yürütülmektedir. Bu kapsamda, Halkla İlişkiler Masası, Bilgi Edinme Servisi, Alo 153 Çağrı Merkezi, Whatsapp İhbar Hattı vatandaşlara hizmet sunmaktadır. Kurumsal tanıtım ve bilgilendirme hizmetleri de afişler ve broşürler ile sağlanmaktadır (Adana Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023). Erzurum Büyükşehir Belediyesi, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı'nın amaçları ve hedefleri, paydaşlarla güçlü bir iletişim kurmak, birimler arası koordinasyon sağlayarak vatandaş ile belediye arasında bir köprü vazifesi görmek, vatandaş memnuniyetini sağlamak, halkla ilişkiler biriminin gelişimini, verimliliğini artırmak olarak sayılmaktadır. Vatandaş memnuniyetine yönelik anketler yapılması, vatandaşlar taleplerinin, şikâyetlerinin belediyeye rahat bir şekilde ulaştırmalarının sağlanması, belediye hizmetlerinin halka tanıtımının sağlanması, halkla sürekli iç içe bir yönetimin sağlanması amaçlanmaktadır. Basın yayın birimi, belediyenin gerçekleştirdiği hizmet ve faaliyetlerin, projelerin kamuoyu ile paylaşılarak vatandaş ile etkin iletişimin kurulmasını gerçekleştirmektedir. Halkla ilişkiler birimi, beyaz masa, CİMER ve diğer iletişim kanalları aracılığı ile belediyeye gelen talep ve şikâyetlere yönelik çalışmalar yapmaktadır (Erzurum Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023).

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Alo 153 iletişim merkezi ile kentte yaşayanlar bütün şikâyet ve talepleri, sorunlarını iletebilecekleri 24 saat esasına göre hizmet vermektedir. Sadece Alo 153 çağrı merkezi değil, Beyaz Masa Ön Büro, Mobil Beyaz Masa gibi farklı başvuru kanalları da bulunmaktadır. Beyaz Masa Birimi ise vatandaşlarla yüz yüze iletişim kurmaktadır. Ayrıca İletişim Küresi ile şehrin en yoğun noktalarından biri olan Cumhuriyet Meydanında vatandaşların sorunlarını, taleplerini, beklentilerini iletebilme imkânı tanınmaktadır. Avrupa'daki Kardeşlerimiz İrtibat Merkezi (AKİM), Avrupa'nın farklı yerlerinden gelen vatandaşların talep, beklenti ve şikâyetlerinin alındığı danışmanlık hizmeti veren bir birimdir. Halkla İlişkiler Şube Müdürlüğü, Erciyes Üniversitesi yerleşkesinde kurduğu stant ile üniversite öğrencilerine ücretsiz rehberlik ve danışmanlık hizmeti sağlamaktadır (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Faaliyet Raporu, 2023).

Belediyelerin halkla ilişkiler uygulamaları yayılım politikası kapsamında incelendiğinde, uluslararası belgelerde vurgulanan halkın yönetime katılımı ve halkın bilgilendirilmesine yönelik faaliyetlere yer verildiği görülmektedir. Yayılma politikasının bir türü olan dikey etki modelinin belediyelerde gerçekleştiği görülmektedir. Bu kapsamda, yerel yönetimler için önemli olan uluslararası belgelerde yer verilen katılımcı yönetimi sağlamaya yönelik düzenlemelere yer verilmektedir. Ayrıca halkla ilişkiler alanında bazı belediyelerin uygulamaları diğer belediyeler tarafından benimsenerek uygulanmaya başlamaktadır. Bu yayılım modelinde yatay yayılım modeline uygun olarak belediyeler birbirinden etkilenmektedir. Örneğin ilk olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesinde uygulanan Beyaz Masa'nın farklı isimlerde incelenen bütün belediyelerde uygulandığı görülmektedir.

Tablo 2. Belediyelerin Halkla İlişkiler Faaliyetlerinde Katılımcılık

	Beyaz Masa Uygulamaları (Talep, Şikâyet, Beklenti...)	Belediye Hizmet ve Faaliyetlerin Paylaşılması	Katılımcı Yönetime Yönelik Farklı Uygulamalar	Çağrı Merkezi Uygulaması
Adana Büyükşehir Belediyesi	X	X		X
Bursa Büyükşehir Belediyesi	X	X		X
Eskişehir Büyükşehir Belediyesi	X	X		X
Erzurum Büyükşehir Belediyesi	X	X		X
İstanbul Büyükşehir Belediyesi	X	X	X	X
İzmir Büyükşehir Belediyesi	X	X		X
Kayseri Büyükşehir Belediyesi	X	X	X	X
Konya Büyükşehir Belediyesi	X	X	X	X

Kaynak: Belediyelerin faaliyet raporları kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Belediyelerin halkla ilişkilere yönelik faaliyetlerinin ağırlıklı olarak belediyenin hizmet ve projelerinin tanıtımının yapılması ve halkın talep ve şikâyetlerinin kayıt altına alınarak ilgili birimlere yönlendirilmesi şeklinde uygulandığı görülmektedir. Farklı isimler altında Beyaz Masa, 153 Çağrı Merkezi, Hemşehri İletişim Merkezi gibi uygulamalar aracılığı ile vatandaşlardan gelen talepler toplanmakta ilgili birimlere iletilmektedir. Belediyelerin halkla ilişkiler kapsamında en çok kullandığı yöntem, gelen talep sayısı, başvuru sayısı gibi bilgilerin paylaşılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Belediyelerin tanıtım, bilgilendirme, kamuoyu ile iletişim sağlama görevleri de yine halkla ilişkiler birimlerinin öncelikli görevleri arasında yer almaktadır. Belediyelerin uygulamaları büyük çoğunlukla benzer olmakla birlikte bazı belediyelerin, Kayseri ve Konya Büyükşehir Belediyelerinin gurbette yaşayan hemşehrileri ile iletişimlerini koparmadan, irtibat halinde olacakları farklı uygulamaları bulunmaktadır. Diğer belediyelerden farklı olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından gerçekleştirilen kadın çalıştay ile belediyenin karar süreçlerinde kadınların daha aktif katılımlarının nasıl sağlanacağı konusunun tartışıldığı bir organizasyon gerçekleştirilmiştir. Belediyelerin halkla ilişkiler birimlerinin katılımcı yönetim bağlamında gördükleri işlev birlikte politikaların belirlenmesinden ziyade belediye hizmetlerinin tanıtımı ve halkın sorunlarının, taleplerinin iletilmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Vatandaşların sadece seçim dönemlerinde oy kullanmaları, seçim dışı dönemlerde yönetimden uzak kalmalarına neden olmaktadır. Temsili demokraside yaşanan sorunların çözümüne katkı sunmak için geliştirilen, katılımcı demokrasi, müzakereci demokrasi modelleri vatandaşlarla iletişimi ön planda tutarak vatandaşları seçim dışı dönemlerde de yönetim sürecine dahil etmeye çalışmaktadır. Katılımcı bir yönetim anlayışının gerçekleştirilmesinde yerel yönetimler merkezi yönetime göre daha avantajlı bir konuma sahiptirler. Halka en yakın hizmet birimleri olmaları, halkın sorunlarını doğrudan belediyeye iletebilmeleri, belediyenin sahip oldukları avantajlardan birkaçıdır. Belediyelerin yerine getirdiği hizmet ve faaliyetler, insanların günlük hayatlarının neredeyse her alanında karşılaştıkları hizmetler olduğundan, belediyelerin vatandaşları düzenli olarak bilgilendirmesi ve vatandaşlardan düzenli geri dönüşler almaları gerekmektedir. Halkla ilişkiler birimleri, kurum ile hizmet sunduğu vatandaşlar arasında düzenli bir iletişimin sağlanmasında önemli bir görev üstlenmektedir. Halkla ilişkiler önceleri sadece vatandaşların bilgilendirilmesi işlevine sahipken, günümüzde halkla

ilişkilerin işlevleri ve görevleri gittikçe artmaktadır. Halkla ilişkiler artık sadece tanıtım ve bilgilendirme işlevleriyle değil vatandaşlardan aldığı geri dönüşleri idareye bildirerek, idare ile vatandaşlar arasında köprü işlevi görmektedirler.

Çalışmada, belediyelerin halkla ilişkiler uygulamaları, politika yayılım modeline göre incelenmiştir. Politika yayılımı, devletler arasında olabileceği gibi ülke içerisinde kurumların yatay şekilde birbirlerini etkilemeleri şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Belediyelerin halkla ilişkiler uygulamaları politika yayılım modeli kapsamında incelendiğinde hem uluslararası kuruluşların hazırladıkları belgelerin hem de belediyelerin birbirlerini etkiledikleri görülmektedir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Avrupa Kentsel Şartı yerel yönetimlere önemli tavsiyeler getirmektedir. Yerel yönetimlerin hizmetlerini yerine getirirken katılımcı bir yönetimle ve bilgilendirici bir şekilde yapmaları bu iki belgede vurgulanmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen belediyelerde halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında, belediyelerin süreli yayınlar çıkardığı görülmektedir. Süreli yayınlar, belediyelerin yerine getirdikleri hizmet ve faaliyetlerin bilinirliğinin sağlanması açısından önemli bir uygulamadır. Belediye hizmetleriyle ilgili talep ve şikâyetlerin iletilmesi birçok belediyede benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Telefon, mail, web sitesi üzerinden gerçekleştirilmektedir. Başvurular takip edilmekte ve sonuçları başvuru sahibine bildirilmektedir. İncelenen belediyelerin tamamında bu uygulamalara farklı isimler kullanılarak yer verildiği görülmüştür. Bu durum yatay şekilde politika yayılımının gerçekleştiğini göstermektedir. Halkın yönetime katılımını sağlamada halkla ilişkiler uygulamaları önemli bir role sahiptir. Ancak belediyelerin halkla ilişkiler uygulamaları incelendiği zaman, bilgilendirme, tanıtım, halkın bilgi alması işlevlerinin ağırlık kazandığı, karar süreçlerine halkın dahil edilmesine yönelik uygulamaların yetersiz olduğu görülmektedir. İncelenen belediyelerde halkla ilişkilerin görevleri arasında kamuoyu araştırmalarının yapılması sayılmasına rağmen bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Karşılıklı iletişim kurma, ortak karar alma mekanizmalarının bulunmadığı görülmektedir. Konya Büyükşehir Belediyesinde halkla ilişkilerde en az kullanılan başvuru şeklinin yüz yüze iletişim olduğu görülmektedir. İletişim alanında yaşanan teknolojik gelişmelerden faydalanmak önem taşımaktadır. Ancak katılımcı bir yönetim mekanizmasının sağlanmasında, insanların, kurumların, paydaşların, sivil toplum kuruluşlarının bir araya gelerek kente dair düşüncelerini paylaşacakları mekanizmaların bulunmadığı görülmektedir. Bu durum da kararların karşılıklı olarak değil tek yönlü alındığını göstermektedir.

Katılımı sağlayacak mekanizmalara yer verilirken farklı ülkelerdeki uygulamalardan yararlanılabilir. İngiltere’de yerel yönetimlerde katılımı artırmaya yönelik farklı uygulamalar bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak, mahalle büroları, halk jürisi, halk panelleri, halka açık toplantılar, odak grupları, soru saati, paydaş toplantılarını verebiliriz (Özer ve Kartal, 2021: 520-521). Bu mekanizmalar, belediyelerin halkla ilişkiler uygulamaları kapsamında yer verebileceği uygulamalardır. Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan, yuvarlak masa, biz halk, yurtaş girişimi, geri çağırma mekanizmaları belediyelerin katılımcı yönetim bağlamında yararlanabileceği yöntemlerdir. Kente katılım mekanizmalarına farklı bir örnek olarak Singapur’da uygulanan Sanal Singapur Projesi’ni verebiliriz. Bu proje kapsamında, kamu kurumlarına, bilim insanlarına, özel sektöre ve vatandaşlara, sanal beyin fırtınası yapma ve ortaya çıkan zorlukları çözme imkânı verilmektedir. Katılımcı yönetime yönelik bir diğer proje örneği Liverpool Gençlik Servisi tarafından uygulanmaktadır. Gençlerin karar alma süreçlerine katılımı artırmak için “Gençlik Katılım Ekibi” oluşturulmuştur. Yurt dışı örneklerden veya belediyelerin geliştireceği farklı mekanizmalardan yararlanılarak katılım yöntemlerinin artırılması gerekmektedir. Bunu sağlarken sivil toplum kuruluşları ile işbirliğinin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Belediyelerden, oluşturulan katılım mekanizmalarından halkı haberdar etmesi ve halkın katılım bilincini artıracak faaliyetlerde bulunması beklenmektedir.

Halkla ilişkilere yönelik uygulanan mekanizmaların, halkın yönetime yeni fikir katmaları, katılımcılığı artırmaları gerekirken şikâyet ve talep mekanizmasından öteye gidemedikleri görülmektedir. Belediyelerin, katılımı sağlarken toplumun bütün kesimlerini sürece dahil etmeleri yerinde olacaktır. Özellikle dezavantajlı grupların kadınların, engellilerin, yaşlıların, çocukların

kendilerini etkileyecek kararlarda katılımını artıracak uygulamalara yer verilmesi beklenmektedir. Belediyeler tarafından yürütülen faaliyetlerde karar alınırken ve uygulanırken bu kararlardan etkilenecek paydaşların bilgilendirilmesi ve katılım mekanizmalarının oluşturulması önem taşımaktadır. Halkla ilişkiler sadece halkla irtibat kuracak, bilgilendirme ve tanıtım yapacak birimler değildir. Halkla ilişkiler birimlerinin, yönetimin farklı fonksiyonlarını özellikle de katılımcı bir yönetimin sağlanmasını koordine edecek şekilde belediyelerde yeniden yapılandırılmaları önerilmektedir.

Kaynaklar

- Adana Büyükşehir Belediyesi (2024). *Faaliyet raporu*. Eylül 2024. <https://rebrand.ly/bxdx3r8>
- Ağca, A. T. ve Kayapınar, E. (2024). Yerel yönetimler ve halkla ilişkiler: web of science’de taranan çalışmaların bibliyometrik analizi. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (24), 127-145. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4179797>
- Avrupa Kentsel Şartı I- II, (2024, 15 Eylül). <https://marmara.gov.tr/uploads/kentsel-sart-raporu.pdf>
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı. (2024, 15 Eylül). Avrupa yerel yönetimler özerklik şartı... https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020143139122_tur.pdf
- Aydın, A. H. (2012). *Kamu yönetimine giriş*. Seçkin Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Barry, A. (2003). *Halkla ilişkilerin gücü*. Elips Kitap.
- Biber, A. (2007). *Halkla ilişkilerde temel kavramlar*. Nobel Yayınları.
- Boyalı, H. (2023). Yerel yönetimlerde kent konseylerine katılımın politika yayılım modeline göre incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1181-1201. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.1278718>
- Bursa Büyükşehir Belediyesi (2024). *Faaliyet raporu*. Eylül 2024. <https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/yayinlar/2lmb1z43uz8kocg.pdf>
- Bülbül, A. R. (2004). *Halkla ilişkiler*. 2. Basım. Nobel Yayın Dağıtım.
- Ekmekçi, Z. ve Akdağ, M. (2024). Halkla ilişkiler rollerinde anahtar bir kavram olarak kurumsal sosyal savunuculuk. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (53), 186-197. <https://doi.org/10.52642/susbed.1405574>
- Emini, T. F. ve Sancak, E. (2019). Çanakkale belediyesinde halkla ilişkiler uygulamaları. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 11(2), 64-82. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/761207>
- Emrealp, S. (2005). *Yerel gündem 21 uygulamalarına yönelik kolaylaştırıcı bilgiler elkitabı*. İula-Emme Yayını.
- Eryeşil, K., Alptürker, H. ve Taşpınar, Y. (2021). Yerel yönetimlerde sosyal medya kullanımı üzerine bir araştırma: Van Edremit Belediyesi örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Van Özel Sayısı), 831-854. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1733501>
- Erzurum Büyükşehir Belediyesi (2024). *Faaliyet raporu*. Ekim 2024 <https://www.erkisehir.bel.tr/DOSYA/faaliyet2023.pdf>
- Eskişehir Büyükşehir Belediyesi (2024). *Faaliyet raporu*. Eylül 2024. https://www.eskisehir.bel.tr/dosyalar/faaliyet_raporlari/2023.pdf
- Fawkes, J. (2008). Halkla ilişkiler nedir?. A. Theaker. (Ed.), *Halkla ilişkilerin el kitabı* içinde (s.15-35). MediaCat Kitapları.
- Göksel, B. ve Yurdakul, N. B. (2007). *Temel halkla ilişkiler bilgileri*. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Göymen, K. (1997). *Türkiye’de kent yönetimi*. Boyut Kitapları.
- Grunig, J. E. (2005). *Halkla ilişkiler ve iletişim yönteminde mükemmellik*. Rota Yayınları.

- Güler, R. Ö. (2024). Halkla ilişkiler aracı olarak belediyelerde kültür sanat yönetimi: Bir metropol örneği. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 73, 77-85. <https://doi.org/10.55590/literatureandhumanities.1514982>
- Gültekin, N. ve Çelik, A. (2007). Belediyelerde halkla ilişkiler ve Şanlıurfa Belediyesi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(1), 311-325. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3708>
- Gültekin, S. (2013). Kamu politikası sürecinde politika yayılım ve yenilik modelleri. A. Kaptı, (Ed.), *Kamu politikası süreci: teorik perspektifler, modeller ve analiz yöntemleri içinde* (s. 121-145). Seçkin Yayıncılık.
- Harlow, R. F. (1976). Building a public relations definition. *Public Relations Review*, 2(4), 34-42. [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(76\)80022-7](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(76)80022-7)
- Harvey, B. (1995). Public relations in local government. S. Black (Ed.), *The practice of publicrelations içinde* (s. 73-86). Butterworth Heinemann.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2024). *Faaliyet raporu*. Eylül 2024. https://uploads.ibb.istanbul/uploads/2023_Faaliyet_Raporu_1_fa79d76a01.pdf
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (2024). Halkla İlişkiler Müdürlüğü. Eylül 2024. <https://ibb.istanbul/halkla-iliskiler-sube-mudurlugu#govler>
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2024). *Faaliyet raporu*. Eylül 2024. https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/43_09052024_090533_.pdf
- Kartal, N. Z. (2023). Kalkınma planlarına halkla ilişkiler perspektifinden bir bakış: 2001-2023 yılları arasında bir inceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(1), 1-37. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2713823>
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi (2024). *Faaliyet raporu*. Ekim 2024. https://www.kayseri.bel.tr/uploads/pdf/faaliyet_raporu_2023.pdf
- Kazancı, M. (2007). *Kamuda ve özel sektörde halkla ilişkiler*. Turhan Kitabevi.
- Konya Büyükşehir Belediyesi (2024). *Faaliyet raporu*. Ekim 2024. <https://rebrand.ly/ytb0jn1>
- Oktay, M. (2002). *Politikada halkla ilişkiler*. Derin Yayınları.
- Özer, M. A. ve Kartal, M. (2021). Yerel demokrasi ve katılım: Türkiye ve İngiltere üzerinden bir inceleme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(3), 50-529. <https://doi.org/10.33712/mana.994794>
- Özkan, A. (2009). *Halkla ilişkiler yönetimi*. Sosyal Yayınları.
- Özüpek, N. M. ve Kazancı, P. (2018). Belediyelerde halkla ilişkiler faaliyetlerinin kurum imajına yansımaları: Erbaa Belediyesine yönelik bir çalışma. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 147-157. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubad/issue/52865/689075>
- PRSA. (2024, 25 Eylül). About public relation. <https://www.prsa.org/about/all-about-pr>
- Selvi, Ö., Özkan, O. ve Yıldız, S. K. (2023). Halkla ilişkiler uygulaması olarak sosyal medyanın kullanımı: Yahşihan Belediyesi örneği. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 8(2), 145-164. <https://doi.org/10.56202/mbsjcs.1359553>
- Shipan, C. R. ve Volden C. (2008). The mechanism of policy diffusion. *American Journal of Political Science*, 52(4), 840-857. <https://www.jstor.org/stable/25193853>
- Shipan, C. R. ve Volden, C. (2006). Bottom-up federalism: The diffusion of antismoking policies from U.S. cities to states. *American Journal of Political Science*, 50(4), 825-843. <https://www.jstor.org/stable/4122918>
- Şahin, C. ve Avcıkurt, C. (2024). Yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen gastronomi odaklı halkla ilişkiler faaliyetleri: Gaziantep örneği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 27(2), 150-178. <https://doi.org/10.55931/ahbvtfd.1490820>
- Taracık, H. N. (2023). Kamusal halkla ilişkilerde sosyal medya: Milli Eğitim Bakanlığının öğretmenlikte kariyer basamakları çalışmasına ilişkin bir duygu analizi araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 303-320. <https://doi.org/10.52642/susbed.1231033>
- Tekeli, İ. (1999). *Modernite aşılırken siyaset*. İmge Kitabevi.

- Tekin, F. Ö. (2023). Kamu yönetiminin güncel ilkeleri ve politika transferine etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 76, 94-112. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1201538>
- Tortop, N. (2009). *Halkla ilişkilere giriş*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Tortop, N. ve Özer, M. A. (2013). *Halkla ilişkiler*. Nobel Yayınevi.
- Train, A. ve Snow, D. (2019). Cannabis policy diffusion in Ontario and New Brunswick: Coercion, learning, and replication. *Canadian Public Administration*, 62(4), 549-572. <https://doi.org/10.1111/capa.12346>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2024, 12 Ekim). 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Ekim 2024. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>
- Uysal, B. (1998). *Siyaset yönetim halkla ilişkiler*. TODAİE.
- Wilcox, D. L. ve G. T. Cameron. (2006). *Public relations: strategies and tactics*. Pearson.
- Yalın, B. (2023). Türkiye’de stratejik planlama: Politika transferi ve yayılma analizi. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4(3), 479-516. <https://doi.org/10.58658/kaypod.1335201>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M. ve Sobacı, M. Z. (2013). Kamu politikası ve kamu politikası analizi: genel bir çerçeve. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu politikası kuram ve uygulama içinde* (s. 10-44). Adres Yayınları.
- Zabun, A. H. (2024). Yerel yönetimlerin halkla ilişkiler uygulamaları: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi örneği üzerinden bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 373-381. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3506920>

Demokratik ve Otoriter Yönetici Tarzlarının Çalışanların Motivasyonlarına Etkisinde Örgüt Kültürünün Aracı Rolü ve Buna Yönelik Bir Araştırma*

The Mediating Role of Organizational Culture in the Effect of Democratic and Authoritarian Manager Styles on Employee Motivation: A Research Study

Mehmet KARABULUT**
Salih GÜNEY***

 <https://doi.org/10.25204/iktisad.1581702>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
08.11.2024

Kabul Tarihi:
03.01.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu araştırmanın amacı, bankacılık sektöründeki şube çalışanlarına yönelik olarak demokratik ve otoriter yönetici tarzının çalışanların motivasyonu üzerine etkisinde örgüt kültürünün aracı rolünü belirlemektir. Araştırmanın örneklemini, İstanbul merkezli banka şubelerindeki 407 çalışandan oluşmaktadır. Temmuz-Eylül 2024 tarihleri arasında yüz yüze gerçekleştirilen anket, demografik özelliklerin yanı sıra demokratik yönetici tarzı, otoriter yönetici tarzı, motivasyon ve organizasyon kültürüne yönelik ölçekleri de içermekte ve veriler beşli Likert ölçeği kullanılarak toplanmaktadır. Verilerin analizinde frekans analizi, bağımsız örnekler t-testi, tek yönlü ANOVA, güvenilirlik, korelasyon, regresyon ve doğrulayıcı faktör analizlerini içeren SPSS 21.0 yazılımı kullanılmıştır. Aracı rolü belirlemek için bootstrap yöntemi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, araştırma değişkenlerinin demografik faktörlere göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Korelasyon sonucuna göre, otoriter yönetici tarzı arttıkça hem motivasyon hem de örgüt kültürü düşük düzeyde bir azalış gösterirken, demokratik yönetici tarzı orta düzeyde düşüş göstermektedir. Bunun tersine, demokratik yönetici tarzı arttıkça motivasyon düşük düzeyde bir artış gösterirken, örgüt kültürü orta düzeyde bir artış sergilemektedir. Regresyon sonuçları hem demokratik hem de otoriter yönetici tarzlarının çalışan motivasyonu üzerindeki etkisinde örgüt kültürünün aracılık rolüne sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokratik ve otoriter yönetici tarzı, motivasyon, örgüt kültürü.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
08.11.2024

Accepted:
03.01.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

The aim of this research is to determine the mediating role of organizational culture in the effect of democratic and authoritarian manager styles on the motivation of branch employees in the banking sector. The sample of the study consists of 407 employees from bank branches based in Istanbul. The survey was conducted face-to-face between July and September 2024 and includes demographic characteristics as well as scales for democratic manager style, authoritarian manager style, motivation, and organizational culture, with data collected using a five-point Likert scale. For data analysis, SPSS 21.0 software was utilized, including frequency analysis, independent samples t-test, one-way ANOVA, reliability, correlation, regression, and confirmatory factor analyses. The bootstrap method was applied to identify the mediating role. As a result of the research, it was found that the research variables significantly differed based on demographic factors. According to the correlation results, as the authoritarian manager style increases, both motivation and organizational culture show a low level of decrease, while the democratic manager style shows a moderate level of decrease. In contrast, as the democratic manager style increases, motivation shows a low level of increase, while organizational culture shows a moderate level of increase. The regression results indicate that organizational culture has a mediating role in the effect of both democratic and authoritarian manager styles on employee motivation.

Keywords: Democratic and authoritarian manager styles, motivation, organizational culture.

Atıf/ to Cite (APA): Karabulut, M. ve Güney, S. (2025). Demokratik ve otoriter yönetici tarzlarının çalışanların motivasyonlarına etkisinde örgüt kültürünün aracı rolü ve buna yönelik bir araştırma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 113-131. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1581702>

*Bu makale, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı'nda devam eden "Demokratik ve Otoriter Yönetici Tarzlarının Çalışanların Motivasyonlarına Etkisinde Örgüt Kültürünün Aracı Rolü ve Buna Yönelik Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** ORCID Doktora Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, mkarabulut@aydin.edu.tr

*** ORCID Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, salihguney@aydin.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

This study examines the mediating role of organizational culture in the impact of democratic and authoritarian manager styles on employee motivation in the banking sector. The banking sector was chosen as the focus of this study due to factors such as stress, target pressure, customer focus, ethics and teamwork (Öncel, 2021: 2; Ülkü, 2023: 117-148); and bank branches were chosen as the focus of this study due to complex customer relationships and high-value transactions despite digitalization (Başar et al., 2015: 3). Organizational culture is a factor that directly influences employee motivation (Pheysey, 2003: 98) and the behaviors of managers (Samson et al., 2018: 110); however, how these effects take shape has not been adequately addressed in the literature. Additionally, determining the impact of demographic factors on these variables and uncovering how organizational culture directs these effects are also among the objectives of this research. This study aims to contribute to the development of strategies for managers in the banking sector to enhance employee motivation and to offer a unique contribution to the literature.

Literature Review:

The democratic manager style represents a "we"-oriented approach, while the authoritarian manager style reflects an "I"-oriented understanding. Instead of evaluating either style as absolutely positive or negative, it is important to determine under which circumstances they are more appropriate. The democratic manager style enhances motivation and productivity by addressing employees' needs, whereas the authoritarian manager style offers advantages in terms of quick decision-making and maintaining discipline during times of uncertainty or crisis (Gastil, 1994: 958-962; Wicks, 2015: 499). Motivation refers to an internal force that drives an individual to take action (Can et al., 2016: 357). The effectiveness of techniques used to enhance motivation depends on their implementation within the framework of equality, justice, and ethics (Karabulut, 2019: 99). Organizational culture, on the other hand, represents the beliefs, norms, and values within an organization (Şevik and Acaray, 2018: 193). Managerial styles serve as a tool for conveying organizational culture, while motivation plays a significant role in the learning of this culture. Democratic managers can enhance motivation by fostering an employee- and performance-oriented culture, whereas authoritarian managers risk reducing motivation with their performance-focused approaches.

Methodology:

This applied research is based on survey data collected from 407 employees working in Istanbul-based bank branches. For data analysis, the SPSS 21.0 software was used, incorporating frequency analysis, independent sample t-test, ANOVA, reliability analysis, correlation, regression, and confirmatory factor analysis. Additionally, the bootstrap method was applied to determine the mediating role.

Results and Conclusions:

As a result of the research, a "significant difference" was found between the variables and demographic factors, a "negative correlation" was identified between the authoritarian manager style and other variables, a "positive correlation" was observed between the democratic manager style and motivation in conjunction with organizational culture, and it was determined that organizational culture plays a "mediating role" among the other variables. Manager style is influenced not only by organizational culture but also by the personal closeness a manager establishes with an employee and the employee's work experience. While the authoritarian manager style reduces employee motivation, the democratic manager style and a strong organizational culture have a positive impact on enhancing motivation. In this context, the following recommendations can be made: ensuring that employees gain a better understanding of organizational culture, having senior management regularly monitor the behavior of managers within branches, and improving organizational communication with employees who have less work experience.

1. Giriş

Bu araştırma, bankacılık sektöründe çalışan motivasyonunu etkileyen faktörlerden biri olan yönetici tarzlarının, özellikle demokratik ve otoriter yönetici stillerinin, örgüt kültürünün aracı rolüyle nasıl bir etkileşim içinde olduğunu incelemektedir. Bankacılık sektörü, stres, hedef baskısı, müşteri odaklılık, etik, motivasyon, yenilik ve takım çalışması gibi nedenlerle (Öncel, 2021: 2; Ülkü, 2023: 117-148), banka şubeleri ise dijitalleşme ve online hizmetlerin artan önemine rağmen, karmaşık müşteri ilişkileri ve yüksek değerli işlemler gibi nedenlerle (Başar vd., 2015: 3), bu çalışmanın odak alanı olarak seçilmiştir. Banka şubeleri, güvenlik, gişe, bireysel bankacılık, kurumsal ve ticari bankacılık, operasyon bölümleri gibi çeşitli birimlerden oluşmakta olup, her bir birimde çalışanların motivasyonu ve etkileşimi farklı yönetici tarzlarından ve örgüt kültüründen etkilenmektedir.

Şube yöneticileri, kurumun hedeflerine ulaşmak için şube kaynaklarını etkin bir şekilde sevk ve organize etmekle sorumludur. Şube kaynaklarından biri olan insan kaynaklarının verimliliği üzerindeki önemli etkenlerden biri de çalışan motivasyonunu artırmaktır. Motivasyonu artırma sürecinde, yönetici tarzı önemli bir rol oynamaktadır. Yönetici tarzları genellikle demokratik ve otoriter olarak veya bunlar arasında bir yerde sınıflandırılmakta olup, yöneticiler, bireysel ve kurumsal faktörlere (yönetici kişiliği, çalışanların teknik ve beşerî beceri düzeyi, işin kendi özellikleri, hedeflerin ulaşılabilirliği, örgüt kültürü gibi) bağlı olarak bu stilleri kullanmaktadır (Statt, 2004: 84-91; Eren, 2012: 464; Sabuncuoğlu ve Tüz, 2005: 210-214). Çalışanlar ise bireysel, yönetsel ve örgütsel birçok faktörden etkilenecek farklı motivasyon seviyelerine sahip olmaktadır (Tuna, 2013: 16-17; Kantar, 2008: 126; Şimşek, 2013: 169; Eroğlu, 2017: 461; Kirel, 2013: 20).

Bu çalışmada, aracı rol fonksiyonunda olan ve örgütün maddi ve manevi veya görünür ve görünmeyen öğelerinin veya çıktılarının tümünü ifade eden örgüt kültürü (Erkutlu, 2020: 135; Rue ve Byars, 2009: 350) ise, bir kurumun iç dinamiklerini (Şevik ve Acaray, 2018: 193), çalışanlar arasındaki ilişkileri (DuBrin, 2010: 287), yönetici-çalışan etkileşimini şekillendirirken, aynı zamanda müşteri ve üst yönetimle olan etkileşimlerin temelini oluşturmaktadır (Ferrell vd., 2013: 184; David ve David, 2017: 182). Bu kültür, çalışan motivasyonu (Pheysey, 2003: 98) ve yönetici davranışları üzerinde doğrudan etkili olmakla birlikte (Samson vd., 2018: 110), örgüt kültürünün bu etkileri nasıl şekillendirdiği, mevcut literatürde derinlemesine ele alınmamıştır.

Bu çalışma, demokratik ve otoriter yönetici tarzlarının çalışan motivasyonu üzerindeki etkilerini, örgüt kültürünün bu ilişkilerdeki aracı rolüyle birlikte ele alarak, bankacılık sektöründe şube yöneticilerinin daha etkin bir şekilde nasıl yöneticilik yapabileceklerine dair bilgi sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, demografik faktörlerin bu değişkenler üzerindeki etkisini belirlemek ve örgüt kültürünün bu etkileri nasıl şekillendirdiğini ortaya koymak da çalışmanın hedeflerinden biridir. Bu sayede, bankacılık sektöründe yöneticilerin çalışan motivasyonunu artırmaya yönelik stratejiler geliştirmelerine katkı sağlanması amaçlanmakta ve bu çalışmanın, bu bağlamda mevcut literatüre önemli bir katkı sağlaması beklenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Demokratik Yönetici Tarzı

Demokrasi, Yunanca "demos" (halk) ve "kratos" (kuvvet) kelimelerinin birleşiminden oluşur (Erkal vd., 1997: 82) ve gücün yönetilenlerin elinde olduğunu ifade eder (Parker vd., 2007: 71). Demokratik yönetici tarzı, yetkiyi paylaşan, ekibe katılan ve üyelerine karar alma süreçlerinde söz hakkı veren bir yaklaşım olarak tanımlanır (Mullins, 2016: 291). Bu tarzda yöneticiler, ihtiyaçları gözetme, düşünce özgürlüğüne saygı, adalet sağlama, sorumluluk verme ve katılımı teşvik etme gibi özellikler gösterir (Gastil, 1994: 958-962; Ray ve Ray, 2012: 5; Sharma ve Singh, 2013: 54). Demokratik yöneticilerin bu nitelikleri, örgütlerde önemli sonuçların ortaya çıkmasına katkı sağlar.

Bu sonuçları avantajlar ve dezavantajlar şeklinde ele almak mümkündür. Avantajlar arasında yeni fikirlerin ve değişimin teşvik edilmesi, etkili kararların alınması, çalışanlarda iş tatmini ve motivasyonun oluşturulması, çatışmaların azalması, değişime direncin azaltılması ve insan kaynaklarının etkin yönetimi yer alır. Dezavantajlar ise, kararların uzun sürede alınması, acil durumlarda yetersiz kalma, kargaşaya yol açma ve bireysel ile çoğunluk kararları arasındaki çatışmalar olarak sıralanabilir (Wicks, 2015: 499; Luthans, 2011: 425; Kuzulugil, 2009: 22). Sonuç olarak, demokratik yönetici tarzı, uygun şartlarda uygulandığında, çalışanların güvenlik, ekonomik ve psiko-sosyal ihtiyaçlarını karşılayarak motivasyon, örgütsel etkililik ve verimlilik üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır.

2.2. Otoriter Yönetici Tarzı

Otoriter kavramı, yüksek düzeyde disiplin ve itaat talep eden birey veya grupları ifade eder (Ivanovic ve Collin, 2003: 21). Otoriter yönetici tarzı, esnek olmayan, katı ve belirsizliklere karşı düşük tolerans gösteren, otorite figürlerine büyük saygı duyan ve geleneksel değerlere önem veren bir yaklaşımı tanımlar (Zastrow, 2017: 580). Bu tarz, "biz" odaklı demokratik yaklaşımdan ziyade, "ben" odaklı bir yönetici anlayışını yansıtır.

Otoriter yöneticiler, iki ana boyutta özellikler taşır: Kişisel ve yönetsel. Kişisel özellikler arasında sert mizaç, saldırganlık, kişisel karar verme (Kurian, 2013: 19), başkalarına güvenmeme ve onların öne çıkmasını istememe (Hunt, 1998: 132), güç peşinde olma (Sargut, 2015: 122), kendi kusurlarını görmeme (Stack, 1998: 100), ilgi bekleme ve rekabetçilik (Hayes, 2018: 282) yer alır. Yönetsel özellikler ise yetki paylaşmama, katılımdan kaçınma, açık iletişime karşı çıkma, değişim ve işbirliğinden hoşlanmama, aynı örgütteki diğer otoriter yöneticilerle örgütlenmeye eğilimli olma, görev ve üretim odaklı olma, faaliyetleri öz standartlarıyla değerlendirme, sıkı ve tek taraflı kontrol yoluna başvurma, bilgiyi saklama, emirlere hemen uyulmasını bekleme, farklılığa tahammül göstermeme, gücü orantısız kullanma ve hataları cezalandırma gibi nitelikleri içerir (Hunt, 1998: 132; Stack, 1998: 100; Uygur, 2018: 273; Wallace ve Wolf, 2004: 89). Bu özelliklerin temelinde "ben merkezlilik" ve "duygusal yetersizlik" hakimdir. Bu durum, otoriter yöneticilerin etkinliklerini ve örgütsel dinamiklerini olumsuz etkileyebilir.

Otoriter yönetici tarzının bahsedilen bu özellikleri örgütlerde hem avantajlar hem de dezavantajlar ortaya çıkarır. Avantajları arasında üretim artışı, denetim, hızlı karar verme, güvenlik ve disiplin sağlama gibi unsurlar yer alır (Wicks, 2015: 499; Luthans, 2011: 450). Ancak, bu tarz aynı zamanda sinerji, motivasyon, bağlılık, çeşitlilik, kültürel benimseme, rasyonellik ve etkili iletişim gibi önemli faktörleri azaltarak dezavantajlar da yaratır (Stack, 1998: 100; DeCenzo vd., 2017: 10-11; Hayes, 2018: 282). Bu denge, otoriter yönetici tarzının etkinliğini etkileyen kritik bir unsurdur.

Otoriter ve demokratik yönetici tarzlarını mutlak şekilde olumlu veya olumsuz değerlendirmek yerine, her birinin hangi koşullarda uygun olduğunu belirlemek önemlidir. Otoriter tarz, hızlı karar alma, güvenlik ve disiplin gerektiren belirsizlik veya kriz durumlarında avantaj sağlar. Öte yandan, adalet, eşitlik, farklılıklar ve motivasyona önem veren, eğitim ve beceri düzeyi yüksek örgütlerde demokratik yönetici tarzı daha uygun bir seçenek olarak öne çıkmaktadır.

2.3. Motivasyon

Motivasyon terimi, Latince "movere" yani hareket etme anlamından türetilmiştir ve belirli hedeflere ulaşmak için eylemde bulunmaya yönelten içsel bir güç olarak tanımlanır (Can vd., 2016: 357). Bireylerin biyolojik gerilimleri, bilinçdışı kompleksleri, ihtiyaç sıralamaları, yaşam amacı ve yönetilme tarzları gibi farklılıklar, motivasyonun anlaşılmasını zorlaştırır (Brock, 2001: 36-38). Bu zorluğun aşılmasında önemli bir faktör ise "ihtiyaç" kavramıdır.

İhtiyaç kavramı, organizmanın fiziksel ve psikolojik dengesinin bozulması sonucu ortaya çıkan eksiklikleri ifade eder. Bu eksikliklerin kaynakları kültürel değerler, biyolojik ve kişilik yapısı ile deneyimlerdir (Tınaz, 2013: 4-5). Örgütsel davranış bağlamında ihtiyaçlar, "beşerî (birincil) ihtiyaçlar" ve "örgüt üyesi odaklı (ikincil) ihtiyaçlar" olarak iki grupta incelenir. Beşerî ihtiyaçlar, fiziksel, ruhsal ve sosyal kaynaklıdır; örgüt üyesi odaklı ihtiyaçlar ise bireyin bir örgütte yer almasıyla ortaya çıkan örgütsel, yönetsel ve işlevsel ihtiyaçlardır (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2005: 40). Kısacası, beşerî ihtiyaçlar, örgüt üyesi olma ihtiyacının temelini oluşturur.

İhtiyaç kavramı, motivasyon açısından kritik bir öneme sahiptir çünkü ihtiyaçların şiddeti, önemi, karşılanma süresi, yönü, tekrarlanma sıklığı, zaman ve şartlara göre değişiklik göstermesi gibi özellikleri, bireylerin davranışlarını etkileyen temel unsurlardır (Friedman, 2000: 438; Davis, 1988: 54). Motivasyon süreci, ihtiyaç aşamasıyla başlar ve uyarılma, davranış ve tatmin aşamalarını içerir; tatmin gerçekleşmezse süreç yeniden başlar. Diğer yönüyle motivasyon, yöneticilerin çalışanları ve çalışanların yöneticileri motive etmesini de gerektirir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2005: 40).

Çalışma hayatında kullanılan çeşitli motive edici tekniklerin, ekonomik, psiko-sosyal ve örgütsel-nitelikte olduğu görülebilir, ancak dikkatli kullanılmadığında olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu tekniklerin etkili olması için eşitlik ve adalet algısının gözetilmesi, hedef ve etik çerçevede uygulanması önemlidir (Karabulut, 2019: 99; Güney, 2023: 433-435). Doğru motivasyon teknikleri, çalışanların odaklanmasını, çaba ve bağlılık göstermesini sağlarken, rekabet ve verimliliği artırır ve işten ayrılma niyetini azaltır (Eren, 2012: 498-499; Kondalkar, 2007: 101-102).

2.4. Örgüt Kültürü

Kültür kavramı, Latince "colo" fiilinden türetilmiş olup (Bosi, 2008: 27), mecazi anlamda "ekmek, yetiştirmek ve geliştirmek" köküne dayanır (Middleton, 2002: 6). Örgütsel davranış alanında, kültür, insanlara "programlanmış bir görme biçimi" sağlayan değerler ve inançlar olarak tanımlanır (Pheysey, 2003: 3). Örgüt kültürü ise, bir örgütteki inançlar, varsayımlar, normlar, değerler ve davranış kalıplarını kapsar (Şevik ve Acaray, 2018: 193); bu kültür, örgütün bir arada kalmasını sağlayan ve onu diğerlerinden ayıran anlam sistemidir (Langton vd., 2014: 339). Kısacası, örgüt kültürü, görünür faaliyetlerle görünmeyen inançlar ve değerlerin oluşturduğu bir bütündür.

Görünür öğeler, bir örgütteki standartlar, kurallar ve davranışlar gibi yüzeyde kolayca fark edilen kültür bileşenleridir. Görünmeyen öğeler ise anlamlar, varsayımlar ve değerler gibi daha derin, fark edilmesi zor olan kültürel unsurlardır (Weiss, 2014: 375; Samson vd., 2018: 111-112; Langton vd., 2014: 340). Görünmeyen öğeler, görünür öğelerin temelini oluştururken, her iki türün de birlikte ele alınması önemlidir (Sitkin ve Mangion-Thornley, 2021: 52).

Örgüt kültürünün bu öğeleri, iç çevre (kurucular, çalışanlar, yöneticiler, örgütsel nitelikler) ve dış çevre (toplumsal ve ulusal kültür) etkileriyle şekillenir (Langton vd., 2014: 343-344; Rothaermel, 2019: 410; Collins, 2005: 113; Cambridge, 2015: 406; Aswathappa, 2013: 492). Bu süreç, örgütün hayatta kalması ve iki çevre arasında uyum sağlaması amacına yöneliktir (Aswathappa, 2013: 492). Oluşan örgüt kültürü, niteliklerine bağlı olarak örgütsel yaşamda önemli sonuçlar doğurur.

Doğru ve güçlü bir örgüt kültürü, rekabet avantajı ve kurumsal başarı elde edilmesini sağlar, sürdürülebilir üstün performans oluşturur ve ticari faaliyetlerin (birleşme, satın alma gibi) başarısında önemli bir rol oynar. Ayrıca, değişime direnç gibi olumsuz niteliklerin etkisini azaltır. Örgüt kültürü, iç bütünlüğün sağlanması ve dış çevreyle ilişkilerin uyumunda kritik bir öneme sahiptir (Millmore vd., 2007: 203; Şevik ve Acaray, 2018: 193).

Bu nedenle, örgüt kültürü boyutlarının doğru bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Bu boyutlar "çalışanlara odaklanma" ve "performansa odaklanma" şeklinde iki ana başlıkta ele alınır; en ideal durum, bu iki boyutun bütünleştirici bir şekilde değerlendirilmesidir (Ferrell vd., 2013: 186-188).

Örgüt kültürünün oluşturulması ve boyutlarının doğru belirlenmesi kadar, kültür öğelerinin çalışanlara öğretilmesi, sergilenmesi ve aktarılması da önemlidir. Örgütlerde kültür, sosyalleşme, yöneticilerin öğretileri ve içselleştirme yoluyla öğrenilir (Treviño ve Nelson, 2014: 152) ve davranış kalıpları, etik kurallar ve ritüeller gibi unsurlarla sergilenir (Ferrell vd., 2013: 183). Yöneticilerin değerleri ve stilleri, iletişim biçimleri, kahramanlar ve sembollerle kültürü aktarır (Weiss, 2014: 374; Ferrell vd., 2013: 186; Rue ve Byars, 2009: 350).

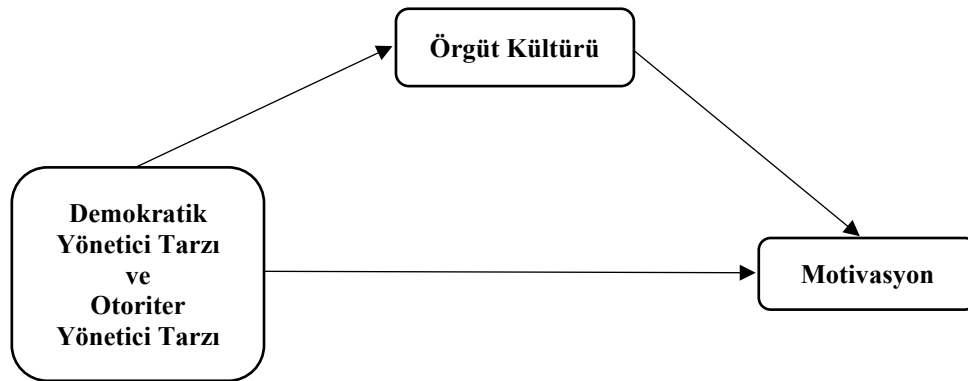
Bu bağlamda, yönetici tarzları örgüt kültürünün aktarıcısıdır; motivasyon ise bu kültürün öğrenilmesinde bir araç görevi görür. Demokratik yöneticiler, kültürü "çalışan ve performans odaklı" bir şekilde şekillendirerek motivasyonu artırırken, otoriter yöneticiler "performans odaklı" bir yaklaşım sergileyerek motivasyonu azaltabilir. Etkili bir örgüt kültürü, iç bütünlüğü, dış uyumu ve örgütsel varlığın devamlılığını sağlama yeteneğine sahip olmalıdır.

3. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, hipotezleri, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, kullanılan ölçekler ve analiz yöntemleri açıklanmaktadır.

3.1. Araştırma modeli

Araştırmanın modelinde bağımsız değişkenler otoriter ve demokratik yönetici tarzları, bağımlı değişken motivasyon ve aracı değişken ise örgüt kültürüdür. Aracı değişken, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiye açıklık getirir. Bu çerçevede araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Önerilen Modeli

3.2. Araştırma Hipotezleri

Literatür taraması doğrultusunda araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H₁: Otoriter (OYT) ve demokratik yönetici tarzları (DYT), motivasyon ve örgüt kültürü, "kamu" ve "özel" gruplarıyla anlamlı farklılık göstermektedir.

H₂: OYT, DYT, motivasyon ve örgüt kültürü; "katılımcıların yaşı" ile anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H₃: OYT, DYT, motivasyon ve örgüt kültürü; "eğitim durumu" ile anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H₄: OYT, DYT, motivasyon ve örgüt kültürü; "çalışılan bölüm" ile anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H₅: OYT, DYT, motivasyon ve örgüt kültürü; "bu görevde çalışma süresi" ile anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H₆: OYT, DYT, motivasyon ve örgüt kültürü; “toplam çalışma süresi” ile anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H₇: OYT ile motivasyon arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H₈: OYT ile örgüt kültürü arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H₉: DYT ile OYT arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

H₁₀: DYT ile motivasyon arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₁₁: DYT ile örgüt kültürü arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₁₂: Motivasyon ile örgüt kültürü arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

H₁₃: OYT'nin motivasyon üzerine etkisinde örgüt kültürünün aracılık rolü vardır.

H₁₄: DYT'nin motivasyon üzerine etkisinde örgüt kültürünün aracılık rolü vardır.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni, 2024 yılında İstanbul'da bankacılık sektöründe çalışan kamu ve özel mevduat bankası şube çalışanlarıdır. Türkiye Bankalar Birliği'nin 2022 raporuna göre, İstanbul'daki banka çalışanı sayısı 84.728'dir. Örneklem büyüklüğü hesaplanırken %95 güven seviyesi ve $\pm$ %5 hata payı dikkate alınmış, bu bağlamda en az 384 katılımcıya ulaşılması gerektiği belirlenmiştir. Araştırmada, 407 katılımcıdan veri toplanmış ve kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Ayrıca, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Komisyonu'nun 13.11.2023 tarihli ve 2023/11 sayılı kararıyla gerekli etik kurul izni alınmıştır.

3.4. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmada, demokratik ve otoriter yönetici tarzlarını ölçmek için "Liderlik Tarzı Davranış Ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçek, Taş, Çelik ve Tombul (2007) tarafından geliştirilmiştir ve demokratik yönetici tarzı için 13, otoriter yönetici tarzı için 10 madde içermektedir. Toplamda 23 maddeden oluşan ölçeğin güvenilirliği, iç tutarlılık Cronbach Alfa katsayısı ile hesaplanmış ve genel güvenilirlik katsayısı 0,87 olarak bulunmuştur.

Motivasyon ölçümü için, Trambley vd. (2009), geliştirdiği "Work Extrinsic and Intrinsic Motivation Scale" (WEIMS) ölçeğinden yararlanılmıştır. Bu ölçek 18 ifade ve 4 temel boyut içermektedir. Daha önce Mine Türker'in çalışmasında kullanılan ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı 0,804 olarak belirlenmiştir (Türker, 2013: 31).

Örgüt kültürü değişkeni için Denison ve Mishra tarafından geliştirilen, Yahyagil tarafından Türkçeye uyarlanan 36 maddeden ve 4 temel boyuttan oluşan bir ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı 0,925 olarak belirlenmiştir (Denison ve Mishra, 1995: 204-223; Yahyagil, 2004: 69-98).

4. Bulgular

4.1. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Ölçeklerin iç tutarlılığını hesaplamak amacıyla uygulanan güvenilirlik analizi sonucunda otoriter yönetici tarzı ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısının 0,911; demokratik yönetici tarzı ölçeğinin 0,972, motivasyon ölçeğinin 0,886 ve örgütsel kültür ölçeğinin 0,937 olduğu belirlenmiştir. Bu verilere göre, araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik katsayıları ,70 ve üzerinde bulunmakta, bu da ölçümün güvenilirlik açısından yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2016: 48).

4.2. Demografik Bilgilerin Analizleri

Frekans analizine göre, katılımcıların çoğunluğu erkek (%55,5), bekar (%50,4), 26-40 yaş arası (%54,1), lisans mezunu (%44,5) ve gişe bölümünde (%28,0) çalışmaktadır. Mevcut görevde 1-6 yıl (%74,2), bu kurumda 3-9 yıl (%43,0) ve toplam iş deneyimi 6-9 yıl (%26,3) olan katılımcıların %60,4'ü özel sektörde yer almaktadır.

Tablo 1. Kamu-Özel ile Araştırma Değişkenleri Arasındaki T-Testi

Değişkenler		Varyansların Eşitliği İçin Levene Testi		Ortalamaların Eşitliği için t-testi		
		F	Sig.	t	Sd	Sig. (2-
Otoriter Yönetici Tarzı	Varyansların Eşitliği Varsayımı	,597	,440	3,916	405	,000
	Varyansların Eşit Olmama Varsayımı			3,902	338,157	,000
Demokratik Yönetici Tarzı	Varyansların Eşitliği Varsayımı	2,463	,117	-3,829	405	,000
	Varyansların Eşit Olmama Varsayımı			-3,787	329,581	,000
Motivasyon	Varyansların Eşitliği Varsayımı	13,872	,000	-2,046	405	,041
	Varyansların Eşit Olmama Varsayımı			-1,932	276,525	,054
Örgüt Kültürü	Varyansların Eşitliği Varsayımı	1,346	,247	-1,736	405	,083
	Varyansların Eşit Olmama Varsayımı			-1,702	319,140	,090

Tablo 1'e göre, "kamu" ve "özel" grupları arasında otoriter yönetici tarzı, demokratik yönetici tarzı, motivasyon ve örgüt kültürü değişkenleri açısından anlamlı farklılıklar gözlemlenmektedir ($p < 0,05$). Bu nedenle H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Yaşı ile Araştırma Değişkenleri Arasındaki ANOVA Testi

Değişkenler		Kareler Toplamı	df	Ortalama	F	p
				Kareler		
Otoriter Yönetici Tarzı	Gruplar Arası	62,696	4	15,674	20,796	0
	Grup İçi	302,997	402	0,754		
	Toplam	365,693	406			
Demokratik Yönetici Tarzı	Gruplar Arası	74,178	4	18,544	22,954	0
	Grup İçi	324,773	402	0,808		
	Toplam	398,951	406			
Motivasyon	Gruplar Arası	23,855	4	5,964	19,46	0
	Grup İçi	123,196	402	0,306		
	Toplam	147,051	406			
Örgüt Kültürü	Gruplar Arası	6,318	4	1,58	5,698	0
	Grup İçi	111,432	402	0,277		
	Toplam	117,75	406			

Tablo 2'ye göre, tüm değişkenler için ($p < 0,05$) olduğundan, katılımcıların yaşı ile bu değişkenler arasında anlamlı farklılıklar bulunduğu ifade edilebilir. Bu durumda H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3. Eğitim Durumu ile Araştırma Değişkenleri Arasındaki ANOVA Testi

Değişkenler		Kareler Toplamı	df	Ortalama	F	p
				Kareler		
Otoriter Yönetici Tarzı	Gruplar Arası	62,074	4	15,519	20,547	0
	Grup İçi	303,619	402	0,755		
	Toplam	365,693	406			
Demokratik Yönetici Tarzı	Gruplar Arası	54,188	4	13,547	15,796	0
	Grup İçi	344,762	402	0,858		
	Toplam	398,951	406			
Motivasyon	Gruplar Arası	30,576	4	7,644	26,382	0
	Grup İçi	116,475	402	0,29		
	Toplam	147,051	406			
Örgüt Kültürü	Gruplar Arası	8,129	4	2,032	7,452	0
	Grup İçi	109,622	402	0,273		
	Toplam	117,75	406			

Tablo 3'e göre, katılımcıların eğitim durumu ile araştırma değişkenleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($p < 0,05$). F değerlerinin yüksekliği, gruplar arasındaki farkların güçlü olduğunu desteklemektedir. Bu nedenle H_3 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 4. Çalışılan Bölüm ile Araştırma Değişkenleri Arasındaki ANOVA Testi

Değişkenler		Kareler Toplamı	df	Ortalama	F	p
				Kareler		
Otoriter Yönetici Tarzı	Gruplar Arası	74,611	4	18,653	25,76	0
	Grup İçi	291,082	402	0,724		
	Toplam	365,693	406			
Demokratik Yönetici Tarzı	Gruplar Arası	55,726	4	13,931	16,317	0
	Grup İçi	343,225	402	0,854		
	Toplam	398,951	406			
Motivasyon	Gruplar Arası	22,134	4	5,533	17,807	0
	Grup İçi	124,917	402	0,311		
	Toplam	147,051	406			
Örgüt Kültürü	Gruplar Arası	11,869	4	2,967	11,266	0
	Grup İçi	105,881	402	0,263		
	Toplam	117,75	406			

Tablo 4'e göre, tüm değişkenlerde ($p < 0,05$) olduğu için "çalışılan bölüm" ile araştırma değişkenleri arasında anlamlı farklılık vardır. Çalışılan bölüm, bu değişkenlerin algısında önemli bir etkiye sahiptir. Bu durumda H_4 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 5. Bu Görevde Çalışma Süresi ile Araştırma Değişkenleri Arasındaki ANOVA Testi

Değişkenler		Kareler Toplamı	df	Ortalama	F	p
				Kareler		
Ötoriter Yönetici Tarzı	Gruplar Arası	53,1	5	10,62	13,624	0
	Grup İçi	312,593	401	0,78		
	Toplam	365,693	406			
Demokratik Yönetici Tarzı	Gruplar Arası	65,473	5	13,095	15,746	0
	Grup İçi	333,477	401	0,832		
	Toplam	398,951	406			
Motivasyon	Gruplar Arası	11,325	5	2,265	6,692	0
	Grup İçi	135,726	401	0,338		
	Toplam	147,051	406			
Örgüt Kültürü	Gruplar Arası	6,706	5	1,341	4,843	0
	Grup İçi	111,045	401	0,277		
	Toplam	117,75	406			

Tablo 5'e göre, "bu görevde çalışma süresi" ile araştırma değişkenleri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu görevde çalışma süresi, araştırma değişkenlerinin farklı algılanmasında etkili olmaktadır. Bu durumda H_5 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 6. Toplam Çalışma Süresi ile Araştırma Değişkenleri Arasındaki ANOVA Testi

Değişkenler		Kareler Toplamı	df	Ortalama	F	p
				Kareler		
Ötoriter Yönetici Tarzı	Gruplar Arası	61,677	5	12,335	16,27	0
	Grup İçi	304,016	401	0,758		
	Toplam	365,693	406			
Demokratik Yönetici Tarzı	Gruplar Arası	66,018	5	13,204	15,903	0
	Grup İçi	332,932	401	0,83		
	Toplam	398,951	406			
Motivasyon	Gruplar Arası	15,466	5	3,093	9,426	0
	Grup İçi	131,585	401	0,328		
	Toplam	147,051	406			
Örgüt Kültürü	Gruplar Arası	7,726	5	1,545	5,631	0
	Grup İçi	110,025	401	0,274		
	Toplam	117,75	406			

Tablo 6'ya göre, "toplam çalışma süresi" ile araştırma değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık vardır ($p < 0,05$). Başka deyişle, araştırma değişkenlerinin algılanmasında, toplam çalışma süresi etkili olmuştur. Bu durumda H_6 hipotezi kabul edilmektedir.

4.3. Korelasyon Analizi

Araştırmanın değişkenleri ve bunların alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan korelasyon analizi sonuçları aşağıda Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Değişkenler ve Alt Boyutlar Arası Korelasyon

Korelasyon												
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	1											
2	-,680**	1										
3	-,209**	,299**	1									
4	-,250**	,327**	,936**	1								
5	-,301**	,287**	,874**	,775**	1							
6	-,228**	,408**	,763**	,722**	,574**	1						
7	,368**	-,267**	,050	-,145**	-,216**	-,130**	1					
8	-,396**	,565**	,496**	,446**	,469**	,558**	-,137**	1				
9	-,431**	,580**	,454**	,423**	,435**	,521**	-,174**	,915**	1			
10	-,274**	,448**	,445**	,388**	,431**	,488**	-,106*	,920**	,798**	1		
11	-,410**	,548**	,475**	,418**	,472**	,535**	-,153**	,937**	,796**	,822**	1	
12	-,366**	,515**	,475**	,437**	,428**	,531**	-,114*	,921**	,795**	,778**	,847**	1

1-Otoriter Yönetici Tarzı, 2-Demokratik Yönetici Tarzı, 3- Motivasyon, 4- Hedefsel Motivasyon, 5-İçsel Motivasyon, 6- Dışsal Motivasyon, 7-Motive Olmama, 8- Örgüt Kültürü, 9- Katılım, 10- Tutarlılık, 11- Uyumluluk, 12- Misyon

Tablo 7'ye göre, otoriter yönetici tarzı, motivasyon ($r=-0,209$, $p<0,01$) ve örgüt kültürü ($r=-0,396$, $p<0,01$) ile negatif ve düşük düzeyde bir ilişkiye sahipken, demokratik yönetici tarzı ile orta düzeyde negatif bir ilişki göstermektedir ($r=-0,68$, $p<0,01$). Bu nedenle **H₇**, **H₈** ve **H₉** hipotezi kabul edilmektedir.

Demokratik yönetici tarzı, motivasyon değişkeni ile pozitif ve düşük düzeyde bir ilişkiye sahiptir ($r=0,299$, $p<0,01$) ve örgüt kültürü ile pozitif ve orta düzeyde bir ilişki göstermektedir ($r=0,565$, $p<0,01$). Bu nedenle **H₁₀** ve **H₁₁** hipotezi kabul edilmektedir. Ayrıca, motivasyon ile örgüt kültürü arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,496$, $p<0,01$), bu nedenle **H₁₂** hipotezi de kabul edilmektedir.

4.4. Regresyon Analizi

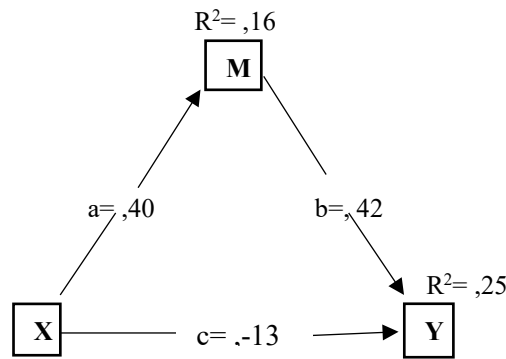
Aracılık analizinin amacı, bağımsız bir değişken ile bağımlı bir değişken arasındaki ilişkide aracı bir değişkenin etkisini incelemektir. Bu bağlamda, Hayes Process Macro analiz (Referans) yöntemi kullanılarak, otoriter yönetici tarzının (X) motivasyon (Y) üzerindeki etkisinde örgüt kültürünün (M) aracılık rolü değerlendirilmektedir. Bu analiz, otoriter yönetici tarzı ile motivasyon arasındaki ilişkiye örgüt kültürünün nasıl etki ettiğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Sonuçlar, bu aracılık etkisinin varlığını ve önemini ortaya koyacaktır. Sonuçlar, Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Otoriter Yönetici Tarzının Motivasyona Etkisinde Örgüt Kültürünün Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri									
	M (Örgüt Kültürü)				Y (Motivasyon)					
	(β)	SH	t	p	(β)	SH	t	p		
X (Otoriter Yön. Tarzı)	a	,40	,026	-8,6885	<,05	c'	-,13	,030	-4,3021	<,01
M (Örgüt Kültürü)	-	-	-	-	b	,42	,05	10,42	<,01	
Sabit	i _M	4,25	,07	-	<,01	i _Y	1,9039	,24	-	<,01
		R ² = ,16				R ² = ,25				
		F = 75,4903; p < ,05				F = 66,0436; p < ,01				

Aracılık analizinde Bootstrap yöntemiyle yapılan yeniden örneklemede 5000 seçim kullanılmıştır. Elde edilen güven aralığı (Confidence Interval, CI) değerleri, hipotezlerin kabul edilmesi için "0" değerini içermemelidir (MacKinnon vd., 2004: 108). Process macro analiz sonuçlarına göre, CI değerleri "0" içermemekte ve şu şekilde belirlenmiştir: LLCI = 0,5605; ULCI = 0,6191. Bu sonuç, örgüt kültürünün otoriter yönetici tarzının motivasyon üzerindeki etkisinde aracı bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Aracılık etkisinin incelendiği regresyon analizi sonuçlarında elde edilen standardize edilmemiş regresyon katsayıları aşağıda Şekil 2'de gösterilmektedir. Bu katsayılar, otoriter yönetici tarzının motivasyon üzerindeki etkisinin örgüt kültürü aracılığıyla nasıl değiştiğini anlamaya yardımcı olmaktadır.

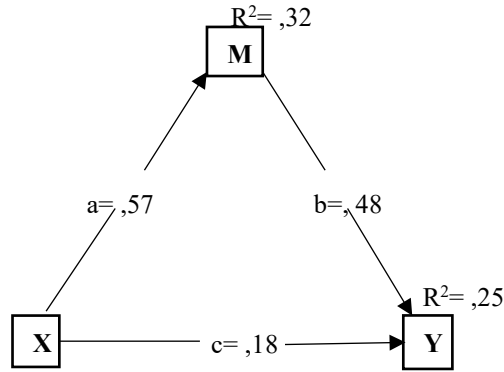
Şekil 2. Otoriter Yönetici Tarzının Motivasyona Etkisinde Örgüt Kültürünün Aracı Rolüne İlişkin Standardize Regresyon Sonuçları

Şekil 2'deki standartlaştırılmış regresyon tahminleri ve Tablo 8'deki regresyon katsayılarına göre, otoriter yönetici tarzı, örgüt kültürü ($\beta = ,40$, $p < ,01$) ve motivasyon ($\beta = ,42$, $p < ,01$) üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Otoriter yönetici tarzı ve örgüt kültürü, motivasyondaki varyansın %25'ini açıklamaktadır. Bootstrap yöntemi ile elde edilen güven aralıkları, örgüt kültürünün otoriter yönetici tarzı ile motivasyon arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini göstermektedir ($R^2 = ,25$). Bu, otoriter yönetici tarzının motivasyon üzerindeki negatif etkisinin, örgüt kültürü aracılığıyla azaldığını ortaya koymaktadır. Diğer ifadeyle örgüt kültürü, otoriter yönetici tarzının motivasyon üzerindeki olumsuz etkisini azalttığı görülmektedir. Bu bağlamda, H_{13} hipotezi kabul edilmektedir.

Demokratik yönetici tarzı (X) ile motivasyon (Y) arasındaki ilişkide örgüt kültürünün (M) aracı rolünü incelemek amacıyla gerçekleştirilen aracılık analizi sonuçları, Tablo 9'da sunulmuştur. Bu analiz, örgüt kültürünün demokratik yönetici tarzının motivasyona etkisindeki rolünü belirlemeye odaklanmaktadır.

Tablo 9. Demokratik Yönetici Tarzının Motivasyona Etkisinde Örgüt Kültürünün Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri							
	M (Kültür)				Y (Motivasyon)			
	(β)	SH	t	p	(β)	SH	t	p
X (Demokratik)	a ,57	,022	13,7983	<,05	c' ,18	,029	6,3012	<,01
M (Kültür)	-	-	-	-	b ,48	,06	9,19	<,01
Sabit	i_M 2,48	,09	-	<,01	i_Y 1,8550	,18	-	<,01
	$R^2= ,32$ F = 190,3938; p <,05				$R^2= ,25$ F = 66,1525; p <,01			

Şekil 3. Demokratik Yönetici Tarzının Motivasyona Etkisinde Örgüt Kültürünün Aracı Rolüne İlişkin Standardize Regresyon Sonuçları

Şekil 3 ve Tablo 9’da sunulan standartlaştırılmış regresyon tahminleri, demokratik yönetici tarzının örgüt kültürü ($\beta = ,57$, $p <,01$) ve motivasyon ($\beta = ,48$, $p <,01$) değişkenleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu iki değişken birlikte, motivasyondaki varyansın %25’ini açıklamaktadır. Bootstrap yöntemiyle elde edilen güven aralıkları, örgüt kültürünün demokratik yönetici tarzı ile motivasyon arasındaki ilişkide anlamlı bir aracılık rolü üstlendiğini ortaya koymaktadır ($R^2=25$). Bu bulgular, örgüt kültürünün demokratik yönetici tarzının motivasyon üzerindeki olumlu etkisini güçlendirdiğini göstermektedir. Diğer ifadeyle, demokratik yönetici tarzı ve motivasyon arasındaki ilişki, örgüt kültürü aracılığıyla etkilenmektedir. Bu durumda araştırma amacı doğrultusunda oluşturulmuş H_{14} hipotezinin istatistiksel olarak kabul edileceği görülmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Literatürde bu araştırmanın amacına ilişkin herhangi bir çalışma bulunmamakta olup, bu çalışmanın bulguları benzer araştırmalar doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bulgular, araştırma değişkenleri ile demografik faktörler, değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkiler ve örgüt kültürünün diğer değişkenler üzerindeki aracı rolü şeklinde üç boyutta ele alınmaktadır.

Demografik faktörlerin T-Testi, ANOVA testi ve tanımlayıcı istatistik analizi sonucunda, otoriter yönetici tarzı değerlerinin kamu bankalarında, 25 yaş altındaki çalışanlarda, ön lisans ve altı eğitim seviyesine sahip çalışanlarda, gişe ve güvenlik bölümlerinde, 1 yıla kadar görevde kalan ve toplamda 3 yıla kadar çalışanlar arasında daha yüksek olduğu görülmüştür. Otoriter yönetici tarzının kamu bankalarında ve belirli demografik gruplarda daha yüksek olmasının açıklaması, literatürde benzer bulgulara ulaşmış olan bazı çalışmalar referans gösterilerek şöyle yapılmaktadır:

Hükümet etkisinde, kamu yararı gözetilerek ve ulusal kapsamda faaliyet yürüten kamu bankaları; hiyerarşik yapı, formal görevler, yüksek güç mesafesi ve standart prosedürler gibi

özelliklerinden dolayı, güç farklılığını çalışana yansıtan ve esnek ve katılımcı olmayan otoriter bir yönetici tarzını özendirilmektedir (Ülkü, 2023: 190; Öncel, 2021: 5; Başar, 2021: 152). Otoriter yönetici tarzının bazı demografik gruplarda daha yüksek olması ise şöyle açıklanmaktadır: Yaş, eğitim ve çalışma süresi düzeyinin düşüklüğü; iletişim, tecrübe, bilgi, yetki ve uzmanlık eksikliğine neden olduğu için, bu durum yöneticilerin daha fazla kontrol ve otorite eğilimli bir tarz sergilemelerine neden olmaktadır (Wicks, 2015: 499; Luthans, 2011: 450).

Demokratik yönetici tarzının, özel bankalarda, 30 ile 50 yaş arasındaki, lisans ve üstü eğitim düzeyindeki çalışanlar arasında daha yüksek değerler aldığı görülmektedir. Bu durum, kurumsal/ticari bankacılık bölümünde görev yapan, 6 yıl ve üzeri mevcut çalışma süresine ve 9 yıl ve üzeri toplam iş deneyimine sahip çalışanları da kapsamaktadır. Bunun nedeni, yabancı kökenli üst düzey yöneticilere ve uluslararası çalışma kültürüne sahip olan özel bankaların kültürel farklılıklarına ve bu kültürel farklılıkların ortaya koyduğu esnek ve yenilikçi çalışma ortamının demokratik yönetici tarzını teşvik etmesine dayandırılmaktadır. Diğer yandan çalışanların yaş, eğitim düzeyi ve tecrübe gibi faktörlerin artmasıyla birlikte, yetki devri, takım çalışması yatkınlığı, analitik düşünme, problem çözme ve örgüt kültürüne adaptasyon yetenekleri gelişmektedir. Bu durum ise, yönetici-çalışan ilişkilerinin daha katılımcı ve işbirlikçi bir yönetim tarzını gerektirdiğini ve çalışanların daha demokratik, açık iletişime dayalı ve düşük hiyerarşik bir yönetici tarzını tercih edeceklerini göstermektedir (Ülkü, 2023: 190; Tüzün, 2020: 202). Bunun yanında kurumsal ve ticari bankacılık çalışanlarının yaş, eğitim, uzmanlık düzeyi ve deneyimlerinin fazla olması nedeniyle, hem şube yöneticileriyle daha yakın kişisel bir ilişki geliştirdikleri, hem de müşteri ilişkileri ile iş süreçlerinin daha fazla işbirliği ve inisiyatif kullanma gereksinimi duydukları gözlemlenmektedir. Bu bağlam, demokratik bir yönetici tarzının varlığını gerekli kılmaktadır (Karaca, 2017: 75-77).

Motivasyon değişkeninin, özel bankalarda, 30 ile 40 yaş arasındaki, lisans ve üstü eğitim seviyesine sahip çalışanlar arasında ve bireysel bankacılık bölümünde görev yapan ve mevcut çalışma süresi 3 yıla kadar, toplam iş deneyimi ise 9 yıla kadar olan çalışanlarda daha yüksek değerler aldığı görülmektedir. Bu durum, şöyle açıklanmaktadır: *Özel bankalar*, genellikle daha dinamik, çok kültürlü, esnek ve ödüllendirici bir çalışma ortamı sunar. Bu durum, çalışanların kendilerini değerli hissetmelerine ve motivasyonlarının artmasına katkıda bulunur. *30-40 yaş arasındaki çalışanlar*, kariyerlerinin ortalarında ve iş yaşamında daha fazla motivasyona ihtiyaç duyarlar. Bu yaş grubundaki bireyler, kişisel ve profesyonel gelişim hedeflerine ulaşmak için daha motive olabilirler. *Lisans ve üstü eğitim seviyesine sahip çalışanlar*, genellikle daha yüksek beklentilere ve hedeflere sahip olup, işlerine daha fazla bağlılık gösterir ve motivasyonları genellikle daha yüksektir. *Bireysel bankacılık*, müşteri ilişkilerine odaklandığı için çalışanların başarılarının doğrudan ve daha kısa sürede görülmesi motivasyonu artırabilir. Müşteri memnuniyetine yönelik sağlanan başarılar, çalışanların motivasyonunu artırır. *3 yıla kadar bu görevde kalan çalışanlar*, genellikle işe yeni başlamaktan ve banka gibi güçlü ve gelecek ifade eden bir kurumda çalışmaktan dolayı motivasyonlarını yüksek tutma eğilimindedirler. Ayrıca, *toplam çalışma süresi 9 yıla kadar olan çalışanlar*, deneyim kazanarak işlerine daha bağlı hale gelebilir ve motivasyonları artabilir. Bu sonuçlar, literatürde Karaca ve Tüzün'ün çalışmasında elde ettikleri "çalışanların yaş ortalaması ve kurumda çalışma süresi arttıkça motivasyon algısı da artar" ve "yüksek motivasyonun, 30 ile 40 yaş arası çalışanlarda yoğunlaştığı" tespitiyle uyumludur (Karaca, 2017: 75-77; Tüzün, 2020: 202).

Örgüt kültürü değişkeni, özel bankalarda, 40-50 yaş arası, lisans ve üstü eğitim seviyesine sahip çalışanlar arasında daha yüksek değerler göstermektedir. Ayrıca, kurumsal/ticari bankacılık bölümünde görev yapan ve çalışma süresi arttıkça örgüt kültürü değeri de yükselmektedir. Özellikle toplam çalışma süresi 6 yıl ve üzeri olan çalışanlarda ise örgüt kültürü değeri belirgin bir şekilde yüksektir. Örgüt kültürü değişkeninin belirli gruplarda daha yüksek olmasına ilişkin nedenler şöyle açıklanmaktadır: *Özel bankaların*, genellikle daha yenilikçi, kültürel olarak çeşitli, katılımcı, performansa dayalı, ödüllendirici ve destekleyici bir örgütsel yapıya sahip olması; onların daha dinamik ve pozitif bir örgüt kültürü geliştirmelerine katkı sağlar. *40-50 yaş arasındaki çalışanlar*, kariyerlerinin olgunluk döneminde olduklarından, örgüt kültürünü ve unsurlarını daha iyi tanır, ona

daha iyi adapte olur ve kurumun değerlerine ve normlarına daha fazla katkıda bulunurlar. *Lisans ve üstü eğitim seviyesine sahip çalışanlar*, daha iyi anlayış ve eleştirel düşünme becerilerine sahip olduklarından, örgüt kültürünü anlamaya ve benimsemeye daha eğilimli olurlar. *Kurumsal ve ticari bankacılık*, işbirliğini, takım çalışmasını ve grup dinamiklerini daha fazla ön plana çıkarır ve bu da olumlu bir örgüt kültürü yaratır. *Çalışma süresi* arttıkça, çalışanlar kurumun değerlerine daha fazla hakim olurlar ve kültüre daha iyi entegre olurlar. Uzun süreli çalışanlar, örgüt kültürünün korunmasına, geliştirilmesine ve aktarılmasına da katkı sağlarlar.

Bulguların değerlendirilmesindeki diğer boyut ise araştırma değişkenleri arasındaki korelasyon ve regresyon sonuçlarıdır. Korelasyon sonuçlarına göre, otoriter yönetici tarzı arttıkça; motivasyon ve örgüt kültürü düşük düzeyde, demokratik yönetici tarzı ise orta düzeyde azalış göstermektedir. Diğer yandan demokratik yönetici tarzı arttıkça; motivasyon düşük düzeyde, örgüt kültürü ise orta düzeyde artış göstermektedir.

Bu bulgular, otoriter yönetici tarzının çalışan motivasyonu ve örgüt kültürü üzerindeki olumsuz etkisini, demokratik yönetici tarzının ise bu unsurları güçlendirme potansiyelini göstermektedir (Langton vd., 2014: 343-344; Rothaermel, 2019: 410; Collins, 2005: 113; Cambridge, 2015: 406; Aswathappa, 2013: 492). Diğer ifadeyle otoriter yönetici tarzı, çalışanların kendi kararlarını alma ve bağımsız çalışma yetilerini kısıtlamaktadır. Bu durum, çalışanların motivasyonunu düşürerek, örgüt kültürünü olumsuz etkilemektedir (Stack, 1998: 100; DeCenzo vd., 2017: 10-11; Hayes, 2018: 282). Bununla birlikte, otoriter bir ortamda iletişim genellikle tek yönlüdür. Bu, çalışanların fikirlerinin değer görmemesine yol açarak, motivasyon eksikliğine sebep olabilmektedir. Demokratik yönetici tarzının artışı, çalışanların daha fazla katılım, söz hakkı, işbirliği, destek ve kişisel/profesyonel gelişim hissetmelerini sağlar. Bu durum, motivasyonu artırırken, örgüt kültürünün gelişmesine de katkı sağlar (Wicks, 2015: 499; Luthans, 2011: 425; Kuzulugil, 2009: 22).

Otoriter yönetici tarzının örgüt kültürü üzerindeki olumsuz etkisi, çalışanların örgüt kültürü çerçevesinde sosyalleşme, değerleri benimseme ve iç bütünlük ve dış uyum konusunda zorluklar yaşayabileceğini de göstermektedir (Millmore, 2007: 203; Şevik ve Acaray, 2018: 193; Weiss, 2014: 374; Ferrell vd., 2013: 186; Rue ve Byars, 2009: 350). Ayrıca otoriter yönetici tarzı ile demokratik yönetici tarzı arasındaki orta düzeydeki negatif ilişkinin açıklaması, bu iki yönetici tarzının birbirine zıt yaklaşımlar sergilemesinden kaynaklanmaktadır. Bu iki tarzın farklılıkları, birinin artması durumunda diğerinin azalmasına yol açar. Otoriter yönetici tarzı ve motivasyon arasındaki negatif ilişki yönü ve demokratik yönetici tarzı ve motivasyon arasındaki pozitif ilişki yönü literatürdeki ilgili çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Ülkü, 2023: 130; Öksüz, 2021: 107; Keskinoglu, 2022: 18).

Diğer bir korelasyon bulgusuna göre, motivasyon ile örgüt kültürü arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki vardır. Başka deyişle, motivasyon değeri arttıkça, örgüt kültürü değeri de orta düzeyde bir artış göstermektedir. Bu durum şöyle değerlendirilmektedir: Yüksek motivasyon, çalışanların işlerine ve kurumlarına olan bağlılıklarını, birbiri ile işbirliğini, yaratıcı ve yenilikçi olma eğilimini, hedefe ulaşma isteğini ve iş memnuniyetini artırır. Yüksek motivasyonun bu sonuçları ise olumlu bir iletişim ortamı ve örgüt kültürünün daha pozitif algılanmasını sağlar, yeni fikirlerin örgüt kültürüne entegre edilmesine olanak tanır, örgüt kültürünün benimsenmesini, geliştirilmesini ve güçlendirilmesini destekler. Diğer yönüyle “katılım”, “tutarlılık”, “uyum yeteneği” ve “misyon” boyutları gelişmiş, güçlü ve etkili bir örgüt kültürü, çalışanların içsel, dışsal ve hedefsel olarak motivasyonlarını artırmaktadır. Motivasyon ile örgüt kültürü arasındaki pozitif ilişkinin yüksek düzeyden ziyade, orta düzeyde olması ise; örgüt kültürünün misyon boyutunda yer alan “uzun-dönemli bakış açısı, iş programı ve başarı gerekleri”, “işletme misyonu, vizyonu ve temel hedefleri”, “stratejik iş-planlaması” maddelerinin çalışanlar - özellikle gişe ve güvenlik görevlileri- tarafından yeterince algılanamaması ile açıklanmaktadır (Rahbi vd., 2017: 7).

Son olarak aracı role ilişkin regresyon sonuçlarına göre, bankacılık sektöründe şube çalışanlarında otoriter yönetici tarzı ile motivasyon arasındaki ilişkiye örgüt kültürünün aracılık etmesinin açıklamaları şunlar olabileceği düşünülmektedir: Otoriter yönetici tarzı, çalışanların

bağımsızlık ve katılım hislerini azaltarak, motivasyonlarını düşürebilir. Destekleyici, uyumlu ve katılımcı bir örgüt kültürü yoksa bu olumsuz etkiler daha da artar. Ancak, pozitif bir örgüt kültürü, motivasyonu dolaylı yoldan artırabilir. Otoriter bir yönetim altında bile çalışanlar desteklenmiş hissettiklerinde motivasyonları yükselebilir. Kısacası, örgüt kültürü, otoriter yönetici tarzı ile motivasyon arasındaki ilişkiyi şekillendiren kritik bir faktördür; olumlu olduğunda yöneticinin olumsuz etkisini hafifletirken, olumsuz olduğunda bu etkiyi artırır.

Diğer yandan örgüt kültürü, demokratik yönetici tarzı ile motivasyon arasındaki ilişkiye de aracılık etmektedir. Demokratik yönetici tarzı, çalışanların karar alma süreçlerine katılımını teşvik ederek, açık ve iki yönlü iletişimi destekleyerek, düzenli geri bildirim sağlayarak ve yenilikçi düşünmeyi teşvik ederek motivasyonu artırır. Pozitif, destekleyici, uyumlu ve katılımcı bir örgüt kültürü, bu olumlu etkileri daha da artırır. Sonuç olarak, örgüt kültürü, demokratik yönetim tarzının motivasyon üzerindeki etkisini şekillendirerek çalışanların iş yerindeki deneyimlerini, değerli hissedilmesini, iletişim ortamını, bağlılıklarını ve yenilikçi düşünmesini güçlendirir.

Öneri olarak; kamu bankalarının daha modern, katılımcı, uyumlu ve destekleyici bir yönetici anlayışı benimsemesi düşünülmektedir. Hem kamu hem de özel banka yöneticilerinin, daha düşük yaş, eğitim düzeyi ve iş deneyimine sahip çalışanlara –özellikle gişe bölümü- daha demokratik bir tarzda davranmaları ve örgüt kültürünün, görünmeyen anlam ve değerleri, şube yöneticisi ve kurumsal eğitim faaliyetleri ile bu bölüm çalışanları tarafından anlaşılmasını ve benimsenmesini sağlamaları önemlidir. Ayrıca, otoriter yönetici tarzının olumsuz etkilerini en aza indirmek için, yüksek içsel, dışsal ve hedef odaklı motivasyona ve eğitim seviyesine sahip bireylerin işe alınması, eğitim faaliyetlerine odaklanması, yöneticilerin eğitilmesi ve İK birimi tarafından çalışan memnuniyetinin takip edilmesi önerilmektedir. Bu kişilere hem “görev odaklı”, hem de “çalışan odaklı” bir yaklaşım birlikte ele alınmalıdır.

Gelecek önerileri ise temel olarak değişkenler ve sektör yönüyledir. Değişkenler yönüyle; dönüşümcü yönetici tarzı gibi diğer yöneticilik tarzlarının da bu kapsamda incelenmesi, şartlara bağlı olarak uygun yönetici tarzının ve iç-dış çevrenin uyum ve bütünlüğünü sağlayacak bir örgüt kültürünün ne olabileceğinin araştırılması önerilmektedir. Bunun yanında sektör yönüyle ise, sadece banka şubeleri değil, dijital bankacılık hizmetleri veya mobil bankacılık gibi yeni bankacılık alanlarındaki çalışanlara yönelik benzer bir analiz yapılması, bu sektörde zaman içinde değişen yönetici tarzının motivasyon üzerindeki etkisinin araştırılması ve bu araştırma konusu kapsamında diğer sektörlerle bu sektörün karşılaştırılması önerilmektedir.

Araştırma bulguları, çalışmanın zaman çerçevesi, bankacılık sektörü, İstanbul ili, mevduat bankacılığı ve fiziksel şubelerle sınırlıdır. Bu nedenle, tüm bankacılık sektörünü kapsamamaktadır. Ayrıca, banka şubelerindeki yoğun çalışma temposu içinde, uzun nitelikteki ankete verilen yanıtların dürüstlüğü ve doğruluğu başka bir sınırlamayı başka bir sınırlama teşkil etmektedir.

Diğer yandan bu araştırma, demokratik ve otoriter yönetici tarzlarının motivasyon üzerindeki etkisinde örgüt kültürünün aracılık rolünü incelemekle ve aynı zamanda, bu amaç doğrultusunda kamu ve özel banka şube çalışanlarını karşılaştırmalı olarak ele almakla, literatürde ilk olma özelliğine sahiptir.

Kaynaklar

- Aswathappa, K. (2013). *Human resource management text and cases*. McGraw Hill Education (India) Private Limited.
- Başar, A., Kabak, Ö. ve Topçu, Y. İ. (2015). Banka şubeleri için uygun yer seçiminin belirlenmesine yönelik tabu arama yaklaşımı: Bir Türk bankası uygulaması. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 26 (3), 2-22. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/751868>
- Başar, E. C. (2021). *Kültür ve iş motivasyonu ilişkisi: Bankacılık sektörüne yönelik karşılaştırmalı bir analiz* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Bock, P. K. (2001). *İnsan davranışının kültürel temelleri*. İmge Kitabevi.
- Bosi, A. (2008). *Colony, cult and culture*. University of Massachusetts Dartmouth.
- Cambridge, R.S. (2015). Organisational culture. S. O. Idowu ve R. Schmidpeter (Ed.), *Dictionary of corporate social responsibility* içinde (s. 406-407). Springer International Publishing.
- Can, E., Büyükbalcı, P., Bal, Y. ve Ertemsir, E. (2016). *Günümüz işletmelerinin yönetimi*. Beta Yayınları.
- Collins, D. (2005). *Organizational change - sociological perspectives*. Routledge Press.
- David, F.R. ve David, F.R. (2017). *Strategic management, concepts and cases- A competitive advantage approach*. Pearson Education.
- Davis, K. (1988). *İşletmede insan davranışı-Örgütsel davranış*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- DeCenzo, D. A., Robbins, S.P. ve Verhulst, S.L. (2017). *İnsan kaynakları yönetiminin temelleri*. Nobel Yayınları.
- Denison, D. R. ve Mishra, A. K. (1995). Toward a theory of organizational culture and effectiveness. *Organization Science*, 6(2), 204-223. <https://doi.org/10.1287/orsc.6.2.204>
- DuBrin, A.J. (2010). *Essentials of management*. Cengage Learning.
- Eren, E. (2012). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. Beta Yayınları.
- Erkal, M.E., Baloğlu, B. ve Baloğlu, F. (1997). *Ansiklopedik sosyoloji sözlüğü*. Der Yayınları.
- Erkutlu, H.V. (2020). *Örgütsel davranış sözlüğü*. Akademisyen Kitabevi.
- Eroğlu, F. (2017). *Davranış bilimleri*. Beta Yayınları.
- Ferrell, O.C., Fraedrich, J. ve Ferrell, L. (2013). *Business ethics: Ethical decision making & cases*. Cengage Learning.
- Friedman, J. P. (2000). *Dictionary of business terms*. Barron's Educational Series.
- Gastil, J. (1994). A definition and illustration of democratic leadership. *Human Relations*, 47(8), 953-975. <https://doi.org/10.1177/001872679404700805>
- Güney, S. (2023). *İşletmelerde yönetim ve organizasyon*. Nobel Yayınları.
- Hayes, N. (2018). *Psikolojiyi anlamak*. Optimist Yayınları.
- Hunt, M. (1998). İnsanların potansiyellerini serbest bırakmak. R. H. Rosen (Ed.), *İnsan yönetimi-İşletmeyi içeriden dışarıya dönüştürmek* içinde (s.134-142). Mess Yayınları.
- Ivanovic, A. ve Collin, P. H. (2003). *Dictionary of human resources and personnel management*. A & C Black Publishers.
- Kantar, H. (2008). *İşletmede motivasyon*. Kum Saati Yayınları.
- Karabulut, M. (2019). *İş yaşamında yöneticiye güvenin çalışanın motivasyonuna etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Karaca, Ö. F. (2017). *Sağlık kuruluşlarında yöneticilerin otoriter ve demokratik liderlik davranışlarının çalışanların motivasyonu üzerindeki etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Keskinoğlu, O.S. (2022). *Eril ve dişil liderlik tarzları ile iş tatmini ilişkisi: Bankacılık sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmit.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenilirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48. <https://doi.org/10.5455/jmood.20160307122823>

- Kırel, Ç. (2013). Liderlik ve kuramları. S. Ünlü (Ed.), *Sosyal psikoloji II* içinde (s.18-34). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kondalkar, V. G. (2007). *Organizational behaviour*. New Age International Ltd.
- Kurian, G. T. (2013). *The AMA dictionary of business and management*. American Management Association.
- Kuzulugil, S. (2009). *Does one size fit all? Value-based subcultures and leadership preferences in Turkey* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Langton, N., Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2014). *Fundamentals of organizational behaviour*. Pearson Education.
- Luthans, F. (2011). *Organizational behavior: An evidence-based approach*. McGraw-Hill Companies.
- MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M. ve Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect: Distribution of the product and resampling methods. *Multivariate Behavioral Research*, 39(1), 99-128. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr3901_4
- Middleton, J. (2002). *Culture*. Capstone Publishing.
- Millmore, M., Lewis, P., Saunders, M., Thornhill, A. ve Morrow, T. (2007). *Strategic human resource management- Contemporary issues*. Pearson Education.
- Mullins, L. J. (2016). *Management and organisational behaviour*. Pearson Education Limited. <https://rb.gy/70mdcy>
- Öksüz, E.Ü. (2021). *Örgüt içi iletişimin örgütsel bağlılığa ve çalışan motivasyonuna etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Öncel, M.U. (2021). *Stratejik kararların, iş tatmini, çalışan motivasyonu ve kârlılık üzerine etkisi: Bankacılık sektöründe bir uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul.
- Parker, M., Fournier, V. ve Reedy, P. (2007). *The dictionary of alternatives: Utopianism and organization*. London: Zed Books. <https://doi.org/10.5040/9781350223073>
- Pheysey, D. C. (2003). *Organizational cultures- Types and transformations*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203028568>
- Rahbi, D., Khalid, K. ve Khan, M. (2017). The effects of leadership styles on team motivation. *Academy of Strategic Management Journal*, 16(2), 1-14. <https://rebrand.ly/wd3n2ry>
- Ray, S. ve Ray, I. A. (2012). Understanding democratic leadership: Some key issues and perception with reference to India's freedom movement. *Afro Asian Journal of Social Sciences*, 3(3.1), 1-26. <https://www.onlineresearchjournals.com/aajoss/art/83.pdf>
- Robbins, S. P., Judge, T. A. ve Campbell, T. T. (2017). *Organizational behaviour*. Prentice Hall.
- Rothaermel, F.T. (2019). *Strategic management*. McGraw-Hill Education.
- Rue, L. W. ve Byars, L. L. (2009). *Management skills and application*. McGraw-Hill/Irwin.
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (2005). *Örgütsel psikoloji*. Alfa Aktüel Yayınları.
- Samson, D., Donnet, T. ve Daft, R. L. (2018). *Fundamentals of management*. Cengage Learning.
- Sargut, A.S. (2015). *Lider yöneticinin benliğine yolculuk*. Beta Yayınları.
- Sharma, J. K. ve Singh, S. K. (2013). A study on the democratic style of leadership. *International Journal of Management and Information Technology*, 3(2), 54-57. <https://doi.org/10.24297/ijmit.v3i2.1367>
- Sitkin, A. ve Mangion-Thornley, K. (2021). *Absolute essentials of international business*. <https://doi.org/10.4324/9780429022234>
- Stack, J. (1998). Kendinizi ve işi paylaşmak. R. H. Rosen (Ed.), *İnsan yönetimi-İşletmeyi içeriden dışarıya dönüştürmek* içinde (s.97-106). Mess Yayınları.
- Statt, D. A. (2004). *The routledge dictionary of business management*. Routledge Press.

- Şevik, N. ve Acaray, A. (2018). The effect of corporate culture on corporate identity: A research in banking sector. S. Nart ve Y.T. Yıldırım (Ed.), *Current debates in management & organization* içinde (s. 191-205). Ijopeç Publication.
- Şimşek, E. (2013). Motivasyon. A. Şimşek ve Ö. Eroğlu (Ed.), *Davranış bilimleri* içinde (s.166-199). Eğitim Kitabevi.
- Tınaz, P. (2013). *Çalışma yaşamından örnek olaylar*. Beta Yayınları.
- Treviño, L. K. ve Nelson, K. A. (2014). *Managing business ethics: Straight talk about how to do it right*. Wiley.
- Tuna, Y. (2013). Güdüler ve güdülenme. S. Ünlü (Ed.), *Birey ve davranış* içinde (s. 2-19). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türker, M. (2013). *The mediating role of motivation types in employees' organizational commitment and perceived leadership styles relationship* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Tüzün, P. (2020). *Banka çalışanlarının iş güvencesizliği algısında yöneticilerin liderlik tarzı ve güç mesafesinin etkisi: Kontrol odağının aracılık rolü üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
- Uyargil, C. (2018). Performans değerlendirme. *İnsan kaynakları yönetimi* içinde (s. 218-278). Beta Yayınları.
- Ülkü, T. (2023). *Karanlık ve aydınlık kişiliğin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar üzerindeki rolü: Bir karma yöntem araştırması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Tokat.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2004). *Çağdaş sosyoloji kuramları-Klasik geleneğin geliştirilmesi*. Punto Yayınları.
- Weiss, J. W. (2014). *Business ethics: A stakeholder and issues management approach*. Berrett-Koehler Publishers.
- Wicks, R. (2015). Personal and professional management. R. Smith, D. King, R. Sidhu ve D. Skelsey (Ed.), *The effective change manager's handbook* içinde (s. 492-535). Kogan Page Limited.
- Yahyagil, M. Y. (2004). The interdependence between the concepts of organizational culture and organizational climate: An empirical investigation. *Journal of Business Administration*, 33(1), 69-98.
- Zastrow, C. (2017). *Introduction to socialwork and socialwelfare empowering people*. Cengage Learning.

Yükseköğretimde Yapay Zekâ: Öğrenci Tutumları ve Akademisyen Görüşleri

Artificial Intelligence in Higher Education: Student Attitudes and Academician Perspectives

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1588001>

Hasan Selçuk ETİ*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:

Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:

19.11.2024

Kabul Tarihi:

08.02.2025

© 2025 İKTİSAD

Tüm hakları
saklıdır.

Bu araştırma, yükseköğretimde yapay zekâ kullanımına ilişkin öğrenci tutumlarını ve akademisyen görüşlerini karma yöntem yaklaşımıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Veriler, 400 lisans öğrencisinden anket yoluyla ve 10 akademisyenle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerle toplanmıştır. Nicel bulgular, öğrencilerin yapay zekâya yönelik olumlu tutum sergilediğini göstermiş, öğrenciler yapay zekâ araçlarını kullanmada orta düzeyde yetkinlik bildirmiş ve bunları öncelikle yaratıcı yazım, görsel oluşturma ve dil öğrenme amacıyla kullandıklarını belirtmişlerdir. Öğrenciler, kişiselleştirilmiş öğrenme fırsatları ve karmaşık konuları daha kolay anlama gibi avantajları vurgularken, eğitimde eşitsizlikler ve yanlış bilgi riskleri konusunda endişelerini dile getirmişlerdir. Nitel bulgular, akademisyenlerin yapay zekâ teknolojilerine karşı hem olumlu hem de temkinli bir duruş sergilediğini göstermiştir. Akademisyenler, yapay zekânın araştırma, veri analizi ve eğitim desteğindeki potansiyelini kabul ederken, temel becerilerin zayıflaması ve veri güvenliği konularında endişe duymaktadır. Yükseköğretimde kapsamlı bir dönüşüm öngören akademisyenler, yapay zekânın etkili ve etik kullanımı için detaylı bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamaktadır. Araştırma, yükseköğretimde yapay zekâ entegrasyonunun kaçınılmaz olduğu, ancak etkili ve etik uygulama için kurumsal politika ve düzenlemelerin gerekli olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, yükseköğretim, öğrenci tutumları, akademisyen görüşleri, karma yöntem.

Abstract

Article Info

Paper Type:

Research Paper

Received:

19.11.2024

Accepted:

08.02.2025

© 2025 JEBUPOR

All rights
reserved.

This research aims to examine student attitudes and academic perspectives regarding the use of artificial intelligence in higher education through a mixed-method approach. Data was collected from 400 undergraduate students through surveys and semi-structured interviews were conducted with 10 academics. Quantitative findings revealed positive student attitudes toward AI, with students reporting moderate competency in using AI tools, primarily for creative writing, image generation, and language learning. Students highlighted advantages such as personalized learning opportunities and easier understanding of complex topics, while expressing concerns about educational inequalities and misinformation risks. Qualitative findings showed academics maintaining both positive and cautious stances toward AI technologies. Academics recognized AI's potential in research, data analysis, and educational support, while expressing concerns about the weakening of basic skills and data security. They anticipate a comprehensive transformation in higher education and emphasize the need for a thorough approach to AI's effective and ethical use. The research concludes that while AI integration in higher education is inevitable, institutional policies and regulations are essential for its effective and ethical implementation.

Keywords: Artificial intelligence, higher education, student attitudes, academic perspectives, mixed method.

Atıf/ to Cite (APA): Eti, H. S. (2025). Yükseköğretimde yapay zekâ: Öğrenci tutumları ve akademisyen görüşleri. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 132-153. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1588001>

* ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, hseti@nku.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

This study aims to examine student attitudes and academic perspectives regarding the use of artificial intelligence (AI) technologies in higher education. The study seeks to answer the following key questions:

- What are undergraduate students' attitudes towards the use of AI?
- What are academics' perspectives on the use of AI in higher education?

The use of AI in higher education has a wide-ranging impact, spanning teaching and learning processes, as well as management and research areas. However, comprehensive studies that address both student and academic perspectives for the effective and ethical integration of these technologies remain limited. In this context, this study aims to fill this gap in the literature and provide recommendations for the effective use of AI in higher education.

Literature Review:

The literature indicates that students generally have a positive attitude towards AI (Dhawan and Batra, 2020; Chatterjee and Bhattacharjee, 2020), but they also express concerns depending on its application areas and potential risks. Academics, on the other hand, acknowledge the benefits of AI in areas such as research and data analysis but highlight ethical concerns and the potential weakening of fundamental skills (Pisica et al., 2023; McGrath et al., 2023). Unlike previous studies, this research evaluates the impact of AI in higher education more comprehensively by simultaneously addressing the perspectives of both students and academics. Furthermore, it seeks to make an original contribution to the field by offering policy recommendations for the effective and ethical integration of AI.

Methodology:

This study was conducted using a mixed-methods approach that combines quantitative and qualitative methods. In the quantitative phase, data were collected through surveys from 400 undergraduate students studying at Tekirdağ Namık Kemal University. The sample was determined using a stratified random sampling method. Quantitative data were gathered using a Demographic Information Form and the General Attitudes Towards Artificial Intelligence Scale (GAAS-AI). Quantitative data were analyzed using SPSS v27 software, employing descriptive statistics such as frequencies, percentages, and means. In the qualitative phase, data were collected through semi-structured interviews conducted with 10 academics selected via purposive sampling. Qualitative data were analyzed through content analysis, where codes and themes were identified and organized.

Results and Conclusions:

The findings of the study indicate that students generally hold positive attitudes toward AI. Students reported using AI tools primarily for creative writing, image generation, and language learning, emphasizing that these technologies offer opportunities for personalized learning. However, they also highlighted risks such as increased educational inequalities and the spread of misinformation. On the other hand, academics emphasized the benefits of AI in areas such as research and data analysis while expressing concerns about the weakening of fundamental skills, data security, and ethical issues. Academics foresee an inevitable transformation in higher education driven by AI and emphasize the importance of discipline-specific approaches and ethical guidelines during this process.

In conclusion, this study highlights the need for institutional policies to ensure the effective and ethical use of AI in higher education. It recommends developing strategies that maximize the advantages of AI, such as personalized learning and academic support, while minimizing ethical and security risks. Future research is suggested to compare AI applications across different universities and investigate the impact of AI on learning outcomes.

1. Giriş

Yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin hızlı gelişimi ve yaygınlaşması, eğitim başta olmak üzere birçok alanı derinden etkilemektedir. Son yıllarda YZ'nin yükseköğretimde kullanımının hızla arttığı gözlemlenmektedir (Crompton ve Burke, 2023: 2). Günümüzde YZ teknolojileri, öğretim ve öğrenme süreçlerinden araştırma ve yönetim alanlarına kadar yükseköğretimin çeşitli boyutlarında kullanılmaktadır (UNESCO, 2023: 9). YZ'nin yükseköğretimde kullanımı, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunma, öğrenci performansını izleme, hızlı geri bildirim sağlama ve karmaşık konuların anlaşılmasını kolaylaştırma gibi önemli fırsatlar sunmaktadır (Crompton ve Burke, 2023: 2; Rodway ve Schepman, 2023: 2). Bununla birlikte, veri güvenliği, akademik dürüstlük, eğitimde eşitsizlik ve temel becerilerin zayıflaması gibi çeşitli endişeler de gündeme gelmektedir (Pisica vd., 2023: 1).

Literatür incelendiğinde, YZ'nin yükseköğretimde kullanımına ilişkin çalışmaların genellikle ya öğrenci tutumlarına (Chatterjee ve Bhattacharjee, 2020; Dhawan ve Batra, 2020) ya da akademisyen görüşlerine (Pisica vd., 2023; McGrath vd., 2023) ayrı ayrı odaklandığı görülmektedir. Her iki paydaş grubun perspektifini bir arada ele alan çalışmaların sınırlı olması, yükseköğretimde YZ kullanımına ilişkin bütüncül bir bakış açısı geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, Türkiye bağlamında YZ'nin yükseköğretimde kullanımını kapsamlı bir şekilde inceleyen çalışmaların azlığı da dikkat çekmektedir.

Bu araştırma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedefleyerek, yükseköğretimde YZ kullanımına ilişkin öğrenci tutumlarını ve akademisyen görüşlerini karma yöntem yaklaşımıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın önemi, üç temel noktada ortaya çıkmaktadır. Birincisi, karma yöntem yaklaşımı kullanılarak hem nicel hem de nitel verilerin bir arada değerlendirilmesi, konunun daha derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. İkincisi, öğrenci ve akademisyen perspektiflerinin bir arada incelenmesi, yükseköğretimde YZ kullanımına ilişkin daha kapsamlı ve bütüncül bir anlayış geliştirmeye katkıda bulunmaktadır. Üçüncüsü ise, çalışmanın Türkiye'deki bir devlet üniversitesinde gerçekleştirilmiş olması, ulusal bağlamda YZ'nin yükseköğretimde kullanımına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- i. Lisans öğrencilerinin yapay zekâ kullanımına yönelik tutumları nasıldır?
- ii. Akademisyenlerin yükseköğretimde yapay zekâ kullanımına ilişkin görüşleri nelerdir?

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Yapay Zekâ Kavramı

YZ, insan benzeri süreçleri gerçekleştirebilen ve bu süreçleri öğrenme, uyum sağlama, sentezleme ve karmaşık görevleri işleme gibi yeteneklerle destekleyen bilgi işlem sistemleri olarak ifade edilmektedir (Popenici ve Kerr, 2017: 2; Crompton ve Burke, 2023: 2). Chatterjee ve Bhattacharjee (2020: 3445), YZ'yi, uyum sağlama ve karmaşık görevleri işlemek için gereken çeşitli verileri kullanabilen hesaplama sistemleri olarak tanımlamaktadır. Kuleto vd. (2021: 2) ise YZ'yi, görsel algı, konuşma tanıma, karar verme ve diller arası çeviri gibi normalde insan zekâsı gerektiren görevleri gerçekleştirebilen bilgisayar sistemlerinin teorisi ve geliştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, makine öğrenimini, YZ'nin bir alt dalı olarak tanımlamakta ve insan öğrenme şekillerini taklit etmek için veri ve algoritmaların kullanılmasına odaklanan bir alan olarak açıklamaktadır.

YZ'nin bilimsel ve mühendislik boyutu, insan zekâsıyla ilgili görevleri yerine getiren akıllı bilgisayarlar veya programlar oluşturmak üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda, YZ, insan zekâsının problem çözme, akıl yürütme, çıkarım yapma ve genelleme gibi yeteneklerini simüle etme amacı taşımaktadır (Şahin ve Yıldırım, 2024: 304). Yurt ve Kaşarcı (2024: 309), YZ'yi, bilgisayarlarda akıllı davranışı simüle etmeye odaklanan ve insan davranışını taklit ederek geliştirmeyi amaçlayan bilgisayar biliminin bir dalı olarak ifade etmektedir.

YZ, işlev ve kapasitelerine göre üç ana kategoriye ayrılmaktadır (Dhawan ve Batra, 2020: 12).

- Yapay Dar Zekâ (ANI-Artificial Narrow Intelligence), belirli bir görevi yerine getirmek üzere tasarlanmış sistemleri ifade etmektedir ve günümüzde en yaygın kullanılan YZ türüdür. Sesli asistanlar, öneri sistemleri ve görüntü tanıma yazılımları ANI'nin örneklerindedir. ANI'nin yalnızca mevcut duruma tepki veren "reaktif makineler" ve geçmiş verileri analiz ederek kararlarına entegre edebilen "sınırlı hafıza" olmak üzere iki ana işleve sahip olduğu belirtilmektedir (UNESCO, 2023: 7).
- Yapay Genel Zekâ (AGI-Artificial General Intelligence), insan benzeri bilişsel yeteneklere sahip, geniş bir yelpazede düşünebilen, problem çözebilen ve öğrenebilen sistemlerdir. AGI, insan zekâsı seviyesinde veya üzerinde performans gösterebilecek esnek ve uyumlu yapılar geliştirmeyi hedeflemektedir (Dhawan ve Batra, 2020: 12).
- Yapay Süper Zekâ (Artificial Super Intelligence), teorik bir kavram olup, insan zekâsını her alanda aşabilecek sistemleri ifade etmektedir. Henüz pratik bir uygulaması bulunmamakla birlikte, ASI'nin geliştirilmesi, etik ve güvenlik konularında ciddi tartışmalara yol açmaktadır (Bates vd., 2020: 4; Dhawan ve Batra, 2020: 12).

2.2. Yükseköğretimde Yapay Zekâ

YZ, akademi ve eğitimde önemli bir unsur haline gelmiş ve teknolojiyi önemli ve avantajlı bir bileşen olarak kullanmaktadır (Yurt ve Kaşaracı, 2024: 309). Özellikle son yıllarda YZ'nin yükseköğretimde kullanımının hızla arttığı belirtilmektedir (Chu vd., 2022; Crompton ve Burke, 2023: 2). YZ teknolojilerinin akademisyenler ve öğrenciler tarafından giderek daha fazla kullanılacağı öngörülmektedir (Yalcinkaya vd., 2024: 722). Öğrencilerin %83,2'si YZ'nin eğitime dahil edilmesi gerektiğini, %89,3'ü ise gelecekte YZ teknolojilerini kullanabileceklerini belirtmiştir (Yalcinkaya vd., 2024: 728). Bu artışın sebepleri arasında, YZ'nin farklı öğrenci türlerinin ihtiyaçlarına göre öğretimi uyarlama (Verdú vd., 2017), kişiselleştirilmiş hızlı geri bildirim sağlama (Dever vd., 2020), değerlendirmeler geliştirme (Baykasoglu vd., 2018) ve akademik başarıyı tahmin etme (Çağataylı ve Çelebi, 2022) gibi alanlarda sunduğu olanaklar gösterilebilir (Crompton ve Burke, 2023: 2).

YZ teknolojileri, yükseköğretim kurumlarının operasyonel ve eğitim uygulamalarını geliştirme fırsatı sunmaktadır. Yükseköğretim kurumlarında YZ teknolojilerinin kullanımının önemli ölçüde artması ve bu teknolojilerin öğretme ve öğrenmeyi dönüştürmesi beklenmektedir. YZ teknolojileri, öğrencilere 7/24 akademik danışmanlık sağlayabilir ve üniversite yaşamının birçok yönü hakkında bilgi kaynağı olarak hizmet verebilir. Ayrıca YZ, öğrenci performansını izlemek ve gelecekteki performansı tahmin etmek için kullanılabilir, böylece risk altındaki öğrencilere müdahale edilebilir (Rodway ve Schepman, 2023: 2-3). YZ uygulamaları kullanılarak, öğrencilerin belirli akademik görevleriyle uyumlu olarak ders içeriğini yapılandırılmalarına olanak tanıyan kişiselleştirilmiş öğrenme ortamlarının oluşturulması mümkün hale gelmektedir (Yurt ve Kaşaracı, 2024: 309).

Yükseköğretimde YZ kullanımı öğretim ve öğrenme, araştırma, yönetim ve toplum katılımı gibi alanlarda görülmektedir (UNESCO, 2023: 9). Öğretim ve öğrenme süreçlerinde YZ, olasılık motoru, Sokratik rakip, işbirliği koçu, yan rehber, kişisel öğretmen, ortak tasarımcı, keşif laboratuvarı, çalışma arkadaşı, motivasyon sağlayıcı ve dinamik değerlendirici gibi roller üstlenebilmektedir (UNESCO, 2023: 9). Öğrencilere kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunan YZ, öğrenme sürecini daha esnek ve erişilebilir hale getirmektedir (Pisica vd., 2023: 7). Yükseköğretimde YZ kullanımı, özellikle Akıllı Öğretim Sistemleri (ITS- Intelligent Tutoring Systems) ve çevrimiçi öğrenme alanlarında yaygınlaşmaktadır. ITS'ler, bilim, matematik, diller ve diğer disiplinlerin öğretilmesi için kullanılan otomatik öğreticilere dayanmaktadır. Bu sistemler, öğrencilerin çeşitli öğrenme ihtiyaçlarını ve stillerini ele alarak geleneksel sınıfların boyutlarını önemli ölçüde genişletmiştir (Ocaña-Fernandez vd., 2019: 562). Lin vd. (2018), YZ'nin çevrimiçi öğrenmede verimliliği artırmak ve "öğrencileri birbirleriyle ve öğretmenleriyle asenkron çevrimiçi

ortamlarda bağlantı kurmak için" kullanılabilirliğini öne sürmektedir (aktaran Göksel ve Bozkurt, 2019: 232). Araştırma sürecinde ise YZ, literatür taraması, veri analizi, makale yazımı ve düzenleme gibi aşamalarda kullanılabilir (UNESCO, 2023: 9-10). Araştırma alanında YZ, büyük miktarda veriyi analiz etme, bilgileri yapılandırma ve kategorize etme konusunda yardımcı olmaktadır (Pisica vd., 2023: 8). Yönetim alanında ise başvuru yapan adayların sorularını yanıtlama, öğrencilerin ders kaydı ve idari bilgilere erişimi gibi konularda kullanılabilirliği belirtilmektedir (UNESCO, 2023: 10).

Kuleto vd. (2021: 3), YZ ve makine öğreniminin yükseköğretimde kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunma, öğrenci becerilerini geliştirme, işbirlikçi öğrenme ortamı sağlama, kurumun güvenliğini ve verimliliğini artırma, büyük miktarda veri paylaşımı ve depolanması, araştırmacılara esnek ve erişilebilir bir hesaplama ortamı sağlama gibi çeşitli alanlarda kullanıldığını belirtmektedir. Örneğin, Derby Üniversitesi'nde öğrencilerin dersten ayrılma olasılığını tahmin etmek için veri izleme sistemi kullanılmakta ve Georgia Tech'te Profesör Ashok Goel tarafından geliştirilen Jill Watson adlı YZ destekli öğretim asistanı öğrencilerle etkileşim kurmaktadır (Kuleto vd., 2021: 2). Chatterjee ve Bhattacharjee (2020: 3444-3445) ise YZ'nin yükseköğretimde öğrenmenin kişiselleştirilmesi, chatbotlar aracılığıyla öğrencilere kişiselleştirilmiş yardım sağlama, öğrenci hizmetleri ve idari karar verme süreçlerinde destek, "akıllı içerik" hazırlama, değerlendirme ve öğrenci yeteneklerinin değerlendirilmesi sistemlerini modernleştirme gibi çeşitli alanlarda kullanıldığını belirtmektedir.

Bates vd. (2020: 2), yükseköğretimde YZ uygulamalarının profilleme ve tahmin, akıllı öğretme sistemleri, değerlendirme ve ölçme, uyarlanabilir sistemler ve kişiselleştirme olmak üzere dört temel alanını belirlemiştir. Zawacki-Richter vd. (2019: 11-12) ise yükseköğretimde YZ uygulamalarını profilleme ve tahmin, değerlendirme ve ölçme, uyarlanabilir sistemler ve kişiselleştirme, akıllı öğretim sistemleri olmak üzere dört ana kategoride sınıflandırmıştır. Bu kategoriler altında, öğrenci başarısını tahmin etme, otomatik not verme, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunma ve akıllı öğretim asistanları gibi çeşitli uygulamalar yer almaktadır (Zawacki-Richter vd., 2019: 11-21). Yükseköğretimde kullanılan YZ uygulamaları arasında akıllı öğretme sistemleri, sohbet robotları, otomatik not verme sistemleri, çevrimiçi sınav gözetimi, sanal gerçeklik sistemleri ve kariyer danışmanlığı bulunmaktadır (Rodway ve Schepman, 2023: 2-3).

YZ teknolojileri, yükseköğretim kurumlarının operasyonel ve eğitim uygulamalarını geliştirme fırsatı sunmaktadır. Yükseköğretim kurumlarında YZ teknolojilerinin kullanımının önemli ölçüde artması ve bu teknolojilerin öğretme ve öğrenmeyi dönüştürmesi beklenmektedir (Rodway ve Schepman, 2023: 2). Diğer taraftan, yükseköğretimde YZ ve öğrenme analitiğinin mevcut kullanımının, büyük ölçüde eğitim kurumlarından gelen talep eksikliği nedeniyle henüz ön aşamada olduğu belirtilmektedir (Bates vd., 2020: 3). Yükseköğretim kurumlarının YZ'ye uyum sağlama sürecinde bazı öneriler sunulmuştur:

- Öğretim üyeleri, personel, öğrenciler ve diğer paydaşlar için YZ'nin etkisini tartışma fırsatları yaratmak,
- YZ'nin nasıl ve ne zaman kullanılabilirliğine (ve ne zaman kullanılamayacağına) dair net yönergeler oluşturmak,
- YZ kullanımını ders öğrenme çıktılarıyla ilişkilendirmek,
- Tüm değerlendirme ve sınav biçimlerini gözden geçirmek,
- Akademik dürüstlük/dürüstlük ile ilgili politikaları gözden geçirmek ve güncellemek,
- Öğretmenleri, araştırmacıları ve öğrencileri YZ'ye yönelttikleri soruları geliştirmeleri için eğitmek,
- Akademik personel için akran desteği ve mentorluk sağlanması,
- Öğretim ve YZ'nin araştırmada kullanılması konusunda iyi uygulamaları paylaşmak önerilmiştir (UNESCO, 2023: 13).

2.3. Öğrencilerin Yapay Zekâ Teknolojilerine Yönelik Tutumları

Yükseköğretimde YZ'nin hızla yaygınlaşması, öğrencilerin bu teknolojilere yönelik tutumlarını önemli bir araştırma konusu haline getirmiştir. Günümüz öğrencileri, yaşları itibarıyla genellikle "dijital yerliler" olarak adlandırılmakta ve değişen teknolojilerle, yeni veri iletim formatlarıyla ve yeni etkileşimli platformlarla iç içe bir yaşam sürmektedirler (Ocaña-Fernandez vd., 2019: 565). Bu durum, öğrencilerin YZ destekli eğitim ortamlarına uyum sağlama ve bu ortamlardan faydalanma becerilerine katkı sağlamaktadır. Araştırmalar, öğrencilerin YZ teknolojilerine yönelik tutumlarının genellikle olumlu olduğunu göstermektedir. Örneğin, Dhawan ve Batra'nın (2020: 16) çalışmasında, öğrencilerin %96,3'ü YZ'nin yükseköğretim için bir fırsat olduğunu düşünürken, sadece %13'ü bunu bir zorluk olarak görmüştür. Benzer şekilde, Chatterjee ve Bhattacharjee (2020: 3454) tarafından yapılan araştırmada da öğrencilerin YZ ve makine öğrenimi teknolojilerine karşı genel olarak olumlu tutumlar sergilediği görülmüştür. Öğrenciler, YZ'nin öğrenmeyi geliştirdiğini, özellikle becerilerin geliştirilmesi, işbirlikçi öğrenme ortamı sağlama ve erişilebilir bir araştırma ortamı oluşturma konularında etkili olduğunu düşünmektedir (Chatterjee ve Bhattacharjee, 2020: 3454-3455; Kuleto vd., 2021: 11-12).

Öğrencilerin YZ'ye yönelik olumlu tutumları, bu teknolojilerin sunduğu çeşitli olanaklarla ilişkilendirilebilir. Öğrenciler, YZ sayesinde daha iyi dijital beceriler kazanabilmekte ve gelecekteki iş piyasasının gereksinimlerine daha iyi hazırlanabilmektedir (Pisica vd., 2023: 8). Ayrıca, YZ destekli sistemler, öğrencilere kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunabilmekte, 7/24 akademik danışmanlık sağlayabilmekte ve öğrenme süreçlerini iyileştirmelerine yardımcı olabilmektedir (Crompton ve Burke, 2023: 3; Ouyang vd., 2022; Rodway ve Schepman, 2023: 2). Bununla birlikte, YZ teknolojilerine yönelik bazı endişeler de bulunmaktadır. Özellikle akademik dürüstlük konusunda endişeler dile getirilmiştir. Öğrencilerin ChatGPT'yi kullanarak ödev ve sınavları hazırlama veya yazma riskinin arttığı belirtilmektedir (UNESCO, 2023: 11). Bu durum, yükseköğretim kurumlarının YZ kullanımına ilişkin etik kurallar ve politikalar geliştirmesi konusunu ön plana çıkarmaktadır.

Öğrencilerin YZ destekli sistemlere karşı rahatlık düzeyleri ise uygulama alanına göre farklılık göstermektedir. Rodway ve Schepman'ın (2023) çalışmasına göre, öğrenciler YZ'nin kayıt işlemleriyle ilgili bilgi sağlama, sanal gerçeklik yoluyla öğrenme, öğrenme geliştirme koçluğu, bireyselleştirilmiş tanılayıcı öğretim ve kariyer gelişimi için beceri tavsiyesi gibi uygulamalarda daha rahat hissetmektedirler. Diğer taraftan, YZ'nin bir kursa kabul için öğrenci seçmesi ve ödevleri notlandırması konusunda daha fazla rahatsızlık duymaktadırlar (Rodway ve Schepman, 2023: 5). Bu durum, YZ'nin eğitimde kullanımının öğrenci özerkliği ve karar verme süreçlerine etkisine dair önemli soruları gündeme getirmektedir. Arif'in (2023) çalışması ise YZ'ye karşı tutumların karmaşık bir yapı sergileyebileceğini göstermektedir. Katılımcılar, YZ'ye karşı olumlu bir tutum sergilemesine rağmen (%70,4), çoğu katılımcı, gelecekteki YZ uygulamalarına yönelik korku ve endişelerini yansıtan düşük güven seviyeleri göstermiştir (Arif, 2023: 1). Bu durum, öğrencilerin YZ'nin potansiyel faydalarını fark etmelerine rağmen, bu teknolojilerin etik kullanımı, veri gizliliği ve olası olumsuz etkileri konusunda endişeler taşıdıklarını göstermektedir.

Sonuç olarak, öğrencilerin YZ teknolojilerine yönelik tutumları genel olarak olumlu olmakla birlikte, kullanım alanlarına ve potansiyel risklere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Yükseköğretim kurumlarının, öğrencilerin bu teknolojilere yönelik tutumlarını olumlu yönde geliştirmek ve endişelerini gidermek için çeşitli stratejiler uygulaması gerekmektedir. Dhawan ve Batra (2020: 19) tarafından önerilen stratejiler arasında, paydaşlar için YZ'nin etkisini tartışma fırsatları yaratmak, net kullanım yönergeleri oluşturmak, YZ kullanımını ders öğrenme çıktılarıyla ilişkilendirmek ve akademik dürüstlük politikalarını güncellemek yer almaktadır. Bu stratejilerin uygulanması, öğrencilerin YZ teknolojilerine yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyebilir ve bu teknolojilerin yükseköğretimde daha etkili bir şekilde kullanılmasını sağlayabilir.

2.4. Akademisyenlerin Yapay Zekâ Kullanımına İlişkin Görüşleri

Yükseköğretimde YZ teknolojilerinin kullanımı konusunda akademisyenlerin görüşleri çeşitlilik göstermektedir. Bu görüşler, YZ'nin potansiyel faydaları, olası riskleri ve etik kaygıları etrafında şekillenmektedir. Pisica vd. (2023: 1, 7-8) tarafından Romanyalı akademisyenlerle yapılan bir çalışmada, YZ'nin yükseköğretimde uygulanmasının avantajları ve dezavantajları konusunda çeşitli görüşler bildirilmiştir. Akademisyenler, YZ'nin öğretim-öğrenme sürecini geliştirme, araştırma sürecini hızlandırma ve uluslararası işbirliğini kolaylaştırma potansiyelini vurgulamışlardır. Bununla birlikte, bazı akademisyenler YZ'nin psikososyal etkiler, veri güvenliği, etik sorunlar ve işsizlik tehditleri gibi olumsuz yönlerine de dikkat çekmişlerdir.

McGrath vd. (2023: 48-49) tarafından yapılan bir araştırmada, üniversite akademisyenlerinin çoğunun YZ araçlarının daha adil sonuçlar elde etmek için kullanılmasını desteklediği görülmüştür. Özellikle birinci nesil öğrenciler ve öğrenme güçlüğü olan öğrenciler için YZ araçlarının kullanılması daha fazla destek görmüştür. Aynı çalışmada, kadın akademisyenlerin erkek akademisyenlere göre YZ araçlarının adil sonuçlar elde etmek için kullanılması gerektiğini daha yüksek oranda savunduğu belirtilmiştir. Akademisyenlerin YZ kullanımına yönelik istekliliği de araştırmalarda ele alınan bir diğer konudur. McGrath vd. (2023: 51) tarafından yapılan çalışmada, akademisyenlerin çoğunun (%48,4 - %65,3) öğrencilerin öğrenmesini kolaylaştırmak için bir öğrenme analisti veya YZ araçlarıyla çalışmak için öğretim zamanı ayırmaya istekli oldukları belirtilmiştir.

YZ'nin öğretim üyelerinin iş yükünü azaltma potansiyeli de akademisyenler tarafından vurgulanan bir diğer önemli noktadır. Zawacki-Richter vd. (2019: 21) tarafından yapılan çalışmada, otomatik not verme sistemleri gibi YZ uygulamalarının, öğretim üyelerinin yüzlerce veya binlerce ödevin değerlendirilmesi gibi zaman alıcı görevlerden kurtulmasına ve asıl görevlerine odaklanmasına yardımcı olabileceği belirtilmiştir. McKinsey'nin (2017) çalışmasına göre, öğretmenlerin zamanlarının %20 ile %40'ı arasındaki bir kısmı mevcut teknoloji kullanılarak otomatikleştirilebilecek faaliyetlere harcanmaktadır. Bu durum, öğretmenlerin haftada yaklaşık 13 saatini öğrenci sonuçlarını ve öğretmen memnuniyetini iyileştirmeye ayırabileceği anlamına gelmektedir (Kuleto vd., 2021: 5-6).

Bununla birlikte, akademisyenler YZ'nin yükseköğretimde kullanımına ilişkin bazı endişeler de dile getirmektedirler. Özellikle YZ'nin psikososyal etkileri, veri güvenliği, etik sorunlar ve işsizlik tehditleri gibi konular endişe yaratmaktadır (Pisica vd., 2023: 1). Örneğin, bazı akademisyenler, YZ'nin uygulanmasıyla birlikte, akademik ve idari personelin iş kaybı endişesi yaşayabileceğini belirtmişlerdir (Pisica vd., 2023: 9). Etik kaygılar ise YZ tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Akademisyenler, YZ'nin sınavlarda hile yapma potansiyelini ve değerlendirme süreçlerindeki olası hataları önemli etik sorunlar olarak görmektedirler (Pisica vd., 2023: 9).

Ocaña-Fernandez vd. (2019: 566) tarafından yapılan çalışmada, yeni nesil öğrencileri eğitme konusunda akademisyenlerin karşılaştığı zorluklar vurgulanmıştır. Çoğu eğitimcinin, yeni teknolojik dünyaya "dijital göçmen" olarak dahil olduğu ve yeni bir modelde yetişmiş yeni bir nesli eğitmeye çalışırken zorlu bir mücadele verdiği belirtilmiştir. Bu çerçevede, YZ'nin eğitimde etik ve etkili bir şekilde kullanılabilmesi için akademisyenlerin YZ okuryazarlığının artırılması büyük önem taşımaktadır. Ancak, McGrath vd. (2023: 53) tarafından yapılan bir çalışmada, katılımcı öğretmenlerin önemli bir kısmının (%36,8 - %41,3) YZ hakkında az veya hiç bilgiye sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu durum, üniversitelerin öğretmenlerin YZ okuryazarlığını artırmak için yeterli zaman ve kaynak ayırması gerektiğini göstermektedir (McGrath vd., 2023: 54-55).

Akademisyenler, YZ'nin yükseköğretimde kullanımına ilişkin politika geliştirme ihtiyacını da vurgulamaktadırlar. McArthur vd.'nin (2005) çalışmasında, araştırmacıların çabalarını sadece istatistiksel olarak anlamlı sonuçlarla sınırlanamamak için politika geliştirmenin gerekli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, YZ'nin eğitim süreçlerine entegrasyonu için etik politikalar geliştirme ve

YZ'nin insan verilerini nasıl kullanacağına dair etik sınırları açıkça tanımlama ihtiyacı vurgulanmıştır (Göksel ve Bozkurt, 2019: 232).

Sonuç olarak, akademisyenlerin YZ kullanımı konusunda hem değerli fırsatların hem de önemli zorlukların farkında oldukları görülmektedir. Bates vd. (2020: 6-7) tarafından belirtildiği gibi, eğitimcilerin YZ'nin potansiyeline yeterince dikkat etmediği ve daha çok etik sorunlar ve öğretmenlerin makinelerle değiştirilmesi potansiyeli gibi olumsuz yönlere odaklandığı görülmektedir. Bu nedenle, eğitimcilerin YZ'nin öğrenme ve pedagojiye sunabileceği potansiyel iyileştirmelere odaklanmak için bilgisayar bilimcilerle işbirliği yapmaları önerilmektedir. Ayrıca, üniversite akademisyenlerinin YZ okuryazarlığını artırması ve bunun için yeterli zaman ve kaynak ayırması gerektiği vurgulanmaktadır (McGrath vd., 2023: 54-55). YZ uygulamalarının etik ve pedagojik etkilerinin daha fazla tartışılması ve bu konuda daha fazla araştırma yapılması gerektiği de akademisyenler tarafından dile getirilen önemli bir noktadır (Zawacki-Richter vd., 2019: 21-22; Kuleto vd., 2021: 13-14).

3. Yöntem

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin güçlü yönlerini bir araya getirerek, araştırma problemine daha kapsamlı bir bakış açısı sunmayı amaçlayan karma yöntem (mixed method) yaklaşımı (Creswell ve Plano Clark, 2017) benimsenmiştir. Araştırmanın nicel boyutu, anket tekniği kullanılarak lisans öğrencilerinin yükseköğretimde yapay zekâ kullanımına yönelik tutumlarını ölçmeyi hedeflemektedir. Nitel boyut ise, yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilerek akademisyenlerin yapay zekâ teknolojilerinin yükseköğretimde kullanımına ilişkin görüşlerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın nicel bölümünün evreni, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde öğrenim gören tüm lisans öğrencilerini kapsamaktadır. Üniversitenin güncel verilerine göre, toplam öğrenci sayısı 33.997'dir (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, 2024). Bu sayı, araştırmanın nicel boyutu için hedef popülasyonu oluşturmaktadır. Nicel araştırma için %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile yapılan hesaplamalar sonucunda, minimum örneklem büyüklüğü 380 olarak tespit edilmiştir. Araştırmaya toplam 400 öğrenci katılmış ve gerekli örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır. Örneklem seçiminde, tabakalı rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin, üniversitenin farklı fakülte ve bölümlerinden öğrencilerin araştırmaya dahil edilmesini sağlayarak, örneklemin evreni daha iyi temsil etmesine olanak tanıması hedeflenmiştir. Her fakülteden, öğrenci sayısı ile orantılı olarak katılımcı seçilmiştir. Araştırmanın nicel bölümünün katılımcılarına ilişkin tanımlayıcı bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Yaşları 18-25 arasında değişen ($\bar{x} = 21,4$; $ss = 2,3$) katılımcıların %51,7'sinin ($n = 207$) erkek iken %48,3'ünün ($n = 193$) kadın olduğu görülmektedir. Katılımcılar çoğunlukla fen-edebiyat ($n = 119$; %29,8), mühendislik ($n = 89$; % 22,3) ve İİBF (72; %18,0) fakültesi öğrencisidir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun daha önce YZ ile ilgili herhangi bir ders almadığı ($n = 350$; %87,5) görülmektedir.

Araştırmanın nitel boyutu için ise amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak 10 akademisyen ile görüşme yapılmıştır. Nitel araştırmada örneklem büyüklüğü, veri doygunluğuna ulaşılması prensibi göz önünde bulundurularak belirlenmiştir (Glaser ve Strauss, 2017). Katılımcı akademisyenler, üniversitenin farklı fakülte ve bölümlerinden seçilmiş olup, YZ ve eğitim teknolojileri konularında deneyim veya ilgisi olan kişiler arasından belirlenmiştir. Araştırmanın nitel bölümünün katılımcılarına ilişkin tanımlayıcı bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur. Katılımcıların çoğunlukla Dr. Öğr.

Üyesi (n = 5; %50,0), mühendislik fakültesinde görevli (n = 4; %40,0) ve 6-10 yıl arası deneyime sahip (n = 4; %40,0) akademisyenlerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 1. Araştırmanın Nicel Bölümünün Katılımcılarına İlişkin Demografik Bilgiler

Değişken	Kategori	n	%
Cinsiyet	Erkek	207	51,7
	Kadın	193	48,3
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi	119	29,8
	Mühendislik Fakültesi	89	22,3
	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	72	18,0
	Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi	34	8,5
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	28	7,0
	Tıp Fakültesi	19	4,8
	Veteriner Fakültesi	14	3,5
	Ziraat Fakültesi	13	3,3
Daha önce YZ ile ilgili herhangi bir ders alma durumu	Hukuk Fakültesi	12	3,0
	Evet	50	12,5
	Hayır	350	87,5

Tablo 2. Araştırmanın Nitel Bölümünün Katılımcılarına İlişkin Demografik Bilgiler

Değişken	Kategori	n	%
Akademik Unvan	Dr. Öğr. Üyesi	5	%50,0
	Doç. Dr.	3	%30,0
	Prof. Dr.	2	%20,0
Fakülte	Mühendislik Fakültesi	4	%40,0
	Fen-Edebiyat Fakültesi	2	%20,0
	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	2	%20,0
	Tıp Fakültesi	1	%10,0
	Hukuk Fakültesi	1	%10,0
Akademik Deneyim	1-5 yıl	1	%10,0
	6-10 yıl	4	%40,0
	11-15 yıl	3	%30,0
	15 yıl ve üzeri	2	%20,0

3.3. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Araştırma öncesinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 09/10/2024 tarihli ve 503692 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Araştırmanın nicel bölümü için lisans öğrencilerinden anket tekniği kullanılarak veri toplanmıştır. Anket formunda araştırmacı tarafından hazırlanan Demografik Bilgi Formu (4 soru), Yapay Zekâ Araçlarının Eğitimde Kullanımına Yönelik Öğrenci Anketi (10 soru) ve Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği (YZYGTÖ) yer almaktadır. ZYGTÖ, Schepman ve Rodway (2020) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe uyarlaması Kaya vd. (2022) tarafından gerçekleştirilmiştir. Toplam 20 soru bulunan ölçek, pozitif tutumlar (1-12. maddeler) ve negatif tutumlar (13-20. maddeler) olmak üzere iki boyut içermektedir. Ölçek beşli Likert tipindedir (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Ölçeğin Cronbach alpha güvenilirlik katsayısı pozitif tutumlar için $\alpha=0,82$ ve negatif tutumlar için $\alpha=0,84$ olarak bildirilmiştir (Kaya vd., 2022).

Bu araştırmada, ZYGTÖ'ye yönelik olarak gerçekleştirilen geçerlilik ve güvenilirlik analizinde ulaşılan sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda KMO değeri ,925 ve Bartlett Küresellik Testi anlamlı bulunmuştur ($p < ,001$). Ölçeğin iki faktörlü yapısı toplam varyansın %68,92'sini açıklamaktadır. Faktör yükleri pozitif tutumlar boyutu için ,642 ile ,946

arasında, negatif tutumlar boyutu için ,598 ile ,925 arasında değişmektedir. Pozitif tutumlar boyutunun güvenilirlik katsayısı $\alpha = ,945$, negatif tutumlar boyutunun güvenilirlik katsayısı ise $\alpha = ,888$ olarak belirlenmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) de gerçekleştirilmiştir. DFA sonuçları, iki faktörlü yapının iyi uyum değerleri gösterdiğini ortaya koymuştur ($\chi^2/df = 3,306$; $p < ,001$; TLI = ,955; CFI = ,963; RMSEA = ,076). Standardize regresyon ağırlıkları pozitif tutumlar boyutu için ,614 ile ,991 arasında, negatif tutumlar boyutu için ,524 ile ,974 arasında değişmektedir ve tüm değerler istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < ,001$). Yapı güvenilirliği (CR) değerleri pozitif tutumlar boyutu için ,953 ve negatif tutumlar boyutu için ,915 olarak hesaplanmıştır. Ortalama açıklanan varyans (AVE) değerleri ise pozitif tutumlar boyutu için ,814 ve negatif tutumlar boyutu için ,587 olarak bulunmuştur. Bu değerler, ölçeğin yakınsak geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir. Ayrışım geçerliliğinin değerlendirilmesinde, her bir boyutun AVE değerinin karekökü (pozitif tutumlar için ,902; negatif tutumlar için ,766) ile boyutlar arasındaki korelasyon katsayısının mutlak değeri ($|r| = ,437$; $p < ,001$) karşılaştırılmıştır. AVE değerlerinin kareköklerinin korelasyon katsayısından büyük olması, ölçeğin ayrışım geçerliliğinin de sağlandığını göstermektedir. Elde edilen tüm bu bulgular, ZYGTÖ'nün geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu desteklemektedir.

Tablo 3. ZYGTÖ Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Faktör	Madde	Açılayıcı Faktör Analizi			Doğrulayıcı Faktör Analizi		
		Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha	Regresyon Ağırlıkları	AVE	CR
Pozitif Tutumlar	Madde1	,907			0,908***		
	Madde2	,642			0,619***		
	Madde3	,708			0,711***		
	Madde4	,697			0,645***		
	Madde5	,644			0,614***		
	Madde6	,897	42,389	,945	0,926***	,814	,953
	Madde7	,678			0,641***		
	Madde8	,937			0,970***		
	Madde9	,946			0,991***		
	Madde10	,945			0,986***		
	Madde11	,875			0,852***		
	Madde12	,914			0,911***		
Negatif Tutumlar	Madde13	,916			0,974***		
	Madde14	,681			0,640***		
	Madde15	,848			0,841***		
	Madde16	,601	26,526	,888	0,524***	,587	,915
	Madde17	,925			0,868***		
	Madde18	,663			0,623***		
	Madde19	,598			0,531***		
	Madde20	,901			0,966***		
KMO = ,925;					$\chi^2/df = 3,306$; $p = ,000$		
Bartlett Test: $\chi^2(190) = 9640,880$; $p = ,000$					TLI = ,955; CFI = ,963; RMSEA = ,076		
Açıklanan Toplam Varyans = 68,915							

Araştırmanın nitel bölümünde ise mülakat tekniği kullanılarak veri toplanmıştır. Bu kapsamda, akademisyenlerin YZ teknolojilerinin yükseköğretimde kullanımına ilişkin görüşlerini elde etmek üzere yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde, akademisyenlere toplam 15 soru yöneltilmiştir. Nitel verilerin güvenilirliğini incelemek amacıyla, Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği uyum katsayısı formülü kullanılmıştır. İki bağımsız araştırmacı tarafından gerçekleştirilen kodlama sürecinde toplam 64 kod belirlenmiş ve bunların 58'inde görüş birliğine varılmıştır. Güvenirlik = $[Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)] \times 100$ formülü uygulandığında, araştırmacılar arası uyum katsayısı %90,63 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, Miles

ve Huberman'ın güvenilirlik için önerdiği ,80 eşik değerinin üzerinde olduğundan, nitel verilerin analiz sürecinin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın nicel bölümünün analizlerinde SPSS v27 yazılımı kullanılmıştır. Bu bölümde gerçekleştirilen analizlerde değişkenlerin frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma değerleri gibi betimsel istatistikleri sunulmuştur. Araştırmanın nitel verilerinin çözümlenmesinde dört aşama içeren içerik analizi yöntemi benimsenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu süreçte öncelikle verilerin kodlanması gerçekleştirilmiş, ardından kodlar ve temalar belirlenmiş, üçüncü aşamada kodlar ve temalar sistematik bir şekilde düzenlenmiş ve son olarak bulgular tanımlanarak yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuş olup, her bir kodlamaya ilişkin frekans ve yüzde değerleri belirtilmiştir. Bulguların güvenilirliğini artırmak ve derinlemesine anlayış sağlamak amacıyla katılımcılardan doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Araştırma etiği kapsamında katılımcıların kimlik bilgilerinin gizliliğini korumak için gerçek isimleri yerine takma isimler kullanılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Nicel Bulgular

Araştırmanın nicel bölümünde lisans öğrencilerinin yükseköğretimde YZ kullanımına yönelik tutumları incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle katılımcılara YZ kullanımı konusundaki yetkinlikleri ve kullanma sıklıkları sorulmuştur. Bu sorulara verilen yanıtların dağılımı Tablo 4'te sunulmuştur. Yetkinlik açısından incelendiğinde, öğrencilerin çoğunluğu YZ araçlarını kullanmada orta düzeyde yetkin olduğunu belirtmiştir (n = 100; %25,0). Kullanım sıklığı açısından incelendiğinde, öğrencilerin çoğunluğu YZ araçlarını ayda birkaç kez kullandığını belirtmiştir (n = 114; %28,5). Öğrencilerin YZ araçlarını kullanma yetkinlikleri arttıkça, bu araçları kullanma sıklıklarının da arttığı dikkat çekmektedir.

Tablo 4. Öğrencilerin YZ Kullanma Yetkinlikleri ve Sıklıkları

YZ araçlarını kullanmada ne kadar yetkinsiniz?	YZ araçlarını ne sıklıkla kullanıyorsunuz?										Toplam	
	Hiç		Nadiren		Ayda birkaç		Haftada birkaç		Her gün		n	%
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Hiç yetkin değil	84	21,0									84	21,0
Az yetkin	17	4,3	32	8,0	49	12,3					98	24,5
Orta düzeyde yetkin	3	0,8			33	8,3	64	16,0			100	25,0
Yetkin			4	1,0	30	7,5	29	7,2	29	7,2	92	23,0
Çok yetkin					2	0,5	12	3,0	12	3,0	26	6,5
Toplam	104	26,0	36	9,0	114	28,5	105	26,3	41	10,3	400	100,0

Öğrencilerin YZ araçlarını kullanma amaçlarına ilişkin soruya verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 5'te sunulmuştur. Öğrencilerin YZ araçlarını kullanma amaçları incelendiğinde (birden fazla seçenek işaretlenebilmiştir), en sık kullanım amacının yaratıcı yazım (n = 141, %16,9) olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla görsel oluşturma (n = 128, %15,3), dil öğrenme (n = 122, %14,6), ödev yazma (n = 120, %14,4), araştırma yapma (n = 112, %13,4) ve kod yazma/düzeltilme (n = 109, %13,0) izlemektedir. Katılımcıların bir kısmı (n = 104, %12,4) YZ araçlarını kullanmadığını belirtmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin YZ Araçlarını Kullanma Amaçları

Kullanma Amacı	n	%
Yaratıcı yazım	141	16,9
Görsel oluşturma	128	15,3
Dil öğrenme	122	14,6
Ödev yazma	120	14,4
Araştırma yapma	112	13,4
Kod yazma/düzeltilme	109	13,0
Kullanmıyorum	104	12,4
Toplam	836	100,0

Not: Bu soruya birden fazla yanıt verebilme imkânı sunulmuştur.

Öğrencilerin, YZ araçlarının eğitimde kullanılmasının avantaj ve dezavantajlarına ilişkin sorulara verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 6’da sunulmuştur. Avantajlar açısından, öğrenciler en çok kişiselleştirilmiş öğrenme imkânını (n = 91, %22,8) ve karmaşık konuları anlamayı kolaylaştırmasını (n = 89, %22,3) vurgulamışlardır. Bunları sırasıyla bilgiye hızlı erişim (n = 79, %19,8), yaratıcılığı artırması (n = 71, %17,8) ve zaman tasarrufu sağlaması (n = 70, %17,5) takip etmektedir. Dezavantajlar açısından ise, öğrenciler en çok eğitimde eşitsizlikleri artırması (n = 86, %21,5) ve yanlış bilgi yayma riskini (n = 84, %21,0) öne çıkarmışlardır. Bunları akademik dürüstlük sorunları yaratması (n = 82, %20,5), düşünme becerilerini köreltmesi (n = 78, %19,5) ve teknolojiye bağımlılık oluşturmaları (n = 70, %17,5) izlemektedir. Hem avantajlar hem de dezavantajlar için belirtilen görüşlerin frekanslarının birbirine oldukça yakın olduğu gözlenmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin YZ Araçlarının Eğitimde Kullanılmasının Avantaj ve Dezavantajlarına İlişkin Görüşleri

Avantajlar	n	%	Dezavantajlar	n	%
Kişiselleştirilmiş öğrenme imkânı	91	22,8	Eğitimde eşitsizlikleri artırması	86	21,5
Karmaşık konuları anlamayı kolaylaştırması	89	22,3	Yanlış bilgi yayma riski	84	21,0
Bilgiye hızlı erişim	79	19,8	Akademik dürüstlük sorunları yaratması	82	20,5
Yaratıcılığı artırması	71	17,8	Düşünme becerilerini köreltmesi	78	19,5
Zaman tasarrufu sağlaması	70	17,5	Teknolojiye bağımlılık oluşturmaları	70	17,5
Toplam	400	100,0	Toplam	400	100,0

Öğrencilerin, YZ’nin gelecekte eğitime etkisi, kariyerlerindeki rolü ve akademik dürüstlük açısından risklerine ilişkin sorulara verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 7’de sunulmuştur. YZ’nin gelecekte eğitime etkisi açısından, öğrencilerin çoğunluğu olumsuz bir bakış açısına sahipken (n = 209; %52,3), önemli sayıda öğrencinin ise olumlu bir bakışa sahip olduğu (n = 154; %38,5) görülmektedir. Öğrencilerin gelecekteki kariyerlerinde YZ araçlarının rolüne ilişkin görüşleri oldukça olumludur; %39,5’i (n = 158) önemli olacağını ve %38,8’i (n = 155) çok önemli olacağını belirtmiştir. Akademik dürüstlük açısından da iki ayrı kutuptan bahsedilebilir. Öğrencilerin çoğunluğu YZ araçlarını akademik dürüstlük açısından risksiz veya düşük riskli bulurken (n = 168; %42,0), önemli sayıda öğrenci ise yüksek veya çok yüksek riskli (n = 159; %39,8) bulmaktadır.

Tablo 7. Öğrencilerin YZ Araçlarının Kullanımına İlişkin Gelecek Perspektifleri

YZ araçlarının gelecekte eğitimi nasıl etkileyeceğini düşünüyorsunuz?	n	%	Gelecekteki kariyerinizde YZ araçlarının rolü hakkında düşünüyorsunuz?	n	%	YZ araçlarının akademik dürüstlük açısından ne oluşturduğunu düşünüyorsunuz?	n	%
Çok olumsuz etkileyecek	66	16,5	Hiç önemli olmayacak	-	-	Hiç risk oluşturmuyor	80	20,0
Olumsuz etkileyecek	143	35,8	Çok az önemli olacak	-	-	Düşük risk	88	22,0
Etkisi olmayacak	37	9,3	Kısmen önemli olacak	87	21,8	Orta düzeyde risk	73	18,3
Olumlu etkileyecek	110	27,5	Önemli olacak	158	39,5	Yüksek risk	81	20,3
Çok olumlu etkileyecek	44	11,0	Çok önemli olacak	155	38,8	Çok yüksek risk	78	19,5
Toplam	400	100,0	Toplam	400	100,0	Toplam	400	100,0

Öğrencilerin, YZ araçlarının eğitimde kullanımında etik sınırların belirlenmesi ve izlenecek politikalara ilişkin sorulara verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 8’de sunulmuştur. Etik sınırların belirlenmesinde, öğrencilerin %22,3’ü (n = 89) üniversiteler tarafından katı kurallarla düzenlenmesini desteklerken, %20’si (n = 80) öğrencilerin kendi sorumluluğuna bırakılmasını tercih etmektedir. Üniversitelerin izlemesi gereken politikalar konusunda ise, öğrencilerin %21,5’i (n = 86) belirli dersler/projeler için izin verilmesini, %21’i (n = 84) ise tamamen yasaklanmasını savunmaktadır. Tüm kategorilerdeki yanıtların birbirine yakın oranlarda dağıldığı gözlenmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin YZ Araçlarına Yönelik Etik Standartlar ve İzlenecek Politikalara İlişkin Görüşleri

YZ araçlarının eğitimde kullanımında etik sınırlar sizce nasıl belirlenmelidir?			Üniversiteniz YZ araçlarının kullanımına yönelik nasıl bir politika izlemelidir?		
Yanıtlar	n	%	Yanıtlar	n	%
Üniversiteler tarafından katı kurallarla	89	22,3	Belirli dersler/projeler için izin verilmeli	86	21,5
Öğrencilerin sorumluluğuna bırakılmalı	80	20,0	Tamamen yasaklanmalı	84	21,0
Ulusal eğitim politikalarıyla	78	19,5	Sadece araştırma amaçlı izin verilmeli	79	19,8
Uluslararası standartlarla	77	19,3	Sınırlı ve kontrollü kullanıma izin verilmeli	76	19,0
Öğretim üyelerinin inisiyatifiyle	76	19,0	Tamamen serbest bırakılmalı	75	18,8
Toplam	400	100,0	Toplam	400	100,0

Öğrencilerin, Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği (YZYGTÖ) verdikleri yanıtların betimsel istatistikleri Tablo 9’da sunulmuştur. Olumlu tutum boyutunda ortalama puan ($\bar{x} = 3,70$, $ss = 0,74$) olumsuz tutum boyutundaki ortalama puandan ($\bar{x} = 2,54$, $ss = 0,75$) daha yüksek bulunmuştur. Her iki boyutta da puanlar 1,00 ile 5,00 arasında değişmektedir. Bu bulgular, öğrencilerin YZ’ye yönelik tutumlarının genel olarak olumlu yönde olduğunu göstermektedir.

Tablo 9. Öğrencilerin YZ’ye Yönelik Genel Tutumları

Boyut	Min.	Maks.	Ort.	ss
Olumlu Tutum	1,00	5,00	3,70	,74
Olumsuz Tutum	1,00	5,00	2,54	,75

4.2. Nitel Bulgular

4.2.1. Yapay Zekâ Araçları Hakkında Genel Görüşler Ana Teması

Katılımcı akademisyenlere yöneltilen ilk dört soru aşağıda sunulmuştur.

S1. YZ araçlarının eğitimde kullanımı hakkındaki genel düşünceleriniz nelerdir?

S2. Hangi YZ araçlarını biliyorsunuz ve akademik çalışmalarınızda veya eğitim süreçlerinde kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız, nasıl ve hangi amaçlarla?

S3. YZ araçlarının eğitimde kullanılmasının potansiyel faydaları neler olabilir?

S4. Bu araçların eğitimde kullanılmasının olası riskleri veya dezavantajları nelerdir?

Katılımcıların bu sorulara verdikleri yanıtlar “YZ Araçları Hakkında Genel Görüşler” ana temasını oluşturmuştur. Bu ana temaya ilişkin bulgular Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. YZ Araçları Hakkında Genel Görüşler Ana Teması

Temalar	Kodlar	f	Katılımcılar
Genel Yaklaşım	Olumlu/Heyecanlı Tutum	6	K1, K3, K7, K8, K9, K10
	Temkinli/Çekimser Tutum	5	K2, K5, K6, K9, K10
	Kaçınılmazlık Vurgusu	4	K1, K3, K7, K8
Kullanım Alanları	Araştırma	8	K1, K2, K3, K7, K8, K9, K10, K10
	Veri Analizi ve Modelleme	7	K1, K2, K4, K6, K7, K8, K10
	Eğitim-Öğretim Desteği	6	K1, K2, K3, K4, K7, K8
	Simülasyon ve Görselleştirme	4	K2, K5, K6, K10
Algılanan Faydalar	Hızlı Geri Bildirim	7	K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8
	Kişiselleştirilmiş Öğrenme	5	K1, K3, K7, K8, K10
	Karmaşık Konuların Anlaşılması	6	K1, K2, K4, K6, K9, K10
	Zaman Tasarrufu	4	K1, K3, K7, K8
Endişe Kaynakları	Temel Becerilerin Zayıflaması	8	K1, K2, K4, K5, K7, K8, K9, K10
	Aşırı Bağımlılık	7	K1, K2, K3, K7, K8, K9, K10
	Doğruluk/Güvenilirlik Sorunları	5	K2, K4, K7, K9, K10
	Pratik/Klinik Deneyim Eksikliği	3	K6, K9, K10

YZ araçları hakkında genel görüşler ana teması altında; genel yaklaşım, kullanım alanları, algılanan faydalar, endişe kaynakları ve alan spesifik yaklaşımlar olmak üzere beş tema ortaya çıkmıştır. Genel Yaklaşım teması altında, akademisyenlerin çoğunluğunun olumlu bir tutum sergilediği görülmektedir (f=6). Bir katılımcı bu durumu "YZ araçlarının eğitimde kullanımı kaçınılmaz bir gerçek ve ben bunu oldukça olumlu karşılıyorum" (K1) şeklinde ifade etmiştir. Bununla birlikte, temkinli yaklaşımlar da dikkat çekmektedir: "YZ araçlarının eğitimde kullanımı konusunda biraz çekimser bir tutum içindeyim" (K5).

Kullanım Alanları teması incelendiğinde, en yaygın kullanımın araştırma (f=8) olduğu görülmektedir. Bir katılımcı bu konuda: "Akademik çalışmalarında ve derslerinde SPSS, R ve Python'un YZ kütüphanelerini, ChatGPT, Tableau ve Power BI gibi araçları aktif olarak kullanıyorum. Özellikle büyük veri setlerinin analizinde ve iş zekâsı uygulamalarında bu araçlar vazgeçilmez hale geldi" (K7) şeklinde görüş bildirmiştir. Algılanan Faydalar teması altında, hızlı geri bildirim (f=7) en sık vurgulanan kod olmuştur. Örneğin bir katılımcı "Bu araçların en önemli faydası, öğrencilere anında geri bildirim sağlamaları ve öğrenme sürecini daha interaktif hale getirmeleri" (K3) şeklinde görüş bildirmiştir. Endişe Kaynakları teması kapsamında, temel becerilerin zayıflaması (f=8) en yaygın endişe olarak öne çıkmıştır. Bir katılımcı bu endişeyi şöyle dile getirmiştir: "En büyük risk, öğrencilerin temel matematiksel becerileri geliştirmeden bu araçlara bağımlı hale gelmeleri" (K5).

Alan Spesifik Yaklaşımlar teması, farklı disiplinlerin YZ araçlarına yaklaşımındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Özellikle mühendislik alanından katılımcılar (f=4) daha teknik ve uygulama odaklı bir perspektif sunarken, hukuk ve tıp alanındaki katılımcılar daha temkinli bir yaklaşım sergilemektedir. Örneğin hukuk fakültesinden bir katılımcı "Hukuk eğitiminin temelinde analitik düşünme, yorum yapabilme ve hukuki muhakeme yeteneği yatmaktadır. Bu becerilerin YZ araçlarıyla ikame edilemeyeceğini düşünüyorum" (K9) şeklinde görüş bildirmiştir. Bu bulgular, YZ araçlarının eğitimde kullanımına yönelik çok boyutlu bir bakış açısını yansıtmakta ve hem fırsatları hem de riskleri içeren dengeli bir değerlendirme sunmaktadır.

4.2.2. Etik Konular Ana Teması

Katılımcı akademisyenlere yöneltilen 5-8. sorular aşağıda sunulmuştur.

S5. YZ araçlarının eğitimde kullanımıyla ilgili etik kaygılarınız var mı? Varsa, bunlar nelerdir?

S6. Akademik dürüstlük açısından YZ araçlarının kullanımını nasıl değerlendiriyorsunuz?

S7. Öğrencilerin bu araçları kullanması konusunda nasıl bir politika izlenmeli? (Örneğin, serbest kullanım, kısıtlı kullanım, tamamen yasaklama vb.)

S8. YZ araçlarının kullanımında etik sınırların belirlenmesi konusunda önerileriniz nelerdir?

Katılımcıların bu sorulara verdikleri yanıtlar "Etik Konular" ana temasını oluşturmuştur. Bu ana temaya ilişkin bulgular Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Etik Konular Ana Teması

Temalar	Kodlar	f	Katılımcılar
Etik Kaygılar	Veri Güvenliği ve Gizlilik	8	K1, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Özgün Düşünme Kaybı	7	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8
	Fırsat Eşitsizliği	4	K1, K7, K8, K10
	Algoritma Önyargıları	3	K1, K8, K10
Akademik Dürüstlük	Şeffaflık İhtiyacı	9	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9, K10
	Kaynak Gösterme Zorunluluğu	7	K1, K2, K3, K4, K7, K8, K9
	Kopya/İntihal Riski	6	K1, K2, K5, K6, K8, K9
Kullanım Politikaları	Kontrollü/Kısıtlı Kullanım	8	K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9
	Kademeli Kullanım	6	K4, K5, K6, K7, K9, K10
	Tamamen Yasaklamaya Karşı Duruş	7	K1, K2, K3, K4, K7, K8, K9
Etik Sınırlar	Net Kurallar/Kılavuzlar	9	K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Etik Eğitim İhtiyacı	8	K1, K2, K3, K6, K7, K8, K9, K10
	Disipline Özgü Düzenlemeler	6	K4, K6, K7, K8, K9, K10

Etik konular ana teması altında; etik kaygılar, akademik dürüstlük, kullanım politikaları ve etik sınırlar olmak üzere dört tema ortaya çıkmıştır. Etik Kaygılar teması altında, en sık vurgulanan kod veri güvenliği ve gizlilik (f=8) olmuştur. Özellikle sağlık ve hukuk alanındaki akademisyenler bu konuda daha hassas görünmektedir. Bir katılımcı bu durumu "*Özellikle hasta mahremiyeti ve veri güvenliği konusunda ciddi kaygılarım var. YZ sistemlerinin kullandığı hasta verilerinin gizliliği ve güvenliği çok önemli*" (K10) şeklinde ifade etmiştir.

Akademik Dürüstlük teması incelendiğinde, şeffaflık ihtiyacı (f=9) en çok vurgulanan kod olarak öne çıkmıştır. Bir katılımcı bu konudaki görüşünü "*Akademik dürüstlük açısından bu araçların kullanımı çift yönlü bir kılıç gibi. Doğru kullanıldığında araştırma ve öğrenme süreçlerini zenginleştirebilir, ancak yanlış kullanıldığında intihal ve kopya gibi ciddi sorunlara yol açabilir*" (K1) şeklinde belirtmiştir. Kullanım Politikaları teması altında, kontrollü/kısıtlı kullanım (f=8) en yaygın yaklaşım olarak görülmektedir. Dikkat çekici bir şekilde, tamamen yasaklamaya karşı duruş (f=7) da güçlü bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Bir katılımcı bu konuda "*Bence tamamen yasaklamak yerine, kontrollü ve şeffaf bir kullanım politikası izlenmelidir*" (K1) şeklinde görüş bildirmiştir.

Etik Sınırlar teması kapsamında, net kurallar/kılavuzlar ihtiyacı (f=9) en sık vurgulanan kod olmuştur. Etik eğitim ihtiyacı (f=8) da önemli bir kod olarak öne çıkmaktadır. Bir katılımcı bu konudaki önerisini "*Öncelikle fakülte genelinde ortak etik kurallar belirlenmeli. Öğrencilere YZ etiği konusunda eğitim verilmeli ve kullanım sınırları net olarak tanımlanmalı*" (K7) şeklinde dile getirmiştir. Disipline özgü düzenlemeler (f=6) kodu ise farklı alanların kendine özgü ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Örneğin, hukuk fakültesinden bir katılımcı "*Öncelikle fakülte bünyesinde bir etik kurul oluşturulmalı ve net kullanım kriterleri belirlenmeli. Hangi derslerde, hangi aşamalarda ve ne ölçüde kullanılabileceği açıkça tanımlanmalı*" (K9) şeklinde görüş bildirmiştir. Bu bulgular, YZ araçlarının eğitimde kullanımına ilişkin etik konuların çok boyutlu ve karmaşık olduğunu göstermektedir. Özellikle veri güvenliği, akademik dürüstlük ve kullanım politikalarının belirlenmesi konularında kurumsal düzeyde net düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

4.2.3. Kurumsal Yaklaşım ve Politikalar Ana Teması

Katılımcı akademisyenlere yöneltilen 9-10. sorular aşağıda sunulmuştur.

S9. Üniversitenizin YZ araçlarının kullanımına yönelik mevcut bir politikası var mı? Varsa, bu politika hakkında ne düşünüyorsunuz?

S10. Yükseköğretim kurumlarının YZ araçlarının kullanımı konusunda nasıl bir yaklaşım benimsemesi gerektiğini düşünüyorsunuz?

Katılımcıların bu sorulara verdikleri yanıtlar "Kurumsal Yaklaşım ve Politikalar" ana temasını oluşturmuştur. Bu ana temaya ilişkin bulgular Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Kurumsal Yaklaşım ve Politikalar Ana Teması

Temalar	Kodlar	f	Katılımcılar
Mevcut Durum	Politika Eksikliği	9	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9
	Bireysel İnisiyatifler	8	K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9
	Devam Eden Çalışmalar	4	K2, K3, K7, K10
	Uygulama Farklılıkları	7	K2, K4, K6, K7, K8, K9, K10
Kurumsal İhtiyaçlar	Net Rehberler/Standartlar	9	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9, K10
	Düzenli Eğitimler	7	K1, K2, K3, K4, K7, K8, K10
	Altyapı Geliştirme	6	K1, K2, K3, K7, K8, K10
	Disipline Özgü Düzenlemeler	5	K5, K6, K9, K10
Önerilen Yaklaşımlar	Dengeli/Kontrollü İlerleme	7	K1, K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Proaktif Tutum	6	K2, K3, K4, K7, K8, K9
	Teknolojik Adaptasyon	5	K1, K2, K3, K7, K8
	Temel Becerileri Koruma	4	K5, K8, K9, K10

Kurumsal yaklaşım ve politikalar ana teması altında; mevcut durum, kurumsal ihtiyaçlar ve önerilen yaklaşımlar olmak üzere üç tema ortaya çıkmıştır. Mevcut Durum teması altında, en belirgin kod politika eksikliği (f=9) olarak öne çıkmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu kurumlarında kapsamlı bir politika olmadığını belirtmiştir. Bir katılımcı bu durumu "*Üniversitemizde henüz tam olarak oturmuş bir politika yok, daha çok bireysel inisiyatiflere bırakılmış durumda*" (K1) şeklinde ifade etmiştir. Bireysel inisiyatifler (f=8) kodu, mevcut durumun ikinci önemli özelliği olarak görülmektedir. Bu durumun yarattığı sorunları bir katılımcı "*Her öğretim üyesi farklı yaklaşımlar sergiliyor ve bu da karışıklığa neden oluyor*" (K2) şeklinde açıklamıştır.

Kurumsal İhtiyaçlar teması incelendiğinde, net rehberler/standartlar (f=9) en sık vurgulanan kod olarak öne çıkmaktadır. Düzenli eğitimler (f=7) de önemli bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Bir katılımcı bu konudaki görüşünü "*Yükseköğretim kurumları öncelikle YZ teknolojilerini tanımalı ve bunların potansiyelini değerlendirmeli. Ardından, öğrencilerin ve akademisyenlerin bu araçları etkin ve etik bir şekilde kullanabilmeleri için gerekli altyapıyı ve eğitimi sağlamalı*" (K1) şeklinde belirtmiştir. Disipline özgü düzenlemeler (f=5) kodu ise farklı alanların kendine özgü ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Özellikle tıp ve hukuk fakültelerinden katılımcılar bu konuya dikkat çekmiştir. Örneğin hukuk fakültesinden bir katılımcı "*Özellikle hukuk fakülteleri için, YZ kullanımına ilişkin özel düzenlemeler getirmeli. Bu düzenlemeler hukuk eğitiminin temel ilkelerini ve mesleki standartları koruyacak şekilde tasarlanmalı*" (K9) şeklinde görüş bildirmiştir.

Önerilen Yaklaşımlar teması kapsamında, dengeli/kontrollü ilerleme (f=7) en yaygın önerilen yaklaşım olarak görülmektedir. Bu konuda bir katılımcı "*Yükseköğretim kurumları YZ teknolojilerini kucaklamalı ama kontrollü bir şekilde ilerlemeli*" (K8) şeklinde görüş bildirmiştir. Proaktif tutum (f=6) da önemli bir yaklaşım olarak vurgulanmıştır. Temel becerileri koruma (f=4) kodu, özellikle temel bilimler ve profesyonel disiplinlerde öne çıkmaktadır. Örneğin, tıp fakültesinden bir katılımcı bu konudaki düşüncesini "*Yükseköğretim kurumları, özellikle tıp fakülteleri, YZ'yi müfredata entegre etmeli ancak geleneksel tıp eğitiminin temel değerlerini koruyarak ilerlemeli*" (K10) şeklinde dile

getirmiştir. Bu bulgular, yükseköğretim kurumlarının YZ araçlarının kullanımı konusunda daha sistematik ve kapsamlı politikalar geliştirme ihtiyacını ortaya koymaktadır. Özellikle kurumsal düzeyde net rehberlerin oluşturulması, düzenli eğitimlerin sağlanması ve disipline özgü düzenlemelerin yapılması öncelikli ihtiyaçlar olarak görülmektedir.

4.2.4. Gelecek Perspektifi Ana Teması

Katılımcı akademisyenlere yöneltilen 11-13. sorular aşağıda sunulmuştur.

S11. YZ araçlarının gelecekte yükseköğretimi nasıl etkileyeceğini öngörüyorsunuz?

S12. Bu araçların yaygınlaşmasıyla birlikte akademisyenlerin rolünün nasıl değişeceğini düşünüyorsunuz?

S13. YZ çağında öğrencileri geleceğe hazırlamak için eğitim sisteminde ne gibi değişiklikler yapılmalı?

Katılımcıların bu sorulara verdikleri yanıtlar "Gelecek Perspektifi" ana temasını oluşturmuştur. Bu ana temaya ilişkin bulgular Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. Gelecek Perspektifi Ana Teması

Temalar	Kodlar	f	Katılımcılar
Eğitim Sistemindeki Dönüşüm	İnteraktif/Teknoloji Odaklı Öğrenme	8	K1, K2, K3, K4, K7, K8, K9, K10
	Disipline Özgü Dönüşümler	7	K2, K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Uzaktan/Hibrit Eğitimin Yaygınlaşması	6	K1, K3, K7, K8, K9, K10
	Simülasyon/Sanal Laboratuvarlar	4	K2, K6, K9, K10
Akademisyenlerin Değişen Rolü	Rehber/Mentör Rolü	9	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9, K10
	Eleştirel Düşünmeyi Teşvik	8	K1, K2, K4, K7, K8, K9, K10
	Teknoloji Kullanım Rehberliği	7	K1, K2, K3, K5, K8, K9, K10
	Etik Farkındalık Oluşturma	6	K7, K8, K9, K10
Müfredat Güncellemeleri	Eleştirel Düşünme/Problem Çözme	10	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Yapay Zekâ Okuryazarlığı	9	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9, K10
	Veri Analizi/Okuryazarlığı	8	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8, K10
	Etik ve Teknoloji Entegrasyonu	7	K1, K3, K7, K8, K9, K10

Gelecek perspektifi ana teması altında; eğitim sistemindeki dönüşüm, akademisyenlerin değişen rolü ve müfredat güncellemeleri olmak üzere üç tema ortaya çıkmıştır. Eğitim Sistemindeki Dönüşüm teması altında, interaktif/teknoloji odaklı öğrenme (f=8) en sık vurgulanan kod olarak öne çıkmaktadır. Bir katılımcı bu dönüşümü "*Geleneksel öğretim yöntemleri yerini daha interaktif ve kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimlerine bırakacak*" (K1) şeklinde ifade etmiştir. Disipline özgü dönüşümler (f=7) de önemli bir kod olarak dikkat çekmektedir. Örneğin, tıp eğitimindeki dönüşüm hakkında bir katılımcı "*Tıp eğitimi büyük bir dönüşüm geçirecek. YZ destekli eğitim araçları, sanal gerçeklik uygulamaları ve simülasyonlar daha yaygın kullanılacak*" (K10) şeklinde görüş bildirmiştir. Bunun yanında, matematik eğitimi için bir katılımcı "*Gelecekte matematik eğitiminin büyük bir dönüşüm geçireceğini düşünüyorum. Ancak bu dönüşümün temel matematiksel düşünme becerilerini zayıflatmamasına özen göstermeliyiz*" (K5) şeklinde görüş bildirmiştir.

Akademisyenlerin Değişen Rolü teması incelendiğinde, rehber/mentör rolü (f=9) en belirgin kod olarak öne çıkmaktadır. Bir katılımcı bu değişimi "*Akademisyenlerin rolü bilgi aktarıcıdan çok rehber ve mentor rolüne doğru evrilecek. Artık temel bilgileri aktarmak yerine, öğrencilere eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcılık becerilerini geliştirmelerinde yardımcı olacağız*" (K1) şeklinde açıklamıştır. Eleştirel düşünmeyi teşvik (f=8) de önemli bir rol değişimi olarak vurgulanmıştır.

Müfredat Güncellemeleri teması kapsamında, eleştirel düşünme/problem çözme (f=10) tüm katılımcılar tarafından vurgulanan tek kod olmuştur. YZ okuryazarlığı (f=9) da neredeyse tüm katılımcıların üzerinde durduğu bir konudur. Bir katılımcı müfredat güncellemelerinin önemini "*Müfredatlar mutlaka güncellenmeli. YZ okuryazarlığı, veri analizi ve etik konular müfredatın temel bileşenleri haline gelmeli*" (K4) şeklinde vurgulamıştır. Etik ve teknoloji entegrasyonu (f=7) kodu ise özellikle hukuk ve tıp gibi profesyonel disiplinlerde öne çıkmaktadır. Bir hukuk fakültesi öğretim üyesi "*Müfredata YZ ve hukuk, teknoloji hukuku, veri koruma hukuku gibi yeni dersler eklenmeli. Öğrencilere hem teknolojik araçları kullanma hem de bunların hukuki ve etik sınırlarını anlama becerileri kazandırılmalı*" (K9) şeklinde görüş bildirmiştir. Bu bulgular, yükseköğretimin YZ çağında kapsamlı bir dönüşüm geçireceğini, bu dönüşümün hem eğitim sistemini hem de akademisyenlerin rollerini önemli ölçüde etkileyeceğini göstermektedir. Müfredatların güncellenmesi ve yeni becerilerin kazandırılması bu dönüşümün temel bileşenleri olarak öne çıkmaktadır.

4.2.5. Öneriler Ana Teması

Katılımcı akademisyenlere yöneltilen 14-15. sorular aşağıda sunulmuştur.

S14. YZ araçlarının eğitimde daha etkili ve etik bir şekilde kullanılması için önerileriniz nelerdir?

S15. Ekleme istediğiniz başka görüş veya önerileriniz var mı?

Katılımcıların bu sorulara verdikleri yanıtlar "Öneriler" ana temasını oluşturmuştur. Bu ana temaya ilişkin bulgular Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. Öneriler Ana Teması

Temalar	Kodlar	f	Katılımcılar
Eğitim ve Geliştirme	Düzenli Eğitim/Workshop	10	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Örnek Uygulamalar Geliştirme	5	K1, K2, K3, K4, K6
	Uluslararası İşbirliği	4	K1, K3, K8, K10
	Pilot Projeler	3	K1, K3, K7
Kurumsal Düzenlemeler	Değerlendirme Kriterlerinin Güncellenmesi	9	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K10
	Kullanım Politikaları/Standartlar	8	K1, K3, K4, K5, K7, K8, K9, K10
	Etik Kurallar/Kılavuzlar	7	K1, K3, K7, K8, K9, K10
	Teknik Altyapı Geliştirme	4	K1, K2, K6, K8
Dengeli Yaklaşım	Temel Becerilerin Korunması	8	K2, K3, K4, K5, K7, K8, K9, K10
	Disipline Özgü Yaklaşımlar	7	K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Endüstri İşbirliği	6	K2, K3, K4, K6, K7, K8
	Sürekli Güncelleme/Adaptasyon	5	K4, K6, K7, K8, K10

Öneriler ana teması altında; eğitim ve geliştirme, kurumsal düzenlemeler ve dengeli yaklaşım olmak üzere üç temel tema ortaya çıkmıştır. Eğitim ve Geliştirme teması altında, düzenli eğitim/workshop (f=10) tüm katılımcılar tarafından vurgulanan tek kod olarak öne çıkmaktadır. Bir katılımcı bu ihtiyacı "*Öncelikle kapsamlı bir eğitim ve rehberlik sistemi kurulmalı. Hem öğrenciler hem de eğitimciler için düzenli workshoplar ve eğitimler düzenlenmeli*" (K1) şeklinde ifade etmiştir. Örnek uygulamalar geliştirme (f=5) de önemli bir kod olarak dikkat çekmektedir. Bir katılımcı "*YZ araçlarının derslere nasıl entegre edileceği konusunda örnek uygulamalar geliştirilmeli*" (K2) şeklinde görüş bildirmiştir.

Kurumsal Düzenlemeler teması incelendiğinde, değerlendirme kriterlerinin güncellenmesi (f=9) en sık vurgulanan kodlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Kullanım politikaları/standartlar (f=8) da önemli bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Bir katılımcı bu konudaki görüşünü "*Öncelikle matematik*

eğitiminde YZ kullanımına yönelik net standartlar geliştirilmeli. Öğrencilere bu araçların nasıl etik ve verimli bir şekilde kullanılacağı öğretilmeli" (K5) şeklinde belirtmiştir.

Dengeli Yaklaşım teması kapsamında, temel becerilerin korunması (f=8) en yaygın vurgulanan kod olmuştur. Özellikle temel bilimler ve profesyonel disiplinlerde bu konuya daha fazla vurgu yapılmıştır. Bir katılımcı "*Matematik gibi temel bilimlerde YZ araçlarının kullanımı konusunda daha temkinli olmalıyız. Bu araçlar yardımcı olabilir ancak matematiksel düşünmenin yerini almamalı*" (K5) şeklinde görüş bildirmiştir. Disipline özgü yaklaşımlar (f=7) kodu, farklı alanların kendine özgü ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Örneğin, tıp eğitimi için bir katılımcı "*Tıp eğitiminin geleceği teknoloji ile daha entegre olacak, ancak insani değerleri ve hekimlik sanatını korumak çok önemli*" (K10) derken, hukuk eğitimi için başka bir katılımcı: "*Hukuk eğitiminin geleceği konusunda hem umutlu hem de endişeliyim. Teknolojik gelişmeleri göz ardı edemeyiz, ancak hukuk mesleğinin özünü oluşturan değerleri ve becerileri korumak zorundayız*" (K9) şeklinde görüş bildirmiştir. Endüstri işbirliği (f=6) ve sürekli güncelleme/adaptasyon (f=5) kodları da önemli öneriler olarak öne çıkmaktadır. Bir katılımcı bu konudaki görüşünü "*Endüstriyle daha yakın işbirliği yaparak, gerçek dünya problemlerinde bu araçların nasıl kullanıldığını öğrencilere göstermeliyiz*" (K2) şeklinde ifade etmiştir.

Bu bulgular, YZ araçlarının eğitimde etkili ve etik kullanımı için kapsamlı bir yaklaşım gerektiğini göstermektedir. Düzenli eğitimler, net politikalar ve standartlar, değerlendirme kriterlerinin güncellenmesi ve temel becerilerin korunması en öncelikli konular olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, her disiplinin kendi özelliklerine uygun yaklaşımlar geliştirmesi gerektiği de vurgulanmaktadır.

5. Sonuç

Bu araştırma, yükseköğretimde yapay zekâ kullanımına ilişkin öğrenci tutumlarını ve akademisyen görüşlerini karma yöntem yaklaşımıyla incelemiştir. Araştırmanın bulguları, yapay zekânın yükseköğretimde hem önemli fırsatlar sunduğunu hem de dikkatle yönetilmesi gereken zorluklar barındırdığını ortaya koymuştur.

Nicel bulgular, öğrencilerin yapay zekâyâ yönelik genel olarak olumlu bir tutum sergilediğini göstermiştir. Bu sonuç, Al-Zahrani ve Alasmari'nin (2024) bulgularının yanı sıra, Chatterjee ve Bhattacharjee'nin (2020) çalışmasında ortaya konan öğrencilerin YZ'ye yönelik olumlu tutumlarıyla da örtüşmektedir. Mevcut çalışmada öğrenciler, yapay zekâ araçlarını öncelikle yaratıcı yazım, görsel oluşturma ve dil öğrenme amacıyla kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu kullanım alanları, Kuleto vd.'nin (2021) çalışmasında vurgulanan YZ'nin öğrencilerin yaratıcılığını artırma ve dil öğrenme süreçlerini destekleme potansiyeli ile paralellik göstermektedir.

Öğrencilerin çoğunluğu gelecekteki kariyerlerinde yapay zekâ araçlarının önemli veya çok önemli olacağını düşünmektedir. Bu bulgu, Ma vd.'nin (2024) farklı kültürel bağlamlarda yaptıkları araştırmanın sonuçlarıyla uyumlu olmakla birlikte, Dhawan ve Batra'nın (2020) çalışmasında vurgulanan YZ'nin gelecekteki kariyer fırsatları üzerindeki potansiyel etkisini de desteklemektedir. Mevcut çalışmada öğrenciler, yapay zekânın sunduğu fırsatlar arasında özellikle kişiselleştirilmiş öğrenme imkânını ve karmaşık konuları anlamayı kolaylaştırmasını vurgulamışlardır. Bu bulgular, Crompton ve Burke'ün (2023) YZ'nin kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunma ve karmaşık konuların anlaşılmasını kolaylaştırma potansiyeline ilişkin tespitleriyle örtüşmektedir. Diğer taraftan, mevcut çalışmada öğrenciler, YZ kullanımına yönelik olarak eğitimde eşitsizlikleri artırması ve yanlış bilgi yayma riski gibi endişelerini de dile getirmişlerdir. Bobrytska vd.'nin (2024) çalışması da benzer şekilde, öğrencilerin yapay zekâyı genel olarak olumlu karşıladığını ancak etik kaygılar taşıdığını ortaya koymuştur.

Nitel bulgular, akademisyenlerin yapay zekâ teknolojilerine karşı hem olumlu hem de temkinli bir duruş sergilediğini göstermiştir. Bu ikili yaklaşım, Mah ve Groß'un (2024) bulgularının yanı sıra,

Pisica vd.'nin (2023) çalışmasında ortaya konan akademisyenlerin YZ'ye yönelik karmaşık tutumlarıyla da uyumludur. Akademisyenler, yapay zekânın özellikle araştırma, veri analizi ve modelleme, eğitim-öğretim desteği alanlarındaki potansiyelini kabul etmektedir. Bu bulgu, Zawacki-Richter vd.'nin (2019) YZ'nin akademik araştırma ve veri analizindeki rolüne ilişkin tespitleriyle paralellik göstermektedir.

Bununla birlikte, akademisyenler temel becerilerin zayıflaması, aşırı bağımlılık ve veri güvenliği konularında endişe duymaktadır. Bu endişeler, McGrath vd.'nin (2023) çalışmasında vurgulanan etik kaygılarla örtüşmekte ve Bates vd.'nin (2020) YZ'nin eğitimde kullanımına ilişkin risk değerlendirmeleriyle benzerlik göstermektedir. Değerlendirme süreçlerinde yapay zekâ kullanımı konusundaki tartışmalar, Khlaif vd.'nin (2024) çalışmasında olduğu gibi, hem öğrenciler hem de akademisyenler için önemli bir endişe kaynağı olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmanın önemli bulgularından biri de, akademisyenlerin YZ'nin yükseköğretimde kapsamlı bir dönüşüme yol açacağı öngörüsüdür. Bu öngörü, UNESCO'nun (2023) raporunda belirtilen YZ'nin yükseköğretimi dönüştürme potansiyeline ilişkin tespitlerle uyumludur. Ayrıca, Ocaña-Fernández vd.'nin (2019) çalışmasında vurgulanan YZ'nin eğitim sisteminde yaratacağı paradigma değişimine ilişkin öngörülerle de örtüşmektedir.

Araştırma, yapay zekânın yükseköğretimde etkili ve etik bir şekilde uygulanması için şu önerileri sunmaktadır:

- Kurumsal düzeyde net kullanım politikaları ve etik kurallar oluşturulmalı,
- Öğrenciler ve akademisyenler için düzenli eğitimler ve rehberlik sağlanmalı,
- Temel becerilerin korunmasına yönelik dengeli bir yaklaşım benimsenmeli,
- Disiplinlere özgü düzenlemeler yapılmalıdır.

Sonuç olarak, yapay zekânın yükseköğretimde entegrasyonu kaçınılmazdır, ancak bu süreçte fırsatların etkili bir şekilde değerlendirilmesi ve etik risklerin yönetilmesi için kapsamlı stratejilere ihtiyaç vardır. Gelecek araştırmalar, yapay zekânın öğrenme çıktılarına etkisi ve farklı disiplinlerdeki uygulamalarına odaklanabilir. Bunun yanında, mevcut araştırmanın tek bir üniversitede gerçekleştirilmiş olması önemli bir sınırlılık olarak sayılabilir. Gelecek çalışmaların farklı üniversiteleri kapsayacak şekilde yürütülmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- Al-Zahrani, A. M. ve Alasmari, T. M. (2024). Exploring the impact of artificial intelligence on higher education: The dynamics of ethical, social, and educational implications. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1-12. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03432-4>
- Arif, A. (2023). Investigating students' attitudes & trust in AI during COVID-19. *Journal of Student Research*, 12(3), 1-12. <https://doi.org/10.47611/jsrhs.v12i3.5015>
- Bates, T., Cobo, C., Mariño, O. ve Wheeler, S. (2020). Can artificial intelligence transform higher education?. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 17, 1-12. <https://doi.org/10.1186/s41239-020-00218-x>
- Bobrytska, V. I., Krasylnykova, H. V., Beseda, N. A. ve Smirnova, I. M. (2024). Artificial intelligence (AI) in Ukrainian higher education: A comprehensive study of stakeholder attitudes, expectations and concerns. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 23(1), 1-18. <https://doi.org/10.26803/ijlter.23.1.20>
- Chatterjee, S. ve Bhattacharjee, K. K. (2020). Adoption of artificial intelligence in higher education: A quantitative analysis using structural equation modelling. *Education and Information Technologies*, 25, 3443-3463. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10159-7>

- Chu, H., Tu, Y. ve Yang, K. (2022). Roles and research trends of artificial intelligence in higher education: A systematic review of the top 50 most-cited articles. *Australasian Journal of Educational Technology*, 38(3), 22–42. <https://doi.org/10.14742/ajet.7526>
- Creswell, J. W. ve Clark, V. L. P. (2017). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage Publications.
- Crompton, H. ve Burke, D. (2023). Artificial intelligence in higher education: the state of the field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, (20), 8. <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00392-8>
- Dhawan, S. ve Batra, G. (2020). Artificial intelligence in higher education: Promises, perils, and perspective. *Expanding Knowledge Horizon. OJAS*, 11, 11-22.
- Glaser, B. ve Strauss, A. (2017). *Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203793206>
- Göksel, N. ve Bozkurt, A. (2019). Artificial intelligence in education: Current insights and future perspectives. S. Şişman-Uğur ve G. Kurubacak (Ed.), *Handbook of research on learning in the age of transhumanism* içinde (s. 224-236). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-8431-5.ch014>
- Kaya, F., Aydin, F., Schepman, A., Rodway, P., Yetişensoy, O. ve Demir-Kaya, M. (2022). The roles of personality traits, al anxiety, and demographic factors in attitudes toward artificial intelligence. *International Journal of Human–Computer Interaction*, 1-18. <https://doi.org/10.1080/10447318.2022.2151730>
- Khlaif, Z. N., Ayyoub, A., Hamamra, B. ve Bensalem, E. (2024). University teachers' views on the adoption and integration of generative AI tools for student assessment in higher education. *Education Sciences*, 14(10), 1090. <https://doi.org/10.3390/educsci14101090>
- Kuleto, V., Ilić, M., Dumangiu, M., Ranković, M., Martins, O. M., Păun, D. ve Mihoreanu, L. (2021). Exploring opportunities and challenges of artificial intelligence and machine learning in higher education institutions. *Sustainability*, 13(18), 10424. <https://doi.org/10.3390/su131810424>
- Ma, D., Akram, H. ve Chen, I. H. (2024). Artificial intelligence in higher education: A cross-cultural examination of students' behavioral intentions and attitudes. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 25(3), 1-22. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v25i3.7703>
- Mah, D. K. ve Groß, N. (2024). Artificial intelligence in higher education: exploring faculty use, self-efficacy, distinct profiles, and professional development needs. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 21(1), 1-24. <https://doi.org/10.1186/s41239-024-00490-1>
- McGrath, C., Pargman, T. C., Juth, N. ve Palmgren, P. J. (2023). University teachers' perceptions of responsibility and artificial intelligence in higher education-An experimental philosophical study. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, 100139. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100139>
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.
- Ocaña-Fernández, Y., Valenzuela-Fernández, L. A. ve Garro-Aburto, L. L. (2019). Artificial intelligence and its implications in higher education. *Journal of Educational Psychology*, 7(2), 553-568. <https://doi.org/10.20511/pyr2019.v7n2.274>
- Ouyang, F., Zheng, L. ve Jiao, P. (2022). Artificial intelligence in online higher education: A systematic review of empirical research from 2011–2020. *Education and Information Technologies*, 27, 7893–7925. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-10925-9>
- Pisica, A. I., Edu, T., Zaharia, R. M. ve Zaharia, R. (2023). Implementing artificial intelligence in higher education: Pros and cons from the perspectives of academics. *Societies*, 13(5), 118. <https://doi.org/10.3390/soc13050118>
- Popenici, S. A. ve Kerr, S. (2017). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 12(1), 22. <https://doi.org/10.1186/s41039-017-0062-8>

- Rodway, P. ve Schepman, A. (2023). The impact of adopting AI educational technologies on projected course satisfaction in university students. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 5, 100150. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100150>
- Schepman, A. ve Rodway, P. (2020). Initial validation of the general attitudes towards Artificial Intelligence Scale. *Computers in Human Behavior Reports*, 1, 100014. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2020.100014>
- Şahin, M. G. ve Yıldırım, Y. (2024). The general attitudes towards artificial intelligence (GAAIS): A meta-analytic reliability generalization study. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 11(2), 303-319. <https://doi.org/10.21449/ijate.1369023>
- Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi. (2024, 03 Ekim). *Sayılarla Üniversitemiz*. <https://www.nku.edu.tr/sayilarlauniversitemiz>
- UNESCO. (2023, 04 Eylül). *ChatGPT and artificial intelligence in higher education: Quick start guide*. https://eduq.info/xmlui/bitstream/handle/11515/38828/ChatGPT-Artificial-Intelligence-in-higher-education-Quick-Start-guide_UNESCO-2023.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Yalcinkaya, T., Ergin, E. ve Yucel, S. C. (2024). Exploring nursing students' attitudes and readiness for artificial intelligence: A cross-sectional study. *Teaching and Learning in Nursing*, 19(4), e722-e728. <https://doi.org/10.1016/j.teln.2024.07.008>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yurt, E. ve Kaşarcı, I. (2024). A questionnaire of artificial intelligence use motives: A contribution to investigating the connection between AI and motivation. *International Journal of Technology in Education*, 7(2), 308-325. <https://doi.org/10.46328/ijte.725>
- Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M. ve Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education—Where are the educators?. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 1-27. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>

Towards Global Academic Performance Rankings: A Dynamic and Integrated Decision Support System Based on Scientometric Indicators in Different Databases

Küresel Akademik Performans Sıralamalarına Doğru: Farklı Veri Tabanlarındaki Bilimsel Göstergelere Dayalı Dinamik ve Entegre Bir Karar Destek Sistemi

 <https://doi.org/10.25204/iktisad.1582267>

Mahmut BAYDAŞ*

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
09.11.2024

Accepted:
27.12.2024

© 2025 JEBUPOR
All rights reserved.

This study aims to propose a decision support system based on multi-criteria decision-making (MCDM) methodologies in order to reach individual and global-scale academic performance, which is a neglected subject. Unlike previous classical applications and past studies, in this study, different science indicators (citation counts, article counts, and field-based impact) taken from different databases (Scopus, Web of Science, InCites, Google Scholar) were combined, and objective weights were assigned to each criterion. These indicators, weighted with the entropy method, were analyzed with CRADIS and other alternative methods. The analysis results showed that the Q1 article count and field-based impact scores were of high importance, whereas Google Scholar citations had lower weight. In accordance with the recommendation of the Leiden manifesto, which had a great impact on the academic community, to take into account multi-indicator and being field-based, the system proposed in this study also allows for the dynamic (updatable) and comprehensive evaluation of individual researcher performance. Compared to one-sided and limited performance measurements in literature or applications, this study fills a serious gap. Moreover, this system will help the parties to make accurate and updatable strategic decisions.

Keywords: Individual and global academic performance, multi-criteria decision making, cradis method, entropy method.

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
09.11.2024

Kabul Tarihi:
27.12.2024

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Bu çalışma, ihmal edilen bir konu olan küresel ölçekte bireysel akademik performansla ulaşma yolunda çok kriterli karar verme (ÇKKV) metodolojilerine dayalı bir karar destek sistemi önermeyi amaçlamaktadır. Daha önceki klasik uygulama ve geçmiş çalışmaların aksine bu çalışmada farklı veri tabanlarından (Scopus, Web of Science, InCites, Google Akademik) alınan farklı bilim göstergeleri (atf sayıları, makale sayısı ve alan bazlı etki) birleştirilmiş ve her bir kritere nesnel ağırlıklar atanmıştır. Entropi yöntemiyle ağırlıklandırılan bu göstergeler, CRADIS ve diğer alternatif yöntemlerle analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, Q1 makale sayısı ve alan bazlı etki puanlarının yüksek öneme sahip olduğunu, buna karşın Google Akademik atıflarının daha düşük ağırlık taşıdığını göstermiştir. Akademik camiada oldukça etki bırakan Leiden manifestosunun çok göstergeli ve alan bazlılığın dikkate alınması önerisine uygun olarak bu çalışmada önerilen sistem, bireysel araştırmacı performansının dinamik (güncellenebilir) ve kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine de olanak tanımaktadır. Literatür veya uygulamalardaki tek yönlü ve kısıtlı performans ölçümlerle kıyaslandığında bu çalışma ciddi bir boşluğu doldurmaktadır. Dahası bu sistem taraflara isabetli ve güncellenebilir stratejik karar vermeye yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bireysel ve küresel akademik performans, çok kriterli karar verme, cradis yöntemi, entropi yöntemi.

Atf/ to Cite (APA): Baydaş, M. (2025). Towards global academic performance rankings: A dynamic and integrated decision support system based on scientometric indicators in different databases. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 10(26), 154-174. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1582267>

* ORCID Lecturer Dr., Necmettin Erbakan University, Faculty of Applied Sciences, Department of Accounting and Financial Management, mbydas@erbakan.edu.tr

1. Introduction

'Performance measurement' (whether with a systematic scientific background or superficially) has been done from the past to the present. If it is not well-defined what is intended to be measured, and where and when it will be used, there will be a lot of doubts about the reliability of the correct measurement. Incorrect performance measurements that are not made in a comprehensive, systematic, and dynamic manner will have many harms. The main purposes of performance measurement can be listed as determining the level of success and achievability of targets, understanding processes, scanning for problems and bottlenecks, and ensuring that improvement decisions are based on objective data. Thus, measurement is used to improve performance. Moreover, effective performance measurement should reflect real results, should not make false comparisons, should include normalized metrics that can be used in comparison, should be practical and easy to understand, and finally should provide a benefit that exceeds the cost (Parker, 2000). As is known, the 'scientific performance' of an institution or an individual plays a locomotive and vital role in the development of countries' industry, technology, politics, economy, etc., and especially in the production and dissemination of knowledge. In this respect, the global scientific performance of universities and, in part, individuals are updated and published every year, and success rankings are made. Thanks to this performance and the metrics that determine performance, prestigious universities strive to attract high-quality students and academics from all over the world. However, it is interesting that even when common criteria are considered, there may be differences between the ranking index results. This shows that measuring the knowledge production and research performance of universities is not as easy as it seems (Olcay and Bulu, 2017).

The purpose of rankings should of course be to compare institutions or individuals according to their merit and performance. Various methodologies are still used for these rankings. Performance indicators are generally used from data obtained from some databases and other primary sources. On the other hand, the accuracy or adequacy of the data and criteria used for performance in reflecting real performance can be questioned. There are many performance criteria for university rankings such as teaching, research, citations, knowledge transfer, international faculty member ratio, international student ratio, per capita performance, regional research reputation, faculty member/student ratio, and academic reputation, and these are evaluated in an integrated manner. The weight of importance of these criteria and how much they really reflect being a performance criterion are important. For example, the data used regarding 'research performance', which is a very important criterion, should adequately reflect the adequacy, scope, and purpose. University administrations and academics undoubtedly want to see information about their own research performance comparatively based on metrics, understand their current situation, and use it in decision-making beyond this. As is known, the general and integrated performance of universities with multiple criteria is published annually by some global-ranking organizations. In these rankings, numerical and objective data (such as the number of publications, and citation numbers) such as scientometric or bibliometric indicators, as well as perception-based (such as reputation surveys) or structural measures (such as the faculty/student ratio) can be used (Szluka et al., 2023). A very important component of these rankings is the parameters related to scientific research productivity, which are scientometric or bibliometric indicators. In other words, the most important parameters affecting the ranking positions include citations and prestigious scientific publications.

An important point here is that the meticulousness and careful focus in 'university performance measurement' is withheld from 'individual researcher performance measurement'. In other words, some partial and incomplete dimensional rankings based on ready-made metrics for 'individual global research performance measurement' may not be as healthy and well-thought-out as institutional performance measurement. In addition, various databases and the scientific indicators they contain are often scattered, waiting to be transformed into an aggregate performance metric. Therefore, the performance of individuals should be examined sufficiently and even deeply. While the public knows the performance of universities well thanks to many ranking organizations, the same public does not

have comprehensive, versatile, and detailed information about the special performance of individuals. This situation prevents universities from distinctively discovering, recognizing, recognizing, and identifying scientists with the high-impact value, effectiveness, capacity, and productivity they need. As is known, scientific impact and rankings are important in determining funding as well as providing global recognition and prestige. The factor that restricts or prevents this to some extent is the lack of a correct, dynamic, multi-criteria, integrated global-based individual performance measurement ranking metric.

Especially large academic institutions move like slow elevators in similar ranking ranges every year. It is not an easy task for the performance of such institutions to change even slightly. On the contrary, the ranking performance of individuals can show extraordinary changes in the same time intervals. Individual academic performance, which constitutes one of the most important performance dimensions of universities today, is related to research productivity, effectiveness, and efficiency of individuals. Today, the academic performance of individuals is generally published by updating them around indicators based on a different database, with each ranking being within the framework of the 'concepts of scientific publication and citation'. For example, the list known as 'World's Best Scientists' can be given as an example of this, which uses the Scopus database when creating this list. (Ioannidis, 2024). In fact, it is an interesting deficiency that a multidimensional, comprehensive, and integrated success ranking for scientists is not made by using different databases and metrics (the details of which will be discussed in the later parts of this study), and this situation emerges as a gap in literature. Perhaps each database may not need the others because it sees itself as the most superior and sufficient. However, this is not the right approach because no database is 100% comprehensive and encompassing.

In recent years, lists of the best scientists have been announced by prestigious institutions and these achievements are followed with interest by universities. The 'Best Scientists Rankings' published by Elsevier BV is a popular ranking referred to in this context (Ioannidis, 2024). The 'Highly Cited Researchers' (HCR) category published by Clarivate is a popular indicator of distinguished individual researchers and is based on the number of WOS citations received by WOS (Web of Science)-based publications (Docampo and Cram, 2019). On the other hand, there are also metrics that rank individual performance by filtering according to the user's wishes. The embedded, dynamic, and well-structured autonomous ranking obtained by 'InCites' using the WOS database is an example of this (Markusova et al., 2023). The best scientist rankings of the AD Scientific Index can be shown as another example (AD Scientific Index, n.d.). There are two important problems here: the world's best scientists are being evaluated with only a few criteria from a database. However, it is more accurate to make an integrated performance measurement with indicator metrics obtained from different databases. For example, there are scientists who have publications scanned in Scopus but not in WOS, and their names may not be mentioned in WOS metrics. This should not mean that their performance is zero. Second, most universities naturally do not have enough or any of the world's best scientists. They may demand to see the performance of their current scientists, but they cannot collect integrated performance measurement information sufficiently. Therefore, they have difficulty in developing an insightful policy because they do not know the current performance comprehensively, accurately, and sufficiently. In the current limited metrics, some use only the results of metrics such as WOS, some only Scopus, and some only Google h-index. However, a global academic performance ranking can be made with criteria such as the number of WOS publications in the highest impact article class, the number of WOS Q1 articles, the number of WOS citations with high impact value, CNCI scores, Scopus FWCI score, the number of Scopus articles and citations, and the number of Google Scholar citations, each of which is important, valuable and partially includes shortcomings according to its own weight.

Indeed, the list of ten principles to guide research evaluation published in the 'Leiden Manifesto (LM)' in 2015 for research metrics that are widely accepted on a global scale also supports our proposed argument. LM includes a set of 10 principles that recommend more responsible and fair use

of bibliometric or scientometric methods (h-index, impact factor, and website display indicators such as metrics) in scientific research performance evaluations. LM addresses the problems caused by the incorrect or excessive use of metrics in scientific performance evaluations and provides guidance for a more balanced and ethical use of these metrics. According to LM, first, differences in publication and citation practices should be taken into account according to the field. Citation rates can vary greatly between different disciplines; for example, the impact factors of the best journals in finance may be very different from the impact factors of the best journals in oncology. This feature suggested by LM is also present in the metrics called CNCI provided by InCites and FWCI provided by Scopus. Unfortunately, this feature is not used by raters as an indicator of either individual performance or university rankings. Again, according to LM, it is necessary to avoid unnecessary concreteness and false certainty. For example, when looking at a specific scientist, a low citation rate may lead the researcher to assume low research quality; this implies causality from correlation. Using more than one robust indicator can reduce inappropriate concreteness. Finally, according to LM, it is useful to measure performance according to the researcher's research missions and it is also necessary to regularly review and update the indicators (Hicks et al., 2015).

As a solution technique for such problems, it is logical to use the MCDM methodology, which can handle many indicators simultaneously and with different weights and, moreover, has more than 200 types. In addition, it was mentioned above that it is necessary to regularly review and update the indicators according to LM. We know that WOS, Scopus, google.scholar, and especially InCites update their data regularly. The CNCI score, which is perhaps closer to the ideal metric described by LM, is updated monthly by InCites by pulling WOS data. The Stanford list based on Scopus data can make the CNCI metrics list of scientists based on field. Instead of giving priority to high-impact journals, research conducted in a specific field or area should also be allowed to be published in relevant local research journals. In this respect, when measuring researcher performance, not only WOS or Scopus data but also google.scholar publication citations can be evaluated. Again, LM recommends that data collection and analytical processes be kept open, transparent and simple. It can be said that WOS, Scopus and google.scholar citation and publication metrics try to provide sufficient attention in this regard (scholar.google.com/; clarivate.com/highly-cited-researchers/; incites.clarivate.com/#/analysis/0/person ; scopus.com/search/form.uri#basic).

In our age, a large amount of data is collected, and hidden and interesting patterns, trends, and relationships are discovered through data processing, data analytics, and data mining. Thus, raw data is ultimately transformed into useful information for the decision-maker. Moreover, new insights are reached by reproducing and distilling data from useful information. Artificial intelligence and machine learning applications can easily apply many quantitative theorems that were previously in the scientific sense and were passive, on data. In this respect, decision support systems are becoming even stronger with the accompaniment of artificial intelligence. Likewise, these systems are gradually progressing toward becoming autonomous decision-makers. Therefore, databases containing data on researcher performance, metrics, or scientific indicators can be pulled and simultaneously integrated, and holistic performance can be presented to users autonomously with the help of the MCDM methodology. Stakeholders such as researchers, reviewers, editors, university administrations, public administrators, ranking producers, funders, project evaluators, associate professorship, and doctoral committees, who are among the information users, can evaluate integrated performance to make more robust and reliable decisions.

Current university rankings may not be exciting enough to motivate scientists. However, scientists being aware of their position in rankings showing the general and regional, national, or global performance of universities in their fields, learning and understanding the current situation will certainly increase their motivation and insight. Moreover, university administrations can also develop interesting and attractive policies for scientists with high scientific research performance. These policies have been effective in some universities such as Shanghai Jiaotong, Tsinghua, and Zhejiang in China, which have lower opportunities but can compete with universities with very high budgets

such as Harvard, Stanford, and MIT (URAP, 2023). Likewise, some scientists can receive more WOS-based Q1 articles and citations than some universities on their own, and this type of extraordinary success should be well understood and evaluated by those concerned. For example, individuals in some small study groups can enter lists such as Stanford's best scientists in the world, and on the contrary, not a single scientist from some universities can enter these lists institutionally. This situation urgently warns and points out the need to better understand the value of quality scientists and to develop policies accordingly.

On the other hand, there are some methodological nuances in calculating performance rankings. As in world university rankings, weighted aggregation methods are mostly used in individual research performance. Although this method seems logical on the surface, it also has some problems. In recent years, some fundamental problems have been identified in this regard. For example, problems such as false precision, weight inconsistencies, mutual compensation between criteria, lack or redundancy of indicators, and rank reversal can be listed. These problems can cast doubt on the reliability of ranking results (Soh, 2017). In this respect, it is useful to benefit from the MCDM (Multi-Criteria Decision Making) methodology family, which has more than 200 members. The methodologists of this method have been addressing the problems in question for almost half a century and offering solutions. For example, contemporary MCDM methodologies have brought many suggestions to solve and improve MCDM problems such as fair weighting, sensitivity analysis, compensability, and rank reversal (Baydaş et al., 2024). The main purpose of this study is to offer suggestions to scientific ranking and metric producers to reveal the individual performance of scientists with MCDM methodologies, which are a decision-support system tool.

After the introduction above, the literature research will be given in the second section below, information about the material and method will be given in the third section. In the fourth section, the analysis findings will be discussed in the discussion section and finally, some insights will be conveyed to the readers in the conclusion section.

2. Literature Review

Although the performance of universities is measured annually by various rating agencies, there are not enough ranking producers or practitioners regarding individual performance. On the other hand, while literature is more focused on global university performance, global researcher performance rankings have not been sufficiently addressed. Here, researchers are not considered as a unit but in terms of their academic contribution to the institution. However, it is understood from the indicators that each researcher has a special story and that some researchers perform better than the institution. The best, worst, or mediocre institutions perform almost the same every year. And this is not very interesting and exciting and may not even have significant news value. On the other hand, it is possible for researchers with good performance to work in institutions that are consistently mediocre. In other words, individual performance can be quite flexible, and researchers can surpass their peers and take their place in the best ranking lists in the short or long term with hard work.

A common framework regarding what should be the universal research performance indicators of scientists and their measurement with MCDM has not been proposed in the past. There is also no clear set of indicators agreed upon regarding research performance criteria. However, research performance is usually analyzed in two dimensions. The first is productivity, which depends on the publication output (number). The second is impact (citation), which is an indicator of the quality of publications (Maral, 2024). However, there are many types that address various aspects of these two indicators, and the large number of them necessitates addressing the subject with MCDM methodology. Here, we will touch upon some limited studies conducted on researcher performance using the MCDM methodology. In their study, Li et al. (2014), wanted to test the applicability of multi-criteria group decision analysis methodology for the evaluation of academic research outputs.

In 2012, the publication and citation numbers of 20 researchers (6 professors, 5 associate professors, and 9 senior assistants) from Sichuan and Tsinghua Universities taken from the Thomson Reuters ISI WOS database were evaluated. In the study, 8 evaluation criteria were determined (6 of them are subjective evaluation criteria). The importance levels were determined by the professors. An intuitionistic fuzzy weighted average operator was used in a fuzzy environment to determine the criteria weights. A fuzzy distance-based method was also developed to determine the weights of the evaluators. In the study, crisp and fuzzy ratings were combined using the revised TOPSIS method and scientists were ranked with this method. This structure was an approach that considered more criteria by aiming for maximum group consensus in evaluations. Tuan et al. (2020), developed a TOPSIS MCDM model integrated with fuzzy AHP and Neutrosophic to evaluate the research productivity of four faculty members. The data of faculty members at the Faculty of Economics and Business, Vietnam National University were evaluated. Fuzzy AHP was used as the weighting method for the criteria of number of publications, publication quality, number of books, graduate student advisors, and research grants received as a project leader. As a result, it was shown that this integrated MCDM approach is effective and applicable. Ardil (2021), ranked seven researchers working in similar research areas according to four evaluation criteria, namely the number of annual and career-long publications, citations, and scholar index (h-index) using the TOPSIS method. Since the dataset covers more journals and publication types compared to other databases, it includes cumulative impact and five-year impact indicators obtained from the Google Scholar database, which can often find more citation references. Sensitivity analysis was also performed, and it was emphasized that the proposed MCDM method yielded reliable results.

Here, it is necessary to evaluate the issue separately in the context of existing popular ranking metrics based on databases. We first look at the ‘Stanford University Scientists Ranking’ published by Elsevier BV (Ioannidis, 2024): We want to examine studies that evaluate the global research performance of scientists in the context of popular rankings. First, we look at the “Stanford University Scientists Ranking” published by Elsevier in 2024. This ranking highlights the top 2% of researchers worldwide. The list includes normalized data based on various indicators such as citation counts and h-index. The Stanford/Elsevier ranking is prepared with data obtained from Scopus and covers 22 scientific fields and 174 subfields. Performance indicators include criteria such as the number of articles, citations, h-index, and co-authorship-adjusted hm-index. The evaluation is done in two ways: Career-long performance and the impact of the last year. In addition, self-citations and other citations are evaluated separately. All scientists with at least 5 Scopus articles are included in this ranking. The ranking includes the top 100,000 scientists by c-score or the top 2% in the subfield. Career-long data includes citations up to the end of the previous year, while recent-year data includes citations within the last calendar year. This study is based on Scopus data provided through Elsevier’s ICSR Lab, and the computational outputs are updated each autumn.

If we evaluate, first of all, this list has been important and useful in terms of being one of the first comprehensive and systematic attempts based on scientific indicators. The second positive aspect is that it has an objective ranking measured on a multi-criteria plane, since the performance information of scientists is directly taken from the Scopus database (Ioannidis et al., 2020). The disadvantage is that it only uses Scopus scientific publication and citation data. Although the scope and context are slightly different, there may be scientific publications and citations that are not in Scopus but scanned in Google Scholar. In other words, it would be fairer to include scientific publications and citations that are not scanned in both Scopus and WOS in the measurement, even if a small weight coefficient is given. In addition, this metric does not evaluate successful and high-quality articles in the Q1 quarter. Another aspect that is open to criticism is that this systematic does not give enough importance to the criteria weights. Finally, another issue we suggest is that an indicator related to field-based citation impact can be added to this list. The FWCI score, which is actually a Scopus-based score (calculated in a broader context), can be dynamically (updated) added

to the individual's overall score. And it can also be suggested that the final ranking list be updated more quickly for smaller time periods rather than annually.

The second popular ranking list we focused on is the “Highly Cited Researchers” ranking list published by Clarivate, which is entirely based on citations. And in this respect, it is open to criticism. However, we can say that Clarivate has closed this limited measurement gap with its embedded, dynamic (updatable), filtered, and very well-structured autonomous ranking obtained by using InCites’ WOS database. Here (in InCites), thanks to the large number of filtering features, hundreds of different rankings can be obtained autonomously for researchers. In addition, the number of criteria can be increased. However, the lack of an integrated performance system here as in Scopus (i.e., the scattered nature of single criterion data) directs information users to make individual calculations for total performance. On the other hand, it is advantageous that it is quite practical and easy to use. (<https://clarivate.com/highly-cited-researchers/>; <https://incites.clarivate.com/#/analysis/0/person>)

According to the ‘Leiden Manifesto’, first of all, differences in publication and citation practices should be taken into account by field. Citation rates can vary greatly across disciplines, for example, the impact factors of the top journals in finance may be very different from those of the top journals in oncology (Hicks et al., 2015). This insightful feature suggested by LM is found in the metrics CNCI provided by InCites and FWCI provided by Scopus. The researcher CNCI (Category Normalised Citation Impact) score embedded in InCites has gained increasing popularity in recent years due to its depth, meaning and usefulness. The (CNCI) indicator puts citations in good context. After normalising the citation counts by year, document type and subject category, it allows reasonable comparisons to be made based on the impact of articles published within (and outside) a given subject area. This CNCI score, the detailed calculation of which is shown in the methodology section, is an impact factor where the citation counts are normalized based on the world average value of 1.00. It compares the times cited for an item with the expected (average) number of citations for the same publication type, publication year and subject area or other items in the journal. It is calculated by dividing the actual number of citations by the expected citation rate. The fact that this score is embedded in InCites (the citation data is updated autonomously with a one-month delay, compared to WOS) is another positive aspect. Considering the unifying aspect and depth of CNCI, whether it should be evaluated as a single criterion, or a composite criterion is a separate topic of discussion. Because it focuses on measuring the field-based efficiency or impact of citations rather than the number of citations of the researcher. It is understood that it is a very unique and robust criterion in terms of revealing the real performance, effectiveness and efficiency of the researcher in his/her field (Potter et al., 2024).

The disadvantage of the CNCI metric is that for a researcher, this score can be excessive and misleading due to the high number of citations that come with a small number of publications. When it comes to publications by a single person, CNCI values can be inflated due to a single highly cited article. InCites also accepts this situation and warns researchers. An important warning here is that for this metric, which is based on the WOS citation system, to be meaningful, the user must take at least a two-year period as a basis for success. For example, a one-year CNCI score may not be very meaningful in terms of the impact of the citation, which is confirmed by the statements on the institutional InCites website (incites.help.clarivate.com). At this point, we can make a small suggestion: It would be fairer to add the number of WOS scientific publications to the CNCI score by standardizing it to a certain extent. Because it is likely and common for someone who publishes many WOS publications to have a low CNCI score compared to someone who only produces one article. Another point is that the CNCI score is multifaceted. CNCI value can be evaluated on a person, country, institution and article basis. On the other hand, our final suggestion to researchers is that Scopus publication and citation counts, along with WOS citation counts, and Google h-index data (albeit with a different weighting coefficient) can be added to the integrated researcher performance together with CNCI.

We can say that the 'AD Scientific Index' (AD Scientific Index, n.d.), another research performance ranking metric for scientists, is gradually approaching the publication of the rankings of almost all scientists in a very comprehensive manner. In this respect, it can be said that they have achieved a commendable scope. However, its most important shortcoming is that it only bases itself on Google H-index data equally. The AD Scientific systematic for rankings is based on three main criteria: H-index, i10 index and number of citations. It is known that the H index measures research productivity at the researcher level (calculated by determining the number of H publications cited at least H times), while the i10 index measures the number of academic publications produced by the researcher and received at least ten citations. The third indicator adopted by this ranking is the total number of citations. These indicators were developed by Google Scholar (Al-Hagree et al., 2023).

Indeed, Web of Science and Scopus are often considered the largest sources of information (bibliographic database) in today's academic world. In this respect, performance criteria such as the researcher's WOS-Q1 publication count, WOS citation count, and Scopus publication and citation count are important in distinguishing a quality researcher. We can easily understand this from the weight coefficient and criteria information of the rating agencies that rank the world's best universities. On the other hand, the widespread belief and demand that research results be published only in journals indexed in WoS and Scopus, and the fact that careers and salaries are often dependent on such publications, can, unfortunately, shift the scientific focus to the quantity of publications rather than quality (Pranckutė, 2021; Birkle, 2020). While databases such as the Web of Science- Science Citation Index (SCI) rank journals according to a hierarchy of prestige, sites such as Scopus, Orchid, and Google Scholar have continued to develop to count citations and compare the work of an academic with others (Hyland, 2023).

When the views mentioned above are considered, when past studies on scientific indicators that are taken as a basis for institutional and individual academic productivity performance on a global scale are scanned, we see that there are both positive and negative criticisms. When we gather some evaluations on CNCI metric, WOS citation, and document, InCites, Scopus citation and document and h-index, which have become quite popular in recent years, it is clearly understood that no metric, citation counting, and document archiving system is sufficient on its own. For example, when only WOS data is used, the low number of WOS journals (and therefore the number of citations) in some fields can be seen as a disadvantage. In addition, there are many relatively prestigious journals that are not scanned in WOS but are scanned in Scopus. In fact, some authors with very high WOS, Scopus citation, and document counts may have quality work in journals scanned in other indexes. Again, there are authors who have no articles in WOS and Scopus-based journals but often have quality articles in other indexes. On the other hand, the WOS/InCites-based CNCI and Scopus-based FWCI, which normalize the number of citations of an individual with the field-based expected citation averages, are also quite refined and insightful indicators. However, it will not be enough to be content with only these two indicators. Because there are weaknesses such as uncertainty about how to evaluate the uncertainty in the time dimension of citations and factors such as the number of documents showing the scores low or showing them excessively high for these metrics. Therefore, there is a gap in the literature regarding both the measurement of individual academic performance and the combination of indicators from different databases. While performance measurement is actually done to know, understand, and evaluate, it is clear that an incorrect or inadequate measurement will lead to unnecessary prejudices and wrong decisions.

This study uses the MCDM methodology to include and combine existing popular indicators and to objectively and precisely determine the weight coefficient of each indicator using the Entropy method. Although such a comprehensive and relatively fair performance support system for individual academic productivity has been indirectly suggested in the literature before, it has not been put into practice.

3. Material and Methods

The data in this study were obtained manually from “<https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>”, an open-access source address whose infrastructure is formed by the Yüksek Öğretim Kurumu (Turkish Council of Higher Education) (YÖK Akademik, 2024), which includes the personal pages of all academics in the country where they create their CVs and then transferred to Excel tables. The aim of this study is to draw a valuable decision support system framework and provide insight to those who want to create a global performance measurement metric with artificial intelligence in the future by measuring individual academic performance with MCDM methods. In this study, the productivity performance data of 36 researchers in the field of Quantitative Decision Making Methods in Turkey (who mainly have previous studies on MCDM) whose data are accessible were selected.

The indicators were determined by considering the factors of prestige, prevalence, and diversity as a requirement for choosing the right and appropriate. In order to determine the number of prestigious articles of academicians, some of the indicators (SSCI/SCI, WOS Q1 article, ESCI, Scopus indexed articles) were evaluated separately because their impact and importance were different. For the number of article citations, the number of Google Scholar citations, which include the WOS and Scopus indexed scanning systems and other indexed data other than these, was also included in the evaluation (with a small weight coefficient). On the other hand, we also took the WOS-based CNCI and Scopus-based FWCI scores, which are updatable, popular, and dynamic metrics focusing on the impact value of the researcher's article in the field, which have been discovered in recent years, as a basis for the measurement. CRADIS, a relatively new method from the MCDM methodology family, was selected to obtain the final ranking of each candidate. In addition, TOPSIS, the most widely used method from different schools, and FUCA, a practical and easy method of the outranking school, were used in the comparison. Finally, a new and different sensitivity analysis of recent times was applied for testing the robustness of MCDM methods. The WOS, InCites, Scopus, and Google Scholar profiles of academics were carefully examined, and the criterion values of the alternatives were obtained. Table 1 below shows the methods and indicator criteria used in academic performance research.

Table 1. MCDM Methods, Weighting Technique, Criteria and Robustness Criteria for MCDM Methods Used in This Study

Weighting method	MCDA methods	Criteria	Robustness criterion for MCDM methods
Entropy	CRADIS, TOPSIS and FUCA	SSCI/SCI, q1 article, ESCI and/or SCOPUS article, CNCI impact score, FWCI impact score, WOS citation, Scopus citation, Google Scholar citation	Sensitivity analysis based on normalization

3.1. Decision Criteria

It is common to analyze research performance using descriptive statistical methods, but the problem in this study is different: Selecting, classifying and ranking researchers in the most appropriate, accurate and fair way based on multiple criteria, multiple alternatives and different weight coefficients is a problem here. For this reason, it is more logical to examine research performance using multi-criteria decision making (MCDM) methods, which are included in the field of operations research, rather than statistics.

The ideal goal for researchers is to be able to draw an effective, efficient, universal, valid and common academic performance framework with a correct route. In this sense, different agreed performance criteria should be evaluated simultaneously. However, there is no clear set of indicators agreed upon regarding research performance criteria. However, this situation should not result in the solution of the problem in question being suspended. In fact, it is noticeable that research performance

is generally analyzed in two dimensions as a common opinion. The first is productivity, which depends on publication outputs (number). The second is impact (citation), which is an indicator of the quality of publications (Maral, 2024). This situation can make our job easier in choosing indicators. Here, it is noteworthy that there are many types of these two types of indicators. The quality, importance and function of these types address quite different needs and dimensions. Moreover, the degree of agreement on these types of indicators is also relative. While each ranking organization uses a few indicators, we do not come across studies and organizations that use others comprehensively. It is clear that the rankings are based on some indicators in a limited database. It can be said that this study aims to evaluate this literature and application gap. Table-2 shows the description and databases (data sources) of the criteria preferred for this study.

Table 2. Academic Metrics Used in This Study

Criteria	Definitions	References databases
1. SSCI (social sciences citation index) and/or SCI (science citation index-expanded) article counts	It refers to the number of SCI/SSCI-based articles of each candidate.	https://incites.clarivate.com/#/analysis/0/person*
2. Q1 (quarter) article counts	It refers to the total number of Q1 articles scanned in SCI/SSCI for each candidate.	https://incites.clarivate.com/#/analysis/0/person*
3. ESCI or SCOPUS article counts	It refers to the number of ESCI and Scopus-level articles of each candidate.	https://incites.clarivate.com/#/analysis/0/person* https://www.scopus.com/search
4. WOS citation counts	Refers to the number of citations each candidate receives.	https://incites.clarivate.com/#/analysis/0/person*
5. Scopus citation counts	It refers to the number of citations for each candidate according to the Scopus database.	https://www.scopus.com/search
6. Google Scholar citation counts	It refers to the total number of citations for each candidate according to the Google Scholar database.	https://scholar.google.com/
7. CNCI Score	It expresses the field-based impact value of each candidate's articles.	https://incites.clarivate.com/#/analysis/0/person*
8. FWCI Score	It expresses the field-based impact value of each candidate's articles.	https://www.scopus.com/search

Source: incites.clarivate (2024); Scopus (2024); scholar.google (2024).

*Note: Data used in this analysis is sourced from Clarivate Analytics' InCites Benchmarking & Analytics platform and requires special access.

3.2. Criterion Weighting Method: Entropy

In subjective evaluations regarding the weight coefficient of indicators, the discussion usually does not result in consensus due to the different perspectives of the parties. In this sense, when the parties who are undecided in determining the importance level of the criteria or those who lack sufficient information on the basis of the criteria turn to objective methods, the Entropy method comes up and this can be a suitable alternative. Information entropy, which is a measure of uncertainty, was first put forward by Shannon (1948). Moreover, Shannon information entropy, which is shown by Stewart (2012), as one of the 17 equations that changed the world in one way, was also suggested for determining the weight coefficient of the criteria in MCDM. According to the idea of information entropy, which is widely used in many fields, entropy can be used to measure the amount of useful information provided by the data itself. In other words, it can be said that it is an approach that determines the importance level for each column data series (criteria). If we continue the same path, it can be said that the Entropy weighting method is actually the suggested determination of the amount of objective information about the criteria in the decision matrix. Accordingly, the system works as follows: The smaller the entropy value, the larger the entropy-based weighting coefficient, thus the more information a particular criterion provides (Li et al., 2011; Wu et al., 2011). The basic steps are (Wang et al., 2020):

Step 1. Transform the data by applying sum normalization, then create the initial decision matrix with m rows (alternatives) and n columns (criteria):

$$F_{ij} = \frac{f_{ij}}{\sum_{k=1}^m f_{kj}} \quad i \in \{1,2, \dots, m\}; j \in \{1,2, \dots, n\} \quad (1)$$

Step 2. Entropy is calculated for each criterion column.

$$E_j = -\frac{1}{\ln(m)} \sum_{i=1}^m (F_{ij} \ln F_{ij}) \quad j \in \{1,2, \dots, n\} \quad (2)$$

Step 3. The weight coefficient of each criterion is determined.

$$w_j = \frac{1-E_j}{\sum_{j=1}^n (1-E_j)} \quad j \in \{1,2, \dots, n\} \quad (3)$$

3.3. MCDM Methods

The MCDM methods used in this study are of three types from different schools. The first method is CRADIS, which is the basis of this study and is relatively new and quite efficient (Baydaş et al., 2023). The second is the most widely used method and the third is the simplest and most practical method from the outranking school. In other words, 3 different methods, which are common, popular, and new, were preferred. The studies based on the MCDM methods and weighting techniques preferred for this study are shown in Table 3 below.

Table 3. References to Relevant MCDM Formulations and Weighting Techniques Used in This Study

<i>MCDM Methods</i>	References
CRADIS	Puşka et al., 2022; Puška and Stojanović, 2022
FUCA	Wang ve Rangaiah 2017
TOPSIS	Chakraborty, 2022.

3.3.1. CRADIS (Compromise ranking of alternatives from distance to ideal solution) method

The distinctive nuance of the CRADIS method is related to determining the deviations of alternatives from the ideal and anti-ideal solutions. In fact, it can be said that this method is a combination of different steps taken from ARAS, MARCOS, and TOPSIS methods. The CRADIS method is a relatively new approach that produces a unique combination by using these existing methods. In this method, alternatives are basically observed according to general criteria, and ideal solutions representing the maximum value of the ideal solution of the alternative and the minimum value of the alternative are used (Puška et al., 2022; Puška and Stojanović, 2022).

The CRADIS method will be used to rank the materials. The steps of the CRADIS method are explained below (Puška et al., 2022):

Step 1: The first decision matrix is created.

Step 2: Normalization of decision matrix.

$$u_{ij} = \frac{t_{ij}}{\max(t_{ij})} \quad (4)$$

$$u_{ij} = \frac{\min(t_{ij})}{t_{ij}} \quad (5)$$

Step 3: The aggravated decision matrices.

$$s_{ij} = u_{ij} \cdot w_{jIN} \quad (6)$$

Step 4: The ideal and anti-ideal solutions are determined with Equations 7 and 8.

$$v_i = \max s_{ij} \quad (7)$$

$$v_{ai} = \min s_{ij} \quad (8)$$

Step 5: Deviations from ideal and anti-ideal solutions are computed by Equations 9 and 10.

$$d^+ = \max v_i - s_{ij} \quad (9)$$

$$d^- = s_{ij} - \min v_{ai} \quad (10)$$

Step 6: The grades of the deviations for each alternative from anti-ideal and ideal solutions are computed as.

$$o_i^+ = \sum_{j=1}^n d^+ \quad (11)$$

$$o_i^- = \sum_{j=1}^n d^- \quad (12)$$

Step 7: The utility function for each alternative pertaining to the deviations from the optimal alternatives is computed as.

$$K_i^+ = \frac{o_{opt}^+}{o_i^+} \quad (13)$$

$$K_i^- = \frac{o_{opt}^-}{o_i^-} \quad (14)$$

In Equation 13, o_{opt}^+ denotes the optimal alternative having the smallest distance from the ideal solution. In Equation 14, o_{opt}^- denotes the optimal alternative having the greatest distance from the anti-ideal solution.

Step 8: Ranking alternatives. The average deviation value (Q_i) for each alternative is computed as.

$$Q_i = \frac{K_i^+ + K_i^-}{2} \quad (15)$$

The alternative with the highest Q_i is determined as the best alternative.

3.3.2. TOPSIS (The technique of reaching the order of preference with similarity to the ideal solution)

In this method, the best alternative selected is the point closest to the positive ideal solution and the farthest from the negative ideal solution. This method, which is distance-based and attaches great importance to the ideal values in the criteria, can be called the most adopted type of MCDM (Chakraborty, 2022).

3.3.3. FUCA (Faire un choix adéquat)

The most practical and simple method is the MCDM method. Since it uses the rank value, this method does not require normalization. It is based on a ranking value of the alternatives for each criterion. The first row has the best value (one:1), while the last row (n) is assigned the worst value. Then, the weighted sum of the values is calculated for each solution point and the solution with the smallest total value is the best-selected solution (Wang and Rangaiah, 2017).

4. Application

In the application part of the study, scientific indicators (e.g., number of articles, number of citations, impact factor) obtained from various databases (including Web of Science, Scopus, InCites, and Google Scholar) were used to measure global academic research performance in a multidimensional and realistic way. In this context, the analysis steps of the study can be seen in detail below:

Step 1: Creation of Initial Decision Matrix with Academic Performance Values

In this step, the basic criteria to be used for a comprehensive evaluation of academic performance were selected. In the study, performance indicators that are important in scientific performance literature and frequently used in databases were preferred. The initial decision matrix was created to analyze these determined criteria and their values with MCDM (Multi-Criteria Decision Making) methods on 36 researchers in the field of quantitative decision-making. The performance analysis was made more holistic by considering other indicators such as the number of publications, the number of citations, as well as the field normalized impact factor among the criteria. The weighting coefficient assignment process was carried out using the Entropy method, which is an objective approach, and thus the objective weights of the criteria were calculated.

Step 2: Determining Ranking Results with MCDM Methods

In this step, the created decision matrix was analyzed using methods from three different MCDM schools. These methods used in the study can reach different ranking results because the process steps are different. The MCDM methods selected for analysis provide a more in-depth perspective beyond classical ranking methodologies by technically addressing researcher performance in a multifaceted manner. The ranking results obtained with these methods provide more reliable and valid results compared to rankings made with other single and limited criteria available in the literature.

Step 3: Sensitivity Analysis for Academic Performance Analysis

The Entropy weighting method preferred in the study was used to ensure the consistency of the weights in the decision matrix. In addition, a comprehensive sensitivity analysis was performed to examine the reliability and stability of the ranking results. In the sensitivity analysis, the results obtained with different weighting methods were compared and the reliability and stability of the MCDM methods were confirmed.

Final Step: Obtaining Performance Results

To make the findings of this study more understandable, the performance of each researcher was scored according to the specified criteria. In this way, academic performance findings were transformed into more useful and concrete information for university administrations and other stakeholders. This step aims to increase the effectiveness of the decision support system and provide clearer insights into the current status of researchers.

This comprehensive methodology provides an integrated and innovative model that will contribute to the literature in measuring the individual and institutional performance of researchers. The framework developed in the study is a scientific reference for future ranking systems and will contribute to more accurate and comprehensive decisions in academic performance evaluation processes. The table below shows the weight coefficients determined according to the Entropy method.

Table 4. Weight Coefficients Determined for Each Criterion Column

Criteria	Criterion Direction (Max or Min)	Weightage used (Entropy)
SSCI/SCI articles	Max	0.082169
Q1 articles	Max	0.176963
Score of CNCI	Max	0.116449
WOS citations	Max	0.154856
ESCI-SCOPUS articles	Max	0.085446
FWCI Score	Max	0.181039
Scopus citations	Max	0.140755
Google Scholar citations	Max	0.062323

According to the Entropy results in the table above, it is reasonable that the criteria with the highest weight coefficient are Q1 article, FWCI and WOS citations because they are also important in the literature. Again, it seems appropriate that the criterion with the lowest weight is the Google Scholar citation count because this criterion is a relatively heterogeneous criterion since it evaluates citations from all types of publications.

The normalization techniques used in this study are Max, Min-Max, Vector, and Sum normalization techniques (Wang et al., 2020). The formulas related to these are included in Appendix-1 at the end of the study. The table below shows the ranking results obtained according to the CRADIS method depending on different normalization types.

Table 5. Ranking Results of the CRADIS Method

	Max based	Rank	Min-Max based	Rank	Vector based	Rank	Sum based	Rank
A1	0.420485	5	0.604611	5	0.476263	5	0.503875	5
A2	0.540241	2	0.694738	2	0.579056	3	0.605236	3
A3	0.299445	9	0.512829	9	0.343623	9	0.368962	9
A4	0.264291	12	0.486098	12	0.325193	12	0.358669	11
A5	0.155326	36	0.403355	36	0.214838	36	0.248662	36
A6	0.301831	8	0.514699	8	0.351508	8	0.377417	8
A7	0.179133	29	0.421404	29	0.237666	27	0.269007	27
A8	0.206241	20	0.441942	20	0.250837	24	0.276141	25
A9	0.15991	34	0.406863	34	0.217986	34	0.25094	34
A10	0.181272	27	0.422948	27	0.242685	26	0.274392	26
A11	0.16794	32	0.412914	32	0.223365	32	0.25505	32
A12	0.272288	11	0.491905	11	0.333757	10	0.366923	10
A13	0.394646	6	0.585199	6	0.435843	6	0.456375	6
A14	0.465108	4	0.638164	4	0.523802	4	0.553184	4
A15	0.232086	18	0.461429	18	0.282622	18	0.308381	18
A16	0.2541	15	0.478157	15	0.304093	15	0.331841	14
A17	0.541567	1	0.695495	1	0.591216	2	0.619863	2
A18	0.239704	17	0.467211	17	0.297588	17	0.329638	16
A19	0.256086	14	0.479584	14	0.304924	14	0.331095	15
A20	0.158626	35	0.40588	35	0.217104	35	0.250302	35
A21	0.259524	13	0.482276	13	0.315344	13	0.343868	13
A22	0.198226	23	0.435931	23	0.251808	23	0.282848	24
A23	0.203409	22	0.439669	22	0.260399	21	0.291672	21
A24	0.17926	28	0.421476	28	0.231446	30	0.261456	30
A25	0.175419	31	0.418545	31	0.235969	28	0.266931	28
A26	0.275487	10	0.494423	10	0.329062	11	0.357907	12
A27	0.183765	26	0.424909	26	0.235562	29	0.26543	29
A28	0.303328	7	0.515545	7	0.366987	7	0.398665	7
A29	0.197197	24	0.435064	24	0.255193	22	0.285938	22
A30	0.177485	30	0.420124	30	0.229913	31	0.260112	31
A31	0.186426	25	0.426839	25	0.250271	25	0.284937	23
A32	0.160029	33	0.406917	33	0.219465	33	0.252385	33
A33	0.245913	16	0.472017	16	0.298954	16	0.326993	17
A34	0.206115	21	0.441788	21	0.265265	20	0.297111	19
A35	0.214719	19	0.448306	19	0.266214	19	0.295756	20
A36	0.515005	3	0.675603	3	0.598529	1	0.640643	1

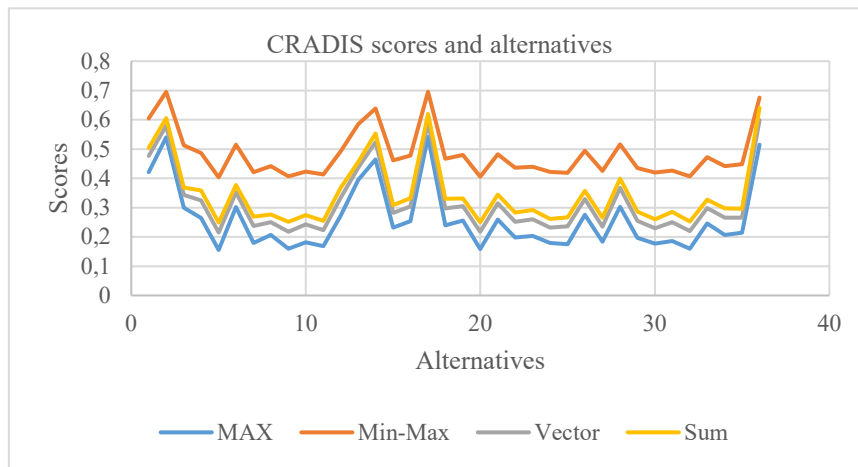
The table above shows that the normalization type can change the best alternative. In fact, Max and Min-Max normalizations put the A17 alternative first, while Vector and Sum put the A36

alternative first. When the standard deviation of the final scores of the alternatives is observed, it is understood that the Min Max method has the lowest deviation. In Table 6 below, the effect of the normalization type on the final results and ranking distribution is better understood from the standard deviation values.

Table 6. Standard Deviation Values of the Final Scores of CRADIS Rankings According to the Normalization Type

	Maximum	Min-Max	Vector	Sum
StDv	0.109138	0.082668	0.108805	0.10848

The distribution flexibility or drift level of CRADIS final scores is better seen in Figure 1 below. It is understood once again that CRADIS results based on Min-Max normalization are more stable.

Figure 1. Effect of Normalization Techniques on the Sensitivity of CRADIS Scores

After solving the problem of normalization selection within CRADIS, we compare the results obtained with the min-max method with TOPSIS and FUCA. The final ranking results of three different MCDM methods are compared in Table 7 below.

Table 7. Final Ranking Results of MCDM Methods

Rank	CRADIS	FUCA	TOPSIS	Rank	CRADIS	FUCA	TOPSIS
1	A17	A2	A36	19	A35	A15	A35
2	A2	A36	A17	20	A8	A35	A23
3	A36	A17	A2	21	A34	A31	A8
4	A14	A13	A14	22	A23	A29	A22
5	A1	A14	A1	23	A22	A23	A34
6	A13	A1	A13	24	A29	A25	A29
7	A28	A28	A28	25	A31	A22	A31
8	A6	A21	A4	26	A27	A27	A10
9	A3	A26	A12	27	A10	A10	A25
10	A26	A33	A6	28	A24	A30	A27
11	A12	A6	A3	29	A7	A32	A24
12	A4	A16	A26	30	A30	A24	A30
13	A21	A12	A19	31	A25	A7	A7
14	A19	A3	A18	32	A11	A8	A11
15	A16	A18	A21	33	A32	A20	A32
16	A33	A34	A16	34	A9	A11	A9
17	A18	A4	A33	35	A20	A9	A20
18	A15	A19	A15	36	A5	A5	A5

According to this table, it is understood that MCDM methods generally agree but reach different results in choosing the best alternative. However, it is seen that this mostly affects or changes the struggle in the first, second or third place. For the last place, it is understood that there is full agreement in the methods on the A5 alternative.

In the following Table, the relationships between MCDM methods were investigated to examine the ranking consistency. According to the results, CRADIS obtained closer results with TOPSIS.

Table 8. Spearman Correlation Results between MCMD Methods. (Spearman rho is shown in the first row and p-value is shown in the second row)

	<i>CRADIS</i>	<i>FUCA</i>
<i>FUCA</i>	0.942	
	0.000	
<i>TOPSIS</i>	0.988	0.933
	0.000	0.000

5. Discussion

The results of the study also reveal the accuracy of the Entropy method in weighting the criteria used in academic performance evaluations. According to the Entropy results, the highest weight coefficients of Q1 article count, FWCI (Field-Weighted Citation Impact), and Web of Science (WoS) citation count support the importance of these indicators in the literature. Features such as high-quality publications and field-normalization contribute significantly to the ranking process as they reflect the impact of the researcher more accurately. The fact that the Google Scholar citation count has the lowest weight is an expected finding due to the heterogeneous structure of this criterion and the fact that it covers all types of publications. These results show that not only numerical values but also the quality and focus level of the criteria should be taken into account in academic performance evaluations.

The ranking results obtained by the CRADIS method according to different normalization types clearly reveal the effect of the normalization selection on the final rankings. When the Max, Min-Max, Vector, and Sum normalization techniques are compared, it is seen that the best-performing alternative varies according to the normalization type. The fact that Min-Max normalization has the lowest standard deviation reveals that this technique is more successful in maintaining ranking stability. This situation reveals that the normalization method used in performance evaluation processes is a critical parameter in terms of sensitivity to the evaluation results. The stable results provided by Min-Max normalization are important. Thus, according to the sensitivity findings in this study, it can be said that the min-max modified CRADIS method is recommended in this study instead of the classical max normalization suggested by the authors.

Comparison of the Min Max-based CRADIS results with the other MCDM methods TOPSIS and FUCA shows that although there is a general consistency between the methods, there are differences in determining the best alternative. When the ranking correlation between the three methods is evaluated, it is seen that the CRADIS and TOPSIS methods produce results closer to each other. The high agreement obtained in the Spearman correlation analysis reveals that CRADIS and TOPSIS handle the ranking criteria similarly and can be considered as methods that support each other. However, the differences shown by the methods in determining the best alternative increase the sensitivity of the ranking results, especially in researcher groups with high competition in the first ranks.

Table 9. Final Results for Best Academics

	CRADIS	FUCA	TOPSIS
BEST	A17	A2	A36
2.	A2	A36	A17
3.	A36	A17	A2

6. Conclusion

This study suggests how to find the right route in creating global individual academic performance rankings. It provides a holistic approach to academic performance evaluations by examining the known benefits and limitations of multi-criteria decision-making (MCDM) methods. Weighting analyses using the entropy method ensured that academic performance criteria (e.g. Q1 article, CNCI and FWCI score, WoS citation, etc.), which are also important in the literature, were included in the ranking more effectively. The fact that the CRADIS method produces stable ranking results under different normalization techniques, especially because Min-Max normalization provides the lowest deviation, shows that this method can be used as a reliable tool in sensitive ranking analyses.

The results obtained in the study reveal that MCDM methods can be used as an alternative decision-support tool in academic performance rankings. The high correlation between CRADIS and TOPSIS shows that the accuracy of the ranking results can be increased with these two methods. However, the differences in determining the best alternative of the methods indicate that the ranking struggles among high-performing researchers should be analyzed in more detail.

In conclusion, this study fills an important gap in the literature with its proposed framework for a more accurate and comprehensive measurement of individual academic performance. In particular, multiple normalization techniques used with the CRADIS method offer a different approach to ranking systems and contribute to a more fair and reliable evaluation of academic performance. According to the sensitivity findings in this study, it can be said that instead of the classical max normalization suggested by the authors, the min-max modified CRADIS method is recommended in this study.

In addition, since global rankings consist of large data, autonomous ranking generators that can avoid the complex calculation steps of MCDM methods can also use FUCA, a simple and practical method used in this study, as an alternative. On the other hand, the dynamicity of the framework in this study is intended to be that this framework consists of updatable indicators. In other words, AI generators that adopt such an integrated framework can automatically update the ranking performance of researchers on a year, month, week, and even day basis. For example, Stanford announces the top 2 percent of scientists in the world every October. This proposed rapid framework can be used as a valuable guide for academic ranking organizations and university administrations in their strategic decision-making processes.

Recommendations for Future Researchers

In future research, larger databases and alternative measures can be integrated to strengthen academic performance evaluations. In addition to methods such as entropy, different subjective weighting techniques based on expertise such as AHP and BWM should be tried. Field-specific normalization techniques should be used to take into account the field-based variability of citation rates and long-term performance changes of researchers should be monitored on an annual basis. Developing hybrid MCDM models can strengthen ranking accuracy. Creating a real-time ranking system with dynamic data updates will provide more flexible evaluations. Dynamic, integrated and global performance rankings supported by artificial intelligence can be obtained with indicator values drawn from each database.

Limitations of the Study

This study was conducted with limited data and methods. The normalization techniques and selected indicator types are relatively limited, and therefore the findings should be interpreted by taking this into account.

Availability of data and material: Not applicable.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Funding: Not applicable.

Authors' contributions: All author(s) read and approved the final manuscript.

It is declared that this study is not in a study group that requires ethics committee approval.

References

- AD Scientific Index. (2024, September 15). *World Scientist and University Rankings, September 2024*. <https://www.adscientificindex.com/>
- Al-Hagree, S., Mohsen, A. A., Abdulrazzak, F. H., Al-Sanabani, M., Alalayah, K. M., Al-Gaphari, G., ... and Gawbah, H. (2023, 10-11 October). Universities the best performers: a cluster analysis of yemeni universities rankings. In *2023 3rd International Conference on Emerging Smart Technologies and Applications* (p. 1-9). Taiz, Yemen. <https://doi.org/10.1109/eSmarTA59349.2023.10293385>
- Ardil, C. (2021). Scholar index for research performance evaluation using multiple criteria decision making analysis. *International Journal of Educational and Pedagogical Sciences*, 13(2), 93-104.
- Baydaş, M., Elma, O. E., and Stević, Ž. (2024). Proposal of an innovative MCDA evaluation methodology: knowledge discovery through rank reversal, standard deviation, and relationship with stock return. *Financial Innovation*, 10(1), 1-35. <https://doi.org/10.1186/s40854-023-00526-x>
- Baydaş, M., Eren, T., Stević, Ž., Starčević, V., and Parlakkaya, R. (2023). Proposal for an objective binary benchmarking framework that validates each other for comparing MCDM methods through data analytics. *PeerJ Computer Science*, 9,1-24. <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.1350>
- Birkle, C., Pendlebury, D. A., Schnell, J., and Adams, J. (2020). Web of Science as a data source for research on scientific and scholarly activity. *Quantitative Science Studies*, 1(1), 363-376. https://doi.org/10.1162/qss_a_00018
- Chakraborty, S. (2022). TOPSIS and Modified TOPSIS: A comparative analysis. *Decision Analytics Journal*, 2(2022), 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2021.100021>
- Clarivate analytics (Incites). (2024, September 15). *Incites Analysis Person, September 2024*. <https://incites.clarivate.com/#/analysis/0/person>
- Clarivate™. (2024, September 15). *Clarivate Highly Cited Researchers, September 2024*. <https://clarivate.com/highly-cited-researchers/>
- Clarivate™. (2024, September 15). *InCites Help Center, September 2024*. <https://tinyurl.com/yn34arxx>
- Docampo, D., and Cram, L. (2019). Highly cited researchers: a moving target. *Scientometrics*, 118(3), 1011-1025. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2993-2>
- Google Academic. (2024, September 15). *Google Academic, September 2024*. <https://scholar.google.com/>
- Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., De Rijcke, S., and Rafols, I. (2015). Bibliometrics: the Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*, 520(7548), 429-431. <https://www.nature.com/articles/520429a.pdf>

- Hyland, K. (2023). Academic publishing and the attention economy. *Journal of English for Academic Purposes*, 64(2023), 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2023.101253>
- Ioannidis, J. P. A. (2024). August 2024 data-update for "Updated science-wide author databases of standardized citation indicators", *Elsevier Data Repository*, V7. <https://doi.org/10.17632/btchxktzyw.7>
- Ioannidis, J. P. A., Boyack, K. W., and Baas, J. (2020). Updated science-wide author databases of standardized citation indicators. *PLOS Biology*, 18(10), 1-3. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.3000918>
- Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H., and Gao, C. (2011). Application of the entropy weight and TOPSIS method in safety evaluation of coal mines. *Procedia engineering*, 26(2011), 2085-2091. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2011.11.2410>
- Li, Z., Liechty, M., Xu, J., and Lev, B. (2014). A fuzzy multi-criteria group decision making method for individual research output evaluation with maximum consensus. *Knowledge-Based Systems*, 56, 253-263. <https://doi.org/10.1016/j.knsys.2013.11.018>
- Maral, M. (2024). Research performance of higher education in OECD countries: A hybrid multi-criteria decision-making approach. *SAGE Open*, 14(2), 1-20. <https://doi.org/10.1177/2158244024125775>
- Markusova, V.A., Libkind, A.N., Zolotova, A.V., and Kotelnikova, N.A. (2023). Priority areas of scientific cooperation between scientists of Russia, Iran, India, and Turkey: bibliometric analysis according to the InCites database (2011–2021). *Automatic Documentation and Mathematical Linguistics*, 57(5), 274-283. <https://doi.org/10.3103/S0005105523050047>
- Olçay, G. A., and Bulu, M. (2017). Is measuring the knowledge creation of universities possible?: A review of university rankings. *Technological Forecasting and Social Change*, 123, 153-160. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.03.029>
- Parker, C. (2000). Performance measurement, *Work Study*, 49(2), 63-66. <https://doi.org/10.1108/00438020010311197>
- Potter, R. W., Kovač, M., and Adams, J. (2024). Tracking changes in CNCI: the complementarity of standard, collaboration and fractional CNCI in understanding and evaluating research performance. *Scientometrics*, 129, 1-14. <https://doi.org/10.1007/s11192-024-05028-w>
- Pranckutė, R. (2021). Web of Science (WoS) and Scopus: The titans of bibliographic information in today's academic world. *Publications*, 9(1), 1-59. <https://doi.org/10.3390/publications9010012>
- Puška A, Stević Ž., and Pamučar D. (2022). Evaluation and selection of healthcare waste incinerators using extended sustainability criteria and multi-criteria analysis methods. *Environment, Development and Sustainability*, 24(9), 11195-11225. <https://doi.org/10.1007/s10668-021-01902-2>
- Puška A., and Stojanović, I. 2022. Fuzzy multi-criteria analyses on green supplier selection in an agrifood company. *Journal of Intelligent Management Decision* 1(1),2–16. <https://doi.org/10.56578/jimd010102>
- Scopus (Elsevier). (2024, September 5). *Scopus Search*, September 2024. <https://www.scopus.com/search/form.uri#basic>
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell system technical journal*, 27(3), 379-423. <https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x>
- Soh, K. (2017). The seven deadly sins of world university ranking: A summary from several papers. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 39(1), 104-115. <http://dx.doi.org/10.1080/1360080X.2016.1254431>
- Stewart, I. (2012). In pursuit of the unknown: 17 equations that changed the world. <https://doi.org/10.1007/s00283-012-9303-2>
- Szluka, P., Csajbók, E., and Gyórfy, B. (2023). Relationship between bibliometric indicators and university ranking positions. *Scientific Reports*, 13(1), 14193. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-35306-1>

- Tuan, N., Hue, T., Lien, L., Thao, T., Quyet, N., Van, L., and Anh, L. (2020). A new integrated MCDM approach for lecturers' research productivity evaluation. *Decision Science Letters*, 9(3), 355-364. <https://doi.org/10.5267/j.dsl.2020.5.001>
- URAP (2023, October 28). *2023-2024 URAP Türkiye sıralaması basın açıklaması, October 2023*. <https://tinyurl.com/2ujta97z>
- Wang, Z., and Rangaiah, G.P. (2017). Application and analysis of methods for selecting an optimal solution from the Pareto-Optimal front obtained by multiobjective optimization. *Industrial & Engineering Chemistry Research*, 56(2), 560-574. <https://doi.org/10.1021/acs.iecr.6b03453>
- Wang, Z., Parhi, S. S., Rangaiah, G. P., and Jana, A. K. (2020). Analysis of weighting and selection methods for pareto-optimal solutions of multiobjective optimization in chemical engineering applications. *Industrial & Engineering Chemistry Research*, 59(33), 14850-14867. <https://doi.org/10.1021/acs.iecr.0c00969>
- Wu, J., Sun, J., Liang, L., and Zha, Y. (2011). Determination of weights for ultimate cross efficiency using Shannon entropy. *Expert Systems with Applications*, 38(5), 5162-5165. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.10.046>
- YÖK Akademik. (2024, September 23). *Yüksek Öğretim Akademik Arama, September, 2024*. <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>

Appendix

The table below shows the formulas of the normalization methods used in this study.

Appendix-1. Normalization Methods.

Method	Calculations
Sum Normalization	$F_{ij} = \frac{f_{ij}}{\sum_{k=1}^m f_{kj}} \quad i \in \{1,2, \dots, m\}; j \in \{1,2, \dots, n\}$
Vector Normalization	$F_{ij} = \frac{f_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m f_{kj}^2}} \quad i \in \{1,2, \dots, m\}; j \in \{1,2, \dots, n\}$
Min-Max Normalization	$F_{ij} = \frac{f_{ij} - \min_{i \in m} f_{ij}}{\max_{i \in m} f_{ij} - \min_{i \in m} f_{ij}} \quad i \in \{1,2, \dots, m\}; j \in \{1,2, \dots, n\} \text{ for benefit criteria}$ $F_{ij} = \frac{\max_{i \in m} f_{ij} - f_{ij}}{\max_{i \in m} f_{ij} - \min_{i \in m} f_{ij}} \quad i \in \{1,2, \dots, m\}; j \in \{1,2, \dots, n\} \text{ for cost criteria}$
Max Normalization	$F_{ij} = \frac{f_{ij}}{\max_{i \in m} f_{ij}} \quad i \in \{1,2, \dots, m\}; j \in \{1,2, \dots, n\} \text{ for benefit criteria}$ $F_{ij} = \frac{\min_{i \in m} f_{ij}}{f_{ij}} \quad i \in \{1,2, \dots, m\}; j \in \{1,2, \dots, n\} \text{ for cost criteria}$

Source: Wang et al. (2020).

AB’de “Çoğunlukçu Olmayan Kurumlar” Olarak AB Ajanslarının İyi Yönetişim İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi

Evaluation of EU Agencies as “Non-Majoritarian Institutions” in the Context of Good Governance Principles

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1600642>

Feza SOLAK TUYGUN*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
12.12.2024

Kabul Tarihi:
22.02.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Çoğunlukçu olmayan kurumlar, kamu geliriyle finanse edilen ve kamusal bir işlevi yerine getiren ancak seçilmiş politikacılardan belirli ölçüde bağımsız olarak varlığını sürdüren kurumlardır. AB’de birçok politika alanındaki yetkiler, ulus-üstü nitelikte çoğunlukçu olmayan kurumlar olarak AB ajanslarına devredilmektedir. AB ajanslarına yetki devrinin meşru olması, bu kurumların artan sayılarıyla birlikte “demokratik ilkelerle uyumu” sorunu gündeme getirmiştir. Demokratik yönetimin temel ilkelerini “iyi yönetim” anlayışıyla yönetim süreçlerine dâhil eden AB, daha fazla demokrasi, şeffaflık ve yetki devri ile demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi için Avrupa Yönetişimine İlişkin Beyaz Kitap’ı (2001) yayınlamış; bu kitapta bağımsızlık, hesap verebilirlik, şeffaflık ve katılım gerekliliklerini içeren iyi yönetimin bir dizi temel ilkesini belirlemiştir. Bu çalışmada, AB ajanslarının Avrupa Yönetişimine İlişkin Beyaz Kitap’ta (2001) belirtilen bu ilkelere “uyumu” ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada, AB karar alma sürecinin etkinliğini arttırmak ve meşruiyetini güçlendirmek için ajansların kurumsal yapıları ve etkileşimleri ile iyi yönetim ilkelerine uyumları konusunda tutarlılığın sağlanarak işleyiş yöntemlerinin geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çoğunlukçu olmayan kurumlar, Avrupa Birliği, AB ajansları, demokrasi, iyi yönetim.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
12.12.2024

Accepted:
22.02.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

Non-majoritarian institutions are entities financed by public revenue and serving a public function while operating with a degree of independence from elected politicians. In the EU, authority in various policy areas is delegated to EU agencies, which function as supranational non-majoritarian institutions. The legitimacy of delegating authority to these agencies has raised concerns about "compliance with democratic principles" as their numbers continue to grow. Incorporating the fundamental principles of democratic governance into administrative processes through a "good governance" approach, the EU published the White Paper on European Governance (2001) to enhance democracy, transparency, and legitimacy through delegated authority. This book established a set of core principles for good governance, including independence, accountability, transparency, and participation. This study examines the "compliance" of EU agencies with the principles outlined in the White Paper on European Governance (2001). Utilizing document analysis, a qualitative research method, the study concluded that to enhance the effectiveness of the EU decision-making process and strengthen its legitimacy, it is necessary to ensure consistency in the institutional structures and interactions of the agencies and their compliance with the principles of good governance, while improving their operational methods.

Keywords: Non-majoritarian institutions, European Union, EU agencies, democracy, good governance.

Atf/ to Cite (APA): Solak Tuygun, F. (2025). AB’de “çoğunlukçu olmayan kurumlar” olarak AB ajanslarının iyi yönetim ilkeleri bağlamında değerlendirilmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 175-195. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1600642>

*ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, fezasolak@hotmail.com

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

Non-majoritarian institutions are entities financed by public revenue and performing a public function while maintaining a certain degree of independence from elected politicians. The authority in various policy areas within the EU is delegated to EU agencies, which operate as supranational entities. This delegation of authority, based on the conciliatory approach of EU member states, aims to overcome potential credibility issues among member states and with third parties, thereby ensuring policy credibility. The growing importance of policy credibility has accelerated the rise of EU agencies, now totaling forty. However, the legitimacy of delegating authority to these agencies has raised concerns regarding their “compliance with democratic principles”. Incorporating the fundamental principles of democratic governance into its administrative processes through the concept of 'good governance,' the EU published the White Paper on European Governance (2001), to enhance democratic legitimacy through greater democracy, transparency, and delegation of authority. This document outlines a set of core principles of good governance, including independence, accountability, transparency, and participation. This study examines the 'compliance' of EU agencies with these principles as specified in the White Paper on European Governance (2001).

Literature Review:

EU agencies have been the subject of various studies in the literature, as their growing number has led research to focus on a few agencies' activities and structures. In the literature, EU agencies have been examined in relation to their institutional structures within the contexts of institutionalization (Schout and Pereyra, 2011), decentralization (Everson et al., 1999), and accountability (Eriksen, 2019; Busuioac, 2011). Additionally, they have been analyzed through comparative studies with national agencies (Geradin and Petit, 2004). This study examines EU agencies' compliance with good governance principles in policy credibility and their democratic shortcomings. In this regard, the study is expected to contribute to the literature on political science, public administration, and EU governance.

Methodology:

This study employs document analysis, one of the qualitative research methods. The documents examined include, primarily, the founding regulations of the agencies, as well as Commission documents, treaty texts, other official sources, and relevant academic articles. This study identifies differences in agencies' establishment, structure, budgets, decision-making, and authority. Subsequently, the compliance of these agencies with the principles of good governance -independence, accountability, transparency, and participation- as outlined in the White Paper on European Governance (2001) has been assessed.

Results and Conclusions:

The phased establishment of EU agencies has led to variations in their governance compliance. Moreover, these agencies do not have a standardized institutional structure and differ based on their legal foundations and the corresponding scope of their authority. This divergence results in some agencies placing a greater emphasis on independence compared to others. Furthermore, certain measures need to be implemented to ensure the independence of agencies. Administrative accountability is overseen by the Ombudsman, managerial accountability by governing boards, yet political accountability remains weak. In addition to the majority of agencies funded by the EU budget, those financed through their own resources face difficulties in terms of financial accountability. Judicial accountability also varies across agencies, necessitating regulatory adjustments. Additionally, performance accountability is crucial for improving the outcomes of agency activities. The application of Regulation 1049/2001 to agencies has contributed to enhancing transparency; however, the fact that most activities within agencies are carried out by committees highlights a non-transparent process. Additionally, practices aimed at ensuring participation within agencies vary. While the nature of agency mandates necessitates flexibility in facilitating participation, participation models should be developed for agencies with similar mandates, and draft documents should be made open to public comment and published online. Furthermore, in addition to other Community institutions—such as the Court of Justice, the Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions—the representation of all relevant stakeholders within agencies should be ensured. To balance diversity, an optimal board size should prevent excessive bureaucracy. Additionally, new appointment rules should be adopted following enlargement processes. In conclusion, ensuring consistency in the institutional structures and interactions of agencies, as well as in their compliance with the principles of good governance, is essential for improving their operational methods.

1. Giriş

Avrupa Birliği (AB) siyasi sisteminin en önemli özelliklerinden biri “çoğunlukçu olmayan kurumların” ve teknokratik yönetim biçimlerinin yaygınlığıdır. “Çoğunlukçu olmayan kurumlar” kamu geliriyle finanse edilen ve kamusal bir işlevi yerine getiren ancak, seçilmiş politikacılardan belirli ölçüde bağımsız olarak varlığını sürdüren kurumlardır (Curtin, 2005: 92). Seçimle gelmedikleri için doğrudan seçmenlere (veya seçilmiş temsilcilere) karşı sorumluluğu bulunmayan bu kurumlar, tek başlarına belli bir demokratik meşruiyete sahip olmayan, ancak demokratik olmayan rejimlerde de var olan kurumlardır. Çoğunlukçu kurumlar ise temel demokratik kurumlardan (siyasi partiler, parlamentolar vs.) oluşmaktadır. Batı demokrasilerinde çoğunlukçu olmayan kurumlar olarak uzmanlaşmış ve siyasetten bağımsız kurumlara olan güvenin, temel demokratik kurumlara olan güveni gölgede bıraktığı ifade edilmektedir. Buna göre vatandaşlar, katılımcı ve temsili demokratik kurumlara inanmak yerine etkin bir devletin meşruiyetine inanmaktadır. Demokratik kurumlar ise azalan güvene rağmen, karar alma yetkisini biçimsel yasama usullerine dayanarak sürdürmektedir (Merkel, 2012: 12). Bununla birlikte, demokrasilerde önemli politika oluşturma yetkilerinin çoğunlukçu olmayan kurumlara devrine yönelik eğilim, bu kurumların sistem içindeki rollerini arttırmaktadır. Bu ikilem, çoğunlukçu olmayan kurumlara demokrasilerde niçin ihtiyaç duyulduğunun sorgulanmasını gerektirmektedir. Majone, bu durumu ulusal ve uluslararası boyutta politika güvenilirliğinin sağlanmasıyla, politika hedeflerine ulaşılmasının bir gereği olarak ifade etmektedir. Buna göre ulusal demokratik sistemlerde, düzenli aralıklarla seçim yapılmasının gerekliliğinden doğan süre sınırı, politikacıların uzun vadeli politikalar geliştirerek bu politikalara odaklanmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca, seçimlerle birlikte mevcut çoğunluğun politikaları, bir sonraki çoğunluğun farklı, belki de karşıt çıkarları nedeniyle bozulabilmekte, hatta seçimler yaklaştığında çeşitli yasa değişikliklerine gidilebilmektedir. Seçim süresine bağlı olarak bir dönemdeki siyasi tasarrufun sonraki dönemi bağlamaması da politikaları geri dönülme riskine karşı savunmasız bırakmaktadır. Bu belirsizlikler ve zaman açısından tutarsızlıklar, kamu politikası oluşturma ve kurumların tasarlanmasını derinden etkilemektedir (Majone, 1996: 1-3). Ayrıca, kamu politikalarının artan karmaşıklığı, klasik bürokrasi çizgisinin çok ötesinde yeni ekonomik/sosyal düzenleme biçimlerini gerekli kılmaktadır. Başarısı (bireyleri, firma, üretim modelleri vs.) etkileme gücüne bağlı bu düzenleme biçimlerinin teknolojik olarak karmaşık konularla ilgili olması süreci zorlaştırmaktadır (Schultze, 1977: 12). Ayrıca politikacılar, politikaları ayrıntılı olarak tasarlayacak uzmanlığa sahip olmadığı gibi bunları değişen koşullara uyarlama kapasitesine de sahip değildir. Çoğunlukçu olmayan kurumlara yetki devriyle, bu süreç verimli ve etkin bir şekilde yürütülerek, politikaların güvenilirliği sağlanmaktadır.

Çoğunlukçu olmayan kurumlara yetki devrinin bir diğer gerekçesi uluslararası boyuttur. Buna göre, uluslar arası artan bağımlılık (ekonomik, politik vs.), politika eylemlerinin ulusal düzeydeki etkisini zayıflatırken, uluslararası etkisini arttırmaktadır. Kamu politikalarının ulusal sınırlar dışında hedefine ulaşması ise güvenilir olmasına bağlıdır. Ulusal düzeyde güvenilirliği olmayan bir politika, (potansiyel meşruiyet kaybına rağmen) zorlayıcı araçlarla uygulanabilmektedir. Ancak, uluslararası boyutta politika güvenilirliğinin yerine zorlayıcı araçların kullanılması mümkün değildir (Majone, 1996: 3-4). Uluslararası boyutta yetki devrinin en gelişmiş örneği ise AB’de gerçekleşmektedir. AB’de birçok politika alanındaki yetkiler, ulus-üstü nitelikte çoğunlukçu olmayan kurumlar olarak AB ajanslarına devredilmektedir. AB üyesi devletlerin uzlaşmacı yaklaşımına dayalı bu yetki devriyle, üye devletlerin birbirleriyle ve üçüncü taraflarla yaşaması muhtemel güvenilirlik sorunları aşarak politika güvenilirliğinin sağlanması öngörülmüştür. Politika güvenilirliğinin AB için önemli hale gelmesi, yetki devriyle birlikte AB ajanslarının sayısını arttırmış, mevcut durumda bu ajansların sayısı kırka ulaşmıştır. Ancak AB ajanslarına yetki devrinin meşru olması, bu kurumların “demokratik ilkelerle uyumu” sorununu gündeme getirmiştir. Demokratik yönetimin temel ilkelerini “iyi yönetim” anlayışıyla yönetim süreçlerine dâhil eden AB, daha fazla demokrasi, şeffaflık ve yetki devri ile demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi için Avrupa Yönetişimine İlişkin Beyaz Kitap’ı (2001) yayınlamış; bu kitapta bağımsızlık, hesap verebilirlik, şeffaflık ve katılım

gerekliliklerini içeren iyi yönetişimin bir dizi temel ilkesini belirlemiştir (Börzel vd., 2008: 20-21; Commission, 2001; Geradin ve Petit, 2004: 21). Bu çalışmada, AB ajanslarının Avrupa Yönetişimine İlişkin Beyaz Kitap'ta (2001) belirtilen bu ilkelere uyumu ele alınmıştır. Bu kapsamda ajansların bağımsızlıklarının nasıl gerçekleştirildiği, hesap verebilirliklerinin nasıl sağlandığı, şeffaflık ve katılımcılık ilkelerini nasıl uyguladıkları incelenerek, bu süreci etkileyen unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Yazılı belgelerin içeriğinin incelenerek elde edilen bilgilerin konu hakkında bir anlayış oluşturmak için yorumlandığı bu yöntemde, araştırma konusunun değişim ve gelişim seyri izlenerek karşılaştırma yapılabilmektedir. Çalışmada doküman olarak, ajansların kendilerine özgü kurucu tüzükleri incelenmiş ve ajanslar arasındaki farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, anlaşma metinleri, diğer resmi kaynaklar ve ilgili akademik makalelerden de faydalanılmıştır. AB ajansları literatürde farklı çalışmalara konu olurken, ajansların kurumsal yapı ve iyi yönetişim ilkeleriyle ilgili birkaç çalışma öne çıkmaktadır. (Geradin ve Petit, 2004) üye ülkelerdeki ulusal ajanslarla AB ajanslarını karşılaştırdıkları çalışmalarında, ulusal ajansların AB yasalarına uyumlu hale getirilmesini, bu süreçte iş birliği ve iyi yönetişim ilkelerinin geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. AB ajanslarını “ademi merkezîyetçilik” çerçevesinde ele alan (Everson vd., 1999) ise ajansların işlevleri, tasarımları ve eylemleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Buna göre, ajanslar politikaların sürekliliği ve güvenilirliği için bir ihtiyaçtır ve esas sorun nasıl tasarlanmaları gerektiğidir. AB ajanslarını kurumsallaşma bağlamında ele alan (Schout ve Pereyra, 2011) ise AB'nin sıkı insan kaynakları politikasının ajansların kurumsallaşmasını engellediğini, bunun yönetişim bağlamında yenilenmesinin zaman alacağını belirtmişlerdir. (Eriksen, 2019) ajanslarda birçok denetim mekanizmasının hesap verebilirlik yükü oluşturduğu düşüncesinin aksine, hesap verebilirliğin yetki ve usulle ilişkilendirilmesi gerektiğine dikkat çekerken, (Busuioc, 2011) ise çalışmasında, ajansların gerçekten hesap verebilir olup olmadığını tartışarak birçok durumda yönetsel hesap verebilirliğin etkin olmadığına işaret etmiştir. Bu çalışmada ise ajansların çoğunlukçu olmayan kurumlar olarak politikalarının güvenilirliği açısından iyi yönetişim ilkelerine uyumu ve buna yönelik demokratik eksiklikleri incelenmiştir. Çalışmanın bu yönüyle siyaset bilimi, kamu yönetimi ve AB literatürüne katkı sağlayacağı öngörülmüştür. Bu kapsamda, öncelikle AB ajanslarının kurumsal yapı ve karar alma süreçleri ele alınmış, ardından Avrupa Yönetişimine İlişkin Beyaz Kitap'ta (2001) belirtilen iyi yönetişim ilkelerine uyumu incelenmiştir. Çalışma sonucunda, çoğunlukçu olmayan kurumlar olarak ajansların bu ilkelere uyumu konusunda genel bir değerlendirme yapılarak, önerilere yer verilmiştir.

2. AB'de Çoğunlukçu Olmayan Kurumlar Olarak AB Ajansları

AB ajansları, Avrupa kamu hukukuna tabi, AB kurumlarından (Konsey, Avrupa Parlamentosu (AP), Komisyon vb.) ayrı, tüzel kişiliği ile belirli düzeyde örgütsel ve mali özerkliği olan AB düzeyindeki kamu otoriteleridir (Chamon, 2016: 9-12; Kelemen, 2005: 175). Bu kurumlar, çoğunlukçu olmayan kurumlar olarak uzmanlıkları ve liyakatleri ile öne çıkan siyasetten yalıtılmış kurumlardır (Svedin, 2011: 101). Burnham “karar alma sürecinin siyasi niteliğinin kaldırılmasını” depolitizasyon (siyasesizleştirme) kavramıyla tanımlarken, siyaset sürecinin politik doğasını gizlemek için kullanılan bu yönetim stratejisini, siyasallaşmayı önlemeye yönelik bir mekanizma olarak değerlendirmiştir. Bu mekanizma, “politika güvenilirliğini” ve “sorumluluğun devriyle siyasi kurumların otoritesini” güçlendirmenin bir yolu olarak savunulurken, politika eylemlerinden istenen sonuçlar alınmadığında, sorumluluğu başkalarına yüklemenin bir yolu olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir (Buller vd., 2019: 10-11). AB ajanslarının siyasetten yalıtılmış olması ise bilimsel ve teknik değerlendirmelerin bağımsız bir şekilde gerçekleştirilmesi, kararların kaliteli teknik değerlendirmelere dayanması ve siyasi veya koşullu değerlendirmelerden etkilenmemesi anlayışına dayandırılmıştır. Komisyonun artan siyasallaşması da ajanların kurulmasında güçlü bir argüman olarak ifade edilmiştir (Everson vd., 1999: 21). Nitekim, Komisyon üyelerinin üye devletler tarafından atanması, Komisyonun siyasi bir oluşum olarak bağımsızlığını tartışmalı kılmaktadır. Diğer yandan AB ajanslarının kurulmasına ilişkin, AB anlaşmalarında bir hüküm bulunmamaktadır.

Ajanslar Komisyonun önerisi, Konsey ve AP arasında sağlanan uzlaşısı sonucu, yasal bir karar alma süreciyle kurulmakta, bu süreçte Komisyonun önerisi, üye devletlerin ilgili politika alanındaki yetkilerini ajanslara devretme eğilimiyle desteklenmektedir. Bu eğilimde temel itici güç ise, AB düzeyinde etkili ve güvenilir politikaların oluşturulabilmesi için, karar alma ve uygulama süreçlerine uzman desteği sağlamaktır (Atanassov, 2015). AB ajansları tüzel kişilikleri ile Komisyon bünyesindeki organlardan (AB İstatistik Ofisi (Eurostat), AB Yolsuzlukla Mücadele Ofisi (OLAF) vs.) ayrılmaktadır. Ayrıca, belirsiz bir süre için kurulmaları da ajansları, Trans-Avrupa Ulaşım Ağı Yürütme Ajansı (TEN-TEA) gibi geçici yetkiye sahip oluşumlardan ayırmaktadır. Ajanslar, AB Anlaşmasıyla kurulan ve tüzel kişiliği olan “ortak girişimler” (Fusion Enerjisinin Geliştirilmesi için Ortak Girişim gibi) ile Avrupa Uzay Ajansı (ESA) gibi hükümetler arası örgütlerden de farklı olup daha geniş bir AB yasal çerçevesinin parçasıdır (Svedin, 2011: 19-20; Kreher, 1997: 227-228). Ayrıca, ajanslar tüm bu yapılardan farklı olarak AB kurumlarının yakınında değil, Avrupa’nın farklı merkezlerinde kurulmaktadır.

AB’de ajansların kurulması üç dalga halinde gerçekleşmiştir. Tablo 1.’de görüldüğü gibi 1975’de gerçekleşen ilk dalgada iki ajans kurulmuş, Konsey ve Komisyonun anlaşmasıyla kurulan bu ajanslarda AP’nin rolü istişarede bulunmakla sınırlı kalmıştır. İkinci dalga 1990’larda, üçüncü dalga ise 2000’li yıllarda farklı politika alanlarında ajansların kurulmasıyla devam etmiştir.

Tablo 1. AB Ajansları

Ajanslar	1.Dalga	2.Dalga	3.Dalga	Ajanslar	3.Dalga
Avrupa Mesleki Eğitimi Geliştirme Merkezi (CEDEFOP)	*			Avrupa Birliği Güvenlik Araştırmaları Enstitüsü (ISS)	*
Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı (EUROFUND)	*			Avrupa Birliği Uydu Merkezi (EUSC)	*
İç Pazar Uyum Ofisi (OHIM)		*		Avrupa Birliği Yargı İşbirliği Birimi (Eurojust)	*
Topluluk Bitki Çeşitleri Ofisi (CVPO)		*		Avrupa İltica Destek Ofisi (EASO)	*
Avrupa İlaç Ajansı (EMA)		*		Avrupa GNSS Denetleme Kurumu (GSA)	*
Avrupa Polis Ofisi (Europol)		*		Avrupa Ağ ve Bilgi Güvenliği Ajansı (ENISA)	*
Avrupa Eğitim Vakfı (ETF)		*		Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi (ECDC)	*
Avrupa Çevre Ajansı (EEA)		*		Avrupa Savunma Ajansı (EDA)	*
Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (EMCDDA)		*		Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EIGE)	*
Avrupa İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı (EU-OSHA)		*		Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (FRA)	*
Avrupa Birliği Organları Çeviri Merkezi (CDT)		*		Avrupa Yenilik ve Teknoloji Enstitüsü (EIT)	*
Avrupa Havacılık Güvenliği Ajansı (EASA)		*		Enerji Düzenleme Kurumu İşbirliği Ajansı (ACER)	*
Avrupa Kimyasallar Ajansı (ECHA)		*		Avrupa Bankacılık Otoritesi (EBA)	*
Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (EFSA)		*		Avrupa Sigorta ve Mesleki Emeklilik Kurumu (EIOPA)	*
Avrupa Deniz Güvenliği Ajansı (EMSA)		*		Avrupa Menkul Kıymetler ve Piyasalar Otoritesi (ESMA)	*
Avrupa Demiryolu Ajansı (ERA)		*		Avrupa Operasyonel Yönetim Ajansı (EU-LISA)	*
Avrupa Dış Sınırlarda Operasyonel İş birliği Yönetimi Ajansı (Frontex)		*		Tek Çözüm Kurulu (SRB)	*
Topluluk Balıkçılık Kontrol Ajansı (EFCA)		*		Avrupa Elektronik İletişim Düzenleyicileri Kurumu (BEREC)	*
Avrupa Polis Koleji (CEPOL)		*		Avrupa Siyasi Partileri ve Avrupa Siyasi Vakıfları Kurumu (APPF)	*

Kaynak: (Chamon, 2016: 16-17; Vos, 2018: 76-77)

AB’de, en son 2019’da üye ülkeler arasında iş gücü hareketliliği konusunda Avrupa Çalışma Otoritesi (ELA) kurulmuş, ardından da Avrupa Robotik ve Yapay Zekâ Ajansı kurulması gündeme gelmiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2024; European Parliament, 2017). Diğer yandan AB ajansları yasal dayanaklarına göre, Topluluk ve Birlik ajansları olarak ayrılmıştır (Svedin, 2011: 116).

2.1. Topluluk Ajansları

Topluluk ajansları, politika yapımının ulus-üstü nitelikte olduğu “ilk sütun” kapsamına giren ve ikincil mevzuata dayalı kararlar kurulan ajanslardır. Bu ajansların her birinin yetki, amaç ve görevleri kurucu düzenlemelerinde belirtilmiştir.

Tablo 2. Topluluk Ajansları

Ajans	Kurucu Düzenleme	Faaliyeti	Ajans	Kurucu Düzenleme	Faaliyeti
CEDEFOP	Regulation 337/75	Mesleki eğitimi geliştirme (Article 2)	EMSA	Regulation 1406/2002	Deniz güvenliği ve denetim (Article 1)
EUROFOUND	Regulation 1365/75	Yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirme (Article 2)	EASA	Regulation 2018/1139	Sivil havacılık güvenliği (Article 2)
EEA	Regulation 401/2009	Çevre alanında gözlem/veri toplama (Article 1)	ENISA	Regulation 526/2013	Ağ ve bilgi güvenliği (Article 2)
ETF	Regulation 1339/2008	Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde mesleki eğitimi geliştirme (Article 1)	ECDC	Regulation 851/2004	Bulaşıcı hastalıklardan koruma (Whereas bölümü)
EMCDDA	Regulation 1920/2006	Uyuşturucular/uyuşturucu bağımlılığı konusunda veri sağlama (Article 1)	ERA	Regulation 2016/796	Demiryolu güvenliği (Article 2)
EMA	Regulation 726/2004	Tıbbi ürünleri değerlendirme ve denetim (Article 1)	GSA	Regulation 912/2010	Uydu ve navigasyon hizmeti (Article 1)
OHIM	Regulation 2017/1001	Fikri mülkiyet alanında uyum (Article 1)	FRONTEX	Regulation 2016/1624	Dış sınırlarının gözetimi (Whereas bölümü)
EU-OSHA	Council Regulation 2062/94	İş sağlığı ve güvenliği alanında bilgi sağlama (Article 2)	EFCA	Council Regulation 768/2005	Balıkçılık Politikasını uygulama (Article 1)
CPVO	Council Regulation 2100/94	Bitki çeşitleri, sınai mülkiyet rejimi (Article 1)	ECHA	Regulation 1907/2006	Kimyasalların güvenli kullanımı (Article 1)
CDT	Council Regulation 2965/94	Ajans ve organlara tercüme hizmeti (Article 2)	EIGE	Regulation 1922/2006	Cinsiyet eşitliğini yaygınlaştırma (Article 2)
EFRA	Council Regulation 168/2007	Temel haklar alanında uzmanlık (Article 2)	ACER	Regulation 713/2009	İç enerji piyasasının entegrasyonu (Article 1)
EAR	Council Regulation 2454/1999	Sırbistan, Karadağ, Makedonya Cumhuriyeti'ne yardımların yönetimi (Whereas)	BEREC	Regulation 1211/2009	Elektronik iletişim (Article 1)
EFSA	Regulation 178/2002	Gıda zincirindeki riskleri değerlendirme (Article 1)	EASO	Regulation 439/2010	İltica konusunda destek (Article 1)
			APPF	Regulation 1141/2014	Avrupa siyasi partileri ve siyasi kuruluşların tescili/denetimi (Whereas bölümü)

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Topluluk ajansları, yetkilerine göre yasal (de jure) düzenleyici, fiili (de facto) düzenleyici, uygulayıcı ve danışma ajansları olarak ayrılmaktadır. Yasal (de jure) düzenleyici ajanslar “bağlayıcı karar alma ve mevzuat taslağı hazırlama yetkisi olan” en güçlü ajanslardır. OHIM, CPVO, EASA ve GSA yasal (de jure) düzenleyici ajanslardır. Bu ajanslar, danışma görevi de üstlenmişse yasal (de jure) düzenleyici olarak kabul edilmekte, düzenleme görevi ajansın politika oluşturma gücünü tanımlamaktadır. Fiili (de facto) düzenleyici ajanslar ise bağlayıcı karar alma yetkisi olmadığı için yasal (de jure) düzenleyici ajanslara göre “daha az güçlü” ajanslardır. Ancak karar otoriteleri karar alırken bu ajansların görüş ve tavsiyelerine uymaktadır. EMA, EFSA, EMSA, ERA ve ECHA fiili (de facto) düzenleyici ajanslardır. Ongaro, EASA, OHIM, CPVO ve ECHA ajanslarını; Vos ise bunlarla birlikte ERA, ACER, APPF ajanslarını kararları bağlayıcı niteliğe sahip ajanslar olarak tanımlamış, yasal (de jure) ve fiili (de facto) düzenleyici ayrımına gitmemiştir. CDT ve EAR uygulama ajansları olarak hizmet sağlayan ajanslardır. Danışma ajansları ise en yaygın ajanslar olarak normların, değerlerin ve iyi uygulamaların yayılmasını ve kurumsallaştırılmasını sağlamaktadır. Danışma ajanslarının tavsiyelerine uyulması zorunlu değildir. CEDEFOP, EUROFOUND, EEA, ETF, EMCDDA, EU-OSHA, EUMC, ENISA, ECDC, FRONTEX, EFCA danışma ajanslarıdır (Ekelund, 2010: 57-61; Ongaro, 2014: 63; Vos, 2018: 74).

2.2. Birlik Ajansları

Birlik ajansları, politika yapımının hükümetler-arası nitelikte olduğu, ikinci ve üçüncü sütun kapsamına giren, birincil mevzuatlarla da oluşturulabilen ajanslardır. Üye ülkeler arasında polis, yargı, dış politika ve güvenlik konularında iş birliği ve koordinasyon faaliyetlerini yürüten bu ajansların, bağımsız karar alma yetkileri bulunmamaktadır (Svedin, 2011: 119).

Tablo 3. Birlik Ajansları

Birlik İkinci Sütun Ajansları				Birlik Üçüncü Sütun Ajansları			
Ajans	Kuruluş İşlemi	Faaliyet Alanı	Fonksiyonu	Ajans	Kuruluş İşlemi	Faaliyet Alanı	Fonksiyonu
ISS	Council Joint Action 2001/554	Dış güvenlik ve savunma politikası (Whereas bölümü) Uydu	Danışma	Europol	Regulation 2016/794	Kolluk kuvveti olarak Avrupa'nın güvenliği (Article 3)	Uygulama /İş birliği
EUSC	Council Joint Action 2001/555	aracılığıyla teknik destek(Article 2)	Danışma	CEPOL	Regulation 2015/2219	Güvenlik alanında üye ülke ve üçüncü ülkelerle iş birliği (Article 3)	Danışma
EDA	Council Joint Action 2004/551	Savunma kabiliyetini güçlendirme (Article 2)	İş birliği /Uygulama	Eurojust	Council Decision 2002/187	Sınırı aşan suçların takibi/ soruşturulmasında iş birliği (Article 3)	İş birliği /Uygulama

Kaynak: Chamon (2016: 23).

3. AB Ajanslarında Kurumsal Yapı

Ajansların kurumsal yapısı genellikle yönetim kurulu, icra direktörü ve personelden oluşmakta, bazı ajanslarda ayrıca bilimsel veya teknik komite ile danışma formları yer almaktadır.

3.1. Yönetim Kurulunun Atanması

Ajansların karar alma organı olan (Everson vd., 1999: 128) yönetim kurullarında, üyeler, atamayla iş başına gelmektedir ve üyelerin görevden alınması söz konusu değildir. Yönetim kurulları ajansların çalışma programını, yıllık raporu, bütçe ve kuruluş planını kabul etmektedir.

Topluluk ajanslarının yönetim kurulları, farklı üyelik yapısına sahiptir. CEDEFOP, EUROFOUND ve EU-OSHA yönetim kurullarında sosyal ortakların temsilcileri yer almakta, bu temsilciler ilgili kuruluşların teklifiyle Konsey tarafından atanmaktadır. EFSA yönetim kurulunda temsil edilen sektörel gruplar ile EMA yönetim kurulunda yer alan meslek örgütü temsilcileri Komisyonun hazırladığı üye listesinden AP'in görüşü alınarak Konsey tarafından atanmakta, atamalarda yeterlilik, uzmanlık ve Birlik içinde "mümkün olan en geniş coğrafi dağılımı güvence altına alma" kriterleri esas alınmaktadır (Regulation 178/2002, Article 25: Regulation 726/2004, Article 65).

Tablo 4. Yönetim Kurullarında Paydaş Temsili

Ajans	Yönetim Kurulu	Atama Yetkisi	Ajans	Yönetim Kurulu	Atama Yetkisi
CEDEFOP (Regulation 337/75 Article 4)	2 Komisyon temsilcisi	Komisyon	EU-OSHA (Council Regulation 2062/94 Article 8)	Üye ülkelerden temsilci	Konsey
	Üye ülkelerden temsilci	Konsey		Üye ülkelerden işveren örgütü temsilcileri	
	Üye ülkelerden işveren örgütü temsilcileri			Üye ülkelerden işçi örgütü temsilcileri	
EUROFOUND (Regulation 1365/75 Article 6)	Üye ülkelerden temsilci	Konsey	EMA (Regulation 726/2004 Article 65)	Üye ülkelerden işveren örgütü temsilcileri	Komisyon
	Üye ülkelerden işçi örgütü temsilcileri			Üye ülkelerden temsilci	
	3 Komisyon temsilcisi	Komisyon		2 Komisyon temsilcisi	2 AP temsilcisi
ERA (Regulation 2016/796 Article 47)	Üye ülkelerden temsilci	Üye devlet	ECHA (Regulation 1907/2006 Article 79)	1 Temsilci doktor örgütlerinden	Konsey (AP'ye danışarak)
	2 Komisyon temsilcisi			1 Temsilci veteriner örgütlerinden	
	Demiryolu işletmeleri, altyapı yöneticileri, demiryolu endüstrisi, sendikalar, yolcular, yük müşterilerinden temsilciler	Komisyon		Üye ülke temsilcileri	
EFSA (Regulation 178/2002 Article 25)	14 üye (4'ü tüketici kuruluşları/ gıda zincirinden)	Konsey (AP ile istişare)	ECHA (Regulation 1907/2006 Article 79)	6 Komisyon temsilcisi	Komisyon
	Komisyon temsilcisi	Komisyon		İlgili taraflardan 3 kişi	
				2 bağımsız kişi	

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Topluluk ajanslarından EMSA, ETF, EMCDDA yönetim kurullarında uzmanlar, EEA'da bilim insanı, FRA'da ise Avrupa Konseyi'nin atadığı temsilci bulunmaktadır. Schengen üyesi olmayan ülkeler, FRONTEX yönetim kurulunda gözlemci statüsünde yer almaktadır. EMCDDA yönetim kuruluna anlaşması olan ülkeler temsilci gönderebilmekte, EEA'da ise katılımcı ülkelerin atadığı temsilciler bulunmaktadır.

Tablo 5. Yönetim Kurullarında "Karma" Temsil

Ajans	Yönetim Kurulu	Atama Yetkisi	Ajans	Yönetim Kurulu	Atama Yetkisi
EMSA (Regulation 1406/2002 Article 11)	Üye ülkelerden temsilci	Üye devlet	EMCDDA (Regulation 1920/2006 Article 9)	Üye ülkelerden temsilci	Üye devlet
	4 Komisyon temsilcisi	Komisyon		2 Komisyon temsilcisi	Komisyon
	4 Uzman			2 Uzman	AP
ETF (Regulation 1339/2008 Article 7)	Üye ülkelerden temsilci	Üye devlet	EEA (Regulation 401/2009 Article 8)	Anlaşması olan ülkelerden temsilci	Ülkeler
	3 Komisyon temsilcisi	Komisyon		Üye ülkelerden temsilci	Üye devlet
	3 Uzman	AP		2 Komisyon temsilcisi	Komisyon
FRA (Council Regulation 168/2007 Article 12)	Üye ülkelerden temsilci	Üye devlet	OHIM (Regulation 2017/1001 Article 154)	Katılımcı ülkelerden temsilci	Diğer ülkeler
	Avrupa Konseyi'nin atadığı kişi	Avrupa Konseyi		2 Bilim adamı	AP
	2 Komisyon temsilcisi	Komisyon		Üye ülkelerden temsilci	Üye devlet
FRONTEX (Regulation 2016/1624 Article 63)	Üye ülkelerden temsilci	Üye devlet	GSA (Regulation 912/2010 Article 5)	2 Komisyon temsilcisi	Komisyon
	2 Komisyon temsilcisi	Komisyon		AP'nin atadığı kişi	AP
	Katılımcı devletlerden temsilciler	Katılımcı devletler		Üye ülkelerden temsilci	Üye devlet
ECDC (Regulation 851/2004 Article 14(1))	Üye ülkelerden temsilci	Üye devlet	GSA (Regulation 912/2010 Article 5)	5 Komisyon temsilcisi	Komisyon
	AP'nin atadığı 2 kişi	AP		AP'nin atadığı kişi	AP
	3 Komisyon temsilcisi	Komisyon			
ACER (Regulation 713/2009 Article 12)	2 Komisyon temsilcisi	Komisyon			
	AP'nin atadığı parlamenter olmayan 2 kişi	AP			
	Konseyin atadığı 5 üye	Konsey			

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

EMA, ACER, ECDC, EEA, OHIM ve GSA ajanslarının yönetim kurullarında AP'nin atadığı üyeler, ACER yönetim kurulunda ayrıca Konseyin atadığı üyeler dikkat çekmektedir. Ajansların bazılarının yönetim kurullarında ise sadece üye ülke ve Komisyondan temsilciler yer almaktadır.

Tablo 6. Yönetim Kurullarında Sadece Üye Ülkelerin ve Komisyonun Temsili

Ajans	Yönetim Kurulu	Atama Yetkisi	Ajans	Yönetim Kurulu	Atama Yetkisi
BEREC (Regulation 1211/2009 Article 4)	Üye ülkelerden temsilci Komisyon temsilcisi	Üye devlet Komisyon	EFCA (Regulation 768/2005 Article 24)	Üye ülkelerden temsilci 6 Komisyon temsilcisi	Üye devlet Komisyon
CPVO (Regulation 2100/94 Article 37)	Üye ülkelerden temsilci Komisyon temsilcisi	Üye devlet Komisyon	ENISA (Regulation 526/2013 Article 6)	Üye ülkelerden temsilci 2 Komisyon temsilcisi	Üye devlet Komisyon
EASA (Regulation 2018/1139 Article 99)	Üye ülkelerden temsilci 2 Komisyon temsilcisi	Üye devlet Komisyon	EIGE (Regulation 1922/2006 Article 10)	Üye ülkelerin önerisiyle 18 temsilci Komisyon temsilcisi	Konsey (AP'nin önerisiyle) Komisyon
EASO (Regulation 439/2010 Article 25)	Üye ülkelerden temsilci 2 Komisyon temsilcisi	Üye devlet Komisyon			

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

EFSA ve ACER dışında tüm Topluluk ajanslarının yönetim kurullarında üye ülke ve Komisyondan temsilciler yer almaktadır. Yönetim kurullarında karar alma prosedürleri (salt çoğunluk/ basit çoğunluk vs.) değişirken tüm üyeler de oy kullanma hakkına sahip değildir. Örneğin, FRA kurulundaki Konsey temsilcisi, bütçeyle ilgili kararları oylayamaz (Council Regulation 168/2007, Article 12). Birlik ajanslarının yönetim kurullarında ise genellikle üye ülkelerden ve Komisyondan temsilciler yer almaktadır.

Ajansların yönetim kurullarında temsil edilmeyen paydaşlar, paydaş kurulları, grupları veya ağlarında temsil edilmektedir. Bazı ajanslarda (EFSA, EMA) paydaşlar, hem yönetim kurulunda hem de bu oluşumlarda yer almaktadır.

Tablo 7. Paydaş Katılımına İlişkin Özel Hükümler

Ajans	Paydaşlara İlişkin Özel Hükümler	Ajans	Paydaşlara İlişkin Özel Hükümler
BEREC	Paydaşların görüşleri Komisyonun değerlendirme raporunda dikkate alınmaktadır (Regulation 1211/2009, Article 25).	EIGE	Paydaşlar, Uzmanlar Forumu'nda yer almaktadır (Regulation 1922/2006, Article 11).
EASA	Paydaşların görüşleri bağımsız dış değerlendirmede dikkate alınmaktadır (Regulation 2018/1139, Article 62).	EMA	Paydaşlar, çalışmalara gözlemci olarak katılmaktadır. (Regulation 726/2004, Article 78).
EASO	Paydaşlar, Danışma Forumu'nda yer almaktadır. (Regulation 439/2010, Article 51).	ENISA	Paydaşlar, Daimi Paydaşlar Grubu'nda yer almaktadır (Regulation 526/2013, Article 12).
ECDC	Paydaşlar, Danışma Forumu'nda yer almaktadır (Regulation 851/2004, Article 18).	ERA	Paydaşlar, AB düzeyinde sektör temsilcileri ağında yer almaktadır (Regulation 2016/796, Article 38).
ECHA	Paydaşlar Uygulamaya İlişkin Bilgi Alışverişi Forumu'nda yer almaktadır (Regulation 1907/2006, Article 76).	Europol	Paydaşlar, İşbirliği Kurulu'nda yer almaktadır (Regulation 2016/794 Article 45).
EFCA	Paydaşlar, Danışma Kurulu'nda yer almaktadır. (Council Regulation 768/2005, Article 31).	FRA	Paydaşlar, Temel Haklar Platformu'nda yer almaktadır (Council Regulation 168/2007, Article 10).
EFSA	Paydaşlar, Danışma Forumu'nda yer almaktadır (Regulation 178/2002, Article 27).	Frontex	Paydaşlar, Danışma Forumu'nda yer almaktadır (Regulation 2016/1624, Article 70).

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. İcra Direktörünün Atanması

Ajanslarda atamayla işbaşına gelen icra direktörleri, ajansın idari, kadro ve personel vb. işlerinden sorumludur. Topluluk ajanslarında icra direktörü, genellikle Komisyonun önerisi ve yönetim kurulu kararıyla atanırken bazı Birlik ajanslarında Konsey Genel Sekreterinin önerisi üzerine kurul tarafından atanmaktadır (Ekelund, 2010: 66; Svedin, 2011: 122-124). CPVO'da Konsey, Komisyonun önerisiyle; OHİM'de ise yönetim kurulunun önerisiyle direktörü atarken, EUROFOUND ve CEDEFOP'da direktör, yönetim kurulunun önerisiyle Komisyon tarafından atanmaktadır. OHİM ve CEDEFOP direktörleri, kurulları tarafından hazırlanan listeden seçilmekte, CPVO'da ise kendi kuruluna danışılmaktadır (Kreher, 1997: 234-235). Yeni kurulan ajanslarda direktörün atanma sürecinde AP'nin rolü arttırılmış, ancak AP'ye "veto yetkisi" verilmemiştir. Direktörlerin atanmasında mesleki yeterlilik ve yönetim becerileri esas alınırken, görevden alınma koşulları ise kurucu düzenlemelerin çoğunda belirtilmemiştir.

3.3. Personel

Ajanslara personel alımında kuruluş planı esas alınmakta, bu süreç direktörler tarafından yürütülmektedir. AB’de kamu görevlileri için daimi (kurumlarda görevli), geçici (kuruluş planında tanımlanan tam zamanlı çalışan) ve sözleşmeli (projeler için işe alınan, kuruluş planında tanımlanan görevlere atanmayan) olmak üzere üç tür statü öngörülmüş, Personel Yönetmeliği ve buna dayalı İstihdam Koşulları temel belge olarak düzenlenmiştir. Personel Yönetmeliği, AB kurumları ve ajanslar için geçerli olsa da daha çok büyük AB kurumları için tasarlanmıştır. AB ajansları ise nispeten küçük kuruluşlardır. Ayrıca, ajanslarda çalışacak personelde, ajansın politika alanıyla ilişkili olarak uzmanlık şartı aranmaktadır. Bununla birlikte ajanslar, sınırsız bir şekilde büyümemesi gereken, esnek kalması gereken kurumlardır. Bu nitelikler ajansların daimi statüde personel istihdamını sınırlandırmaktadır. Ayrıca, AB kurumlarında çalışan personel ajanslarda çalışabilmektedir. Ancak, ajanslar tarafından işe alınan personel, AB kurumlarına geçiş yapamamaktadır. Ajanslar çoğunlukla geçici statüde personel istihdam etmekte, sözleşmesi sona eren personelin (5 yıl) de sözleşmesi yenilenmektedir. İlgili hükümler (CEO- Conditions of Employment of Other Servants of the European Communities) ajansların personel politikalarında ve seçim prosedüründe serbest olduğunu, ancak Personel Komitesine danışarak ve Komisyonla anlaşarak Personel Yönetmeliği’ne uygun kuralları kabul etmekte yükümlü olduğunu belirtmektedir (Schout ve Pereyra, 2011: 426-427; Regulation1023/2013, Article 110 (2)).

4. AB Ajanslarının Mali Kaynakları

Ajansların mali kaynakları değişmektedir. Topluluk ajansları kuruldukları ilk yıllarda AB bütçesinden finanse edilmekte, zamanla (hizmet karşılığı alınan ücretler, mali katkılar gibi) farklı finansman kaynakları geliştirebilmektedir (Kreher, 1997: 235).

Tablo 8. Topluluk Ajanslarının Mali Kaynakları

Ajans	Mali Kaynak
CEDEFOP, EUROFOUND, FRA, EAR, GSA, APPF	AB bütçesi
EEA, ETF, EMA, EU-OSHA, CFCA	AB bütçesi/hizmet karşılığı ücret
ENISA	AB bütçesi/ üçüncü ülkelerden katkılar
BEREC	AB bütçesi/tüye ülkelerden bağışlar
OHIM, CPVO, CDT	Hizmet karşılığı ücret
EMCDDA, EFSA, ERA, EMSA	AB bütçesi/ hizmet karşılığı ücret/ üçüncü ülke katkıları
ECDC, ECHA	AB bütçesi/tüye ülkelerden bağışlar/ hizmet karşılığı ücret
EASA, EIGE	AB bütçesi/tüye ülkelerden bağışlar/ hizmet karşılığı ücret/ üçüncü ülke katkıları
ACER	AB bütçesi/tüye ülkelerden bağışlar/ hizmet karşılığı ücret/ bağışlar
EASO	AB bütçesi/tüye ülkelerden bağışlar/ hizmet karşılığı ücret/ ortak ülkelerden katkılar
FRONTEX	AB bütçesi/tüye ülkelerden bağışlar/ hizmet karşılığı ücret/Schengen Müktesebatıyla ilişkili ülkelerden katkı

Kaynak: (Ekelund, 2010: 55; Vos, 2018: 78-79).

Topluluk ajanslarından bir kısmı hizmetleri karşılığı aldıkları ücretlerle kısmen/tamamen kendini finanse edebilmekte, bu ajansların aldıkları ücretleri belirleme yetkisi kurucu düzenlemelerdeki prosedüre göre Komisyon ve Konsey arasında paylaşılmaktadır. CPVO ve OHIM, tamamen hizmetleri karşılığı aldıkları ücretlerle finanse edilmekte, CDT ise ayrıca hibe almaktadır (Ekelund, 2010: 67). Tamamen aldıkları ücretlerle finanse edilen ajanslar, Topluluk Mali Tüzüğü’ne tabi olmadığı için bütçe fazlasını biriktirebilmektedir. Kısmen kendini finanse eden ajanslar ise Topluluk Mali Tüzüğüne tabidir. Bu ajansların elde ettikleri gelirlerin fazlası Topluluk bütçesine aktarılmaktadır (Svedin, 2011: 128). Ajansların mali kaynaklarını tahsis etmesi de kurallara tabidir. Ajanslarda bütçe başlıkları, personel giderleri, idari giderler ile operasyonel giderler olarak ayrılmaktadır. Ajanslar bütçeleri içinde transferler yapabilmekte, ancak bu transferlere yüzde onluk

limit uygulanmaktadır (Council Regulation 1605/2002, Whereas bölümü (7), Article 22). Birlik ajanslarının mali kaynakları ise üye ülkelerin katkılarından oluşmaktadır.

5. İyi Yönetişim İlkeleri Bağlamında AB Ajansları

AB’de çoğunlukçu olmayan kurumlar olarak AB ajanslarına yetki devrinin meşru olması, sayıları hızla artan ajansların “demokratik ilkelerle uyumu” sorununu gündeme getirmektedir. Demokratik yönetimin temel ilkelerini “iyi yönetim” anlayışıyla yönetim süreçlerine dâhil eden AB, daha fazla demokrasi, şeffaflık ve yetki devri ile demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi için Avrupa Yönetişimine İlişkin Beyaz Kitap’ı (2001) yayınlamıştır. Bu kitapta açıkça tanımlanmış alanlarda daha fazla AB ajansının kurulması ve ajanslara karar alma yetkisinin verilmesi öngörülürken, iyi yönetim de -AB düzeyinde yetkilerin kullanılma şeklini etkileyen kurallar, süreçler ve davranışlar olarak tanımlanan- yönetişimin, bağımsızlık, hesap verebilirlik, şeffaflık ve katılım gerekliliklerini içeren bir dizi ilkeyle daha iyi hale getirilmesi olarak ifade edilmiştir (Commission, 2001).

5.1. Bağımsızlık

Bağımsızlık, ajanslara siyasilerden ve çıkar gruplarından gelen baskının olmamasını ifade etmektedir. Bağımsızlığın temel koşulu, ajansların çıkar gruplarıyla uyumlu ve siyasilerle mesafeli ilişki kurarak bu aktörler tarafından ele geçirilmesinin önlenmesidir. Ajansların, politikalarının güvenilirliği için bağımsız olması, bu bağımsızlığın da yasa ile teminat altına alınması gerekmektedir. Bağımsızlık, ajans politikalarının siyasallaşmasını önlerken, AB kurumlarını da olası çıkarların etkisinden korumaktadır. Bu yolla kurumsal denge (gücün daha fazla kurum arasında paylaşılması) sağlanarak AB ve üye devletlerin çıkarlarına odaklanılabilmektedir (Everson vd., 1999: 55-58). Bağımsızlık, ajansların politika alanlarıyla ilgili olarak karar alma özerkliğini, bu da özerklik düzeyine bağlı olarak bir dereceye kadar kontrolle ilişkilendirilmektedir. Buna göre nispeten özerk ajanslar, diğer aktörlerden (siyasiler, çıkar grupları vb.) gelen talepleri bir dereceye kadar kontrol edebilmekte, karar ve eylemleri kısıtlanabilmektedir. Tam özerk ajanslar ise diğer aktörlerden (siyasiler, çıkar grupları vb.) gelen talepler yerine, ne yapacaklarına kendileri karar verebilmekte, onlar tarafından kısıtlanmamaktadır (Svedin, 2011: 29-33). Ajansların tam özerk olması denetlenmeyecekleri anlamına gelmemektedir. Ajanslar, kamu kuruluşu statüsündedir ve denetim mekanizmaları kapsamında yasalarla bağlıdır.

Ajansların bağımsızlığını etkileyen birtakım unsurlar vardır. Bu unsurların başında, ajans yönetimlerinin atanma usulü gelmektedir. Ajanslarda icra direktörünü atama yetkisi yönetim kurulundadır ve bazı istisnalar dışında (CEDEFOP, EUROFOUND) Komisyonun direktör atama yetkisi yoktur. Sadece aday önerme yetkisi vardır. Bu yetki, kurucu düzenlemelere mesleki kriterlerin eklenmesi ve kamuya açık çağrılarla yapılmasıyla azaltılmış olsa da, Komisyonun ajanslar üzerindeki nüfuzu, ajansların bağımsızlığını olumsuz etkilemektedir. Diğer bir unsur ajansların yönetim kurullarında genel olarak üye ülke temsilcilerinin yer almasıdır. Ulusal çıkarlarla ilişkili konuların karar alma süreçlerinde oluşturabileceği etki, ajansların bağımsızlığını güçleştirecek bir unsurdur. Nitekim, Komisyonun Avrupa Düzenleyici Kurumlarının Çalışma Çerçevesi Hakkında Tebliği, ulusal temsil ile Topluluk çıkarlarının yeterince dikkate alınmadığını belirtmektedir (Geradin ve Petit, 2004: 50). Ayrıca AB’nin genişleme süreçleri ajans yönetim kurullarındaki üye ülke temsilcilerinin sayısını arttırmakta, bu durum mevcut uygulamayı gittikçe zorlaştırmaktadır. Bazı ajansların yönetim kurullarında Komisyon, Konsey veya AP’nin atadığı temsilcilerin bulunması da bağımsızlıkları konusunda kuşkuya yol açmaktadır (Everson vd., 1999: 57). Ajansların bağımsızlığını etkileyen diğer bir unsur ajans personellerinin özel sektörde çalışmak için görevlerinden ayrılması yani “döner kapı” uygulamalarıdır. Ajans personelinin sadece mesleki sırlara ilişkin gizlilik yükümlülüğüne tabi olması ve görev süresi dolar dolmaz özel sektörde çalışabilmesi, ajansları çalışanlar tarafından ele geçirilme riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Ajansların çıkarlardan bağımsız olabilmesi, çıkar çatışmalarına

ilişkin düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Bağımsızlığı etkileyebilecek bir diğer unsur, AB anlaşmalarında ajansların kurulmasıyla ilgili bir hükmün bulunmamasıdır. Ajansların Komisyon, Konsey ve AP arasında yasal bir karar alma süreciyle kurulması, statülerinin de aynı usulle değiştirilebileceği anlamına gelmektedir. Bu durumun ajanslar üzerinde oluşturabileceği baskı bağımsızlığı olumsuz etkileyebilir (Vos, 2018: 7; Greadin ve Petit, 2004: 51). Ayrıca yasal (de jure) düzenleyici ajansla danışma ajansının bağımsızlık vurgusu da aynı değildir. OHIM’de ilgili kurulların bağımsızlığı, CEDEFOP’da Komisyondan bağımsız olma vurgusu yapılmıştır (Regulation 2017/1001 Article 166; European Parliament and Council, 1975, whereas bölümü). Ajansların kendi mali kaynaklarına sahip olması, bağımsızlıkları açısından önemlidir.

5.2. Hesap Verebilirlik

Kamu çıkarının korunmasında hayati bir öneme sahip olan hesap verebilirlik, hesap veren ile hesap soran arasındaki etkileşim sürecine dayanmakta, bu süreçte sorgulama mekanizmaları işlevsel kılınarak “aktörlerin yetki sınırları içinde hareket edip etmediği ve yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği” tespit edilmektedir (Busuioc ve Groenleer, 2012: 6). Buna göre aktör, görev ve sorumluluklarını yerine getirirken, her türlü eylem, işlem, tutum ve davranışlarını açıklamakla ve gerekçelendirmekle yükümlüdür. Bu yükümlülük, yetkilerin doğru kullanılması, denetim mekanizmalarının uygulanması, verimliliğin artırılması, hukuka, amaç ve politikalara uygun olmayan işlem ve eylemlere karşı gerekli önlemlerin alınmasını içermektedir. Ayrıca kararların açıklanması, kurulların ve kararların etkilerinin değerlendirilerek sonuçların hesaba katılmasıyla paydaş hesap verebilirliğini kapsamaktadır (De la Harpe vd., 2008: 7-8). Ajansların bağımsız ve aynı zamanda hesap verebilir olması, bu iki ilkenin dengeli bir şekilde uygulanmasını gerektirmektedir. Ajansların hesap verebilirliği, siyasi, idari, yönetsel, mali, yargısal ve performans hesap verebilirliği olarak farklı türlerde ele alınmaktadır (Vos, 2018: 52; Geradin ve Petit, 2004: 51-55).

Siyasi hesap verebilirlik, genel olarak seçilmiş politikacıların diğer seçilmiş yapılara (parlamento) ve dolaylı olarak da seçmene hesap vermesidir. Burada hesap verme sorumluluğu, aracı konumundaki mekanizmaların da seçmene hesap vermesini içeren çok yönlü bir süreçtir (Colin, 2000: 42). Bu süreç, temsilci organlar tarafından oluşturulan ajanslara yetki devrini, ajans yetkililerinin temsilci organlar tarafından atanması ve görevden alınmasını, ajansların hesap verebilirliğine ilişkin yasal düzenlemeyi, mali denetimi, parlamento denetimi ve soruşturması ile performans değerlendirmesini kapsamaktadır (Scholten, 2015: 11-12). AB ajanslarının siyasi hesap verebilirliğinde AP ve Konseyin rolü öne çıkmaktadır. Ancak az sayıda kurucu düzenleme, AP’ye düzenli raporlama yükümlülüğü vermekte, soru önergesi mekanizmaları işler kılınmaktadır. Ajansların düzenli olarak AP’nin incelemesine tabi olmasını öneren Komisyon, bu yolla ajans faaliyetlerinin gerekçelerinin açıklanacağı ve karar alma süreçlerinde iyileşmenin sağlanacağını öngörmektedir. Konseyin ajanslarla ilişkisinde ise üye ülkelerin ajans yönetim kurullarında temsil edilmesi dışında ulusal ajansların rolü öne çıkmaktadır. AB ajanslarının görevlerini, üye ülkelerde ulusal ajanslar paylaşmaktadır. AB ajanslarının vatandaşlarla bağı ulusal ajanslar yoluyla sağlanmaktadır. Ancak kurucu düzenlemelerde yıllık faaliyet raporunun sunulması ve yayınlanması dışında, ajansların karar almadan önce açıklayıcı belgeler sunma, düzenli raporlar yayınlama veya kamuya açık istişareler düzenleme yükümlülüğünün bulunmaması halka hesap verebilirliği yetersiz kılmaktadır. Bu durum, vatandaşların Avrupa Ombudsmanına başvurma imkânıyla telafi edilse de, Ombudsmanın yetkisi, "kötü yönetim" uygulamalarıyla sınırlıdır (Greadin ve Petit, 2004: 54; Kelemen, 2002: 110; Svedin, 2011: 133).

Ajansların idari hesap verebilirliğini sağlayan Ombudsmanın, ajanslara ilişkin kararlarında personel şikâyetleri (işe alım, kariyer) ve belgelere erişimle ilgili şikâyetler öne çıkmaktadır. Ombudsman, EMA’nın çevrimiçi iş başvurusunu zorlaştırmakla suçlandığı şikâyeti incelemiş ve ajansın iyi yönetim ilkesini ihlal etmediği kararına varmıştır. Yine EMA’nın karar alma sürecinin şeffaflığına yönelik şikâyeti soruşturmuş ve kötü yönetim olmadığı sürece ajansın bilimsel

değerlendirmesinin sorgulanamayacağına hükmetmiştir. Ayrıca bir aşıyla ilgili sağlığa zarar verdiği iddiasıyla kötü yönetim konusunu araştırmış, EMA'nın şikayetçiye gönderdiği belgeler dışında aşı üreticisinin –ticari/ekonomik çıkarları gereği- tam bir açıklama yapmamasını kötü yönetim olarak değerlendirmemiştir (European Ombudsman, 2013; Inglese, 2017: 5). Ombudsman EFSA çalışanının bir biyo-teknoloji şirketinde çalışmak için ajanstan ayrılmasını ise usul yükümlülüklerine uyulmaması ve olası çıkar çatışmalarının dikkate alınmaması gerekçesiyle kötü yönetim olarak değerlendirmiş, ilgili kurulların güçlendirilmesini tavsiye etmiştir (European Ombudsman, 2010).

Ajansların yönetsel hesap verebilirliği yönetim kurulları tarafından sağlanmakta, bu kurulların karma yapısı hem içerden hem de ajans dışından hesap verebilirliği sağlamada ideal bir ortam sunmaktadır. Ajans ve yöneticilerinin yetkilerine ilişkin esas ve sınırlamalar dışında direktörden hesap sormakla görevli olan yönetim kurulları, görevleri, etkileşimleri ve ajans belgelerine ayrıcalıklı erişimleri, cezai tedbir alma ve uygulama yetkileri ile ajans faaliyetlerini denetleme ve disipline etmede potansiyel bir güce sahiptir (Busuioc, 2011: 5). Ayrıca ajansların, Birlik kurumları ve üye ülkelere hesap verilebilirliği de yönetim kurulları aracılığıyla sağlanmaktadır.

Ajansların çoğunun AB bütçesinden finanse edilmesi AP'nin bütçe yetkisini, ajanslar üzerinde mali denetim aracı olarak kullanabilmesine imkân sağlamaktadır. AP'de ajanslara ilişkin konular ilgili Komitelerde ele alınmaktadır. Bütçe Komitesi (COBU) ve Bütçe Kontrol Komitesi (COCOBU) ise AB bütçesinden finanse edilen ajanslar için önemli bir etkiye sahiptir. AP, Konseyin tavsiyesiyle AB bütçesinden finanse edilen ajansların bütçe uygulamalarına izin vermekte, bütçenin serbest bırakılması ise Bütçe Kontrol Komitesi (COCOBU) tarafından sağlanmaktadır. Ajans bütçelerindeki transferler konusunda bilgilendirilen ve ajansların mali durumu hakkında bilgi talep eden AP, ajans bütçesine rezerv koyabilmektedir (Brinkhorst, 1996: 77). Ajansların bütçe ibra prosedürleri de kurucu düzenlemelerinde belirtilmiştir. Tamamen kendini finanse eden ajanslar dışında, tüm ajanslarda bütçe, Konsey'in tavsiyesi üzerine AP tarafından ibra edilmektedir (Ekelund, 2010: 68). Tamamen kendini finanse eden ajanslarda ise ibra, bu ajansların kendi iç organları tarafından gerçekleştirilmekte, bu da hesap verebilirliğinin sağlanmasında sorun oluşturmaktadır (Vos, 2018: 8). Ajanslar, Sayıştay tarafından da denetlenmektedir. Sayıştay ajanslarla ilgili rapor yayınlamakta, ancak ajans faaliyetlerinden bir yıl sonra düzenlenen bu raporlar, denetimin önleyici niteliğini sınırlamaktadır. Ajanslar ayrıca, Topluluk mali çıkarlarının korunması gereği OLAF ve Komisyonun mali denetimine tabidir (Greadin ve Petit, 2004: 54)

Ajansların yargısal hesap verebilirliği, eylemlerinin yasallığının denetimine dayanmaktadır. Buna göre, kurucu düzenlemelerden bir kısmı ajans işlemlerine karşı Avrupa Birliği Adalet Divanı'nda (ABAD) dava açılabilirliğini öngörmektedir. Bir kısım kurucu düzenleme ise -OHIM, CVPO gibi yasal (de jure) düzenleyici ajanslarda-Komisyon ve ajans içinden bir birime (teyiz kurulu) ajans kararlarının yasallığını inceleme yetkisi vermekte, inceleme sonucunda ABAD'da dava açılabilir. Ayrıca, CPVO ve OHIM kurucu düzenlemelerinde (44.md./118.md.) Komisyon, ajans eylemlerinin yasallığının koruyucusu olarak yarı yargısal bir rol üstlenmektedir (Yataganas, 2001: 49). Diğer durumlarda, kurucu düzenlemeler yargı denetimi olanağı sağlamazken, iptal davasını düzenleyen klasik kurallar (AT Antlaşması 230. md.) da ajans eylemlerinden bahsetmemektedir (European Union, 1997, Article 255). Bu durum ise ABAD'ın yorumu ile aşılabilir. Ajanslara ilişkin davacı olabilme ehliyeti ise bireysel olarak etkilenme ve doğrudan ilişkili olduğunu kanıtlama koşuluna bağlanmıştır. Anlaşmalarda (ECSC 33. md./EEC 173. md.) itiraz konusu kararın başvuran kişiyi “ilgilendirmesi”/“doğrudan ve bireysel” olarak ilgilendirmesi şeklinde ifade edilen (European Union, 1963) bu koşul, ajans faaliyetlerinin geniş bir kesimi ilgilendirdiği durumlarda başvuru yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ajans kararlarına itiraz edebilecek kişiler ile itiraz gerekçeleri belirlenerek çıkar gruplarına da bu hak tanınmalıdır. Ayrıca usule ilişkin konuların adli incelemesi, mahkemelerin teknik vb. konularda yeterli donanıma sahip olması, yasal (de jure) düzenleyici ajansların eylemlerinin yasallığının denetlenmesi dışında ajans kararlarının gerekçelerinin kamuya açıklanması, ilgili tarafların dinlenmesi gibi rasyonel kriterlerin benimsenmesi gerekmektedir. Denetime ilişkin mekanizmalar her bir ajansa göre uyarlanmalıdır

(Everson vd., 1999: 57-58). Diğer yandan ajansların kurucu düzenlemeleri sona erme hükümleri içermemektedir. Ancak ajansların faaliyetlerine ilişkin düzenli bir değerlendirme mekanizması da bulunmamaktadır. Ajans faaliyetlerinin maliyet/fayda açısından incelenmesi, verimli olup olmadıklarının belirlenmesi faaliyet sonuçlarında iyileştirmeler yapılabilmesi açısından önem taşımaktadır (Greadin ve Petit, 2004: 55).

5.3. Şeffaflık

Karar otoritelerinin hesap verebilirliğini sağlayarak güven inşa etmesinde önemli bir araç olan şeffaflık, politika oluşturma ve harcamalara ilişkin bilgilerin açıklanması yanında vatandaşların bu bilgilere erişiminin sağlanmasını gerektirmektedir. Kapsamlı ve açık bir mevzuat, yöneticilerin yetki ve sorumluluklarının açık bir şekilde paylaşımı, gizlilik ve mesleki (ticari) sırlara saygı çerçevesinde belgelere erişim hakkı, kararların açık, gerekçeli ve kamuya açık olması şeffaflığın gereğidir. Belgelerin açıklığı politika belgeleri, yıllık raporlar, çalışma programları vb. belgeleri de kapsamaktadır (Panizza, 2019; De la Harpe vd., 2008: 7-8). Ajanslar açık, basit ve objektif süreçleri takip ederek hedefleri, yöntemleri ve verileri konusunda açık olmalı, karar süreçlerinin sonuçlarına ilişkin bilgileri erişilebilir kılmalıdır. Ajans faaliyetlerinin de belirli derecede net ve basit olması gerekmektedir (Verhoeven, 2000: 1). Ancak, ajanslarda çoğu faaliyetlerin komiteler tarafından yürütülmesi şeffaf olmayan bir sürece dikkat çekmektedir. Örneğin, EMA'nın işleyiş sürecinde farklı komiteler, çalışma grupları ve uzmanlar yer almaktadır. Ayrıca ulus-ötesi ve ulusal yapılarla iş birliği yapan ajansın, karar alma sürecinde Komisyonun da belirleyici olması işleyişini net olmaktan uzaklaştırmaktadır (Geradin ve Petit, 2004: 56). Diğer yandan AT Antlaşması (255. md.) Komisyon, Konsey ve AP belgelerine erişim hakkını düzenlerken, ajanslar hakkında net bir hüküm getirmemiştir (European Union, 1997). Önceden kurulan bazı ajansların kurucu düzenlemelerinde (CDT, CEDEFOP, CPVO, EU-OSHA, EUROFOUND) buna değinilmese de, çoğu ajans belgelerine erişim konusunda karar almış, bu da yeterli görülmemiştir. Ancak Komisyon, Konsey ve AP belgelerine vatandaşların erişimine ilişkin 1049/2001 sayılı tüzük, bunun ajanslara da uygulanmasını açıkça belirtmiştir (EUR-Lex, 2001). Yeni kurulan ajansların kurucu düzenlemeleri, yönetim kurulu tarafından kararlaştırılan düzenlemelere uygun olarak ilgili tüzüğün uygulanmasını öngörmektedir.

Tablo 9. Ajanslarda Şeffaflık

Ajans	Şeffaflıkla ilgili hükümler
ACER	Paydaşlarla açık ve şeffaf olarak istişare eder; kamuya ve ilgili taraflara nesnel, güvenilir ve erişilebilir bilgi sağlar. Çerçeve kılavuzların geliştirilmesinde belge ve toplantı tutanaklarını kamuya açıklar. Danışma sürecinde tavsiyelerin nasıl ve niçin dikkate alındığını açıklar. Gündemini, süreç belgelerini ve gerektiğinde toplantı tutanaklarını halka açıklar (Regulation 713/2009, Article 10)
BEREC	Faaliyetlerini, nesnel, güvenilir ve erişilebilir bilgilerle şeffaflık içinde yürütür (Regulation 1211/2009, Article 18)
EASA	Belgeleri paylaşır, halka ve ilgili taraflara nesnel, güvenilir ve anlaşılır bilgiler sağlar (Regulation 2018/1139, Article 58)
ECHA	Yönetim Kurulu gizliliği olmayan, güvenliğe ilişkin düzenleyici, bilimsel ve teknik bilgilerin erişilebilirliğini sağlar (Regulation 1907/2006, Article 109)
CFCA	Belgelere 1049/2001 sayılı tüzük uygulanır. Görev alanıyla ilgili konularda kendi inisiyatifiyle iletişim kurabilir. Kamuya ve ilgili taraflara, nesnel, güvenilir ve anlaşılır bilgiler sağlar (Council Regulation 768/2005, Article 32)
EFSA	Faaliyetlerini şeffaflıkla yürütür. Bilimsel komite ve panellerin gündem ve tutanaklarını, görüşlerini, gerekçelerini, çıkar beyanlarını, çalışma sonuçlarını, yıllık raporları ve reddedilse bile bilimsel görüşleri kamuya açıklar. Kurul üyelerinin toplantıları halka açıktır Belgelere 1049/2001 sayılı tüzük uygulanır (Regulation 178/2002 Article 38). Kurul, gizliliği olmayan ruhsat veya denetimine ilişkin bilimsel ve teknik bilgilerin kamuya açık olmasını sağlamak için karar alır.
EMA	Ajansın usul ve esasları, komisyonları ve çalışma grupları kamuya açıklanır. Komite ve koordinasyon grubu üyelerinin, mesleki nitelikleri ve çıkar beyanları, komite toplantılarının gündemi, tutanakları, ruhsat süreci açıklanır. Komite ve koordinasyon grubu, ulusal makamlar ve Komisyon değerlendirmeleri, tavsiyeler, görüşler, onay ve kararlar ilan edilir (Regulation 726/2004, Article 80).
EMSA	Belgelere 1049/2001 sayılı tüzük uygulanır. Faaliyet alanıyla ilgili konularda kendi inisiyatifiyle iletişim kurabilir. Kamuya ve ilgili taraflara, nesnel, güvenilir ve anlaşılır bilgiler sağlar (Regulation 1406/2002, Article 4).
ENISA	Kurul üyeleri, direktör ve üye ülke yetkilileri taahhüt ve çıkar beyanında bulunur. Çalışmalarıyla ilgili olarak halka ve ilgili taraflara tarafsız, güvenilir ve erişilebilir bilgiler sağlar. Direktörün önerisiyle yönetim kurulu, ilgili taraflara ajans faaliyetlerini gözlemleme yetkisi verebilir (Regulation 526/2013, Article 15).
ERA	Belgelere 1049/2001 sayılı tüzük uygulanır. Tavsiye, çalışma, rapor ve etki değerlendirmelerini yayımlar. Yönetim ve idari yapıdaki üyelerin çıkar beyanlarını kamuya açıklar. Yönetim kurulu, birlikte çalışabilirlik ile güvenlik süreçleri ve diğer belgelere erişilebilirlik için önlemler alır (Regulation 2016/796, Article 77).
ETF	Belgelere 1049/200 sayılı tüzük uygulanır. Çalışma esaslarını ve yıllık faaliyetlerini açıklar; toplantılarına gözlemci olarak katılımları için ilgili taraf temsilcilerine yetki verebilir (Regulation 1339/2008, Article 4).
OHIM	Belgelere 1049/2001 sayılı tüzük uygulanır. Kararları çevrimiçi olarak açıklanır. Fikri mülkiyet konularında uyumu sağlamak için mahkeme kararlarına çevrimiçi erişimi sağlar (Regulation 2017/1001, Article (149), (113)).
Europol	Belgelere 1049/2001 sayılı tüzük uygulanır. Yönetim kurulu üye listesini ve toplantı sonuçlarının özetini yayımlar (Regulation 2016/794, Article 65).
FRONTEX	Belgelere 1049/2001 sayılı tüzük uygulanır. Görev alanıyla ilgili konularda kendi inisiyatifiyle iletişim kurar. Yıllık faaliyet raporu dâhil, ilgili bilgileri açıklar. Çalışma alanıyla ilgili objektif, güvenilir, anlaşılır bilgiler sağlar. Operasyonların amacına ulaşılmasını engelleyecek bilgiler açıklanmaz (Regulation 2016/1624, Article 74).

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ajansların kurucu düzenlemelerinde şeffaflık ilkesinin uygulanması, politika alanı ve kurumsal yapıyla ilişkili olarak değişmekle birlikte, 1049/2001 sayılı tüzük CEPOL (Regulation 2015/2219 Article 28), EASO (Regulation 439/2010 Article 42), ECDC (Regulation 851/2004 Article 20), EEA (Regulation 401/2009 Article 6), EIGE (Regulation 1922/2006 Article 7), EMCDDA (Regulation 1920/2006 Article 7), Eurojust (Council Decision, 2002/187 Article 39), FRA (Council Regulation 168/2007 Article 17), GSA (Regulation 912/2010 Article 21) ajanslarına belgelerine erişimi sağlama yükümlülüğü getirmiştir. Bazı ajansların kurucu düzenlemelerindeki hükümlere ek olarak ilgili tüzüğü uygulaması da şeffaflık ilkesinin gelişmesini sağlamıştır.

5.4. Katılımcılık

Demokraside katılımcılık, seçme ve seçilme hakkı, karar alma sürecinde sivil toplum ve paydaşlarla müzakere gibi unsurların yanında, bireyleri olumsuz etkileyecek bir girişimde bulunmadan önce herkesin sesini duyurma hakkını ve idari süreçlerde şeffaf paydaş istişarelerini gerektirmektedir (De la Harpe vd., 2008: 7-8). AB politikalarının kalite ve etkinliğinde politika süreçlerinin halk katılımına açık olması önemli bir unsurdur. AB ajanslarının da hem Birlik hem de ulusal düzeyde ilgili paydaşlarla etkileşim kurması ve bunu sürdürmesi gerekmektedir. Ajansların karar alma süreçlerinde katılımcılığı sağlamaya yönelik yaklaşımı, EUROFUND ve EU-OSHA gibi ajansların kurumsal yapısında öne çıkmakla birlikte (Everson vd., 1999: 33) genel olarak ajanslara katılımın yeterli olmadığı görülmektedir. Bu konuda zorunlu bir koşul belirtilmediği gibi katılımın kapsamı ajansların taahhütlerine bağlı kılınmış, katılımın derecesi de ajansa göre değişiklik göstermiştir (Geradin ve Petit, 2004: 57). Uygulamada ajanslara paydaş katılımı iki şekilde gerçekleşmektedir. Kurucu düzenlemelerden bir kısmı ajansların yönetim kurullarında paydaşların temsilini öngörmekte, bunlar Konsey (EMA, EU-OSHA, CEDEFOP, EUROFOUND), Komisyon (ERA, EMSA) veya AP

(ECHA) tarafından belirlenmektedir. Bir kısım ajans ise paydaşlarla iş birliği yapmak için kurullar, gruplar veya ağlar oluşturmaktadır. Bazı ajanslarda bunların düzenli toplantıları ve açıkça tanımlanmış danışma işlevleri bulunmaktadır. Bazı ajanslarda paydaş katılımı için özel gruplar veya forumlar bulunmakta, bunların bir kısmı kurucu düzenlemeyle (EBA, ESMA, EIOPA) bir kısmı da ajanslar tarafından oluşturulmaktadır (EFSA, EASA). Kurumsallaşmış paydaş katılımlarının yanı sıra, bazı ajanslar (BEREC, EASA) ise sadece değerlendirme raporlarında paydaşların görüşlerini almaktadır. EMA’da paydaşlar hem yönetim kurulunda hem de ajans içindeki bilimsel komitede temsil edilmektedir. EMA dışında paydaş katılımı için iki mekanizmayı da (yönetim kurulu veya diğer) kullanan ajanslar (ECHA, ERA, EU-OSHA, Europol, FRONTEX) olduğu gibi, paydaş katılımına ilişkin yasal zorunluluğu olmayan ajanslar da (ACER, APPF, CDT, CEPOL, CPVO, EUROFOUND, GSA) bulunmaktadır. Ajansların yetkileri, paydaş katılımı konusunda esnek olmayı gerektirse de, benzer yetkiye sahip ajanslar için farklı katılım modelleri geliştirilmelidir (Vos, 2018: 54). Paydaş katılımı teknik konularla ilgili kararlarda, bilgi asimetrisi sorununun çözülmesinde, kararların sonuçlarının değerlendirilmesi ve uygulanmasında avantaj sağlamaktadır. Katılımın artırılması için kurucu düzenlemelere yönetim kurulu üyelerinin atanmasına ilişkin mesleki kriterler ve temsile ilişkin kurullar eklenmeli, ayrıca düzenlenen konferanslarla ve toplantılarla taslak belgeler yoruma açık hale getirilerek internette yayınlanmalıdır. Katılımcılığı artırırken ajansların (kişiler, gruplar tarafından) ele geçirilme riskine karşı paydaş temsilcilerinin düzenli olarak değişimini öngören kurulların benimsenmesi, yönetim kurullarının özel sektörde deneyimli ancak ticari çıkarlarla bağı kalmamış kişilerden oluşması, yönetim kurulu üyelerinin belirli bir süre ajansın faaliyet gösterdiği sektörde görev alamayacağına taahhüt edilmesi gerekmektedir. Çıkar çatışmalarını önleyici tedbirler alınarak, çıkar gruplarının karar alma süreçlerine katılımı olumlu etki (güvenilirlik vb.) sağlayabilir ve ajanslar üzerinde oluşabilecek baskılar (lobicilik vb.) da azaltılabilir (Greadin ve Petit, 2004: 57-58).

6. Sonuç

AB’de birçok politika alanındaki yetkiler politika güvenilirliğinin sağlanması için ulus-üstü nitelikte çoğunlukçu olmayan kurumlar olarak AB ajanslarına devredilmektedir. AB ajanslarına yetki devrinin meşru olması, bu kurumların artan sayılarıyla birlikte demokratik ilkelerle uyumu sorunu gündeme getirmektedir. Demokratik yönetimin temel ilkelerini “iyi yönetim” anlayışıyla yönetim süreçlerine dâhil eden AB, daha fazla demokrasi, şeffaflık ve yetki devri ile demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi için Avrupa Yönetişimine İlişkin Beyaz Kitap’ı (2001) yayınlamış, bu kitapta bağımsızlık, hesap verebilirlik, şeffaflık ve katılım gerekliliklerini içeren iyi yönetişimin bir dizi temel ilkesini belirlemiştir. Ajansların bu ilkelere uyumu incelendiğinde;

Ajansların dalgalar halinde farklı dönemlerde kurulması iyi yönetim ilkelerine uyumu farklılaştırmıştır. Buna göre 1. ve 2. dalga ajansların eski kurallara tabi olması, bazı ajansların bu ilkeleri uyguladığı, bazılarının ise uygulamadan muaf olduğu sonucunu doğurmuştur. Ayrıca, ajanslar standart bir kurumsal yapıya da sahip değildir. Ajanslar, yasal dayanaklarına göre Topluluk ve Birlik ajansları olarak ayrılırken, Topluluk ajansları da yetkilerine göre yasal (de jure) düzenleyici, fiili (de facto) düzenleyici, uygulayıcı ve danışma ajansları olarak ayrılmıştır. Bu ajanslardan yasal (de jure) düzenleyici ajanslar “bağlayıcı karar alma ve mevzuat taslağı hazırlama yetkisi” ile en güçlü ajanslardır. Bu yetki, diğer ajanslara göre yasal düzenleyici (de jure) ajanslarda bağımsızlık vurgusunu daha fazla öne çıkarmaktadır. Ajanslarda bağımsızlığı etkileyen unsurların başında ajans yöneticilerinin atanması sürecinde Komisyonun etkisi gelmektedir. Ayrıca yönetim kurullarında üye ülke temsilcilerinin yer alması da ulusal çıkarların olası etkisinden dolayı bağımsızlığı güçleştirmektedir. Ajansların Komisyon, Konsey ve AP arasında yasal bir karar alma süreciyle kurulması, statülerinin de aynı usulle değiştirilebileceği anlamına gelirken, bazı ajansların yönetim kurullarında bu kurumların yer alması da bağımsızlıkları konusunda kuşkuya yol açmaktadır. Ajanslarda “döner kapı” uygulamalarına ilişkin kurulların güçlendirilerek, çıkar çatışmalarına ilişkin düzenlemelerin yapılması da bağımsızlığın sağlanması açısından önem taşımaktadır. Diğer yandan

idari hesap verebilirlikleri Ombudsman tarafından, yönetsel hesap verebilirlikleri yönetim kurulları tarafından sağlanan ajansların, siyasi hesap verebilirlikleri ise yeterli değildir. Ajansların mali hesap verebilirliklerinde ise tamamen kendini finanse eden ajanslarda hesap verebilirliğin sağlanması sorun oluşturmaktadır. Ajanslar ayrıca Sayıştay, OLAF ve Komisyonun mali denetimine tabidir. Ajansların yargısal hesap verebilirliği de farklı uygulamalara (ABAD'da dava açma, ajans içinden bir birimin yetkili olması, Komisyonun yarı- yargısal rolü, ABAD yorumlarının esas alınması) konu olmaktadır. Bu farklılıklarının giderilerek, yasal (de jure) düzenleyici ajansların eylemlerinin yasallığının denetlenmesi, gerekçeli kararların kamuya açıklanması, davacı olabilme ehliyetinin kapsamının genişletilerek yargılamaya ilişkin rasyonel kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, ajans yöneticilerinin ve yönetim kurulu üyelerinin görevden alınma koşulları belirlenerek yargı denetimine tabi olmalıdır. Ajansların faaliyet sonuçlarında iyileştirmeler yapılabilmesi için de düzenli bir değerlendirme mekanizması geliştirilmelidir. Diğer yandan ajansların belgelerine erişim hakkına ilişkin AB anlaşmaları net bir hüküm bulunmamakta, Komisyon, Konsey ve AP belgelerine vatandaşların erişimine ilişkin 1049/2001 sayılı tüzük, bunun ajanslara da uygulanmasını belirtmektedir. Bununla birlikte çoğu faaliyetin komiteler tarafından yürütüldüğü ajanslarda şeffaflığın artırılması önem taşımaktadır. Ajanslarda katılımı sağlamaya yönelik uygulamalar da farklılaşmakta, kurucu düzenlemelerden bir kısmı ajansların yönetim kurullarında paydaşların temsilini öngörürken, bir kısım ajans ise paydaşlarla iş birliği yapmak için kurullar, gruplar veya ağlar oluşturmaktadır. Bazı ajanslarda paydaş katılımı için özel forumlar bulunmakta, bunların bir kısmı kurucu düzenlemeyle bir kısmı da ajanslar tarafından oluşturulmaktadır. Kurumsallaşmış paydaş katılımlarının yanı sıra, bazı ajanslar sadece değerlendirme raporlarında paydaş görüşlerine başvurmaktadır. Ajansların yetkileri katılımı sağlama konusunda esnek olmayı gerektirse de benzer yetkiye sahip ajanslar için katılım modelleri geliştirilmelidir. Katılımı artırırken çıkar çatışmalarını önleyici tedbirlerin alınması, kurucu düzenlemelere yönetim kurulu üyelerinin atanmasına ilişkin mesleki kriterler ile temsile ilişkin kurulların eklenmesi gerekmektedir. Ayrıca taslak belgeler yoruma açık hale getirilerek internette yayınlanmalı, yönetim kurullarında diğer AB kurumlarının (Divan, Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi gibi) yanında ilgili tüm tarafların temsili sağlanmalıdır. Temsilde çeşitlilik artırılırken yönetim kurullarının ortalama üye sayısı belirlenmeli, genişleme süreçlerinden sonra üyelerin atanmasına ilişkin kurullar benimsenmelidir. Sonuç olarak, ajansların kurumsal yapıları ve etkileşimleri ile iyi yönetim ilkelerine uyumları konusunda tutarlılık sağlanarak işleyiş yöntemleri geliştirilmelidir.

Kaynaklar

- Atanassov, N. (2015, 3 Mart). Accountability of EU regulatory agencies, *European Parliamentary Research Service*. <https://epthinktank.eu/2015/03/03/accountability-of-eu-regulatory-agencies/>
- Börzel, T.A., Pamuk, Y. ve Stahn, A. (2008). Good governance in the European Union. *Berlin working paper on European integration No. 7* içinde. Freie Universität Berlin.
- Brinkhorst, L. J. (1996). The future of European agencies: a budgetary perspective from the European Parliament. A. Kreher (Ed.), *The New European Agencies* (EUI Working Paper RSC No.96/49) içinde (ss. 75-81). European University Institute.
- Buller, J., Dönmez, P.E., Standring, A. ve Wood, M. (2019). Depoliticisation, post-politics and the problem of change. J. Buller, P.E. Dönmez, A. Standring, M. Wood, (Ed.) *Comparing strategies of (de)politicisation in Europe* içinde (ss. 1-24). Palgrave Macmillan
- Busuioc, M. (2011). European agencies and their boards: too much board, too little monitoring. *Amsterdam Law School Research Paper*, (2011-10). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1890671>
- Busuioc, M. ve Groenleer, M. (2012). Wielders of supranational power? the administrative behaviour of heads of European Union agencies. M. Busuioc, M. Groenleer, J. Trondal (Ed). *The agency phenomenon in the European Union* içinde (ss. 128-151). Manchester University Press.
- Chamon, M. (2016). *EU agencies: legal and political limits to the transformation of the EU administration*. Oxford University Press.

- Colin, S. (2000). Accountability in the regulatory state. *Journal of Law and Society*. 27 (1), 38–60. <http://www.jstor.org/stable/1410728>
- Commission (2001). European governance- A white paper, COM(2001) 428 final,(2001/C 287/01). <https://tinyurl.com/2f42hvps>
- Council Decision 2002/187/JHA. Council Decision of 28 February 2002 setting up Eurojust with a view to reinforcing the fight against serious crime (2002/187/JHA). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002D0187>
- Council Joint Action 2001/554/CFSP. Council Joint Action of 20 July 2001 on the establishment of a European Union Institute for Security Studies (2001/554/CFSP). <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:200:0001:0004:EN:PDF>
- Council Joint Action 2001/555/CFSP of 20 July 2001 on the establishment of a European Union Satellite Centre amended by Joint Action 2006/998/CFSP, Joint Action 2009/834/CFSP and Council Decision 2011/297/CFSP. <https://tinyurl.com/8ynsjjv3>
- Council Joint Action 2004/551/CFSP of 12 July 2004 on the establishment of the European Defence Agency. https://eda.europa.eu/docs/documents/council_joint_action_2004_551_cfsp.pdf
- Council Regulation (EC) No 2062/94 of 18 July 1994 establishing a European Agency for Safety and Health at Work. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31994R2062>
- Council Regulation (EC) No 2100/94 of 27 July 1994 on Community plant variety rights. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31994R2100>
- Council Regulation (EC) No 2454/1999 of 15 November 1999 amending Regulation (EC) No 1628/96 relating to aid for Bosnia and Herzegovina, Croatia, the Federal Republic of Yugoslavia and the former Yugoslav Republic of Macedonia, in particular by the setting up of a European Agency for Reconstruction. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:31999R2454>
- Council Regulation (EC) No 2965/94 of 28 November 1994 setting up a Translation Centre for bodies of the European Union. <https://tinyurl.com/7vnzfad7>
- Council Regulation (EC) No 168/2007 of 15 February 2007 establishing a European Union Agency for Fundamental Rights. <https://tinyurl.com/bdx6dywy>
- Council Regulation (EC) No 768/2005 of 26 April 2005 establishing a Community Fisheries Control Agency and amending Regulation (EEC) No 2847/93 establishing a control system applicable to the common fisheries policy. <https://tinyurl.com/2p8xke8w>
- Council Regulation (EC, Euratom) No 1605/2002 of 25 June 2002 on the Financial Regulation applicable to the general budget of the European Communities. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002R1605>
- Curtin, D. (2005). Delegation to EU non-majoritarian agencies and emerging practices of public accountability. D. Gerardin, N. Petit (Ed). *Regulation through agencies in the EU: a new paradigm of European governance* içinde (ss. 88-119). Routledge.
- De la Harpe, S., Rijken, C. R. J. J. ve Roos, R. (2008). Good governance. *Potchefstroom Electronic Law Journal*, 11(2), 2-15.
- Ekelund, H. (2010). *The agencification of Europe: explaining the establishment of European Community agencies*. (Unpublished Doctoral dissertation). University of Nottingham.
- Eriksen, A. (2019). Agency accountability: management of expectations or answerability to mandate?. *TARN Working Paper Series*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3328444>
- EUR-Lex (2001). Regulation (EC) No 1049/2001 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2001 regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32001R1049>
- European Ombudsman (2010). Draft recommendations of the European Ombudsman in his inquiry into complaint 775/2010/ANA against the European Food Safety Authority (EFSA). <https://www.ombudsman.europa.eu/en/recommendation/en/11089>

- European Ombudsman (2013). *Decision European Ombudsman closing the inquiry into complaint 1556/2013/MHZ against European Medicines Agency (EMA)*. <https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/en/54431>
- European Parliament (2017). *European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL))*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html
- European Union (1963). *Judgment of the Court of 15 July 1963: Plaumann & Co. v Commission of the European Economic Community - Case 25-62*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0025>
- European Union (1997). *Treaty establishing the European Community (Amsterdam consolidated version) - Part Five: Institutions of the Community - Title I: Provisions governing the institutions - Chapter 2: Provisions common to several institutions - Article 255*. Consolidated version. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11997E255>
- Everson, M., Majone, G., Metcalfe, L. ve Schout, A. (1999). *The role of specialised agencies in decentralising EU governance: Report presented to the Commission*. European Commission.
- Geradin, D. ve Petit, N. (2004). The development of agencies at EU and national levels: conceptual analysis and proposals for reform. *Jean Monnet Working Paper No. 01/04*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.489722>
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (2024). *AB Ajansları*. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=3&id=2059
- Inglese, M. (2017). The External Projection of EU's Agencies: an emphasis on the Ombudsman's role. *TARN Working Papers 13/2017*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3048222>
- Kelemen, D. R. (2002). The politics of eurocratic structure and the new European agencies. *West European Politics*, 25(4), 93-118. <https://doi.org/10.1080/713601644>
- Kelemen, R. D. (2005). *The politics of Eurocracy: building a new European state?*. N.Jabko, C.Parsons (Ed). *The state of the European Union* içinde (ss. 173-189). Oxford University Press.
- Kreher, A. (1997). Agencies in the European Community-a step towards administrative integration in Europe. *Journal of European Public Policy*, 4(2), 225-245. <https://doi.org/10.1080/13501769709696340>
- Majone, G. (1996). Temporal consistency and policy credibility: why democracies need non-majoritarian institutions. *European University Institute, Working Paper RSC No 96/57*. <https://www.eui.eu/Documents/RSCAS/Publications/WorkingPapers/9657.pdf>
- Merkel W. (2012, 23-24 Haziran). Avrupa'da demokrasi ve katılımcılık krizi var mı?. N.Boztekin (Ed.). *Demokrasi ve Siyasal Katılım Uluslararası Konferans: Bildiriler* içinde (ss. 9-21). Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Ongaro, E. (2014). *The Governance dynamics of the emergent European administrative order: explaining the strategy process of eu agencies* (Unpublished Doctoral dissertation). King's College London.
- Panizza, R. (2019). Transparency, integrity and accountability in the EU institutions. <https://tinyurl.com/2e8st5dm>
- Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office (Text with EEA relevance). <https://tinyurl.com/3tcse229>
- Regulation (EC) No 1339/2008 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 establishing a European Training Foundation (recast). <https://tinyurl.com/3c5b3d6p>
- Regulation (EC) No 1406/2002 of the European Parliament and of the Council of 27 June 2002 establishing a European Maritime Safety Agency (Text with EEA relevance). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32002R1406>
- Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32002R0178>

- Regulation (EC) No 1922/2006 of the European Parliament and of the Council of 20 December 2006 on establishing a European Institute for Gender Equality. <https://tinyurl.com/2a3yshas>
- Regulation (EC) No 401/2009 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the European Environment Agency and the European Environment Information and Observation Network (Codified version). <https://tinyurl.com/5am44ssd>
- Regulation (EC) No 713/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 establishing an Agency for the Cooperation of Energy Regulators (Text with EEA relevance). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32009R0713>
- Regulation (EC) No 851/2004 of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 establishing a European Centre for disease prevention and control. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32004R0851>
- Regulation (EC) No 1907/2006 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 concerning the Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals (REACH), establishing a European Chemicals Agency, amending Directive 1999/45/EC and repealing Council Regulation (EEC) No 793/93 and Commission Regulation (EC) No 1488/94 as well as Council Directive 76/769/EEC and Commission Directives 91/155/EEC, 93/67/EEC, 93/105/EC and 2000/21/EC. <https://tinyurl.com/8e3xns4d>
- Regulation (EC) No 1920/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on the European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (recast). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006R1920>
- Regulation (EC) No 726/2004 of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 laying down Community procedures for the authorisation and supervision of medicinal products for human and veterinary use and establishing a European Medicines Agency (EEA Text with relevance). <https://tinyurl.com/2szps9rb>
- Regulation (EEC) No 1365/75 of the Council of 26 May 1975 on the creation of a European Foundation for the improvement of living and working conditions. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31975R1365>
- Regulation (EEC) No 337/75 of the Council of 10 February 1975 establishing a European Centre for the Development of Vocational Training. <https://tinyurl.com/43eu5ezw>
- Regulation (EU) 2015/2219 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on the European Union Agency for Law Enforcement Training (CEPOL) and replacing and repealing Council Decision 2005/681/JHA. <https://tinyurl.com/bdhw53af>
- Regulation (EU) 2016/1624 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2016 on the European Border and Coast Guard and amending Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation (EC) No 863/2007 of the European Parliament and of the Council, Council Regulation (EC) No 2007/2004 and Council Decision 2005/267/EC. <https://tinyurl.com/yrk4xh3m>
- Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) and replacing and repealing Council Decisions 2009/371/JHA, 2009/934/JHA, 2009/935/JHA, 2009/936/JHA and 2009/968/JHA. <https://tinyurl.com/mm6dj9su>
- Regulation (EU) 2016/796 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Railways and repealing Regulation (EC) No 881/2004 (Text with EEA relevance). <https://tinyurl.com/s8zmthbe>
- Regulation (EU) 2017/1001 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 on the European Union trade mark (codification) (Text with EEA relevance). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017R1001>
- Regulation (EU) 2018/1139 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2018 on common rules in the field of civil aviation and establishing a European Union Aviation Safety Agency, and amending Regulations (EC) No 2111/2005, (EC) No 1008/2008, (EU) No 996/2010, (EU) No 376/2014 and Directives 2014/30/EU and 2014/53/EU of the European Parliament and of

- the Council, and repealing Regulations (EC) No 552/2004 and (EC) No 216/2008 of the European Parliament and of the Council and Council Regulation (EEC) No 3922/91 (Text with EEA relevance.) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018R1139>
- Regulation (EU) No 439/2010 of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 establishing a European Asylum Support Office. <https://tinyurl.com/2pe936pd>
- Regulation (EU) No 526/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 concerning the European Union Agency for Network and Information Security (ENISA) and repealing Regulation (EC) No 460/2004 Text with EEA relevance. <https://tinyurl.com/4z2wafpe>
- Regulation (EU) No 912/2010 of the European Parliament and of the Council of 22 September 2010 setting up the European GNSS Agency, repealing Council Regulation (EC) No 1321/2004 on the establishment of structures for the management of the European satellite radio navigation programmes and amending Regulation (EC) No 683/2008 of the European Parliament and of the Council. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32010R0912>
- Regulation (EU, Euratom) No 1023/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 amending the Staff Regulations of Officials of the European Union and the Conditions of Employment of Other Servants of the European Union. <http://data.europa.eu/eli/reg/2013/1023/oj>
- Regulation (EU, Euratom) No 1141/2014 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the statute and funding of European political parties and European political foundations. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014R1141>
- Scholten, M. (2015). *The political accountability of EU and US independent regulatory agencies*. Brill Nijhoff.
- Schout, A. ve Pereyra, F. (2011). The institutionalization of EU agencies: agencies as ‘mini commissions’. *Public administration*, 89(2), 418-432. <http://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2010.01821.x>
- Schultze, C. L. (1977). *The public use of private interest*. Brookings Institution.
- Svedin, L. M. (2011). The autonomy of European Union agencies: A comparative study of institutional development. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 13(3), 343. <https://doi.org/10.1080/13876988.2011.565919>
- Verhoeven, A. (2000). *The Right to Information: a Fundamental Right?* Lecture at EIPA. <https://core.ac.uk/reader/5074150>
- Vos, E. (2018). *EU Agencies, common approach and parliamentary scrutiny*. European Parliamentary research service study. <https://tinyurl.com/mtdsaj5v>
- Yataganas, X. A. (2001). *Delegation of regulatory authority in the European Union: the relevance of the American model of independent agencies*. Jean Monnet Working Papers No. 03/01. <https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/01/010301.html>

Stresle Başa Çıkma Yöntemlerinin Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkisi: Üniversite Çalışanları Üzerine Bir Çalışma

The Effect of Stress Coping Methods on Psychological Resilience: A Study of University Employees

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1575982>

Ali TEFEK*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:

Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:

30.10.2024

Kabul Tarihi:

16.02.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu araştırmanın amacı, stresle başa çıkma stratejilerinden mantıksal analiz, pozitif yeniden değerlendirme, rehberlik ve destek arama ve problem çözme yöntemlerinin psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkilerini incelemektir. Ayrıca akademik ve idari personel arasında stresle başa çıkma ve psikolojik dayanıklılık düzeylerinde bir farklılık olup olmadığını test etmektir. Nicel desen ile tasarlanan çalışmada veriler, Selçuk Üniversitesi'nde görev yapan 167 akademik ve 175 idari personel olmak üzere toplam 342 katılımcıdan online, yüz yüze ve bırak topla tekniğiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, stresle başa çıkma yöntemlerinden mantıksal analizin psikolojik dayanıklılık üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Pozitif yeniden değerlendirme ve problem çözme, psikolojik dayanıklılığı pozitif yönde etkilerken, rehberlik ve destek arama negatif yönde bir etki göstermektedir. Ayrıca stresle başa çıkma yöntemleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri açısından akademik ve idari personelin ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Daha sonraki araştırmacılar farklı sektörlerde çalışan profesyoneller veya öğrenciler gibi farklı gruplara odaklanabilir.

Anahtar Kelimeler: Stresle başa çıkma, psikolojik dayanıklılık, üniversite çalışanları.

Abstract

Article Info

Paper Type:

Research Paper

Received:

30.10.2024

Accepted:

16.02.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

The aim of this study is to examine the effects of stress-coping strategies, specifically logical analysis, positive reappraisal, guidance and support seeking, and problem-solving methods, on psychological resilience. It is also to test whether there is a difference in coping with stress and psychological resilience levels between academic and administrative staff. Data for the study, designed with a quantitative design, were collected from a total of 342 participants, including 167 academic and 175 administrative staff at Selçuk University, using online, face-to-face, and drop-and-collect techniques. In the analysis of the data, descriptive statistics, confirmatory factor analysis, and structural equation modelling were employed. According to the analysis results, logical analysis, as one of the stress-coping strategies, does not have a significant effect on psychological resilience. While positive reappraisal and problem-solving positively affect psychological resilience, guidance and support seeking has a negative effect. Furthermore, no significant difference was found between the means of academic and administrative staff in terms of stress-coping strategies and psychological resilience levels. Future researchers may focus on different groups, such as professionals working in various sectors or students.

Keywords: Coping with stress, psychological resilience, university employees.

Atf/ to Cite (APA): Tefek, A. (2025). Stresle başa çıkma yöntemlerinin psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkisi: Üniversite çalışanları üzerine bir çalışma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 196-216. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1575982>

*ORCID Dr., Selçuk Üniversitesi, Silifke Taşucu Meslek Yüksekokulu, atefek@hotmail.com

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

This study aims to determine the impact of stress coping strategies on psychological resilience. Although there are studies examining the relationship between stress coping styles and psychological resilience in the literature (Yağcı et al., 2023; Aydın and Egemberdiyeva, 2018; Doğan and Eser, 2013), empirical evidence regarding its effect on work-life quality remains limited. In particular, studies that examine the effects of stress coping strategies such as logical analysis, positive reappraisal, guidance and support seeking and problem-solving (Moos, 1993) on psychological resilience in detail are insufficient. In this context, the study seeks to answer the research question: *"To what extent do coping strategies affect the psychological resilience of university employees?"* The aim is to provide a more comprehensive and holistic evaluation by examining the effects of coping strategies on the psychological resilience of academic and administrative staff working at universities.

Literature Review:

In modern work life, avoiding stress is nearly impossible; however, reducing its negative effects and developing effective stress coping strategies is of great importance (Koca Ballı and Kılıç, 2016: 274). In this context, studies published until June 2024 have been examined, focusing on the concepts of stress, coping with stress, and psychological resilience. Throughout history, stress has been an integral part of daily life and has been defined in various ways. Selye (1955) described stress as a response to pressure, whereas Lazarus and Folkman (1984) defined it as a dynamic interaction between the individual and the environment. Moos (1993) classified coping strategies into two categories: approach strategies (logical analysis, positive reappraisal, guidance and support seeking, problem-solving) and avoidance strategies (cognitive avoidance, acceptance and resignation, alternative rewards, emotional discharge). On the other hand, psychological resilience is defined as an individual's capacity to adapt to adverse conditions and turn them into positive experiences (Karabağ, 2021). Rutter (2006) emphasized that psychological resilience is a learnable and sustainable skill. Although there are studies in the literature examining the relationship between coping with stress and psychological resilience, research comprehensively investigating its impact on work-life quality remains limited. This study aims to evaluate the effects of university employees' stress coping strategies on psychological resilience, contributing to work-life quality and providing guidance for managers.

Methodology:

This study was designed using a correlational survey model and aims to examine the effects of stress coping strategies on the psychological resilience of academic and administrative staff at Selçuk University. The study population consists of 7.386 individuals, including 3.074 academic and 4.312 administrative staff. A survey incorporating stress coping strategies and psychological resilience scales was used for data collection. Due to ease of access to participants, convenience sampling method was preferred when determining the sample size (Sümbüloğlu and Sümbüloğlu, 2000; Erkuş, 2013). The data analysis process began with checking for missing data. Next, the suitability of the data for multivariate normal distribution was tested. Reliability analysis was conducted to assess the internal consistency of the scales, and Pearson correlation analysis was applied to examine relationships between variables. Independent samples t-test was used to determine whether academic and administrative staff differed in terms of coping strategies and psychological resilience. Confirmatory factor analysis (CFA) was performed to validate the factor structure of the scales, and structural equation modelling (SEM) was used to test causal relationships between variables.

Results and Conclusions:

According to the analysis results, logical analysis does not have a significant effect on psychological resilience. While positive reappraisal and problem-solving positively affect psychological resilience, guidance and support seeking has a negative impact. Additionally, there was no significant difference between academic and administrative staff in terms of their stress coping strategies and psychological resilience levels. This study, which identifies the effects of coping strategies on psychological resilience, was conducted on academic and administrative staff working at a university. Future research may focus on different groups, such as professionals from various industries or students.

1. Giriş

Gelişen teknoloji, küreselleşme ve yoğun iletişim ağları, bireyleri devamlı değişen bir ortamla başa çıkma zorunluluğuyla karşı karşıya bırakmıştır (Kara ve Koç, 2009: 36). Bu değişimlere uyum sağlamak, modern yaşamın kaçınılmaz bir gerekliliği haline gelmiş; aksi takdirde stresle başa çıkma zorunluluğunu ortaya çıkartmıştır (Koca Ballı ve Kılıç, 2016: 274). Modern iş yaşamında stresten tamamıyla kurtulmak neredeyse imkansızdır. Ancak olumsuz sonuçlarından kaçınmak ve başa çıkma yollarını ortaya koymak, hayat kalitesini artırmak açısından gerekli görülmektedir (Koca Ballı ve Kılıç, 2016: 274). Özellikle çalışma ortamındaki stres; bireyi kaygılandıran, umutlarını tehdit eden koşullar ile genel sağlığı olumsuz etkileyen faktörlerle ilişkilidir. Sağlıklı ilişkiler, yüksek hizmet kalitesi ve etkili çalışma koşulları için stres nedenlerinin tanımlanması oldukça önemlidir (Okutan ve Tengilimoğlu, 2002: 16). Stresle etkili başa çıkma; krizleri olumlu yönde dönüştürme ve yaşanan deneyimlerden öğrenme hem iş hayatında hem de özel hayatta başarıyı artırabilir (Karabağ, 2021: 10). Araştırmacılar, stresin ortaya çıkmasında pek çok faktörün etkili olduğunu belirtmişlerdir (Şanlı, 2017: 386). Bu stres faktörleri genellikle bireysel ve örgütsel faktörlere dayanarak iki kategoride incelenmektedir. Bireysel stres kaynakları arasında kaygı düzeyi, belirsizlik toleransı, işe karşı ilgi ve ailevi sorunlar öne çıkmaktadır. Örgütsel stres kaynakları ise takım içinde rol belirsizliği, işten tatmin olmama, ekip içinde rol çatışması gibi faktörleri içermektedir (Köse, 2013: 41). Buradan hareketle stresin iş yaşamı da dahil çeşitli faktörlerden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Günümüzde iş dünyasındaki rekabet, iş güvencesi eksikliği ve piyasalardaki dalgalanmalar, çalışanların sürekli stresle karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Bu durum bireylerin mental ve fiziksel sağlıklarının yanı sıra iş performanslarını da etkilemektedir (Nasrul vd., 2023: 416; Tekin vd., 2019). Stres altındaki bireyler genellikle kolay sinirlenirler, önemsiz olaylara sert tepkiler verirler, uyku düzenleri değişir, alkol ve sigara kullanımları artar, genel olarak yorgun ve huzursuz hissederler, gerginlikleri arttıkça tansiyonları yükselir, hafızaları zayıflar ve konsantrasyonları bozulur. Bu bireylerin kuşku duyguları sürekli olduğundan hem kendi işlerini hem de başkalarının işlerini kontrol etmeye eğilim gösterirler (Aksoy, 2005: 462). Çalışma hayatında stresi artıran birçok etken olabilir ve bu durum, çalışanların verimliliğini olumsuz etkileyebilir. Önemli olan, bu stres kaynaklarıyla başa çıkma stratejileri geliştirmek ve sağlıklı bir iş ortamı oluşturmaktır. Bu açıdan, yöneticilerin kurum içinde amaç üretme, performansı artırma ve mutlu bir çalışan profili oluşturma konularına dikkat etmeleri önemlidir. Bu nedenle, stresle başa çıkma yöntemleri özellikle ele alınması gereken bir konudur. Ayrıca, stresle başa çıkma stratejilerinin uygulanması yalnızca iş ortamında verimliliği artırmakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin psikolojik dayanıklılığını da güçlendirebilir.

Psikolojik dayanıklılık (sağlamlık); olumsuz olaylara karşı koyabilme, yeni durumlara uyum sağlayabilme, inişli çıkışlı süreçlerden geçme ve çözüm geliştirilebilme gibi özellikleri içermektedir. Alan yazında psikolojik sağlamlığın unsurları arasında koruyucu faktörler ve risk faktörleri sıklıkla ele alınmıştır. Koruyucu faktörler, stresle başa çıkma yeteneğini etkileyen etmenler olarak tanımlanırken; risk faktörleri zorlu yaşantılara uyum sağlamayı olumsuz etkileyen unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu faktörler, bireylerin stresle başa çıkma ve olumlu sonuçlar elde etme süreçlerini etkileyerek psikolojik sağlamlığı şekillendirmektedir (Ok Taş vd., 2023: 183). Bu bağlamda, psikolojik dayanıklılık bireylerin mesleki yaşamlarında da önemli bir rol oynayabilir. Özellikle üniversite personelleri üst yönetimin yüksek beklentileri, yoğun iş yükü, sürekli değişen teknolojik değişimler, yayın baskısı, öğrenci memnuniyeti gibi nedenlerden dolayı stresle karşı karşıya kalabilirler. Stresle başa çıkma yöntemlerini bilmek üniversite personelinin psikolojik dayanıklılığını ve motivasyonlarını artırabilir, böylece çalışanlar iş stresiyle daha etkin bir şekilde başa çıkabilirler ve daha az tükenmişlik hissine sahip olabilirler.

Literatürde, bireylerin stresle başa çıkma tarzları ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi belirlemeye (Yağcı vd., 2023) ve stresle başa çıkma yöntemleri ile psikolojik dayanıklılığın demografik değişkenlerle ilişkisini (Aydın ve Egemberdiyeva, 2018; Doğan ve Eser, 2013) incelemeye yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Ancak, stresle başa çıkma yöntemleri ve psikolojik

dayanıklılık üzerine kapsamlı bir literatür olmasına rağmen, iş yaşam kalitesini artırdığına dair bir hipotez ve ampirik kanıt eksikliği nedeniyle, yaklaşma stratejilerinden mantıksal analiz, pozitif yeniden değerlendirme, rehberlik ve destek arama ile problem çözme boyutlarının (Moos, 1993) psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkisini ayrıntılı şekilde inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Buradan hareketle bu araştırmanın temel sorusu **“stresle başa çıkma yöntemleri üniversite çalışanlarının psikolojik dayanıklılıklarını hangi düzeyde etkilemektedir?”** şeklinde belirlenmiştir. Bu doğrultuda, üniversite çalışanlarının stresle başa çıkma yöntemlerinin psikolojik dayanıklılıkları üzerindeki etkisini inceleyerek daha geniş, kapsayıcı ve bütüncül bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır. Elde edilecek bulguların, çalışanların motivasyonunu ve iş performansını artırmasının yanı sıra, yöneticilere stres yönetimi konusunda rehberlik etmesi öngörülmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın bu bölümünde, stresle başa çıkma yöntemleri, psikolojik dayanıklılık kavramı, mevcut çalışma ve araştırmanın hipotezlerine ilişkin kuramsal bir çerçeve sunulmuştur.

2.1. Stresle Başa Çıkma Yöntemleri

Stres terimi, kelime kökeni itibarıyla Latince “estrica”, eski Fransızca “estrece” sözcüklerinden türetilmiştir (Aydın, 2020: 2). Stres, insanlık tarihi boyunca günlük yaşantının ayrılmaz bir parçasıdır ve stres kavramına dair literatürde farklı bakış açıları ve tanımlar yer almaktadır, bu nedenle net bir tanımı bulunmamaktadır (Tekin vd., 2019; Veach vd., 2003: 257). Kavramı ilk kez ortaya atan Selye (1955), stresi herhangi bir baskıya verilen tepki olarak tanımlamıştır. Baltaş ve Baltaş (1996) stresi, fiziksel ve ruhsal bütünlüğün zorlanmasıyla veya bireysel bütünlüğü zorlayan etkenlere bağlı olarak ortaya çıkan bir durum; Cüceloğlu (2009) ise "bireyin fizik ve sosyal çevredeki uyumsuz koşullar nedeniyle, bedensel ve psikolojik sınırlarının ötesinde harcadığı gayrettir" şeklinde tanımlamıştır. Buradan hareketle stres; çeşitli baskılar veya uyumsuz koşullar karşısında bireyin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünün zorlanmasıyla ortaya çıkan bir tepki ve bu durumu tanımlayan bir kavram olarak ele alınmıştır.

Stresin birey ve çevresi arasındaki etkileşimden doğan dinamik bir süreç olduğu dikkate alındığında, Lazarus ve Folkman (1984), tarafından geliştirilen transaksiyonel model, bu etkileşimi anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

Lazarus ve Folkman'ın yaygın olarak kabul gören stres işlem modeline göre stres, birey ile çevresi arasındaki dinamik bir etkileşim süreci olarak ele alınmaktadır. Bu modelde stres, sadece dışsal olaylardan kaynaklanan bir durum olarak değil, bireyin bu olayları nasıl değerlendirdiği ve onlarla nasıl başa çıktığıyla ilgilidir. Model, bilişsel değerlendirme ve başa çıkma (coping) stratejileri olmak üzere iki temel faktöre dayanmaktadır. Bireyin stres düzeyinin belirlenmesinde kritik bir rol oynayan bilişsel değerlendirme bireyin karşılaştığı bir durumu nasıl algıladığını ve değerlendirdiğini ifade etmektedir. Bilişsel değerlendirme, birincil ve ikincil olmak üzere iki aşamada gerçekleşmektedir. Birincil değerlendirmede, birey bir durumu tehdit, zarar veya kayıp olarak ya da bir fırsat olarak değerlendirir. İkincil değerlendirmede ise birey bu durumla nasıl başa çıkabileceğini değerlendirir ve mevcut kaynaklarını gözden geçirir. Lazarus ve Folkman'ın ileri sürdüğü modelin ikinci faktörü başa çıkma stratejisi ise bireyin stresli durumlarla başa çıkmak için geliştirdiği yöntemleri kapsamaktadır. Lazarus stresle başa çıkmada problem odaklı ve duygu odaklı olmak üzere iki strateji ortaya atmaktadır. Buna göre problem odaklı stratejiler, problemin tanımlanması, çözüm alternatiflerinin geliştirilmesi ve en uygun stratejinin seçilmesi gibi teknikleri içerirken; duygu odaklı stratejiler kişinin stres kaynağına yönelik duygularını değiştirmeye odaklanmakta ve genellikle hayal kurma, kaçınma ve kendini suçlama gibi yöntemleri kapsamaktadır (Lazarus ve Folkman, 1984).

Stresle başa çıkma, dinamik bir süreçtir (Roth ve Cohen, 1986: 817); insanların algıladıkları tehditler, zararlar ve kayıplara karşı verdikleri tepkileri içeren ve stres faktörlerine yönelik belirli stratejiler uygulama alışkanlığı olarak tanımlanmaktadır (Tandler vd., 2024: 2). Ayrıca her insanın strese farklı şekillerde yaklaşma biçimi vardır (Roth ve Cohen, 1986: 818; Zhang, Ren vd., 2024: 2); stresle başa çıkma yöntemlerini bilmek stresi azaltmak için gereklidir (Ma vd., 2021: 1). Bununla birlikte, Moos (1993), geliştirdiği etkileşimci model ile başa çıkma stratejilerini sağlık, refah ve anlık yaşam krizleri arasında arabuluculuk yaparak ele almış; başa çıkma boyutları üzerine çeşitli perspektifleri birleştirmek için çaba sarf etmiş ve başa çıkma stratejilerini odak ve metot perspektifleri altında incelemiştir. Odak perspektifine göre bireyler, problemle başa çıkma ve stres yaratan duruma uyum sağlamak için ya çaba sarfederler (yaklaşma) ya da probleminden kaçınma ve çatışma ile ortaya çıkan duyguyu yönetmeye (kaçınma) çalışırlar. Metot perspektifinde ise, stresten kaçınma veya yaklaşma için bilişsel ve davranışsal faaliyetleri kullanılmaktadır. İki boyutun bileşimi dört farklı tepki kategorisi ortaya koymaktadır (Kirchner vd., 2008). Yaklaşma ve kaçınma stratejileri şöyle özetlenebilir.

Yaklaşma stratejileri arasında mantıksal analiz, pozitif yeniden değerlendirme, rehberlik ve destek arama ile problem çözme yer almaktadır. Mantıksal analiz, stres kaynağını kavrayarak bilişsel olarak hazırlık yapmayı, pozitif yeniden değerlendirme ise sorunun gerçekliğini kabul edip durumu olumlu yönde değerlendirmeyi hedeflemektedir. Rehberlik ve destek arama, bilgi edinme ve yardım alma amacı taşıırken, problem çözme stratejisi doğrudan çözüm arayışını içermektedir. Kaçınma başa çıkma stratejileri ise bilişsel ve davranışsal tepkiyi kapsamaktadır. Bilişsel kaçınma, problemi gerçekçi bir şekilde değerlendirmekten kaçınmayı, kabul ve istifa ise sorunun nedenini kabul ederek uygun şekilde hareket etmeyi içermektedir. Alternatif ödülleri yaratma, yeni memnuniyet kaynakları geliştirerek faaliyetlerde bulunmayı, duygusal boşalma ise olumsuz duyguları ifade ederek gerilimi azaltmayı amaçlamaktadır. Yaklaşma ve kaçınma stratejilerinin ilk ikisi bilişsel tepkiyi, diğer ikisi ise davranışsal tepkiyi yansıtmaktadır (Koca Ballı ve Kılıç, 2016; Moos, 1993: 16; Yurtseven, 2022: 11). Araştırmada, yaklaşma başa çıkma stratejilerinin tercih edilmesinin nedeni bireylerin stres kaynaklarıyla doğrudan yüzleşerek bu sorunları çözmeye yönelik aktif ve etkili yollar aramasına yardımcı olacağı düşüncesidir (Rehr ve Nguyen, 2022: 239).

2.2. Psikolojik Dayanıklılık

Türkiye literatürü incelendiğinde, psikolojik dayanıklılık kavramı bazı araştırmacılar tarafından psikolojik sağlık olarak ifade edilmektedir (Sancı ve Uçar, 2021: 37). Bu araştırmada, psikolojik dayanıklılık kavramı kullanımı tercih edilmiştir. Psikolojik dayanıklılık, bireylerin olumsuz koşullara uyum sağlama (Zhang, Zheng vd., 2024: 2) ve hatta bu koşulları olumlu bir şekilde dönüştürme kapasitesini tanımlamak için kullanılmaktadır (Karabağ, 2021: 10). Psikolojik dayanıklılık; genellikle yetişkinlerin normal koşullarda karşılaştıkları travmatik olaylara karşı psikolojik ve fiziksel sağlıklarını koruma yeteneği ile ilgilidir. Örneğin, yakın bir akrabasının kaybı veya yaşamı tehdit eden bir durum gibi zorlayıcı olayları içerebilir (Bonanno, 2004: 20). Bir başka tanım ise bireylerin stresli ve olumsuz olaylarla başa çıkabilme yeteneğine sahip olmaları ve zorlayıcı durumlarla karşılaştıklarında bu durumlardan kaçınabilmeleridir (Luthar, 2000; Luthar vd., 2000). Psikolojik dayanıklılık, kişinin iş ortamında yaşadığı stres ve zorluklara rağmen kendini toparlayarak başarılı bir şekilde başa çıkma yeteneğini ve sürekli uyum sürecini ifade etmektedir (Tusaie ve Dyer, 2004). Rutter (2006) ise psikolojik dayanıklılığı, bireyin zorlu deneyimlere rağmen olumlu psikolojik sonuçlar elde edebilmesi olarak tanımlamaktadır. Rutter'in psikolojik dayanıklılık üzerine geliştirdiği görüşler, bireylerin yaşamın zorluklarıyla başa çıkabilme yeteneklerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, dayanıklılığın gelişebilmesi için bireylerin yaşamlarında riskli durumlarla karşılaşmalarının gerekli olduğunu öne sürmektedir. Bununla birlikte, benzer stres durumlarına maruz kalan bireyler arasında dayanıklı olanların diğer bireylere kıyasla daha olumlu sonuçlar elde ettiğini vurgulamaktadır. Rutter'e göre psikolojik dayanıklılık öğrenilebilen, her bireyin geliştirebileceği bir

uyum becerisidir ve hayat boyu sürekli mevcut olmalıdır. Bu becerinin gelişimi için zorluklarla karşılaşmak gereklidir. Rutter ayrıca genetik, kişilik ve mizaç gibi bireysel farklılıkların yanı sıra risk ve koruyucu faktörlerin, dayanıklılık üzerindeki etkilerini değiştirdiğini belirtmektedir. Örneğin sosyoekonomik durum, dolaylı etkileriyle önemli risk unsuru olarak değerlendirilirken, biyolojik faktörler de psikolojik dayanıklılık üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Sosyal ilişkiler ise dayanıklılığı artıran koruyucu faktörler arasında yer almaktadır. Rutter, yaşamın dönüm noktalarının psikolojik dayanıklılığı etkileyebileceğini ve bu dayanıklılığın çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık gibi hayatın farklı dönemlerinden etkilendiğini ifade etmektedir (Rutter, 2006; Rutter, 2013; Akgün, 2021: 16-17). Bu doğrultuda, bireysel farklılıklar ve koruyucu faktörlerin yanı sıra stresle başa çıkma yöntemlerinin de psikolojik dayanıklılık üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Etkili stres yönetim stratejileri, bireylerin dayanıklılık seviyelerini artırarak iş yaşam kalitesine dolaylı yoldan katkı sağlayabilir. Özellikle akademik örgütlerde, yüksek iş yükü ve stres faktörleri karşısında uygun başa çıkma yöntemlerinin geliştirilmesi, çalışanların psikolojik dayanıklılıklarını güçlendirerek hem bireysel hem de iş yaşam kalitesini artırabileceği değerlendirilmektedir.

2.3. Mevcut Çalışma

Stresten tamamen kurtulmak mümkün olmasa da olumsuz sonuçlarından kaçınmak, başa çıkma yollarını ortaya koymak, hayat kalitesini artırmak açısından gereklidir (Koca Ballı ve Kılıç, 2016: 274). Stres, kişiden kişiye farklılık gösterse de başa çıkma yöntemlerini bilmek, stresin olumsuz etkilerini azaltmak, hedeflere ulaşma ve sağlıklı bir yaşam sürdürmek adına fiziksel, duygusal ve zihinsel sağlığı korumak açısından önemlidir (Mammadov vd., 2024: 2). Psikolojik dayanıklılık; bireylerin zorlu yaşam koşullarına uyum sağlama ve bu durumları olumlu bir şekilde dönüştürme becerilerini tanımlayan bir kavram olarak ele alınmaktadır (Karabağ, 2021: 10). Okur ve Ümmet (2021), bireyin psikolojik dayanıklılık düzeyi ile algılanan stres düzeyi arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Lazarus ve Folkman'a (1984) göre stresle başa çıkma yollarının bilinmesi, bireylerin stresle daha etkili bir şekilde başa çıkmalarını sağlayarak psikolojik dayanıklılığı artırmaktadır. Psikolojik dayanıklılığın artması ise bireylerin karşılaştıkları zorluklarla daha güçlü bir biçimde başa çıkmalarına olanak tanımaktadır (Kavi ve Karakale, 2018). Güçlü bir psikolojik duruş, bireyin olası çatışma ve kriz dönemlerinde sakin ve doğru bir tavır sergilemesine (Zhang, Zheng vd., 2024: 2), iş tatminsizliğini minimize etmesine (Hou vd., 2020: 1115) böylece özel hayatı ile iş hayatında daha etkili ve olumlu bir yaşam sürdürmesine yardımcı olabilir. Bu nedenle ilişkileri güçlendirmek ve mutluluğu artırmak için stresi tanımak, yönetmek ve kontrol etmek adına etkili yolları öğrenmek oldukça önemlidir. Stresle mücadele ederken sergilenen tepkiler, psikolojik dayanıklılığı güçlendirebilir ve dayanıklılığı destekleyerek olumlu bir etki yaratabilir. Bu durum stresle başa çıkma stratejilerinin psikolojik dayanıklılığı artırmadaki önemini ortaya koymaktadır (Ok Taş vd., 2023). Bu nedenle stresle başa çıkma stratejilerinin her birinin bireylerin psikolojik dayanıklılığını artırmada nasıl bir rol oynadığını ayrıntılı şekilde incelemek önemlidir. Mantıksal analiz, stresle başa çıkma sürecinde durumu anlamaya çalışmayı ve olası sonuçlara zihinsel olarak hazırlık yapmayı içerir (Checchi vd., 2024: 4). Bu süreç, bireylerin bir durumu objektif ve rasyonel bir şekilde değerlendirerek, stresli durumlarda duygusal tepkiler yerine mantıklı çözüm yolları aramalarını sağlar (Moos, 1993). Mantıksal analiz yapmayı benimsemek, bireylerin zorluklar karşısında daha soğukkanlı ve yapıcı bir tutum sergilemelerine olanak tanıyarak psikolojik dayanıklılıklarını güçlendirebilir. Bununla birlikte, stresle başa çıkmanın bir diğer etkili yolu, pozitif yeniden değerlendirmedir. Pozitif yeniden değerlendirme, bir durumu daha olumlu bir açıdan değerlendirmeyi ve olumsuzluklardan öğrenmeyi içerir. Bu strateji, bireylerin stresli durumları fırsatlar olarak görmelerine ve zorluklarla daha esnek bir şekilde başa çıkmalarına olanak tanır (Folkman ve Moskowitz, 2000: 650; Leger vd., 2020: 25). Bu bağlamda pozitif yeniden değerlendirme, bireylerin stresle başa çıkarken daha güçlü bir psikolojik dayanıklılık geliştirmelerine yardımcı olabilir. Diğer bir strateji ise stresle başa çıkma sürecinde rehberlik ve destek aramadır. Rehberlik ve destek arama, bireylerin stresle başa çıkarken dış kaynaklardan yardım almasını

içermektedir. Sosyal destek ve rehberlik arama, bireyin yalnız hissetmesini engeller ve stresli ya da zorlayıcı durumlarla daha sağlıklı bir şekilde baş etmelerine yardımcı olur (Şencan ve Yılmaz Bingöl, 2024: 19). Bu durum stresin etkilerini azaltabilir ve psikolojik dayanıklılığı artırabilir. Son olarak, stresle başa çıkma stratejilerinin bir diğer boyutu problem çözme stratejisidir. Problem çözme stratejisi, bireyin çözüm yönteminin hemen belli olmadığı problem durumlarını anlamayı, stresli durumlarla başa çıkarken odaklanmayı ve çözüm yolları geliştirmeyi içeren bilişsel sürece katılma yeteneğidir (OECD, 2012). Bu strateji, bireylerin stresli bir durumu somut bir şekilde ele alıp çözüm bulmalarına olanak tanır. Ayrıca, problem çözme stratejileri, kişilerin stresle başa çıkarken daha etkili ve sonuç odaklı olmalarını sağlayarak, duygusal ve zihinsel dirençlerini güçlendirir (Durmuş ve Okanlı, 2018: 178). Bu bağlamda, problem çözme stratejisinin bireylerin karşılaştıkları engelleri aşmalarına yardımcı olarak psikolojik dayanıklılıklarını artırabileceği öngörülmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiş ve araştırma modeli kurulmuştur (Şekil 1).

H1: Stresle başa çıkma yöntemleri, psikolojik dayanıklılığı anlamlı ve olumlu yönde etkiler.

H1a: Mantıksal analiz boyutu, psikolojik dayanıklılığı anlamlı ve olumlu yönde etkiler.

H1b: Pozitif yeniden değerlendirme boyutu, psikolojik dayanıklılığı anlamlı ve olumlu yönde etkiler.

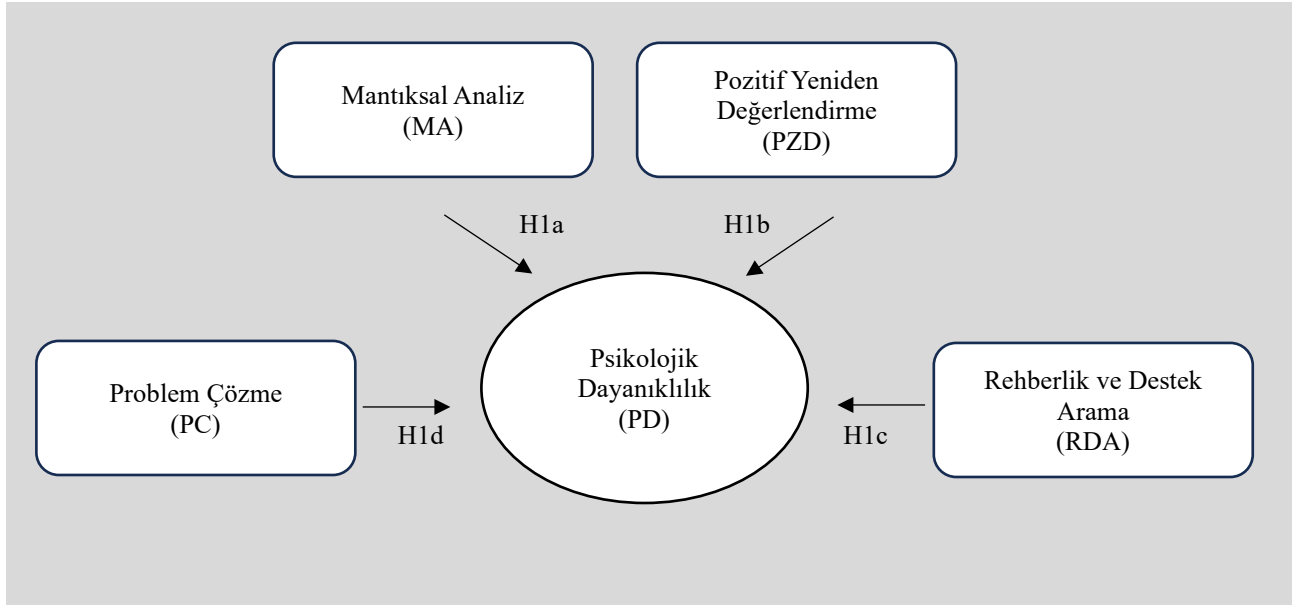
H1c: Rehberlik ve destek arama boyutu, psikolojik dayanıklılığı anlamlı ve olumlu yönde etkiler.

H1d: Problem çözme boyutu, psikolojik dayanıklılığı anlamlı ve olumlu yönde etkiler.

İş hayatında da pek çok stres faktörüyle karşılaşılması kaçınılmazdır, özellikle akademik alanda bu faktörler daha spesifik ve kendine özgüdür. Akademik personelin karşılaştığı stres kaynakları arasında yüksek performans beklentileri, yoğun rekabet ortamı, yayın yapma baskısı, etik sorunlar, öğrenci ilişkileri, sınıf yönetimi, meslektaşlar ve yöneticilerle iletişim, ders yükü, zaman yönetimi, kariyer gelişimi ve terfi gibi faktörler yer almaktadır (Göksel ve Tomruk, 2016: 317). Diğer yandan, idari personel için stres kaynakları; düşük maaşlar belirsiz görev tanımları ve yetki sınırları, iş yükü, iş tatmini, çalışma ortamı, fiziksel koşullar ve değişimlere uyum sağlama gereksinimi gibi faktörlerdir (Gürbüz, 2020: 1727). Bu bağlamda, akademik ve idari personelin stresle baş etme stratejileri ve psikolojik dayanıklılık seviyeleri birbirinden farklılık gösterebilir. Buradan hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H2: Akademik ve idari personelin stresle başa çıkma yöntemleri anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H3: Akademik ve idari personelin psikolojik dayanıklılıkları anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde, Selçuk Üniversitesi akademik ve idari personelinin stresle başa çıkma yöntemlerinin psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkisini incelemek amacıyla toplanan veriler analiz edilmiştir. Verilerin analiz sürecinde eksik verilerin kontrolü, çok değişkenli sapan birim değerlerinin incelenmesi, çok değişkenli normal dağılımın kontrolü, güvenilirlik analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi uygulanmıştır.

3.1. Veri Toplama Aracı

Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Etik Kurulu tarafından 05.12.2023 tarih ve 15/170 sayılı kararı ile uygun bulunmuştur. İlişkisel tarama modelinde tasarlanan araştırmada veriler, stresle başa çıkma ve psikolojik dayanıklılık ölçeğinin yer aldığı bir anket ile toplanmıştır. Stresle Başa Çıkma Ölçeği (Moos, 1993) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması, geçerliliği ve güvenilirliği Koca Ballı ve Kılıç (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin tepki kategorileri “1=Hiçbir zaman ... 5=Her zaman” Likert derecelendirme şeklindedir. Ölçek; mantıksal analiz, pozitif yeniden değerlendirme, rehberlik ve destek arama ve problem çözme olmak üzere 4 boyut 24 ifadeden oluşmaktadır. Psikolojik dayanıklılık ölçeği ise (Smith vd., 2008) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması, geçerliliği ve güvenilirliği Doğan (2015) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin tepki kategorileri “1=Hiç uygun değil,...5=Tamamen uygun” Likert derecelendirme şeklindedir. Ölçek, tek boyutlu 6 ifadeden oluşmaktadır.

3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, üniversite çalışanları üzerinde gerçekleştirilmiş olup, zaman kısıtı nedeniyle yalnızca belirli bir üniversitenin çalışanlarıyla sınırlıdır.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırma, üniversitelerde görev yapan akademik ve idari personelin stresle başa çıkma yöntemlerinin psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla, geniş akademik ve idari personel

kitlesine sahip Selçuk Üniversitesinde gerçekleştirilmiştir. Üniversite çalışanları, maruz kaldıkları karmaşık ve çeşitli stres faktörleri nedeniyle araştırmaya değer özgün bir grup olarak değerlendirilmiştir. Akademik roller; iş yükü, performans beklentileri ve yayın baskısı gibi stres unsurlarını içerirken, idari roller, yönetim süreçleri ve kurumsal taleplerle ilişkili stres faktörlerini barındırmaktadır.

Çalışma evreninde 13.06.2024 tarihinde 3074 akademik 4312 idari personel olmak üzere toplamda 7386 personel bulunmaktadır. Araştırmada veri toplama sürecinin hızlı olması, üniversite çalışanlarına erişimin kolay olması gibi nedenlerden dolayı örnek büyüklüğü hesaplanırken kolayda örneklem yönteminden yararlanılmıştır (Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 2000; Erkuş, 2013). Buradan hareketle, araştırma için yeterli örneklem büyüklüğü, %95 güven aralığında en az 384 kişi olarak belirlenmiştir. Ancak yoğun iş yükü, ilçelerin uzak mesafede olması gibi nedenlerle yeterli sayıya ulaşamamıştır. Bu durum göz önünde bulundurularak, Everitt'in (1975) araştırmalarda yeterli katılımcıya ulaşılabilmesi için kullanılan ölçeklerdeki toplam ifade sayısının en az 5 ila 10 katı kadar katılımcıya ulaşılması gerektiği kuralı dikkate alınmıştır. Araştırmanın toplam 30 ifade sayısı göz önüne alındığında, ortalama 300 katılımcıya ulaşmak hedeflenmiştir. Sonuç olarak araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlayan 342 katılımcıya ulaşılmıştır.

3.4. Veri Analizi

Veri düzenleme sürecine öncelikle eksik verilerin kontrolü ile başlanmıştır. Ardından IBM SPSS Statistics 27.0.1. sürümü ile çok değişkenli sapan birim değerlerinin incelenmesi, çok değişkenli normal dağılım testi, güvenilirlik analizi ve korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi ise LISREL 8.80 (Trial15) kullanılarak uygulanmıştır.

Çok değişkenli sapan birim değerlerinin incelenmesi: Çalışmada yer alan iki ölçek içinde Mahalanobis Distance (MD²) hesaplanarak ölçeklere ait ifade sayısına bölünmüştür. Bu yöntemle 0,001 anlamlılık düzeyinde ifade sayısına dayalı t değerleri elde edilmiştir. 24 ifadede stresle başa çıkma ölçeğinin 0,001 anlamlılık düzeyinde 24 serbestlik derecesinde t değeri 3,467; 6 ifadede psikolojik dayanıklılık ölçeğinin 0,001 anlamlılık düzeyinde t değeri 5,208 olarak tespit edilmiştir. Ölçekler için belirlenen değerlerin üstünde iki gözlem bulunmuş; veri setinden çıkartılmıştır.

Çok değişkenli normal dağılımın kontrolü: Çok değişkenli istatistiksel analizler için verilerin normal dağılıma uyması beklenmektedir. Bu nedenle değişkenlerin normalleştirilmiş değerleri ± 3 aralığında olmalıdır (Kalaycı, 2016: 209). Çoklu normal dağılımın doğruluğunu değerlendirmek amacıyla ters birikimli ki-kare ters değerleri ile MD² arasındaki korelasyon parametre sayısına dayalı teorik değerlerle karşılaştırılmıştır. 24 ifadeden oluşan stresle başa çıkma ölçeği (Hr: 0,979 > t (24; α : 0,005): 0,926), 6 ifadeden oluşan psikolojik dayanıklılık ölçeği için (Hr: 0,981 > t (6; α : 0,005): 0,818) hesaplanan korelasyon değerlerinin (Hr), teorik değerlerden büyük olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, verilerin çoklu normal dağılım gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Güvenirlik analizi: Stresle başa çıkma ölçeği Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,868'dir. Stresle başa çıkma ölçeği boyutlarında alfa katsayısı 0,633-0,795 arasında değişmektedir. Psikolojik dayanıklılık ölçeği güvenilirlik katsayısı ise 0,741'dir. Alfa katsayılarının 0,60-0,80 aralığında olması ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Yıldız, 2019: 128).

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA): Her bir ölçeğe ait yapı geçerliliğine kanıtlar elde etmek amacıyla her bir ölçek için ayrı ayrı DFA yapılmıştır. Standart faktör yükleri 0,50'nin altında olan ifadeler modelden çıkartılmıştır. Bu doğrultuda stresle başa çıkma ölçeğinden 2 ifade ve psikolojik dayanıklılık ölçeğinden 2 ifade olmak üzere toplamda 4 ifade çıkartılmıştır. Uyum indeksleri incelenirken χ^2/sd , RMSEA, SRMR, NFI (Engel ve Moosbrugger, 2003: 52) uyum kriterleri ve eşik değerleri dikkate alınmıştır. Stresle başa çıkma ölçeği uyum iyilikleri değerlendirildiğinde, (χ^2 : 393,35; sd : 203; χ^2/sd : 1,7 $\leq$ 3; RMSEA: 0,052 $\leq$ 0,08; SRMR: 0,05 $\leq$ 0,10; NFI: 0,92 $\leq$ 1,00) modelin

“kabul edilebilir” düzeyde uyum iyiliklerine sahip olduğu belirlenmiştir. Psikolojik dayanıklılık ölçeğinin uyum iyilikleri değerlendirildiğinde, (x^2 : 5,34; sd: 2; x^2/sd : 2,67 $\leq$ 3; RMSEA: 0,065 $\leq$ 0.07; SRMR: 0,02 $\leq$ 0.10; NFI: 0,99 $\leq$ 1.00) modelin “kabul edilebilir” düzeyde uyum iyiliklerine sahip olduğu belirlenmiştir.

4. Araştırma Bulguları

4.1. Katılımcı Profili

Araştırmanın örneklemini, 175 idari ve 167 akademik personel olmak üzere toplam 342 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde, %41’i kadın %58’i erkek olup, %75’i evli, %25’i bekar. Katılımcıların yaş ortalaması 42,5’tir ve %36’sı doktora ve üstü bir eğitime sahiptir. Çalışma sürelerine göre, 1 yıldan az çalışanların oranı %4 iken 20 yıldan fazla çalışanların oranı %30’dur. Demografik özelliklere ilişkin bulgular Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

	N=342	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	143	41,8
	Erkek	199	58,2
Medeni Durum	Evli	257	75,1
	Bekar	85	24,9
Çalıştığı Kadro	Akademik	167	48,8
	İdari	175	51,2
Öğrenim Durumu	İlköğretim	15	4,4
	Lise	28	8,2
	Ön Lisans	31	9,1
	Lisans	80	23,4
	Yüksek Lisans	64	18,7
	Doktora ve Üstü	124	36,3
Üniversitede Çalışma Süresi	1 Yıldan az	14	4,1
	1-6 Yıl	50	14,6
	7-12 Yıl	89	26
	13-20 Yıl	86	25,1
	20 Yıldan fazla	103	30,1
Yaş		Std. Sapma	Ortalama
		9,23157	42,54

Tablo 2’de değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir. Araştırma değişkenlerinin ortalamaları, 3,29 ile 4,10 arasında değişmekte olup, West vd.’ne (1995) göre çarpıklık ve basıklık değerleri normal dağılım sınırları içinde yer aldığından, veriler normal dağılıma uymaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

N=342	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma	Varyans	Çarpıklık	Basıklık
MA	2,33	5,00	4,0975	0,52231	0,273	-0,505	0,100
PZD	2,00	5,00	3,7958	0,65082	0,424	-0,420	0,194
RDA	1,67	5,00	3,3684	0,63825	0,407	0,095	-0,013
PC	2,00	5,00	3,9737	0,57392	0,329	-0,516	0,274
PD	1,17	5,00	3,2914	0,66436	0,441	0,128	0,127

Tablo 3'te değişkenler arası ilişki testi Pearson korelasyon analizi gösterilmektedir. Pearson korelasyon analizi, iki sürekli değişkenin doğrusal ilişkisinin derecesinin ölçümünde kullanılır. Bir başka ifadeyle iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemeyi ve var ise ilişkinin gücünü ve yönünü tespit etmeyi amaçlar (Kalaycı, 2016: 116). Değişkenler arası ilişkileri test etmek amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre, değişkenler arasında anlamlı ve pozitif korelasyonlar olduğu görülmektedir. Korelasyon değerleri 0,266 ile 0,593 arasında değişmekte olup, özellikle mantıksal analiz ile problem çözme arasındaki (0,593) ilişki en güçlü düzeydedir.

Tablo 3. Değişkenler Arası İlişki Testi Pearson Korelasyon Analizi

N=342	Mantıksal Analiz	Pozitif Yeniden Değerlendirme	Rehberlik ve Destek Arama	Problem Çözme	Psikolojik Dayanıklılık
Mantıksal Analiz	1				
Pozitif Yeniden Değerlendirme	0,455**	1			
Rehberlik ve Destek Arama	0,348**	0,452**	1		
Problem Çözme	0,593**	0,488**	0,331**	1	
Psikolojik Dayanıklılık	0,266**	0,380**	0,011	0,410**	1

** Değişkenler arası korelasyonlar $p < 0,01$ seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 4'te yapısal eşitlik modeline ilişkin uyum indeksleri gösterilmektedir. Uyum indeksleri incelenirken χ^2/sd , RMSEA, SRMR, NFI, NNFI, CFI, GFI (Engel ve Moosbrugger, 2003: 52) uyum kriterleri ve eşik değerleri dikkate alınmıştır. Şekil 2'de görüldüğü üzere, χ^2 değerine ($\chi^2 = 562,43$, $df=289$) ilişkin p değerinin anlamlı olmadığı ($p < 0,01$) belirlenmiştir. Model, χ^2 ve serbestlik derecesi oranı ($\chi^2/df=1,94$) ile diğer uyum indeksleri açısından değerlendirildiğinde, RMSEA=0,53; standardize edilmiş RMR=0,067; NFI=0,91; NNFI=0,95; CFI=0,95 ve GFI=0,89 uyumun iyi olduğu ifade edilebilir.

Tablo 4. Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Uyum İndeksleri

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Araştırma Modeli
χ^2/sd .	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 < \chi^2/sd \leq 3$	1,94
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,08$	0,53
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,10$	0,067
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI < 0,95$	0,91
NNFI	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0,95 \leq NNFI < 0,97$	0,95
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI < 0,97$	0,95
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI < 0,95$	0,89

Kaynak: Engel ve Moosbrugger (2003: 52)

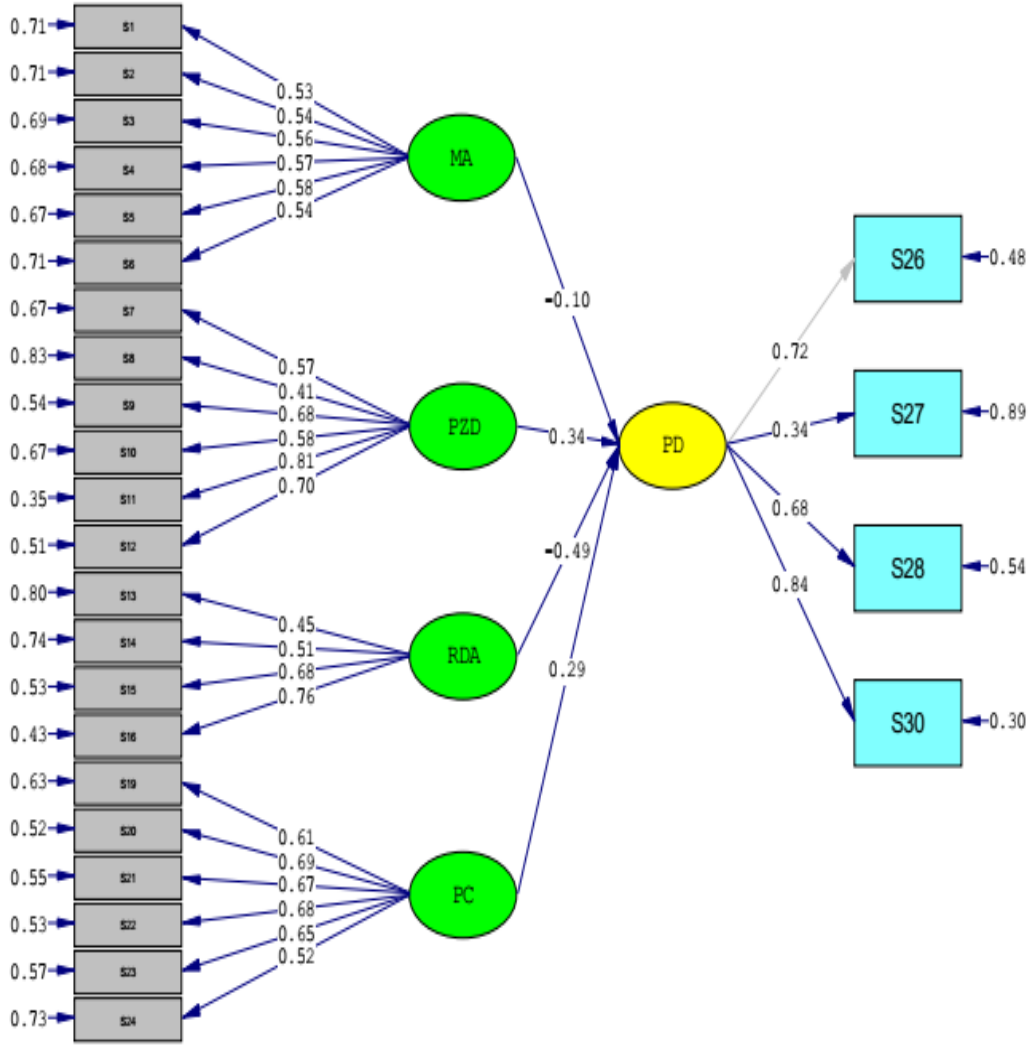
4.2. Hipotez Testleri

Değişkenler arası ilişkiler test edildikten sonra ilişki varsayımı karşılanmış olup hipotezlerin test edilmesi için bağımsız örneklem t-testi ve yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, modelde yer alan bağımlı ve bağımsız gizil değişkenler arasındaki yol şeması incelendiğinde, stresle başa çıkma yöntemlerinden biri olan mantıksal analizin psikolojik dayanıklılığı açıklamadaki yol katsayısının oldukça düşük olduğu ve mantıksal analizin psikolojik dayanıklılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir (-0,10). Bu bulgu, H1a hipotezinin mevcut verilerle desteklenmediğini göstermektedir.

Pozitif yeniden değerlendirilenin psikolojik dayanıklılığı açıklamadaki yol katsayısı (0,34) olarak belirlenmiş olup, pozitif yeniden değerlendirilenin psikolojik dayanıklılığı olumlu yönde etkilediği ve pozitif yeniden değerlendirmedeki bir birimlik artışın psikolojik dayanıklılığı 0,34 birim artırdığı görülmektedir. Bu bulgu, **H1b** hipotezinin mevcut verilerle desteklendiğini göstermektedir.

Rehberlik ve destek aramanın psikolojik dayanıklılığı açıklamadaki yol katsayısı (-0,49) olarak belirlenmiş olup, rehberlik ve destek aramanın psikolojik dayanıklılığı negatif yönde etkilediği ve rehberlik ve destek aramadaki bir birimlik artışın psikolojik dayanıklılıktaki 0,49 birimlik bir azalışa neden olduğu görülmektedir. Bu bulgu, **H1c** hipotezinin mevcut verilerle desteklenmediğini göstermektedir.

Son olarak stresle başa çıkma yöntemlerinden biri olan problem çözmenin psikolojik dayanıklılığı açıklamadaki yol katsayısı (0,29) olarak belirlenmiş olup, problem çözmenin psikolojik dayanıklılığı olumlu yönde etkilediği ve problem çözmedeki bir birimlik artışın psikolojik dayanıklılıktaki 0,29 birimlik bir artışa neden olduğu görülmektedir. Bu bulgu, **H1d** hipotezinin mevcut verilerle desteklendiğini göstermektedir. Ayrıca, mantıksal analiz, pozitif yeniden değerlendirme, rehberlik ve destek arama ile problem çözme gizil değişkenleri, psikolojik dayanıklılığın %32'sini açıklamaktadır. Yapısal eşitlik modeline ait path diyagramı Şekil 2'de, analiz sonucunda elde edilen standart yükler, t değerleri ve R^2 ise Tablo 5'te gösterilmektedir.

Chi-Square=562.43, df=289, P-value=0.00000, RMSEA=0.053

Şekil 2. Araştırma Modeline İlişkin Yapısal Eşitlik Modeli

Tablo 5. Araştırma Modeline İlişkin Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları

Faktörler	Standart Yükler	t-değeri	R ²
Mantıksal Analiz			
S1	0,53	9,47***	0,29
S2	0,54	9,54***	0,29
S3	0,56	9,92***	0,31
S4	0,57	10,16***	0,32
S5	0,58	10,40***	0,33
S6	0,54	9,64***	0,29
Pozitif Yeniden Değerlendirme			
S7	0,57	10,74***	0,33
S8	0,41	7,29***	0,17
S9	0,68	13,13***	0,46
S10	0,58	10,82***	0,33
S11	0,81	16,70***	0,65
S12	0,70	13,46***	0,49
Rehberlik ve Destek Arama			
S13	0,45	7,55***	0,20
S14	0,51	8,76***	0,26
S15	0,68	12,07***	0,47
S16	0,76	12,46***	0,57
Problem Çözme			
S19	0,61	11,48***	0,37
S20	0,69	13,59***	0,48
S21	0,67	13,04***	0,45
S22	0,68	13,34***	0,47
S23	0,65	12,62***	0,43
S24	0,52	9,45***	0,27
Psikolojik Dayanıklılık			
S26	0,72		0,52
S27	0,34	5,63***	0,11
S28	0,68	10,87***	0,46
S30	0,84	11,94***	0,70
Hipotezler			Sonuç
H1a: Mantıksal Analiz → Psikolojik Dayanıklılık	-0,10	-0,71 ^{AD}	Desteklenmedi
H1b: Pozitif Yeniden Değ. → Psikolojik Dayanıklılık	0,34	3,73***	Desteklendi
H1c: Reh.ve Destek Arama → Psikolojik Dayanıklılık	-0,49	-6,34***	Desteklenmedi
H1d: Problem Çözme → Psikolojik Dayanıklılık	0,29	2,09**	Desteklendi
Yapısal Eşitlik: PD = -0.098*MA + 0.34*PZD -0.49*RDA + 0.29*PC, Errorvar.= 0.68, R ² = 0.32			
***p < 0,01 (t > 2,58), **p < 0,05 (t > 1,96), *p < 0,10 (t > 1,65), ^{AD} t-değerleri anlamlı değildir.			

Bu çalışmanın bir diğer amacı ise akademik ve idari personel arasında stresle başa çıkma ve psikolojik dayanıklılık düzeylerinde bir farklılık olup olmadığını test etmektir. Bu amaç doğrultusunda akademik ve idari personelin stresle başa çıkma yöntemleri düzeyi ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır.

Test sonucuna göre, stresle başa çıkma yöntemleri düzeyini değerlendirme ve psikolojik dayanıklılık düzeyini değerlendirme konusunda akademik ve idari personel arasında istatistiksel olarak

anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu bulgular, sırasıyla H2 ve H3 hipotezlerinin desteklenmediğini göstermektedir. Stresle başa çıkma yöntemleri ve psikolojik dayanıklılığın çalışılan kadroya göre karşılaştırılması Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Stresle Başa Çıkma Yöntemleri ve Psikolojik Dayanıklılığın Çalıştığı Kadroya Göre Karşılaştırılması

N=342	Çalıştığı Kadro	t-değeri	Std. Sapma	p-değeri
MA	Akademik	2,340	0,49832	0,219
	İdari	2,344	0,53784	
PZD	Akademik	-1,398	0,66057	0,646
	İdari	-1,397	0,63957	
RDA	Akademik	2,298	0,66609	0,162
	İdari	2,293	0,60238	
PC	Akademik	1,618	0,53917	0,088
	İdari	1,622	0,60269	
PD	Akademik	-0,271	0,65372	0,838
	İdari	-0,271	0,67611	

5. Sonuç ve Tartışma

Teknolojik gelişmeler ve küreselleşme nedeniyle modern dünyada değişen ortama uyum sağlamak artık kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmiştir. Uyum sağlayamayan bireylerde ortaya çıkan stres, stresle başa çıkma zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir (Kılıç, 2023). Özellikle çalışma ortamındaki stres, bireylerin kaygı düzeylerini artırarak sağlıklarını olumsuz etkileyebilir. Günümüz şartlarında stresten tamamen kurtulmak zor olsa da olumsuz sonuçlarından kaçınmak, başa çıkma yollarını bulmak ve psikolojik dayanıklılığı artırmak yaşam kalitesini yükseltebilir. Bu bağlamda, psikolojik dayanıklılık, yaşamda ortaya çıkan zorluklarla başa çıkma yeteneği olarak kritik bir öneme sahiptir. Stresle etkili başa çıkma stratejilerini kullanarak psikolojik dayanıklılık becerisini artırmak ve krizleri olumlu yönde dönüştürebilmek, iş ve özel hayatta başarıyı artırabilir. İş hayatında pek çok stres faktörü bulunmakla birlikte, üniversitelerde bu faktörler daha spesifik ve kendine özgüdür. Akademik örgütlerin stresle başa çıkma yöntemlerinin araştırılması, akademik ve idari personelin karşılaştığı zorlukları daha etkili bir şekilde yönetebilmeleri için önemlidir. Stres, yüksek performans beklentileri, yoğun iş yükü, iş arkadaşlarıyla ilişkiler gibi faktörlerle tetiklenebilir, bu durum bireylerde tükenmişlik, düşük motivasyon ve verimsizlik gibi olumsuz sonuçlara yol açabilir (Kaya ve Marşap, 2023). Stresle başa çıkma yöntemlerinin anlaşılması, bu olumsuz etkilerin önlenmesine yardımcı olabilir, akademik personel ve idari personelin iş ve özel hayat dengelerini sağlamalarına olanak tanıyabilir. Bu bağlamda, çalışmada stresle başa çıkma stratejilerinden mantıksal analiz, pozitif yeniden değerlendirme, rehberlik ve destek arama ile problem çözme boyutlarının psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Araştırmalar, psikolojik dayanıklılığın yalnızca bilişsel süreçlerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda duygusal regülasyon, sosyal destek ve öz yeterlik gibi faktörlerin de bu kapasiteyi etkilediğini ortaya koymaktadır (Gizir, 2007; Polatçı vd., 2017). Stresle başa çıkma yöntemlerinden biri olan mantıksal analiz, bireylerin bir sorunun kaynağını belirlemesine ve çözüm yolları geliştirmesine olanak sağlar (Koca Ballı ve Kılıç, 2016) fakat psikolojik dayanıklılık sadece bilişsel süreçlerle sınırlı değildir (Gizir, 2007; Polatçı vd., 2017). Bu durum, akademik örgütlerde çalışan bireylerin stresli durumlarla başa çıkabilme yeteneklerinin sadece bilişsel becerilerle değil, aynı zamanda duygusal esneklik ve sosyal destek arayışlarıyla da şekillendiğini göstermektedir. Örneğin, akademik çalışanlar, iş yükü veya öğrenci talepleri gibi stresli durumlarla karşılaştıklarında mantıksal analizle çözüm yolları geliştirebilirler, ancak bu süreç, onların duygusal tepkilerini düzenleme veya iş arkadaşlarından destek alma gibi davranışlarını etkilemeyebilir. Bu nedenlerle, akademik örgütlerde psikolojik dayanıklılığı artırmak için, bireylerin sadece bilişsel becerilerini değil, aynı

zamanda duygusal ve sosyal kaynaklarını da etkin bir şekilde kullanmaları gerekebilir. Bu nedenle, mantıksal analiz bilişsel bir süreç olarak faydalı olsa da psikolojik dayanıklılığı doğrudan desteklemeyebilir.

Hayatını pozitif değerlendiren bireyler, karşılaştıkları zorluklarla başa çıkma yeteneğine sahip olup olayları olumlu bir perspektifle ele almaktadırlar (Avşaroğlu ve Koç, 2019). Bu durum, Rutter'in (2006) vurguladığı gibi, bireylerin zorlu deneyimlerine rağmen olumlu psikolojik sonuçlar elde etmeleri psikolojik dayanıklılıklarını artırmaktadır. Ayrıca, pozitif bakış açısı, bireylerin yaşam memnuniyeti, akademik başarı ve mesleki performans gibi alanlarda da önemli rol oynamaktadır (Ateş ve Sağar, 2022). Hayatlarındaki olayların gerçekliğini kabul edip, olayları olumlu yönde değerlendiren bireylerin psikolojik dayanıklılıklarının arttığı söylenebilir. Bu bağlamda, akademik ve idari personelin pozitif değerlendirme becerilerini geliştirmelerine yönelik destek programlarının uygulanması büyük önem taşımaktadır. Bu tür programların sadece bireysel iyilik halini artırmakla kalmayıp aynı zamanda örgütsel başarıyı ve genel psikolojik dayanıklılığı güçlendirme potansiyeline sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Araştırmada, rehberlik ve destek arama, psikolojik dayanıklılığı en fazla etkileyen değişkendir ve negatif yönde etkilemektedir. Literatürde ise sosyal destek algısının psikolojik dayanıklılığı pozitif yönde etkilediğine dair çalışmalar bulunmaktadır (Li vd., 2021: 1). Bu çalışmalar, bireyin sosyal çevresinde algılanan sosyal destek düzeyinin yüksek olmasının psikolojik dayanıklılığı artırdığını göstermektedir (Ai ve Hu, 2014: 1; Ceyhun, 2018). Bununla birlikte, bireyin psikolojik destek almaya yönelik tutumu pozitif veya negatif olabilir. Şöyle ki; birey, herhangi bir sorunla karşılaştığında, öncelikle sorunu kendisi çözmeye çalışır, ardından çevresinden destek alır. Ancak, bireyin içinde bulunduğu çevrenin rehberlik ve destek almaya yönelik tutumu, destek alıp almamasını etkileyebilir (Özen ve Bahayi, 2023). Bu durum, rehberlik ve destek almanın bireyin psikolojik dayanıklılığı üzerinde karmaşık etkiler yaratabileceği gibi bu desteklere başvurma kararlarını da doğrudan etkileyebilir. Abbey vd. (1985) ise sosyal desteğin hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olabileceğini belirtmişlerdir. Şöyle ki, stres anlarında alınan manipülatif tavsiyeler, bireyin sorunu yüzeysel bir şekilde geçiştirmesine neden olabilir. Böyle bir durum, sorunu tam anlamıyla çözmeyi engelleyebilir ve uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu bağlamda, akademik ve idari personelin aldığı desteğin niteliği, onların psikolojik dayanıklılıklarını etkileyebilir. Stres anlarında alınan manipülatif tavsiyeler, destek alan bireylerin bağımsız düşünme ve karar verme becerilerini yeterince geliştirememesine ve psikolojik dayanıklılıklarının azalmasına neden olabilir. Bu durum, uzun vadede akademik başarıyı, kurumsal işleyişi ve yenilikçi düşüncüyü olumsuz etkileyebilir. Dolayısıyla, akademik ve idari personelin rehberlik, mentorluk ve benzeri destek mekanizmalarına dengeli bir şekilde erişmesi ve kendi yetkinliklerini geliştirmeye teşvik edilmesinin önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Problem çözme becerileri, bireylerin mutluluğunu ve yaşam sevincini artırarak stres düzeylerini azaltmada kritik bir faktördür (Tetik ve Açıköz, 2013). Stresle başa çıkma amacıyla problem çözme yöntemlerini benimseyen bireyler, alternatif çözümler üreterek en uygun yanıtı seçerler ve bunu davranışa dönüştürmeye çalışırlar (Odacı ve Çelik, 2017). Bu durum, problem çözme becerilerinin psikolojik dayanıklılığı artırmada önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Balaban Dağal ve Demircan, 2024). Akademik organizasyonlarda problem çözme stratejilerinin teşvik edilmesi, çalışanların stresle başa çıkma ve esnek düşünme becerilerini artırabilir. Bu yaklaşım, bireylerin psikolojik dayanıklılığını güçlendirmenin yanı sıra kurum içi performansı ve çalışan motivasyonunu da olumlu yönde etkileyebilir.

Akademik ve idari personel arasında stresle başa çıkma yöntemleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaması, her iki grubun da benzer stratejilere ve dayanıklılık seviyelerine sahip olabileceğini düşündürmektedir. Göksel ve Tomruk (2016), strese verilen tepkinin, bireyin çevresindeki stres kaynaklarından nasıl etkilendiği ve bu kaynakları içsel olarak nasıl yorumladığı ile ilgili olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, stresle

başta çıkma yöntemlerinin yalnızca pozisyonla değil, aynı zamanda kişisel ve çevresel faktörlerle de şekillenebileceği öne çıkmaktadır. Özkaya vd., (2008) çalışmalarında, akademik ve idari personel arasında stres düzeyleri açısından belirgin bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulgular neticesinde, stresle başa çıkma stratejileri ve psikolojik dayanıklılığın yalnızca mesleki pozisyonlara bağlı olmayan, çok boyutlu bir etkileşimin sonucu olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, akademik ve idari personelin stresle başa çıkma stratejilerinin güçlendirilmesine yönelik eğitim programları ve rehberlik sistemleri gibi adımların hayata geçirilmesinin hem bireysel psikolojik dayanıklılığı, hem de kurum içindeki genel performans, motivasyon ve iş tatmini üzerinde olumlu etkiler yaratacağı öngörülmektedir. Ayrıca, personelin stresle başa çıkma stratejilerini benimsemeleri için akademik ortamda destekleyici bir kültürün oluşturulması, sürdürülebilir başarı ve verimlilik için kritik bir adım olabilir. Bu bağlamda, yöneticilerin stresle başa çıkma becerilerinin geliştirilmesine yönelik stratejik yaklaşımlar benimsemeleri gerektiği değerlendirilmektedir.

Stresle başa çıkma yöntemlerinin psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkilerinin tespit edildiği bu çalışma, üniversitede çalışan akademik ve idari personel üzerine yapılmıştır. Daha sonraki çalışmalar farklı sektörlerde çalışan profesyoneller veya öğrenciler gibi farklı gruplara odaklanabilir. Özellikle stresle başa çıkma stratejilerinin etkilerini daha geniş bir kitle üzerinde incelemek, çeşitli yaş grupları, meslek grupları veya kültürel bağlamlarda psikolojik dayanıklılığın nasıl şekillendiğini ortaya koyabilir.

Kaynaklar

- Abbey, A., Abramis, D. J. ve Caplan, R. D. (1985). Effects of different sources of social support and social conflict on emotional well-being. *Basic and Applied Social Psychology*, 6(2), 111-129. <https://www.researchgate.net/publication/240290910>
- Ai, H. ve Hu, J. (2014). Psychological resilience moderates the impact of social support on loneliness of “left-behind” children. *Journal of Health Psychology*, 21(6), 1-8. <https://doi.org/10.1177/1359105314544992>
- Akgün, Ö. (2021). *Okul öncesi öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık ve iş doyum düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi.
- Aksoy, A. (2005). Çalışma hayatında stres kaynakları, stres belirtileri ve stres sonuçlarının incelenmesi üzerine bir araştırma. *Journal of Social Policy Conferences*, 49(0), 458-486. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd>
- Ateş, B. ve Sağar, M. E. (2022). The predictive role of psychological flexibility, self-efficacy and communication skills on life satisfaction in teacher candidates. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 11(1), 219-227. <https://doi.org/https://doi.org/10.30703/cije.1007362>
- Avşaroğlu, S. ve Koç, H. (2019). Yaşam doyumunu ile sıkıntıyı tolere etme arasındaki ilişkide iyimserliğin aracı etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(53), 565-588. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpdrd>
- Aydın, İ. (2020). *İş yaşamında stres*. Pegem Akademi. <https://doi.org/10.14527/9789756802113>
- Aydın, M. ve Egemberdiyeva, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlık düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(1), 37-53. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/496083>
- Baltaş, A. ve Baltas, Z. (1996). *Stres ve başa çıkma yolları*. Remzi Kitabevi.
- Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience. *American Psychologist*, 59(1), 20-28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>
- Ceyhun, K. (2018). *Yetişkin bireylerde algılanan sosyal destek ve psikopatolojinin psikolojik dayanıklılık ile ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/632027>
- Cüceloğlu, D. (2009). *İnsan ve davranışı*. Remzi Kitabevi.

- Dağal, A. B. ve Demircan, N. (2024). The predictive effect of pre-service preschool teachers' social skills and problem-solving skills on their resilience. *MSKU Journal of Education*, 11(1), 21-38. <https://doi.org/10.21666/muefd.1261459>
- Doğan, B. ve Eser, M. (2013). Üniversite öğrencilerinin stresle başa çıkma yöntemleri: Nazilli MYO örneği. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 3(4), 29-39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejovoc/issue/5389/73083>
- Doğan, T. (2015). Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness and Well-Being*, 3(1), 93-102. <https://jhwbjournal.com/makale/53>
- Durmuş, M. ve Okanlı, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin problem çözme becerileri ile psikolojik dayanıklılık düzeylerinin değerlendirilmesine yönelik bir araştırma. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 177-189. <https://doi.org/10.31461/ybpd.452094>
- Engel, K. S. ve Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online* 2003, 8(2), 23-74. <https://www.researchgate.net/publication/251060246>
- Erkuş, A. (2013). *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma Süreci*. Seçkin Yayıncılık.
- Everitt, B. S. (1975). Multivariate analysis: The need for data, and other problems. *The British Journal of Psychiatry*, 126(3), 237-240. <https://doi.org/10.1192/bjp.126.3.237>
- Folkman, S. ve Moskowitz, J. T. (2000). Positive affect and the other side of coping. *American Psychologist*, 55(6), 647-654. <https://doi.org/10.1037//0003-066X.55.6.647>
- Gizir, C. A. (2007). Psikolojik sağlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 113-128. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd/issue/21448/229850>
- Göksel, A. ve Tomruk, Z. (2016). Akademisyenlerde stres kaynakları ile stresle başa çıkmada ve stres durumunda gösterilen davranışların ilişkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 20(2), 315-343. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi>
- Gürbüz, H. (2020). İş stresi ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi idari personel üzerine bir araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1716-1730. <https://doi.org/10.33206/mjss.581762>
- Hou, J., He, Y., Zhao, X., Thai, J., Fan, M. ve Feng, Y. (2020). The effects of job satisfaction and psychological resilience on job performance among residents of the standardized residency training: a nationwide study in China. *Psychological, Healty ve Medicine*, 25(9), 1106-1118. <https://doi.org/10.1080/13548506.2019.1709652>
- Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayıncılık.
- Kara, D. ve Koç, H. (2009). Öğretim elemanlarının stresle başa çıkma davranışlarının bazı değişkenlere göre belirlenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 35-50. <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/1424/1382>
- Karabağ, Ş. G. (2021). Psikolojik dayanıklılık ve öz bakım. *Sosyal İçerme Eğitim Programı*. <https://www.aile.gov.tr/>
- Kavi, E. ve Karakale, B. (2018). Çalışan psikolojisi açısından psikolojik dayanıklılık. *Hak- İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(17), 56-77. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.391826>
- Kaya, H. ve Marşap, A. (2023). Stresin örgütsel sonuçları ve işyerinde stresle başa çıkma yöntemleri üzerine bir değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*, 95(496), 245-262. [http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar\(2\)/2001-2025/2023/Haziran/9_Stresin-Organizasyonel-Sonuclari.pdf](http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar(2)/2001-2025/2023/Haziran/9_Stresin-Organizasyonel-Sonuclari.pdf)
- Kılıç, C. (2023). Organizational stress and performance from the perspective of technological developments. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 12(4). 2323-2343. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1308151>
- Kirchner, T., Forns, M., Muñoz, D. ve Pereda, N. (2008). Psychometric properties and dimensional structure of the spanish version of the coping responses inventory adult form. *Psicothema*, 20(4), 902-909. <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=72720459>

- Koca Ballı, A. İ. ve Kılıç, K. C. (2016). Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 273-286. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/32038/353497>
- Köse, H. (2013). Örgütlerde stres kaynakları ve stres yönetimi. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi* (29), 37-44. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/749609>
- Lazarus, R., ve Folkman, S. (1984). Stress, appraisal, and coping. *New York: Springer*. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1005-9_215
- Leger, K. A., Charles, S. T. ve Almeida, D. M. (2020). Positive emotions experienced on days of stress are associated with less same-day and next-day negative emotion. *The Society for Affective Science*, 1, 20-27. <https://doi.org/10.1007/s42761-019-00001-w>
- Li, F., Luo, S., Mu, W., Li, Y., Ye, L., Zheng, X., Xu, B., Ding, Y., Ling, P., Zhou, M. ve Chen, X. (2021). Effects of sources of social support and resilience on the mental health of different age groups during the Covid-19 pandemic. *BMC Psychiatry*, 21(16), 1-15. <https://doi.org/10.1186/s12888-020-03012-1>
- Luthar, S. S. (2000). The construct of resilience: implications for interventions and social policies. *Development and Psychopathology*, 12(4), 857-885. <https://doi.org/10.1017/s0954579400004156>
- Luthar, S. S., Cicchetti, D. ve Becker, B. (2000). The construct of resilience: a critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543-562. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>
- Ma, C., Ren, L. ve Zhao, J. (2021). Coping with stress: how hotel employees fight to work. *Sustainability (Switzerland)*, 13(19), 2-18. <https://doi.org/10.3390/su131910887>
- Mammadov, S., Wang, S. ve Lu, Z. (2024). Personality types and their associations with psychological resilience, coping with stress, and life satisfaction among undergraduate students: a latent profile analysis approach. *Personality and Individual Differences*, 222(112599). <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2024.112599>
- Moos, R. H. (1993). *Coping responses inventory: professional manual*. Psychological Assessment Resources, Incorporated.
- Nasrul, R. N., Zainal, V. R. ve Hakim, A. (2023). Workload, work stress, and employee performance: a literature review. *Dinasti International Journal of Education Management And Social Science*, 4(3), 415-422. <https://doi.org/10.31933/dijemss.v4i2>
- Odacı, H. ve Çelik, Ç. B. (2017). Internet dependence in an undergraduate population: the roles of coping with stress, self-efficacy beliefs, and sex role orientation. *Journal of Educational Computing Research*, 55(3), 395-409. <https://doi.org/10.1177/0735633116668644>
- OECD. (2012). *PISA 2012 Results: creative problem solving: students' skills in tackling real-life problems*. https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2012-results-skills-for-life-volume-v_9789264208070-en.html
- Ok Taş, Ş., Karataş, E., Talip, A. ve Şanlı, E. (2023). Psikolojik sağlamlığın yordayıcısı olarak stresle başa çıkma stratejileri: lise öğrencileri üzerinde bir çalışma. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(15), 182-201. <https://doi.org/10.57135/jier.1257879>
- Okur, S. ve Ümmet, D. (2021). The relationship between psychological resilience and perceived stress in adults: the mediating role of general self efficacy. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 11(60), 67-84. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd>
- Okutan, M. ve Tengilimoğlu, D. (2002). İş ortamında stres ve stresle başa çıkma yöntemleri: bir alan uygulaması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(3), 15-42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuibfd>
- Özen, T. ve Bahayi, K. (2023). Yetişkin bireylerin yaşam doyumu ve stresle başa çıkma yöntemlerinin psikolojik destek almaya ilişkin tutumlarına etkisi. *Studies on Social Science Insights* 3(2), 12-32. <http://dx.doi.org/10.53035/SOSSCI.64>

- Özkaya, M. O., Yakın, V. ve Ekinci, T. (2008). Stres düzeylerinin çalışanların iş doyumunu üzerine etkisi: Celal Bayar Üniversitesi çalışanları üzerine ampirik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(1), 163-180. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13688/165666>
- Polatçı, S., Irk, E., Gültekin, Z. ve Sobacı, F. (2017). Psikolojik dayanıklılık ve kişilik özellikleri tatmin düzeyini etkiler mi?. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 553-578. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/38548/1400764>
- Proietti Checchi, M., Tarantino, S., Papetti, L., Ursitti, F., Monte, G., Sforza, G., Voci, A., Ruscitto, C. ve Valeriani, M. (2024). Coping strategies to stressful events in adolescents with migraine. *The Journal of Headache and Pain*, 25(1), 218. <https://doi.org/10.1186/s10194-024-01934-9>
- Rehr, T. I. ve Nguyen, D. J. (2022). Approach/avoidance coping among community college students and applications for student affairs professionals. *Journal of Student Affairs Research and Practice*, 59(3), 237-25. <https://doi.org/10.1080/19496591.2021.1914641>
- Roth, S. ve Cohen, L. J. (1986). Approach, avoidance, and coping with stress. *American Psychologist*, 41(7), 813-819. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.7.813>
- Rutter, M. (2006). The promotion of resilience in the face of adversity. In Clarke-Stewart and J. Dunn (Eds.), *families count: effects on child and adolescent development* (pp. 26-52). chapter, Cambridge: Cambridge University Press. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1017/CBO9780511616259.003>
- Rutter, M. (2013). Annual research review: resilience—clinical implications. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(4), 474-487. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2012.02615.x>
- Sancı, V. ve Uçar, M. (2021). Tekstil sektöründe çalışan kadınların benlik saygısının psikolojik dayanıklılık düzeyleri üzerine etkisi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(1), 33-52. <https://doi.org/10.14230/johut976>
- Şanlı, Ö. (2017). Öğretmenlerin algılanan stres düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(61), 385-396. <https://doi.org/10.17755/esosder.304681>
- Selye, H. (1955). Stress and disease. *Science*, 122 (3171), 625-631. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1126/science.122.3171.625>
- Şencan, S. ve Bingöl, T. Y. (2024). Psikolojik sağlamlığın iyi oluş, öz-yeterlilik, sosyal destek ve demografik değişkenler tarafından yordanması. *Mutluluk ve İyi Oluş Dergisi*, 9(16), 17-28. <https://doi.org/10.32739/usmut.2024.9.16.103>
- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. ve Bernard, J. J. (2008). The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15, 194-200. <http://dx.doi.org/10.1080/10705500802222972>
- Sümbüloğlu, V. ve Sümbüloğlu, K. (2000). *Sağlık bilimlerinde araştırma yöntemleri*. Hatiboğlu Yayınları.
- Tandler, N., Schilling-Friedemann, S., Frazier, L. D., Sendatzki, R. ve Proyer, R. T. (2024). New insights into the contributions of playfulness to dealing with stress at work: correlates of self- and peer-rated playfulness and coping strategies. *New Ideas in Psychology*, 75, (101109). 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2024.101109>
- Tekin, E., Çilesiz, Z. Y. ve Selçuk, G. (2019). Farklı mesleklerde çalışanların algılanan stres düzeyleri ve stresle başa çıkma tarzları üzerine bir araştırma. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 79-89. <http://dergipark.gov.tr/odusobiad>
- Tetik, S. ve Açıkgöz, A. (2013). Duygusal zeka düzeyinin problem çözme becerisi üzerindeki etkisi: meslek yüksekokulu öğrencileri üzerine bir uygulama. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 3(4), 87-97. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejovoc>
- Tusaie, K. ve Dyer, J. (2004). Resilience: a historical review of the construct. *Holistic Nursing Practice*, 18(1), 3-10. <https://doi.org/10.1097/00004650-200401000-00002>
- Veach, T. L., Rahe, R. H., Tolles, R. L. ve Newhall, L. M. (2003). Effectiveness of an intensive stress intervention workshop for senior managers. *Stress and Health*, 19(5), 257-264. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1002/smi.980>

- West, S. G., Finch, J. F. ve Curran, P. J. (1995). Structural equation models with nonnormal variables: problems and remedies. R. H. Hoyle (Ed.), structural equation modeling: concepts, issues, and applications. Sage Publications, Inc, 56-65. <https://curran.web.unc.edu/wp-content/uploads/sites/6785/2015/03/WestFinchCurran1995.pdf>
- Yağcı, İ., Seydioğlu, C. ve Çinibulak, E. (2023). Spor bilimleri fakültesi öğrencileri ve eğitim fakültesi öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile stresle baş etme yöntemlerinin İncelenmesi. Kafkas Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 3(3). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kafkassbd>
- Yıldız, A. (2019). İşletme alanında nicel araştırma yöntemleri ve yayın etiği SPSS komutlu. Gazi Kitabevi.
- Yurtseven, İ. (2022). Evde sağlık hizmetlerine kayıtlı hastaların informal primer bakım verenlerinin bakım yükü ve stresle başa çıkma yöntemleri (Uzmanlık tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Zhang, J., Zheng, S., Hu, Z. ve Wang, J. (2024). Effects of mindfulness on depression in college students: mediating role of psychological resilience and moderating role of gender. BMC Psychology, 12(27), 2-8. <https://doi.org/10.1186/s40359-023-01468-w>
- Zhang, N., Ren, X., Xu, Z. ve Zhang, K. (2024). Gender differences in the relationship between medical students' emotional intelligence and stress coping: a cross-sectional study. BMC Medical Education, 24(810), 1-12. <https://doi.org/10.1186/s12909-024-05781-9>

Merkez-Çevre Teorisi Bağlamında Modernleşme Sürecini Max Weber'in Otorite Tipleri Üzerinden Değerlendirmek

Evaluating the Modernization Process in the Context of Center-Periphery Theory through Max Weber's Authority Types

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1615426>

Ali Fuat GÖKÇE*
Eren KARAOĞLU**

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
07.01.2025

Kabul Tarihi:
22.02.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ölçeğindeki modernleşmenin süreçlerini siyasi-sosyal bağlama göre oluşan toplumsal kutuplaşmaların oluşumunu, Şerif Mardin'in merkez-çevre teorisi ile Max Weber'in otorite tipleri üzerinden açıklamaktır. Dolayısıyla çalışmada Max Weber'in otorite tipleri ile Şerif Mardin'in merkez-çevre teorisi üzerinden ilişkisel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu kapsamda merkez-çevre teorisindeki temsil edilen kesimlerin, modernleşme süreçlerine verdikleri olumlu ve olumsuz reaksiyonların farklı otorite yönlerinin oluşması ve Max Weber'in otorite tiplerinin, merkez-çevre teorisindeki ilişkisel analizi ile Türk modernleşmesindeki kutuplaşmanın kökenlerini, iktidar talebinin toplumsal boyuta göre nasıl ortaya konulduğu incelenmiştir. Şerif Mardin'in merkez-çevre teorisinde sıralanan merkez ile çevre kesimlerinin yanında, Max Weber'in otorite tipleri üzerinden merkez-muhafazakâr ve yarı-merkez milliyetçi kesim hakkında ayrı bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemiyle birlikte tarihsel ve betimsel araştırma teknikleri kullanılmış, teorik açıklamalardan sonra iki yaklaşım incelenmiştir. Çalışmada, Türk modernleşme sürecinde Max Weber'in otorite tiplerinin Şerif Mardin teorisinde nasıl yer aldığı açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, merkez-çevre, otorite, iktidar, kutuplaşma.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
07.01.2025

Accepted:
22.02.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

The main purpose of this study is to explain the formation of social polarization in Türkiye, influenced by the political and social context of modernization processes. This is accomplished through the lens of Şerif Mardin's center-periphery theory and Max Weber's types of authority. The study conducts a relational evaluation using both Mardin's theory and Weber's authority types. In this context, the research examines how different authority dynamics emerge from the reactions—both positive and negative—of various segments represented in the center-periphery framework towards modernization processes. It analyses the relationship between Weber's authority types and Mardin's center-periphery theory, exploring the roots of polarization in Turkish modernization and how the demand for power manifests within the social context. Additionally, the study provides a separate analysis of the center-conservative and semi-center nationalist segments, utilizing Weber's authority types. Historical and descriptive research techniques, alongside qualitative methods, were employed in this study, leading to the examination of two approaches following theoretical explanations. Overall, the research illustrates how Max Weber's authority types are integrated into Şerif Mardin's theory within the context of Turkish modernization.

Keywords: Modernization, centre-periphery, authority, power, polarization.

Atıf/ to Cite (APA): Gökçe, A. F. ve Karaoğlu, E. (2025). Merkez-çevre teorisi bağlamında modernleşme sürecini Max Weber'in otorite tipleri üzerinden değerlendirmek. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 217-233. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1615426>

*ORCID Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, SBKY, afgscem@gmail.com,

** ORCID Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, SBKY, seyiterenkaraoğlu@gmail.com

Extended Abstract

Introduction, Background and Research Purpose:

Alongside the rise of social life shaped by modernity, the concept of power has become a central topic of discussion in political discourse. It has emerged as a key focus in political philosophy and sociology. Since the modernity project took hold, debates surrounding the sources of power and its definition have been some of the most significant issues addressed.

Today, the definition of power is recognised and analysed from various perspectives across multiple disciplines. There is also a consensus on the studies related to social change and the formation of social differences. In this context, it is important to examine the implications of different forms of government on social relations, particularly concerning the type and nature of power. This study focuses on German sociologist Max Weber, who explored the forms of authority that play a crucial role in shaping power. He identified four key dynamics—Bureaucracy, Industrialization, Capitalism, and the Nation-State—that provide a comprehensive framework for understanding the stages and roots of issues in the modernisation process.

This study aims to evaluate Türkiye's transition to modernity by examining the origins and development of Weber's types of authority in the context of center-periphery theory. It will analyse the dynamics of the currently polarised segments in Türkiye that shape power structures. Weber's authority types and Mardin's centre-periphery theory will be explored through the lens of the political movements of Westernism and Islamism about socio-cultural conflicts.

The research will assess the political division and social polarisation aspects of Turkish modernisation from Weber's perspective and the various dimensions of modernising Western culture in Türkiye. It is important to note that the three key elements of modernisation on a Western scale—class change, industrialisation, and capitalism—do not significantly influence Türkiye's modernisation process.

Methodology:

In this study, historical and descriptive research techniques were used within the framework of the qualitative research method. We examine the factors influencing power formation in modernisation through the lens of Max Weber's types of authority and Şerif Mardin's centre-periphery theory. We provide a comparative analysis of the theoretical framework underlying centre-periphery theory, considering the different kinds of authority.

One of the primary aims of this study is to clarify the differences between power and authority in language use. The discussions on power and authority within the social sciences are outlined in this research. This study offers a new perspective on Şerif Mardin's centre-periphery polarisation by introducing additional categories, such as centre-conservative and semi-centre-nationalist segments. The methodology employed is a comparative analysis of Şerif Mardin's centre-periphery theory, which serves as the main theoretical framework examined in the context of Max Weber's types of authority.

Findings and Conclusions:

As a result, in this study, two determining categories in the three types of authority, the demand created by the expectation of management and social life, were added to Mardin's centre-periphery theory, and two representation groups were added to the centre-periphery theory. The fundamental division that constitutes the modernisation process, together with the socio-cultural role expected by the groups and segments in social life in Türkiye and the political-social management understanding model, show socialisation problems, urbanisation crisis and the formation of cultural hegemony in art and literature.

1. Giriş

Modernitenin belirlediği toplumsal yaşamın ortaya çıkışına paralel olarak siyasal alanda tartışmaların merkezine oturan iktidar olgusu, siyaset felsefesi ve siyaset sosyolojisinin temel çalışma alanlarından birisi olmuştur. İktidarın tanımına kadar iktidarın kaynağına ilişkin tartışmalar, modernite projesinin etkin olmasından beridir tartışılmakta olan konulardan birisidir. Bugün pek çok disiplin tarafından farklı açılardan ele alınan iktidar kavramının tanımı üzerinde uzlaşılan husus, toplumsal değişim süreçlerine ve toplumsal farklılıkların oluşmasına yönelik yapılan çalışmalardır. Bu yönüyle farklı yönetim biçimlerinin kabul edilmesinin toplumsal ilişkilerdeki sonuçlarını, iktidarın türü ve niteliği üzerinden ele almak gereklidir. İktidarın oluşmasında belirleyici olan otorite biçimlerini dört dinamik (Bürokrasi-Sanayileşme-Kapitalizm-Ulus Devlet) üzerinden değerlendiren Alman Sosyolog Max Weber, modernleşme sürecindeki aşamaların ve sorunların kökeninin saptanmasında etkili bir paradigma anlayışı sunmaktadır.

Şerif Mardin Türkiye ölçeğinde modernliğe geçişi değerlendirirken, 19.yüzyıl'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden başlatmış, Cumhuriyeti kuruluşunu temsil eden kadronun temsil ettiği kuruluş modelini olumlayan ve olumsuzlayan kesimlerin arasındaki çatışmayı ve kutuplaşmayı, merkez-çevre teorisi üzerinde kurmuştur. Max Weber'in Türk modernleşmesindeki etkisinin araştırılması yönünden önemli fikir sağlayan Ülgener'in çalışmaları, "tarihsel kavrayış çabası tıpkı Weber gibi Batı ve Doğu (Osmanlı) arasında yaptığı karşılaştırmalarda somutlaşmaktadır." (Turhan, 2015: 275). Şerif Mardin'in metodolojik yaklaşımı yönünden "bir din sosyoloğu olarak Mardin'in, yöntemde Max Weber'den etkilenip yararlanmış, İslam hakkında genel olarak anlamacı bir yaklaşımla din kurumunu ele aldığı söylenebilir." (Okumuş, 2018: 171-172).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin modernliğe geçişinin yansımalarının Weberci otorite tiplerinin köken ve gelişimini, merkez-çevre teorisi bağlamı üzerinden değerlendirilmesidir. Bu vesileyle, Türkiye'de kutuplaşmış mevcut kesimlerin dinamiğinin iktidarı oluşturan yapısının incelemesini, sosyo-kültürel matrislerin çatışmasında batıcılık ile İslamcılık siyasi akımları gözetilerek Weber'in otorite tipleri ve Mardin'in merkez-çevre teorisi açıklanacaktır. Bu çalışmada, Türk modernleşmesinin politik ayrılık ve toplumsal kutuplaşma yönünün, Weber yönünden değerlendirilmesi ile modernleşme boyutunda Türkiye'nin batı kültürünün modernleşmesinin farklı boyutu ortaya çıkmaktadır. Batı ölçeğinde modernleşmenin en önemli boyutlarından olan üç etmen sınıfsal değişim, sanayileşme ve kapitalizm boyutunun Türk modernleşmesindeki etkisi belirleyici değildir. Bu yönüyle Şerif Mardin'in belirlediği teorik çerçeve minvalinde Türk modernleşmesinin üç temel siyasal akımla belli olduğunu söyleyebilmekteyiz, bu durumda Batıcılığın boyutu, İslamcılığın etkisi ve ulusal kimlik arayışı ile birlikte Türkçülük etkili olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren kimlik ve statü çatışması Türk modernleşmesinin, batı ölçeğinde görülen sosyo-ekonomik faktörlerin belirlediği statü ve kimlik değişkenlerinden ayrı bir yönde durmaktadır.

Max Weber modernleşmenin boyutunun belirli iktidar modellerinin farklı kültürler ve ölçeklerde etkin olmasında sadece belirli iktidar modelinin değil, çeşitli yönden gelişen toplumsal değişim ve hareketlerinin farklı yönden iktidar modeli oluşturacağını belirlemektedir. Max Weber'in Türklerin yönetim anlayışındaki etkisi konusunda otorite tipleri kullanılması yönünden "Türklerde otorite, hanedanın kutsallığına dayandırıldığı ve bu anlayış gelenek halinde sürdürüldüğü için geleneksel, kutsallığından dolayı hanedana üstün ve karizmatik özellikler atfedilmesi nedeniyle karizmatik (ailesel) ve iktidarın hukukla (töre ve İslam hukuku) sınırlandırılması, yaptıkları işlerden dolayı hesap verecekleri anlayışının getirilmesi ve meşruluğunu kaybeden iktidara karşı itaat etmeme hakkının öngörülmesinden dolayı da hukuksal/ ussal otoriteden oluşan karma bir niteliğe sahiptir." (Özdemir, 2014: 86). Otorite tiplerinin Türklerin modernleşme sürecinden etkisi yönünden, merkez-çevre teorisindeki çevreyi temsil eden kesimin otorite yönünün belirlenmesinde tarih-üstü beklentiyi oluşturan reaksiyoner milliyetçiliğin söylemini oluşturan tarih yazımının, "meşruluğunu geçmişten gelen kural ve güçlerin kutsallığından alırken bu meşruluğu töre adı verilen yazısız kurallara göre

kullanan, törenin dışına çıktığında toplum tarafından cezalandırılan niteliğiyle “geleneksel otoriteye sahip” (Bars, 2020: 265), olduğu görülmektedir. Bu yönüyle çevreyi temsil eden, bizzat bağdaşmış olan İslamcılık yönünden Max Weber’in doğu toplumları hakkında belirttiği otorite tipi ile Şerif Mardin’in çevrenin İslamcı rolü belirtmesi, “Weber’in İslam hakkındaki görüşleri, bu çalışma bağlamında onun Doğu algısının diğer bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Weber için İslam, savaşçı bir karaktere sahip olmakla birlikte karizmatik değil, fırsatçı kişiliklere uygun bir ortam sağlamıştır. Şerif Mardin’in Weberci İslam yorumuna yaklaşımı, İslam’da karizmatik otoritenin oynadığı ağırlıklı rolü, peygamberin kişiliği üzerinden açıklamak olmuştur. Peygamberin karizmatik kişiliği, Doğu toplumlarının lider-bağımlı siyasal hayatını kültürel olarak şekillendirmektedir.” (Çakır ve Şahin, 2015: 39).

Bu çalışmada, modernleşme sürecine etki eden iktidarın oluşmasında etkili olan nedenlerin Max Weber’in otorite tipleri üzerinden Şerif Mardin’in merkez-çevre teorisi gözden geçirilmiştir. Bu yönüyle merkez-çevre teorisini oluşturan teorik yapının karşılaştırmalı değerlendirilmesi otorite tiplerine göre yansıtılmıştır. Modernleşme sürecinin incelenmesinde karşıtlıkların oluşturduğu kutuplaşmaların, farklı faktörlerin devreye girmesi ile sonuçlandığını sunan Max Weber’in Türk modernleşmesindeki etkisi Şerif Mardin’in merkez-çevre çalışması desteklenmiştir. Çalışmadaki ana hedef, merkez-çevre kesimlerinin Weber’in otorite tiplerindeki kategorilere yansıtılması ile oluşturulmuştur, aynı zamanda Türk modernleşme sürecinin değerlendirilmesini Weber’in teorik çerçevesi yönünden bakılmıştır.

Çalışmada temel vurgularından birisi, iktidar ile otorite arasındaki farklılıkların dil kullanımındaki farklılıklarının dile getirilmesidir, sosyal bilimlerdeki iktidar, güç ve otorite hakkında yapılan tartışmaların yönü bu çalışmada gösterilmiştir. Siyasi-toplumsal yönde iktidar türlerinin oluşmasını sağlayan etkenini toplumsal ilişkilerde kurulan ideolojik farklılığa dayanan otorite tipleri oluşturmaktadır. Otorite tiplerini oluşturan toplumsal-kültürel anlayış beklentisinin iktidar haline gelmesinde temel otorite tiplerinin üç yönü belirleyici olurken, merkez-çevre kesimlerinin otorite tiplerine göre iktidar talebinde bulunmaları ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, gösterilen otorite tiplerine uygun olarak Şerif Mardin’in merkez-çevre kutuplaşmasına, merkez-muhafazakâr ve yarı-merkez milliyetçi kesimler şeklinde kategoriler eklenerek literatüre farklı bir bakış açısı sunulmuştur. Kullanılan yöntem Max Weber’in otorite tipleri bağlamında, çalışmanın ana teorik çerçevesi olan Şerif Mardin’in merkez-çevre teorisinin karşılaştırmalı bir analizidir.

2. Modernleşme Sürecinde Merkez-Çevre Teorisi

Modernleşme sürecinin aşamalarının oluşması, önceki toplumsal aşamayı yaratıcı yıkıma uğratarak, geleneksel ve teolojik dünyanın tasavvuruna dayanan toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel kurumları ortadan kaldırması ile şekillenen yeni bir dünya tasavvurunun oluşturulmasıdır. Toplumsal yönden gelenek anlayışın sunduğu sembolik biçim ve rollerin modernite tarafından yönlendirilmesi ile birlikte çatışmalar ilerleme-gelenek arasındaki ilişkinin çatışmasına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Modernite ilerleme ile gelenek arasındaki çatışmasını yönlendirirken ilerlemenin geleneğe yön vermesi ilk olarak iki boyutta ortaya çıkmıştır: Değişen ekonomik boyuta uygun davranmak ve güvenlik açıklıklarını kapatmak için ordunun teknik gelişimini sağlamak.

Modernitenin ilk aşaması henüz geleneksel yönetimin anlayışı tarafından belirlendiği geçiş evresidir, bu aşamada modernlik olgusu toplumsal süreçlerde etkisini göstermemiştir. Birinci aşama modernliğin ortaya çıkış etkilerinin yavaş bir süreçte geliştiği ara dönem olup geçiş evresidir. Modernliği sağlayan ulus devlet anlayışı halen etkin olmadığından dolayı İmparatorluğun yönetim biçimi karar vericidir. Bu aşamada, modernlik henüz teknik-ussal gelişimleri meydana getirirken düzeni bozulmaya uğrayan İmparatorluk korunmak istenmektedir. Bu yönüyle, kurulu düzeni kurtarma çabaları aranırken, yönetimdeki iktidar çözüm arayışına yönelik gelişmeleri kazandırmak için İmparatorluğun kurtarma çabaları aranır. Modernliğin sadece politik-ekonomik çabası yeni

gelişmelerin takibi ordunun güçlendirilmesi, ekonomik bozulmayı önlemek ve mali sorunlar aşılacak istenmektedir. Modernliğin ikinci aşamasında ise devletin kurumsallaşma çabası ön planda yer alır. Yönetici kadrolar oluşturulmaya çalışılır, kurumsallaşma pratikleri için modernleşme sağlanır. Bu yönüyle Eski kurumların yapılarında değişiklik oluşturulması istenir. İmparatorluğun çöküşü engellenmek istenir, modernite projesi burada siyasi bir akım dahilinde değildir, sadece reformlar düzeyindedir. İkinci aşamada, üç evre etkisini belli etmektedir. İlk evre ekonomik yönelim ile kazanılmaktadır, piyasa mekanizması ile önce dış ticarete daha sonra iç ticarete başlayan süreç gelişmesidir. İkincisi ticaretin merkantalist sürecinin metalaşma ve üretim sürecinin mekânsal yayılımının başlamasıdır. Burada da ikinci evrenin üç temel süreç ortaya çıkmaktadır.

İlk süreç, merkantalist ticaretle birlikte mülkiyetin güvence altına alınması, hukuki ve mali kurumların kurulma gerekliliğinin öne çıkmasıdır. İkinci süreç üretim üzerinde sanayi öncesi ekonomi kurumlarının denetleyici rollerinin ortadan kalkması Modernite kurumlarda yeni ekonomik üretim süreci, iş bölümü ile birlikte Bankacılık-Maliye-Kamu Yönetimi-Hukuk kurumları reformize edilir. Üçüncü süreç Modernitenin gerektirdiği ekonomik ve siyasi ilişkilerin kurulabilmesi bürokratik-sivil yönetim için geliştirilmesi gereken kurumlarda çalışacak insan kaynağını gerektirir. Yeni gelişen piyasa süreçlerinin, bürokratik sistem tarafından işleyişinin kolay ve işlevsel olması ile modernite projesi siyasi-ekonomik bir yönde genişlemektedir.

İkinci aşamanın önemi, modernliğin sosyo-ekonomik alanda etkisini göstermesiyle birlikte, kentleşmenin kamusal mekânında yeni rollerin kurumsal açıdan ortaya çıkmasına paralel olarak kurulması istenen organizma bürokrasidir. Üçüncü aşama, modernliğin yaratıcı yıkımının yerleşik hale gelmesinin sonucu olan toplumsal ilişkilerin düzenlenmesidir. Modernlik bu aşamada henüz toplumda etkisini gösterecek cemaatten cemiyete geçiş evresine yönlendiren bir itici bir kuvvette değildir, ancak üretim tarzının değişmesi kentlerin rolünün baskın hale gelmesine neden olmaktadır. Kırsal alandan kent mekânında belirli açıdan etkisini gösteren grupların kente entegre edilmesi hususunda, yönetim anlayışının değişikliğe uğraması hakkında çalışmaların felsefe yönünden karşılığı ortaya çıkmıştır. Üçüncü aşama kentleşme ile kentlileşme sorununun ilk defa ortaya çıktığı, modern birey oluşumunun şekillendiği dönemdir.

Üçüncü Aşamada, modernite sürecinden sonra kentsel dinamikler, yönetsel kurumlar ve piyasa ilişkilerinin sosyo-kültürel alanda etkinlik kazanmasıyla bir ekonomik, politik ve askeri yönden gelişen bir iktidar talebi oluşur. Bu aşamada temel süreç, toplumda modernite projesinin siyasi muhalefetle tolerans anlayışına girilmesi ile ortaya çıkar. İlk gelişen siyasi akımlar bu aşamada etkisini göstermektedir. İktidar talebinde bulunan siyasi akımları temsil eden gruplar ve kesimler, modernliğin dönüşümlerini sağlamak istediğinden dolayı, bu aşamada sivil-bürokratik kurumlarda oluşan eğitim-sağlık-askeri düşünsel-ideolojik çözümlerin ortaya çıktığı görülmeye başlar. Modernleşme süreci ağırlıklı olarak yönetsel kurumlarda ortaya çıktıktan sonra sosyo-kültürel alanda kendisini belli eder. Bu sınırlı iktidar talebinin kamusal alanda yaratılması ile siyasi düşüncenin serbestçe kendisini ifade eden yayınlar yapılır. İktidar talebinde bulunmak isteyen kesim sivil-askeri-bürokratik varsıllığını vesayet içinde sürdürür. Ayaklanmalar ve hatta darbeler iktidar talebinde bilinen hukuki yasayı istisna haline sokmuş olur.

Modernliğin en belirgin dönüşümü, dördüncü aşamadır. Ekonomik, siyasi ve toplumsal hareketlerden dolayı İmparatorluğun parçalanması etkisini gösterir, bu yönüyle geleneksel-teolojik bir boyuta yaslanan oluşum modernite tarafından eski ve tükenmiş bir yapı olarak gösterilir, aşılması gereken oluşum haline getirilen gelenek, doğrudan modernliğe geçiş evresinde antagonist duruma evrilmiş olur. Dördüncü Aşamada Kurulan Ulus Devletin kurulması ile birlikte, milliyet esasına göre üst kimlik arayışı kazandırılır. Yeni devlet modelinde toplumsallaşma süreci eğitim, ordu ve sağlık kurumlarında ideal bireyin ideolojik biçiminin oluşması ile sağlanır. Rasyonelleşme toplumsal tabaka ve kesimlerin yönetiminde, ekonomik üretim tarzının yönlendirilmesinde ve kamu kuruluşlarının işletilmesinde, belirli bir standartlaşma bürokrasi tarafından yönlendirilir. Üst kimlik anlayışına dayanacak olan tarihi-kültürel bağlamın merkezileştirilmesinde, üst anlatının

yaratılmasına dayanan Tarih araştırmaları, Antropoloji çalışmaları ve Mimari yapıların oluşması ortaya çıkar. Kentselleşmenin hızlanması, kentin gelişimi ve kentsel büyüme, konut sorununun oluşması ve nüfus artışı problemlerin yanında toplumsal tabakalar ve kesimler arasında kentlileşme farkı etkisini sınıf ve kimlik sorununu beraberinde getirirken, toplum mühendisliği ve kentsel planlama modernliğin mihenk taşı olan yaratıcı yıkım sürecini oluşturur.

Türkiye’de modernleşmenin sorunlu bir gelişim kaydetmesini saptayan Mardin, merkez-çevre kopukluğunu geleneksel sistemde incelemektedir. Bu yönüyle batıda olduğu gibi modernleşme sürecinden önceki merkez-çevre teorisi bağlamında pre-modern bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Mardin bu konu üzerinden Osmanlı İmparatorluğu’nun batıdaki imparatorluklardan farklılığına vurgu yapmaktadır. “Osmanlı İmparatorluğu miras yoluyla geçen bir bürokrasi ve feodal beyler tarafında değil, merkezden denetlenen bir ordu kurmakta başarı göstermişti. Merkez-çevre kopukluğunun bir başka vurucu ögesi, taşraların baş eğmez din sapkınlığının yuvaları olması, göçebe ve yerleşik halk arasında kopukluk olması, toplumsal parçalanmışlık, Osmanlı Anadolu’sunun iyice bölük pörçük yapısı” (Mardin, 2017: 38-42), modernleşme sürecinden önceki merkez-çevre temsiline boyutunu ortaya çıkarmaktadır.

Modernleşme evrelerinin aşamalarını ve süreçlerini, Şerif Mardin’in merkez-çevre teorisini dağılan Osmanlı İmparatorluğu ve kurulan Türkiye Cumhuriyeti üzerinden kabaca uyarlandığında: Birinci aşama aslında görülmemekte, çünkü Osmanlı’da batıdaki siyasi-ekonomik kurumların teleolojik bir sınıfsal modele yaslandığı görülmemekle birlikte batıdaki gelişmeleri takiben Osmanlı reform ve rönesans dönemi yaşamamıştır. İkinci aşama askeriye ve tıbbiye ile olgunluğa erişilmesi istenen kurumların yaratılmasıdır bu dönemde bu yenileşme hareketleri 3. Selim ve 2. Mahmut dönemine denk düşmekte olup, üçüncü aşama ise askeri-bürokratik sistemlerin iktidar talebinde bulunduğu dönemdir. 2.Abdülhamit dönemi, oluşmaya başlayan merkez-çevre çatışmasındaki döneme tekabül etmektedir. Dördüncü aşama ise iktidar talebinde bulunan gizli örgütlerin meşru bir evreye geçerek siyasi-sosyal alanda etkisini gösterdiği İTC’nin dönemidir.

Merkez olarak tarif edilen kesim, bu dönemde ortaya çıkan Batıcılık, Türkçülük ve Halkçılık siyasal akımların etkisindedir. Cumhuriyeti kuracak kadro, tam olarak belirtilen siyasal akımları kabul ederek modern devleti kurmuşlardır. Şerif Mardin’in teorisi modern ulusal devlet modelinin kurulumundaki sorunlara odaklanmıştır, merkez-çevre çatışmasının kökeninde ise siyasal akımlar belirleyicidir. Bu yönüyle çevrenin kabul ettiği siyasal akımların ise İslamcılık ve Osmanlıcılık üzerinden geliştiğini görmekteyiz. İslamcı bir sosyo-kültürel kimliğin oluşturduğu simbiyotik ilişkinin sosyo-ekonomik varlığı olan eşraf ve esnaf kesiminin Osmanlıcı üst kimliğinin talebi, çevrenin alamet-i farikası olarak ortaya çıkmaktadır, bu yönüyle çevre geleneksel yönetim anlayışının istendiği karizmatik bir lider etrafında toplanılan cemaat oluşumunun istenmedir. Siyasal akımlardan olan Türkçülük ise hem merkez hem de çevre tarafından da kabul edilmektedir. Söz konusu merkez-çevre teorisinde milliyetçilik iki türlü yönde gelişmektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, tutucu, geleneksel değerleri reddeden Kemalist milliyetçilik, Osmanlıdaki İTC etkisi ile kazandırılan Türkçülükten farklı olarak geleneksel-İslamcılık ile mücadele eden bir çizgidedir.

Kemalist Türkçülük, Türkiye’yi kuran “merkez” olarak konumlanan bir yönde gelişim kaydetmiştir, ancak Kemalist Türkçülük ise merkezin tam tersi olan çevrenin milliyetçiliğinden farklıdır. Bu yönden çevrenin kabul ettiği milliyetçilik, gelenekselci-İslamcı bir modelde Neo-Osmanlıcı-İslamcılık ile eşraf ve esnafın desteklediği bir yönelimde gelişim kaydetmiştir. “Merkez çevre yaklaşımı, Türkiye’nin sosyal ve siyasal yapısının çözümlenmesinde anahtar konumunda olmuştur. Batıda sosyal ve siyasal yapının oluşumunda belirleyici olan toplumsal sınıf ayrımının Türkiye’de belirgin bir şekilde ortaya çıkmaması, ülkedeki sosyal ve siyasal yapının yöneten-yönetilen ikilemi üzerinden açıklanmasını daha kabul edilir kılmıştır” (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 139).

Kemalist milliyetçilik idealist kısmi-halkçılık düşüncesi ile birlikte sınıfsal yapının etkin olduğu piyasa etkilerinin dışında, devletin müdahalesin düzenlediği bir modelde ve bürokratik sınıfsal

yapı ve bürokrasi ile birlikte askeri vesayet in de etkisiyle sol Kemalist bir modelde konumlanmıştır. Bu yönüyle merkezi temsil etmektedir. Çevreyi temsil eden kitle ise daha çok batıcılık dinamiğiyle gelişen toplumsal tabakalaşmaya, modern hukukun varlığına ve laik devlet anlayışının toplumsal yaşamın dinsel yaşamın örüntüsünden uzakta olduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle çevrenin sosyo-ekonomik varlığını oluşturan dinamikler, dinsel bir kültürel sermaye ile simbiyotik ilişkisi olan liberal-girişimci tüccarlar ve toprak ağalarından oluşan bir çizelgeyi göstermektedir. Çevrenin merkez karşısında konumlanması ile birlikte 1965 sonrasında ortaya çıkan milliyetçi-geleneksel-islamcı partilerin ve sivil toplum kuruluş denemelerinin sağ milliyetçilik dahili içinde oluştuğu görülmektedir. Ancak burada seküler bir yaşam biçimini tercih eden laik devlet anlayışına karşı çıkmayan gelenekselci-sağ partiler ise sağ Kemalist modelde Türkçülük ve Pantürkist siyasi akımına dahil edilmektedir.

3. Otorite ve İktidar Üzerine

Sosyolojide sıkça karşımıza çıkan iktidar ve otorite kavramları, çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılır. İktidar ve otoritenin ayırımından bahsetmek gereklidir söz konusu bu ayırım, batı dillerinde kullanımından dolayı Türkçede kullanıldığında ikili bir durum ortaya çıkmaktadır. Söz konusu, iktidarın eylemi olan otorite, eyleminin öznesi olarak harekete geçirilen otoritenin varlığı bir ayrıma sahiptir. Söz konusu, Türkçe dil bakımından kavramların ayırımı ve tekilleşmesinde bize yardımcı olmaktadır. Felsefe tarihinde güç hakkında siyasi-toplumsal yönünü Teoloji-Politik eserinde potentia ile potestas arasındaki ayırımı açıklayan Spinoza'dan hareketle potentia ile potestas arasındaki ilişkiyi oluşturan yöneten-yönetilen ilişkisinde gücün yönetimde etkisinin iktidar halinde oluştuğunu temellendiren Hobbes karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle, Potestas gücün yerleşik "kurulu" biçimini oluştururken, potentia gücün akışkan, dinamik ya da "kurucu" biçiminin gücün açığa çıkmasını ifade etmektedir. İnsanı oluşturan güç istencinin toplumsal yönetimde etkisinin oluşmasının temeli olan güç istemi ile iktidar isteminin ilişkisini bağlayan Schopenhauer'da ise gücü oluşturan bilinçli irade ile bilinçsiz isteme arasındaki ilişkide potestas ile potentia ayırımı yatmaktadır. İrade ve isteme kelimeleri Almancada der wille olarak geçmekteydi, söz konusu istemek ile irade arasında fark edilmektedir. Felsefede potentia(lat.) Spinoza'da güç olarak geçmektedir, güç ve iktidar kavramı hem doğa hem de insan dünyasını belirtmek için potentia/iktidar anlamında da kullanılıyordu. Keza Schopenhauer'dan yararlanan Nietzsche hakkında sunulan güç istenci meselesi belirli bir ayırmda değerlendirilmemektedir. Bütün bunları gördükten sonra, Kant'ın doğa ve kültür üzerine meydana getirdiği felsefi sistemin hatırlanması gereklidir, buna göre güç olgusu doğadaki haliyle potentia, power olmalıydı çünkü fizikte güç uygulama olgusu vardır. İkincisi ise kültür dünyası denilen sınırları içerisine dahil olan power, macht mutlaka bir ayırım haline getirilmeliydi. Bu ayırım sayesinde, Spinoza ve Hobbes'un rasyonalist felsefelerindeki güç ile iktidarın karmaşıklığı Kant'ın sunduğu ikili ayırım (numen-fenomen) sayesinde çözülebilmektedir. Bu doğrultuda, Türkçe'nin fiziki olan güç ile beşerî olan güç ayırımı, özellikle kelime türetilmesine neden olmaktadır. Bu yönüyle doğada bir nesnenin bir nesneye uyguladığı hareket ve yönelim güç olarak tanımlanırken, kültür dünyasındaki toplumsal ilişkiler ilave olarak kültür-doğa çatışmasında ise ilgili olan kelime iktidar halinde ortaya çıkmaktadır. 17.yüzyılda yaşamış olan John Locke'un iktidar düşüncesi hakkında belirttiği fikirleri mülkiyet hakkında öne çıkmaktadır. "Locke göre, herkesin kendi hakkını diğerlerine karşı aramaya kalkışması bir kaos ortamı doğurur ve güvenlik kalmaz" (Aybek, 2013: 61). Locke güvenliğ in ve hukuki işleyişinin olabilmesinde bireylerin kendi habitusu içinde emek ve işgücünün dahil edilmesini mülkiyet hakkında yattığını belirtmektedir. "Locke'un mülkiyet kavramsallaştırması yaşam, özgürlük, serveti içermekte, insanın kendi bedeni ve emeği üzerindeki sahipliğini, dini özgürlük fikriyle laik devleti, yönetimin gücünü doğal hukuk ile sınırlamasıyla sınırlı devlet ve kuvvetler ayrılığı ilkelerini kapsamaktadır." (Tunç vd., 2021:515).

Bu çalışmada kullanılan Otorite kelimesi, bütün dillerde tam anlamıyla insan dünyası üzerine olmak zorundadır, Latince auctoritas, İngilizcede the authority ve Almancada die Autorität. Sadece

insan dünyasına ait olmak zorunda olan bu kelime, diğer dillerde değişime uğramayan ve doğa ile kültür ayrımında bulunmayan İktidar (potentia, power, macht) kelimesinden daha net bir biçimde konumlanmış olmaktadır.

İktidar olmak geniş bir zaman değişimi ve mekân ölçeğinde kültür dünyasında etkili olabilmektir. Otorite ise iktidarın gücünü farklı şekillerde kullanılmasında belirli toplumsal dinamiklerin mekansal ayrımına ve toplumsal yapısına göre kurulmaktadır. Kelimenin kökeninde olan auto (kendi kendine işleyen sürece göre mekanizması olan ilişkiler ve eylemler) iktidar olmuş kişinin ve kesimin, karşıt öteki kesime hükmederken kurduğu toplumsal ilişkilerin dinamiği ve sahip olunulan kültürel biçimlerin bağları sayesinde iktidarın varlığı, toplumsal kesimin tercih ettiği otorite biçimine göre bağlıdır.

Buna göre, kurulan sistem verilmiş olan kurallar kazandırılır, uygulanmak zorunda olmak üzere tartışılmaksızın edinilen kurallar, hükmedilen kişinin mekânında ve toplumsal yapının etkin olduğu kamusal mekândaki bireylere uygulatılır. Otorite, iktidarın kurduğu soyut kuralların mekânda aktive edilmesidir, gerekli aygıtlar mekânda inşa edilir, aygıtlar dizayn haline getirilerek, iktidarın mevcudiyeti aygıtların kurulumu ve dizaynın edimi iktidardaki fiziksel potansiyel gücün korunması için iktidar otorite sayesinde toplumsal yapıda hareket noktası halinde konumlanır. Aygıtlar, araçlar ve dizaynlar iktidarın güç aldığı mekânsal kurulumlar değil, sadece gücün korunmasını sağlayan ve devam ettiren gerekliliklerdir, çünkü iktidar olmak isteyen kesim, grup ve kişiler kendi iç dizaynlarında güçlerini kendilerinden alır, güçlerinin devamını toplumsal yapı ve mekânsal kurulumla hükmetmekle başarabilirler. Otorite olgusunun gerçekleşmesini pekiştirirsek, otoritenin yönetim ve bürokratik işleyişi, iktidar olan varlığın(gücün) olmasından sonra etkin hale geçmesidir. Otorite kelimesinin, kavram-nesne birliğini oluşturması iktidarın kurduğu araç, aygıt ve dizaynlar ile birlikte ortaya çıkar. İktidar güç değildir, gücünü kullanandır ötekine hüküm ederek güçlü olandır. Bununla birlikte, otorite doğrudan iktidar olanla da gösterilemez. Dolayısıyla iktidar, etkin olabilmesi için öteki ile kendi arasında doğrudan/dikey hükmetme eylemini yapabilmek/muktedir için “otorite” etkinliğini kurmak zorundadır, otoritenin olması öteki ile arasındaki etkileşim ve iletişim katmanı olarak meydana getirilir. “Otorite sadece güç/iktidar değildir ve bu ikisini karıştırmanın hiç faydası yoktur. Güç/İktidar otoriteye eşlik eder ve belki de etmelidir. Otoriteyi kabullenmek, gücün yetkinlik ve ilgi gerektirdiğini öğrenmek demektir.” (Peterson, 2023: 22-23).

Yasal-rasyonel olmaksızın bir devrimle başa gelmiş iktidardan bahsederek, bu haliyle şu şekilde açıklanır. Otorite olmadan yapılan zorbalık, hüküm gücüne sahip devrimsel iktidar, mekânın oluşturulmuş gerçekliğini sağlayan toplumsal yapıya dikey kabullendirme ile öne çıkarsa, mekâna yayılan bölümlerin, ayrımların ve ağların toplumsal yapısının neden ve nasıl örtüştüğünü anlayamaz. Dolayısıyla, eğer otoritenin önemi anlaşılmazsa, devrimsel anlamda olumsuz iktidar için tersine dönen gerilemeye sebep olur. İktidarın hükmünün toplumsal yapıyı sarmalayan zamansal akışa ve mekânsal yayılımı sağlayan otorite ile gerçekleşmezse, kötücül veya olumsuz olan iktidar, mekan-topluma doğrudan dikey kabullendirmede bulunur.

Türüne ve kökeni bakımından ayrıma sahip bir iktidar, otoritenin kullanımını tam manasıyla neye göre yapmaktadır, barışçıl bir toplum mu yoksa iktidar olmuş kesim, kişinin istencine göre mi? Barışçıl amaca yönelik iktidar topluma yönelik otoriteriyen değil, belirli anlamda barış ve huzuru sağlamak isteyen toplumsal karmaşayı yaratabilecek kötü niyetli kişilere karşı aygıt ve araçlarını meydana getirmelidir. Otorite kullanılmalı bilindiği üzere daha çok baskı ve denetleme üzerinden bildirilen bir terim olarak anlaşılmaktadır. Oysa toplumsal yapıda her kültürel unsurun irrasyonel tarafları ve insanların (birey-birey) çatışmasında kötü niyetli kişilerin olabileceğinin unutulmaması elzemdir.

İktidar kavramının hükümlendirme biçimi doğrudan dikey bir yönelimde olursa, topluma hakim olmak isteyen gerileyici ısrarcı iktidar ve sivil toplumsal sözleşmeye göre ilerleyici iktidar varlığını devam ettiremez. Dolayısıyla, toplumsal ilişkilerde kamusal özel mekâna kadar yönelim ve kabullendiriciliği misyon edinen ısrarcı iktidarın düşüncesi, toplumsal yapıda ve mekansal

düzenlemesini yapabilmesi için dikey olmayan yayılımsal olmak zorunda olduğunu bilmeliyiz, iktidar otoriteyi kullanmak için yayılımsal hegemonya haline gelmesi için otoritenin araçlarını oluşturan ve kullandıran devlet aygıtlarını kendine göre kanalize etmek zorundadır. İktidar, kötücül eylemine göre toplumsal ilişkilerde yarı meydana getirir. İktidar, bağlamlar yoluyla hegemonik ilerleyişini sağlayarak otoritesini kurar. Teleolojik-politik anlamda toplumdaki mevcut dinsel hassasiyeti politik söylemlerin kurulumu; politik-ekonomi bağlamda ekonomik işlevleri düzenleyen ve işleyen düzeneği; sosyo-kültürel bağlamda mevcut toplumsal yapının kabullerine göre kurulan kodlamalar ve etiketlemelerin dizgesi, politik-sosyal kesimlerin ideolojik görüşüne dağılmış ve ayrılmış kabulleri. İktidar kendi gücüne yakın olan bağlamda, kendi ideolojisine yakın, dinsel söylemine uygun, ekonomik işleyişin kazanımını kuran ve kültürel kodlamaları meydana getiren kesimleri kendisine göre bağlar. Hegemonik otorite yayılımını belirli kesim üzerinde kurduktan sonra, otoritenin baskı modellemesini ve yönelimini iktidarın kendisinin karşısında olan kesimlere karşı yapar. Ötekileştirilmiş, karşı ideoloji konumunda bulunan kesimler iktidarın seçtiği bağlamlarda kendisine uygun olmayan kesimler olarak yer alır. İktidar burada hangi ideoloji katmanında, politik gücü belirleyen, ekonomik işlevlerin bağlayıcısı ve askeri-disiplinsel aygıtları olursa olsun, hegemonik gücünü otoritenin edindirdiği bilgi-tanınma-hükmetme eylemleri ile pekiştirmiştir. Toplum tanıma, mekân düzenleme, aygıtları kurma, araçların dizayn edilmesi ile hegemonik yayılımsal otorite, toplumsal ayrımı derinleştirerek kutuplaştırma ve ayrıştırma ile toplumda kesimler yaratmıştır.

4. Sosyal Bilimlerde İktidar Olgusu

İktidarın kimde olduğu, amacı, iktidar için mücadele, iktidarın nasıl sürdürüldüğü veya kaybedildiği ve iktidarın toplum üyelerince nasıl kabul gördüğü gibi özel sorulara dönüşür. Bu yönde, sosyolojinin tek bir kuramı yoktur. Siyaset sosyolojisi ve siyaset biliminin yönelimleri iki ana paradigma etrafında toplanabilir: Yapısal-işlevselcilerin “denge” ya da “uzlaşım-oydaşma” kuramı ve Marksist çözümlemede örneklendirilen “çatışma” kuramıdır. Ayrıca her iki paradigmaya da eleştirel tavrı olan postmodern yaklaşım da üçüncü paradigmayı oluşturur (Bayram, 2003: 34). Söz konusu, iktidar her yerdedir yargısı bize doğrudan kamusal ve özel mekân olmaksızın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır, Nietzsche’den etkilenmiş kültür bilimci Foucault söz konusu iktidar ve özne bağlamında görmek, iktidarın her yerde olduğunu savunmak sosyal bilimlerde tartışma yaratmaktadır. İktidar, bilimsel söylemlerle kendisinin hakikatlığına yönelik dayatma yapmakta ve okul, hapisane, fabrika gibi kurumlarda üretimini gerçekleştirmektedir (Foucault, 2011: 72). Toplumsal konulardan, birey-birey ilişkisine kadar sirayet eden iktidar görüşü ile karşı karşıyayız, bu haliyle herhangi konuda birinin birine bir şey dayatması olduğu gibi iktidar kelimesi sınırsız bir hale geçmiş olmaktadır. Foucault, bu egemenlik modelinin tüm hukuki söylemler üzerindeki etkisinin politik bir nedeni olduğunu belirtir. Tüm modern siyaset teorisi egemenin kişiliğine, dolayısıyla yasa ve yasak meselesine saplantılı hale gelmiştir (Bert, 2018: 62).

Foucault’a yönelik eleştiriler ise Marksist felsefeden yapısalcılık ve tarihsellik sorunu üzerinden gelmektedir. “Her şeyi kuşatan bir sözcük kesin sınırlarını yitirir ve yavaş yavaş içi boş bir sese dönüşür. Bir terimin anlama sahip olabilmesi için, belirli koşullarda, nelerin onun dışında kaldığının belirlenmesinin olanaklı olması gerekir. Eğer iktidar Kadiri Mutlak bir tanrı gibi, her zaman ve her yerde olan bir şey ise, ideoloji sözcüğü, herhangi bir şeyi özellikle ayıramaz hale gelir ve sonuçta bize hiçbir bilgi vermeyen bir şeye dönüşür tıpkı, ne türden olursa olsun her insan davranışının bir sevecenlik örneği sayılması durumunda sevecenlik sözcüğünün içi boş bir belirtece dönüşecek olması gibi.” (Eagleton, 2020: 27). Marksist çatışmacı kuramda, iktidar analizini mekân fark etmeksizin inceleyen Foucault, iktidarın etkinliğini sadece toplumsal kategori konularında gözüken ideoloji yerine söylemi analiz olarak belirlemiştir. “Marksizmin odaklandığı iktisadi modele göre iktidar, sınıf tahakkümüne ve ekonominin buyruklarına tabi kılınmakla ilgilidir. Hukuki model ise iktidarı hukuk, yasa, ahlaki hak ve siyasal hükümranlık çerçevesinde çözümler. Postyapısalcı

yaklaşımın temsilcisi Foucault ise her iki yaklaşımı da reddederek iktidarın yalnızca fiziksel, ekonomik güç ya da yasal temsil yoluyla değil; bilimin, normların, siyasal teknolojilerin hegemonyası ve de beden ve ruhun şekillendirilmesiyle işlediğini belirtir” (Best ve Kellner, 1998: 70). Marksist kuramda özne ve iktidar arasındaki etkileşim bireyden iktidara doğru gösterilen doğrusal bir yol olmayıp, hegelyen sistemde özü itibarıyla diyalektik/çatışmacı temelde doğrusal ziyade kendi dönen, kıvranan iktidar ile özne çatışması bulunur ve iktidarın özne etkileşimi kendine dönüklü bir yapıda olup özne, öteki öznelerle birlikte ideolojik durumuna göre iktidarla çatışır. “Özne kategorisi, her tür ideolojinin kurucusudur. İdeolojinin işleyişi de ancak bu ikili kuruluş içinde bulunabilir, çünkü ideoloji, bu işleyişin maddi varoluş biçimlerinden başka bir şey değildir. İnsan doğası gereği ideolojik bir hayvandır. Her tür ideoloji, özne kategorisinin işleyişi sayesinde, somut bireyleri somut özneler halinde olarak çağırır. İdeoloji öyle eyler veya işler ki, bireylerin içinden özneleri toplar, bireyleri öznelere dönüştürür ve bunu da çağırma yoluyla gerçekleştirir.” (Althusser, 2014:78).

5. Max Weber’in Otorite Tipleri

Otorite, iktidarın temsilini belirli mekânsal koşullarda, toplumsal ilişkilerde ve kurumların şekillenmesinde göstermesinde temel bir tözdür. Bu yönüyle doğrudan otorite hakkında bir değerlendirilmenin yapılması iktidarın dayanaklarına ve yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkiye ilişkin kökeni açıklamaktadır. Bu nedenle, her dönem güncelliğini koruyan iktidar kavramının ideolojik yönünün çözümlenmesi, belirli kategorik otorite tipleri ayırımına göre yapıldığında, olgusal ve kavramsal açıdan iktidarın içeriği ve biçimi çözümlenmektedir. Bu yönüyle Weber’in otorite tipleri, iktidar kavramının batı literatürdeki ayırımı olan potentia (güç) ve potestas(gücün kullanıldığı alan) ayırımının anlaşılmasında yardımcı olmaktadır Hangi toplumsal ve siyasal sistem açısından değerlendirilse değerlendirilsin, farklı biçim ve derecelerde olsun iktidarın belirli gücün üzerine kurulduğu görülmektedir. “Max Weber, gerçek dünyada herhangi bir spesifik otorite biçiminin, tümünün birleşimini kapsadığının farkındaydı. Üç otorite biçimi koşul yapılar olarak sunulmasına karşın gerçek dünyada onlar arasında sürekli gerilim ve bazen de çatışma vardır.”(Ritzer ve Stepnisky, 2018:250). İktidarı oluşturan gücün toplumsal yapıdaki karşılığı ile sosyo-kültürel alanda kendi otorite pratikleri, kontrol mekanizmaları ve baskı dinamikleri yaratılmakta ve sürdürülmektedir. Yöneten ve yönetilen ayırımının olduğu toplumsal ilişkilerin oluştuğu yapının içerisinde, otorite biçimlerine yaslanan kesimler bir anlamda kendi iktidarını şekillendirmekte olmaktadır. Otorite biçimlerine denk düşen iktidar talebinin oluşmasında iktidarın gücünü simgeleyen ve temsil eden kesimler Mardin’in merkez-çevre teorisinden bakıldığında, kontrol mekanizmasının varlığını oluşturmaktadırlar “Modernitenin esas toplumsal ve kültürel kurucuları olarak gözüktükleri sosyolojik, tarihsel ve iktisadi bir bağlam oluşturmaktı. Diğer bir deyişle, Weber’e göre modernitenin tarihsel oluşumu, toplumsal-iktisadi düzeyde kapitalizmle, kültürel düzeyde rasyonalizmle tamamlanmıştır” (Çiğdem 1997: 126).

Tüm iktidar tanımları içinde Max “Weber’in “The Distribution of Power within the Political Community: Class, Status, Party” adlı makalesinde yaptığı tanımın iktidar açıklamaları önemli bir yer tutmaktadır. Weber, iktidarı tabakalaşmanın temel kavramı olarak görüyordu ve “sınıf, “statü ile parti üçlemesi temel olarak iktidar olgusunu üç temel boyutunun açıklamasını sunmaktadır. “Kabaca açıklarsak sınıflar, ekonomik iktidarın bölüşümünün (Weber’in terimiyle, piyasa ilişkilerinin) sonucu; statü, normatif bakımdan tanımlanmış bir çeşit toplumsal iktidar; partiler ise, siyasal alanda aktif bir şekilde çeşitli hedeflerin peşinde olan gruplardı. Weber’e göre, iktidar genel anlamda, kişilerin ya da grupların, başkaları karşı çıktığında bile kendi istedikleri şeyleri gerçekleştirebilecek olmalarıdır. İktidar toplumsal bir ilişkidir dolayısıyla Weber, iktidarın farklılaşmış biçimde bölüşümünün, yaşam şanslarının da farklılaşmış biçimde bölüşüldüğü bir duruma yol açtığını; yani, iktisadi, toplumsal ve siyasal kaynakları elde etme becerisinin eşit olmayan bir şekilde bölüştürüldüğünü öngörmektedir” (Marshall, 2005: 328).

Bir egemenlik kümesinin siyasal bir kümeye dönüşebilmesi, kendi varlığının ve koyduğu kuralların geçerliliğinin coğrafya yönünden belirlenebilir bir bölge içinde fiziksel baskının sürekli olarak uygulanması yoluyla güvence altına alınmasıyla olur. Tüm siyasal kümeler gibi, devlet de meşru şiddet hakkının tek kaynağı olarak insanın insan üzerindeki egemenliği ilişkisinden ibarettir. Devletin varlığından söz edebilmek için egemen olanlar tarafından öne sürülen otoriteye egemen olmayanların itaat etmeleri gerekir (Gülmez, 1975: 57). Bir siyasetin ekonomisi, ekonominin de bir siyaseti vardır. İki terim arasındaki zıtlık, kuvvet yönteminin ekonomik davranıştan ayrıldığı ve aynı zamanda ekonomik davranışa özgü akılcılığın, araçların kıtlığına ve akılcı seçimine mal edildiği ölçüde kavramsal olarak kesin hale gelir. Weber’de de siyaset bu bağlamda anlamını bulur ve insanın insana egemenliğini içeren davranışların bütünü olarak tanımlanır (Aron, 2006:508-509). Modern-ussal düzenlemede endüstriyel aşamaya geçen toplumlar, bürokratik kontrol ve gözetleme mekanizmalarının belirlediği standartlaşmayı kurumsallaştırmışlar, bireyin toplumsal kurumlara teslim olduğu ve temsiliyetin yönetsel örgütlere geçtiği durumun oluşması ile Weberci bir terminoloji demir kafes terimi ortaya çıkmıştır. Devlet, yönetsel örgütlerin içindeki kurumsal boyutunu bürokratik yasal-rasyonel boyuta göre konumlarken, toplumsal bütünü düzenleyen devletin oluşumu farklı kurumları bünyesinde yöneten meta-örgüt olarak öne çıkmaktadır. Weber’in yaklaşımını benimseyen çağdaş kuramcılara göre, tahakküm ve güç ilişkisinde potansiyel olarak toplumsal alandaki otorite ilişkilerinin devletin yönetimine yansımalarının sonucunda devlet, iktidarın yoğunlaştığı ve gücünü temsil eden bürokrasi ve siyasal seçkinler ile mevcut iktidarın toplumsal yaşamdaki otoritesini yansıtır. Çabasını devletin tarihsel yapısının irdelenmesinden çok siyaset olgusunun genel olarak anlaşılmasına yönelten Weber, tüm siyasal egemenliklerin temelinde emretme ve itaat etme ilişkisinin varlığından söz ederek itaat edenlerin neden ve hangi koşullarda itaat ettiklerini sorgulamaktadır. Ona göre bütün siyaset bir iktidar mücadelesinden ibarettir (Giddens, 1999: 33).

Tablo 1. Max Weber’in Otorite Tipleri

Tip	İşleyiş	Örnek
Geleneksel	Gelenek ve Alışkanlıklar	Monarşi
Karizmatik	Lidere Kayıtsızlık Bağlılık	Lider-Devrimci Lider
Yasal-Rasyonel	Kurallar ve Prosedürler	Bürokrasi ve Modern Devlet

İktidar (Macht), bir toplumsal ilişki içinde, neye dayalı olursa olsun, kendi istencini, dirençleri bile aşıp yerine getirebilme olasılığını anlatır (Weber, 1995: 92). İktidar olgusunun ontolojik gerçekliğinin sosyal bilim odağında tartışılmasında, toplumsal ilişkiler ve kavramsallaştırma gereklidir. İktidar egemenlik sahasını, mekansal sınırlarını belirleyen ulus bütünlüğünü ve temsil oluşturmasını Devlet aracılığıyla bağdaştırır. “Karizmatik lider, başka otorite biçimlerine sürekli bir tehdittir. Karizmatik lider iktidar olduğunda, diğer iki biçim tarafından kendisine karşı yöneltilen tehdidi dikkate alması gerekir. Rasyonel-yasal otoritenin sürekli bir gelişimi yoluyla üretilen çatışma ve başka biçimlerin devam eden varlığına karşı yöneltiltiği tehdit var olmaktadır.”(Ritzer ve Stepnisky, 2018:250).

Weber, otorite türlerini, her birinin meşruluk tezini ifade biçimine göre sınıflandırmaktadır. Buna göre meşru otoritenin üç saf türü vardır: rasyonel, geleneksel ve karizmatik. Bu otorite türlerinden her biri, Weber’e göre belli şartlar altında hüküm sürme eğilimi gösteren, iktidar ilişkileri ve idare biçimleriyle bağlantılı olan ve bu ilişkileri ve biçimleri açıklayıcı alenen söylenmiş itaat nedenlerinin veya “gerekçeleri”nin tiplerini temsil eder (Lukes, 2006: 932-933). Weber’e göre otoriteyi oluşturan egemenlik kavramının kaynağında üç ayrı rasyonelleşme süreci yer almaktadır. Weber çalışmasında basit geleneksel toplumdaki iktidar sistemlerini, bürokratik sanayi toplumlarındaki iktidar sistemleriyle karşılaştırarak toplumunun dönüşümünün nasıl olduğunu araştırmıştır. Weber, çalışmasında meşruluğun geleneksel, hukuki(yasal-ussal) ve karizmatik olmak üzere üç kaynağının olduğunu ileri sürmüştür (Gökçe, 2022: 23).

6. Otorite Tiplerinin Açıklanması ve Şerif Mardin'in Merkez-Çevre Teorisi

Modernleşme arayışında ön plana çıkan Batılılaşmanın seküler birey oluşumu ve devlet anlayışında laik bir tutumun belirlenmesi sonucunda iki kesim sivil toplumu yansıtmaktadır. Ancak bu sivil toplum Batıdaki gibi oluşan sivil toplum değildir, İTC ve Kemalist kadroların oluşması ile birlikte modernlik-batıcılık ideolojisine karşı bu kesimler, Liberal-tutucu İslamcı geleneksel, eşraf ve esnaf ve kentselleşme ile birlikte kültürel şok yaşayan taşralılardan oluşmaktadır.

6.1. Merkez

Batılılaşmacı siyasal akımına yönelerek modernleşmeyi savunan bürokrasi, sosyo-kültürel açıdan kurucu bir yönde gelişim izlemektedir. Solidarist-Korporatizmi savunmaktadır, bu yönüyle ekonomiyi düzenleyici özel sermayeye izin veren, özel sektörün yatırım ve teşvik yapamayacağı alanlarda devletin ekonomiye müdahil olmasını savunan ve ekonomideki devlet müdahalelerinin toplumdaki sınıflar arasında uzlaşmayı ve dayanışmayı önceleyen sosyo-ekonomik görüşü savunmaktadır. Planlamacı Ekonomi-Kısmen Keynesçi bir yönde sanayileşme ile refah devleti yönünün oluşmasını istemektedir. Askeri-sivil bürokratik oluşumu ile kamu ve kurum işleyişinin devletin ideolojik düşüncesini savunan ve ilerleten Türk modernitesinin devrimlerini savunan kesimdir. Modernite projesini sorgulamazlar, ancak modernliğin temel aşaması olan kapitalizm karşısında solidarist-korporatist politik-ekonomi burada öne çıkmaktadır, ancak en önemli modernlik laik-ulusal karakterli bir ideal tip modelinin oluşmasıdır, bu yönüyle çevre kesiminin karşıtıdır. Geleneksel toplumdaki islamcı-tutucu ideolojinin karşısında ümmet anlayışı yerine birey-yurttaş modelini savunurlar.

Weber'in Otorite Tipinde: Yasal-Rasyonel Tip'e karşılık gelmekte olup, İşleyişi: Kurallar ve Prosedürler, Örnek model: Bürokratik Devlet.

6.2. Çevre

Modern Türkiye Cumhuriyeti içerisinde merkezde konumlanan kesime karşı olarak sağ-merkez ve siyasal islamcı görüşler Yeni-Osmanlılık siyasal akımı ile geriye dönüş modelini, tarihsel yönden Osmanlı döneminin güçlü dönemindeki birlik ve nizam fikriyle savunmuşlardır. Yeni-Osmanlılık, Kemalist-Modern-Batıcılık-Laik model ile işleyen ideolojiye karşıt olarak Cumhuriyetçi dünya anlayışına karşı konumlanmaktadır. Yeni-Osmanlılık, kabilecilik, mezhepçilik, etnikçilik, milliyetçilik (Osmanlılık düzeyinde olan siyasal İslamcılık ve gelenekselci olan Türkçü-İslamcı ülkücü ideolojiye de bunun içindedir) temelinde Osmanlıya geri dönüş modeli anakronik bir şekilde oluşmaktadır. Tıpkı Osmanlılık gibi İslamcılık da bir kurtuluş ideolojisi halinde kullanılmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyetin kurtuluş ideolojisi olamamış bilhassa eleştiriye uğrayan ideoloji olmuştur, ilkin Demokrat Parti, Adalet Partisi ve özellikle MSP, MHP, Refah Partisi gibi parti oluşumları sonrasında tam olarak Mardin'in teorisine göre oluşan gelenekselci-İslamcı kesim "çevre" Kemalist bürokrasi ve laik-modern devlet modeline karşı olarak Neo-İslamcılığı siyasi akım olarak kazandırmışlardır.

Modernliğin ussal-teknik rasyonalitesine yönelik olarak ticari işler, para yönetimi ve piyasacı eşraf ve esnafı temsil etmektedir. Liberalleşmenin sadece ekonomi-politik yönüne vurgu yaparak modernleşmenin ve liberalleşmenin geleneksel toplum yapısına sirayet etmesine karşı olarak dinin kamusal mekandaki varlığını savunmaktadırlar, bu yönüyle geleneksel aile birimi ve varlığını savunmaktadırlar. Vesayetçi sivil-bürokratik kesime karşı, dini-cemaat sistemini savunurlar.

6.3. Çevre İslamcı

İslamcı ve ümmet anlayışını savunan geleneklerini savundukları için milliyetçi-tutucu olan bu kesim milliyet anlayışı ile ümmet anlayışını birlikte alarak dini-ulusal bir üst kimlik içerisindeydiler.

Kısmen batılılaşmaya sosyo-kültürel açıdan şüphe ile bakarlarken sanayileşmenin önemine vurgu yapmaktaydılar, ancak kapitalist bir tercihten yoksun sanayileşmenin gelişimi burada öne çıkmaktaydı. Kentleşmeyi henüz yaşamakta olan yarı-merkez kesimden farklı olarak sanayileşmeye başlayan kentlerde görülmektedir, ek olarak kente olan göç hareketlerinin ilk evresinde kentin çeperlerinde ortaya çıktıklarını ve sonraki evrelerde mahalli duruma evrildikleri görülmektedir. Özellikle sanayileşmenin etkisini gösterdiği Anadolu kentlerinde ortaya çıkan tüccar sınıfının, yaratılan yeni bir burjuvazi modelinin oluşmasına paralel olarak kentsel büyümenin yaşadığı kentler bu yönde çevre kesimini temsil etmektedir. “Muhafazakâr taşra girişimcilerinin ekonomik hayatta varlığının kuvvetlenmesiyle değişen ekonomik güç dinamikleri, siyasi gerilimlere ilişkin bu teşhiste önemli bir rol oynamıştır. Türkiye’nin taşra illerinde Müslüman burjuvazinin gelişimine burjuvazinin oluşumunda dini kimlik, iş adamlarının belli bir kesimiyle iktidar partisi arasında yakın ilişkiler görülmektedir.” (Buğra ve Savaşkan, 2021: 223-247).

Weber’in Otorite Tipinde: Karizmatik Lider, İşleyiş: Geleneksel Alışkanlıklar, Lider-Devrimci Lider Weber’in Otorite Tipinde: Tip Karizmatik Lider, İşleyiş lidere kayıtsız bağlılık, Örnek: Devrimci Lider.

6.4. Merkez-Muhafazakâr

Tutucu çevreden farklı olarak modernitenin kökeni ve gelişimini sorgularlar. Modernleşmenin sonucunda monoton insan tiplerine, makineleştiren modernliğin gelişiminin nihilistik yönüne dikkat çekerler. Pozitivist-materyalist bakış açısını benimsemediklerinden dolayı rasyonelleşen-araçsallaşan topluma şüphe ile bakmaktadırlar. Genel olarak dini bir yönde bakarak tasavvuf, modern öncesi Anadolu kimliğine yöneldiklerinden İslamcı ve milliyetçi olarak gösterilmelerine rağmen, bu kesim ulusallaşma, milliyetçilik ve siyasal akımlardan ziyade moderniteye zaman, geçmiş ve gelenek-ilerleme çatışmasına odaklanırlar. Gelenek ve alışkanlıklar hususunda muhafaza edilen değerleri ilerleme penceresinden odaklanan merkez-muhafazakâr kentleşme ve kentleşme etkinliğini yürütebilmeyi karizmatik bir lidere bağlı olarak gerçekleştirmedikleri Tablo 2’de detaylıca açıklanmıştır.

Weber’in Ototite Tipinde: Kurallar ve Prosedürler-Bürokrasi Modern Devlet Kısmen Geleneksel Yaşamda burada arayıştır, özellikle gelenek-modernlik arasındaki çatışmada kural ve prosedürler konusunda modernliği eleştiren bir yöndedirler.

6.5. Merkez Milliyetçi Yarı-Merkez

Merkezden gelen ilk dönem milliyetçiler daha çok askeri kurumlardan gelen pantrükistlerdir. 1960 sonrasında kır-kent çatışması yaşayan taşralılar ile birlikte İslamcılığın belirlediği Türkçülük ve Türkçülüğün belirlediği İslamcı cenah oluştu. İlk kesim çevreyi temsil eden yönden gelirken, ikinci kesim özünde sağ Kemalist olan Türkçü-İslamcıları göstermektedir. Kemalist milliyetçilik idealist kısmi-halkçılık düşüncesi ile birlikte sınıfsal yapının piyasa tarafından değil devletin müdahalesi düzenlediği bir modelde ve bürokratik sınıfsal yapı ve bürokrasi ile birlikte askeri vesayet sonucunda sol Kemalist bir modelde konumlanmıştır, bu yönüyle merkezi temsil etmektedir. Çevreyi temsil eden kitle ise daha çok batıcılık dinamiğiyle gelişen toplumsal tabakalaşmaya, modern hukukun varlığına ve laik devlet anlayışının toplumsal yaşamın dinsel yaşamın örüntüsünden uzakta olduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle çevrenin sosyo-ekonomik varlığını oluşturan dinamikler, dinsel bir kültürel sermaye ile bağlanan bireyci-ekonomik liberal-girişimci tüccarlar ve toprak ağalarından oluşan bir çizelgeyi göstermektedir. “Kemalist milliyetçilik, burjuvazinin gelişme aşamasında

olduğu ve daha küçük burjuva asker-sivil bürokratların ulus devleti ve ulus algısını biçimlendirdiği bir dönemin milliyetçiliği olarak daha kültüralist temelde ilerici bir yönelim izlerken, burjuvazinin iktidarı tek başına elde ettiği ve bu oranda da mevcut konumunu muhafazaya çekildiği bir dönemin milliyetçiliği olarak Türk milliyetçiliği ise daha reaksiyoner, tutucu ve dinsel bir yöne sapmıştır.” (Haspolat, 2016:53).

Çevrenin merkez karşısından konumlanması ile birlikte 1965 sonrasında ortaya çıkan milliyetçi-geleneksel-İslamcı partilerin ve sivil toplum kuruluş denemelerinin sağ milliyetçilik dahili içinde oluştuğunu görmekteyiz, ancak burada seküler bir yaşam biçimini tercih eden laik devlet anlayışına karşı çıkmayan gelenekselci-sağ partiler ise sağ Kemalist modelde Türkcülük siyasi akımına dahil edilmektedir. Karışık bir şekilde kentleşme ile kentlileşme deneyimini yaşayan milliyetçi kesimin yarı-merkez bir grupta olmasının nedeni, kentlileşme krizini atlatmak amacıyla dernekleşme ve mahalli örgütlenme sayesinde gelenek ve alışkanlıkların belirli anlam ve sembollerini kentsel mekâna taşımaları belirleyici bir faktördür. Bu yönüyle, bir temsil grubu olabilme amacını taşıyan bu kesim, kentleşme unsurunu simbiyotik bir mekânsal ilişki içerisinde yürütmelerini kentleşme kendi alanlarında kentlileşme rolü olarak görmeleri ile yarı-merkez olmalarını desteklemektedir. Bu grupta dahil edilmeleri ile mahalli oluşumlarını kentten ayrı görmeleri ile kentsel deneyim cemiyet olmadan yürütmeleri homojen anlayış içerisine neden olmuştur. Özellikle kırsal alanın ve taşra yaşantısının kültürel değerleri, kent yaşamındaki farklı statü ve kimlikten gelen gruplardan ayrı bir yönde gelişmiştir. Bu yönüyle kültürel değerler ve tutumların diğer kesimler yönünden incelenmesi ile birlikte mevcut kültürel etken, ideolojik bir kutuplaşmaya evrilmiştir.

Tablo 2. Max Weber’in Otorite Tipleri ile Şerif Mardin’in Merkez-Çevre Teorisinin Karşılaştırılması

Kesimler	Tip	İşleyiş	Örnek
	Geleneksel	Gelenek ve Alışkanlıklar	Monarşi
	Karizmatik	Lidere Kayıtsız Bağlılık	Lider-Devrimci Lider
	Yasal-Rasyonel	Kurallar ve Prosedürler	Bürokrasi ve Modern Devlet
Merkez	Yasal Rasyonel	Kurallar ve Prosedürler	Bürokrasi ve Modern Devlet
Çevre	Geleneksel-Karizmatik	Gelenek ve Alışkanlıklar – Lidere Kayıtsız Bağlılık	Lider ve Devrimci Lider
Merkez-Muhafazakâr	Yasal-Rasyonel	Gelenek ve Alışkanlıklar- Kurallar ve Prosedürler	Bürokrasi ve Modern Devlet
Merkez-Yarı Merkez Milliyetçi	Karizmatik-Yasal Rasyonel	Lidere Kayıtsız Bağlılık- Kurallar ve Prosedürler	Lider-Devrimci Lider

7. Tartışma ve Sonuç

Türkiye’de toplumsal kutuplaşmaların ve çatışmaların nedenleri hakkında araştırmalarda bulunan Şerif Mardin’in merkez-çevre teorisinin önemi, modernleşme sürecinin sorunu üzerinden yapılan çalışmalarda etkindir. Bu yönüyle, gelenek-ilerleme çatışmasının modernleşmenin etkisini göstermesi toplumsal bir yönde gerilim yaratmaktadır, batılılaşma akımının etkisinin yeni kurulan Cumhuriyet döneminde etki etmesi sonucunda kurucu kadronun merkez statüsü haline gelerek toplum mühendisliğinde bulunmaları ile oluşan değişimlerin etkisine karşı gelen kesimler ise çevre olarak nitelendirilmektedir. Bu çalışmada, Max Weber’in siyasi-toplumsal bağlamda toplumsal kesimlere geleneksel ve rasyonellik çatışması üzerinden bakılması, Şerif Mardin’in ikili tipolojik ayırımına uygun hale gelmektedir.

Max Weber’de yer alan geleneksel toplum modernleşme süreçlerinde toplumsal yaşamda geleneğe özgü yaşam biçimini takiben üst-alt kademe ilişkisinin oluşması ve rasyonel düzenlenmenin yoksun olduğu görülmektedir. Bu yönüyle Türkiye ölçeğinde Osmanlı İmparatorluğu döneminden yeni kurulan Cumhuriyet ile birlikte Şerif Mardin’in ideal tip kategorisi çevre kesimi olarak

gösterilmektedir. Şerif Mardin'in kullandığı metodoloji, özellikle ilerlemecilik ve batıcılık üzerinden gelişen yeni kadronun karşısında yer alan çevrenin, dinsel ve toplumsal yaşam pratiklerinin çatışmayı nasıl yarattığını açıklama çabası üzerinde yoğunlaşmaktadır. Max Weber'de özellikle geleneksel toplum aşama içerisindeki mevcut konuma uygun kesimlerin, moderniteye yönelik tepkilerinin sonucunda yasallaşan bir rasyonellik karşısında konumlandığı görülmektedir. Sonuç olarak Max Weber ve Şerif Mardin'in yaptığı çalışmalar, modernleşmenin yasal-rasyonel toplum aşamasını takiben karşısında yer alan geleneksel aşamada kalan kesimlerin nasıl bir siyasi-toplumsal kutuplaşma yarattığını belirgin bir şekilde göstermektedir.

Modernleşme sürecinin temel kazanımının kurucu öznesi ile kurulan nesnesi arasındaki ilişki arasındaki süregelen çatışması, gücü elde toplamanın askeri, politik, ekonomik ve bürokratik yönetim erkleri olan merkezleşen iktidarı temsil etmektedir. Max Weber rasyonalitenin kazandırıldığı modernleşme sürecinin her yönüne anlamacı-yorumlamacı metodolojiyi kabul ederek, sosyal gerçeklikteki ideal tiplerin oluşturulmasını toplumsallaşma dinamikleri üzerinden göstermektedir. Şerif Mardin'in çözümlenmesi modernleşme sürecinin pekiştirme-uygulama tekniklerinin toplumsal yaşamın her boyutunda, yeni rol ve modeller etrafında gelişmesinde merkez-çevre kavramsallaştırmasını ön plana çıkarmaktadır. Buna göre, modernleşmenin dört temel düzeneği olan batılılaşma, yaratıcı-yıkım, gelenek-ilerleme diyalektiği ve kentleşme etkisinin oluşmasını takiben, modernleşmenin bu dört uygulama pratiği ve yöntemi merkezi temsil eden güce dayanmaktadır. Temsilin yönetim ve kurumsallaşma hareketliliğinde gelişen etkisi yeni kimlik ve statü durumunu da kazandırmaktadır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren gelişen yenileşme hareketi karşısında konumlanan çevre, Cumhuriyet devrimlerinin uygulanması ile belirgin bir hale geçen merkez, modernleşme sürecinde kamusal mekânda karar verici dini pratiklerin yerine laik yaşam şeklinin kabulü, yerelliğin bürokratik merkeze bağlanması, ulusal kimliğin şekillenmesini takiben çevre kesimini belirgin hale getirmiştir.

Şerif Mardin, Türkiye ölçeğinde gerçekleşme sahasını yaratan modernleşme sürecinde, çevrenin temsili rolü ve gücünün çok partili sistem sonrasında geliştiğini belirtmektedir. Çevre kesiminin kentlere göç etmesi ile birlikte, modernleşme sürecinin statü ve kimlik oluşturma projesinde, çevre islami değerlerin, geleneksel kültürel tutumlarının ve topluluğu yöneten lider kişilerin etkileyici yönlerini beklenti haline getirmiştir. Bu çalışmada, siyasi temsil eyleminin alt yapısını açıklamak amacıyla Weber'in otorite tiplerinin gücü sağlayan ve iktidarı oluşturan yönü, Türk siyasi hayatındaki belirleyici rolleri bakımından etkili olan merkez-çevre teorisi esas alınarak modernleşme incelenmiştir. Bu yönüyle modernleşme sürecindeki problemleri oluşturan faktörlerin geçmişten günümüze kadar gelişen toplumsal çatışmanın yerel ve bölgesel farklılıklarını anlamak, Weber-Mardin sentezine göre üç tipolojik otorite tiplerine göre Batıcılık-İslamcılık ve İlerleme-gelenek ilişkilerinde merkez-çevre teorisinde kesimlerin modernite projesini nasıl ideolojik zeminde gösterdikleri reaksiyona göre belirli ve açık hale gelmektedir.

Merkez-Çevre teorisinde modernleşmeyi kentsel mekândan ve kırsal alandan gelişerek yaşayan kesimleri belirlemede, iki alt tür ayırım yapılmıştır: Merkez-muhafazakâr ve yarı-merkez milliyetçi ayırımıdır. Merkez-muhafazakâr kesime modernleşmenin temel sorunlarını Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki ortaya çıkan makineleşme, tekipleşme ve nihilizm üzerinden gören kentli insanın karakter aşınmasını inceleyen, ancak yeni kurulan ulus modelinin ve laik toplum beklentisine karşı olmadan kentli kimlikte, entelektüel amaçlara sahip oldukları ve modernleşmeyi ilerleme-gelenek çatışması üzerinden algıladıklarından dolayı muhafazakarlardır. Merkez olmalarını belirleyen temel anlayış ise Cumhuriyet anlayışında yer alan, laikliğin öneminin irticai faaliyetleri oluşturan tutucu gelenekselci ve (medeni toplumsallaşma yerine) kapalı cemaat anlayışına kabul eden kesimlere karşı eğitim ve reform anlayışını savunmalarınıdır.

Bu yönüyle tutuculuk, muhafazakarlıktan farklı olarak geleneksel toplum ve yönetim anlayışını savunurken modernliği sadece ekonomik gelişim programı üzerinden görmektedir. Oysa muhafazakâr kesimde görülen durum, ilerleme-gelenek arasındaki ilişkide temel sorunları

modernleşmenin temel boyutları üzerinden eleştiri boyutunda ortaya çıkmaktadır. Yarı-merkez ayrımı yapılmasının temel sebebi, çevrenin kabul ettiği ağırlıklı olarak ortaya çıkan İslamcı akımın yanında, Cumhuriyetin ulus kimliğini savunan milliyetçiliğin sağ Kemalist versiyondan olmalarıdır, yarı-merkez ayrımı henüz kentlileşen kesimin, cumhuriyet ulusal kimliğini savunurlarken aynı zamanda geleneksel toplum örf ve adetleri ile yönelim sağlamaları dikkat çekmektedir. Yarı-merkez milliyetçi kesim, ulusal kimliği kabulünü uygularken laik toplumsal yaşamın değil, laik-bürokratik kurumsallaşmanın önemine vurgu yapmaları ile Osmanlı-Cumhuriyet bağlantısını tarih-üstü yücelik atfetmeleri ve Fatih ile Atatürk bağintısında bulunmaları, onları yarı-merkez bir kavramsallaştırmaya götürmektedir. Bu çalışmada üç otorite tiplerinde yer alan iki belirleyici kategori, yönetim ve toplumsal yaşayış beklentisinin oluşturduğu talep edilmesi Mardin'in merkez-çevre teorisine kazandırılmış, merkez-çevre teorisine ek olarak iki temsil grubu ilave edilmiştir. Modernleşme sürecini oluşturan temel bölümlenme ile birlikte, Türkiye'deki toplumsal yaşamdaki grup ve kesimlerin beledikleri sosyo-kültürel rolü ve siyasi-sosyal yönetim anlayış modeli toplumsallaşma sorunlarını, kentlileşme krizini ve sanat-edebiyattaki kültürel hegemonyanın oluşumunu göstermektedir.

Kaynaklar

- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Çev. Alp Tümertekin). İthaki Yayınları.
- Aron, R. (2006). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*. (Çev. Korkmaz Alemdar). Bilgi Yayınevi.
- Aybek, Ş. (2013). *Siyaset felsefesine giriş*. Maya Akademi.
- Bars, M. E. (2020). Max Weber'in otorite tanımı çerçevesinde Türk destan kahramanlarına farklı bir bakış denemesi: Oğuz Kağan örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(22), 251-266. <https://doi.org/10.38155/ksbd.695416>
- Bayram, A. K. (2003). İktidar çözümlerinde bir mihenk: Michel Foucault. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* (2), 33-46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29113/311464>
- Bert, J. F. (2018). *Foucault* (Çev. Emrullah Ataseven). Sel Yayınları.
- Best, S. ve D. Kellner (1998). *Postmodern teori* (Çev. Mehmet Küçük). Ayrıntı Yayınları.
- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2021). *Türkiye'de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası*. İletişim Yayınları.
- Çakır, H. ve Şahin, B. (2015). Max Weber'de Doğu algısı ve Türkiye özelinde tartışmalar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 18-45. <https://doi.org/10.18490/sad.78587>
- Çiğdem, A. (1997). *Bir imkan olarak modernite: Weber ve Habermas*. İletişim Yayınları.
- Eagleton, T. (2020). *İdeoloji*. (Çev. Muttalip Özcan). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin siyasi işlevi*. (Çev. I. Ergüden). Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (1999). *Max Weber düşüncesinde siyaset ve sosyoloji*. (Çev. A. Çiğdem). Vadi Yayınları.
- Gökçe, A. F. (2022). *Siyaset bilimi kavram ve tanımlar*. Nobel Yayınları.
- Gülmez, M. (1975). Weber ve ideal tip bürokrasi anlayışı. *Amme İdaresi Dergisi*, 8(1), 47-75. https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/documents/article/1/8/1/4_gulmez.pdf
- Haspolat, E. (2016). Türkiye'de 1980 öncesi siyasal akımlar. E. Haspolat ve D. Yıldırım (Ed.), *Türkiye'de yeni siyasal akımlar: 1980 sonrası içinde* (s. 15-84). Siyasal Kitabevi.
- Lukes, S. ve Tekay, S. (2006). İktidar ve otorite. T. Bottomore ve R. Nisbet (Ed.), *Sosyolojik çözümlenmenin kısa tarihi-II*. (Çev. Sabri Tekay). Kırmızı Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Türkiye'de toplum ve siyaset makaleler* (Der. M. Türköne ve T. Önder). İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Okumuş, E. (2018). Şerif Mardin'de İslam din sosyolojisi Bir giriş denemesi. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 8(2), 145-174. <https://doi.org/10.31679/adamakademi.429175>
- Özdemir, G. (2014). Weberyen anlamda Türklerde otorite ve meşruiyet ilişkisi (15. yüzyıl Osmanlı Dönemine kadar). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(2), 69-90. <https://tinyurl.com/26ddjjjy>
- Peterson, J. (2023). *Düzenin ötesinde: Hayat için 12 kural daha*. (Çev. P. Savaş). Butik Yayıncılık.

- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2018). *Klasik sosyoloji kuramları* (Çev. H. Hülür). De Ki Basım Yayın.
- Tuncel, G. ve Gündoğmuş, B. (2012). Türkiye siyasetinde merkez-çevrenin dönüşümü ve geleneksel merkezin konumlanma sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 137-158. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/28315/300899>
- Tunç, A., Kurtağzı, T. ve Ekici, S. (2021). John Locke'un mülkiyet kavramına yönelik bir değerlendirme. *Troy Academy*, 6(2), 503-520. <https://doi.org/10.31454/troyacademy.884858>
- Turhan, R. (2015). Türkiye'de Cumhuriyetin erken döneminde Max Weber etkisi ve bu etkiyi anlamak. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(29), 259-291. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/561/5563>
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı*. (Çev. Ö. Ozankaya). İmge Kitabevi.

Savunma Harcamaları ve Kurumsal Kalitenin Gelir Eşitsizliğine Etkisi: Türkiye’den Yeni Kanıtlar

The Effect of Defense Spending and Institutional Quality on Income Inequality: Fresh Evidence from Türkiye

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1615428>

Burhan DURGUN*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:

Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:

07.01.2025

Kabul Tarihi:

21.02.2025

© 2025 İKTİSAD

Tüm hakları
saklıdır.

Eşitsizliğe etki eden faktörlerden biri olduğu ileri sürülen savunma harcamaları, ilgili literatürde kısıtlı bir alan kaplamaktadır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafyadan kaynaklı olarak karşı karşıya kaldığı güvenlik risklerini azaltmak için savunma harcaması yapmak zorunda olması ve ülke içinde artan gelir eşitsizliği nedeniyle savunma harcamaları ve eşitsizlik bağının anlaşılması önem arz etmektedir. Bu çalışmada, 1988-2023 döneminde Türkiye’de savunma harcamaları, sefalet endeksi, büyüme ve kurumsal kalitenin gelir eşitsizliğine etkisi araştırılmıştır. RALS-ADL eşbütünleşme yönteminin kullanıldığı çalışmada uzun dönem ilişkisi doğrulanmıştır. Uzun dönem esneklikleri, büyüme ile eşitsizlik arasında düz U şekilli bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca sefalet endeksi ve savunma harcamalarının eşitsizliği arttırdığı ve kurumsal kalitenin etkisinin anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Düz U şekilli ilişkinin varlığı büyümenin uzun vadede eşitsizlik yaratacağını ifade etmektedir. Buna ek olarak eşitsizliğin artan savunma harcamaları ve yüksek enflasyonist süreçle daha da derinleşebileceği öngörülmektedir. Kurumsal kalite düzeyinin eşitleyici etkiden uzak olması da yine Türkiye açısından olumsuz bir tablo ortaya koymaktadır. Düşük gelirli kesime yönelik sosyal koruma harcamalarının artırılmasının yanında, savunma harcamalarında etkinliğin sağlanması ve makroekonomik politikaların piyasalar üzerinde enflasyonist baskı yaratmayacak şekilde tasarlanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Savunma harcamaları, gelir eşitsizliği, sefalet endeksi, kurumsal kalite.

Abstract

Defense spending, which is purported to be a contributing factor to inequality, has received scant attention in the extant literature. Given Türkiye's imperative to allocate resources to defense in order to address security concerns arising from its geographical context, and concurrently, the necessity to curtail income inequality within the nation, a comprehensive understanding of the defense spending and inequality nexus is imperative. This study investigates the effects of defence spending, misery index, growth and institutional quality on income inequality in Türkiye for the period 1988-2023. Using the RALS-ADL cointegration method, the long-run relationship was confirmed. The long-run elasticities indicate a U-shaped relationship between growth and inequality. In addition, misery index and defense spending are found to increase inequality and the effect of institutional quality is insignificant. The existence of a U-shaped relationship implies that growth will increase inequality in the long run. This phenomenon is further exacerbated by an increase in defense spending and a high inflation rate. The fact that the level of institutional quality is far from having an equalizing effect also presents a negative scenario for Türkiye. To mitigate these challenges, it is imperative to enhance social protection expenditures for low-income groups, ensure the efficiency of defense spending, and devise macroeconomic policies that do not engender inflationary pressures in markets.

Keywords: Defense spending, income inequality, misery index, institutional quality.

Article Info

Paper Type:

Research Paper

Received:

07.01.2025

Accepted:

21.02.2025

© 2025 JEBUPOR

All rights
reserved.

Atf/ to Cite (APA): Durgun. B. (2025). Savunma harcamaları ve kurumsal kalitenin gelir eşitsizliğine etkisi: Türkiye’den yeni kanıtlar. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 234-256. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1615428>

Extended Abstract

Introduction:

Income inequality, which refers to the unequal distribution of produced income among all citizens, has become a significant issue not only at the national level but also on a global scale. Income inequality, which contributes to both economic and social problems, can be addressed more effectively by identifying its determinants. Defense spending, which are suggested as one of the factors influencing inequality, occupy a limited space in the relevant literature. For Türkiye, a country that emerged through wars of independence and faces security risks due to its geopolitical location, understanding the relationship between defense spending and inequality is crucial, especially given the high levels of inequality within the country. In this context, this study aims to contribute by examining the impact of defense spending, the misery index, economic growth, and institutional quality on income inequality in Türkiye during the period 1988-2023.

Literature Review:

Kuznets' (1955) seminal work introduced the concept of the "Kuznets curve," which posits that income inequality increases in the early stages of economic expansion and decreases in later stages. However, the literature presents divergent views on the effects of income inequality on economic growth. While some studies argue that inequality negatively impacts growth (Alesina and Rodrik, 1994; Perotti, 1996), others suggest a positive (Forbes, 2000) or complex relationship (Barro, 2000). Additionally, non-linear relationships have been explored, with inverted U, U-shaped, and S-shaped curves identified (Paukert, 1973; Yang and Greaney, 2017). Unemployment and inflation negatively affect economic welfare, exacerbating inequality. The misery index (Okun index), which combines these two variables, measures economic dissatisfaction and is considered a significant indicator for policymakers (Grabia, 2011). Inflation reduces the purchasing power of fixed-income earners while enabling high-income individuals to preserve and increase their wealth (Özer, 2019), thereby widening income inequality to the detriment of lower-income groups. The relationship between defense spending and income inequality is contentious. Some studies argue that defense spending increase inequality (Abell, 1994; Elveren, 2012), while others suggest they reduce it (Ali, 2012) or have a neutral effect (Wolde-Rufael, 2016a). Studies focusing on Türkiye indicate that defense spending increases income inequality (Elveren, 2012; Taş et al., 2013). Institutions are recognized as a critical factor influencing economic performance, though their effects vary depending on a country's development level and institutional structure (Hall and Jones, 1999; Acemoglu et al., 2001). Higher institutional quality is associated with reduced income inequality, though this relationship is not linear (Zhuang et al., 2010; Asamoah, 2021). In conclusion, this study investigates the complex relationships between income inequality, economic growth, defense spending, and institutional quality, aiming to address gaps in the literature.

Methodology:

This study utilizes data from Türkiye for the period 1988–2023. Indicators such as income inequality, defense spending, the misery index (a combination of inflation and unemployment rates), economic growth, and institutional quality (measured by the accountability index) are analyzed. Data were obtained from international sources such as the World Bank, SIPRI, and V-Dem. The analysis employs the RALS-ADL and Bayer-Hanck cointegration methods to examine long-term relationships among the variables. Furthermore, time-series methodologies, including stationarity tests, robustness check, and error correction model, are employed to ensure the reliability of the analysis.

Results and Conclusions:

The study's findings reveal a U-shaped relationship between economic growth and income inequality. This indicates that while growth initially reduces inequality, beyond a certain income threshold, it begins to exacerbate inequality. Defense spending and the misery index are found to have inequality-increasing effects. Institutional quality, however, does not show a significant impact on income inequality. These results suggest that increased defense spending in Türkiye deepens inequality, and economic instability accelerates this process. These results highlight significant risks to Türkiye's economic and social stability. To mitigate these risks, it is recommended to enhance the efficiency of defense spending, expand social protection expenditures for low-income groups, and implement macroeconomic policies that reduce inflationary pressures. Furthermore, improving institutional quality and strengthening accountability could serve as crucial steps in addressing inequality.

1. Giriş

Son yıllarda gelir eşitsizliği konusuna bilim insanları ve politika yapımcıların ilgisi giderek artmaktadır (Galbraith, 2012; Piketty, 2014; Papadopoulos, 2019). Ayrıca Birleşmiş Milletler (BM), Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde de (SKH.10 - Eşitsizliklerin Azaltılması) eşitsizliklerin azaltılması konusuna özel ilgi göstermektedir (UN, 2024). Gelir eşitsizliği sorununun giderek derinleştiği günümüzde bu sorunu kontrol altına alabilmek için eşitsizliğe etki eden faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu eğilime yol açan faktörleri tam olarak saptamak zor olmakla birlikte kişi başına düşen gelirin büyümesi, eğitim, ticaret, teknolojik ilerleme, kurumlar vb. bazı önemli makroekonomik değişkenlerin gelir eşitsizliğindeki eğilimlerin başlıca belirleyicileri arasında olduğu ileri sürülmektedir (Wolde-Rufael, 2016a: 572-573). Gelir eşitsizliğini sadece gelirin paylaşılması gibi düşünmemek gerekmektedir. Eşitsizliğin sosyo-ekonomik birçok sorunu beraberinde getirdiği düşünüldüğünde eşitsizliği ortaya çıkaran ve artıran faktörlerin önemi ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik istikrarsızlıkların yanında politik istikrarsızlıkların da gelir eşitsizliğini etkilemesi muhtemeldir. Günümüzde ülkelerin içinde ve ülkeler arasında artan eşitsizlik ve dünya genelinde silahlanmaya ayrılan kaynakların önemli miktarda olması, birbiriyle bağlantılı iki ciddi sorundur (Elveren, 2012: 289). Devletlerin temel hedeflerinden biri, vatandaşların sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirmek için gelirlerini halka yeniden dağıtmaktır. Devlet, vatandaşlarının yaşam standardını iyileştirmek ve gelir eşitsizliğini azaltmak için sosyal harcamalar yapmak zorundadır. Bu harcamalar da bütçe aracılığıyla yapılmaktadır. Bu nedenle, daha yüksek savunma harcamaları, gelir eşitsizliğini azaltmaya katkıda bulunan eğitim, sağlık ve diğer sosyal transferler için daha az fon ayrılmasıyla sonuçlanmaktadır (Günlük-Senesen, 2002; Elveren, 2012). Savunma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değiştiği ileri sürülebilmektedir. Ancak bu iki değişken arasındaki ilişki bir ülkenin tarihi, kültürel, ekonomik, politik ve kurumsal yapısına bağlı olmaktadır (Raza vd., 2017: 1036). Kuruluşunu girmiş olduğu bağımsızlık savaşlarıyla kazanan Türkiye, jeopolitik konumu ve sınırlarında yaşanan gelişmelerden dolayı savunma için harcama yapmak zorunda kalmaktadır.

Gelir eşitsizliğinin belirleyicilerinin araştırıldığı bu çalışmada, Türkiye'nin 1988-2023 döneminde başta savunma harcamaları olmak üzere sefalet endeksi, büyüme ve kurumsal kalite göstergelerine odaklanılmıştır. Çalışma, birkaç yönüyle önceki çalışmalardan ayrılmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde Türkiye'de gelir eşitsizliği ile savunma harcamaları ilişkisini inceleyen çok sınırlı sayıda çalışma bulunduğu ve bu çalışmaların da güncel sayılamayacak çalışmalar olduğu görülmüştür. Mevcut çalışma öncelikle alana güncel bir katkı sunmaktadır. Türkiye'ye özgü çalışmalarda da Gini katsayısı yerine Theil endeksinin kullanıldığı görülmektedir. Gelir eşitsizliği çalışmalarında, eşitsizliğin göstergesi olarak Gini katsayısının kullanımı daha yaygındır. Ayrıca çalışmanın ampirik modeline sefalet endeksi ve kurumsal kalite gibi değişkenlerin eklenmesi konunun daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmasına imkan sağlamaktadır. Modelin analizinde yine güncel bir ekonometrik yöntem olan kalıntılar genişletilmiş eşbütünleşme yaklaşımı benimsenmiştir.

Çalışmanın izleyen bölümlerinde konunun teorik çerçevesi oluşturulmuş ve konuyla ilgili yapılmış önceki çalışmaların özeti derlenmiştir. Ampirik kısımda ise kullanılan veri ve yöntemlerden bahsedilmiştir. Daha sonra analiz bulguları değerlendirilip gelir eşitsizliğinin kontrol altına alınmasına yönelik politika önermeleri yapılmıştır.

2. Teorik Çerçeve ve Ampirik Literatür

Gelir eşitsizliği ile temel makro ekonomik değişkenlerden biri olan büyüme ile arasındaki ilişkiyi inceleyen Kuznets'in (1955) öncü çalışmasını takip eden araştırmacılar hem ülke içindeki hem de küresel eşitsizliğin kökenine inmeyi ve dinamiklerini ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Kuznets, ekonomik genişlemenin ilk aşamalarında gelir eşitsizliğinin artacağını, ilerleyen aşamalarda ise eşitsizliğin azalacağını belirtmiştir. Bu olguyu gelişmenin ilk safhalarında yüksek gelir grubunun

tasarruf yapabildiği ve bu tasarrufları yatırımlara dönüştürüp gelirlerini büyüttüklerini; ilerleyen safhalarda sermayenin bollaşmasıyla düşük gelir gruplarının da tasarruflarını arttırabileceğiyle açıklamaktadır. Ayrıca ekonominin yapısal dönüşümü de bu ilişkinin bir başka açıklaması olmaktadır. Düşük kâr oranının olduğu tarım sektörünün payının azalıp sanayi sektörünün payının artması ve yine kırsaldan kente geçiş süreçleri de bu ilişkiyi açıklamaktadır. Ters U şekilli bu ilişki Kuznets eğrisi olarak nitelendirilmektedir. Eşitsizliğin etkinlik kaybından dolayı ekonomiler üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Gelir eşitsizliği aşırı yüksek olduğunda toplumda hoşnutsuzluk artmakta, toplumsal ve siyasal huzursuzluk tehdidi ortaya çıkmaktadır (Barro, 2000). Gelir eşitsizliğinin küresel ölçekte yüksek düzeyde olması ve giderek artması konunun gündemde olmasını böylece önemli sayıda çalışmaya konu olmasını sağlamıştır. Gelir eşitsizliğini ekonomik büyümeyle ilişkilendiren çalışmalar bu konuda başı çekmektedir.

Gelir eşitsizliği ile büyüme arasındaki ilişkiye dair ampirik bulgular oldukça tartışmalıdır. Bu bulgular genel olarak dört kategoriye ayrılabilir: olumsuz etki, olumlu etki, iki farklı etkinin de doğrulandığı karışık etkiler ve nötral etki şeklindedir (Mdingi ve Ho, 2021: 5). Alesina ve Rodrik (1994), Persson ve Tabellini (1994) ve Perotti (1996) tarafından yapılan erken ampirik çalışmaların bulguları, gelir eşitsizliği ile büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu yönündedir. Benzer şekilde, bu olumsuz ilişki daha sonra Panizza (2002), Wan vd. (2006), Braun vd. (2019), Royuela vd. (2019) ve Breunig ve Majeed (2020) tarafından yapılan çalışmalar tarafından da desteklenmiştir.

Partridge (1997), Forbes (2000), Rangel vd. (2002), Shahbaz (2010), Majeed (2016), Scholl ve Klasen (2019) yaptığı çalışmalarda eşitsizlik ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulmuştur. Ayrıca, Barro (2000), Fawaz vd. (2014), Brueckner ve Lederman (2018) ise bu ilişkinin yüksek gelirli ülkelerde pozitif, düşük gelirli ülkelerde ise negatif olduğuna dair karışık bulgular ortaya koymuştur. Niyimbanira (2017) ve Benos ve Karagiannis (2018) çalışmalarında eşitsizlik ile büyüme arasında bir ilişki bulamamıştır.

Gelir eşitsizliği ile büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişki tespit eden çalışmalar da konu üzerinde bir konsensüsün sağlanmadığını göstermektedir. Paukert (1973), Ahluwalia (1976), Papanek ve Kyn (1986), Galbraith ve Kum (2003), Desbordes ve Verardi (2012), Topuz ve Dağdemir (2016), Balcılar vd. (2021) ters U şekilli bir ilişkiyi doğrularken Ram (1991), Dişbudak ve Süslü (2009), Huang vd. (2012), Çakmak ve Tosun (2017), Oczki vd. (2017), Ak ve Altıntaş (2016) ve Göcen (2021) düz U şekilli bir ilişkiyi doğrulamıştır. Deininger ve Squire (1998) hem düz U hem de ters U şekilli ilişki tespit etmiştir. Yang ve Greaney (2017) ise S şekilli bir ilişki bulmuştur. 1960-2019 dönemi özelinde BRICS ülkelerini ayrı ayrı ele alan Acheampong vd.'nin (2023) kantil regresyon (QR) ve kantil-kantil regresyon (QQR) yaklaşımlarıyla inceledikleri çalışma, ekonomik büyümenin gelir eşitsizliğini Brezilya'da azalttığını, Rusya, Çin ve Güney Afrika'da arttırdığını ve Hindistan'da düşük gelir durumunda azaltıp yüksek gelir durumunda arttırdığını ortaya koymuştur.

Çalışmalara sıkça konu olan Kuznets hipotezi bazı açılardan eleştirilmektedir. Piketty (2014), Kuznets eğrisinin şeklinin toplumsal hareketlilikten ziyade analizin yapıldığı dönemde yaşanan dünya savaşları ve siyasi ve ekonomik şoklardan kaynaklandığını iddia etmektedir. Milanovic (2018) de ters U şekilli ilişkinin 1980'li yıllara kadar geçerli olduğunu ve ikinci bir teknolojik şokun yeni bir Kuznets dalgası yarattığını ileri sürmektedir. 2000'li yıllarda gerçekleşen ekonomik, finansal ve sağlıkla ilgili krizler, politik istikrarsızlıklar, savaşlar, göç hareketleri, teknolojik şoklar ve enerji dönüşümleri gibi birçok etken yeni Kuznets dalgaları oluşturabilmektedir.

Gelir eşitsizliğini derinleştirebilecek temel faktörler arasında ekonomideki istikrarsızlıklar ön plana çıkmaktadır. İşsizlik ve enflasyon bir ekonomideki en istenmeyen olgular arasında sayılmaktadır. İşsizlik ve enflasyon oranı ne kadar yüksekse ortalama bir vatandaşın ekonomik durumu o kadar kötüleşmektedir. Yüksek işsizlik durumunda sadece iş bulmak daha zorlaşmaz, aynı zamanda daha düşük ortalama ücret de beklenmelidir. Yüksek enflasyon, nominal gelirin satın alma gücünde bir azalmaya neden olmaktadır. Bu nedenle, daha yüksek bir işsizlik ve enflasyon oranının ekonomik ve sosyal bir maliyet oluşturduğuna inanılmaktadır. Bu anlamda, işsizlik ve enflasyon

oranlarının toplamı bir tür yoksulluk endeksi de oluşturabilmektedir. Böyle bir yaklaşım ilk kez Arthur Okun tarafından önerilmiştir. Bu nedenle bu göstergeye Okun endeksi de denilmektedir (Grabia, 2011: 104-105). Daha çok sefalet endeksi olarak adlandırılan bu endeks için iktisadi hoşnutsuzluk endeksi ifadesi de kullanılmaktadır.

Nessen'e (2008) göre bu iki değişkenden herhangi birinin daha yüksek bir seviyesinin ülkenin refahı üzerinde olumsuz etkileri olmaktadır. Bu nedenle, sefalet endeksi ekonomik refahın ters bir ölçüsü olarak düşünülmektedir. Sefalet endeksinin önemi, politika yapımcılar, ekonomistler ve kamuoyu için yoksullukla mücadelede kullanılabilen önemli bir gösterge olmasından gelmektedir. Ayrıca bu endeks, sosyal, sağlık, eğitim gibi birçok alanda kapsamlı bir anlayış sağlamada önemli bir rol oynamaktadır (Kasap, 2023: 147; Gakuru ve Yang, 2024: 1).

Enflasyonist dönemde, gelir ve servet sabit gelirlilerden sabit geliri olmayan kişilere adil olmayan bir şekilde aktarılmaktadır (Özer, 2019: 8). Ayrıca yüksek gelirliler, servetlerini gayrimenkul, hisse senedi ve kıymetli madenler gibi enstrümanlarda tutarak enflasyon karşısında etkilenmeden değerlendirebilmekte hatta servetlerini artırabilmektedir. Dar gelirliler bu şekilde bir imkânı olmadığı için enflasyon karşısında ezilmekte ve durumu daha da kötüleşmektedir. Böylece enflasyon gelir eşitsizliğini düşük gelirliler aleyhine artırmaktadır. Sefalet endeksinin diğer bileşeni olan işsizlik de doğal olarak gelir eşitsizliğini çalışanlar lehine artırmaktadır.

Sefalet endeksinin gelir eşitsizliğine etkisini inceleyen sınırlı sayıda çalışmadan Beşkaya'nın (2013) çalışması Türkiye'nin 1980-2010 dönemini ele almaktadır. Sefalet endeksi, Gini katsayısı, kurumsal göstergeler ve ekonomik büyüme değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada yolsuzluk haricindeki değişkenlerin ekonomik hoşnutsuzluk ile pozitif ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ayla (2020), 1992-2015 yılları arasında NEXT11 ülkeleri için yaptığı çalışmada Gini katsayısı, hoşnutsuzluk endeksi ve reel GSYİH göstergelerini kullanmıştır. Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılarak yapılan analiz sonucunda hoşnutsuzluk endeksi artışlarının ve ekonomik büyümenin gelir eşitsizliğini artırdığını tespit etmiştir. Moradi vd. (2022), sefalet endeksi ve yolsuzluk kontrolünün gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini İran özelinde 1996-2019 döneminde kantil yaklaşımını kullanarak incelemiştir. Kantil regresyon modeli tahmininin sonuçları, yolsuzluk kontrolü, ekonomik özgürlük endeksi ve döviz kurunun gelir eşitsizliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu, sefalet endeksinin ise alt kantillerde pozitif bir etkiye ve diğer kantillerde gelir eşitsizliği üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Aynı ülke için Korrani ve Zia (2023), 1971-2019 yıllarına ait verilerle gelir eşitsizliği, ekonomik büyüme ve sefalet endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. ARDL sınır testi sonuçları, sefalet endeksi arttıkça İran'daki gelir eşitsizliğinin de artacağını göstermiştir.

Literatürde sefalet endeksinin bileşenlerinden biri olan enflasyonun gelir eşitsizliği üzerindeki etkisine ilişkin kesin sonuçlar bulunmamaktadır. Enflasyonun gelir eşitsizliği üzerinde güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğunu gösteren (Afonso ve Sequeira, 2023; Bittencourt, 2009; Elhini ve Hammam, 2021; Roser ve Cuaresma, 2016) çalışmaların yanında bu ilişkinin doğrusal olmayabileceğini de savunan çalışmalar bulunmaktadır (Chu vd., 2019; Boel, 2018; Monnin, 2014). Bu çalışmalara ek olarak bazı araştırmalar enflasyonun gelir eşitsizliğini azalttığını öne sürmektedir (Gustafsson ve Johansson, 1999; Beji, 2019; El Herradi vd., 2022; Gnangnon, 2020). Bazı çalışmalar ise zayıf etki veya etkisizlik durumunu bildirmektedir (Clarke vd., 2006; Kim ve Rhee, 2022).

Kapsamlı ekonometrik çalışmalara rağmen literatür, enflasyonun gelir eşitsizliği üzerindeki etkisine ilişkin kesin sonuçlara ulaşamamıştır (Sintos, 2023). Ancak bu durum sefalet endeksinin diğer bir bileşeni olan işsizlik için geçerli değildir. Jantti (1994) ve Mocan (1999), Castells-Quintana ve Royuela (2012), işsizlikteki artışların gelir eşitsizliği üzerinde önemli bir ağırlaştırıcı etkiye sahip olduğuna dair ampirik kanıtlar bulurken Ruiz-Huerta vd. (1999), işsizliğin gelir eşitsizliğini zayıf da olsa artırdığını sosyal koruma politikalarının bu olumsuz etkiyi hafifletebileceğini bildirmişlerdir. Sheng (2011), ABD özelinde 1941-2010 yılları için yaptığı çalışmada işsizlik ve gelir eşitsizliğinin pozitif olarak ilişkili olduğunu kanıtlamıştır.

Mevcut çalışmanın ana odağını oluşturan savunma harcamalarının makro ekonomik değişkenlerle ilişkisi ilk olarak Benoit'in (1978) öncü çalışmasında incelenmiştir. Benoit (1978), 1950-1965 yılları arasında 44 ülkeyi kapsayan çalışmasında savunma harcamaları yüksek olan ülkelerin yüksek büyüme oranına ve düşük savunma harcaması olan ülkelerin de düşük büyüme oranına sahip olduğunu tespit etmiştir. Benoit'in öncü çalışmasından sonra savunma harcamalarının başka değişkenleri de etkileyebileceği ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Gelir eşitsizliğinin savunma harcamalarıyla ilişkisi de bu alandaki bazı çalışmaların öznesini oluşturmaktadır.

Savunma harcamalarını kamu yatırımı olarak görmek yaygın bir görüş iken sosyal refah yatırımlarını engelleyen sosyal maliyetli girişimler olarak gören görüşler de bulunmaktadır. Kamu programı talebi mevcut kaynakları aştığında, programlar bütçe tahsisi için rekabet etmekte ve bir program kazanırken diğerleri kaybetmektedir. Başka bir deyişle, devlet bütçesinin başlıca bileşenleri olan sağlık, eğitim ve savunma harcamaları arasında bir fırsat maliyeti ilişkisi bulunmaktadır. Bir hükümet için bu temel harcamalar arasındaki değiş tokuşun anlaşılması, kamu için daha yüksek bir yaşam standardı sağlarken uzun vadede faaliyet gösterebilmek ve mali sürdürülebilirlik için çok önemli olmaktadır. Sonuç olarak hükümet bu nedenle kaynakları fırsat maliyetinin daha düşük olduğu farklı sektörlerle yeniden tahsis edebilmektedir (Lin vd., 2015).

Literatürde savunma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasındaki bağlantı üzerine yapılan tartışmalara dayanarak üç hipotezin öne çıktığı söylenebilmektedir: (i) savunma harcamaları eşitsizliği artırıcıdır, (ii) savunma harcamaları eşitsizliği azaltıcıdır ve (iii) savunma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasında nötr bir ilişki vardır (Elveren, 2012; Wolde-Rufael, 2016b; Ghosh, 2022). Ancak savunma harcamalarının eşitsizliği nasıl etkilediği büyük ölçüde başlangıçtaki eşitsizlik seviyelerine ve ülkenin ekonomik kalkınma düzeyine bağlı olmaktadır (Ghosh, 2022).

Eşitsizliği artıran hipotez; savunma sanayinin, savunma dışı sanayideki daha az vasıflı işgücüne kıyasla öncelikli olarak daha yüksek üretkenliğe sahip işgücünü istihdam ettiği ve bu sayede vasıflı işçiler ile vasıfsız işçiler arasındaki ücret eşitsizliğini artırarak sektörler arası ücret farklarını genişlettiği böylece genel gelir eşitsizliğini artırdığı fikrine dayanmaktadır (Abell, 1994; Ali, 2007; Wolde-Rufael, 2016a; Raza vd., 2017; Solarin, 2017). Refahı artıran hizmetler yerine savunma harcamalarına tahsis edilen fonlar, refah devletinin transfer harcamaları yoluyla geliri yeniden dağıtmasını kısıtlayabilmektedir (Elveren, 2012). Bu bağlamda daha az savunma harcaması, eğitim, sağlık ve sosyal transferler gibi gelir dağılımını iyileştirebilecek pozitif dağıtım etkilerine sahip sosyal harcamalar için daha fazla fonun mevcut olması anlamına gelebilmektedir (Wolde-Rufael, 2016b). Ayrıca insan sermayesinin uzun vadeli bozulması ve politik rejim de eşitsizliği artıran unsurlar arasındadır (Ghosh, 2022).

Eşitsizlik arttırıcı etkinin doğrulandığı çalışmalardan birinde Abell (1994), 1972-1992 döneminde ABD'de savunma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi araştırmış ve savunma harcamalarının, askeri ve sivil çalışanlar arasındaki ücret farkı nedeniyle gelir eşitsizliğini arttırdığını bulmuştur. Seiglie (1997), ABD için 1939-1989 dönemini kapsayan çalışmasında, savunma harcamalarının farklı sosyal gruplar arasında gelir transferi kaynağı olan bütçe açıklarıyla ilişkili olduğunu bulmuştur. Aynı şekilde Kentor vd. (2012), 1970-2000 döneminde 82 gelişmiş ve az gelişmiş ülkenin panel verilerini kullanarak savunma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yüksek teknoloji silahların, eğitimsiz, vasıfsız ve işsiz insanlar için istihdam yaratma aracı olarak kabul edilemeyeceği ve bu nedenle tüm toplum için etkiler yaratamayacağını varsayan yazarlar sermaye yoğun askeriyeğin gelir dağılımını kötüleştirdiğini ileri sürmüşlerdir.

Ali (2007), silahlı kuvvetlerin büyüklüğü, GSYİH büyümesi, kişi başına gelir ve diğer muhtemel belirleyicileri modele dahil ederek savunma harcamalarının eşitsizliğe (Theil Endeksi) etkisini incelediği çalışmasında 1987-1997 yılları arasında 160 ülkeye ait gözlemlerle bir panel regresyonu kullanarak savunma harcamalarının ücret eşitsizliği üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirlemiştir. Vadlamannati (2008), Hindistan, Pakistan, Sri Lanka ve Bangladeş için 1975-2005 dönemine dair yaptığı panel veri analizinde, büyük makroekonomik ve kurumsal değişkenleri kontrol

ederek savunma harcamalarını artırmanın gelir eşitsizliğini arttırıcı etkisi olduğunu bulmuştur. Ucal vd. (2009), İsrail özelinde 1960-2007 dönemi için yaptıkları çalışmada savunma harcamalarının gelir eşitsizliğini arttırdığını tespit etmişlerdir.

37 ülkeyi inceleyen Töngür ve Elveren (2013), 1988-2003 dönemi için savunma harcamalarının gelir eşitsizliğini arttırıcı etkisini raporlamışlardır. Wolde-Rufael (2016a), Güney Kore'de 1965-2011 dönemi için savunma harcamalarıyla gelir eşitsizliği bağlantısını araştırdığı çalışmasında, savunma harcamalarındaki artışın, Gini katsayısını arttırdığını bulmuştur. Ayrıca savunma harcamalarından gelir eşitsizliğine doğru tek yönlü bir nedensellik de belirlenmiştir. Aynı yazarın Tayvan'ın 1976-2011 dönemini ele aldığı çalışmasında da yine savunma harcamalarının eşitsizlik arttırıcı etkisi raporlanmıştır (Wolde-Rufael, 2016b). Bu çalışmaların yanı sıra Meng vd. (2015), Raza vd. (2017), Sharif ve Afshan (2018) ve Biscione ve Caruso (2021) da savunma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasında pozitif bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır.

Eşitsizliği azaltan hipoteze göre daha fazla savunma harcaması, savunma ile ilgili sektördeki geliri artırabilmekte ve bu da daha yüksek toplam talebe ve istihdama yol açabilmektedir. Özellikle savunma sanayi emek yoğunsa ve savunma üretimi yerel ise, yoksullar zirve dönemlerde nispeten daha fazla kazanmaktadır. Benzer şekilde, sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık gibi ekonominin diğer sektörleri savunma harcamaları pahasına faydalanıyorsa, bu yeniden dağıtım etkisinin daha az durumda olanlara fayda sağlaması ve gelir dağılımını iyileştirmesi mümkün olmaktadır (Ali 2007; Lin ve Ali 2009; Elveren, 2012).

Eşitleyici hipotezi savunan Ali (2012), MENA ülkeleri için 1987-2005 dönemini kapsayan çalışmasının ampirik sonucu olarak savunma harcamalarının eşitsizlik üzerinde güçlü ve olumsuz bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Shahbaz vd. (2016) de 1971-2011 dönemi için İran'daki savunma harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında savunma harcamalarının İran'da gelir dağılımını iyileştirdiğini, savunma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasında ters U şeklinde bir ilişkinin olduğu bulgusuna erişmişlerdir. Michael ve Stelios'un (2020), 1977-2007 dönemi için 14 NATO ülkesinde savunma harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini analiz ettikleri çalışmaları savunma harcamalarının eşitsizliği azalttığını göstermiştir. Benzer bulguya Ghosh (2022) da ulaşmıştır.

Savunma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasında bir ilişki olmadığına dair tarafsızlık hipotezi ise savunma harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin ihmal edilebilir olabileceğini varsaymaktadır. Bunun nedeni savunma harcamalarının toplam devlet harcamalarının önemsiz bir kısmını oluşturabileceği ve askeri işgücünün toplam işgücünün küçük bir bölümünü temsil ettiği görüşüdür. Ek olarak hükümetler eğitim, sağlık ve sosyal refah gibi harcamaları dışlamadığında, savunma harcamalarının etkisi de ihmal edilebilir düzeyde olabilmektedir (Wolde-Rufael, 2016a). Lin ve Ali (2009), Hirnissa vd. (2009) ve Çenberci'nin (2019) yaptıkları çalışmaların bulguları da bu yöndedir.

Türkiye'yi inceleyen literatürde ise çok sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Güncel olmayan bu çalışmalar, gelir eşitsizliği göstergesi için Gini katsayısı yerine Theil endeksi kullanmıştır. Türkiye özelinde yapılan ilk çalışmada Elveren (2012), 1963-2007 döneminde savunma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelemiş ve artan savunma harcamalarının gelir dağılımının kötüleşmesine yol açtığını belirlemiştir. Aksoğan ve Elveren (2012) ise 1970-2008 döneminde savunma harcamaları, gelir eşitsizliği ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma bulguları, büyüme ve sosyal aktarımların gelir eşitsizliğini azalttığını savunma harcamalarının ise arttırdığını göstermiştir. Aynı dönemi ele alan Taş vd. (2013), savunma harcamaları, gelir eşitsizliği ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada savunma harcamalarının gelir eşitsizliğini arttırdığını tespit etmişlerdir.

Mevcut çalışmada gelir eşitsizliğinin muhtemel belirleyicileri arasında kurumsal kaliteye de yer verilmiştir. Kurumlar, tarihsel süreçte şekillenmiş, değiştirilmesi zor ve iktisadi ya da iktisadi

olmayan kararların alınmasında etkili olan kurallar ve normlar bütünüdür (Avcı ve Mukiyen Avcı, 2017). Kurumlar, iş yapmanın riskini azaltarak büyüme ve kalkınmaya katkı yapabilmektedir. Böylece kaynakları, mülkiyet haklarını korumak veya fahiş rantlar elde etmek yerine inovasyona yönlendirmektedirler (Siddiqui ve Ahmed, 2013). Son yıllarda akademisyenler ve politika yapıcılar, kurumlar ile ekonomik performans arasındaki karmaşık ilişkiye giderek daha fazla dikkat çekmeye başlamışlardır (Redek ve Suşjan, 2005). Hall ve Jones (1999) tarafından sosyal altyapı olarak tabir edilen kurumların önemi, kurumsal düzenlemelerin kalitesinin uzun vadeli ekonomik performansı açıklamada önemli bir rol oynadığının kabul edilmesinden gelmektedir (Tebaldi ve Elmslie, 2008). Bu kapsamda North (1981), Olson (1982) ve Jones (1987) tarafından yapılan öncü çalışmalar, araştırmacılara ve politika yapıcılara konuya eğilmeleri yönünde ilham vermiştir. Kurumsal kalitenin makro ekonomik değişkenlerle ilişkisinin araştırıldığı literatür genel olarak kurumların zayıf ve yönetişimin kötü olmasının düşük yatırım, düşük ekonomik büyüme, kötü kalkınma ve daha yüksek eşitsizlikle ilişkili olduğunu ileri sürmüştür (Sherani, 2019: 40).

Ampirik literatür, yönetişim, kolluk kuvvetleri, adalet, düzenlemeler, vergi idaresi ve para ve maliye politikalarını yöneten kurumlar dahil olmak üzere ekonomik büyümeyi etkileyen çok sayıda kurum tanımlamıştır (Siddiqui ve Ahmed, 2013). Kurumların ekonomik performans üzerindeki etkilerini inceleyen bu literatür gün geçtikçe genişlemekte ve derinleşmektedir (Tebaldi ve Elmslie, 2008). Knack ve Keefer (1995), Barro (1996), Barro (1999), Hall ve Jones (1999), Rodrik (2000), Acemoglu vd. (2001) ve Acemoglu vd. (2005), Nawaz vd. (2014), tarafından yapılan çalışmalar, kurumların uzun vadeli sürdürülebilir büyüme için önemli olduğunu ortaya koymuştur. Ulubasoglu ve Doucouliagos (2004), büyüme sürecinde kurumların doğrudan ve dolaylı etkileri olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca kullanılan göstergelere göre verimlilik, beşerî sermaye, fiziksel sermaye ve işgücü üzerinden büyümeyi teşvik ettiğini ifade etmiştir. Yine de kurumsal kalitenin ekonomik büyümeyi teşvik edici etkisi kesin değildir. Chong ve Calderon (2000), ülke ne kadar yoksul ve gelişme süreci ne kadar uzun olursa kurumsal kalitenin büyümeye etkisinin o kadar yüksek olduğunu belirtmiştir. Ülkelerin özelliklerine göre farklı sonuçların çıkabileceğini ifade eden Wang vd.'ne (2021) göre petrol üreticisi ülkelerde kurumsal kalite büyümeyi teşvik etmekteyken petrol üreticisi olmayan ülkelerde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Pradhan vd. (2021), 2005-2019 yılları arasında sekiz orta gelirli ülke için ekonomik büyümede kurumsal kalite ve sigorta piyasalarının rolünü inceledikleri çalışma sonuçlarına göre kurumsal kalite uzun dönemde büyümeyi açıklarken kısa dönemde büyümeye etkisinin işareti ve anlamlılığı kesin değildir. Bunun yanında Doré ve Teixeira (2023) da Brezilya'nın uzun dönemli büyüme sürecinde kurumsal kalitenin etkisinin anlamsız olduğunu tespit etmişlerdir.

Eşitsizliğin boyutunun derinleştiği son yıllarda kurumsal kalitenin eşitsizlikle ilişkisi de araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Konu üzerine yapılan çalışmalarda daha çok kurumsal kalitenin düşük olduğu Sahra altı Afrika ülkeleri başta olmak üzere az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler incelenmektedir. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Asya'nın gelişmekte olan ülkelerini inceleyen Zhuang vd.'ne (2010) göre yönetişim kalitesinin yüksek olduğu ülkelerde ekonomik büyüme daha hızlı gerçekleşmekte ve kurumsal kalite gelir eşitsizliğini azaltmada önemli bir rol oynamaktadır. Lin ve Fu (2016), ticaretin demokratik ülkelerde gelir eşitsizliğini artırırken otokratik ülkelerde azalttığını tespit etmişlerdir. Ofluoğlu vd. (2018), MINT ülkelerinde kurumsal yapıdaki kalite ve ekonomik özgürlüklerin eşitleyici demokrasinin ise eşitsizlik yaratıcı olduğunu bildirmişlerdir. 65 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede 1987-2014 dönemini inceleyen Law ve Soon (2020), enflasyon-eşitsizlik bağlantısında kurumsal kalitenin rolünü değerlendirmişlerdir. Çalışma bulguları, enflasyonun eşitsizliği derinleştirdiğini, kurumsal kalitenin gelir eşitsizliğini azalttığını ancak her iki değişken birlikte ele alındığında gelir eşitsizliğini artırıcı etki ortaya çıktığını öne sürmektedir. Afrika ülkelerini inceleyen Kunawotor vd. (2020), kurumların genel olarak gelir eşitsizliği üzerinde anlamlı etkisinin olmadığını sadece yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğünün eşitleyici güce sahip olduğunu bildirmişlerdir.

Huynh (2021), doğrudan yabancı yatırımlar, kurumsal kalite ve gelir eşitsizliği bağlantılarını 36 Asya ülkesi için incelemiştir. Bulgular, doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliğini arttırdığını göstermiştir. Ayrıca kurumsal kalitenin doğrudan yabancı yatırımların gelir dağılımı üzerindeki etkisini hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, siyasal istikrar, şiddet, terörizmin yokluğu ve hukukun üstünlüğü mekanizması aracılığı ile azalttığını tespit etmiştir. Asya ülkelerini inceleyen Blancheton ve Chhorn'a (2021) göre kurumsal gelişimin erken aşamalarında, yüksek kamu harcamaları gelir eşitsizliğini artırırken uzun vadede kurumsal kalite arttıkça kamu harcamaları gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Asamoah (2021), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yaptığı analizde kurumsal kalite için kullanılan veri kaynağının eşitsizlik üzerinde monotonik veya kuadratik etki gibi farklı etkiler yaratabileceğini tespit etmiştir. Kurumsal kalite ile gelir eşitsizliği arasında ters U şekilli bir ilişki bulunduğu ve gelişmekte olan ülkelerde dönüş eşiğinin daha yüksek olduğunu ileri sürmektedir. Ongo Nkoa ve Song (2022), Afrika'da yönetim endekslerinin gelir, çevresel ve konut eşitsizliklerini azalttığını ancak rejim süresinin eşitsizlik artırıcı olduğunu tespit etmişlerdir. Osode vd. (2022), Sahra altı Afrika ülkelerinde kurumsal kalitenin, düşük gelir eşitsizliği olan ülkelerde gelir eşitsizliğini azalttığını, yüksek gelir eşitsizliği olan ülkelerde arttırdığını bulmuşlardır. Sahra altı Afrika ülkelerinde beşerî sermaye, kurumlar ve eşitsizlik bağlantısını inceleyen Adeleye (2024), beşerî sermaye ve kurumların gelir eşitsizliğini arttırdığını ancak beşerî sermaye ve kurumsal kalite etkileşiminin gelir eşitsizliğini azalttığını raporlamıştır. Ayrıca kurumlar güçlendikçe beşerî sermaye eşitleyici olmaktadır.

Kurumsal kalite ve eşitsizlik ilişkisinde net bir görüş olduğunu söylemek güçtür. Kullanılan kurumsal kalite göstergesi veya incelenen ülke/ülke gruplarına göre elde edilen sonuçlar çeşitlenmektedir. Bu çalışmada toplumdaki gelir eşitsizliğini azaltabilecek sosyal harcamalar başta olmak üzere diğer harcamalar yerine kaynakları savunma harcamalarına yönlendiren karar alıcıların bu tasarrufu etkin bir şekilde yapıp yapmadıklarının bir göstergesi olan hesap verebilirlik endeksi tercih edilmiştir.

Ampirik literatür değerlendirildiğinde gelir eşitsizliği ve savunma harcamaları ilişkisinde net bir literatür boşluğu görünmektedir. Türkiye'ye özgü çalışmaların kısıtlı ve hemen hemen birbirinin tekrarı gibi olması konunun dar bir açıdan değerlendirilmesine yol açmaktadır. Mevcut çalışma hem bu açığı kapatma hem de yeni bakış açısı kazandırma amacı taşımaktadır. Bu amaca uygun olarak izleyen bölümlerde çalışmanın geniş araştırma modeli, güncel veriler ve güncel bir yöntemle analiz edilmiştir.

3. Veri, Model ve Yöntem

3.1. Veri ve Model

Türkiye'de savunma harcamaları, ekonomik büyüme, sefalet endeksi ve kurumsal kalitenin gelir eşitsizliğine etkisinin değerlendirildiği bu çalışmanın ampirik bölümünde açık veri kaynaklarından elde edilen 1988-2023 dönemine ait ikincil veriler kullanılmıştır. Gelir eşitsizliği ve sefalet endeksinin iki bileşeninden biri olan işsizlik verilerinin kısıtlı olması analiz döneminin belirlenmesinde temel etken olmuştur. Değişkenlere ilişkin birim ve kaynakların bulunduğu ayrıntılar Tablo 1'de verilmiştir. Varyansı küçültmek ve aykırı değerlerin etkisini minimize etmek amacıyla savunma harcamaları ve kurumsal kalite haricindeki değişkenlerin logaritması alınmıştır.

Tablo 1. Değişkenlerin Birim ve Kaynakları

Kısaltma	Değişken	Birim	Kaynak
<i>lgini</i>	Gelir Eşitsizliği (Gini Katsayısı)	Düşük (0 → 100) Yüksek	SWIID (Solt, 2020)
<i>lgdp</i>	Ekonomik Büyüme	Kişi Başına, Sabit, 2015, \$	Worldbank, WDI
<i>milex</i>	Savunma Harcamaları	GSYİH %'si	SIPRI
<i>lmi</i>	Sefalet Endeksi	Enflasyon + İşsizlik Oranı	Worldbank, WDI
<i>insq</i>	Hesap Verebilirlik Endeksi	Düşük (0 → 1) Yüksek	V-Dem Project (Coppedge vd., 2024)

Gelir eşitsizliğinin bağımlı değişken olduğu ve ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasında olası doğrusal olmayan ilişkileri ortaya çıkarmak için ekonomik büyüme değişkeninin karesinin eklendiği araştırma modeli şu şekilde kurulmuştur:

$$lgin_i = \gamma_0 + \gamma_1 l gdp_t + \gamma_2 l gdp_t^2 + \gamma_3 milex_t + \gamma_4 l mi_t + \gamma_5 insq_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Modelde γ_0 sabit terimi, γ_1 , γ_3 , γ_4 ve γ_5 bağımsız değişkenlerin esnekliklerini ve ε_t hata terimini göstermektedir. γ_1 ve γ_2 parametrelerinin işaretleri gelir ile eşitsizlik ilişkisinin şekli hakkında bilgi vermektedir. γ_1 parametresinin pozitif ve γ_2 parametresinin negatif olması durumunda ters U şekilli bir ilişki bulunmaktayken; γ_1 parametresinin negatif ve γ_2 parametresinin pozitif olması durumunda düz U şekilli bir ilişki bulunmaktadır. γ_2 parametresinin anlamsız veya γ_1 parametresiyle aynı işaretli olması büyümenin eşitsizliği monoton bir şekilde etkilediği anlamına gelmektedir. Bu modeli test etmek için zaman serisi yöntemlerinden durağanlık analizi, eşbütünleşme testi ve uzun dönem parametre tahmincisi kullanılmıştır. Öncelikle bu yöntemler hakkında bilgi verilip daha sonra analiz bulguları değerlendirilmiştir.

3.2. Yöntem

Çalışmanın ampirik kısmında durağanlığın sınanması için tradisyonel birim kök testlerinden Dickey ve Fuller'in (1979) geliştirdiği genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) sınamasına, Dickey-Fuller genelleştirilmiş en küçük kareler (DF-GLS) testine ve geleneksel testlerin aksine ters hipoteze sahip olan Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) yöntemine yer verilmiştir.

Elliott vd.'nin (1996) geliştirdiği DF-GLS testi, trendli zaman serilerinin trendlerinin temizlenmesi halinde kullanılabilir. Sınama küçük örneklerde güçlü performans sergileyerek testin gücünü ortaya koymaktadır (Elliott vd., 1996: 830). Etkilenen (bağımlı) değişken trendden temizlenmiş veriyi temsil etmek üzere sınamanın modeli (2) numaralı denklemde gösterilmektedir. Sınamaya ait kritik değerler Elliott vd.'nin (1996) çalışmasında yer almaktadır.

$$\Delta z_t^d = a_0 z_{t-1}^d + \sum_{i=1}^p a_i \Delta z_{t-i}^d + e \quad (2)$$

Gözlenebilen bir serinin deterministik bir trend etrafında birim kök içermediğini ileri süren KPSS yöntemi, ADF testine göre ters hipoteze sahip olup durağanlığı sınamak için Lagrange çarpanı (LM) test istatistiğinden yararlanmaktadır. Sınamanın modeli (3) numaralı denklemde, LM test istatistiği ise (4) numaralı denklemde gösterilmektedir (Kwiatkowski vd., 1992: 162-163). Sınamanın kritik değerleri için Kwiatkowski vd.'nin (1992) çalışmasındaki değerler dikkate alınmaktadır.

$$y_t = \xi t + k_t + u_t, \quad k_t = k_{t-1} + \varepsilon_t, \quad \varepsilon_t \sim WN(0, \sigma_\varepsilon^2) \quad (3)$$

$$LM = \sum_{t=1}^T S_t^2 / \hat{\sigma}_u^2, \quad S_t = \sum_{i=1}^t e_i \quad (4)$$

Lee vd.'nin (2015) geliştirdiği RALS-ADL eşbütünleşme sınaması kalıntılarla genişletilmiş en küçük kareler (RALS) yönteminin geleneksel eşbütünleşme sınamalarına uyarlanmasıyla elde edilmektedir. Test, küçük örneklerde güvenilir ve hata terimlerinin normal dağılıma uymaması durumunda klasik eşbütünleşme sınamalarına kıyasla hem daha güçlü hem de etkin tahminler vermektedir (Lee vd., 2015: 1-2). Sınama iki adımdan oluşmaktadır. İlk adımda otoregresif gecikmesi dağıtılmış test (ADL) regresyonunun tahmininden kalıntılar elde edilmekteyken ikinci adımda bu kalıntıların ikinci ve üçüncü mertebeden momentleri hesaplanarak kalıntılarla genişletilmiş değişkenler belirlenmektedir (Lee vd., 2015: 5). Testin ADL modeli (5) numaralı denklemde gösterilmektedir.

$$\Delta y_{1t} = d_{1t} + \delta_1 y_{1,t-1} + \gamma' y_{2,t-1} + \phi' \Delta y_{2t} + e_t \quad (5)$$

RALS-ADL modeli ise moment teriminin eklenmesiyle (6) numaralı denklemle ifade edilmektedir (Lee vd., 2015: 3-5).

$$\Delta y_{1t} = d_{1t} + \delta_1 y_{1,t-1} + \gamma' y_{2,t-1} + \phi' \Delta y_{2t} + \hat{w}'_t \gamma + v_t \quad (6)$$

Sınamanın test istatistiği $t_{ADL}^* = \rho \cdot t_{ADL} + \sqrt{1 - \rho^2} \cdot Z$ formülü ile hesaplanmaktadır (Hepsağ, 2022: 238). Testin kritik değerleri Lee vd.'nin (2015) çalışmasında yer almaktadır.

Bayer ve Hanck (2008: 8; 2012: 83-84) tarafından geliştirilen ve toplu prosedürler ileri süren yöntem meta testler sağlamayı amaçlayarak bilimsel çalışmaların sonuçlarını birleştirmektedir. Sınamanın iki sürümü bulunmaktadır. İlk sürüm 2008 yılında geliştirilmiştir ve Engle-Granger (1987) ile Johansen (1988) testlerini dikkate almaktadır. İkinci sürüm ise 2012 yılında geliştirilmiştir ve kalıntı temelli Engle-Granger (1987) ile sistem temelli Johansen (1988) testlerine ilave olarak hata düzeltme temelli Boswijk (1994) ve Banerjee vd. (1998) testlerini kullanmaktadır. Sınama tekil test sonuçlarının çelişkili olması durumunda hangisinin tercih edilmesi gerektiğine karar verebilmektedir. Fisher (1932) χ^2 testi ile toplulaştırılan uzun dönem testlerine ait p (olasılık) değerleri sınamanın test istatistiğini oluşturmaktadır (Bayer ve Hanck, 2012: 85). Toplulaştırılan test istatistiği kapalı formda (7) numaralı denklemle açık formda ise (8) numaralı denklemle ifade edilmektedir (Govindaraju ve Tang, 2013: 315).

$$\tilde{\chi}_I^2 = -2 \sum_{i \in I} \ln(p_i) \quad (7)$$

$$EG - JOH - BO - BDM = -2[\ln(p_{EG}) + \ln(p_{JOH}) + \ln(p_{BO}) + \ln(p_{BDM})] \quad (8)$$

Uzun dönem ilişkisi bulunması durumunda uzun dönem katsayılarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu tahmin için kullanılan yöntemlerden biri tam değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS) metodudur. Phillips ve Hansen'in (1990) geliştirdiği bu yöntemin tahmincisi, $\hat{\lambda}_{12}^+$ sapma düzeltme terimi olmak üzere (9) numaralı denklemdeki formülden elde edilmektedir (Phillips ve Hansen, 1990: 101-102).

$$\hat{\theta}_{FMOLS} = \begin{bmatrix} \hat{\beta} \\ \hat{\gamma} \end{bmatrix} = (\sum_{t=1}^T X_t y_t^+ - T \hat{\lambda}_{12}^+) (\sum_{t=1}^T X_t X_t')^{-1} \quad (9)$$

4. Analiz Sonuçları

Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi Tablo 2'de sunulmuştur. Gelir eşitsizliğinin büyüme haricindeki değişkenlerle korelasyonu pozitifdir. Büyüme tüm değişkenlerle negatif korelasyonlu iken savunma harcamalarının diğer korelasyonları pozitifdir. En yüksek korelasyonun sefalet endeksi ile gelir eşitsizliği arasında en düşük korelasyonların ise kurumsal kalitede olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

	<i>lgini</i>	<i>lgdp</i>	<i>milex</i>	<i>lmi</i>	<i>insq</i>
Ortalama	3,7076	8,9774	2,8168	3,6635	0,6776
Ortanca	3,7124	8,9561	2,6068	3,4612	0,7505
En Büyük	3,7424	9,5909	4,1397	4,7344	0,8360
En Küçük	3,6687	8,5086	1,1892	2,7888	0,3800
Std. Sapma	0,0232	0,3320	0,8603	0,6763	0,1594
	<i>lgini</i>	<i>lgdp</i>	<i>milex</i>	<i>lmi</i>	<i>İnsq</i>
<i>lgini</i>	1				
<i>lgdp</i>	-0,5934	1			
<i>milex</i>	0,7566	-0,8506	1		
<i>lmi</i>	0,9213	-0,5844	0,7081	1	
<i>insq</i>	0,1537	-0,7941	0,5556	0,1602	1

Değişkenlerin durağanlık analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. ADF testi sonuçları tüm değişkenlerin seviyesinde birim kök barındırdığını göstermektedir. Birinci farkı alınan değişkenlerden *lgini* yine birim kök barındırırken diğer değişkenler birinci farklarında durağan olmaktadır. Aynı tabloda yer alan DF-GLS istatistikleri incelendiğinde seviye değerlerinde *lgini* değişkeninin durağan olduğu diğer değişkenlerin ise birim köklü olduğu görülmektedir. Fark serilerine uygulanan test tüm serilerin durağan olduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak KPSS durağanlık testine başvurulmuş ve tüm değişkenlerin seviye değerlerinin farklı anlamlılık düzeylerinde durağan olmadığını ancak farkları alındığında tüm değişkenlerin tüm anlamlılık düzeylerinde durağan olduğunu göstermektedir. Durağanlık analizi genel olarak değerlendirildiğinde gelir eşitsizliği değişkeni haricindeki değişkenlere ait sonuçların birbiriyle uyumlu olduğu sonucuna varılmaktadır. Farklı sonuçların elde edildiği gelir eşitsizliğinde ise KPSS testinin diğer testlere göre daha güçlü bir test olması ve küçük örneklerde daha tutarlı sonuçlar vermesi nedeniyle KPSS testinin sonuçlarına güvenmek daha uygun olmaktadır (Chen, 2002: 459; Afriyie vd., 2020: 663). Bu durumda modelde yer alan tüm değişkenlerin seviyesinde durağan olmadığı ve birinci farkında durağan olduğu teyit edilmektedir.

Tablo 3. Durağanlık Analizi

Test	ADF		DF-GLS		KPSS	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
<i>lgini</i>	-2,0166	-1,7231	-1,9277*	-1,6959*	0,4007	0,2504 ^a
<i>lgdp</i>	0,6744	-6,2705***	1,5822	-5,5356***	0,7056	0,2857 ^a
<i>lgdp²</i>	0,8306	-6,1353***	1,6888	-5,4509***	0,7043	0,2780 ^a
<i>milex</i>	-0,6387	-5,6127***	-0,7145	-5,0971***	0,5874	0,1739 ^a
<i>lmi</i>	-1,1938	-4,9735***	-1,0598	-4,9303***	0,4120	0,3236 ^a
<i>insq</i>	-0,5599	-2,9560**	-0,7072	-2,9831***	0,4545	0,3213 ^a
0,01	-3,639		-2,634		0,739	
0,05	-2,951		-1,951		0,463	
0,10	-2,614		-1,611		0,347	

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı; a, durağanlığı göstermektedir.

Değişkenler arasındaki muhtemel eşbütünleşme ilişkisi RALS-ADL yöntemiyle araştırılmıştır. Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre hesaplanan test istatistiği %1 kritik değerinden küçük olduğu için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuç değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini göstermektedir.

Tablo 4. RALS-ADL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	İstatistikler	Kritik Değerler
RALS ADL İstatistiği	-4,7139	%1 -4,488
Minimum AIC	-9,1610	%5 -3,805
ρ	0,7235	%10 -3,446

RALS-ADL eşbütünleşme testi sonuçlarının sağlamlığını test etmek amacıyla Bayer-Hanck eşbütünleşme testine başvurulmuştur. Tablo 5'te yer alan sonuçlar incelendiğinde Engle-Granger testi haricindeki bireysel testler eşbütünleşik ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Bileşik testlerin sonuçlarında ise iki testi baz alan (EG-J) testin istatistiği %5 düzeyinde anlamlı iken dört testi baz alan (EG-J-Ba-Bo) testin istatistiği %1 düzeyinde anlamlı olmaktadır. Hem RALS-ADL hem de Bayer-Hanck eşbütünleşme testleri sonuçları eşbütünleşik ilişkinin varlığına yönelik kanıt sunmaktadır.

Tablo 5. Bayer-Hanck Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Engle-Granger	Johansen	Banerjee vd.	Boswijk
İstatistik	-3,4863	50,9228	-4,4877	27,5567
Olasılık	0,4664	0,0020	0,0230	0,0110
Fisher Testleri	İstatistik	%10	Kritik Değerler	%1
EG-J	13,95464	8,242	10,419	15,701
EG-J-Ba-Bo	30,51888	15,804	19,888	29,850

Eşbütünleşik değişkenler arasındaki uzun dönem esneklikleri FMOLS yöntemiyle tahmin edilmiştir. Tablo 6’da yer alan sonuçlarda ekonomik büyümenin işareti negatif olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç ekonomik büyümenin gelir eşitsizliğini azalttığını ifade etmektedir. Ancak karesel terimin pozitif ve anlamlı olması ekonomik büyümenin eşitleyici gücünün bir dönüm noktasından sonra tersine döndüğünü göstermektedir. Modeldeki diğer değişkenlerin de gelir eşitsizliğini arttırıcı etkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Savunma harcamalarındaki artış gelir eşitsizliğini arttırmaktadır. Aynı şekilde enflasyon ve/veya işsizlikteki artışları gösteren sefalet endeksinin artışı da gelir eşitsizliğini derinleştirici etki yapmaktadır. Son olarak hesap verebilirlikle temsil edilen kurumsal kalitenin pozitif etkisi anlamsız bulunmuştur.

Tablo 6. Uzun Dönem Katsayı Tahmini (FMOLS)

Değişken	Katsayı	S. Hata	t İst.	Olasılık
<i>lgdp</i>	-2,2884**	0,8764	-2,6113	0,0141
<i>lgdp²</i>	0,1280**	0,0492	2,6008	0,0145
<i>milex</i>	0,0121*	0,0060	2,0121	0,0536
<i>lmi</i>	0,0180***	0,0057	3,1601	0,0037
<i>insq</i>	0,0348	0,0353	0,9856	0,3325
<i>sabit</i>	13,8008***	3,8857	3,5517	0,0013

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Uzun dönem katsayı tahmininden elde edilen kalıntıların bir gecikmeli değeri modele eklenerek oluşturulan hata düzeltme modeli sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Tahmin sonuçları incelendiğinde uzun dönem dengesinden sapmaların uyarlanma hızını gösteren hata düzeltme parametresi beklendiği üzere negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulgu sapmaların izleyen dönemde %30’unun düzeldiğini göstermektedir. Kısa dönem katsayılarında büyümenin ve savunma harcamalarının anlamlı etkileri uzun dönemdeki etkilerle uyumlu çıkmıştır.

Tablo 7. Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Katsayı	S. Hata	t İst.	Olasılık
<i>Δlgdp</i>	-1,0506**	0,4161	-2,5251	0,0177
<i>Δlgdp²</i>	0,0595**	0,0233	2,5512	0,0167
<i>Δmilex</i>	0,0047**	0,0021	2,2693	0,0315
<i>Δlmi</i>	0,0044	0,0028	1,5554	0,1315
<i>Δinsq</i>	-0,0152	0,0213	-0,7130	0,4819
<i>ect(-1)</i>	-0,3093***	0,0881	-3,5107	0,0016
<i>sabit</i>	-0,0009	0,0008	-1,0940	0,2836

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Mevcut çalışmanın bulguları, literatürdeki çalışmalarla kıyaslandığında bazı benzerliklerin ve farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Savunma harcamalarının eşitsizlik genişletici etkisini ileri süren hipotezin doğrulandığı sonuçlar Türkiye’ye özgü çalışmalarla uyumlu çıkmıştır. Farklı dönemi

inceleyen ve farklı bir eşitsizlik göstergesi kullanan çalışmalarda da aynı sonucun tespit edilmiş olması eşitsizliklerin zaten yüksek olduğu Türkiye için savunma harcaması yapmasının daha büyük eşitsizliklere yol açtığına yönelik önermeyi desteklemektedir. Bu sonuç bulunduğu coğrafi konumdaki jeopolitik risklerin etkilerini düşürmeye çalışan Türkiye'nin doğal olarak milli güvenliği önceliğini göstermektedir.

Büyüme ile ilgili sonuçlar, Kuznets hipotezinin tam tersinin geçerli olduğunu göstermiştir. Dönüm noktasındaki gelir düzeyinin 7611 Dolar olduğu belirlenmiş ve bu seviyenin 2005 yılındaki gelir düzeyiyle aşıldığı tespit edilmiştir. Türkiye'de daha eşit bir gelir dağılımı yüksek büyüme hedefine feda edilmektedir. Yakın gelecek için risk ifade eden bu eğilimi tekrar aşağıya döndürecek mekanizmalar bu anlamda önem arz etmektedir.

Son yıllarda uygulanan ve etkinliği tartışmalı olan ekonomi politikaları nedeniyle çok yüksek enflasyon oranlarıyla tekrar yüz yüze gelinmesi ve sefalet endeksinde dünyada ilk sıralarda yer alınması yine eşitsizliği körüklemektedir. Elde edilen sonuç Beşkaya (2013), Ayla (2020), Korrani ve Zia'nın (2023), çalışmalarıyla uyumluluk göstermektedir. Aynı zamanda karışık sonuçlar bulan Moradi vd.'nin (2022) çalışmasıyla bazı noktalarda uyumludur.

Kurumsal kalitenin anlamsız etkisi literatürde farklı kurumsal kalite göstergeleri kullanan sınırlı sayıdaki çalışmayla uyumluluk göstermektedir. Teorik olarak kurumsal kalitenin gelir eşitsizliğini azaltıcı etki yapması beklenirken tahminlerde elde edilen bu etkisizlik görece düşük kurumsal kaliteyle açıklanabilmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'de 1988-2023 döneminde gelir eşitsizliği ile savunma harcamaları arasındaki bağlantıyı büyüme, sefalet endeksi ve kurumsal kalite bağlamında değerlendirmiştir. Eşbütünlük testleri değişkenlerin eşbütünlük olduğunu yani uzun dönem denge ilişkisinin var olduğunu göstermiştir. Parametre tahmininde ise büyümenin eşitsizlik azaltıcı etkisinin dönüm noktasından sonra tersine döndüğü tespit edilmiştir. Savunma harcamalarının eşitsizlik genişletici etkisine ekonomik istikrarsızlıkların bir göstergesi olan sefalet endeksi eşlik etmektedir. Son olarak kurumsal kalitenin rolü değerlendirildiğinde Türkiye'de hesap verebilirliğin eşitsizlik üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür. Modelin kısa dönem dinamikleri de modelde dengeden sapmaların düzeldiğini göstermiştir.

Model tahmininden elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde Kuznets hipotezinin doğrulanmadığı aksine büyüme ile eşitsizlik bağında düz U şekilli bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Türkiye'de gelecek dönemlerde eşitsizliğin derinleşebileceğini ima etmektedir. Büyümenin öncelendiği Türkiye için toplumsal barışı zedeleyebilecek bu riskin kontrol altına alınmasına yönelik girişimler önem taşımaktadır.

Savunma harcamalarının eşitsizlik üzerindeki etkisinin pozitif olması Türkiye'de eşitsizlik genişletici hipotezin geçerli olduğunu göstermektedir. Son yıllarda savunma sanayisine yönelik yatırımlardaki artışın bedeli gelir eşitsizliğinde derinleşme olmaktadır. Bulduğu konumun getirdiği jeopolitik riskler Türkiye'de milli savunmaya yönelik yatırımları zorunlu kılsa da bu girişimlerin gelir eşitsizliğini genişletici etkisini hafifletecek şekilde dizayn edilmesi ülke içinde ekonomik olarak daha adil ve sürdürülebilir bir ortam tesis edecektir.

Ekonomik istikrarsızlığı yansıtan sefalet endeksinin doğal olarak gelir eşitsizliğini arttırıcı etki yapması beklenmektedir. Daha ağırlıklı olarak ülke içinde olmak üzere ülkeler arasındaki veya küresel çapta yaşanan olumsuz gelişmelerin neden olduğu işsizlik ve enflasyon Türkiye'de gelir eşitsizliğini arttıran faktörler arasında bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda sefalet endeksinde üst sıralarda yer alan Türkiye için ekonomik istikrarsızlıkların ve bundan kaynaklı toplumsal

istikrarsızlıkların yaşanmaması için makro politikalar enflasyonist baskı yaratmayacak şekilde uygulanmalıdır.

Literatürde eşitleyici bir güç olduğu ileri sürülen kurumsal kalite düzeyinin yükseltilmesi de önem arz etmektedir. Ampirik bulgulardaki anlamsız etkinin Türkiye'nin hesap verebilirlik endeksinin gelişmiş ülkelere göre düşük olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kurumların güçlendirilmesi ve hesap verebilirliklerinin tesis edilmesi ekonomik, politik ve sosyal istikrarsızlıklara yol açabilecek keyfi kararların alınmasını engelleyecektir. Ayrıca savunma harcamalarının etkin bir şekilde yapıp yapılmadığının denetlenebilmesi için hesap verebilirlik seviyesinin yüksek olması gerekmektedir.

Hükümetler, sosyal devlet olmanın getirdiği sorumlulukla, gelir dağılımındaki eşitsizliğin olumsuz etkilerini azaltmak için sosyal harcamalar, transferler ve sübvansiyonlar gibi çeşitli araçları kullanmaktadır. Bu araçlar genellikle alt gelir gruplarına yönelik tasarlanırken vergileme hem üst gelir gruplarından daha fazla katkı almayı hem de alt gelir gruplarını desteklemeyi hedeflemektedir. Vergi politikasında yer alan vergi indirim ve vergi muafiyetleri uygulamaları da yine alt gelir gruplarına yönelik eşitleyici mekanizma olarak düşünülebilmektedir.

En yüksek gelirli kesimlerin vergilendirilmesi gelirin eşitsiz dağıldığı ülkelerde uygulanabilecek en uygun politikalardan birisidir. Verginin gelire göre artan oranlı olarak uygulanması durumunda toplanan vergilerin düşük gelirli kesimlerin eğitim, sağlık ve gelir düzeylerinin yükseltilmesinde kullanılması gelir eşitsizliğinin olumsuz etkilerini kontrol etmede etkin olabilmektedir. Buna paralel olarak fırsat eşitliğinin hayatın her alanında tesis edilmesi eşitsizlikleri azaltabilmektedir.

Savunma harcamalarına ayrılan pay arttıkça meydana gelen gelir ayrışmasında dezavantajlı duruma düşen kesimlere yönelik sosyal harcamaların artırılması gerekmektedir. Ayrıca milli savunmaya yönelik yatırımların yüksek teknolojik ürün ihracatına da yönelik olmasıyla elde edilecek gelir sosyal harcamaların artırılması için ek kaynak yaratabilecektir. Bunun yanında, çeşitli sebeplerden dolayı kesintiye gidilemeyecek bazı savunma harcamalarında verimliliğin artırılması hedeflenmelidir. Kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması durumunda israf edilmeyen kaynaklar eşitsizlikleri azaltmada kullanılabilir.

Gelir eşitsizliğine etki eden kişi başına gelir, savunma harcamaları, sefalet endeksi ve kurumsal kalite gibi faktörleri değerlendiren mevcut çalışmanın eksiklikleri gelecek çalışmalarda giderilebilir. Öncelikle veri kısıtından dolayı 36 yıllık bir dönemi inceleyen bu çalışma farklı dönemler için farklı yöntemlerle yeniden ele alınabilir. Çalışmanın modeli farklı değişkenler eklenerek genişletilebilir. Savunma harcamalarıyla ilgili olarak jeopolitik risklerin etkisi araştırılabilir. Farklı ülke gruplarıyla yapılacak karşılaştırmalı analizler de konuyu küresel olarak ele almaya olanak tanıyacaktır.

Kaynaklar

- Abell, J. D. (1994). Military spending and income inequality. *Journal of Peace Research*, 31(1), 35-43. <https://doi.org/10.1177/0022343394031001004>
- Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: an empirical investigation. *American Economic Review*, 91(5), 1367-1401. <https://doi.org/10.1257/aer.91.5.1369>
- Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. A. (2005). Institutions as the fundamental cause of long-run growth, In: *Handbook of Economic Growth*, Chapter 6. Edited by Philippe Aghion and Steven Durlauf. North Holland: Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S1574-0684\(05\)01006-3](https://doi.org/10.1016/S1574-0684(05)01006-3)
- Acheampong, A. O., Adebayo, T. S., Dzator, J. ve Koomson, I. (2023). Income inequality and economic growth in BRICS: insights from non-parametric techniques. *The Journal of Economic Inequality*, 21, 619-640. <https://doi.org/10.1007/s10888-023-09567-9>

- Adeleye, B. N. (2024). Income inequality, human capital and institutional quality in sub-Saharan Africa. *Social Indicators Research*, 171(1), 133-157. <https://doi.org/10.1007/s11205-023-03244-0>
- Afonso, O. ve Sequeira, T. (2023). The effect of inflation on wage inequality: a north–south monetary model of endogenous growth with international trade. *Journal of Money, Credit and Banking*, 55(1), 215-249. <https://doi.org/10.1111/jmcb.12914>
- Afriyie, J. K., Twumasi-Ankrah, S., Gyamfi, K. B., Arthur, D. ve Pels, W. A. (2020). Evaluating the performance of unit root tests in single time series processes. *Mathematics and Statistics*, 8(6), 656-664. <https://doi.org/10.13189/ms.2020.080605>
- Ahluwalia, M. S. (1976). Inequality, poverty and development. *Journal of Development Economics*, 3(4), 307-342. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(76\)90027-4](https://doi.org/10.1016/0304-3878(76)90027-4)
- Ak, M. Z. ve Altıntaş, N. (2016). Kuznets'in ters U eğrisi bağlamında Türkiye'de gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1986-2012. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 93-102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/finance/issue/61462/917902>
- Aksoğan, G. ve Elveren, A. Y. (2012). Türkiye'de savunma, sağlık ve eğitim harcamaları ve gelir eşitsizliği (1970-2008): Ekonometrik bir inceleme. *Sosyoekonomi*, 17(17), 263-280. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21077/226930>
- Alesina, A. ve Rodrik, D. (1994). Distributive politics and economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 465-490. <https://doi.org/10.2307/2118470>
- Ali, H. E. (2007). Military expenditures and inequality: empirical evidence from global data. *Defence and Peace Economics*, 18(6), 519-535. <https://doi.org/10.1080/10242690701331501>
- Ali, H. E. (2012). military expenditures and inequality in the middle east and North Africa: a panel analysis. *Defence and Peace Economics*, 23(6), 575-589. <https://doi.org/10.1080/10242694.2012.663578>
- Asamoah, L. A. (2021). Institutional quality and income inequality in developing countries: a dynamic panel threshold analysis. *Progress in Development Studies*, 21(2), 123-143. <https://doi.org/10.1177/1464993421101671>
- Avcı, M. ve Mukiyen Avcı, G. (2017). OECD ülkelerinde kurumsal kalite ve gelir eşitsizliği ilişkisi. *Sosyoekonomi*, 25(31), 75-90. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.288624>
- Ayla, D. (2020). NEXT 11 ekonomilerinde hoşnutsuzluk endeksi ve gelir dağılımı incelemesi. L. Y. Eser ve S. Samut (Ed.) *İktisat Seçme Yazılar 2020-II* içinde (s. 139-156). Celepler Matbaası, Trabzon.
- Balcılar, M., Gupta, R., Ma, W., & Makena, P. (2021). Income inequality and economic growth: A re-examination of theory and evidence. *Review of Development Economics*, 25(2), 737-757. <https://doi.org/10.1111/rode.12754>
- Banerjee, A., Dolado, J. J. ve Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267–83. <https://doi.org/10.1111/1467-9892.00091>
- Barro, R. J. (1999). Determinants of democracy. *Journal of Political Economy*, 107(6), S158-S183. <https://doi.org/10.1086/250107>
- Barro, R. J. (1996). *Determinants of economic growth: A cross-country study*. (NBER Working Paper No. 5698). National Bureau of Economic Research. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5698/w5698.pdf
- Barro, R. J. (2000). Inequality and growth in a panel of countries. *Journal of Economic Growth*, 5(1), 5-32. <https://doi.org/10.1023/A:1009850119329>
- Bayer, C. ve Hanck, C. (2008). *Is double trouble? How to combine cointegration tests*. Ruhr Economic Papers, (48). <https://doi.org/10.26481/umamet.2008014>
- Bayer, C. ve Hanck, C. (2012). Combining non-cointegration tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2012.00814.x>
- Beji, S. (2019). Financial openness and income inequality: Do institutions matter for Africa? *Economics Bulletin*, 39(1), 104-114. <https://ssrn.com/abstract=3322670>

- Benoit, E. (1978). Growth and defense in developing countries. *Economic Development and Cultural Change*, 26(2), 271-280. <https://www.jstor.org/stable/1153245>
- Benos, N. ve Karagiannis, S. (2018). Inequality and growth in the united states: why physical and human capital matter. *Economic Inquiry*, 56(1), 572-619. <https://doi.org/10.1111/ecin.12475>
- Beşkaya, A. (2013). Political economy of economic discomfort: a time series analysis of Turkey, 1980-2010. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 1-14. <https://dergipark.org.tr/en/pub/esad/issue/6061/81506>
- Biscione, A. ve Caruso, R. (2021). Military expenditures and income inequality evidence from a panel of transition countries (1990-2015). *Defence And Peace Economics*, 32(1), 46-67. <https://doi.org/10.1080/10242694.2019.1661218>
- Bittencourt, M. (2009). Macroeconomic performance and inequality: Brazil, 1983-94. *The Developing Economies*, 47(1), 30-52. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1049.2009.00075.x>
- Blancheton, B. ve Chhorn, D. (2021). Government intervention, institutional quality, and income inequality: evidence from Asia and the Pacific, 1988-2014. *Asian Development Review*, 38(1), 176-206. https://doi.org/10.1162/adev_a_00162
- Boel, P. (2018). The redistributive effects of inflation and the shape of money demand. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 90, 208-219. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2018.02.011>
- Boswijk, H. P. (1994). Testing for an unstable root in conditional and unconditional error correction models. *Journal of Econometrics*, 63, 37-60. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(93\)01560-9](https://doi.org/10.1016/0304-4076(93)01560-9)
- Braun, M., Parro, F. ve Valenzuela, P. (2019). Does finance alter the relation between inequality and growth?. *Economic Inquiry*, 57(1), 410-428. <https://doi.org/10.1111/ecin.12581>
- Breunig, R. ve Majeed, O. (2020). Inequality, poverty, and growth. *International Economics*, 161(C) 83-99. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2019.11.005>
- Brueckner, M. ve Lederman, D. (2018). Inequality and economic growth: The role of initial income. *Journal of Economic Growth*, 23(3), 341-366. <https://doi.org/10.1007/s10887-018-9156-4>
- Castells-Quintana, D. ve Royuela, V. (2012). Unemployment and long-run economic growth: the role of income inequality and urbanisation. *Investigaciones Regionales-Journal of Regional Research*, (24), 153-173. <https://www.redalyc.org/pdf/289/28924660007.pdf>
- Chen, M. Y. (2002). Testing stationarity against unit roots and structural changes. *Applied Economics Letters*, 9(7), 459-464. <https://doi.org/10.1080/13504850110091895>
- Chong, A. ve Calderon, C. (2000). Causality and feedback between institutional measures and economic growth. *Economics & Politics*, 12(1), 69-81. <https://doi.org/10.1111/1468-0343.00069>
- Chu, A. C., Cozzi, G., Fan, H., Furukawa, Y. ve Liao, C. H. (2019). Innovation and inequality in a monetary Schumpeterian model with heterogeneous households and firms. *Review of Economic Dynamics*, 34, 141-164. <https://doi.org/10.1016/j.red.2019.03.006>
- Clarke, G. R., Xu, L. C. ve Zou, H. F. (2006). Finance and income inequality: what do the data tell us?. *Southern Economic Journal*, 72(3), 578-596. <https://doi.org/10.2307/20111834>
- Coppedge, M., Gerring, J., Knutsen, C. H., Lindberg, S. I., Teorell, J., Altman, D., ... & Ziblatt, D. (2024). V-Dem Dataset v14. *Varieties of Democracy (V-Dem) Project*. <https://doi.org/10.23696/mcwt-fr58>
- Çakmak, A. İ. ve Tosun, B. (2017). Ekonomik büyüme-gelir dağılımı ilişkisi: Kuznets hipotezinin seçilmiş ülkeler üzerine araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 33-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kosbed/issue/43231/524877>
- Çenberci, E. (2019). Defense expenditures and income inequality: evidence from chosen Euro Using Countries. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 121-127. <https://doi.org/10.18506/anemon.472974>
- Deininger, K. ve Squire, L. (1998). New ways of looking at old issues: inequality and growth. *Journal of Development Economics*, 57(2), 259-287. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(98\)00099-6](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(98)00099-6)
- Desbordes, R. ve Verardi, V. (2012). Refitting the Kuznets curve. *Economics Letters*, 116(2), 258-261. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.03.010>

- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of American Statistical Association*, 74(366), 427-431. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- Dişbudak, C. ve Süslü, B. (2009). Kalkınma ve bireysel gelir dağılımı: Kuznets hipotezi Türkiye için geçerli mi?. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 146-166. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auibfd/issue/32320/359154>
- Doré, N. I. ve Teixeira, A. A. (2023). The role of human capital, structural change, and institutional quality on Brazil's economic growth over the last two hundred years (1822–2019). *Structural Change and Economic Dynamics*, 66, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2023.04.003>
- El Herradi, M., Haan, J. ve Leroy, A. (2022). Inflation and the income share of the rich: evidence for 14 OECD countries. *Review of Income and Wealth*, 69(1), 170-194. <https://doi.org/10.1111/roiw.12580>
- Elhini, M. ve Hammam, R. (2021). An empirical examination of the impact of economic structural change on income inequality: dynamic heterogeneous panel approach. *European Journal of Sustainable Development*, 10(1), 136-152. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n1p136>
- Elliott, G., Rothenberg, T. J. ve Stock, J. H. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root. *Econometrica*, 64(4), 813-836. <http://www.jstor.org/stable/2171846>
- Elveren, A. Y. (2012). Military spending and income inequality: evidence on cointegration and causality for Turkey, 1963–2007. *Defence and Peace Economics*, 23(3), 289-301. <https://doi.org/10.1080/10242694.2011.578414>
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. <https://doi.org/10.2307/1913236>
- Fawaz, F., Rahnama, M. ve Valcarcel, V. J. (2014). A refinement of the relationship between economic growth and income inequality. *Applied Economics*, 46(27), 3351-3361. <https://doi.org/10.1080/00036846.2014.929624>
- Fisher, R. (1932). *Statistical methods for research workers*. London: Oliver and Boyd
- Forbes, K. J. (2000). A Reassessment of the relationship between inequality and growth. *American Economic Review*, 90(4), 869–887. <https://doi.org/10.1257/aer.90.4.869>
- Gakuru, E. ve Yang, S. (2024). Misery index improvement: a review based on theoretical and empirical evidence. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-26. <https://doi.org/10.1007/s13132-024-02052-2>
- Galbraith, J. K. (2012). *Inequality and instability*. Oxford: Oxford University Press.
- Galbraith, J. K. ve Kum, H. (2003). Inequality and economic growth: a global view based on measures of pay. *CESifo Economic Studies*, 49(4), 527-556. <https://doi.org/10.1093/cesifo/49.4.527>
- Ghosh, S. (2022). Analysing the nexus between income inequality and military expenditure in top ten defence expenditure economies. *Quality & Quantity*, 56, 689-712. <https://doi.org/10.1007/s11135-021-01140-8>
- Gnangnon, S. K. (2020). Aid for trade flows and wage inequality in the manufacturing sector of recipient-countries. *Journal of Economic Integration*, 35(4), 643-683. <https://doi.org/10.11130/jei.2020.35.4.643>
- Govindaraju, V. C. ve Tang, C. F. (2013). The dynamic links between CO2 emissions, economic growth and coal consumption in China and India. *Applied Energy*, 104, 310-318. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2012.10.042>
- Göcen, S. (2021). Ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği ilişkisi: Türkiye için bölgesel bazda bir inceleme. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(IERFM Özel Sayısı), 247-265. <https://doi.org/10.30784/epfad.1020478>
- Grabia, T. (2011). The Okun misery index in the European Union countries from 2000 to 2009. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 14(4), 97-115. <https://hdl.handle.net/10419/259091>

- Gustafsson, B. ve Johansson, M. (1999). In search of smoking guns: what makes income inequality vary over time in different countries? *American Sociological Review*, 64(4), 585–605. <https://doi.org/10.1177/000312249906400408>
- Günlük-Senesen, G. (2002). Budgetary trade-offs of security expenditures in Turkey. *Defence and Peace Economics*, 13(5), 385–403. <https://doi.org/10.1080/10242690213509>
- Hall, R. E. ve Jones, C. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others?, *Quarterly Journal of Economics*, 114(1), 83-116. <https://doi.org/10.1162/003355399555954>
- Hepsağ, A. (2022). *Ekonometrik zaman serileri analizlerinde güncel yöntemler (WinRATS uygulamalı)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Hirmissa, M. T., Habibullah, M. Z. ve Baharom, A. H. (2009). Defense spending and income inequality: evidence from selected Asian countries. *Modern Applied Science*, 3(5), 96–111. <https://doi.org/10.5539/mas.v3n5p96>
- Huang, H. C., Lin, Y. C. ve Yeh, C. C. (2012). An appropriate test of the Kuznets hypothesis. *Applied Economics Letters*, 19(1), 47-51. <https://doi.org/10.1080/13504851.2011.566172>
- Huynh, C. M. (2021). Foreign direct investment and income inequality: does institutional quality matter? *The Journal of International Trade & Economic Development*, 30(8), 1231–1243. <https://doi.org/10.1080/09638199.2021.1942164>
- Jantti, M. (1994). A more efficient estimate of the effects of macroeconomic activity on the distribution of income. *The Review of Economics and Statistics*, 76(2), 372-378. <https://doi.org/10.2307/2109895>
- Johansen S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231–54. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Jones, E. L. (1987). *The European miracle: environments, economies, and geopolitics in the history of Europe and Asia*. Cambridge University Press.
- Kasap, A. (2023). Hanke sefalet endeksi ile demografik ve sosyal göstergeler arasındaki ilişkinin ampirik analizi: kırılğan beşli örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 146-160. <https://doi.org/10.48145/gopsbad.1291877>
- Kentor, J., Jorgenson, A. K. ve Kick, E. (2012). The “new” military and income inequality: a cross national analysis. *Social Science Research*, 41(3), 514–526. <https://doi.org/doi:10.1016/j.ssresearch.2011.12.005>
- Kim, H. ve Rhee, D. E. (2022). The effects of asset prices on income inequality: redistribution policy does matter. *Economic Modelling*, 113, 105899. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2022.105899>
- Knack, S. ve Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: cross-country tests using alternative institutional measures. *Economics and Politics*, 7(3), 207-227. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0343.1995.tb00111.x>
- Korrani, S. S. ve Zia, A. (2023). The effect of economic growth and misery index on income inequality in Iran (Autoregressive Distributed Lag (ARDL)). *International Journal of Nonlinear Analysis and Applications*, 14(3), 343-351. <https://doi.org/10.22075/ijnaa.2022.25988.3181>
- Kunawotor, M. E., Bokpin, G. A. ve Barnor, C. (2020). Drivers of income inequality in Africa: does institutional quality matter?. *African Development Review*, 32(4), 718-729. <https://doi.org/10.1111/1467-8268.12473>
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28. <https://www.jstor.org/stable/1811581>
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: how sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(92\)90104-Y](https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y)

- Law, C. H. ve Soon, S. V. (2020). The impact of inflation on income inequality: the role of institutional quality. *Applied Economics Letters*, 27(21), 1735–1738. <https://doi.org/10.1080/13504851.2020.1717425>
- Lee, H., Lee, J. ve Im, K. (2015). More powerful cointegration tests with non-normal errors. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 19(4), 397-413. <https://doi.org/10.1515/snde-2013-0060>
- Lin, E. S. ve Ali, H. E. (2009). Military spending and inequality: panel Granger causality test. *Journal of Peace Research*, 46(5), 671–685. <https://doi.org/10.1177/0022343309339247>
- Lin, E. S., Ali, H. E. ve Lu, Y. L. (2015). Does military spending crowd out social welfare expenditures? evidence from a panel of OECD countries. *Defence and Peace Economics*, 26(1), 33-48. <https://doi.org/10.1080/10242694.2013.848576>
- Lin, F. ve Fu, D. (2016). Trade, institution quality and income inequality. *World Development*, 77, 129-142. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2015.08.017>
- Majeed, M. T. (2016). Economic growth and income inequality nexus: an empirical analysis for Pakistan. *Kashmir Economic Review*, 25(1), 1–12. <https://www.ker.org.pk/index.php/ker/article/view/162>
- Mdingi, K. ve Ho, S. Y. (2021). Literature review on income inequality and economic growth. *MethodsX*, 8, 101402. <https://doi.org/10.1016/j.mex.2021.101402>
- Meng, B., Lucyshyn, W. ve Li. X. (2015). Defense expenditure and income inequality: evidence on co-integration and causality for China. *Defence and Peace Economics*, 26(3), 327–339. <https://doi.org/10.1080/10242694.2013.810026>
- Michael, C. ve Stelios, R. (2020). The effect of military spending on income inequality: evidence from NATO countries. *Empirical Economics*, 58, 1305–1337. <https://doi.org/10.1007/s00181-018-1576-7>
- Milanovic, B. (2018). *Küresel eşitsizlik; küreselleşme çağı için yeni bir yaklaşım*, (Çev. Meneviş Uzbay, Mustafa Pirili), Efil Yayınevi, İstanbul.
- Mocan, H. N. (1999). Structural unemployment, cyclical unemployment, and income inequality. *Review of Economics and Statistics*, 81(1), 122-134. <https://doi.org/10.1162/003465399767923872>
- Monnin, P. (2014). *Inflation and income inequality in developed economies*. (CEP Working Paper No. 1401). Council on Economic Policies. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2444710>
- Moradi, F., Jafari, M. ve Fatahi, S. (2022). The impact of misery index and corruption control on income inequality (With the Quantile Approach). *Applied Economics Studies Iran (AESI)*, 10(40), 44-51. <https://doi.org/10.22084/aes.2021.23587.3246>
- Nawaz, S., Iqbal, N. ve Khan, M. A. (2014). The impact of institutional quality on economic growth: panel evidence. *The Pakistan Development Review*, 53(1), 15-31. <https://www.jstor.org/stable/24397923>
- Nessen, R. (2008). *Arthur Okun father of the misery index*. Washington, DC: Opinion - The Brookings Institution.
- Niyimbanira, F. (2017). Analysis of the impact of economic growth on income inequality and poverty in South Africa: the case of Mpumalanga province. *International Journal Economics Financial Issues*, 7(4), 254–261. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijefi/issue/32006/353543>
- North, D. C. (1981). *Structure and change in economic history*. Norton
- Oczki, J., Muszyńska, J. ve Wędrowska, E. (2017). *Kuznets hypothesis of income inequality: empirical evidence from EU*. <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/4909>
- Ofluoğlu, N. Ö., Artan, S. ve Kalaycı, C. (2018). Kurumsal kalite, ekonomik özgürlükler ve gelir dağılımı ilişkisi: MINT ülkeleri örneği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(17), 90-107. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.386514>
- Olson, M. (1982). *The rise and decline of nations: economic growth, stagflation, and social rigidities*. Yale University Press.

- Ongo Nkoa, B. E. ve Song, J. S. (2022). Does institutional quality increase inequalities in Africa?. *Journal of the Knowledge Economy*, 13(3), 1896-1927. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00771-4>
- Osode, O. E., Iheonu, C. O. ve Dauda, R. (2022). On the relationship between globalization and income inequality: does institution matter?. *Journal of Public Affairs*, 22(2), e2433. <https://doi.org/10.1002/pa.2433>
- Özer, M. O. (2019). *Gelişmekte olan ülkelerde iktisadi hoşnutsuzluk endeksi ile cari açık arasındaki ilişki*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Panizza, U. (2002). Income, inequality and economic growth: evidence from American data. *Journal of Economic Growth*, 7, 25–41. <https://doi.org/10.1023/A:1013414509803>
- Papadopoulos, G. (2019). Income inequality, consumption, credit and credit risk in a data-driven agent-based model. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 104, 39-73. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2019.05.002>
- Papanek, G. F. ve Kyn, O. (1986). The effect on income distribution of development, the growth rate and economic strategy. *Journal of Development Economics*, 23(1), 55-65. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(86\)90079-9](https://doi.org/10.1016/0304-3878(86)90079-9)
- Partridge, M. (1997). Is inequality harmful for growth? comment. *The American Economic Review*, 87(5), 1019–1032. <https://www.jstor.org/stable/2951339>
- Paukert, F. (1973). Income distribution at different levels of development: survey of evidence. *International Labour Review*, 108(3), 97-126.
- Perotti, R. (1996). Growth, income distribution and democracy: what the data say. *Journal of Economic Growth*, 1, 149–187. <https://doi.org/10.1007/BF00138861>
- Persson, T. ve Tabellini, G. (1994). Is inequality harmful for growth? theory and evidence. *American Economic Review*, 84(3), 600–621. <https://www.jstor.org/stable/2118070>
- Phillips, P. C. ve Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125. <https://doi.org/10.2307/2297545>
- Piketty, T. (2014). *Capital in the 21st century*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pradhan, R. P., Bahmani, S. ve Abraham, R. (2021). Institutional quality, insurance markets, and economic growth: evidence from pooled mean group estimation. *Applied Economics Letters*, 30(4), 445–449. <https://doi.org/10.1080/13504851.2021.1991561>
- Ram, R. (1991). Kuznets's inverted-U hypothesis: evidence from a highly developed country. *Southern Economic Journal*, 57(4), 1112-1123. <https://doi.org/10.2307/1060338>
- Rangel, L. A., Andrade, J. ve Divin, J. A. (2002). *Economic growth and income inequality in brazil: analysing the comparable minimum areas*. Working Paper, Brazilian Institute for Applied Economic Research and University of Brasilia, Brazil.
- Raza, S. A., Shahbaz, M. ve Paramati, S. R. (2017). Dynamics of military expenditure and income inequality in Pakistan. *Social Indicators Research*, 131, 1035-1055. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1284-7>
- Redek, T. ve Sušjan, A. (2005). The impact of institutions on economic growth: the case of transition economies. *Journal of Economic Issues*, 39(4), 995-1027. <https://doi.org/10.1080/00213624.2005.11506864>
- Rodrik, D. (2000). Institutions for high-quality growth: what they are and how to acquire them. *Studies in Comparative International Development*, 35, 3-31. <https://doi.org/10.1007/BF02699764>
- Roser, M. ve Cuaresma, J. C. (2016). Why is income inequality increasing in the developed world? *Review of Income and Wealth*, 62(1), 1-27. <https://doi.org/10.1111/roiw.12153>
- Royuela, V., Veneri, P. ve Ramos, R. (2019). The short-run relationship between inequality and growth: evidence from OECD regions during the Great Recession. *Regional Studies*, 53(4), 574-586. <https://doi.org/10.1080/00343404.2018.1476752>

- Ruiz-Huerta, J., Martínez, R. ve Ayala, L. (1999). *Earnings inequality, unemployment and income distribution in the OECD*. (LIS Working Paper No. 214). Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg. <http://www.lisdatacenter.org/wps/liswps/214.pdf>
- Scholl, N. ve Klasen, S. (2019). Re-estimating the relationship between inequality and growth. *Oxford Economic Papers*, 71(4), 824–847. <https://doi.org/10.1093/oep/gpy059>
- Seiglie, C. (1997). Deficits, defense and income redistribution. *The Cato Journal*, 17(1), 11-21. <https://ssrn.com/abstract=1553355>
- Shahbaz, M. (2010). Income inequality, economic growth and nonlinearity: a case of Pakistan. *International Journal of Social Economics*, 37(8), 613–636. <https://doi.org/10.1108/03068291011060652>
- Shahbaz, M., Sherafatian-Jahromi, R., Malik, M. N., Shabbir, M. S. ve Jam, F. A. (2016). Linkages between defense spending and income inequality in Iran. *Quality & Quantity*, 50, 1317-1332. <https://doi.org/10.1007/s11135-015-0207-z>
- Sharif, A. ve Afshan, S. (2018). Does military spending impede income inequality? a comparative study of Pakistan and India. *Global Business Review*, 19(2), 257-279. <https://doi.org/10.1177/0972150917713523>
- Sheng, Y. (2011). *Unemployment and income inequality: A puzzling finding from the US in 1941-2010*. Available at SSRN 2020744. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2020744>
- Sherani, S. (2019). Institutional reforms in Pakistan: Missing piece of the development puzzle. In S. S. Aneel, U. T. Haroon, & I. Niazi (Ed.), *70 years of development: The way forward* (s. 39-61). Islamabad, Pakistan: Sang-e-Meel Publications. <https://tinyurl.com/22jfsyuu>
- Siddiqui, D. A. ve Ahmed, Q. M. (2013). The effect of institutions on economic growth: a global analysis based on GMM dynamic panel estimation. *Structural Change and Economic Dynamics*, 24, 18-33. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2012.12.001>
- Sintos, A. (2023). Does inflation worsen income inequality? a meta-analysis. *Economic Systems*, 47(4), 101146. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2023.101146>
- Solarin, S.A. (2017). Disaggregated military expenditure and the debt level in Nigeria. *Quality & Quantity*, 51, 1687–1705. <https://doi.org/10.1007/s11135-016-0360-z>
- Solt, F. (2020). Measuring income inequality across countries and over time: the standardized world income inequality database. *Social Science Quarterly* 101(3), 1183-1199. SWIID Version 9.6, December 2024. <https://doi.org/10.1111/ssqu.12795>
- Taş, S., Örnek, İ. ve Aksoğan, G. (2013). Türkiye’de savunma harcamaları, büyüme ve gelir eşitsizliği, 1970-2008: ekonometrik bir inceleme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 659-682. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss/issue/24232/256867>
- Tebaldi, E. ve Elmslie, B. (2008). *Institutions, innovation and economic growth*. (MPRA Paper No. 9683). Munich Personal RePEc Archive. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/9683/>
- Topuz, S. G. ve Dağdemir, Ö. (2016). Ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği ilişkisi: Kuznets ters-U hipotezi’nin geçerliliği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(13), 115-130. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.272308>
- Töngür, Ü. ve Elveren, A. Y. (2013). Military expenditures, income inequality, welfare and political regimes: a dynamic panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 26(1), 49-74. <https://doi.org/10.1080/10242694.2013.848577>
- Ucal M., Karabulut G. ve Bilgin M. H. (2009). *Military expenditures and inequality: empirical evidence from Israel*. (MPRA Paper No. 48643). Munich Personal RePEc Archive. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/48643>
- Ulubasoglu, M. A. ve Doucouliagos, C. (2004). *Institutions and economic growth: a systems approach*. <http://repec.org/esAUSM04/up.29323.1076501864.pdf>
- UN, (2024, 12 Kasım). *Reduce inequality within and among countries*. Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development. <https://sdgs.un.org/goals/goal10>

- Vadlamannati, K. C. (2008). *Exploring the relationship between military spending & income inequality in South Asia*. (William Davidson Institute Working Paper No. 918). The University of Michigan. <https://hdl.handle.net/2027.42/64381>
- Wan, G., Lu, M. ve Chen, Z. (2006). The inequality–growth nexus in the short and long run: empirical evidence from China. *Journal of Comparative Economic*, 34(4), 654-667. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2006.08.004>
- Wang, M. L., Ntim, V. S., Yang, J., Zheng, Q. ve Geng, L. (2021). Effect of institutional quality and foreign direct investment on economic growth and environmental quality: evidence from African countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 35(1), 4065-409. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2021.2010112>
- Wolde-Rufael, Y. (2016a). Military expenditure and income distribution in South Korea. *Defence and Peace Economics*, 27(4), 571–581. <http://dx.doi.org/10.1080/10242694.2014.960247>
- Wolde-Rufael, Y. (2016b). Defence spending and income inequality in Taiwan. *Defence and Peace Economics*, 27(6), 871–884. <https://doi.org/10.1080/10242694.2014.886436>
- Yang, Y. ve Greaney, T. M. (2017). Economic growth and income inequality in the Asia-Pacific region: a comparative study of China, Japan, South Korea, and the United States. *Journal of Asian Economics*, 48, 6-22. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2016.10.008>
- Zhuang, J., de Dios, E. ve Martin, A. L. (2010). *Governance and institutional quality and the links with economic growth and income inequality: with special reference to developing Asia*. (Asian Development Bank Economics Working Paper No. 193). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1619116>

The Moderating Role of Climacteric Period in the Influence of Positive Psychological Capital on Affective Commitment of Female Employees: A Study on Private Hospital Employees*

Kadın Çalışanların Pozitif Psikolojik Sermayelerinin Duygusal Bağlılığa Etkisinde Klimakterik Dönemin Düzenleyici Rolü: Özel Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma

Ferah KEKLİK OKUL**
Ayşe İpek KOCA BALLI***
Murat KOÇ****

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1473014>

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
24.04.2024

Accepted:
13.11.2024

© 2025 JEBUPOR
All rights reserved.

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
24.04.2024

Kabul Tarihi:
13.11.2024

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Abstract

The aim of this study is to determine the moderating role of climacteric period in the influence of positive psychological capital on affective commitment. The universe of the research consists of female employees in private hospitals in Mersin province. 412 questionnaires were collected and analyzed through convenience sampling from the research universe. The "Positive Psychological Capital Scale", developed by Luthans et al. (2007), and specific items of "Organizational Commitment Scale", developed by Meyer et al. (1993), each of which involve in measuring affective organizational commitment, were used for data collection. Confirmatory factor analysis, descriptive statistics and hierarchical regression analysis were used in data analysis. The results of the study show that while positive psychological capital and its sub-dimensions influence affective commitment, the climacteric period has no moderating role in the influence of positive psychological capital on affective commitment. As a result, the findings of the study highlights that it is important to make use of positive psychological capital to ensure affective commitment, which in turn aids in individual and organizational goals.

Keywords: Positive psychological capital, affective commitment, climacteric period.

Öz

Bu araştırmanın amacı, pozitif psikolojik sermayenin duygusal bağlılığa etkisinde klimakterik dönemin düzenleyici rolünü tespit etmektir. Araştırmanın evrenini Mersin ilinde bulunan özel hastanelerdeki kadın çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırma evreninden kolayda örnekleme yoluyla 412 anket toplanmış ve analize edilmiştir. Araştırma verilerinin elde edilmesinde Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilen "Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği" ve Meyer vd. (1993) tarafından geliştirilen "Örgütsel Bağlılık Ölçeği"nin ilgili maddeleri kullanılmıştır. Veri analizlerinde doğrulayıcı faktör analizi, tanımlayıcı istatistikler ve hiyerarşik regresyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda pozitif psikolojik sermayenin ve alt boyutlarının duygusal bağlılığa etkisi olduğu tespit edilirken; pozitif psikolojik sermayenin duygusal bağlılığa etkisinde klimakterik dönemin düzenleyici rolü olmadığı bulunmuştur. Sonuç olarak örgütsel alanda birey ve örgüt amaçlarına katkıda bulunan duygusal bağlılığın sağlanabilmesi için pozitif psikolojik sermayeden yararlanmanın önemli olduğu bu araştırmadan elde edilen bulgular ile vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pozitif psikolojik sermaye, duygusal bağlılık, klimakterik dönem.

Atıf/ to Cite (APA): Keklik Okul, F., Koca Ballı, A. İ. and Koç, M. (2025). The moderating role of climacteric period in the influence of positive psychological capital on affective commitment of female employees: A study on private hospital employees. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 10(26), 257-276. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1473014>

* This study was produced from the doctoral thesis prepared by Ferah KEKLİK under the supervision of Prof. Dr. Murat KOÇ and Assoc. Prof. Dr. Ayşe İpek KOCA BALLI at the Department of Business Administration of Cag University Institute of Social Sciences.

** ORCID Dr., ferah.keklik06@gmail.com

*** ORCID Assoc. Prof. Dr., Cukurova University, Department of Business Management, ikocaballi@cu.edu.tr

**** ORCID Prof. Dr., Cag University, Institute of Social Sciences, muratkoc@cag.edu.tr

1. Introduction

Humans, regarded as the most important assets of organizations, are the key element in the success and continuity of organizations. Organizations in the business world have become more dependent on their employees who contribute to organizations' performance beyond official business requirements. In this context, employing and retaining educated and productive employees dedicated to organizational objectives and the organization itself is among the chief goals of organizations (San, 2017; Gürbüz, 2006).

Female employees have joined the work force by engaging in economical activities in varying roles and statuses in the historical process, depending on the conditions of different periods. It can be said that the ratio of female employees who started taking part in the work force since the 1950s has continued to significantly increase up until our age. Female engagement in the work force is a crucial element in sustainable development. The fact that the female employees experience physical and psychological changes during the climacteric period (pre-menopause, menopause and post-menopause), which is an intense period in women's lives, may result in relationship breakdowns with their spouses, families, and friends. All problems arising from climacteric menopause regarding the employee's social circles hinder the women's adaptation process to the menopausal period and negatively influence the female employee's labor force, involvement in decision making, productivity, and family and professional lives.

In today's business world, it is primarily necessary for the employees to be psychologically well in order to be able to contribute to the organization in maximum levels and to work more devotedly (Aslan, 2017). The positive psychological capital term, which analyzes the psychological resources of employees, has been used more and more in last few years. Positive psychological capital can be improved by means of practices such as involvement in the decision making process, enhancing working conditions, empowering employees, and implementing a supportive organizational culture so that productivity and performance can be increased in organizations.

Psychological capital is a form of capital that came out as an influential movement in organizational behavior and has its roots in positive psychology and positive organizational behavior; this form of capital represents the emergence of new tendencies in productive workplace environment in human resources management and is described as a positive organizational behavior which can positively contribute to increasing organizational performance (Luthans et al., 2007; Kutanis and Oruç, 2014). According to Luthans et al. (2007) psychological capital has four aspects characterized by self-efficacy (individual's self-confidence that they will put in the necessary effort into their job); optimism (positive attitude and approaches to present and future success); hope (expectation that objectives will be achieved); and resilience (the capacity to stand up against challenges and hardships). Numerous studies support that positive psychological capital is in connection with negative and positive business attitudes. Studies carried out in organizational behavior field demonstrate that psychological capital negatively correlates with intentions to resign (Erkuş and Fındıklı, 2013), exhaustion (Polatçı and Baygın, 2022; Topçu and Ocak, 2012), stress (Avey et al., 2009) and positively correlates with organizational commitment (Gupta et al., 2021; Youssef and Luthans, 2007; Çınar, 2011; Aslan, 2017), job satisfaction (Walumbia et al., 2010), organizational citizenship behavior (Berberoğlu, 2013), job performance (Luthans et al., 2010), creative performance (Sweetman et al., 2010) innovative behavior (Örücü and Çınar, 2018); subjective well-being (Huang and Zhang, 2021) and authentic leadership (Savur, 2013; Yollu and Korkmaz, 2021). Consequently, the value of positive psychological capital perception steadily increases in organizations.

According to Meyer and Allen (1997), organizational commitment, one of the work attitudes related to positive psychological capital, is a psychological behavior that takes shape in regard to the employees' relationship with the organization, which can then aid in the employees' decision to be a permanent member of the organization. This term expresses the relationship of the employee with the

organization, as well as the determining psychological factors which weigh in on the decision of the employee to continue working with the organization. Meyer and Allen (1991) group the elements constituting organizational commitment as continuance commitment, affective commitment and normative commitment.

Continuance commitment expresses the economical value of continuing to work with an organization as perceived by the employee. Normative commitment is the employee's feelings of obligation to stay at an organization due to moral or ethical reasons. Affective commitment, on the other hand, expresses the emotional connection of the employee with the organization, the employee's belief in the values of the organization and the subsequent identification with the organization (Robbins and Judge, 2013).

Youssef and Luthans (2007) have demonstrated that increasing the psychological capital of the employees contributes positively to the actualization of organizational objectives. Positive psychological capital aims to offer opportunities to employees in terms of their contributions to organizational change. This form of capital reflects a psychological capacity for the employees to have an advantage for competition regarding predetermined objectives. Therefore, it is stated that psychological capital is in relation with organizational behavior variables, and that it can be possible to increase organizational commitment with the increase of psychological capital. In this study, the aim is to determine the influence of positive psychological capital on one of the commitment types, affective commitment, in the context of climacteric period. Affective commitment is a result of accepting institutional values and rules, and an internal belief regarding continuing employment, and not a commitment created by outer factors. It is a form of commitment that arises on its own accord depending on internal factors (motive/impulse) (Tutar, 2007); therefore, only affective commitment is taken into consideration in the scope of the study.

This research aims to determine the moderating role of the climacteric period in the effect of positive psychological capital on the emotional commitment of female employees of the private hospital sector in Mersin province. In this context, the aim of the research is to reveal whether positive psychological capital has an effect on emotional commitment, what the moderating role of the climacteric period is, and examine the relationship between the variables.

Positive psychological capital perception is affected by the internal and external factors in which the individual is located. For example, while self-efficacy and hope depend on the individual, optimism and resilience are related to external environmental conditions. For this reason, it can vary depending on factors such as socio-cultural structure, welfare level, education, and working conditions. In this context, it is essential to repeat the studies on positive psychological capital in different organizational environments, different cultural contexts, and with different universes and samples. Understanding positive organizational behavior and positive psychological capital provides a basic framework for practitioners and researchers for future research.

Although there are many studies on positive psychological capital in the international arena, it is seen that the studies conducted in our country are limited. In addition, no study has been found to determine the effect of positive psychological capital on emotional organizational commitment in the context of the climacteric period. The fact that both concepts have a significant relationship with other variables and that they have effects on other variables makes the subject of positive psychological capital and emotional commitment worth understanding and studying. The studies to be conducted in this context will not only contribute to the field of organizational behavior but also pave the way for a better understanding of positive psychology and the emergence of different perspectives, with potentially transformative outcomes.

2. Literature

2.1. Positive Psychological Capital

Positive psychology movement has pioneered new research and practices beyond the scope of traditional psychology and has been shown great interest by researchers and practitioners from scientific fields of positive organizations (Donaldson and Ko, 2010). The worldwide consensus on this subject is that a more balanced approach that takes into account the positive and negative concepts is required for organizations (Luthans and Youssef, 2007). Luthans points out that through a positive approach, the strengths and psychological potentials of employees working in organizations can be developed so that their performance and productivity increases.

Positive organizational behavior, which came out at the beginning of the 2000s follows up on positive psychology which is supported by theories and research focusing on the strengths and psychological capacities of employees. Positive organizational behavior, described as the reflection of positive psychology into an organizational setting, offers a fresh perspective on the management and development of teams that work on revealing and developing the positive strengths of individuals. Positive organizational behavior is the analysis of the positive characteristics and psychological capacities that can be measured, developed and managed productively so that performance improvement can be achieved (Luthans et al., 2006).

Positive psychological capital is a structure that is measurable by theory and research, correlated to the employee's business manner, and a structure that can be developed depending on circumstance. It is the total of characteristics that can be improved through experience or training so that especially individual and organizational performance is increased. Psychological capital, which is correlated to individual awareness, is primarily the sum total of the knowledge, skills, and experience that the individual acquires in a given period. It is claimed that awareness will contribute to the individual's productivity in the job environment (Erkuş and Fındıklı 2013).

Research carried out by Luthans et al. (2007) created a space which crowded the four crucial aspects in the field of positive organizational behavior, self-efficacy, hope, optimism, and resilience under the title of positive psychological capital. These aspects aim to expand the capacity of the individual and to reveal their potential. The components of psychological capital are conceptually individual structures, however, it is claimed that positive psychological structure, which is the combination of these structures, has a greater effect than the total sum of the individual effects of the structures, that is, it creates a synergy effect (Luthans et al., 2010). The main idea behind the assembly of the components of positive psychological capital is the common characteristics of these aspects, which is their contribution to a motivational tendency in achieving specific objectives (Avey, 2007).

2.1.1. Self-Efficacy

Self-efficacy is the individuals' belief in their personal talents; this belief acts as a catalyst so that the individual can actuate the motivation, cognitive resources, and behavior that is necessary for them to carry out a specific assignment they are given (Avey et al., 2008). According to Stajkovic and Luthans (1998), self-efficacy is the channeling of motivation and cognitive resources in such a way to control the events in individuals' lives, and their belief in themselves that they are able to overcome the hardships and problems that they come across. In this context, self-efficacy is not a perception that shows how talented the individual is, but rather the individual's belief in their talents. In this way, the individual compares the performance that they need to put in with their own capacity and act accordingly. The perception of self-efficacy influences the effort people will show to reach the aims and objectives they set out for themselves, their tolerance levels in their struggles with hardships, and their reactions in the event of failure. Individuals going through successful experiences can develop a strong belief in themselves. If an individual has a feeling of efficacy previously but goes through failures, failures shake their belief in themselves but cannot destroy feelings of struggle. It is possible

for the individual to find the desire to try again for success in upcoming periods (Üstün and Tekin, 2016). Stajkovic and Luthans (2003) state that belief in self-efficacy greatly influences the performance and motivation in individual and group levels; in other words, the individuals who have confidence in their talents have higher levels of motivation and better job performance.

2.1.2. Hope

The concept of hope in positive psychology is described as the sum total of skills including developing goal oriented pathways and the determination to follow up through these pathways (Snyder, 2000). In this context, researchers focus on two facets of the hope component in psychological capital. The first one is the required will power to reach an objective, and the second is the pathway set in order to reach the objective. If the individual has the willpower to move forward with determination in order to overcome hardships, if they can come up with alternate routes in the face of current circumstances, it is possible to say that the individual has hope (Tösten, 2015). According to Snyder (2000), having a positive sense of possible success is a prerequisite of being successful. Research carried out on the subject of hope show that hope is an effective psychological capacity in tackling with additional hardships that individuals face in mental and physical health (Keleş, 2011).

The existence of a successful and hopeful thought depends on the existence of pathways that can help an individual reach their objectives and factors that can move the subject and increase their determination to reach their dream objectives (Snyder, 2000).

Having high hope employees in organizations helps increase the component of coming up with new and alternative routes. In this context, having high hope employees is especially crucial with respect to the well-being of employees in periods of crisis, chaos, or change, the establishment of positive organizational change and the management of the transition period (Avey et al., 2008; Weick and Quinn, 1999).

2.1.3. Optimism

The theoretical groundwork of the optimism component of positive psychological capital largely comes from Martin Seligman (Luthans et al., 2008). According to Seligman (1998) optimism is described as the individuals referral to internal, temporary and generalizable causes when explaining positive states, and their referral to external, permanent and situation specific causes when explaining negative states (Luthans and Youssef, 2004). In this context, optimists tend to perceive problems on a temporary, controllable level and interpret them as situation specific. Pessimists, on the other hand, think that the problems they come across will continue to exist, that their problems make them weak and that they do everything in their power to overcome their problems but that they cannot control the situation (Seligman, 2004). The feeling of optimism in individuals not only enables them to strive more, but also helps them to generate alternate solutions in the face of hardships (Larson and Luthans, 2006).

In a study carried out with sales representatives, Seligman and Schulman (1986) establish that optimistic employees have higher sales numbers and better performance compared to others, and that pessimistic employees have higher tendencies to quit.

Seligman and Csikszentmihalyi (2000) state that optimistic people have higher tendencies to be successful as a result of being more psychologically positive, and that they are more determined to achieve success. Luthans et al. (2007) express that optimistic and pessimistic employees show quite different reactions to change; optimistic people embrace change more easily and focus more on seeing future opportunities and seizing them.

2.1.4. Psychological Resilience

The concept “resilience” which has a more reaction based characteristic compared to other positive psychological capital components, described the individuals’ favorable adaptation to in the face of risky or adverse situations (Atan and Ünver, 2019). It is the capacity of the individual for bouncing back and recovering from stress, hardships, failure, uncertainty, conflict and situations that are positive but result in more responsibility and therefore creating positive stress (Luthans et al., 2007).

Resilience can be observed in different levels in individuals; these levels appear in three different aspects: social, affective, and cognitive. Individuals who have social resilience are usually reported as having high levels of communication skills and being successful at making friends and developing positive relationships. Individuals who have affective resilience are individuals who have high self-respect and self-efficacy, optimistic, and hopeful. Individuals who have cognitive resilience are reported to have high levels of intelligence, and strong coping mechanisms as well as problem solving skills (Kutanis and Yıldız, 2014).

2.2. Affective Commitment

Affective commitment occurs in the case of individuals’ identification of their personal values and objectives with the organization and the organizations’ objectives, aims, and values. In such cases, individuals desire to be a continuous member of the organization to achieve their objectives (Oktay and Gül, 2003). Furthermore, affective commitment arises from a compromise between personal and organizational values which links the individuals with the organization emotionally and ensures that the individuals are content with being members of the organization (Wiener, 1982). Affective commitment is a type of commitment that consists of a shared mission and vision with the organization, and the love and respect shown towards the rules of the organization together with its aims and objectives (Tutar, 2007). In this context, affective commitment is not a passive attachment and submission to the organization; rather, it is an active bond that includes the employees’ consent to make sacrifices to contribute to the organization’s success (Gürbüz, 2006).

Studies carried out on affective commitment show that positive attitudes regarding the organization can bring about positive organizational behavior variable and positive job outputs. Studies carried out on affective commitment reveal a positive relationship with job performance (Ellinger et al., 2013; Meyer et al., 2002; Meyer et al., 1989; Randall, 1987); product and service quality (Ellinger et al., 2013); organizational citizenship behavior (Gürbüz, 2006); job satisfaction (Namasivayam and Zhao, 2007) and a negative relationship with mobbing (Zafer, 2018); job stress (Wasti, 2000); and intention to leave (Hackett et al., 1994).

2.3. Climacteric Period

Climacterium is the transition period when a woman leaves behind her reproductive years as she ages; her reproductive capacity starts to decrease as ovarian functions and estrogen levels decrease with age. This period starts generally about when a woman is 40-45 years old and lasts for about 20 years until old age (Taşkın, 2009; Tortumluoğlu, 2003). This period should be examined separately for health care practitioners as it is a life-threatening period of physiological changes, which comes with pathological incidents that disturb life quality and negatively affect marital relationships. However, some women perceive the changes that come about during this period differently. Some seek treatment for the issues that arise while some do not see these changes as issues and do not get affected much (Çoban et al., 2008).

Climacterium consists of four stages called premenopausal, menopausal, perimenopausal, and postmenopausal period (Taşkın, 2009).

Premenopause: Premenopause is the first stage of the climacterium covering the duration from the onset of climacterium until the beginning of menopause when first symptoms appear. The 2 to 6 year period before menopause is called premenopause (Kökkaya, 2018). While premenopausal period may differ depending on the person and the society, it generally starts at around the age of 35 to 40 and continues for about 10 years, until the age of 55 to 60. Complaints such as fatigue, irritability, anxiety, depression, vasomotor changes, emotional disorders, headaches, etc. begin to appear in this period. The physiological and biochemical changes seen in this stage, middle age period and cultural characteristics affect emotional stability (Sert, 2009; Taşkın, 2009).

Menopause: Menopause means the end of menstruation due to the loss of follicular activity in the ovaries. In women who haven't had their period in a year, estrogen production decreases as ovarian follicles start to drop; as the follicles empty completely estrogen hormone secretion stops and menopause officially starts at the end of these changes (WHO 1996; Tortumluoğlu, 2003). The average menopause age in the world is accepted to be 51. In our country, menopause begins between the ages of 48 and 52, with the average being 47 (Çoban et al., 2008). Menopause age is influenced by numerous factors such as geography, race, socio-economical factors, genetics, menarche age, marriage, work status, contraception method used, smoking, fertility, use of contraceptive pill, number of pregnancies, psychological factors, nutrition, genital factors, some health issues such as ovarian cysts and tumors, uterine fibroids. For this reasons, menopause age shows differenced in different cultures and societies (Patterson and Lynch, 1988; Sert, 2009; Kökkaya, 2018).

Perimenopause: Perimenopause is the name of the period happening before menopause, starting with the emergence of clinical, biological, and endocrinological symptoms of menopause, and lasting one year following the last menstrual period. In other words, perimenopause is the period including premenopause, menopause, and the first year after menopause (Sert, 2009). Issues occurring during this period are hot flashes, night sweating, fatigue, uneasiness, forgetfulness and headaches (Tortumluoğlu, 2003).

Postmenopause: According to the definition of WHO, postmenopause is "the period of 6-8 years after menopause". It is the duration of time after menopause until old age. In this period ovarian functions will have stopped completely and fertility will have died out (Sis Çelik, 2013). As the elderly population in our country and the world increases, life span after menopause increases as well, therefore the issues women face in this period become more important (Koçak et al., 2017).

2.4. Research Hypotheses

The primary purpose of this study is to investigate the effect of psychological states such as hope, optimism, self-efficacy, and resilience, collectively known as organizational psychological capital, on organizational commitment. The formation of positive psychological capital and its dimensions continues to be the source of maturity, mission, values, and high level of commitment (Aminikhah et al., 2016; Luthans and Jensen, 2005; Newman et al., 2014; Wu and Chen, 2018). Larson (2004) found a more substantial variety of relationships between excellent self-efficacy, optimism, and resilience and the durability of the connection between the general level of positive psychological capital. Youssef and Luthans (2007) stated that employees exhibit higher levels of hope, and optimism and resilience exhibit higher levels of satisfaction and commitment. In his research, Çetin (2011) found a positive relationship between individuals' separation relationships and hope and optimism dimensions; and between job satisfaction and resilience, hope and optimism dimensions. In addition, it has been found that psychological capital continues to increase employees' job satisfaction and commitment attitudes. In addition, many studies have revealed the existence of a significant relationship between the level of positive psychological capital and affective commitment (Çınar, 2011; Miao and Bozionelos, 2017; Ribeiro et al., 2021). Various individual and contextual factors can affect the relationship between psychological capital and affective commitment. Working time

(Lee et al., 2017), organizational support (Kim et al., 2018), and self-actualization (Rajakumar et al., 2024) are some of the variables examined in connection with this relationship. Aslan (2017) determined the connection between psychological capital and attachment and the growth he made to provide a connection between positive psychological capital and attachment. In the scope of this research, the age factor was taken into age groups covering the climacteric and pre-climacteric periods. The physical and psychological changes during this period can affect women's social relationships, such as those of their spouses, family, and friends (Koçak et al., 2017). For this reason, the study also investigates how the climacteric period affects the strength of the effect of positive psychological capital on emotional commitment.

H₁: The positive psychological capital of female employees has an effect on their affective commitment.

H₂: The climacteric period has a moderating role in the effect of the positive psychological capital of female employees on their affective commitment.

3. Methodology

In this section, information is presented regarding the purpose of the research, the universe and sample of the research, the data collection tools used in the research, the collection of data, the validity and reliability of the data collection tools, their analysis, and interpretation.

3.1. Purpose and Importance of the Research

This research aims to determine the moderating role of the climacteric period in the effect of positive psychological capital on the emotional commitment of female employees in the private hospital sector in Mersin province. In this context, the positive psychological capital and emotional organizational commitment levels of female employees, the effect of psychological capital on emotional commitment, and whether the climacteric period (45-65) has a moderating role are investigated in the research. In addition, the research aims to contribute to scientific knowledge accumulation in a way that can be useful for researchers to evaluate the findings obtained from previous studies and this research and to make suggestions for future studies.

3.2. Universe and Sample of the Research

The universe of this research consists of female private hospital employees in Mersin province. Due to the intense workload in the private hospital sector, limited time, and economic reasons, reaching the entire universe was impossible. For this reason, data was collected using convenience sampling until a sample size large enough to represent the universe was reached. In the convenience sampling method, one of the non-probability sampling methods, data is collected from the most easily accessible people until the required sample size is reached (Gürbüz and Şahin, 2014). The research was carried out using data from female private hospital employees in 14 Mersin provinces who had allowed the survey application. A survey was applied to 500 people during the data collection process. After the data was collected, 412 questionnaires were included in the research. In comparison, 42 questionnaires were left out as unfilled, and 46 were left out because they were incomplete or incorrectly filled. As the climacteric period, the age span of 45 to 65, which spans the premenopause, menopause, and postmenopause periods of the female employees, was analyzed.

3.3. Data Collection Tools

The questionnaire participants were asked to filled in consist of three parts; questions determining the demographical characteristics of the participants, the positive psychological capital scale, which consists of 24 items in 4 aspects: hope, optimism, self-efficacy, and psychological resilience; developed by Luthans et al. (2007); adapted into Turkish by Çetin and Basım (2012); and the three dimensional organizational commitment scale, developed by Allen and Meyer (1990); revised by Meyer et al. (1993), and adapted into Turkish by Wasti (2000). The options to the five point Likert type psychological capital scale, are (1) Strongly Disagree, (2) Disagree, (3) Indecisive (4) Agree (5) Strongly Agree, and items 1, 8 and 11 are reverse coded. Only the first 6 items of the organizational commitment scale, which has a total of 18 items regarding three dimensions, were used as the study only concerns itself with the affective commitment of female employees. The rating structure of the scale is (1) Strongly Disagree, (2) Disagree, (3) Indecisive (4) Agree (5) Strongly Agree, and items 2, 4, and 6 are reverse coded.

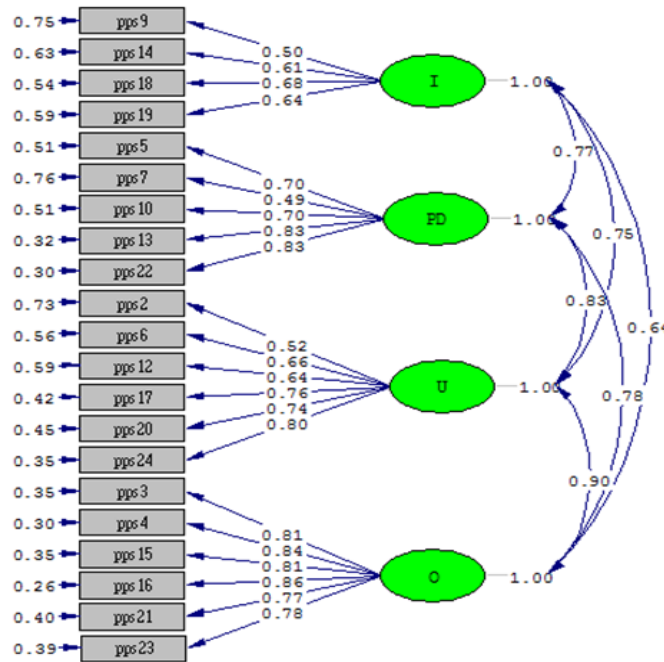
3.4. Data Analysis

Packaged software programs SPSS 23 and Lisrel were used in the statistical analysis of the research data. Data analyses were actualized on the total number of points acquired from the scales. The validity analysis of the scales was examined through Lisrel program with confirmatory factor analysis. For establishing the reliability of the scales, Cronbach's Alpha value was taken into consideration. In order to gather demographical data from the participants, frequency and percentage distribution were consulted. In order to determine the influence of psychological capital on affective commitment and the moderating role of the climacteric period, hierarchical regression analysis was used. In the hierarchical regression analysis, positive psychological capital was included in the analysis as independent variable, and climacteric period was included in the analysis as moderating variable.

In the scope of this study, the compatibility of the construct validity and factor structure of positive psychological capital scale and the acquired data were determined with DFA. In the DFA assisted analysis, some scale items were removed from the scale until the goodness of fit values required for the model were met. Items 1 and 11 in optimism aspect, "In this workplace, things never go as I want them to", "If things can go wrong for me in my workplace, they do" and item 8 in psychological resilience aspect, "When I come across difficulties in my job, I have problems overcoming them", were removed due to the fact that their validity coefficient was below accepted limits.

As seen in figure 1, the 4 factor structure of the scale was verified with the 21 items in the scale; it can be further seen that the factor loads of the items vary between 0.49 and 0.86 Goodness of fit values acquired from confirmatory factor analysis are 3.35 for χ^2/df value, 0,05 for SRMR, 0.97 for CFI, 0.078 for RMSEA, 0.96 for NFI, and 0.97 for IFI. X²/df, RMSEA, SRMR values of the model showed acceptable levels of fitness, while NFI, CFI, IFI values were in the range of perfect adaptive value (Schermelleh-Engel and Moosbrugger, 2003: 53; Munro, 2005; Çapık, 2014: 199). These results show that the final version of the scale reach sufficient adaptive value. When Cronbach's Alpha levels, calculated according to the reliability analysis results of general and sub scales of psychological capital, were examined, the following results were reached. Psychological capital is found to be 0.937; optimism subscale is found to be 0.689; psychological resilience subscale is found to be 0.828; hope subscale is found to be 0.823 and self-efficacy subscale is found to be 0.920. According to Kalaycı (2008), the reliability of the scale which has a value of between 0 and 1 in the alpha coefficient can be interpreted as follows; $0.00 \leq \alpha < 0.40$ shows the scale to be unreliable; $0.40 \leq \alpha < 0.60$ shows the scale to be somewhat reliable shows the scale to be highly reliable. In this scope,

the general psychological capital scale and the psychological resilience, hope and self-efficacy subscales can be said to be highly reliable, while hope subscale is quite reliable.

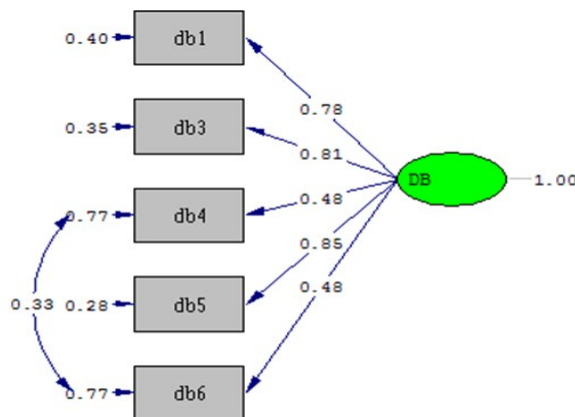

Chi-Square=612.70, df=183, P-value=0.00000, RMSEA=0.078

Figure 1. Positive Psychological Capital Scale 21 Item Factor Structure

In the scope of this research study the confirmatory factor analysis applied to affective commitment scale revealed that the validity coefficient of 2nd item in the affective organizational commitment scale, “I do not feel affective commitment to this business”, was below accepted levels, therefore, it was removed from the scale. It can be seen that the factor loads of scale items vary between 0.48 and 0.85. As can be seen in Figure 2, the 5 items in the scale validate the single factor structure.

The goodness of fit values of the model was determined to be, $\chi^2/df = 3.51$ ($\chi^2=14.06$ $df=4$); SRMR value was 0.019, CFI value was 0.99, RMSEA value was 0.081, NFI value was 0.99 and IFI value was found to be 0.99. Analysis results demonstrate that the final version of the affective commitment scale has sufficient goodness of fit value. The Cronbach’s Alfa coefficient calculated to determine the reliability of the scale was found to be, 0.824, which shows that the scale is highly reliable.

Chi-Square=14.06, df=4, P-value=0.00709, RMSEA=0.081

Figure 2. Affective Commitment Scale Factor Structure

Table 1. Information on the Demographic Characteristics of the Female Employees

		n	%
Marital status	Married	219	53.2
	Single	193	46.8
	Total	412	100
Age group according to climacteric period	Pre-climacteric period (18-44 age)	332	80.6
	Climacteric period (45 and above)	80	19.4
	Total	412	100
Educational status	High school graduates	145	35.2
	Degree	128	31.1
	Bachelor's degrees	109	26.5
	Postgraduate degree	30	7.3
	Total	412	100
Working time	1 year and below	69	16.7
	1-5	103	25
	6-10	112	27.2
	11-15	46	11.2
	16-20	46	11.2
	21 years and above	36	8.7
	Total	412	100

When the data regarding the demographical characteristics of female employees is analyzed it can be seen that 53.2% are married, 46.8% are single; 80.6% are in pre-climacteric period, 19.4% are in climacteric period; 35.2% are high school graduates, 31.1% have two-year degrees, 26.5% have bachelor's degrees, 7.3% have postgraduate degrees (master's degree or PhD); 16.7% have less than one year of work experience, 25% have 1 to 5 years of work experience, 27.2% have 6 to 10 years of work experience, 11.2% have 11 to 15 years of work experience, 11.2% 16 to 20 years of work experience, 8.7% have more than 21 years of work experience.

Table 2. The Influence of Positive Psychological Capital on Affective Commitment and the Moderating Role of the Climacteric Period

Model	B	S.H.	β	p	R2	t	Tolerance	VIF
1 (Invariant)	3.499	.044	.431**	.000	.185	80.425		1.000
Positive Psychological Capital	.421	.044		.000		9.663	1.000	
2 (Invariant)	3.499	.043	.433	.000	.190	80.537		1.001
Positive Psychological Capital	.423	.044		.000		9.714	.999	1.001
Climacteric Period	.064	.044		.144		1.463	.999	
3 (Invariant)	3.499	.043	.430	.000	.191	80.469		
Positive Psychological Capital	.420	.044		.000		9.595	.989	1.011
Climacteric Period	.065	.044		.138		1.486	.998	1.002
Positive Psychological Capital * Climacteric Period	.026	.040		.517		.649	.998	1.012

*p<0.05, **p<0.01

In order to determine the moderating role of climacteric period in the influence of positive psychological capital on affective commitment, in the study age groups were divided into two groups, (18-44) pre climacteric group and (45-65) climacteric period group. In the hierarchical regression analysis carried out to determine the influence of psychological capital on affective commitment and the moderating role of climacteric period and age in this relationship, in the first group the independent variable used in the model shows that positive psychological capital ($\beta=.431$, $p<0.01$) has statistically significant effect on affective commitment, in the second group the moderating variable demonstrates that the climacteric period ($\beta=0.65$, $p>0.05$) has no statistically significant effect on affective commitment. In the third group, the transactional premise ($\beta=0.29$, $p>0.05$) made

up of the multiplication of positive psychological capital and the climacteric period was not found to be statistically significant (Table 2).

Table 3. The Influence of the Optimism Aspect of Psychological Capital on Affective Commitment and the Moderating Role of the Climacteric Period

Model	B	S.H.	β	P	R2	t	Tolerance	VIF
1 (Invariant)	3.499	.045	.343**	.000	.118	77.285		
Optimism	.336	.045		.000		7.404	1.000	1.000
2 (Invariant)	3.499	.045		.000	.121	77.344		
Optimism	.337	.045	.345	.000		7.432	1.000	1.000
Climacteric Period	.058	.045	.059	.202		1.278	1.000	1.000
3 (Invariant)	3.499	.045		.000	.123	77.322		
Optimism	.337	.045	.345	.000		7.432	1.000	1.000
Climacteric Period	.059	.045	.060	.194		1.302	.999	1.001
Optimism* Climacteric Period	.039	.045	.040	.389		.862	.999	1.001

*p<0.05, **p<0.01

In the hierarchical regression analysis carried out to determine the influence of optimism sub-dimension of psychological capital on affective commitment and the moderating role of the climacteric period and age on this relationship, in the first group the optimism ($\beta=.343$, $p<0.01$) inserted into the model was found to be statistically significant in affective commitment, in the second group climacteric period ($\beta=0.59$, $p>0.05$) inserted into the model was not found to be statistically significant in affective organization commitment. In the third group the transactional premise ($\beta=0.40$, $p>0.05$) obtained by the multiplication of optimism and climacteric period was not found to be statistically significant (Table 3).

Table 4. The Influence of the Psychological Resilience Aspect of Psychological Capital on Affective Commitment and the Moderating Role of the Climacteric Period

Model	B	S.H.	B	P	R2	T	Tolerance	VIF
1 (Invariant)	3.499	.046	.319**	.000	.102	76.587		
Psychological Resilience	.312	.046		.000		6.817	1.000	1.000
2 (Invariant)	3.499	.046		.000	.108	76.747		
Psychological Resilience	.317	.046	.325	.000		6.936	.994	1.006
Climacteric Period	.075	.046	.077	.100		1.647	.994	1.006
3 (Invariant)	3.500	.046		.000	.108	76.518		
Psychological Resilience	.315	.046	.322	.000		6.783	.970	1.031
Climacteric Period	.077	.046	.079	.095		1.673	.986	1.015
Psychological Resilience *Climacteric Period	.015	.041	.018	.709		.374	.965	1.037

*p<0.05, **p<0.01

In the hierarchical regression analysis carried out to determine the influence of psychological resilience sub-dimension of psychological capital on affective commitment and the moderating role of the climacteric period and age on this relationship; in the first group, the independent variable inserted into the model show that psychological resilience ($\beta=.319$, $p<0.01$) is statistically significant in affective commitment; in the second group climacteric period ($\beta=0.77$, $p>0.05$) inserted in the group was not found to be statistically significant in affective commitment. In the third group, the transactional premise ($\beta=0.18$, $p>0.05$) obtained by the multiplication of psychological resilience and climacteric period was not found to be statistically significant in affective commitment. The analysis

results demonstrate that psychological resilience is influential in affective commitment; however, climacteric period does not have any moderating role in the process (Table 4).

Table 5. The Influence of the Hope Aspect of Psychological Capital on Affective Organizational Commitment and the Moderating Role of the Climacteric Period

Model	B	S.H.	β		R2	T	Tolerance	VIF
1 (Invariant)	3.499	.044	.411**	.000	.169	79.608		
Hope	.401	.044		.000		9.121	1.000	1.000
2 (Invariant)	3.499	.044		.000	.172	79.685		
Hope	.402	.044	.412	.000		9.152	1.000	1.000
Climacteric Period	.059	.044	.060	.182		1.336	1.000	1.000
3 (Invariant)	3.498	.044		.000	.172	79.579		
Hope	.404	.045	.414	.000		8.999	.959	1.043
Climacteric Period	.059	.044	.060	.185		1.329	.999	1.001
Hope *Climacteric Period	-.009	.038	-.011	.816		-.233	.958	1.043

*p<0.05, **p<0.01

In the hierarchical regression analysis carried out to determine the influence of hope sub-dimension of psychological capital on affective commitment and the moderating role of the climacteric period and age on this relationship, in the first group, hope ($\beta=.411$, $p<0.01$) inserted into the model was found to be statistically significant in affective commitment, in the second group climacteric period ($\beta=0.60$, $p>0.05$) inserted into the model was not found to be statistically significant. In the third group, the transactional premise ($\beta=-.011$, $p>0.05$) obtained by the multiplication of hope and climacteric period was not found to be statistically significant. The analysis results demonstrate that hope is influential in affective commitment; however, climacteric period does not have any moderating role in the process (Table 5).

Table 6. The Influence of the Self-Efficacy Aspect of Psychological Capital on Affective Commitment and the Moderating Role of the Climacteric Period

Model	B	S.H.	B	P	R2	t	Tolerance	VIF
1 (Invariant)	3.499	.044	.403**	.000	.162	79.295		
Self-Efficacy	.393	.044		.000		8.906	1.000	1.000
2 (Invariant)	3.499	.044		.000	.165	79.315		
Self-Efficacy	.393	.044	.402	.000		8.899	1.000	1.000
Climacteric	.049	.044	.050	.272		1.099	1.000	1.000
3 (Invariant)	3.498	.044		.000	.166	79.261		
Self-Efficacy	.391	.044	.400	.000		8.832	.996	1.004
Climacteric	.048	.044	.049	.276		1.090	1.000	1.000
Self-Efficacy * Climacteric Period	.031	.042	.033	.469		.725	.996	1.004

* p<0.05, **p<0.01

In the hierarchical regression analysis carried out to determine the influence of hope sub-dimension of psychological capital on affective commitment and the moderating role of the climacteric period and age on this relationship, in the first group, the independent variable inserted into the model show that self-efficacy ($\beta=.403$, $p<0.01$) is statistically significant in affective commitment; in the second group, climacteric period ($\beta=0.50$, $p>0.05$) inserted in the group was not found to be statistically significant in affective commitment. In the third group, the transactional premise ($\beta=0.33$ $p>0.05$) obtained by the multiplication of self-efficacy and climacteric period was

not found to be statistically significant. The analysis results demonstrate that self-efficacy is influential in affective commitment; however, climacteric period does not have any moderating role in the process (Table 6).

4. Conclusion and Discussion

Following the analyses carried out to determine the influence of positive psychological capital on affective commitment and the moderating role of climacteric period in the process, it has been found that positive psychological capital and its sub-dimensions have a significant effect on affective commitment. These results support hypotheses H₁. According to these results, among positive psychological capital and its sub-dimensions, the most influential variable on affective commitment is the general positive psychological capital levels ($\beta=.421$, $p<0.05$). This result demonstrates that the affective commitment of the female employees of Mersin province private hospitals arises partly from their strong levels of psychological capital, and that it is possible to make use of psychological capital in order to increase affective commitment. This research finding is also compatible with other studies carried out regarding the same subject in the literature (Gupta et al., 2021; Wu and Chen, 2018; Miao and Bozionelos, 2017). However, contrary to the studies in the field, this research found that the climacteric period does not have any moderating role in this relationship and hypothesis H₂ is not supported it is thought that this result stems from the fact that female employees in health sector are more knowledgeable regarding the psychological changes during premenopause, menopause, and postmenopause periods, depressive disorders arising from climacterium, and vasomotor and atrophic changes. Thus, it is thought that they will go through this period with more ease and more consciously compared to other female employees in other factors. Studies conducted by Koçak et al. (2017), Kökkaya (2018), Sert (2009) demonstrate that knowledge level and awareness regarding the climacteric period, receiving social support and participating in various trainings lower menopausal symptoms significantly, increase life quality, that women accept this period as a natural process and that they exhibit a positive attitude towards menopause. Female employees in the healthcare sector are able to inform their societies with their awareness of the topic. It is this study's evaluation that the fact that a significant differentiation, an important influence or a role of the climacteric period was not found in the positive psychological capital and affective commitment between female employees who are not in the climacteric period and those in the climacteric period in the healthcare sector in Mersin province may be because of the aforementioned reasons.

As a result, the findings of the study highlights that it is important to make use of positive psychological capital to ensure affective commitment, which in turn aids in individual and organizational goals. It is known that the development of complete affective commitment where employees do not feel any financial or moral obligation is dependent equally on the employees' characteristics and their subsequent hopes for future, their optimistic perspective and their belief in future success as well as organizational atmosphere. In this context, the study concludes that positive psychological capital as a concept in the field of organizational behavior, which denotes the employees' strengths and improvable qualities, positively influences the attitudes and behaviors that reflect on the organizational atmosphere and individual and organizational gains.

The perception of psychological capital which can be described as a reflection of individuals' psychological state and their psychological capacity, may decrease or increase depending on many factors such as sex, age, income levels, education levels, work experience, career development, title, industry specific differences, the development level of the provinces, cultural differences and the like. For this reason, it is thought to be important that research in this area be repeated in different populations and samples and compared to the findings of this study, examined in order to support research findings and develop the literature in this area.

Research examining the influence of the symptoms and complaints seen in the climacteric period on women's physical, mental life quality exists in the literature. Besides this, it is important to examine women in climacteric and menopause in their business lives so that issues women face in this period can be detailed and their effect on their business lives be determined. In other words, women going through this period should be examined in their business lives; the study suggests that the relationship of menopause and the climacteric period with organizational attitudes and behaviors such as productivity, organizational commitment, job satisfaction, absenteeism, intention to leave, organizational cynicism, creative performance, problem solution quality is examined. Similarly, it is thought to be beneficial to research the influence of positive psychological capital on other organizational behavior variables (job satisfaction, job performance, creative performance, organizational citizenship behavior, job engagement, organizational cynicism, absenteeism, counterproductive work behavior, etc.) with respect to revealing different interactions.

Moreover, along with the examination of the relationship between positive psychological capital and other organizational behavior variables, it is important to examine the factors that influence positive psychological capital, that is, conducting research in which positive psychological capital is a dependent variable, so that psychological capacity can be improved. Furthermore, the study suggests the testing of research models to be conducted on the relationship between personality characteristics, which is an individual premise of positive psychological capital, and positive capital and the influence of this relationship on job attitudes.

It is predicted that the study also contains beneficial information for operators as well. In order to have healthier, more positive and more productive employees, organizations are advised to analyze positive psychological capital more closely. Luthans et al. (2006) stated that psychological capital and its dimensions can be improved and are open for intervention, and in their study determined that following the psychological capital intervention, business management students in the experimental group were found to have increased levels of psychological capital levels.

By employing people sufficiently equipped with their job descriptions in the context of self-efficacy, in the process, the prevention of putting employees in situations which could damage their beliefs in their improvable skills needs to be interpreted as an organizational effect that increases psychological capital. This approach, which may be defined as employing skill and talent beyond mere employment, will ensure investment in skills by protecting psychological capital in the context of individual belief that. It is thought that in organizations, the activity level of investments made in the interest of employees who do not receive support in terms of psychological capital and individual level skills will not reach desired levels.

Between this thought and optimism and effort, how much positive psychology supports expectations in working periods (day, month, year, etc.), so that future expectations do not turn into a period of anxiety for an employee who will show effort parallel to her expectations, and which occasions and situations that push employees to pessimism should be observed and measured.

In another aspect, an organizational culture that supports the psychological capital of the employee in the workplace by considering the relationship between hope and success, with practices that energize and guide the employee should become "the business manner".

In the context of psychological resilience, which is another aspect of psychological capital, in the periods of crisis and economical regressions of the organization, what levels of psychological capacity is created by what scale of psychological capital should be measured and recorded; employees who have these kinds of strengths should be prioritized in human resource management plans and they should be steered to positive tendencies as the strengths of the organization. In other words, defining positive organizational characteristics and individual-based organizational capacities that allow for these qualities will ensure the development of proactivity with the organization's strong employees. This process, which will help support strengths in times of crisis instead of eliminating

weaknesses, will make it easier to create an employee-based “positive behavior principles guide” about resolving the crisis. This approach will frame who to direct to behave prosocially and with which characteristics in which situations. It is thought that this will in turn reveal who will be the focus of empathy, cooperation and sharing in the organization and who will support the organization with maximum sacrifice and aid.

The fact that affective commitment can be increased by improving the positive psychological capital of the employees is a crucial data for businesses. What is valuable for the organizations in this situation is to interpret this data in a way that can be beneficial for the organization and to make the organization more productive and more effective positive organization.

References

- Allen, N. J., and Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance, and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.1990.tb00506.x>
- Aminikhah, H., Khaneghah, T. M., and Naghdian, M. (2016). The relationship of psychological capital and job satisfaction with organizational commitment. *International Journal of Information, Business and Management*, 8(1), 153-171. <https://www.proquest.com/docview/1752118050?sourcetype=Scholarly%20Journals>
- Aslan, İ. (2017). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye alguları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Siirt.
- Atan, T., and Ünver, Ş. (2019). Spor Bilimleri Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin karşılaştırılması. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 207-222. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/850025>
- Avey, J. B. (2007). *The performance impact of leader positive psychological capital and situational complexity* (Doctoral Dissertation). University of Nebraska, Dissertation Abstracts International. Lincoln.
- Avey, J. B., Luthans F., and Jensen, S. (2009). Psychological capital: A positive resource for combating employee stress and turnover. *Human Resource Management*, 48(5), 677-693. <https://doi.org/10.1002/hrm.20294>
- Avey, J., Wernsing, T. S., and Luthans, F. (2008). Can positive employees help positive organizational change? Impact of psychological capital and emotions on relevant attitudes and behaviors. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 44(1), 48-70. <http://jab.sagepub.com/cgi/content/abstract/44/1/48>
- Berberoğlu, N. (2013). *Psikolojik sermayenin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi: Bir alan araştırması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Çapık, C. (2014). Geçerlik ve güvenirlik çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 196-205. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunihem/issue/2666/34715>
- Çetin, F. (2011). Psikolojik dayanıklılığın iş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumlarındaki rolü. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13(3), 79-94. <https://dergipark.org.tr/en/pub/isguc/issue/25478/268740>
- Çetin, F., and Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Çınar, E. (2011). *Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel bağlılıkla ilişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Çoban, A., Nehir, S., Demirci, H., Özbaşaran, F., and İnceboz, Ü. (2008). Klimakterik dönemdeki evli kadınların eş uyumları ve menopoza ilişkin tutumlarının menopozal yakınmalar üzerine

- etkisi. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 22(6), 343-349. <http://tip.fusabil.org/pdf.php3?id=616>
- Donaldson, S. I., and Ko, I. (2010). Positive organizational psychology, behavior, and scholarship: A review of the emerging literature and evidence base, *Journal of Positive Psychology*, 5(3), 177-191. <https://doi.org/10.1080/17439761003790930>
- Ellinger A. E., Musgrove, C. F., Ellinger A. D., Bachrach, D. G., Elmadağ Baş, A. B., and Wang, Y. L. (2013). Influences of organizational investments in social capital on service employee commitment and performance. *Journal of Business Research*, 66, 1124-1133. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2012.03.008>
- Erkuş, A., and Fındıklı, M. A. (2013). Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(2), 302-318. <https://hdl.handle.net/11363/5545>
- Gupta, M., Gomes, D., and Alexandre, N. (2021). Impact of psychological capital (PsyCap) on affective commitment: mediating role of affective well-being. *International Journal of Organizational Analysis*, 29(4), 1015-1029. <https://doi.org/10.1108/IJOA-04-2020-2122>
- Gürbüz. S. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 48-75. <https://dergipark.org.tr/pub/esad/issue/6045/81339>
- Gürbüz. S., and Şahin. F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe- yöntem- analiz*. (1. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Hackett, R. D., Bycio, P., and Hausdorf, P. A. (1994). Further assessments of Meyer and Allen's (1991) three-component model of organizational commitment. *Journal of Applied Psychology*, 79(1), 15-23. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.79.1.15>
- Huang, L., and Zhang, T. (2021). Perceived social support, psychological capital, and subjective well-being among college students in the context of online learning during the COVID-19 pandemic. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 31, 563-574. <https://doi.org/10.1007/s40299-021-00608-3>
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. (3. Baskı). Asil Yayın Dağıtım.
- Keleş, H. N. (2011). Pozitif psikolojik sermaye: Tanımı, bileşenleri ve örgüt yönetimine etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 343-350. <https://dergipark.org.tr/pub/oybd/issue/16338/171074>
- Kim, S. G., and Ahn, K. Y. (2018). The effects of psychological capital on innovation behavior and organizational commitment, and the moderating effect of organizational support. *Asia-Pacific Journal of Business Venturing and Entrepreneurship*, 13(4), 245-254. <https://doi.org/10.16972/apjbve.13.4.201808.245>
- Koçak, D. Y., Kaya, İ. G., and Aslan, E. (2017). Klimakterik dönemdeki kadınların algıladıkları sosyal destek düzeyi ve etkileyen faktörler. *Journal of Academic Research in Nursing (JAREN)*, 3(2), 66-72. https://jag.journalagent.com/jaren/pdfs/JAREN_3_2_66_72.pdf
- Kökkaya, D. (2018). *Klimakterik dönemdeki kadınlarda algılanan sosyal desteğin menopozal tutum ve yakınmalar üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi. Manisa.
- Kutanis, R. Ö., and Oruç, E. (2014). Pozitif örgütsel davranış ve pozitif psikolojik sermaye üzerine kavramsal bir inceleme. *The Journal of Happiness and Well-Being*, 2(2), 145-159. <https://jhwbjournal.com/en/article/48>
- Kutanis, R. Ö., and Yıldız, Ö. (2014). Pozitif psikoloji ile pozitif örgütsel davranış ilişkisi ve pozitif örgütsel davranış boyutları üzerine bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi*, 5(11), 135-154. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vizyoner/issue/23005/246035>
- Larson, M. (2004). *Positive psychological capital: A comparison with human and social capital and an analysis of a training intervention*, (Doktora Tezi). The Graduate College at the University of Nebraska, Lincoln.

- Larson, M., and Luthans, F. (2006). Potential added value of psychological capital in predicting work attitudes, *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 13(1), 45-62. <https://doi.org/10.1177/10717919070130010701>
- Lee, H. M., Chou, M. J., Chin, C. H., and Wu, H. T. (2017). The relationship between psychological capital and professional commitment of preschool teachers: The moderating role of working years. *Universal Journal of Educational Research*, 5(5), 891-900. <https://doi.org/10.13189/ujer.2017.050521>
- Luthans, F., and Youssef, C. M. (2004). Human, social and now positive psychological capital management. *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2004.01.003>
- Luthans, F., and Youssef, C. M. (2007). Emerging positive organizational behavior. *Journal of Management*, 33(3), 321-349. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/0149206307300814>
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J., and Peterson, S. J. (2010). The development and resulting performance impact of positive psychological capital. *Human Resource Development Quarterly*. 21(1), 41-67. <https://doi.org/10.1002/hrdq.20034>
- Luthans, F., Avey, J.B., Avolio, B.J., Norman, S.M., and Combs, G. M. (2006). Psychological capital development: Toward a micro-intervention. *Journal of Organizational Behaviour*, 27(3), 387-393. <https://doi.org/10.1002/job.373>
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., and Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personal Psychology*, 60(3), 541-572. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2007.00083.x>
- Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J., and Avey, J. B. (2008). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate: Employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior*, 29(2), 219-238. <https://doi.org/10.1002/job.507>
- Luthans, K. W., and Jensen, S. M. (2005). The linkage between psychological capital and commitment to organizational mission: A study of nurses. *Journal of Nursing Administration*, 35(6), 304-310. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15951706/>
- Meyer J. P., Stanley D. J., Herscovitch L., and Topolnytsky L. (2002). Affective, continuance and normative commitment to the organization: A meta-analysis of antecedents, correlates and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 20-52. <https://doi.org/10.1006/jvbe.2001.1842>
- Meyer, J. P., Allen, N. J., and Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538-551. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.4.538>
- Meyer, J. P., and Allen, N. J. (1991). A three component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89. [https://doi.org/10.1016/1053-4822\(91\)90011-Z](https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)90011-Z)
- Meyer, J. P., and Allen, N. J. (1997). *Commitment in the workplace, theory, research and application*. London: Sage Publications.
- Meyer, J. P., Paunonen, S. V., Gellatly, I. R., Goffin, R. D. and Jackson, D. N. (1989). Organizational commitment and job performance: It's the nature of the commitment that counts. *Journal of Applied Psychology*, 74(1), 152-156. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.74.1.152>
- Miao, R. and Bozionelos, N. (2017). Linking high-performance work systems to employee attitudes: the moderated mediation model. *Academy of Management Proceedings*, 2016(1). <https://doi.org/10.5465/ambpp.2016.15372abstract>
- Munro, B. H. (2005). *Statistical methods for health care research*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- Namasivayam, K., and Zhao, X. (2007). An investigation of the moderating effects of organizational commitment on the relationships between work-family conflict and job satisfaction among hospitality employees in India. *Tourism management*, 28(5), 1212-1223. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.09.021>

- Newman, A., Ucbasaran, D., Zhu, F. and Hirst, G. (2014). Psychological capital: A review and synthesis. *Journal of Organizational Behavior*, 35(1), 120-138. <https://doi.org/10.1002/job.1916>
- Oktay, E., and Gül, H. (2003). Çalışanların duygusal bağlılıklarının sağlanmasında Conger ve Kanungo'nun karizmatik lider özelliklerinin etkileri üzerine Karaman ve Aksaray Emniyet müdürlüklerinde yapılan bir araştırma. *S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 403-428. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61774/923510>
- Örücü, E., and Çınar, B. (2018). Pozitif psikolojik sermayenin yenilikçi davranış üzerindeki etkisi: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 287-299. <https://doi.org/10.18506/anemon.454180>
- Patterson, M. M., and Lynch, A. Q. (1988). Menopause: Salient issues for counselors. *Journal of Counseling and Development*, 67(3), 185-188. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1988.tb02089.x>
- Polatçı, S., and Baygın, E. (2022). Psikolojik sermayenin tükenmişlik üzerindeki etkisinde öz-şefkatin aracılık rolü. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 23(4), 243-275. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1159941>
- Rajakumar, C. S. C., Usman, S. A., Micheal, M. P. S. S. and Parayitam, S. (2024). Knowledge sharing and organizational commitment: Psychological capital as a mediator and self-actualization as moderator. *Information*, 15(8), 459. <https://doi.org/10.3390/info15080459>
- Randall, D. M. (1987). Commitment and the organization: The organization man revisited. *The Academy of Management Review*, 12(3), 460-471. <https://doi.org/10.2307/258513>
- Ribeiro, N., Gupta, M., Gomes, D., and Alexandre, N. (2021). Impact of psychological capital (PsyCap) on affective commitment: Mediating role of affective well-being. *International Journal of Organizational Analysis*, 29(4), 1015-1029. <https://doi.org/10.1108/IJOA-04-2020-2122>
- Robbins. S. P., and Judge, T. A. (2013). *Organizational behavior*. 14. Basımdan Çeviri (Çev. İnci Erdem), Nobel Yayın Dağıtım.
- San, İ. (2017). *Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik ampirik bir çalışma* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Savur, N. (2013). *Otantik liderlik ve çalışanların psikolojik sermayeleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyon.
- Schermelleh-Engel, K., and Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74. <https://doi.org/10.23668/psycharchives.12784>
- Seligman, M. E. P. (1998). *Learned optimism: How to change your mind and your life*. Simon and Schuster.
- Seligman, M. E. P. (2004). *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. Free Press.
- Seligman, M. E. P. and Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology. *American psychologist*, 55(1), 5-14. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>
- Seligman, M. E. P. and Schulman, P. (1986). Explanatory style as a predictor of productivity and quitting among life insurance sales agents. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(4), 832-838. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.4.832>
- Sert, G. (2009). *Klimakterik dönemdeki kadınlarda yaşam kalitesinin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sis Çelik, A. (2013). *Klimakterik dönemdeki kadınlara verilen eğitimin sıcak basmasına ilişkin inançlarına ve yaşam kalitesine etkisi* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Erzurum.
- Snyder, C. R. (2000). *Handbook of hope*. San Diego: Academic Press.

- Stajkovic, A. D., and Luthans, F. (2003). Social cognitive theory and self-efficacy: Implications for motivation theory and practice. In L. W. Porter, G. A. Bigley, and R. M. Steers (Edt.), *Motivation and work behavior* (7th ed.). Burr Ridge, IL: Irwin/McGraw-Hill.126-140.
- Stajkovic, A. S., and Luthans, F. (1998). Social cognitive theory and self-efficacy: Going beyond traditional motivational and behavioral approaches. *Organizational Dynamics*, 26(4), 62-74. [https://doi.org/10.1016/S0090-2616\(98\)90006-7](https://doi.org/10.1016/S0090-2616(98)90006-7)
- Sweetman, D., Luthans, F., Avey, J. B., and Luthans, B. C. (2010). Relationship between positive psychological capital and creative performance. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 28(1), 4-13. <https://doi.org/10.1002/cjas.175>
- Taşkın L. (2009). *Doğum ve kadın sağlığı hemşireliği*. Sistem Ofset.
- Topçu, M. K., and Ocak, M. (2012). Psikolojik sermayenin tükenmişlik algısı üzerine etkisinde iş tatmininin Aracılık Rolü: Türkiye ve Bosna-Hersek sağlık çalışanları örneği. 20. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 685-690). İzmir, Türkiye.
- Tortumluoğlu G. (2003). *Klimakterik dönemdeki kadınlara verilen planlı sağlık eğitiminin menapozal yakınma, tutum ve sağlık davranışlarına etkisi* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Erzurum.
- Tösten, R. (2015). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerine ilişkin algıların incelenmesi* (Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Gaziantep.
- Tutar, H. (2007). Erzurum’da devlet ve özel hastanelerde çalışan sağlık personelinin işlem adaleti, iş tatmini ve duygusal bağlılık durumlarının incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12(3), 97-120. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20835/223241>
- Üstün, A., and Tekin, S. (2016). Amasya eğitim fakültesindeki öğretmen adaylarının özyeterlilik inançlarının çeşitli değişkenler açısından karşılaştırılması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 35-47. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/1496/18095>
- Walumbia, F. O., Peterson, S. J., Avolio, B. J. and Hartnell, C. A. (2010). An investigation of the relationships among leader and follower psychological capital, service climate, and job performance. *Personnel Psychology*, 63(4), 937-963. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2010.01193.x>
- Wasti, S. A. (2000). Meyer ve Allen üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeğinin geçerlilik ve güvenirlilik analizi. 8. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri* içinde (s. 401-410). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Weick, K. E., and Quinn, R. E. (1999). Organizational change and development. *Annual Review of Psychology*, 50(1), 361-386. <https://doi.org/10.1002/9780470753408.ch10>
- WHO (1996). Scientific Group. Research on the menopause in the 1990s. WHO Technical Report Series 866. Geneva: World Health Organization. <https://iris.who.int/handle/10665/41841>
- Wiener, Y. (1982). Commitment in organization a normative view. *Academy of Management Review*, 7(3), 418-428. <https://doi.org/10.2307/257334>
- Wu, C. M., and Chen, T. J. (2018). Collective psychological capital: linking shared leadership, organizational commitment, and creativity. *International Journal of Hospitality Management*, 74, 75-84. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.02.003>
- Yollu, S. and Korkmaz, M. (2021). Öğretmen görüşlerine göre okul müdürlerinin otantik liderlik davranışları ile öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri arasındaki ilişki. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 17, 186-208. <http://dx.doi.org/10.29228/cahij.52211>
- Youssef, C. M., and Luthans, F. (2007). Positive organizational behavior in the workplace: The impact of hope, optimism, and resiliency. *Journal of Management*, 33(5), 774-800. <https://doi.org/10.1177/0149206307305562>
- Zafer, H. (2018). *Mobbing ve duygusal bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Malatya.

Küresel Enerji ve Metal Emtia Piyasaları ile Pay Senedi Piyasaları Arasındaki Dinamik İlişkilerin İncelenmesi: Türkiye Örneği

Analysing the Dynamic Relationship between Global Energy, Metal Commodity, and Equity Markets: The Case of Türkiye

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1550235>

Aslan AYDOĞDU*
Elif Hilal NAZLIOĞLU**

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
14.09.2024

Kabul Tarihi:
24.02.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Son yıllarda emtia fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların hem küresel ekonomi hem de ulusal ekonomiler üzerinde ciddi etkileri gözlemlenmiştir. Emtia fiyatlarındaki artışlar, ekonomik ve siyasi krizlerin etkisini artıran, hatta bazı durumlarda krizlere yol açan bir unsur haline almıştır. Hisse senedi piyasalarının ekonomik büyümedeki kritik rolü ise emtia fiyatlarının pay senedi fiyatları üzerindeki etkisini incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 13.10.2013-02.06.2024 tarihleri arasındaki haftalık frekansta verileri kullanarak, Brent ham petrol, altın, gümüş, kurşun, alüminyum, bakır ve nikel gibi uluslararası emtia fiyatları ile BIST 100 ve BIST Sınai Endeksi arasındaki nedensellik ilişkilerini Türkiye örneğinde incelemektir. Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik analizlerinin kullanıldığı çalışmadan elde edilen sonuçlar, BIST Sınai ve Brent petrol arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, BIST Sınai'den kurşuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ve BIST 100'den kurşuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Elde edilen bu ampirik bulgulara göre yatırımcıların, portföylerinde daha dengeli ve çeşitlendirilmiş stratejiler oluşturarak risk yönetimini daha etkin bir şekilde gerçekleştirebilecekleri önerilebilir. Bu yaklaşımlar, yatırımcıların risklerini minimize ederken getirilerini maksimum seviyeye çıkarmalarına olanak tanıyabilir. Özellikle kriz dönemlerinde, piyasa dalgalanmalarının olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik stratejik planlamalar için bu bilgi önem arz edebilir.

Anahtar Kelimeler: Finansallaşma, fourier Toda-Yamamoto nedensellik, pay piyasaları, metaller, BIST100.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
14.09.2024

Accepted:
24.02.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

In recent years, fluctuations in commodity prices have had serious effects on both the global economy and national economies. Increases in commodity prices have become a factor that increases the impact of economic and political crises and, in some cases, even leads to crises. The critical role of stock markets on economic growth leads us to analyse the impact of commodity prices on stock prices. The aim of this study is to examine the causality relationships between international commodity prices such as Brent crude oil, gold, silver, lead, aluminium, copper, nickel, gold, silver, lead, aluminium, copper and nickel and BIST 100 and BIST Industrial Index in Türkiye using weekly frequency data between 13.10.2013-02.06.2024. Using Toda-Yamamoto and Fourier Toda-Yamamoto causality analyses, the results show that there is a bidirectional causality relationship between BIST Industrials and Brent oil, a unidirectional causality relationship from BIST Industrials to lead, and a unidirectional causality relationship from BIST 100 to lead. According to these empirical findings, it can be suggested that investors can manage risk more effectively by creating more balanced and diversified strategies in their portfolios. These approaches may allow investors to maximise their returns while minimising their risks. This information may be important for strategic planning to minimise the negative effects of market fluctuations, especially in times of crisis.

Keywords: Financialization, fourier Toda-Yamamoto causality, equity markets, metals, BIST100.

Atf/ to Cite (APA): Aydoğdu, A. ve Nazlıoğlu, E. H. (2025). Küresel enerji ve metal emtia piyasaları ile pay senedi piyasaları arasındaki dinamik ilişkilerin incelenmesi: Türkiye örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 277-294. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1550235>

*ORCID Öğr. Gör. Dr., Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, aydogduaslan34@gmail.com

**ORCID Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü, enazlioglu@pau.edu.tr

Extended Abstract

Background and Research Purpose:

In recent years, fluctuations in commodity prices have significantly impacted both global and national economies. Increases in energy and metal commodity prices have become a factor that deepens the impact of economic and political crises and sometimes triggers crises by increasing the volatility in economic indicators. This situation shows that in addition to the effects of commodity prices on global financial markets, their repercussions in local markets should also be carefully analysed. The fact that commodity prices are a cost input in production processes and are considered a haven by investors increases the strategic importance of these assets. Considering the role of equity markets in economic growth and the expansion of the capital base, it is critical to analyse the factors affecting these markets. In emerging economies such as Türkiye, the sensitivity of equity markets to global commodity markets offers a strategic analysis area for investors and policymakers. The main objective of this study is to analyse the causality relationships between worldwide energy and metal commodity prices such as Brent oil, gold, silver, copper, aluminium, lead, nickel, gold, silver, copper, aluminium, lead and nickel and the BIST 100 and BIST Industrial indices in Türkiye. Based on a weekly data set covering the period 2013-2024, the research aims to understand the sensitivity of Türkiye's capital markets to global market shocks and to reveal the effects of these relationships on economic growth, risk management and investment strategies.

Methodology:

The study uses the data set obtained weekly between 13 October 2013 and 2 June 2024. Data are obtained from Investing.com and Yahoo Finance sources for international financial and commodity markets. The methodology used in the study is based on the Toda-Yamamoto and Fourier Toda-Yamamoto causality tests. These analyses provide the opportunity to examine the causal relationships between variables and how these relationships are affected by structural breaks. In addition, ADF and Fourier ADF unit root tests are applied for the stationarity analysis of the data set.

Findings:

The analyses revealed a bidirectional causality relationship between the BIST Industrial Index and Brent oil prices. In addition, a unidirectional causality relationship was found between lead prices and the BIST Industrial Index. Similarly, a unidirectional causality relationship was observed from the BIST 100 Index to lead prices. However, no significant causality was found between stock markets and other commodity prices such as gold, aluminium, copper, silver and nickel. The findings emphasise the interactions between Brent oil prices and the industrial sector and the sensitivity of these sectors to global market shocks.

Conclusions:

This study provides important insights into how Turkish equity markets are affected by global energy and metal commodity markets. The bidirectional causality relationship between Brent oil prices and the BIST Industrial Index demonstrates the critical impact of changes in energy prices on industrial production. Moreover, a unidirectional causality relationship regarding lead prices is found in the BIST Industrial Index. These findings emphasise the importance of the interactions between the industrial sector and global commodity markets in investment decisions and risk management processes. For investors, it is recommended that diversification and risk management approaches should be more effective in portfolio strategies. Investors should develop balanced and diversified portfolio strategies to minimise the effects of market fluctuations, especially in times of crisis. For policymakers, it is critical to focus on macroeconomic stability and financial regulation to mitigate the adverse effects of commodity price fluctuations on the economy. Future research may provide more comprehensive results by including new commodity types or different methodological approaches in the scope of this study. Moreover, future studies using different economic conditions and extended data sets may provide more detailed information on the sensitivity of emerging markets such as Türkiye to global commodity price shocks. This information will provide valuable contributions to strategic planning for both investors and policymakers.

1. Giriş

Finansal piyasalar, tasarrufların verimli yatırımlarda değerlendirilmesi ve sermayenin tabana yayılmasına katkı sağlayarak ülkelerin ekonomik performanslarını etkilemektedir. Pay senedi piyasalarının ekonomik büyüklüğü ve gelişimi nedeniyle, pay senedi fiyatlarını etkileyen faktörlerin araştırılması önemli bir konudur. Pay senedi piyasalarının ekonomik performans için önemi açısından, örneğin ABD'nin önemli borsalarından biri olan New York Borsası'nın (NYSE) değeri Mart 2024'te 28 trilyon 416 milyar dolar (\$) olup dünyada birinci sıradadır (Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği [TSPB], 2024). Dünya Bankası istatistiklerine göre ABD'nin 2023 Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH) ise 27 trilyon 360 milyar \$'dır (World Development Indicators [WDI], 2024). NYSE'nin piyasa değeri ABD'nin ekonomik büyüklüğünden daha fazladır.

Gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ekonomiler, 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve 2020 Covid-19 Pandemisi gibi küresel ekonomiyi olumsuz etkileyen krizlerden birçok farklı yönden etkilenmektedir. Özellikle ekonomik ve sosyal hayattaki olumsuzluklar, ülkelerin ekonomik performanslarının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. İşsizlik, üretim ve tüketim faaliyetlerinde azalma ve emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar reel ve finansal piyasalarda sorunlara yol açmaktadır. Bundan dolayı yatırımcılar, emtia fiyatlarının genel olarak küresel finans piyasaları üzerindeki potansiyel etkisini, özellikle de borsa getirilerine vurgu yaparak bilmek istemektedir (Shahzad vd., 2019; Tiwari vd., 2022). Emtialar, ekonomilerde üretim süreçleri için bir maliyet girdisi olmakla birlikte, ayrıca finansal bir araç haline geldiği için yatırımcılar için de önemlidir. Dolayısıyla, emtia fiyatları küresel ekonomiyi ve ülkelerin ekonomilerini de bireysel olarak etkileyebilir (İşcan, 2022: 205). Uluslararası emtia fiyatları ile pay piyasaları arasındaki ilişki ve emtia piyasalarının finans piyasalarını etkilemedeki rolü, varlık tahsisi, politika oluşturma ve risk yönetimi açısından önemlidir (Tiwari vd., 2022). Ayrıca küreselleşmenin büyüyen hızı, ülkelerin ve piyasaların aralarındaki duvarları eritmekte iken finansal piyasaların istikrarlı bir şekilde liberalleşmesi, ileri iletişim teknolojilerinin hızla genişlemesi, ülkeler ve/veya piyasalar arasındaki finansal entegrasyonun artması ve emtia piyasalarının finansallaşması (financialization of commodity markets) iki pazarın birbirini etkileme seviyesini artırarak piyasaların giderek daha fazla birbirine bağlı hale gelmesine neden olmaktadır (Karabıyık, 2020: 266; Tiwari vd., 2021: 1). Ayrıca bu bağlantı, yatırımlar için portföyleri çeşitlendirmesi fırsatları doğurmuştur. Emtia ve finansal piyasalar bağlantısının iyi anlaşılması yatırım fırsatlarından yararlanmayı artırabilir (Sadorsky, 2014: 72; Karabıyık, 2020: 266). Gelişmiş ekonomilerdeki finansal piyasa oynaklıklarının yüksek olması ve ekonomik entegrasyonun varlığı, emtia ve pay senedi gibi finansal göstergelerin iklim koşulları, ekonomik ve finansal istikrar politikaları, jeopolitik riskler ve yatırımcıların psikolojik beklentileri gibi etkenlere karşı duyarlılığını artırmaktadır (Yu vd., 2008: 2623-2624; Karabıyık, 2020: 266).

Emtia fiyatları ile pay senedi piyasaları arasındaki ilişki, emtiaların finansallaşması yaklaşımından gelmektedir. Emtiaya dayalı fiyat içeren sözleşmeler ya da emtiaya dayalı getiri sağlayan sözleşmeler emtia finansallaşmasının temelinde yer almaktadır. Örneğin, petrolün finansallaşması; opsiyonlar, vadeli işlemler, endeks fonları, borsa yatırım fonları, özel ürünler vb. gibi çeşitli finansal araçlar tarafından olmuştur (Mensi vd., 2017). Ji ve Zhang (2019), petrolle ilgili finansal türevlerin artan sayısının, uluslararası emtia piyasalarında finansallaşma sürecini hızlandırdığı ve emtialar ile hisse senedi piyasaları arasında daha yakın bağlantılar oluşturduğu sonucuna varmıştır. Bu süreçteki finansallaşmanın bir sonucu olarak, emtialar ile hisse senedi piyasaları arasındaki bağlantı daha da güçlenmiştir (Mensi vd., 2017). Yatırımcılar ve portföy yöneticileri, daha yüksek seviyede çeşitlendirme arayışında, emtialar gibi alternatif varlık sınıflarına güvenirlere (Tiwari vd., 2022). Emtia piyasalarının çeşitlendirme değerinin ekonomik açıdan gerekçelendirilmesi basittir. Emtia piyasaları, pay senedi piyasalarından farklı iş döngüleri yaşamakta olup fiziksel özellikleri önemli çeşitlendirme hususları sağlamaktadır (Domanski ve Heath, 2007; Roll, 2013).

Ülkelerin emtia (enerji, tarım ve metal gibi) rezervleri, bunların üretim ve tüketim durumları ekonomilerini etkilerken, finansal piyasa yatırımcıları için de genel olarak güvenli liman özelliği kazanmışlardır. Buradan hareketle, bu çalışmada kullanılan emtialardan ilk olarak petrol kaynağı ekonomiler için artık bir üretim girdisi olup ekonomik ve sosyal hayat için önemlidir. İkinci olarak altın, 2008 küresel ekonomik krizi sürecinden sonra alternatif bir yatırım aracı olmuştur (Başarır, 2019). Portföy çeşitlendirmede kullanılması ve güvenli liman olma özelliği, altının önemini artırmıştır. Bazı metaller grubunda yer alan alüminyum, bakır, gümüş, kurşun ve nikel ise imalat sektöründe kullanılan üretim girdileridir. Dolayısıyla, bu metallerin fiyatlarındaki dalgalanmalar gelişmekte olan ve yükselen ekonomiler için önemlidir. Örneğin, teknolojik gelişmelerle birlikte gümüş, sıkça kullanılan bir emtia haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler'in küresel iklim değişikliğiyle mücadele amacıyla atacağı adımlar doğrultusunda yenilenebilir enerji tüketiminin önümüzdeki yıllarda artması beklenmektedir. Güneş enerjisi, düşük karbon emisyonlarına neden olduğu için hükümetler tarafından desteklenmekte ve bazı ülkeler teşvikler sunmaktadır. Güneş panellerinde gümüş kullanımının artması, bu emtiaya olan talebi de artırmıştır. Ayrıca, hibrit ve elektrikli araçlara olan talep ve satışların önümüzdeki yıllarda daha da artması beklenmektedir. Elektrikli araçların motorlarında, elektrik aksanlarında ve batarya sistemlerinde gümüş emtiası kullanılmakta olup, bu da emtianın değerlendirilmesinde önemli bir faktör olarak görülmektedir (Yürük, 2022: 228). Kısaca teknolojik gelişmeler, özellikle elektronik sanayinin büyümesi, bu metallerin kullanım miktarını ve alanını artırmaktadır (Temur, 1997). Türkiye, ilgili emtia grubunu ithal eden bir konumda olup ithalat harcamalarında ilk beş içerisinde yer almakta ve ekonomik büyümesi için bunlara ihtiyacı olan bir ülkedir. Ayrıca, Borsa İstanbul'un piyasa değeri 2024 Mart itibarıyla 385 milyar \$ olup bu değerle dünyada 24. sırada yer almaktadır (TSPB, 2024). Bu değerın önemi, Türkiye'nin 2023 GSYH'sının 1 trilyon 108 milyar \$ olması durumu ile kıyaslanırsa daha iyi anlaşılabilir (WDI, 2024). Borsa İstanbul'un değeri Türkiye'nin GSYH'sının %34'üne denk gelmektedir. Türkiye'deki enerji açığı sorunu olmakla birlikte, ara malı ithalatına dayalı üretim modeli benimsenmektedir. Bundan dolayı, emtia fiyatlarının yükselmesi, Türkiye ekonomisini kırılgan bir ekonomik ve finansal yapıyla karşı karşıya bırakmaktadır (Camgöz, 2023: 581). Politika yapımcılar açısından makroekonomik istikrar, finansal istikrar, strateji geliştirme, ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşma, özellikle krizlerden kaynaklı olumsuzluklara karşı ekonomik dayanıklılığı artırma açısından önemlidir. Yatırımcılar açısından risk-getiri ilişkisi doğrultusunda optimum portföy çeşitlendirmesi yapılması ve tasarruflardan kazanç elde edilmesi esastır.

Dünya genelinde olduğu gibi, Türkiye'de de emtia fiyatlarındaki dalgalanmaların ekonomik ve finansal faktörler üzerindeki etkileri yatırımcılar, portföy yöneticileri, araştırmacılar ve politika yapımcılar tarafından merak edilen bir konudur. Diğer bir ifadeyle, emtia ve pay senedi piyasaları arasındaki ilişkinin anlaşılması, gelişmekte olan bir ekonomi olan Türkiye için önem arz etmektedir. Bu bağlamda, emtia fiyatları ve genel ekonomi üzerine etkileri konusunda kapsamlı bir literatür oluşmuştur. Bu çalışmaların neticesinde, emtia piyasalarındaki varlıkların finansallaşması kavramı ortaya çıkmıştır. Emtia piyasalarının finansallaşması, bu piyasaların fiziksel risk yönetim aracı olarak kullanılmasından ziyade, yatırımcılar tarafından ayrı bir varlık sınıfı olarak görülmesi olarak tanımlanabilir.

Bu çalışmanın amacı, küresel enerji ve metal emtia piyasaları ile pay senedi piyasaları arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymaktır. Diğer bir ifadeyle, BIST100 ve BIST Sınai endekslerinin, küresel enerji ve emtia piyasalarıyla bağlantısı ve borsa endekslerinin küresel emtia fiyatlarındaki değişimlere verdiği tepkinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, BIST100 ve BIST Sınai endeksi ile Brent petrol, altın, alüminyum, bakır, gümüş, kurşun ve nikel gibi seçili emtiaların 13.10.2013-02.06.2024 dönemi haftalık verileri kullanılmıştır. Analiz metodolojisi olarak Toda-Yamamoto (TY) ve Fourier Toda-Yamamoto (FTY) nedensellik analizleri kullanılmıştır. TY ve FTY nedensellik yaklaşımları, farklı bütünleşme derecelerine sahip değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin ele alınmasını mümkün kılmaktadır (Fousekis vd., 2016). Ayrıca, Fourier Toda-

Yamamoto nedensellik analizi, VAR modeline Fourier terimlerini dahil ederek yapısal kırılmaların içsel olarak tespit edilmesini sağlamaktadır (Nazlıoğlu vd., 2016).

Pay senedi ve küresel emtia piyasaları bağlantısı, politika oluşturma, varlık dağılımı ve risk yönetimi üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Bu etkileşimlerin incelenmesi, Türkiye sermaye piyasalarının gelişimini desteklemek ve küresel yatırım fonlarını çekmek açısından kritik öneme sahiptir. Portföylerinde pay senetleri ve emtialara yer veren yatırımcılar için farklı vadelerde yatırım stratejilerinde portföylerin risk ve getiri özelliklerinin bilinmesine katkı sağlayabilir. Bu durum, BIST100 ve BIST Sınai pay senedi piyasasının hem küresel hem de yerel yatırımcılar için alternatif bir yatırım aracı olarak nasıl konumlandırılması gerektiği konusunda stratejilerin geliştirilmesinde belirleyici bir rol oynayabilir. Yatırımcıların portföylerinde daha dengeli ve çeşitlendirilmiş stratejiler geliştirmelerine olanak sağlayarak, portföy riskini minimize ederken getirileri optimize etmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, bu dinamiklerin anlaşılması, ekonomik büyüme ve istikrarı hedefleyen makroekonomik politikalar geliştirilmesine katkıda bulunarak, özellikle kriz dönemlerinde piyasa dalgalanmalarının etkisini azaltmak için değerli hale gelmektedir. Türk sermaye piyasalarının derinleşmesine, daha geniş bir yatırımcı tabanına ulaşmasına, likiditenin ve işlem hacimlerinin artmasına da katkı sağlayabilir. BIST100 ve BIST sınai pay senedi piyasalarının küresel emtia piyasaları ile olan ilişkisi üzerine yapılacak analizler, belirli sektörler ve bölgesel piyasalar için özelleşmiş yatırım stratejilerinin geliştirilmesine imkân sağlayabilir. Son olarak, araştırmanın bir diğer önemli katkısı ise, emtia piyasalarının finansallaşması konusundaki literatüre Türkiye perspektifinden yeni bilgiler sunmaktır.

Çalışma şu şekilde devam etmektedir. Literatür taraması, ikinci bölümde yer almaktadır. Veri ve metodoloji açıklamaları üçüncü bölümde olup, dördüncü bölümde ampirik sonuçlar açıklanmaktadır. Son olarak beşinci bölüm ise sonuç açıklamaları olup çalışma tamamlanmaktadır.

2. Literatür Taraması

Pay senedi piyasaları ve emtia piyasaları arasındaki ilişki, literatürde farklı şekillerde ele alınarak kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Literatürde, petrol ve altın gibi emtiaların fiyatlarının, çeşitli ekonomik faktörlerle ilişkisi ülke, ülke grubu ve ekonomik duruma göre değişiklik göstermektedir. Bu çalışmada, pay senedi piyasaları ile Brent ham petrol, altın ons, gümüş ons, bakır, alüminyum kurşun ve nikel gibi emtialar arasındaki ilişki incelenmiş ve seçili literatür bu temelde oluşturulmuştur. Tablo 1 'de ilgili değişkenlerin kullanıldığı çalışmalara yer verilmektedir. Bu tablo, borsa endeksleri ile emtia piyasaları arasındaki seçili literatürü özetlemektedir ve Panel A ile Panel B olarak ikiye ayrılmıştır. Panel A'da piyasalar arasındaki ilişki uluslararası piyasalar özelinde ele alınırken, Panel B'de Türkiye özelinde piyasalar arasındaki ilişki özetlenmiştir. Johnson ve Soenen (2009), Güney Amerika ülkelerinde pay senedi piyasaları ile emtia fiyatları arasındaki ilişkide Brezilya, Arjantin ve Peru piyasalarının aynı gün içinde emtia fiyatlarındaki değişikliklerden önemli ölçüde etkilendiğini tespit etmişlerdir. Ancak Venezuela borsasının, emtia fiyatlarındaki değişikliklere tepki vermediği bulunmuştur. Şili pay senedi getirileri, enerji ve metal fiyatlarıyla eş zamanlı bir ilişki gösterirken, Kolombiya'nın pay senedi piyasasının tarımsal ve endüstriyel metallerdeki fiyat değişikliklerinden etkilendiği ifade edilmiştir. Baur ve Lucey (2010), tarafından altının pay piyasaları üzerinde etkili olduğu ve güvenli liman olarak kabul edildiği bulunmuştur. Pay senedi piyasaları ve emtia piyasaları arasındaki etkileşimde, emtia fiyatlarındaki şokların pay senedi değişimleri ile ilişkili olduğu vurgulanmıştır (Johnson ve Soenen, 2009; Creti vd., 2013). Literatürde, gelişmiş ülkelerde pay senedi piyasaları ile emtia piyasaları arasında bağlantı olduğu tespit edilmiştir (Baur ve Lucey, 2010; Papież ve Śmiech, 2012; Creti vd., 2013; Tiwari vd., 2021). Ayrıca, yükselen ekonomiler, gelişmekte olan veya az gelişmiş ekonomilerde de pay senedi piyasaları ile emtialar arasında bağlantı olduğu bulunmuştur (Johnson ve Soenen, 2009; Sadorsky, 2014; Ali vd., 2020; Sadiq vd., 2022; Enilov, 2023 ve Biswas, 2024). İncelenen çalışmalarda genel olarak değişkenler

arasında ilişki olduğu ifade edilmiş, ancak belirli bir grup çalışmada ise ekonomilerde ilgili değişkenler arasında ilişki olmadığı vurgulanmıştır (Irاندoust, 2017)

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar(lar)	Örneklem ve Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Panel A: Uluslararası Literatür				
Johnson ve Soenen (2009)	Arjantin, Brezilya, Peru, Venezuela, Kolombiya ve Şili 1995-2007	Gold-man Sachs emtia fiyat endeksi (GCPI-24 Emtia) ve Borsa Endeksleri	VAR Analizi ve Varyans Ayrıştırma Analizi	İlişki var.
Baur ve Lucey (2010)	ABD, Almanya ve İngiltere 30.11.1995-30.11.2005	Pay Senedi Getirileri, Tahvil Getirileri ve Altın Getirileri	EGARCH Kantil Regresyon	İlişki var.
Papież ve Śmiech (2012)	ABD 2006-2011	Petrol, Doğal gaz, S&P500 Endeksi, Amerikan Hazine Bonosu, Kakao, Kahve, Pamuk, Bakır, Altın, Platin ve Gümüş Fiyatları	Varyansta Granger Nedensellik Testi EGARCH	İlişki var. Petrol ile tarım piyasası arasında ilişki yok.
Creti, Joëts ve Mignon (2013)	ABD 03.10.2001-28.11.2011	25 Emtia, Commodity Research Bureau (CRB) Index ve S&P500	DCC GARCH	İlişki var.
Sadorsky (2014)	Yükselen Piyasa Ekonomileri	Pay Senedi Fiyatları, Petrol, Bakır ve Buğday Fiyatları	VARMA-AGARCH ve DCC-AGARCH	İlişki var.
Partalidou vd. (2016)	ABD 1995:03-2014:05	DJIA Endeksi, Altın, Hazine Bonosu, Döviz Kuru, Metal ve Petrol Fiyatları	GJR-GARCH	Metaller DJIA endeksi getirilerini olumlu bir şekilde etkilemektedir.
Irاندoust (2017)	Almanya, Danimarka, Belçika, Finlandiya, İsveç, İtalya, İspanya, İngiltere, Fransa ve Hollanda 2011:01-2016:09	Hisse Fiyat Endeksi, Metal Fiyat Endeksi ve Nominal Faiz Oranı	Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi	İlişki yok.
Jacobsen vd. (2019)	ABD 1977-2013	S&P GSCI Endüstriyel Metal Endeksi, Bakır, Alüminyum	GMM Yaklaşımı (Ang ve Bekaert, 2007)	Alüminyum ve bakır ile pay senedi getirilerinin tahmini arasında bağlantı bulunmaktadır.
Husain vd. (2019)	ABD 1990:01-2016:10	Metal Fiyatları, Petrol Fiyatları ve Pay Senedi Endeksi	Diebold ve Yılmaz (2012) Yayılma Endeks Yaklaşımı	İlişki var.
Ali vd. (2020)	49 Borsa (2001-2018)	49 Borsa Endeksi ve 21 Emtia	Çapraz Kantilogram (Cross-Quantilogram)	Altın en güçlü güvenli limandır.
Tiwari vd. (2021)	ABD 1990:01-2017:03	Petrol Fiyatları, Paladyum, Titanyum, Altın, Platin, Gümüş, Çelik fiyatları ve S&P500	Frekansta Volatilité Yayılım Analizi (Barunik ve Krehlik (2017))	İlişki var.
Sadiq vd. (2022)	Çin, Hindistan, Sri Lanka, Bangladeş ve Pakistan (02.2020-01.2021)	Altın ve Petrol Fiyatları ve Borsa Endeksleri	DCC-GARCH	Tüm Asya hisse senedi piyasaları için altın ile hisse senedi fiyatları ve petrol fiyatları arasında bağlantı vardır.
Enilov vd. (2023)	61 Ülke 01.1951-03.2018	Küresel Bağlantı Endeksleri, Küresel Emtia Bağlantı Endeksi ve Küresel Hisse Senedi Bağlantı Endeksi	MF-VAR Bağlantılılık Analizi	Zamanla değişen nedensellik vardır.
Biswas vd. (2024)	18 Ülke	Borsa, MSCI Endeksi, Petrol fiyatı, Doğalgaz Bakır, Platin ve Buğday	TVP-VAR Bağlantılılık Analizi	İlişki tespit edilmiştir.
Panel B: Türkiye Üzerine Literatür				
Yıldırım vd. (2014a)	Türkiye 1999:01-2012:06	Şirket pay senedi getirisi (Kardemir ve İzdemir) ve Küresel demir, çelik mamul fiyatları	Eşbütünleşme, VECM ve Granger Nedensellik Analizi	Eşbütünleşme ilişkisi var. Nedensellik ilişkisi yok.

Tablo 1 (Devamı). Literatür Taraması

Yıldırım vd. (2014b)	Türkiye 1999:01-2012:06	Şirket pay senedi getirisi (Erdemir) ve Küresel demir çelik mamul fiyat	Eşbütünleşme, Hata Düzeltme Modeli ve Nedensellik Analizi	Eşbütünleşme ilişkisi var. Nedensellik ilişkisi yok.
Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2016)	Türkiye 2003:05-2014:12	Altı şirket Pay Senedi Fiyatları, Altın, Gümüş ve Bakır Fiyatları	Johansen Eşbütünleşme	Kısa dönemde bakır fiyatları hisse senedi fiyatlarını negatif, altın fiyatını ise pozitif etkilemektedir.
Gazel (2017)	Türkiye 02.01.2002- 27.09.2016	Altın, Petrol Fiyatları, Döviz Kuru, Faiz Oranı ve BIST100	ARDL Testi	İlişki var.
Gazel (2018)	Türkiye 1999:03-2016:10	Altın, Gümüş, Platin, Döviz Kuru, Faiz Oranı ve BIST 100	Fourier Eşbütünleşme	İlişki var.
Karabıyık (2020)	Türkiye 28.11.2014- 26.11.2019	UBS ETRACS Bloomberg Emtia Endeksi, Tahvil Faizi, Döviz Kuru ve BIST100	Diebold ve Yılmaz (2012) Yayılma Endeks Yaklaşımı	İlişki var.
Keskin ve Yücel (2022)	Türkiye 1988-2020	Altın Fiyatları ve BIST100	Yapay Sinir Ağları Yöntemi	İlişki var.
İşcan (2022)	Türkiye 2004:01-2019:12	Baz Metal Fiyat Endeksi, Döviz Kuru (\$/TL) ve BIST Sınai Endeksi	Fourier Eşbütünleşme	Metal fiyatlarındaki değişim BIST Sınai endeksini etkilemektedir.
Camgöz (2023)	Türkiye 01.2010-04.2022	Global Emtia Fiyat Endeksi, BIST100 ve 16 adet BIST Sektör Endeksi	NARDL Testi	Nonlineer eşbütünleşme tespit edilmiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından derlenmiştir.

Çalışmanın örneklem ülkesi Türkiye için literatür incelendiğinde, çalışmaların genel olarak eşbütünleşme analizleri ile yapıldığı ve değişkenler arasında birlikte hareketlilik olduğu bulunmuştur (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2016; Gazel, 2017; Gazel, 2018, Karabıyık, 2020; Keskin ve Yücel, 2022, İşcan, 2022 ve Camgöz, 2023). Nedensellik analizinin yapıldığı çalışmalarda ise değişkenler arasında ilişki olmadığı tespit edilmiştir (Yıldırım, Belen ve Kütük, 2014a ve Yıldırım, Belen ve Kütük, 2014b). Çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre, bazı çalışmalarda piyasalar arasında ilişki olduğu, bazı çalışmalarda da piyasalar arasında ilişki olmadığı raporlanmıştır. Bu farklılığın, ele alınan ülke, incelenen dönem ve kullanılan analiz yöntemlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Literatürde, küresel finansal şokların gelişmekte olan piyasalara olan etkisi üzerine daha fazla araştırma yapılması gerektiği sıkça vurgulanmaktadır. Buna bağlı olarak literatür taraması sonucuna göre gelişmekte olan piyasalarda güncel anlamda pay senedi ile küresel emtia piyasaları arasındaki nedensellik ilişkisini ele alan araştırmalar sınırlıdır. Ayrıca, yöntemsel olarak Fourier tabanlı pay piyasaları ile küresel emtia piyasaları arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen araştırmalara rastlanılmamıştır. Türkiye gibi yükselen piyasalarda bu ilişkiyi incelemek, bu alandaki ampirik literatürdeki boşlukları doldurabilir ve bu piyasalar için özgün sonuçlar ortaya koyabilir. Türkiye özelinde, BIST100 ve BIST Sınai Endeksi üzerindeki emtia piyasası şoklarının etkisinin incelenmesi, küresel şokların yerel piyasalar üzerindeki etkisini anlamaya yönelik yeni bulgular sunabilir. Aynı zamanda araştırmanın yapısal kırılmalı Fourier altında pay piyasaları ve emtia piyasaları arasındaki ilişki, Türkiye örneğinde ele alınarak yeni bilgiler elde edilebilir.

3. Veri Seti ve Metodoloji

Araştırmanın metodolojik çerçevesinde, ilgilenilen değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri keşfetmek amacıyla sistematik ve sıralı bir yaklaşım benimsenmiştir. İlk olarak, çalışmanın devamındaki analizlerin geçerliliğini sağlamak için kritik bir ön koşul olan zaman serisi verilerinin durağanlığı, Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi (Dickey ve Fuller, 1979) ve Fourier-Augmented

Dickey-Fuller (FADF) testi (Enders ve Lee, 2012) kullanılarak analiz edilmiştir. Durağanlık teyit edildikten sonra, değişkenler arasındaki nedensellik bağlantıları ortaya çıkarmak amacıyla iki nedensellik testi uygulanmıştır. Bunlar: Toda-Yamamoto (TY) Nedensellik Testi (Toda ve Yamamoto, 1995) ile Fourier-Toda-Yamamoto (FTY) Nedensellik Testleridir (Nazlıoğlu vd., 2016).

3.1. Veri Seti

Bu çalışmanın amacı, küresel enerji ve metal emtia fiyatları ile pay senedi piyasaları arasındaki dinamik ilişkileri incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, Borsa İstanbul gösterge endeksi-BIST 100, Borsa İstanbul Sınai gösterge endeksi-BIST Sınai, Brent ham petrol, altın ons, gümüş ons, bakır, alüminyum kurşun ve nikel değişkenleri kullanılmaktadır. Analiz süreci, çalışmada kullanılan endeks ve emtia değişkenleri için mevcut en uzun haftalık gözlem serisini kapsayacak şekilde planlanmıştır. Bu doğrultuda, çalışma dönemi, elde edilebilecek en geniş veri setine ulaşmayı hedefleyecek biçimde tasarlanmıştır. Çalışmanın örnekleme, 13.10.2013-02.06.2024 tarihleri arası haftalık frekansta 556 gözlemden oluşan bir veri setinden oluşmaktadır. Seçili değişkenlerin tümü dolar bazlı olup veriler investing.com ve Yahoo Finance, finance.yahoo.com adresinden elde edilmiştir (02.06.2024). Değişkenlere ait getiriler aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır (Denklem 1):

$$r_{i,t} = \ln\left(\frac{P_{i,t}}{P_{i,t-1}}\right) \quad (1)$$

Denklem (1)'de;

$r_{i,t}$, t zamanında i'nci değişkenin fiyat getirilerini;

$P_{i,t}$ ve $P_{i,t-1}$ sırasıyla t ve t-1 zamanında değişkenlerin kapanış fiyatlarını belirtir.

3.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Granger-nedensellik testi, değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi tespit etmek için kullanılan bir analiz yöntemidir. Bu yaklaşımda, serilerin durağan hallerinin tahminde kullanılması gereklidir. Değişkenlerin durağan hallerinin kullanılmadığı ve/veya değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcut olduğunda, Granger nedensellik analizinde kullanılan test istatistiği asimptotik dağılıma uymayarak geçerliliğini kaybetmektedir. Bu sorunları çözmek amacıyla, Toda ve Yamamoto (1995), serilerin birim kök ve eşbütünleşme ilişkilerine karşı duyarlı olmayan, değişkenlerin seviye değerlerini kullanarak nedensellik ilişkisinin analizine olanak tanıyan bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Toda-Yamamoto nedensellik testinde tahmin edilen VAR ($k+dmax$) modeli şu şekildedir:

$$Y_t = \omega + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} \delta_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} \theta_{1i} Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

$$X_t = \varphi + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} \delta_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} \theta_{2i} Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (3)$$

burada d değişkenlerin maksimum birim kök derecesini göstermektedir. Değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla, katsayıların sıfıra eşit olduğu hipotezleri $H_0: \alpha_{1i} = 0$ ve $H_0: \alpha_{2i} = 0$ düzeltilmiş Wald test istatistiği ile test edilmektedir. Düzeltilmiş Wald olarak adlandırılan test istatistiği, k serbestlik derecesine sahip ki-kare dağılımına sahiptir.

3.3. Fourier- Toda- Yamamoto Nedensellik Analizi

Toda ve Yamamoto (1995), nedensellik testi yapısal kırılmaları dikkate almamaktadır. Bu eksikliği gidermek amacıyla, Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Toda-Yamamoto Granger Nedensellik Testi, VAR modeline Fourier terimleri dahil ederek yapısal kırılmaların içsel olarak tespit edilmesini sağlamaktadır. Fourier Toda-Yamamoto yaklaşımı olarak adlandırılan bu yaklaşım için tahmin edilen VAR modeli şu şekildedir:

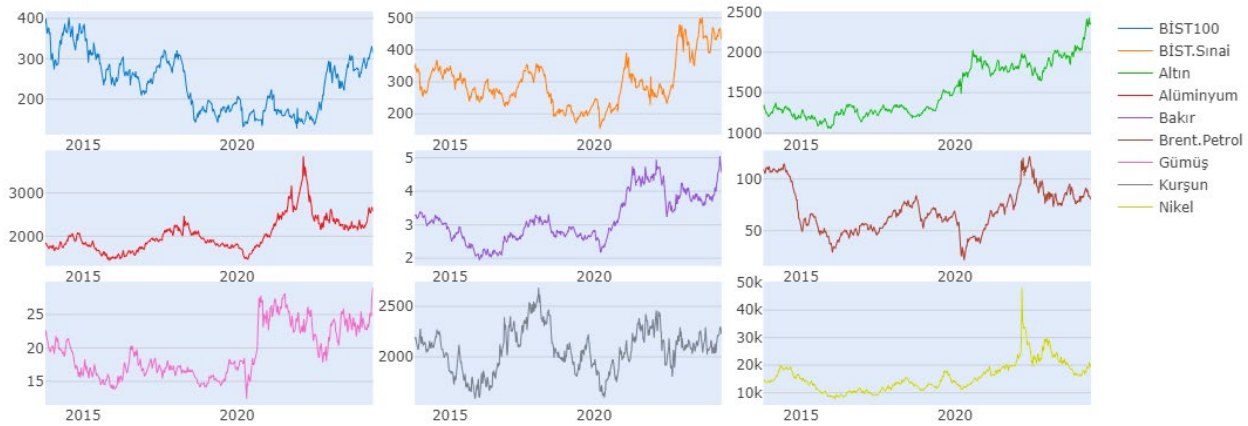
$$y_t = a_0 + \sum_{k=1}^n a_{1k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n b_{2k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (4)$$

burada k değişkeni ise frekans sayısını belirtir.

Bu analiz yöntemleri, ekonometrik analizlerde nedensellik ilişkilerini daha doğru bir şekilde tespit etmeyi amaçlamakta ve Fourier terimlerinin kullanımı sayesinde modelin yapısal kırılmalara karşı daha duyarlı olmasını sağlayarak elde edilen sonuçların geçerliliğini artırmaktadır. Bu metodolojik yenilikler, zaman serisi analizlerinde önemli katkılar sunarak araştırmacılar için kapsamlı bir araç seti oluşturmakta ve değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin yönünü ve doğasını belirlemek için büyük önem taşımakta; ayrıca etkileşimler hakkında ayrıntılı bir anlayış sunmaktadır. Son olarak, bu çalışmada TY ve FTY yöntemine dayalı Wald istatistiğinin bootstrap dağılımı, Hatemi-J (2012) ve Balcılar vd. (2010) çalışmalarına göre elde edilmiştir.

4. Bulgular

Bu bölümde, ADF ve Fourier ADF birim kök testleri, Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testleri uygulanarak elde edilen bulguların detaylı bir analizi sunulmuştur.

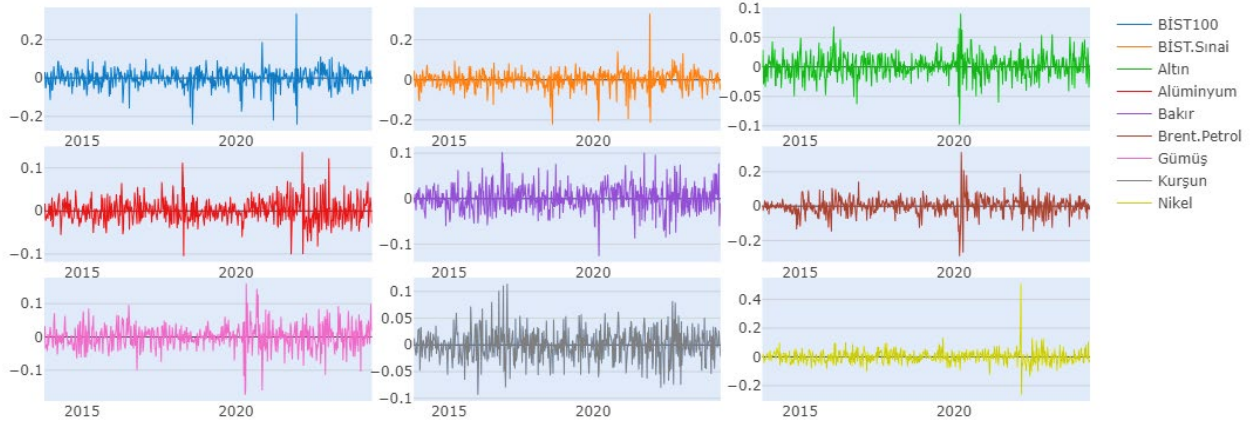

Şekil 1. Değişkenlere Ait Fiyat Grafikleri

Şekil 1’de Borsa endeksleri (BIST100 ve BIST Sınai) ve emtia fiyatları (altın, alüminyum, bakır, brent petrol, gümüş, kurşun ve nikel) ait 2013-2024 yılları arasında dolar bazlı fiyat serilerine ilişkin grafiklere yer verilmiştir. Şekil 1, 2013 yılından itibaren hem borsa endeksleri fiyatlarının hem de emtia fiyatlarının 2015 yılına kadar düşüş trendinde olduğunu göstermektedir. Ancak, 2015 yılından itibaren tüm değişkenlerin fiyatlarında önemli bir artış kaydedilmiştir. Covid-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna Savaşı hem borsa endeksleri hem de emtia fiyatlarını belirgin bir şekilde etkilemiştir. Bu dönemde, piyasalar ciddi dalgalanmalara maruz kalmış ve fiyatlar istikrarsız bir seyir izlemiştir. Pandemi ve savaşın etkilerinin azalmasıyla birlikte hem borsa endekslerinde hem de emtia fiyatlarında yeniden önemli bir artış görülmüştür. Bu toparlanma, piyasalardaki belirsizliğin azalması ve ekonomik faaliyetlerin yeniden canlanması ile ilişkilendirilebilir. Özellikle BIST100, BIST Sınai,

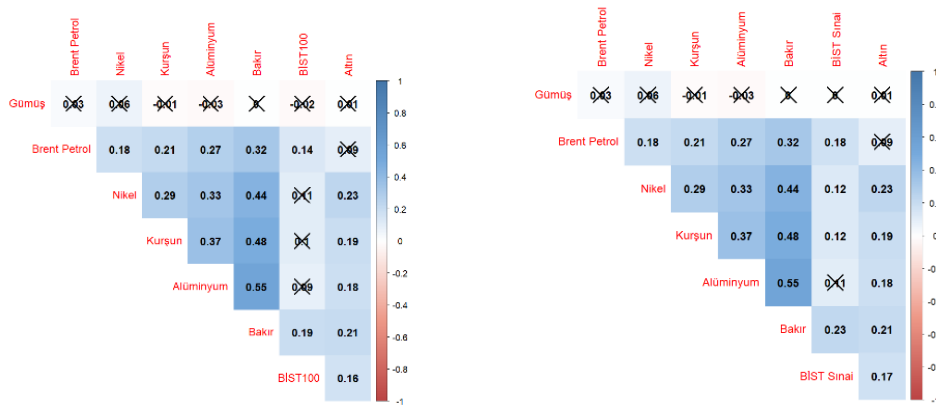

Altın, Bakır ve Nikel fiyat artışları dikkat çekmektedir. Şekil 2’de değişkenlere ait getiri grafiklerine yer verilmiştir.

Şekil 2. Değişkenlere Ait Getiri Grafikleri

Şekil 2, Borsa endeksleri (BIST100 ve BIST Sınai) ve emtia fiyatlarına (altın, alüminyum, bakır, brent petrol, gümüş, kurşun ve nikel) ait 2013-2024 yılları arasında dolar (\$) bazlı getiri serilerine ilişkin grafikler göstermektedir. Şekil 3 incelendiğinde, değişkenlere ait haftalık getiri grafiklerinde hem borsa endekslerinin hem de emtia getiri serilerinin 2016, 2020 ve 2022 yıllarında volatilité kümelenmeleri gösterdiği anlaşılmaktadır. Volatilité kümelenmesi, düşük volatilité dönemlerinin ardından yine düşük volatilité dönemlerinin, yüksek volatilité dönemlerinin ardından ise yüksek volatilité dönemlerinin gelme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir (Engle, 1993: 72; Gülcan vd., 2022: 163; Aydoğdu, 2024: 238). Özellikle 2020 Covid-19 pandemisi döneminde tüm değişkenlerin fiyatlarında meydana gelen yön değişiklikleri nedeniyle getiri volatilitelerinde genişleme olmuş ve dolayısıyla volatilité kümelenmesi gözlemlenmiştir. Ayrıca, 24.02.2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşının etkisiyle de değişkenlerde volatilité kümelenmesi ve getiri serilerinde bilgi şoklarının etkisi belirgin hale gelmiştir. Şekil 3’te hem BIST100 hem de BIST Sınai endekslerinin emtia getirileri ile olan ilişkisini inceleyen korelasyon matrisine yer verilmiştir. Bu analiz, borsa endeksleri ve emtia getirileri arasındaki dinamikleri anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır.

Şekil 3. Korelasyon Matrisi¹

Şekil 3’te yer alan korelasyon matrisi değerlendirildiğinde, korelasyon katsayıları arttıkça renk skalasının kırmızından maviye doğru değiştiği ve üzerinde çarpı işareti bulunan katsayıların %1

¹ Değişkenlere ait korelasyon ilişkisi Pearson korelasyon hesaplanmasına göre yapılmıştır.

anlamlılık düzeyine göre anlamlı olmayan katsayıları gösterdiği görülmektedir. Buna göre, BIST100 ile brent petrol ve bakır getirileri arasında 0,14 ile 0,19 aralığında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı, ancak göreceli olarak zayıf ve pozitif bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. Benzer şekilde, BIST Sınai ile brent petrol, nikel, kurşun ve bakır getirileri arasında sırasıyla 0,18, 0,12, 0,12 ve 0,23 aralığında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı, ancak göreceli olarak zayıf pozitif korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Korelasyon matrisinin bu şekilde analiz edilmesi, yatırımcılar ve analistler için piyasalar arası dinamiklerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Tablo2 'de bu çalışmada analiz edilen değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine ilişkin sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	BIST Sınai	BIST100	Altın	Alüminyum	Bakır	Brent Petrol	Gümüş	Kurşun	Nikel
Ortalama	0,043	-0,037	0,010	0,063	0,058	-0,056	0,050	4,50E	0,055
Maksimum	0,331	0,335	0,090	0,136	0,102	0,313	0,160	0,114	0,508
Minimum	-0,223	-0,242	-0,097	-0,104	-0,126	-0,290	-0,174	-0,093	-0,264
S.Sapma	0,045	0,048	0,020	0,028	0,029	0,052	0,037	0,029	0,048
Çarpıklık	-0,294	-0,264	-0,031	0,328	0,053	-0,252	-0,181	0,117	1,977
Basıklık	10,818	9,735	4,861	5,246	4,014	8,881	5,720	3,786	26,075
J-B	1424,08***	1057,49***	80,39***	126,95***	24,12***	807,34***	174,53***	15,59***	12697,59***
Olasılık	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]

Not: ***, %1 güven aralığında istatistiksel anlamlılık seviyesini göstermektedir. J-B: Jarque Bera Normallik Testi.

Tablo 2'de yer alan sonuçlar incelendiğinde, incelenen dönem boyunca değişkenlerin standart sapma (risk) değerlerine göre en yüksek riske sahip olanın brent petrol, en düşük riske sahip olanın ise altın olduğu görülmektedir. Çarpıklık değerleri incelendiğinde, BIST100, BIST Sınai, altın, brent petrol ve gümüş değişkenlerine ait serilerin negatif değerler aldığı ve sola çarpık olduğu, alüminyum, bakır, kurşun ve nikel değerlerinin ise pozitif ve sağa çarpık olduğu gözlemlenmiştir. Değişkenlere ait basıklık değerleri incelendiğinde, tüm değişkenlerin basıklık değerlerinin üçten büyük olduğu, bu durumun getiri serilerinin normal dağılıma göre daha sivri bir dağılım gösterdiğini ve kalın kuyruk özelliği sergileyerek normal dağılımdan oldukça yüksek değerler aldığını göstermektedir. Jarque-Bera test istatistiği incelendiğinde ise değişkenlere ait getiri serilerinin normal dağılıma uymadığı belirlenmiştir. Tablo 3'te değişkenlere ait birim kök analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. Birim Kök Analiz Sonuçları

	Model	Fiyat		Getiri	
		ADF	FADF	ADF	FADF
BIST100	Sabitli	-2,221	-7,726***	-4,525***	-7,848***
	Sabit ve Trendli	-2,209	-7,823***	-4,449***	-8,015***
BIST Sınai	Sabitli	-2,206	-3,335	-7,583***	-7,758***
	Sabit ve Trendli	-2,606	-4,375**	-7,631***	-7,854***
Altın	Sabitli	0,468	0,397	-10,753***	-13,666***
	Sabit ve Trendli	-1,990	-2,378	-10,838***	-10,890***
Alüminyum	Sabitli	-1,489	-1,476	-18,323***	-18,791***
	Sabit ve Trendli	-2,270	-3,755**	-18,317***	-18,792***
Bakır	Sabitli	-1,050	-0,662	-6,793***	-7,503***
	Sabit ve Trendli	-2,468	-3,270	-6,888***	-7,576***
Brent Petrol	Sabitli	-2,197	-2,405	-11,015***	-11,153***
	Sabit ve Trendli	-2,402	-2,932	-11,043***	-11,199***
Gümüş	Sabitli	-1,700	-2,982	-23,833***	-23,933***
	Sabit ve Trendli	-3,026	-3,263	-23,865***	-23,935***
Kurşun	Sabitli	-3,295	-4,030***	-24,698***	-12,350***
	Sabit ve Trendli	-3,416**	-4,473***	-24,680***	-12,338
Nikel	Sabitli	-2,138	-4,456***	-8,029***	-8,238***
	Sabit ve Trendli	-2,827	-4,427***	-8,025***	-8,243***

Not: ADF testinde maksimum gecikme sayısı belirlenmiş ve optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre belirlenmiştir. ADF testinde kritik değerler sabitli model için -3.430 (%1), -2,856 (%5) ve -2,565 (%10); sabit ve trendli model için -3.957 (%1), -3.405 (%5) ve -3.121 (%10)'dur. Parantez içindeki değerler Fourier sayısını göstermektedir ve kritik değerler Enders ve Lee'den (2012) elde edilmiştir. "The flexible Fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests", *Economics Letters*, 117, 196-1999", ***,** ve * sıralısıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3'te yer alan ADF ve FADF birim kök analiz sonuçları incelendiğinde, ADF birim kök testine göre, kurşun fiyatları hariç tüm değişkenlerin fiyat serilerinin birim kök içerdiği, ancak getiri serilerinde tüm değişkenlerin durağanlık sergilediği gözlemlenmiştir. FADF birim kök testi sonuçları incelendiğinde ise altın, brent petrol, bakır ve gümüş fiyatlarının birim kök içerdiği, BIST100, BIST Sınai, alüminyum, kurşun ve nikel fiyat serilerinin ise durağan bir yapı sergilediği görülmüştür. Ayrıca, getiri serilerinde tüm değişkenlerin durağanlık sergilediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar göz önüne alındığında, Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testlerinin uygulanması uygun görülmüştür. Bu test, farklı seviyelerdeki bütünleşmeleri kapsamaktadır. Tablo 4 ve Tablo 5, BIST100 ve BIST Sınai endeksleri ile altın, alüminyum, bakır, brent petrol, gümüş, kurşun ve nikel emtialarına ilişkin TY ve FTY analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. BIST Sınai Endeksi ile Emtia Değişkenlere ait TY ve FTY Nedensellik Analizi Sonuçları

Değişkenler			TY		
			Test İstatistikleri	Asimptotik <i>p</i> -Değeri	Bootstrap <i>p</i> -Değeri
BIST Sınai	≠	Altın	0,120	0,729	0,740
Altın	≠	BIST Sınai	0,085	0,771	0,771
BIST Sınai	≠	Alüminyum	1,032	0,310	0,338
Alüminyum	≠	BIST Sınai	0,115	0,735	0,735
BIST Sınai	≠	Bakır	1,896	0,169	0,155
Bakır	≠	BIST Sınai	2,014	0,156	0,142
BIST Sınai	=>	Brent Petrol	3,501	0,061*	0,054*
Brent Petrol	=>	BIST Sınai	2,774	0,096*	0,098*
BIST Sınai	≠	Gümüş	0,003	0,956	0,966
Gümüş	≠	BIST Sınai	0,088	0,767	0,792
BIST Sınai	=>	Kurşun	5,945	0,015**	0,015**
Kurşun	≠	BIST Sınai	0,574	0,449	0,452
BIST Sınai	≠	Nikel	1,595	0,275	0,279
Nikel	≠	BIST Sınai	1,151	0,283	0,266

Değişkenler			FTY		
			Test İstatistikleri	Asimptotik <i>p</i> -Değeri	Bootstrap <i>p</i> -Değeri
BIST Sınai	≠	Altın	0,085	0,770	0,753
Altın	≠	BIST Sınai	0,050	0,822	0,798
BIST Sınai	≠	Alüminyum	1,114	0,291	0,289
Alüminyum	≠	BIST Sınai	0,103	0,748	0,768
BIST Sınai	≠	Bakır	1,896	0,169	0,166
Bakır	≠	Sınai Endeksi	1,802	0,179	0,192
BIST Sınai	=>	Brent Petrol	2,882	0,090*	0,095*
Brent Petrol	=>	BIST Sınai	3,580	0,058*	0,056*
BIST Sınai	≠	Gümüş	0,008	0,929	0,928
Gümüş	≠	BIST Sınai	0,051	0,822	0,821
BIST Sınai	=>	Kurşun	5,875	0,015**	0,014**
Kurşun	≠	BIST Sınai	0,608	0,435	0,458
BIST Sınai	≠	Nikel	1,685	0,194	0,186
Nikel	≠	BIST Sınai	0,974	0,324	0,300

Not: TY: Toda-Yamamoto nedenselliğini, FTY ise Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testini ifade etmektedir. Maksimum *k* ve *p* değerleri sırasıyla 3 ve 12'e ayarlanmakta, ardından optimal *k* ve *p* Schwarz bilgi kriteri ile belirlenir. Olasılık değeri, 1000 replikasyonlu bootstrap dağılımını temel alan *p* değeridir. VAR(*p*+*d*) modelleri *d*'nin 1'e eşit olmasıyla tahmin edilmektedir. => bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. ≠ bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik olmadığını ifade etmektedir. Yıldız işaretleri ise *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Nedensellik ilişkisi, asimptotik *p* değeri veya bootstrap *p* değeri kullanılarak belirlenmektedir. Asimptotik *p* değeri veya bootstrap *p* değeri %10 anlamlılık düzeyinden daha anlamlı ise, bir değişkenden diğerine tek yönlü bir nedensellik vardır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı, seçilen bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri kontrol etmede politika aracı olarak kullanılabilirliği anlamına gelmektedir (Koç ve İzgi Şahpaz, 2023: 163). Tablo 4 'te yer alan bağımlı değişkenin BIST sınai getirilerinin olduğu modelde hem TY hem de FTY analiz bulguları incelendiğinde, BIST sınai ile altın, alüminyum, bakır, gümüş, nikel emtialarına ait getirileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Ancak BIST sınai getirilerinden brent petrol

getirilerine doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Bu bulgu, Türkiye'nin sanayi sektörü ile global petrol piyasaları arasındaki karşılıklı etkileşimin güçlü olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Ayrıca BIST sınai getirilerinden kurşun getirilerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Öte yandan, bağımlı değişkenin altın, alüminyum, bakır, gümüş ve nikel emtialarına ait getirilerinin olduğu modelde ise bu emtialara ait getiriler ile BIST sınai getirileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı gözlemlenmiştir.

Tablo 5. BIST100 Endeksi ile Emtia Değişkenlere ait TY ve FTY Nedensellik Analizi Sonuçları

Değişkenler			TY		
			Test İstatistikleri	Asimptotik <i>p</i> -Değeri	Bootstrap <i>p</i> -Değeri
BIST100	≠	Altın	0,034	0,853	0,853
Altın	≠	BIST100	0,159	0,690	0,681
BIST100	≠	Alüminyum	0,874	0,350	0,351
Alüminyum	≠	BIST100	0,034	0,853	0,853
BIST100	≠	Bakır	0,938	0,333	0,366
Bakır	≠	BIST100	1,068	0,301	0,280
BIST100	≠	Brent Petrol	1,309	0,253	0,217
Brent Petrol	≠	BIST100	1,834	0,176	0,190
BIST100	≠	Gümüş	0,000	0,984	0,985
Gümüş	≠	BIST100	0,002	0,967	0,970
BIST100	=>	Kurşun	5,949	0,015**	0,021**
Kurşun	≠	BIST100	0,475	0,491	0,507
BIST100	≠	Nikel	0,560	0,454	0,416
Nikel	≠	BIST100	0,757	0,384	0,371

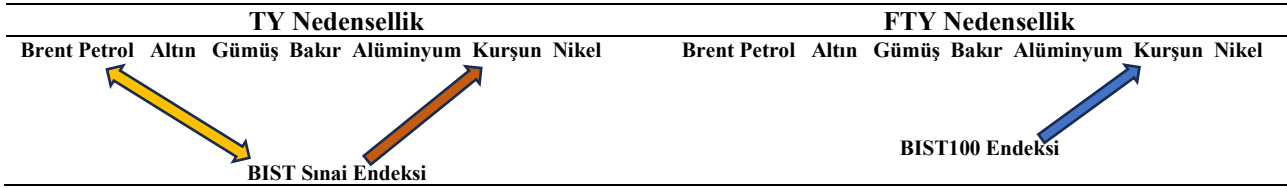

Değişkenler			FTY		
			Test İstatistikleri	Asimptotik <i>p</i> -Değeri	Bootstrap <i>p</i> -Değeri
BIST 100	≠	Altın	0,018	0,894	0,908
Altın	≠	BIST100	0,105	0,746	0,749
BIST 100	≠	Alüminyum	1,051	0,305	0,321
Alüminyum	≠	BIST100	0,019	0,891	0,900
BIST 100	≠	Bakır	1,024	0,312	0,310
Bakır	≠	BIST100	0,967	0,325	0,312
BIST100	≠	Brent Petrol	1,420	0,233	0,208
Brent Petrol	≠	BIST100	1,951	0,163	0,161
BIST100	≠	Gümüş	0,000	0,998	0,987
Gümüş	≠	BIST100	0,009	0,925	0,913
BIST100	=>	Kurşun	5,982	0,014**	0,017**
Kurşun	≠	BIST100	0,509	0,476	0,506
BIST100	≠	Nikel	0,641	0,423	0,423
Nikel	≠	BIST100	0,628	0,428	0,433

Not: TY: Toda-Yamamoto nedenselliğini, FTY ise Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testini ifade etmektedir. Maksimum k ve p değerleri sırasıyla 3 ve 12 'ye ayarlanmakta, ardından optimal k ve p Schwarz bilgi kriteri ile belirlenmektedir. Olasılık değeri, 1000 replikasyonlu bootstrap dağılımını temel alan p değeridir. VAR(p+d) modelleri d'nin l'e eşit olmasıyla tahmin edilmektedir. => bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. ≠ bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik olmadığını ifade etmektedir. Yıldız işaretleri ise *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te yer alan hem TY hem de FTY nedensellik analiz sonuçları değerlendirildiğinde, bağımlı değişkenin BIST100 getirilerinin olduğu modelde hem TY hem FTY nedensellik analizinde BIST100 getirileri ile altın, alüminyum, bakır, brent petrol, gümüş ve nikel getirileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Sadece BIST100 getirilerinden kurşun getirilerine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, bağımlı değişkenin altın, alüminyum, brent petrol, bakır, gümüş ve nikel emtialarına ait getirilerin olduğu modelde ise bu emtialara ait getiriler ile BIST100 getirileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmemiştir.

Tablo 6. Değişkenler Arasındaki Nedensellik Analizi Özet Gösterimi

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 6, değişkenler arasındaki nedensellik analizi sonuçlarını göstermektedir. BIST sınai getirileri ve Brent petrol getirileri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. BIST Sınai getirilerinden kaynaklanan bir bilgi şokunun Brent petrol getirilerini etkilediği ve benzer şekilde Brent petrol getirilerinden kaynaklanan bir bilgi şokunun BIST sınai getirilerini etkilediği görülmektedir. Ayrıca, BIST sınai getirileri ile kurşun getirileri arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir; bu ilişki, BIST Sınai getirilerinden kurşun getirilerine doğru ilerlemektedir. Bu, BIST Sınai’de meydana gelen değişimlerin kurşun fiyatlarına öngörü sağladığı anlamına gelir. Son olarak, BIST 100 getirileri ile kurşun getirileri arasında da tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Bu, BIST 100’de olası bir değişimin kurşun getirilerini etkileyebileceğini gösterir.

5. Sonuç

Son yıllarda artan emtia fiyatlarının çeşitli makroekonomik göstergeler üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde incelenmiş olmasına rağmen, baz metal fiyatlarının etkileri üzerine yapılan araştırmaların sayısı görece sınırlıdır. Buna karşılık, hisse senedi fiyatları, gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerde, bu ekonomilerin yapısal özelliklerine bağlı olarak içsel dinamikler veya uluslararası gelişmeler doğrultusunda değişkenlik gösterebilir. Bu bağlamda, pay senedi piyasalarının değişmesine neden olan faktörlerin tespit edilmesi, gelişmiş, gelişmekte olan ve/veya yükselen ekonomilerin piyasa yatırımcıları için büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca, finansal piyasaların ekonomik büyüme üzerindeki kritik etkisi göz önüne alındığında, politika yapıcılar ve düzenleyici otoritelerin bu bilgiyi dikkate alarak politika belirlemeleri veya düzenlemeler yapmaları önem arz etmektedir. Günümüzde emtialar hem ekonomik hem de finansal açılarından stratejik bir öneme sahiptir. Emtia fiyatlarının firmaların üretim maliyetleri üzerindeki belirleyici rolü, bu varlıkların hisse senedi performansı üzerindeki etkisini güçlendirmektedir. Yatırımcılar, emtiaları yatırım aracı olarak değerlendirirken bir taraftan da ekonomik belirsizlik dönemlerinde güvenli bir liman olarak görmektedirler. Covid-19 pandemisi, 2022 yılının başlarında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı ve 2023 yılının son dönemlerinde başlayan İsrail-Filistin Savaşı gibi olayların küresel ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri, emtia fiyatlarının uluslararası gündemde önemli bir yer edinmesine yol açmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, bu fiyat hareketlerini yakından izleme gereği duymaktadır. Bu nedenle, emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar, genel ekonomi ve finansal piyasalar üzerinde derin etkiler yaratmakta ve bu durum hem firmalar hem de yatırımcılar tarafından dikkatle izlenmektedir. Dolayısıyla bu durum hem politika yapıcılar hem de yatırımcılar açısından emtia-borsa ilişkisini anlamayı ve bu konuda yeni bilgiler edinmeyi her zaman ilgi çekici kılmıştır. Piyasalar arasındaki ilişkilere dair elde edilen her yeni bilgi, yatırımcıların risklerini çeşitlendirmelerine, hedge stratejileri geliştirmelerine ve sonuç olarak portföy optimizasyonuna katkı sağlayabilir. Bu çerçevede, optimum varlık tahsisi, aşağı yönlü riskin azaltılması ve korunmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesi, emtia ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkilerin derinlemesine anlaşılmasını gerektirmektedir (Mensi, Hammoudeh ve Kang, 2015: 340). Aynı zamanda ülkeler arasındaki artan finansal etkileşim, yatırımcılara portföy optimizasyonu için yeni olanaklar sağlamıştır. Ancak, bu yatırım olanaklarını etkin bir şekilde değerlendirebilmek için, pay ile emtia piyasaları arasındaki etkileşimlerin kapsamlı bir şekilde anlaşılması elzemdir.

Bu makale, Türkiye örneğinde pay senedi piyasaları ve emtia piyasaları arasındaki dinamik karşılıklı ilişkileri nedensellik analizleri yoluyla incelemektedir. Ampirik sonuçlar, Türkiye BIST100 ve BIST Sınai endeksleri getirileri arasındaki hem geleneksel Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımından hem de düzgün (smooth) yapısal kırılmaları yaklaşık olarak hesaplamak için Fourier serileriyle genişletilmesinden elde edilen sonuçlar paraleldir. Pay senedi piyasaları ve emtia piyasaları arasında ilişki olduğuna dair ampirik kanıtlar genel olarak literatürle uyumludur (Baur ve Lucey, 2010; Biswas, 2024; Creti vd., 2013; Enilov, 2023; Johnson ve Soenen, 2009; Mishra ve Solarin, 2021; Papież ve Śmiech, 2012; Sadiq vd., 2022; Sadorsky, 2014; Tiwari vd., 2020). Ayrıca literatürde piyasalar arasında ilişki olmadığını kanıtlayan çalışmalarla da bu çalışmanın bulguları uyumludur (Irandoost, 2017; Graham vd., 2022). Bu sonuçlar, emtia fiyatlarının pay senedi piyasaları için önemli olduğunu göstermektedir. Türkiye örneğinde emtia ve pay senedi piyasaları ilişkisi için sonuçlar literatüre yeni katkılar sunmaktadır.

Bu sonuçlar, Türkiye’de enerji piyasasında petrol fiyatları ile ilişkisi üzerinden ekonomik ve finansal istikrara katkıda bulunabilir. Politika yapıcılar, emtia fiyatları ile BIST100 ve BIST Sınai endeksi ilişkisi üzerinden emtia fiyat şoklarının daha geniş ekonomi üzerindeki etkisini yönetmeye yönelebilirler. Emtia piyasalarındaki fiyat dalgalanmalarının piyasaları istikrarsızlaştırabileceği düşünülürse bu yönde stratejik kararlar alınabilir. Politika kararlarında kısa ve uzun vadeli çıkarımlar yapılabilir. Emtia fiyatlarındaki dalgalanmaların önemli olduğu dönemlerde emtia ithalatına bağımlı olan ülkelerde muhtemelen ekonomik daralma yaşanabilir ve pay senedi piyasaları olumsuz etkilenebilir. Ayrıca genel olarak emtia piyasalarının fiyat dinamikleri, ekonomik ve finansal sistemlerin işleyişinde kritik bir rol oynamakta ve bu nedenle politika yapıcılar ve yatırımcılar için stratejik öneme sahip bir alan olarak öne çıkmaktadır. Gelecekteki ekonomik dalgalanmalara ve piyasa belirsizliklerine karşı daha dirençli bir ekonomik yapı oluşturmak adına, bu piyasalardaki gelişmelerin yakından izlenmesi ve bu doğrultuda etkin stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada kullanılan emtia çeşidi, emtia fiyat riskleri ve pay senedi piyasaları arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Gelecekteki çalışmalar için, özellikle gelişmiş veya gelişmekte olan ekonomiler için daha fazla bilgi elde edildikçe analizlerden daha fazla kanıt elde edilebilir.

Kaynaklar

- Ali, S., Bouri, E., Czudaj, R. L. ve Shahzad, S. J. H. (2020). Revisiting the valuable roles of commodities for international stock markets. *Resources Policy*, 66, 101603. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101603>
- Aydoğdu, A. (2024). *Farklı yatırım ufuklarına göre kripto para birimlerinin volatilité modellemesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Balcılar, M., Ozdemir, Z. A. ve Arslanturk, Y. (2010). Economic growth and energy consumption causal nexus viewed through a bootstrap rolling window. *Energy Economics*, 32(6), 1398-1410. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2010.05.015>
- Başarır, Ç. (2019). Altın ve hisse senedi getirileri arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 475-490. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.472190>
- Baur, D. G. ve Lucey, B. M. (2010). Is gold a hedge or a safe haven? An analysis of stocks, bonds and gold. *Financial Review*, 45(2), 217-229. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6288.2010.00244.x>
- Biswas, P., Jain, P. ve Maitra, D. (2024). Are shocks in the stock markets driven by commodity markets? Evidence from Russia-Ukraine war. *Journal of Commodity Markets*, 34, 100387. <https://doi.org/10.1016/j.jcomm.2023.100387>
- Camgöz, M. (2023). Global emtia endeksi ile BIST sektör endeksleri arasındaki asimetrik ilişkiler: Yerel ve uluslararası yatırımcılar için çıkarımlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 580-598. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1253265>

- Creti, A., Joëts, M. ve Mignon, V. (2013). On the links between stock and commodity markets volatility. *Energy Economics*, 37, 16-28. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2013.01.005>
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Society*, 75, 427-431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Domanski, D. ve Heath, A. (2007). Financial investors and commodity markets. *BIS Quarterly Review*, March. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1600058
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>
- Engle, R. F. (1993). Statistical models for financial volatility. *Financial Analysts Journal*, 49(1), 72-78. <https://www.jstor.org/stable/4479615>
- Enilov, M., Fazio, G. ve Ghoshray, A. (2023). Global connectivity between commodity prices and national stock markets: A time-varying MIDAS analysis. *International Journal of Finance & Economics*, 28(3), 2607-2619. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2552>
- Eyüboğlu, K., ve Eyüboğlu, S. (2016). Metal fiyatları ile BIST-Madencilik endeksinde işlem gören hisse senetleri arasındaki ilişkinin test edilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 130-141. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1724901>
- Fousekis, P., Katrakilidis, C. ve Trachanas, E. (2016). Vertical price transmission in the US beef sector: Evidence from the nonlinear ARDL model. *Economic Modelling*, 52, 499-506. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2015.09.030>
- Gazel, S. (2017). BİST Sınai endeksi ile çeşitli metaller arasındaki ilişki: Toda-Yamamoto nedensellik testi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(52), 287-299. <http://doi.org/10.16992/asos.12637>
- Gazel, S. (2017). Stratejik emtialar ve finansal değişkenler: Türkiye için bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 544-563. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/459316>
- Gazel, S. (2018). Değerli metaller ve makroekonomik değişkenler: Türkiye için bir Fourier eşbütünleşme testi uygulaması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(2), 527-542. <https://doi.org/10.18657/yonveek.310335>
- Gülcan, N., Gürsoy, S. ve Çelik, İ., (2022). Return volatility spread in commodity volatility indices: Spot and future market research. *The Economics and Finance Letters*, 9(2), 157-169. <https://doi.org/10.18488/29.v9i2.3071>
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43, 447-456. <https://doi.org/10.1007/s00181-011-0484-x>
- Husain, S., Tiwari, A. K., Sohag, K. ve Shahbaz, M. (2019). Connectedness among crude oil prices, stock index and metal prices: An application of network approach in the USA. *Resources Policy*, 62, 57-65. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2019.03.011>
- Investing. (2024, 2 Haziran). <https://www.investing.com/>
- Irاندoust, M. (2017). Metal prices and stock market performance: Is there an empirical link?. *Resources Policy*, 52, 389-392. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2017.05.001>
- İşcan, E. (2022). Metal fiyatlarının Borsa İstanbul sınai endeksi üzerine etkisi: Fourier eşbütünleşme testinden bulgular. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2). 204-238. <https://dergi.neu.edu.tr/index.php/sosbilder/article/view/585>
- Jacobsen, B., Marshall, B. R. ve Visaltanachoti, N. (2019). Stock market predictability and industrial metal returns. *Management Science*, 65(7), 3026-3042. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2017.2933>
- Ji, Q., ve Zhang, D. (2019). China's crude oil futures: Introduction and some stylized facts. *Finance Research Letters*, 28, 376-380. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.06.005>
- Johnson, R. ve Soenen, L. (2009). Commodity prices and stock market behavior in South American countries in the short run. *Emerging Markets Finance and Trade*, 45(4), 69-82. <https://doi.org/10.2753/REE1540-496X450405>

- Karabıyık, C. (2020). Türkiye’de borsa, emtia, tahvil ve döviz piyasaları arasındaki etkileşim: Yayılım endeksi yaklaşımı. *Journal of Management and Economics Research*, 18(4), 265-284. <https://doi.org/10.11611/yead.737638>
- Keskin, M. ve Yücel, A. (2022). BIST 100 endeksi ile altın fiyatları ilişkisinin yapay sinir ağları yöntemiyle belirlenmesi (1988-2020). *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 600-611. <https://doi.org/10.33206/mjss.881816>
- Koç, P. ve İzgi Şahpaz, K. (2023). Analysis of the causality relationship among digitalisation, unemployment rate, and divorce rates: A research on Türkiye. *Sosyoekonomi*, 31(56), 151-169. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2023.02.07>
- Mensi, W., Hammoudeh, S. ve Kang, S. H. (2015). Precious metals, cereal, oil and stock market linkages and portfolio risk management: Evidence from Saudi Arabia. *Economic Modelling*, 51, 340-358. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2015.08.005>
- Mensi, W., Hammoudeh, S., Shahzad, S. J. H. ve Shahbaz, M. (2017). Modeling systemic risk and dependence structure between oil and stock markets using a variational mode decomposition-based copula method. *Journal of Banking & Finance*, 75, 258-279. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2016.11.017>
- Nazlıoğlu, S., Gormus, N. ve Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.09.009>
- Papież, M. ve Śmiech, S. (2012, 11-13 Eylül). Causality in mean and variance between returns of crude oil and metal prices, agricultural prices and financial market prices. *30th International Conference on Mathematical Methods in Economics* içinde (s. 675-680). Karviná, Czech Republic. http://mme2012.opf.slu.cz/proceedings/pdf/116_Papiez.pdf
- Partalidou, X., Kiohos, A., Giannarakis, G. ve Sariannidis, N. (2016). The impact of gold, bond, currency, metals and oil markets on the USA stock market. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(1), 76-81. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/361591>
- Roll, R. (2013). Volatility, correlation, and diversification in a multi-factor world. *Journal of Portfolio Management*, 39(2), 11-18. <https://doi.org/10.3905/jpm.2013.39.2.011>
- Sadiq, M., Lin, C. Y., Wang, K. T., Trung, L. M., Duong, K. D. ve Ngo, T. Q. (2022). Commodity dynamism in the COVID-19 crisis: Are gold, oil, and stock commodity prices symmetrical? *Resources Policy*, 79, 103033. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.103033>
- Sadorsky, P. (2014). Modeling volatility and correlations between emerging market stock prices and the prices of copper, oil and wheat. *Energy Economics*, 43, 72-81. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2014.02.014>
- Shahzad, S. J. H., Bouri, E., Roubaud, D., Kristoufek, L. ve Lucey, B. (2019). Is Bitcoin a better safe-haven investment than gold and commodities?. *International Review of Financial Analysis*, 63, 322-330. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2019.01.002>
- Temur, S. (1997). *Metalik maden yatakları*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Tiwari, A. K., Abakah, E. J. A., Karikari, N. K. ve Hammoudeh, S. (2022). Time-varying dependence dynamics between international commodity prices and Australian industry stock returns: A perspective for portfolio diversification. *Energy Economics*, 108, 105891. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.105891>
- Tiwari, A. K., Mishra, B. R. ve Solarin, S. A. (2021). Analysing the spillovers between crude oil prices, stock prices and metal prices: The importance of frequency domain in USA. *Energy*, 220, 119732. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.119732>
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (TSPB). (2024, 1 Ağustos). Türkiye sermaye piyasaları birliği, <https://tinyurl.com/bdcsujpm>
- World Development Indicators (WDI). (2024, 2 Haziran). World Bank Group, world development

- indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
- Yahoo Finance. (2024, 2 Haziran). <https://finance.yahoo.com/>
- Yıldırım, M., Belen, M. ve Kütük, Y. (2014a). Küresel emtia fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Kardemir ve İzdemir üzerine bir uygulama. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(10), 107-138. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marufacd/issue/507/4600>
- Yıldırım, M., Belen, M. ve Kütük, Y. (2014b). Mamul fiyatları ile hisse senetleri getirileri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Erdemir üzerine bir uygulama. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 143-163. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/69489>
- Yu, L., Wang, S. ve Lai, K. K. (2008). Forecasting crude oil price with an EMD-based neural network ensemble learning paradigm. *Energy Economics*, 30(5), 2623-2635. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2008.05.003>
- Yürük, M. F. (2022, 18-19 Temmuz). XGBOOST (Extreme Gradient Boosting) tabanlı algoritma ile gümüş fiyatlarının tahmin edilmesi. A. B. Darı (Ed.), *10th International Conference on Social Sciences & Humanities* içinde (s. 227-235). Sivas, Türkiye. <https://tinyurl.com/2kyhxwsn>

A Bibliometric Analysis of International Trade and Environment ◆◆◆ Uluslararası Ticaret ve Çevre Alanlarına İlişkin Bir Bibliyometrik Analizi

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1617979>

Zeynep AKTAŞ ÇİMEN*

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
11.01.2025

Accepted:
25.02.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights reserved.

Abstract

The aim of this study is to examine the scientific research literature on international trade and environment through bibliometric analysis. The Web of Science database was used for the study data, covering the period 1991-2023. The data were analyzed using VOSviewer 1.6.20 software. A cluster analysis was performed on the analysis results. According to the findings of the analysis, the most co-authored author is Manfred Lenzen, the most cited author is Thomas Wiedmann, the most co-cited author is John Barrett, and the three most used keywords are trade, China, and climate. The author with the highest link strength is Manfred Lenzen and the country with the highest number of co-citations is the United States of America. The journal with the highest number of publications related to the researched area is Ecological Economics. This study is of particular importance for researchers who want to gain a holistic perspective on international trade and environment by identifying key indicators in the scientific literature on international trade and environment.

Keywords: Foreign trade, environmental consequences, VOSviewer, bibliometric analysis.

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
11.01.2025

Kabul Tarihi:
25.02.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Öz

Bu çalışmanın amacı, uluslararası ticaret ve çevre ile ilgili yapılan bilimsel araştırma literatürünü bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemektir. 1991-2023 dönemi kapsayan çalışma verileri için Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Veriler, VOSviewer 1.6.20 yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları üzerinden bir kümeleme analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz bulgularına göre, en fazla ortak yazarlık yapan yazar Manfred Lenzen, en fazla atıf alan yazar Thomas Wiedmann, en fazla ortak atıf alan yazar John Barrett ve en çok kullanılan üç anahtar kelime trade, China ve climate olmuştur. Ayrıca, bağlantı gücü yüksek olan yazar Manfred Lenzen ve en fazla ortak atıf alan ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. Araştırılan alanla ilişkili en çok yayın yapan dergi ise Ecological Economics'tir. Bu çalışma, uluslararası ticaret ve çevre konularında bilimsel literatürdeki temel göstergeleri belirleyerek uluslararası ticaret ve çevre alanlarına ilişkin bütünsel bir bakış açısı kazanmak isteyen araştırmacılar için özel bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, çevresel sonuçlar, VOSviewer, bibliyometrik analiz.

Atıf/ to Cite (APA): Aktaş Çimen, Z. (2025). A bibliometric analysis of international trade and environment. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 10(26), 295-310. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1617979>

* ORCID Lecturer Dr., Akdeniz University, Social Sciences Vocational School, Department of Marketing and Advertising, Program of Marketing, zaktas@akdeniz.edu.tr

1. Introduction

International trade is one of the dynamics of economic growth and has increased significantly since the 1970s (Cepeda-López et al., 2019). As a result of these positive developments in the economy, the share of world trade in Gross Domestic Product (GDP) increased from 25% in 1970 to 37.6% in 1990, 50.5% in 2000 and 61.1% in 2011. Since 2010, world trade has been on a downward trend, further disrupted by the global COVID-19 pandemic. The pandemic caused the share of world trade in GDP to fall to 52.4% in 2020, returning to early 2000s levels. With the measures taken and vaccination campaigns, world trade entered a rapid upward trend and the share of world trade in GDP increased to 56.8% in 2021 and 62.6% in 2022, reaching the peak value of the 1970-2022 period (Our World in Data, 2024).

The interaction between trade sustainability and the environment has attracted the attention of many nations for more than a decade. This is because both foreign trade and the environment are critical to the prosperity of countries. With developments in global trade, it has become increasingly important to produce goods and services that aim to protect the environment and manage natural resources. Firms and households adapting to environmental policies have shifted towards environmental products and technologies, leading to an increase in demand for these products. These developments have markets for environmental products and increased exports. The relationship between trade and the environment has therefore become increasingly important in examining the achievement of climate goals.

There are almost no previous bibliometric studies on international trade and the environment in the literature, international trade and environmental issues are intertwined. Tian et al., (2018), conducted a bibliometric analysis focusing on emission-related flows related to international trade and used the Web of Science (WoS) database for the analysis. Özekenci (2023), used the WoS database to reveal how the academic literature on sustainable trade and green logistics has developed through bibliometric analysis. Kahveci (2023), conducted a bibliometric analysis of export performance using the WoS database. The only bibliometric study on international trade and environment in the literature is the study by Padhan and Bhat (2023), using the Scopus database, covering the years 2000-2021. There is no bibliometric analysis study using the WoS database on this subject. In order to fill this gap in the literature and to help advance the field, this study conducts a bibliometric analysis using data from the WoS database for the period 1991-2023 to reveal the relationship between international trade and environmental issues. This study determines the numerical course of studies on international trade and environmental issues over the years, the most active authors, journals, and countries, as well as the most co-authorship, co-cited authors, and the most frequently used keywords. Thus, in this study, the articles in the literature are analysed and the development of these two concepts together is tried to be revealed. The research questions to be answered through bibliometric analysis are as follows.

1. Annual publication trend in the field?
2. Countries with the most research in the field?
3. The most prestigious journals in the field?
4. The most active authors in the field?
5. The most active articles in the field?
6. The most frequently used keywords in the field?

The second section of the study introduces the conceptual framework, the third section outlines the methodology, the fourth section presents the findings, and the fifth section concludes the study.

2. Conceptual Framework

2.1. Trade and Environment Relationship

World trade volume grew by 4400% in the 1950-2023 period after the establishment of the GATT (WTO, 2024a). However, this rapid increase in world trade has also led to significant environmental problems.

The impact of trade on the environment and the impact of environmental policies on trade began to be discussed in the 1970s. The debates on the relationship between growth, social development, and the environment in the 1970s-1980s continued until the 1990s. During the Tokyo Round of Trade negotiations (1973-1979), participants assessed the extent to which environmental measures (in the form of technical regulations and standards) constituted barriers to trade. During the Uruguay Round (1986-1994), trade-related environmental issues once again came to the fore. In 1982, several developing countries expressed concern that products banned in developed countries for environmental hazards, health, or safety reasons would continue to be exported to them. At the 1982, ministerial meeting of the GATT, members decided to examine measures to control the export of domestically prohibited products (on the grounds of harm to human, animal, or plant life or health or to the environment). These developments led to the establishment of the Working Group on the Export of Domestic Prohibited Goods and Other Dangerous Substances in 1989. Thus, after the 1980-1990s, attention was drawn to pollution and other environmental problems and concerns shifted towards the global environment. In 1987, the World Commission on Environment and Development (WCED) coined the term “sustainable development” and prepared a report entitled “Our Common Future”. In its report, the WCED identifies poverty as one of the most important causes of environmental degradation and argues that greater economic growth, supported in part by increased international trade, can generate the resources needed to combat what is known as “poverty pollution”. In 1991, a dispute between Mexico and the United States revealed the links between environmental protection policies and trade. In 1992, the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), also known as the Rio “Earth Summit”, emphasized the importance of trade's contribution to sustainable development and environmental efforts. On April 15, 1994, in Marrakech (Morocco), ministers signed the “Trade and Environment Decision” (WTO, 2024b). Türkiye is one of the founding members of the WTO, which became official on January 1, 1995 after the Marrakesh Agreement (WTO, 2024c; Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024). The importance of trade's contribution to sustainable development and environmental efforts has been recognized in forums such as the 2002 Johannesburg Summit, the 2005 United Nations Earth Summit and the United Nations 2030 Agenda for Sustainable Development (WTO, 2024d). With more than 160 members representing 98% of world trade as of 2024, the WTO is the only global international organization dealing with trade rules between countries.

With the developments in global trade, there has been a shift towards the production of goods and services that aim to protect the environment and manage natural resources. International trade significantly affects carbon emissions. Therefore, many studies have focused on international trade and carbon emissions (Zhao et al., 2023: 5-6). Firms and households adapting to environmental policies have shifted towards environmental products and technologies, leading to increased demand for these products. These developments have expanded of environmental product markets and increased exports. For this reason, the relationship between trade and the environment has gained importance in studies on achieving climate targets.

Given that climate-related environmental changes will play a key role on the development of international trade and the global economy in the coming decades, it is important to understand the evolution of scientific publications related to international trade and the environment. Bibliometric analyses will make it possible to understand and evaluate the development and impact of the link between international trade and the environment. Bibliometric analyses help to identify the evolution, trends, and relationships of research areas by examining numerical data of studies in the literature.

As Donthu et al., (2020: 1-2) state, bibliometric analyses are used to understand the main trends in the research field and to identify gaps in the literature. These analyses are usually carried out through in-depth examination of data such as citations, keywords, relationships between authors, and a general summary of the literature is drawn by systematically classifying this data (Van and Waltman, 2014: 285).

2.2. Bibliometric Studies on Trade and Environment

The relationship between trade and the environment has been an important area of research, especially in understanding the dynamics between economic growth, trade policies, and environmental sustainability. The development of this field gained momentum in the 1970s when environmental awareness began to increase, and studies began to examine the effects of environmental policies and regulations on trade and to discuss the effects of trade on the environment (Padhan and Bhat, 2023: 1751).

Grossman and Krueger (1991), Copeland and Taylor (1995, 2001) examined, the impact of trade liberalization on the environment; Wiedmann et al., (2007), investigated the environmental impacts of internationally traded goods and services; Abdulai and Ramcke (2008) examined the change in the relationship between economic growth, international trade and environmental degradation; Wagner and Timmins (2009), Erdogan (2014), Cai et al., (2016), Huang et al., (2017), Ceylan and Toiha (2024) examined the effects of environmental regulations on FDI location choices or the effects of FDI on the environment; Hering and Poncet (2014), Zhang et al., (2020), Chen and Xu (2021), Duan et al., (2021), Cherniwchan, and Najjar (2022), Sun et al., (2023), Fabrizi et al., (2024), Wahab (2024), Song and Ding (2024) have investigated the interactions between environmental regulations and international trade flows (especially exports).

The relationship between environmental regulations and foreign trade has become an increasingly important issue. Environmental regulations play a crucial role in shaping industry and trade in line with a country's environmental policies and sustainability goals. Therefore, with an increasing number of researchers publishing papers on the relationship between trade and the environment, there is a need to systematically examine how academic research on these two concepts has evolved over time. Bibliometric analysis is a scientific research method that helps to systematically examine the quantitative data of studies, including articles and other publications published in a field. This method allows mapping the development of the field providing an overview, and contributes to gaining new insights by revealing gaps in the field (Adalı et al., 2024: 3; Gudekli et al., 2023: 6). As a result, bibliometric analysis makes it possible to qualify and quantify the research conducted by researchers and assess the scientific quality of specific researchers. This study examines the link between the concepts of international trade and the environment through bibliometric analysis. Therefore, the present study analyses academic publications in the field and attempts to explain how the concepts of international trade and the environment have evolved and evolved together.

3. Methodology of the Study

Bibliometric analysis is a powerful tool that provides a more in-depth examination of scientific research and important data. In recent years, it has been widely used especially to understand the evolution of research fields, identify current research trends and make strategic decisions (Chen et al., 2024: 3; Ongun and Çuhadar, 2024: 107; Kutlu, 2023: 100; Bahoo, 2020: 4). As a quantitative analysis method, bibliometric methods use bibliographic data such as citations, keywords, abstracts, titles, and references. In this way, they create structural patterns in scientific fields, making research areas more efficient and strategically guiding scientific communities, institutions, and individual researchers. Within these patterns, they use bibliographic data from common databases. These

methods provide a measure of objectivity in the assessment of scientific fields. The growing importance of this type of analysis lies in its ability to develop research strategies in a more targeted, effective and efficient way (Zupic and Čater, 2015: 430). They are an important tool to provide objectivity to the evaluation of scientific literature (Garfield, 1979: 359). It is concluded that as scientific work increases and becomes more complex and its role in society becomes more critical, it will become more difficult, expensive, and necessary to assess and identify the largest contributors. When used correctly, bibliometric analyses can bring a useful measure of objectivity to the evaluation process at a relatively low cost.

In this study, WoS, one of the most popular databases, was preferred as the main source. WoS is a comprehensive citation database dating back to the 1900s and allows a wide range of scientific literature to be searched. WoS provides citations for a large number of journals, conference proceedings, books, and other academic sources (Li et al., 2010; Yiğit Açıkgöz and Çizmeli, 2023: 219). This database is used for many different purposes, such as evaluating the impact factors of scientific publications, exploring collaborative relationships, and tracking new trends in research fields. Therefore, WoS is an important resource for individuals engaged in scientific research and academic work (Lee et al., 2020: 368).

In the preparation of the study, the words international; trade OR commerc* AND environ* were used and the research area ‘topic’ was selected. The symbol '*' is used to exclude other words belonging to the word family such as commercial, environment, or environmental. The flow followed for the current analysis is summarized in Table 1. The literature review was conducted on December 1, 2024. Since the year was not yet completed at the time of the study, the literature for the year 2024 was excluded from the analysis and 1488803 results were reached. Regarding document types, this study focused only on articles. Books, book chapters, proceedings and reviews, although they may be relevant due to their importance and nature, were excluded from the analysis as they do not have direct impact indexes and are difficult to compare. Only journals indexed by WoS were selected. In the final stage, 67 studies remained.

Table 1. Flow Chart of Bibliometric Analysis

Source Database	WoS
Subject	International Trade and Environment
Research area	“topic”
Keywords	International; trade OR commerc* AND environ* n = 148803
Fast Result	Research Paper n = 11794
Years of Search	1991-2023 n = 10510
Document Type	Research Paper n = 10510
Search Field	Economics n = 70
WoS Indexing	SCI-Expanded, SSCI, ESCI indexed journals n = 68
Language of Publication	English n = 67
Data Accessibility	https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/423c8438-80fd-43b4-a184-bcb2970a8ffa-012f863c91/relevance/1
Date of Data Access	December 1, 2024

Source: Data from WoS database, Edited by the Author.

WoS equips researchers with trusted data, flexible solutions, and unbiased expertise to deliver innovative and impactful research results. With a deep research archive dating back to 1864, WoS is a trusted source of data from 9,000 organizations and more than 34,000 journals globally, across 254

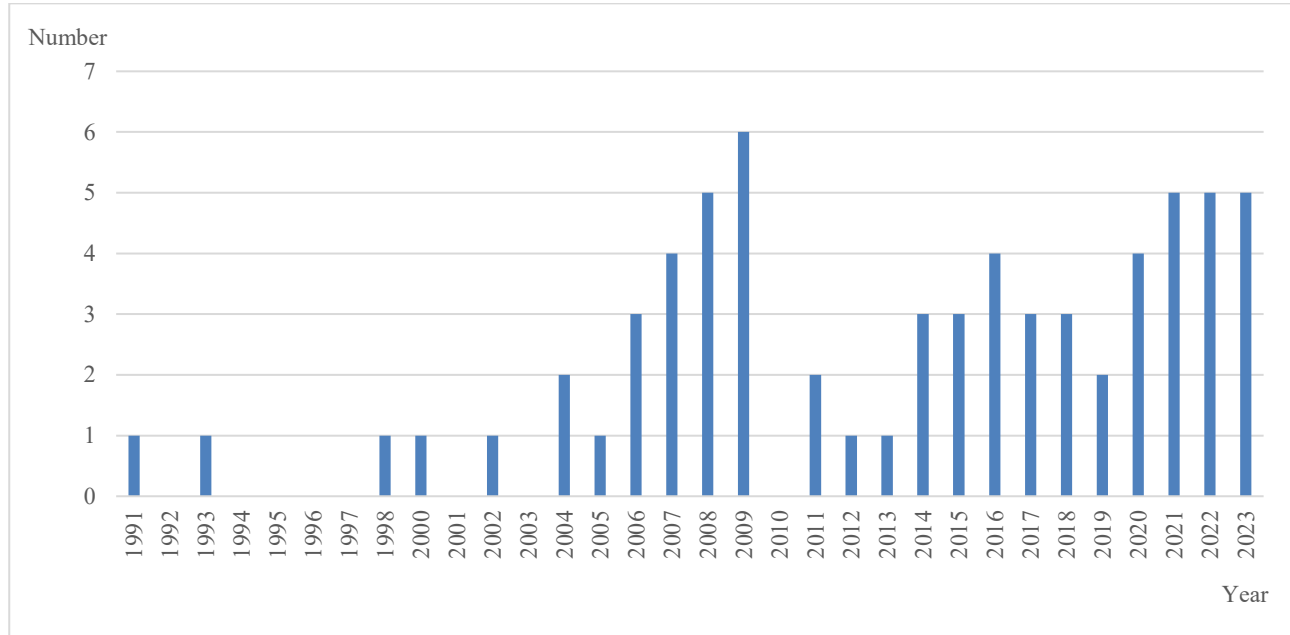

subject categories (Clarivate, 2024). In this study, VOSviewer Online 1.6.20 software was used to visualize the results of bibliometric analysis with data from the WoS database. VOSviewer, which is widely used for analysing and visualizing scientific literature, is a free computer program. With VOSviewer, bibliometric networks such as co-authorship networks, citation networks and co-occurrence networks are created and visualized (VOSviewer, 2024). VOSviewer also offers text mining functionality that can be used to create and visualise concurrent networks of important terms extracted from a body of scientific literature (VOSviewer, 2025).

4. Results

The study aims to examine the development of the literature on international trade and the environment and research trends in this field. Data from the WoS database for the period 1991-2023 shows how the number of publications in this field has changed over time.

It is observed in Figure 1 that publications on international trade and the environment were quite limited between 1991 and 2003. Although there is a limitation in the literature in the 1991-2003 period, an upward trend is observed in the 2004-2009 period. Although the increase in the number of publications was zero in 2010, it shows an upward trend in the following years, despite small fluctuations in the 2011-2019 period. In this study covering the period 1991-2023, 61.19% of the articles were published in the period 2011-2023. This finding indicates that research on international trade and environmental issues has been on the rise in recent years. This increase may have been driven by countries' commitments to reduce carbon emissions and build a more environmentally friendly economy following international agreements such as the Paris Climate Agreement (2015). The 2020s have been a critical turning point for environmental sustainability and the development of environmentally friendly technologies.

Figure 1. Number of Articles Published in WoS (1991-2023)

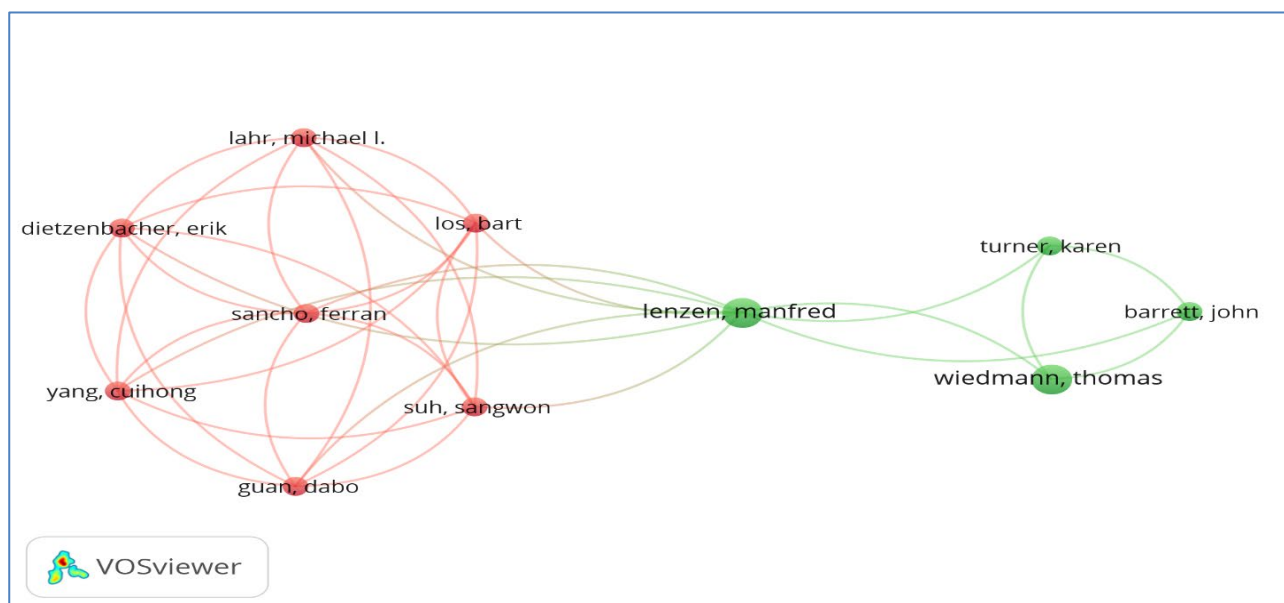
Source: Data from WoS Database, Edited by the Author.

4.1. Co-authorship Analysis

Scientific collaboration, which has become a fundamental feature of academic research, plays an important role, especially in solving complex and multidisciplinary problems. Closer and continuous cooperation between researchers who try to find solutions to problems with different perspectives and

methods accelerates scientific development and provides more effective and comprehensive results. The results of bibliometric analysis confirm that collaboration between researchers in different countries and geographies has increased since the 1980s (Aksnes and Sivertsen, 2023).

In the co-authorship analysis, which shows the collaboration between researchers, a network visualization was created with the criteria of at least 1 publication and 0 citations (Figure 2). This threshold is met by all 150 authors. As a result of the analysis, 2 clusters, 11 links and a total link strength of 34 were identified. In the co-authorship analysis, which shows the total strength of a researcher's links with other researchers, Manfred Lenzen ranks first with a total link strength of 10 (676 citations and 2 articles). Erik Dietzenbacher, Dabo Guan, Michael L. Lahr, Bart Los, Ferran Sancho, Sangwon Suh and Cuihong Yang rank second with 7 total link strengths (20 citations and 1 article) and Thomas Wiedmann ranks third with 3 total link strengths (1333 citations and 2 articles). The researchers who wrote the most articles are Manfred Lenzen (2 articles, 676 citations and 10 total link strength) and Thomas Wiedmann (2 articles, 1333 citations and 3 total link strength). In addition, it was determined that 11 authors had no connection with the research topic in the analysis. This can be explained by the fact that researchers have focused more on studies revealing the relationship between international trade and the environment in recent years due to the negative effects of the climate crisis.

Figure 2. Co-authorship Authors Visualization

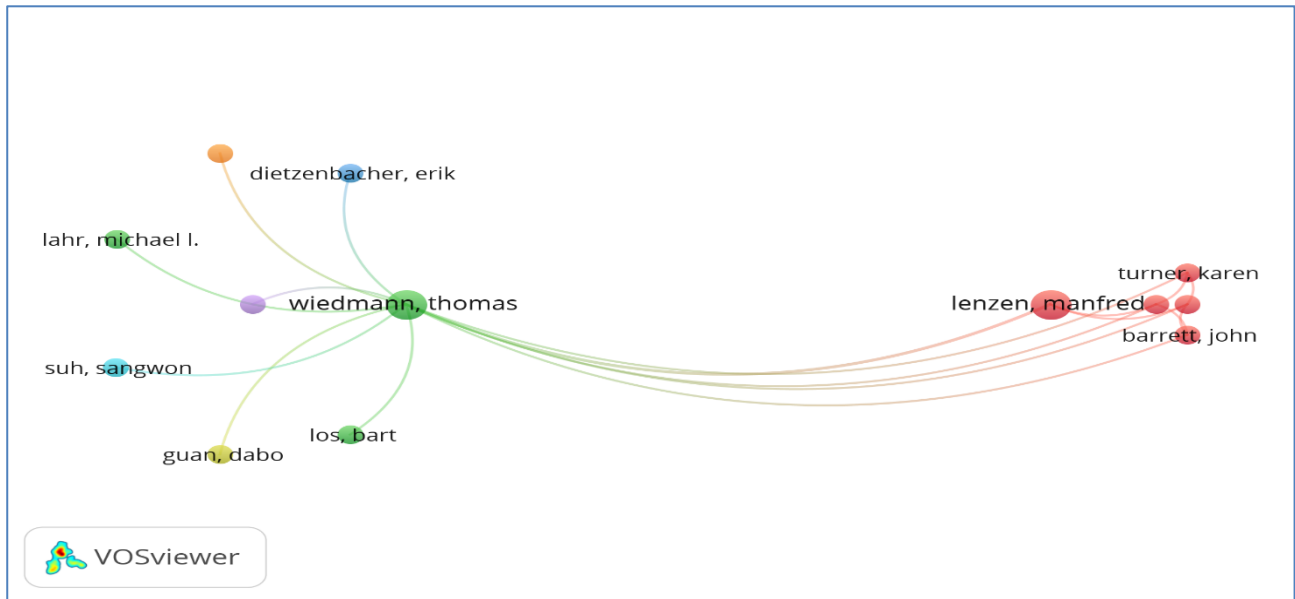
Source: VOSviewer Analysis Result.

4.2. Author Citation Analysis

Prestigious journals usually go through a rigorous peer-review process and are considered to have high standards in the scientific world. Publishing in journals with prestigious indexes and receiving high citations has a significant impact on a researcher's academic career.

To visualize the author citation analysis, a criterion of at least 1 publication and 1 citation was set. In the analysis, 143 out of 150 authors met this criterion and 2 clusters and 34 links were created by 11 authors (Figure 3). According to the author citation analysis result, Thomas Wiedmann is the most cited author with 1333 citations (2 articles, 1333 citations and 3 total link strength). Brian R. Copeland and M. Scott Taylor come second with 1318 citations (1 article and 2 total link strengths) and Emily Lancsar and Jordan Louviere come third with 1097 citations (1 article and 0 total link strengths). Thomas Wiedmann and Manfred Lenzen are the authors with the highest number of publications in the field of research, with 2 publications each. However, despite having the highest

number of publications, Manfred Lenzen ranks seventh in the ranking according to the number of citations (676 citations).

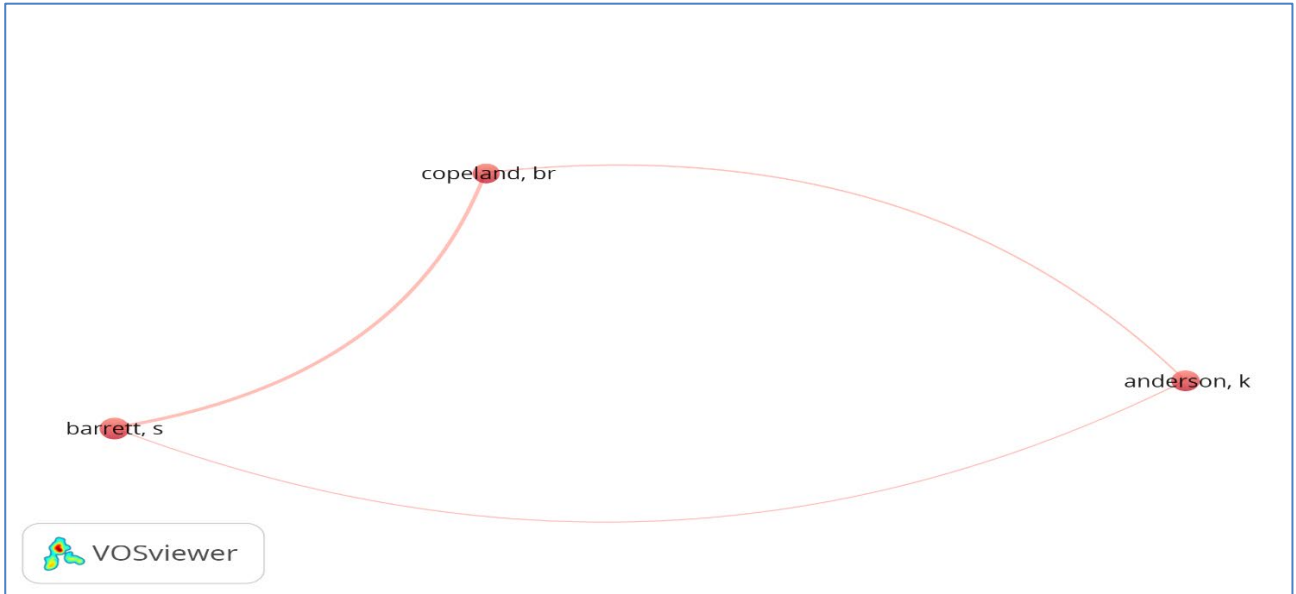

Figure 3. Citation Authors Visualization
Source: VOSviewer Analysis Result.

4.3. Co-Citation Cited Authors Analysis

Being highly cited is an important indicator of a researcher's influence and contributions in the scientific world. Co-citation analysis of cited authors is an important tool for understanding scientific collaboration and interaction between authors (Perianes-Rodriguez et al., 2016; Surwase et al., 2011).

The visualization of the authors' co-citation analysis is presented in Figure 4. In the Vosviewer application, the minimum number of citations recommended for co-citation analysis is 17. 4 Four of 4760 authors meet this threshold. According to the result of the analysis, 3 authors, 1 cluster, and total link strength was determined as 41, while the 17-cited author named Manfred Lenzen was excluded from the cluster by the VOSviewer application because he had a link strength of "0". The most co-cited authors are John Barrett (20), Kym Anderson (19) and Brian R. Copeland (17). These findings indicate that the prominent authors in this field have a strong relationship with each other in terms of their research topics and the fact that these authors are frequently cited together indicates that the intellectual interaction between them is high.

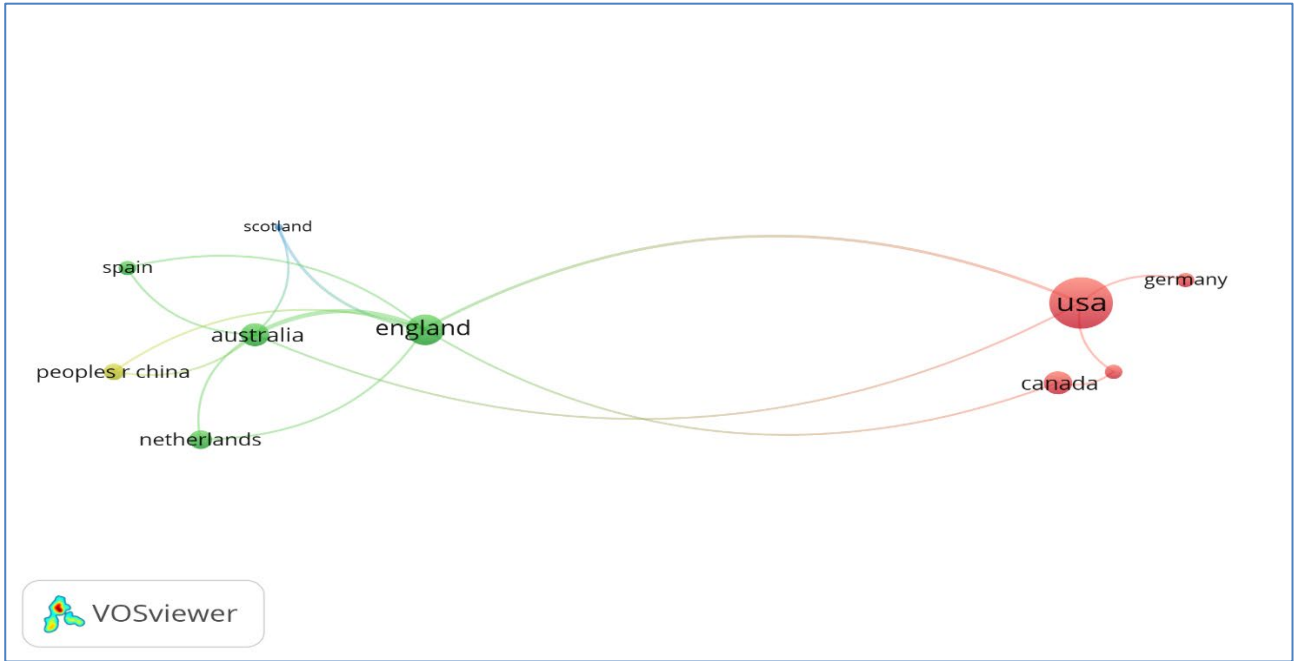

Figure 4. Co-Citation Authors Visualization
Source: VOSviewer Analysis Result.

4.4. Citation Country Analysis

It is a well-known fact that research, development, and innovation play a central role in the economic development of countries. Therefore, countries contribute to the advancement of science through scientific research, both in terms of quantity and productivity (Rodríguez-Navarro, and Brito, 2022: 2872). The country that ranks first numerically in scientific publications is the USA (TÜBİTAK, 2025).

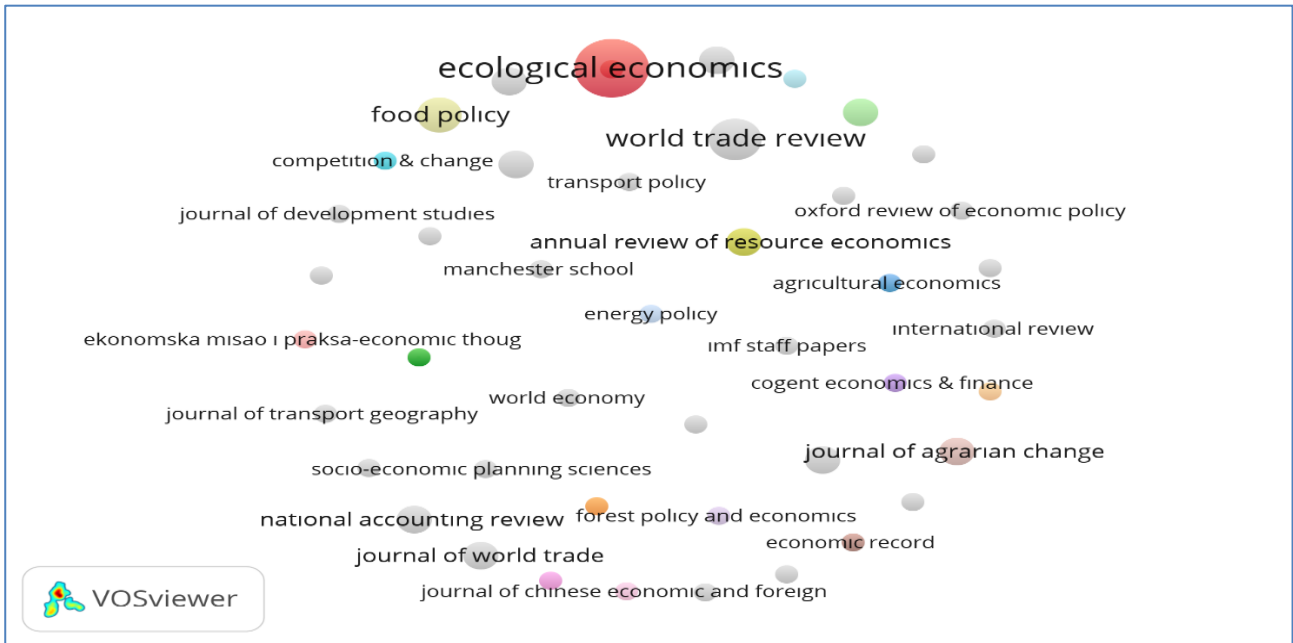
For the country attribution analysis, at least 1 country and 1 attribution criterion were preferred. In the analysis, 32 out of 34 countries meet this threshold and 10 countries and 4 clusters, 15 links and 21 total link strengths are obtained. When the most cited country is evaluated, the UK ranks first with 11 articles and 2881 citations; Australia ranks second with 7 articles and 2584 citations; and the USA ranks third with 26 articles and 2356 citations (Figure 5). In terms of the number of articles, the USA ranks first with 26 articles, the UK ranks second with 11 articles and Australia ranks third with 7 articles. The US has shown its success in the ranking of the number of scientific publications in studies related to international trade and the environment.

Figure 5. Citation Country Visualization
Source: VOSviewer Analysis Result.

4.5. Citation Source Analysis

For the source citation analysis, which reveals the importance of a scientific source in the field, threshold values of at least 1 publication and 1 citation were selected, and 47 sources were analyzed. As a result of the analysis, 44 clusters and 2 linkage strengths were obtained. The journals with the highest number of publications related to the study topic, international trade and environment are Ecological Economics (with 7 publications), World Trade Review (with 4 publications) and Food Policy (with 3 publications), and World Development (with 2 publications) (Figure 6). When the most cited journals are evaluated, Ecological Economics ranks first with 1566 citations (7 publications), Journal of Economic Literature ranks second with 1097 citations (1 publication), Pharmacoconomics ranks third with 1097 citations (1 publication) and World Development ranks fourth with 1072 citations (2 publications). The journals with the highest number of publications related to international trade and environment are Ecological Economics (with 7 publications), World Trade Review (with 4 publications) and Food Policy (with 3 publications) and World Development (with 2 publications).

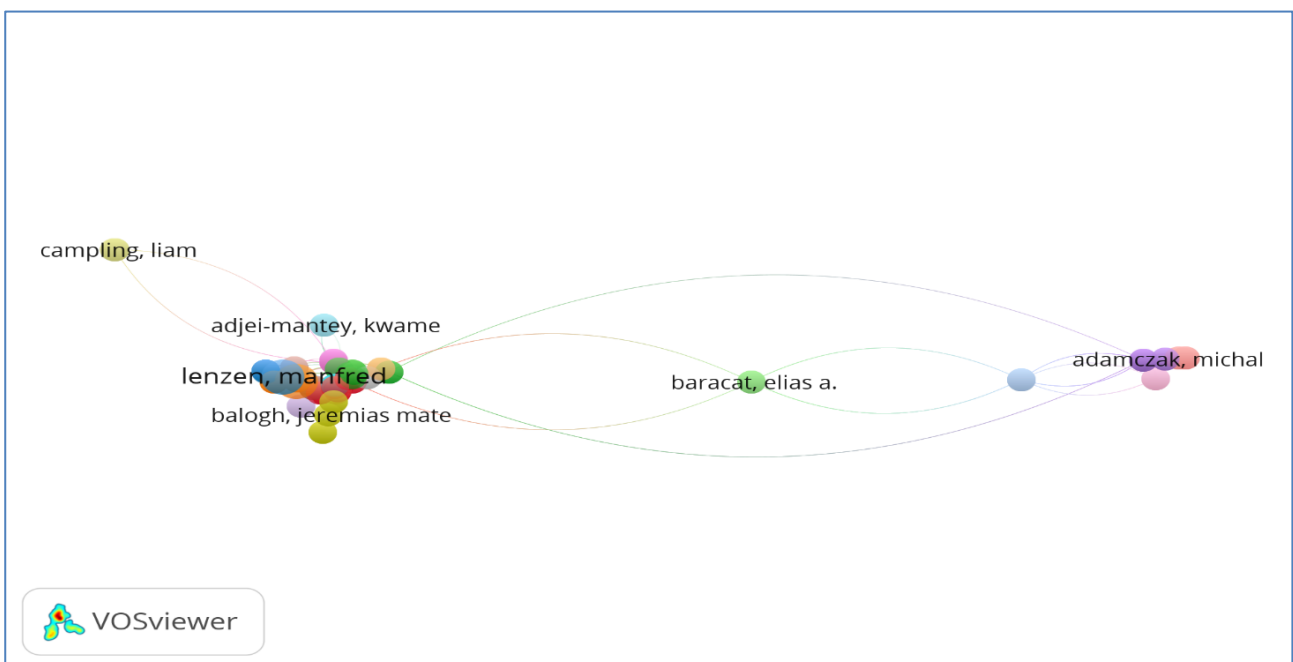

Figure 6. Citation Source Visualization
Source: VOSviewer Analysis Result.

4.6. Bibliographic Coupling of Authors

Bibliographic coupling are two concepts used to describe the reciprocal relationships in a citation network. Author matching analysis is an important technique often used in academic research and literature reviews. This technique is used to analyze the extent to which authors in a particular research field collaborate with each other, which authors are prominent, and which authors are key figures on a particular topic (McCain, 1990: 433). Connectivity between authors is determined by the number of citations to the same works. The more two authors cite the same publication, the stronger the bibliographic match between the publications (Van Eck and Waltman, 2014).

The bibliographic match analysis visualization of the authors is presented in Figure 6.

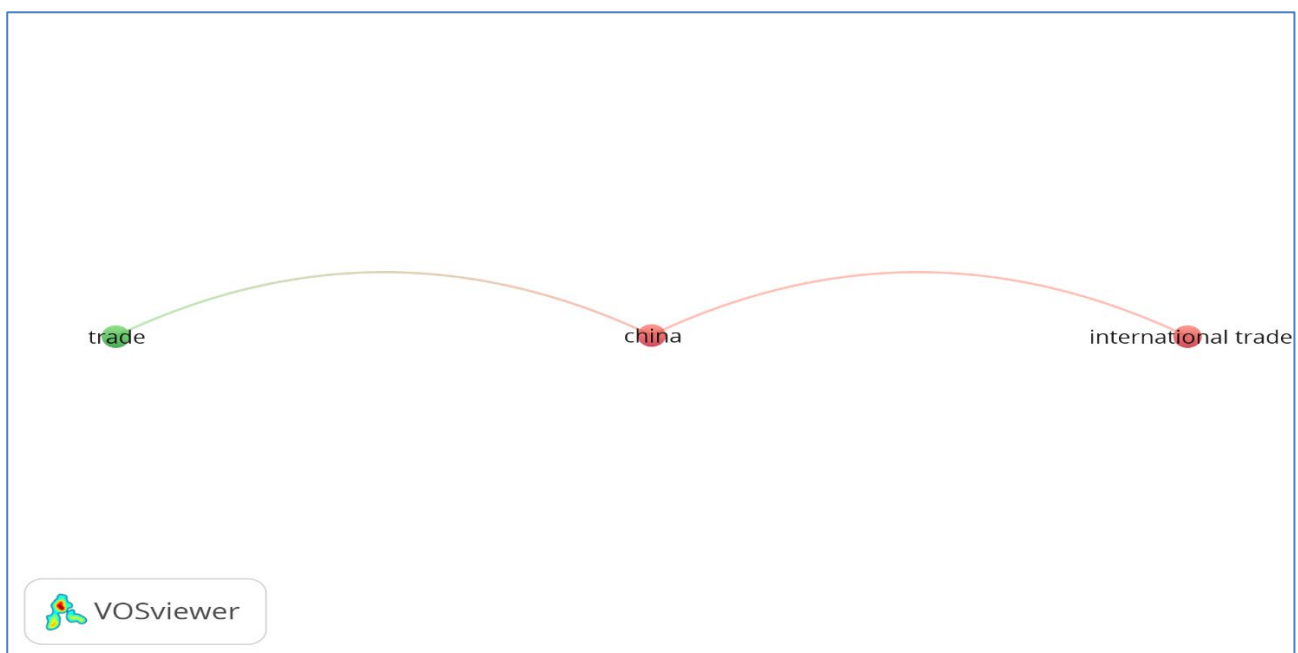
Figure 7. Bibliographic Coupling of Authors Visualization
Source: VOSviewer Analysis Result.

For the analysis, 150 authors who met the thresholds of at least 1 publication and 0 citations were identified. As a result of the analysis, 19 clusters, 594 links and 14950 total link strength were obtained from 112 authors. Manfred Lenzen ranked first with 1300 total link strength (2 publications and 676 citations). Then Heider Al Mashalah, Elkafi Hassini, Angappa Gunasekaran, Deepa (Mishra) Bhatt ranked second with 928 total link strength (1 publication and 52 citations) and Erik Dietzenbacher, Manfred Lenzen, Bart Los, Dabo Guan, Michael L L Lahr, Ferran Sancho, Sangwon Suh, Cuihong Yang ranked third with 902 total link strength (1 publication and 20 citations).

4.7. Analysis of Co-Occurring Keywords

Keywords, which are important markers that provide insight into the main content of a study, are used to indicate key points about the research topic (Lulu et al., 2023). The analysis of keywords, which usually consist of 3 to 5 (sometimes more) words in a study, contributes to the identification of research topics that are popular both in the past and today (Pesta et al., 2018).

In the study on international trade and environment, 232 keywords were used. The keyword analysis using VOSviewer is visualized in Figure 8. It can be seen from Figure 8 that the three most used keywords in the studies on international trade and environment in the period 1991-2023 are trade, China, and climate change. The presence of China as a keyword in the WoS database may be related to the large number of scientific studies on the environment in China in recent years.

Figure 8. Analysis of Co-Occurring Keywords Visualization

Source: VOSviewer Analysis Result.

The results of the study demonstrate a high degree of similarity to the results of Padhan and Bhat (2023), who used different bibliometric techniques on international trade and environmental issues, on the number of publications (increase), the most cited country (USA), and the most used keyword (China), using the Scopus database covering the years 2000-2021. However, while the most cited author in this study is Thomas Wiedmann, it is M.A. Cole in Padhan and Bhat's (2023) study. While the journal with the highest number of publications in this study is Ecological Economics, Ecological Economics ranks third in Padhan and Bhat's (2023) study.

5. Conclusion

WTO members have long recognized that global environmental challenges need to be addressed in a coherent manner across international institutions. The rationale for this is that environmental issues are not confined by national boundaries. International trade and the environment are directly related to the global economy and are two important areas that influence each other. While international trade refers to the exchange of goods and services between countries, the environment is an important factor that regulates and shapes the effects of this trade.

In this study, a bibliometric analysis was conducted with the data on international trade and the environment in the WoS database for the period 1991-2023. The search terms international; trade OR commerc* AND environ* were selected for the study, and the analysis was conducted with 67 research articles published in English in SCI-Expanded, SSCI, ESCI indexed journals among 10510 research articles in the field of economics. The results show that the number of articles published in the field of international trade and environment has an increasing trend in the period 2006-2009 and especially in the period 2011-2023. The Kyoto Protocol (2005), which clarified the steps to be taken to combat climate change, and the 21st Conference of the Parties to the United Nations (UN) Framework Convention on Climate Change in Paris (2015), where, for the first time, all nations agreed to work together to combat climate change (UN, 2024). Furthermore, Manfred Lenzen has the highest number of co-authors. The most cited authors are Thomas Wiedmann, followed by Brian R. Copeland and M. Scott Taylor in second place. The third most cited authors are Emily Lancsar and Jordan Louviere. The top three authors with the highest number of co-citations are John Barrett, Kym Anderson and Brian R. Copeland. The three most used keywords are trade, China and climate. The author with the highest link strength is Manfred Lenzen and the top three countries with the highest number of co-citations are the USA, the UK and Australia. The top three journals with the highest number of publications related to the researched area are Ecological Economics, World Trade Review and Food Policy, respectively.

This study provides quantitative measures and indicators of research performance in the fields of international trade and environment. In conclusion, the findings of the study provide important information for academics and policy makers to understand the current situation and to determine future strategies correctly. Academics can use the findings of the analyses to collaborate, expand their networks and interact more. Policy makers, on the other hand, can learn about the areas of research focus and issues of critical importance for societies. Policy makers can then use the findings of these analyses to identify areas of research that need to be prioritised. Through bibliometric analyses of international trade and environment, academics and policy makers can gain more in-depth knowledge. Thus, both groups can make more informed, strategic and effective decisions. In addition, the findings of the analyses can increase the interaction between academics and policy makers, and can lead to a more harmonious and efficient development of scientific research and social policies.

The limitations of this study are that only English articles in the WoS database were preferred, and indexed journals such as SCI-Expanded, SSCI and ESCI were selected. Google Scholar and Scopus databases can be included in future studies. In addition, it may be possible to evaluate different global perspectives by including publications in languages other than English in the analysis. In terms of diversifying the types of publications, the scientific scope of the research can be expanded by including other scientific academic studies such as books, book chapters and conference proceedings indexed outside SCI-Expanded, SSCI and ESCI.

References

- Abdulai, A., and Ramcke, L. (2008, July). New empirical evidence for the impact of trade and economic growth on the environment. In *Degit Conference Papers* (No. c013_022). Degit, Kiel, Germany. https://ideas.repec.org/p/deg/conpap/c013_022.html
- Adalı, G., Yardibi, F., Aydın, Ş., Güdekli, A., Aksoy, E., and Hoştut, S. (2024). Gender and advertising: A 50-year bibliometric analysis. *Journal of Advertising*, <https://doi.org/10.1080/00913367.2024.2343291>
- Aksnes, D. W., and Sivertsen, G. (2023). Global trends in international research collaboration, 1980-2021. *Journal of Data and Information Science*, 8(2), 26-42. <https://doi.org/10.2478/jdis-2023-0015>
- Bahoo, S. (2020). Corruption in banks: A bibliometric review and agenda. *Finance Research Letters*, 35, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101499>
- Cai, X., Lu, Y., Wu, M., and Yu, L. (2016). Does environmental regulation drive away inbound foreign direct investment? Evidence from a quasi-natural experiment in China. *Journal of development economics*, 123, 73-85. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2016.08.003>
- Cepeda-López, F., Gamboa-Estrada, F., León, C., and Rincón-Castro, H. (2019). The evolution of world trade from 1995 to 2014: A network approach. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 28(4), 452-485. <https://doi.org/10.1080/09638199.2018.1549588>
- Ceylan, İ. F., and Toiha, B. (2024). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevresel etkisi: Bibliyometrik bir analiz. *İşletme Bilimi Dergisi*, 12(1), 14-37. <https://doi.org/10.22139/jobs.1423924>
- Chen, H., and Xu, Y. (2021). Environmental regulation and exports: Evidence from the comprehensive air pollution policy in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(3), 1316. <https://doi.org/10.3390/ijerph18031316>
- Chen, J., Luo, C., Ju, P., Tu, S., Shi, S., Wang, Z., and Wu, H. (2024). A bibliometric analysis and visualization of acupuncture and moxibustion therapy for herpes zoster and postherpetic neuralgia. *Skin Research and Technology*, 30(6), e13815. <https://doi.org/10.1111/srt.13815>
- Cherniwchan, J., and Najjar, N. (2022). Do environmental regulations affect the decision to export?. *American Economic Journal: Economic Policy*, 14(2), 125-60.
- Clarivate. (2024, December 31). *Academia & Government*. <https://tinyurl.com/bune3vhk>
- Copeland, B. R., and Taylor, M. S. (1995). Trade and transboundary pollution. *The American Economic Review*, *American Economic Association*, 85(4), 716-737. <https://www.jstor.org/stable/2118228>
- Copeland, B. R., and Taylor, M. S. (2001). Trade and transboundary pollution. In B. R. Copeland, and M. S. Taylor (Eds.), *International Trade and the Environment* (pp. 119-142). Routledge.
- Donthu, N., Kumar, S., and Pattnaik, D. (2020). Forty-five years of Journal of Business Research: A bibliometric analysis. *Journal of Business Research*, 109, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.10.039>
- Duan, Y., Ji, T., Lu, Y., and Wang, S. (2021). Environmental regulations and international trade: A quantitative economic analysis of world pollution emissions. *Journal of Public Economics*, 203, 104521. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2021.104521>
- Erdogan, A. M. (2014). Foreign direct investment and environmental regulations: A survey. *Journal of Economic Surveys*, 28(5), 943-955. <https://doi.org/10.1111/joes.12047>
- Fabrizi, A., Gentile, M., Guarini, G., and Meliciani, V. (2024). The impact of environmental regulation on innovation and international competitiveness. *Journal of Evolutionary Economics*, 34(1), 169-204. <https://doi.org/10.1007/s00191-024-00852-y>
- Garfield, E. (1979). Is citation analysis a legitimate evaluation tool?. *Scientometrics*, 1(4), 359-375. <https://doi.org/10.1007/BF02019306>
- Grossman, G. M., and Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American Free Trade Agreement (November 1991). *NBER Working Paper No. w3914*. <https://ssrn.com/abstract=232073>

- Gudekli, A., Dogan, M. E., Goru Dogan, T., and Gudekli, D. (2023). Gender, sustainability, and urbanism: A systematic review of literature and cross-cluster analysis. *Sustainability*, 15(20), 14994. <https://doi.org/10.3390/su152014994>
- Hering, L., and Poncet, S. (2014). Environmental policy and exports: Evidence from Chinese cities. *Journal of Environmental Economics and Management*, 68(2), 296-318. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2014.06.005>
- Huang, J., Chen, X., Huang, B., and Yang, X. (2017). Economic and environmental impacts of foreign direct investment in China: A spatial spillover analysis. *China Economic Review*, 45, 289-309. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2016.03.006>
- Kahveci, A. (2023). İhracat performansı: Vosviewer ile bibliyometrik bir analiz. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 118-133. <https://tinyurl.com/5n79rbbx>
- Kutlu, D. (2023, 22-24 Eylül). Kırsal turizm ile ilgili çalışmaların Vosviewer ile bibliyometrik analizi. In U. Ceylan, E.T. Tamer and İ. Akça (Ed.), *12. Ulusal Kırsal Turizm Kongresi* (pp. 97-114). Kütahya.
- Lee, I. S., Lee, H., Chen, Y. H., and Chae, Y. (2020). Bibliometric analysis of research assessing the use of acupuncture for pain treatment over the past 20 years. *Journal of Pain Research*, 13, 367-376. <https://doi.org/10.2147/JPR.S235047>
- Li, J., Burnham, J. F., Lemley, T. and Britton, R.M. (2010). Citation analysis: Comparison of web of science®, scopus™, SciFinder®, and google scholar. *Journal of Electronic Resources in Medical Libraries*, 7(3), 196-217. <https://doi.org/10.1080/15424065.2010.505518>
- Lulu, L., Ramachandran, S., Bidin, S., Subramaniam, T., and Chaoyi, C. (2023). A bibliometric analysis of residents' perceptions in rural tourism development using citespace. *Tourism Planning & Development*, 21(4), 438-461. <https://doi.org/10.1080/21568316.2023.2209057>
- McCain, K. W. (1990). Mapping authors in intellectual space: a technical overview. *Journal of the American Society for Information Science (1986-1998)*, 41(6), 433-443. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4571\(199009\)41:6%3C433::AID-ASII1%3E3.0.CO;2-Q](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4571(199009)41:6%3C433::AID-ASII1%3E3.0.CO;2-Q)
- Ongun, U., and Çuhadar, Y. (2024). Web of Science veri tabanındaki yavaş şehir (cittaslow) yayınların bibliyometrik analizi. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 7(2), 105-123. <https://doi.org/10.58636/jtis.1538218>
- Our World in Data. (2024, October 1). Trade as a share of GDP, 2022. <https://ourworldindata.org/grapher/trade-as-share-of-gdp>
- Özekenci, E. K. (2023). Bibliometric analysis of articles published on the Web of Science (Wos) database on sustainable trade and green logistics. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14(1), 346-369. <https://doi.org/10.54688/ayd.1244511>
- Padhan, L., and Bhat, (2023). Interrelationship between trade and environment: A bibliometric analysis of published articles from the last two decades. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 17051-17075. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-25168-5>
- Perianes-Rodriguez, A., Waltman, L., and Van Eck, N. J. (2016). Constructing bibliometric networks: A comparison between full and fractional counting. *Journal of informetrics*, 10(4), 1178-1195. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2016.10.006>
- Pesta, B., Fuerst, J., and Kirkegaard, E. O. W. (2018). Bibliometric keyword analysis across seventeen years (2000–2016) of intelligence articles. *Journal of Intelligence*, 6(4), 46. <https://doi.org/10.3390/jintelligence6040046>
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (2024, October 4). *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)*. https://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu_-_dto_.tr.mfa
- Rodríguez-Navarro, A., and Brito, R. (2022). The link between countries' economic and scientific wealth has a complex dependence on technological activity and research policy. *Scientometrics*, 127(5), 2871-2896. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04313-w>
- Song, G., and Ding, C. (2024). How do local environmental regulations affect the export technological complexity of enterprises? *Sustainability*, 16(17), 7709. <https://doi.org/10.3390/su16177709>

- Sun, C., Zhan, Y., and Gao, X. (2023). Does environmental regulation increase domestic value-added in exports? An empirical study of cleaner production standards in China. *World Development*, 163, 106154. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.106154>
- Surwase, G., Sagar, A., Kademani, B. S., and Bhanumurthy, K. (2011, September 16-17). Co-citation analysis: An overview. B.S. Kademani, A.N. Bandi, S. Sirurmah, M. Angadi, I.C. Bandi, T. Shah, and S. Rao (Ed.), *BOSLA National Conference Proceedings* in (pp. 179-185), C-DAC.
- Tian, X., Geng, Y., Sarkis, J., and Zhong, S. (2018). Trends and features of embodied flows associated with international trade based on bibliometric analysis. *Resources, Conservation and Recycling*, 131, 148-157. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2018.01.002>
- TÜBİTAK. (2025, December 30, 2024). *Bibliyometrik*. <https://tinyurl.com/49tt7cbf>
- UN. (2025, February 25). *Climate Change*. <https://www.un.org/en/global-issues/climate-change>
- Van Eck, N.J. and Waltman, L. (2014). Visualizing bibliometric networks. In *Measuring scholarly impact: Methods and practice* (pp. 285-320). Cham: Springer International Publishing.
- VOSviewer. (2024, December 31). *VOSviewer Online Docs*. <https://app.vosviewer.com/docs/>
- VOSviewer. (2025, January 2). *Home*. <https://www.vosviewer.com/>
- Wagner, U. J., and Timmins, C. D. (2009). Agglomeration effects in foreign direct investment and the pollution haven hypothesis. *Environ Resource Econ* 43, 231-256. <https://doi.org/10.1007/s10640-008-9236-6>
- Wahab, B. A. (2024). Environmental regulations and BRICS export flows: An empirical test of the porter hypothesis. *Preprint (Version 1), Research Square*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-5304339/v1>
- Wiedmann, T., Lenzen, M., Turner, K., and Barrett, J. (2007). Examining the global environmental impact of regional consumption activities-Part 2: Review of input-output models for the assessment of environmental impacts embodied in trade. *Ecological economics*, 61(1), 15-26. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2006.12.003>
- World Bank Group. (2024, October 1). World development indicators. <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/1ff4a498/Popular-Indicators#>
- WTO. (2022, October 3). Leveraging trade in environmental goods and services to tackle climate change, *November 2022*. <https://tinyurl.com/4a4swwte>
- WTO. (2024a, December 20). Evolution of trade under the WTO: handy statistics. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/trade_evolution_e/evolution_trade_wto_e.htm
- WTO. (2024b, October 10). Early years: emerging environment debate in GATT/WTO. https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/hist1_e.htm
- WTO. (2024c, October 10). Commemorating 30th anniversary of the Marrakesh Agreement. https://www.wto.org/english/thewto_e/30y_e/30y_e.htm
- WTO. (2024d, October 4). An introduction to trade and environment in the WTO. https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/envt_intro_e.htm
- Yiğit Açıkgöz, F., and Çizmeli, D. (2023). İletişim araştırmalarındaki güncel eğilimler üzerine bibliyometrik bir inceleme. *Akdeniz İletişim*, (43), 214-234. <https://doi.org/10.31123/akil.1353611>
- Zhang, Y., Cui, J., and Lu, C. (2020). Does environmental regulation affect firm exports? Evidence from wastewater discharge standard in China. *China Economic Review*, 61, 101451. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2020.101451>
- Zhao, X., Yang, X., Peng, G., and Yue, S. (2023). International trade and carbon emissions: Evaluating the role of trade rule uncertainty. *Sustainability*, 15(15), 11662. <https://doi.org/10.3390/su151511662>
- Zupic, I., and Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

İş Tatmininin Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlığa Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracı Rolü*

The Mediating Role of Organizational Justice in The Effect of Job Satisfaction on Organizational Commitment and Organizational Citizenship

Hamed Jabbari FARHOUD**

Salih GÜNEY***

Erginbay UĞURLU****

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1584809>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
13.11.2024

Kabul Tarihi:
31.12.2024

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışma, iş tatmininin örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisini incelemek ve bu ilişkide örgütsel adaletin aracılık rolünün varlığını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, kolayda örneklem yöntemi kullanılarak 401 çalışana uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılması ve aracı değişkenin anlamlılığının sınanmasında regresyon modeli tahmin edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, iş tatmininin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü vardır. Araştırmanın diğer bulgusuna göre, iş tatmininin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda, iş tatmininin hem örgütsel bağlılık hem de örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkilerinin, örgütsel adalet tarafından şekillendirildiği söylenebilir. Çalışanların iş tatmininin yüksek olduğu durumlarda, örgütsel adalet algıları da yüksekse, bu durum hem örgütsel bağlılıklarını hem de örgütsel vatandaşlık davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir. Örgütsel adalet, bu ilişkilerde bir köprü işlevi görerek, çalışanların iş yerindeki deneyimlerini ve tutumlarını daha güçlü hale getirir. Adil bir çalışma ortamı, çalışanların iş tatminini ve buna bağlı olarak örgütsel bağlılık ve vatandaşlık davranışlarını artırarak, organizasyonların genel verimliliğine ve çalışanların motivasyonuna katkı sağlar. Bu nedenle, örgütlerin adalet ilkelerine dayalı politikalar geliştirmeleri, çalışanların bağlılıklarını ve olumlu davranışlarını teşvik etmede kritik bir rol oynar.

Anahtar Kelimeler: İş tatmini, örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık, örgütsel adalet.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
13.11.2024

Accepted:
31.12.2024

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

This study aims to examine the impact of job satisfaction on organizational commitment and organizational citizenship behavior, as well as to investigate the mediating role of organizational justice in this relationship. The study was conducted with a sample of 401 employees selected through a convenience sampling method. A regression model was estimated to analyze the relationships between variables and to test the significance of the mediator variable. According to the findings of the study, organizational justice plays a mediating role in the effect of job satisfaction on organizational commitment. Another key finding indicates that organizational justice also mediates the relationship between job satisfaction and organizational citizenship behavior. In this context, it can be argued that the effects of job satisfaction on both organizational commitment and organizational citizenship behavior are shaped by organizational justice. When employees experience high job satisfaction and perceive a high level of organizational justice, this positively influences both their organizational commitment and their organizational citizenship behavior. Organizational justice acts as a bridge in these relationships, strengthening employees' workplace experiences and attitudes. A fair work environment enhances employees' job satisfaction, which in turn fosters their commitment to the organization and their engagement in positive workplace behaviors. Consequently, developing justice-based policies is crucial for organizations to encourage employee commitment and positive behaviors, ultimately contributing to overall organizational efficiency and employee motivation.

Keywords: Job satisfaction, organizational commitment, organizational citizenship, organizational justice.

Atf/ to Cite (APA): Farhoud, H. J., Güney, S. ve Uğurlu, E. (2025). İş tatmininin örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlığa etkisinde örgütsel adaletin aracı rolü. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 311-332. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1584809>

* Bu çalışma, Hamed Jabbari Farhoud (2025) tarafından hazırlanan "İş Tatmininin Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlığa Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracı Rolü: Buna Yönelik Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** ORCID Doktora Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, hamed.jabbari61@gmail.com

*** ORCID Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, salihguney@aydin.edu.tr

**** ORCID Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İİBF, Ekonomi ve Finans Bölümü, erginbayugurlu@aydin.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

The purpose of the study is to examine the effects of job satisfaction on organizational commitment and organizational citizenship behaviors and to investigate the mediating role of organizational justice in these relationships. In particular, how job satisfaction affects employees' organizational commitment levels and organizational citizenship behaviors, and how organizational justice directs or shapes these effects will be examined. In this context, the role of organizational justice in transforming employees' job satisfaction into organizational commitment and citizenship behaviors will be analyzed. By identifying these interactions, the study aims to provide strategic recommendations to increase employee satisfaction and performance in organizations.

Literature Review:

Although the relationships between job satisfaction, organizational commitment and organizational citizenship behavior have been frequently examined in the literature, studies on the mediating role of organizational justice in these relationships are limited. According to a study conducted in promotion and advertising sector companies in the USA, there is a significant relationship between managers' job satisfaction levels and organizational justice levels (DeConinck and Stilwell, 2004). Rezaiean et al. (2010), reported a positive relationship between organizational justice and organizational commitment. In a study conducted on teachers, it was found that organizational justice has a positive effect on organizational commitment (Tafti et al., 2014).

Research suggests that organizational justice may play a mediating role in the relationship between job satisfaction and organizational citizenship behavior (Colquitt et al., 2001). Employees with high perceptions of organizational justice may experience higher levels of job satisfaction, which in turn increases their likelihood of exhibiting organizational citizenship behaviors. In this context, it can be stated that organizational justice strengthens the relationship between job satisfaction and organizational citizenship behavior. In another study, it was stated that organizational justice is an effective factor on organizational citizenship (Çetinkaya and Çimenci, 2014).

Methodology:

In this study, a quantitative and descriptive model was created. In quantitative research, events and phenomena are measured, described, or examined for causality through observations or experiments, aiming to determine the truth. Quantitative research is a method in which data are analyzed empirically. This study employed an empirical research approach, using data obtained through a questionnaire administered via a convenience sampling method. The research model was developed based on the mediating variable conditions established by Baron and Kenny. The sample consisted of 401 employees working in enterprises that manufacture packaging materials in the Gebze and Tuzla districts. The collected data were analyzed using SPSS 22.0 and AMOS 22.0 software.

Results and Conclusions:

According to the findings of the study, organizational justice has a mediating role in the effect of job satisfaction on organizational commitment. According to another finding of the study, organizational justice has a mediating role in the effect of job satisfaction on organizational citizenship behavior. In this context, it can be said that the effects of job satisfaction on both organizational commitment and organizational citizenship behavior are shaped by organizational justice. When employees' job satisfaction is high and their perceptions of organizational justice are high, this situation positively affects both their organizational commitment and organizational citizenship behaviors. Organizational justice acts as a bridge in these relationships, making employees' experiences and attitudes at work stronger. A fair working environment contributes to the overall productivity of organizations and employee motivation by increasing employees' job satisfaction and, accordingly, organizational commitment and citizenship behaviors. Therefore, it is critical for organizations to develop policies based on principles of fairness to promote employee engagement and positive behaviors.

1. Giriş

İş tatmini, bireylerin çalıştıkları kurumlarındaki görevlerinden ve iş çevrelerinden duydukları genel memnuniyet düzeyi olarak tanımlanır ve bireylerin örgüte karşı geliştirdiği tutumların temel belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmektedir (Locke, 1976: 1300). Örgütsel bağlılık ise çalışanların örgütle olan ilişkilerindeki duygusal, normatif ve devamlılık boyutlarıyla açıklanan psikolojik bir bağdır (Meyer ve Allen, 1991: 64). Örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD), çalışanların resmi iş tanımlarının ötesine geçerek örgütün etkinliğine ve verimliliğine katkıda bulunacak gönüllü davranışlarını ifade eder (Organ, 1988: 4). İş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki, literatürde sıklıkla ele alınmış ve bu değişkenlerin örgüt performansı üzerindeki etkisi geniş bir şekilde tartışılmıştır.

Yapılan araştırmalar, iş tatmininin örgütsel bağlılık üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ve bu etkinin çalışanların örgütte daha uzun süre kalma, örgütün hedeflerini benimseme ve örgüte katkı sağlama isteğini artırdığını ortaya koymaktadır (Çelik ve Demir, 2020). Benzer şekilde, iş tatmini düzeyi yüksek olan çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı sergileme olasılıklarının daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Purwanto vd., 2021). Bununla birlikte, bu ilişkilerin altında yatan dinamikler, örgütsel adalet algısı gibi ara değişkenlerle daha derinlemesine anlaşılabilir hale gelmektedir.

Örgütsel adalet, çalışanların örgütteki karar süreçlerinin, sonuçların ve kişiler arası etkileşimlerin adil olduğu algısını ifade eder (Greenberg, 1987: 9). Literatürde, örgütsel adaletin çalışanların iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisine aracılık eden önemli bir değişken olduğu vurgulanmaktadır (Colquitt vd., 2001: 425). Örgütsel adalet algısının yüksek olduğu durumlarda, çalışanların hem duygusal bağlılıklarının hem de gönüllü çabalarının arttığı görülmektedir (Tunalı ve Peker, 2020).

Bu çalışma, iş tatmininin örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel adaletin aracı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Literatürde, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye dair çeşitli araştırmalar bulunmakla birlikte, bu ilişkide örgütsel adaletin oynadığı rolün daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Literatürde, iş tatmininin örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlığa etkisi incelenmekle birlikte, örgütsel adaletin aracı rolü ele alınmamıştır. Ayrıca, bu makalede şimdiye kadar ele alınmamış olan i orta ve küçük ölçekli firmalardan oluşan ambalaj malzemesi üreten işletmeler ele alınacaktır. Bu bağlamda, çalışma hem teorik katkı sağlamak hem de yöneticilere çalışanların motivasyon ve performansını artırmaya yönelik stratejik ipuçları sunmak adına önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

2. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmanın amacı; iş tatmininin örgütsel bağlılık ve vatandaşlık davranışı üzerinde etkisinde örgütsel adaletin düzenleyici rolünü incelemektir. Bu bölümde iş tatmini; örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel adalet olgularının tanımları yapılmış ve bu tanımlarla ilgili teorilere değinilmiştir. Aşağıda bu teorilere bağlı olarak kurulan hipotezler belirtilmiştir.

Colquitt vd. (2001) iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık arasında ilişkisini olduğunu öne sürmüştür. Bu teoriye bağlı olarak aşağıdaki hipotez kurulmuştur.

H₁: İş tatmininin örgütsel bağlılık üzerinde etkisi vardır.

Yücel ve Taşçı (2008) örgütsel vatandaşlığın örgüte bağlılık ile ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Aşağıdaki hipotez bu teoriye bağlı olarak kurulmuştur.

H₂: İş tatmininin örgütsel vatandaşlık üzerinde etkisi vardır.

Cropanzano vd. (2007) örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık ilişkisini belirtmiştir. Bu teoriye bağlı olarak aşağıdaki hipotez kurulmuştur.

H₃: İş tatmininin örgütsel vatandaşlık ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel adaletin aracı rolü vardır.

Birinci hipotez için kullanılan teori olan Colquitt vd.'nde (2001) belirtilen iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık arasında ilişkisi aşağıdaki hipotezle başka bir açıdan daha sınanmıştır.

H₄: Örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet arasında ilişki vardır.

Bu hipotezlerle ilgili yapılan çalışmalar aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.1. İş Tatmini

Taylor'un bu kavramı incelemesiyle çalışan insanların hoşnutluk ve motivasyonunu başlangıç noktası biçiminde ele almış ve insanların ekonomik gereksinimler nedeniyle daha üretken olduğunu iddia etmiştir. İş tatminine atfedilen önem 1930-1940 senelerinde daha da artmıştır. Bazı araştırmalar yapılmasına rağmen iş tatmini kavramı üstünde net bir tanım yapılamamıştır. Fakat 1900'lü senelerden itibaren günümüze kadar yapılmış bütün tanımlarda iki ortak nokta göze çarpmaktadır. Bu iki nokta; mutluluk ve tatmin hisleridir (Gümüş ve Sezgin, 2021: 25). İş tatmininde çalışanların mutluluk ve tatmin hisleri dikkate alınır. Öncelikle kurumsal davranış olmak üzere sosyal bilimler literatüründe iş tatmini konusunda birçok tanım bulunmaktadır. Öne çıkan birkaç tanım şöyledir:

- İş tatmini, çalışanın meydana çıkardığı işler neticesinde kazanımlarının, gereksinimleriyle ve bireysel değer yargılarıyla uyum göstermesi ya da uyuma olanak sağladığının farkına varmasıdır (Barutçugil, 2004: 389).
- İş tatmini, kişinin arzu ettiği, beklediği ve hak ettiği üretim ile gerçek üretimleri karşılaştırması ile oluşan işe dair pozitif duygusal reaksiyon şeklinde ifade edilmiştir. (Oshagbemi, 2000: 333).
- İş tatmini, işgörenlerin işlerinden hoşnut ya da mutlu olduklarını onaylamaya teşvik eden psikolojik, fizyolojik ve çevresel etmenler kümesidir (Raziq, 2015: 715).
- İş tatmini, çalışanların kurumlarında üstlendikleri roller için verdikleri pozitif duygusal reaksiyon olarak ifade edilirken (Vroom, 1997: 423),
- İş tatmini işin kendisinden, işverenlerinden, iş arkadaşlarından ve iş organizasyonundan elde etmeyi arzuladığı huzur veren bir his olarak tanımlanmaktadır (Schultz ve Schultz, 1998: 343).

Çalışanların, kurumlarında mutlu şekilde işlerini istekli bir biçimde yapmaları ve işlerine daha çok odaklanarak kurumlarına yarar sağlamalarıyla iş tatmini meydana çıkmaktadır. İş tatmini, çalışanların işe karşı sergiledikleri bir tutum olup, iş ve iş yaşamları için hedeflerine ulaştıkları zaman hissettikleri pozitif duygusal bir durumdur. İş tatmini, çalışanın işini ve iş yaşamını değerlendirmesi sonucu hissettiği duygulardır. Çalışanın bu duyguları ne seviyede yüksek ise işinden sağladığı doyum da o kadar yüksek olmaktadır (Oshagbemi, 2000: 335). Bütün bu çalışmalar ışığında ve alan yazındaki tanımlardan hareketle iş doyumunun tanımını şöyle yapılabilir: İş tatmini, işgörenlerin işlerinden ne elde etmek istedikleri ve gerçekte ne elde ettiklerini, yaşadığı tecrübeler karşılığında aldıkları fiziksel ve ruhsal doyum ya da doyumsuzluktur.

Bu tanımlamalardan hareketle, iş tatmininin işgörene sağladıkları ile işgörenden aldıklarının çalışan kişide bıraktığı denge algısıyla alakalı olduğu söylenebilmektedir. İşgören bunda bir denge olduğu düşüncesindeyse iş tatmininden bahsedilebilmektedir. Bu durumda, işin işgörene sağladıkları işgören isteklerini ve ihtiyaçlarını yeteri şekilde karşılamaktadır. Fakat işgören bir dengesizlik olduğu düşüncesindeyse bir hoşnutsuzluk durumu var olacaktır. Bu hoşnutsuzluk durumu birtakım negatif kurumsal ve kişisel çıktı ile neticelenebilecektir. Bu durum, işgöreni psikolojik ve fiziksel manada yoracağı gibi kurumun etkinliğine ve verimliliğine olumsuz yansıtacaktır. Bu anlamda, iş tatmini kurumlar bakımından önem verilmesi gereken hususlardandır.

İş tatmini ile ilgili tanımlamalar göz önüne alındığında genel bir tanım yapmak mümkündür. İş tatmini, çalışanların kurumlarında üstlendikleri roller için verdikleri pozitif duygusal reaksiyon ve haz duygusudur.

2.2. Örgütsel Bağlılık

Bağlılık en genel ifadesiyle; “mecburiyet, bir kişiye bağlı olma hali, kişiler arasında karşılıklı sevgi ve saygı ve yine karşılıklı yakınlık hissetme, yakınlık gösterme ve sadakat” olarak açıklanmaktadır. Webster sözlüğü ise bu kavramı, “siyasal, sosyal veya dinsel uygulama zihinsel ve duygusal aidiyet hissetme” şeklinde tanımlamıştır.

Kurumların sürdürülebilirlik sağlayabilmeleri ve hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için mevcut olan insan kaynağının bilgi ve kabiliyetlerini işlerine yoğunlaştırmaları mühim olmakla beraber tek başına yeterli olmamaktadır. Bununla beraber, işgörenlerin çalıştıkları örgüte kuvvetli duygular beslemesi, kurumun kuvvetlenerek büyümesine katkı sağlayan mühim bir öge olarak görülmektedir (Gül vd., 2008: 11). Kişilerin kendilerini çalıştıkları kurumun bir parçası olarak görmeleri ve kurumun hedeflerinin gerçekleştirilmesi noktasında arzu duyacak biçimde kuruma aidiyet hissetmeleri olarak bilinen bu kavram, kurumun başarıya ulaşmasında en mühim öğelerden biridir.

Örgütsel bağlılık kavramını ilk araştıran 1956 senesinde Whyte olmuştur. Bu çalışmada Whyte, fazla kurum bağımlısı bireyin tanımından bahsetmiş ve kurum için muhtemel tahribatları üstünde çalışmıştır (Gündoğan, 2009: 9). Bu alanda yapılan çalışmalar temel olarak kurumlarına bağımlı olan bir işgücü yaratmak ve bu durumu devam ettirmek için örgütsel bağlılık ve neticeleri arasında bir bağ kurma gereksiniminden kaynaklanmaktadır.

Örgütsel bağlılık kavramı anlamıyla beraber, bütün bağlılıkların bir bağlılığa ya da bağlılığın yapıldığı yöne odaklanması gerekmektedir. Bu bir birey, bir grup insan, insanlardan oluşan bir oluşum ya da bir düşünce veya neden olabilmektedir. Tüm bağlılıklar aynı zamanda bir bağlılık tarafından oluşturulması için ne yapılması gerektiğine ilişkin bir anlayışı da kapsamaktadır. İlk öge, şimdilik ‘global örgütsel bağlılığın’ netice etkilerini karşılaştırmalı incelemesinde Hunt ve Morgan tarafından kullanılanlar gibi başka odakların tersine, tartışmayı kurumsal bir odağa yönlendirmeye izin vermektedir: “gözetmene bağlılık” ve “üst yönetime bağlılık” (Hunt ve Morgan, 1994: 1572). İkinci öge, durumların her ikisi de anlaşmayı netleştirmekte ve birisinin belli bir partiye birden çok bağlılıkta bulunmasına müsaade etmektedir. Mesela, bir spor takımı mensubu üyeliğe bir bağlılıkta bulunabilmekte ve aynı zamanda performans hususunda bir bağlılıkta bulunabilmekte ancak bunlarla birlikte bağımsız basın toplantıları düzenleyerek bir takımın oyuncusu olabilmektedir.

İşgörenler için kuruma uyum sağlama bir zorunluluktur, çünkü aksi halde kurumlarından ayrılmaya karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu durumda da bazı yönetici astlarına işlerin yapılması sırasında baskı yapabilmektedirler. Bu baskıyla işgörenler mecburi olarak yöneticilerine karşı uyumlu tavırlar sergilemekte ancak gerçekte bir uyum bulunmamaktadır. Yani, işgörenin yöneticiye ve kuruma karşı uyumu bir çıkardan ibarettir. Çıkar ise işin neticesinde elde edeceği ödüldür (Güney, 2018: 244).

Farklı biçimde tanımlanan ve ölçülmüş olan örgütsel bağlılık olgusu hususunda ortak bir görüşün bulunmaması, çok boyutlu bir olgu olarak incelenmesine sebep olmaktadır (Burgess ve Turner, 2000: 225). Kavramsal ve metodolojik belirsizlikler olmasına karşın örgütsel bağlılık hususu, araştırmacılarca tartışılmakta ve konuya fazlaca önem verilmektedir (Awamleh, 1996: 65). Alan yazında bulunan bazı araştırmacılara ait örgütsel bağlılık açıklamalarından birkaçı aşağıda gösterilmektedir:

Kuruma bağlılık, bireyin kurumla özdeşleşmesinin ve kuruma katılımının kuvvetidir. Bu perspektiften bakılınca örgüte bağlılığın üç mühim unsurunun olduğu söylenebilmektedir. İlk unsur, bireyin örgüt hedeflerini kabulü ve onlara duyduğu kuvvetli inanç, ikinci unsur bireyin kurum için

beklenenden daha çok gayret gösterme arzusu, son olarak ise bireyin kurumdaki üyeliğini sürdürmedeki isteğidir (Örs vd., 2003: 218).

Bu kavram, üç bölümden oluşmaktadır. İtaat, özdeşleşme ve var olma. İşgörenler, itaat bölümünde kendini kabul ettirebilme ve kurumun bir parçası olabilmek için kurum içinde itaatkâr davranışlar sergilemektedir. Özdeşleşme bölümünde, işgören kendisini kurum çıkarlarıyla bir görmekte, kurumu kabul ederek aynı tarafta ve uyumlu hareket etme eğiliminde olmaktadır. Var olma bölümünde ise işgören artık kendisini kurumun mühim bir parçası hissetmeye başlamakta ve kurumla güçlü bir bağ oluşturmaktadır (Abosrra, 2017: 29).

Geniş içerikli bir kavram olan örgütsel bağlılık çalışmalarda farklı biçimlerde boyutlandırılmış ve sınıflandırılmıştır. Örgütsel bağlılık kavramını İbicioğlu, kurumun hedef ve değerlerinin benimsenerek, kurumsal fedakarlıkta bulunma, üyeliğin sürdürülmesine dair kuvvetli istek duyma, kurumla özdeşleşme ve kurumu içselleştirme isteği biçiminde beş göstergeyle sıralamıştır (İbicioğlu, 2000: 14). Aşağıda örgütsel bağlılık ile ilgili tanımlamalara yer verilmiştir.

- Örgütsel bağlılık, sosyal aktörlerin kurumun başarılı olması için enerji harcamaya istekli olmalarıdır. Diğer bir deyişle, kişinin emeğini ve sadakatini kurumsal hedeflere bağlaması durumu, beklenti ve gereksinimlerini tatmin edecek sosyal bağlara gönüllü biçimde katılma arzusudur (Kanter, 1968: 499).
- Örgütsel bağlılık, kişinin çalıştığı kurumu olumlu değerlendirmesi ve onun hedefleri doğrultusunda çalışmaya istekli olmasıdır. Başka bir deyişle, kişinin kimliği ile kurumsal kimlik arasında uyum sağlama maksadıyla kuruma dair bir tutum ya da yöneliştir (Sheldon, 1971: 145).
- Miller, bu kavramın, işgörenin belli bir kuruluşla ve hedefleriyle tanımladığı ve kuruluşta üyeliğini devam ettirmek istediği bir durum olduğunu ifade etmektedir (Uygur ve Sarıgül, 2015: 189).
- Örgütsel bağlılık kavramı, özverili bireyi temel alan, kendisini kurumla özdeşleştiren, kurumda işbirliği yapan, kurumun değerlerini kabul eden, duyuşsal ve aynı zamanda zihinsel bir bağlılıktır (Dabir ve Azarpıra, 2017: 51).
- Örgütsel bağlılık, “örgütte kalma niyetiyle karakterize etmiş ve örgütün değerleri ve amaçlarıyla kendi amaç ve değerlerini bir tanımlama ve kendi adına fazladan gayret gösterme arzusu” biçiminde tanımlanmıştır (Porter ve Steers, 1974: 604).
- Örgütsel bağlılık, kurumun erek ve hedeflerini kabullenerek bunlara inanmak, kurum için çaba gösterme arzusuna sahip olmak, kurumdaki varlığını devam ettirmek için kuvvetli istek şeklinde olduğu belirtilmiştir (Mowday vd., 2013: 214). Bütün bunların ışığında örgütsel bağlılık tanımını şöyle yapmak mümkündür: Örgütsel bağlılık, bireyin belirli bir kuruluşa karşı yüksek seviyede taahhütte bulunma durumunu ifade etmektedir. Bu taahhüt, genellikle kurumsal değerlere, hedeflere ve kültüre güçlü bir inançla birleşmektedir. Örgütsel bağlılığın belirtileri arasında yüksek kurumsal taahhüt, üstün iş performansı, artan üretkenlik, artan karlılık ve işgörenlerin kurumda tutulması bulunmaktadır. Bu durum, bireyin belli bir kurumun mensubu olmaya devam etmeye yönelik güçlü bir istek duymasıyla kendini göstermektedir. Aynı zamanda, bireyin kurum adına yüksek düzeyde çaba sarf etmesini içermektedir. Örgütsel bağlılık, bireyin belirli bir kuruma bağlılık hissiyle birlikte, kurumun değerlerine ve hedeflerine olan güçlü inancını yansıtan bir durumdur.

2.3. Örgütsel Vatandaşlık

Vatandaşlık kavramı, başlangıçta mevcut sistemi korumaya yönelik yardımsever davranışları içeren ve zamanla evrilen bir dizi eylem olarak görülmüştür. Örgütsel vatandaşlık kavramını Bateman ve Organ geliştirmiştir. Yazarlar, Katz ve Kahn'ın geliştirdiği "Fazladan Rol Davranışı" tanımlamasını kullanarak örgütsel vatandaşlık kavramını ele almışlardır ve bu bağlamda tanımlamalarını yapmışlardır. Bu kavram, rol gereksinimlerini aşan ancak örgütün sosyal yapısına fayda sağlayan hareketleri içermektedir (Acar, 2006: 2; Nergiz, 2016: 221).

Zorlayıcı olmayan ifadesi, çalışanın örgüt ile yaptığı iş sözleşmesi çerçevesinde, bu davranışların çalışanın rol veya görev tanımının bir parçası olmadığını belirtmektedir. Bu davranışlar, çalışanın ihmali durumunda ceza gerektirmeyen ve kişisel tercihlere dayanan davranışlardır (Organ, 1988: 86).

İşgören, örgütün işlevlerini etkili bir biçimde yerine getirmesine yardımcı olacak bu davranışları sergileme konusunda özgürdür (Yücel ve Samancı, 2009: 114). Mesela, satış danışmanlarının ücretleri ve promosyonları satış miktarlarına bağlı olduğu için, bu miktarları artırmak için yaptıkları gönüllü çabalar, örgütsel vatandaşlık davranışı kapsamına girmemektedir, çünkü bu davranışlar ÖVD ile uyumsuzdur.

"İsteğe bağlı" ifadesi tanıtımda, belirli bir eylemin, görev tanımlarının mutlak bir şartı olmayan ve bireyin örgütüyle yapmış olduğu sözleşmedeki bir davranışı ifade etmektedir. Bu davranış, sözlü ya da açıkça belirtilebilecek hükümler içinde yer almayabilir ve yerine getirilmemesi durumunda herhangi bir cezalandırma olmaz. Her iki durumda da üstün performans sergilenmiş olabilmekte, ancak bu durumlar tam olarak örgütsel vatandaşlık davranışı kriterlerine uymamaktadır.

Örgütsel vatandaşlık davranışı, örgüt için yarar sağlayan, şikayet etmeyi azaltan, emir kapsamında olmayan, biçimsel olmayan davranışları ve bireyin işi zamanında tamamlama, yenilikçi olma ve diğer çalışanlara yardımcı olma gibi gönüllü davranışları içermektedir. Yapılan bir çalışmada, örgütlerin sadece biçimsel rollerle sınırlı kalmayan, isteğe bağlı davranışlara dayalı olarak ayakta kalabildiği belirtilmiştir (Smith vd., 1983: 682). Örgütsel vatandaşlık davranışı özgür iradeye dayalı, içselleştirilmiş bir eylemdir ve zorlama ya da maddi ödüllerle kolayca elde edilemeyecek bir nitelik taşır.

Örgütsel vatandaşlık konusunda yapılan tanımlamalar şöyle sıralanabilir;

- Örgütsel vatandaşlık davranışı terimi; bireylerin iş gören niteliğini vurgulayarak, iş tanımlarının dışında kalan kendi istekleri ile gerçekleştirdikleri davranışları ve etkinlikleri ortaya koymaktadır (Sezgin, 2005: 318).
- Örgütsel vatandaşlık davranışı; görevlerinde titiz davranma, dakik olma, içten çalışma ve işi savsaklamama, gözetimin ya da denetimin olmadığı durumlarda bile kurallara riayet etme, iş arkadaşlarına gönüllü yardım, mecbur olmadıkları halde ek görevleri üstlenme, örgüt olaylarına daha fazla katkıda bulunma, dedikodudan kaçınma ve örgütün sırlarını koruma gibi unsurları içermektedir (Yücel ve Taşçı, 2008: 705).
- Örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD), bir örgütün resmi olarak belirlediği görevlerin ötesinde, beklenen davranışlardan daha fazlasını gerçekleştirmeyi içermektedir. Bu kavram, çalışanların belirli bir rol kapsamı içinde veya üzerinde gerçekleşen, biçimsel ödül sisteminde dikkate alınmayan davranışları ifade etmektedir (Acar, 2006: 3).

Örgütsel vatandaşlık davranışının çalışanlar tarafından sergilenmesinin nedenleri literatürde şu şekilde özetlenmiştir (Gürbüz, 2006: 51):

- Çalışanların çalışma ortamındaki uygulamalardan ve süreçlerden tatmin olmaları, üstlerinden adalet ve eşitlik algılamaları neticesinde örgüte ve yöneticilere karşı pozitif bir tutum

geliştirebilecekleri ve bu olumlu tutumun neticesinde örgütsel vatandaşlık davranışları sergileyebilecekleri değerlendirilmiştir.

- Kişinin iş ortamında gösterdiği davranışlar neticesinde, sosyal onay alarak kendisini kabul ettireceğine inanmasıyla, yine örgütsel vatandaşlık davranışları sergileyebileceği belirtilmiştir.
- Çalışanın iş tanımını tam olarak anlamaması veya örgütsel vatandaşlık davranışlarını iş tanımlarının dışında yerine getirmesi gereken bir görev veya sorumluluk olarak görmesi durumunda, örgütsel vatandaşlık davranışlarını sergileyebileceği belirtilmektedir.
- Psikolojik sözleşme bağlamında, çalışanların örgüt ile olumlu bir ilişki geliştirdiği ve bu ilişkiyi sürdürmek adına örgütün çıkarları doğrultusunda davranışlar sergilediği vurgulanmaktadır. Bu davranışların örgütsel sadakat, amirlerine itaat ve işbirliğine yönelik olabileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla, bir çalışanın yüksek düzeyde katılıma sahip olması ve psikolojik sözleşmeyi olumlu bir şekilde algılaması durumunda, bu durumun yüksek düzeyde örgütsel vatandaşlık davranışlarını sergilemesine katkıda bulunabileceği değerlendirilmektedir.

Örgütsel vatandaşlık davranışının temel özellikleri şöyle sıralanabilmektedir (Zencirkıran ve Keser, 2018: 280):

- Örgütsel vatandaşlık davranışı gönüllü bir davranış biçimidir. Yani çalışanlar, bu davranışları kendi istekleriyle sergilemektedirler.
- Kişi, yapmaya giriştiği davranışın neticesinde hiçbir ödül veya ceza almamaktadır. Bu durum, davranışın bir zorunluluktan değil, çalışanın kendi isteği doğrultusunda gerçekleştirdiği bir eylem olduğunu göstermektedir.
- Gerçekleştirilen bu ekstra davranışlar, resmi iş planında yer almayan, yani iş tanımı gibi formal belgelerde belirtilmeyen davranışlardır. Örgütsel vatandaşlık davranışı, bireyin gönüllü olarak katkıda bulunduğu, ancak resmi görevleri kapsamında yer almayan davranışları içermektedir.

Örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD), gözle görülemeyen ve soyut bir kavram olması sebebiyle, işgörenlere bu davranışları gerçekleştirmeleri için doğrudan bir zorlama yapılamaz. Bununla birlikte, yöneticiler genellikle bu tür davranışlara büyük önem vermektedirler, çünkü bu davranışlar işleri kolaylaştırmaktadır ve çalışanların zamanlarını daha kritik görevlere odaklanmak için kullanmalarına imkân tanımaktadır. Bu nedenle, örgütler genellikle çalışanların ÖVD sergilemesini teşvik etmek için çeşitli yöntemler kullanmaktadır, ancak doğrudan zorlama yerine genellikle motivasyonu artırıcı, ödüllendirici veya destekleyici yaklaşımları tercih etmektedirler.

2.4. Örgütsel Adalet

Örgütsel adalet olgusu ilk defa Greenberg tarafından kullanılmıştır ve bu kullanımda amaç örgüt ortamındaki adalet algısını tanımlamaktır. Greenberg, örgütsel davranışın kavranmasında, örgütsel adalet algısının önemini vurgulamıştır. Bireylerin ekonomik kazanç ve sosyal faydalar elde etmek amacıyla iş yapması gerçeği, kurumların adaletin özelliklerinin belirginleştiği önemli yerler olduğunu göstermektedir (Greenberg ve Tyler, 1987: 129). Adaletin bu bağlamdaki rolü, çalışanların memnuniyet düzeyini etkileyerek, örgütlerin genel verimliliği üzerinde etkili olabilmektedir. Örgütsel adalet algısı, sadece bireylerin duygusal refahını değil, aynı zamanda örgütlerin sürdürülebilir başarısını da etkileyen kritik bir faktördür (Greenberg, 1990: 400).

Bu bakış açısından, örgütsel davranış literatüründe temel bir konumda bulunan örgütsel adalet kavramının bilimsel açıdan ele alınması son derece önemlidir. Bu bağlamda, öncelikle “örgüt” ve “adalet” kavramlarının ayrı ayrı tanımlanması gerekmektedir. Örgüt kavramı, Yunanca “organon” kelimesinden türetilmiştir ve bir fonksiyona sahip olan ve hayatını idame ettirebilmek için bağlı olduğu canlı bir organizmanın veya bütünlüğün parçası olan "organ" kelimesiyle ilişkilidir. Bu

bağlamda, örgüt, ortak bir amaç etrafında bir araya gelmiş bir insan topluluğunu ifade etmektedir. Örgüt, belirli bir yapı, roller, süreçler ve amaçlarla bir araya gelmiş insanların oluşturduğu bir yapı olarak tanımlanabilmektedir. Bu insanlar, birlikte çalışarak ortak hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadırlar (Eren, 2001: 215).

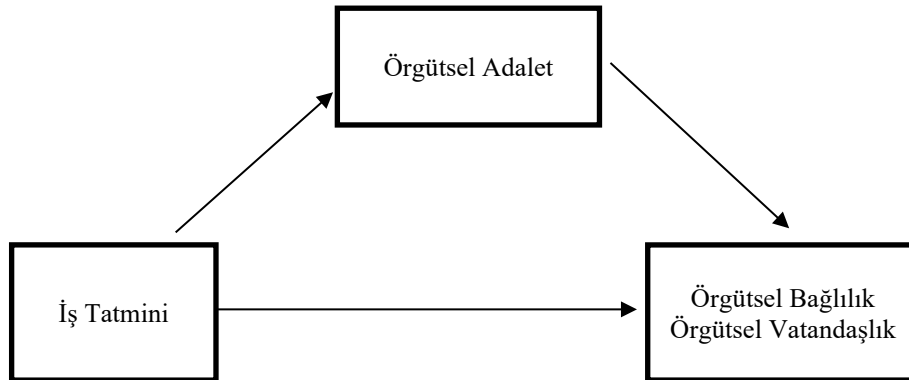
- Örgütlerde adalet, bireylerin işe alım süreciyle başlayan, yöneticileriyle ilişkilerini temelinden oluşturan ve örgüt içindeki bireylerin etkin ve verimli bir şekilde bir arada çalışabilmelerini sağlayan bir faktördür; adeta örgüt içi "tutkal" işlevi görmektedir. Örgütlerde adaletsizlik veya adaletin eksikliği, tam tersine örgüt içindeki bağları zayıflatan bir "çözücü" olarak etki göstermektedir. Bu nedenle, örgütlerde adaletin varlığı, bireylere ve örgütlere büyük fayda sağlarken, yokluğu büyük zararlar doğurabilmektedir (Cropanzano vd., 2007: 34). Bu bağlamda, örgütsel adalet kavramı, iş görenlerin iş yerlerine yönelik düşüncelerini belirleme ve bu düşünceler doğrultusunda iş yerlerine karşı nasıl bir tutum geliştireceklerini belirleme konusunda oldukça önemlidir.
- Örgütsel adalet, işgörenlerin iş yerinde hissettikleri etkileşimin çıktılar ve süreçler açısından nasıl değerlendirildiği ve algılandığı ile ilgili bir konsepttir. Bu bağlamda, örgütsel adalet; kaynak paylaşımı, paylaşım kararlarının tespitinde uygulanan prosedürlerin insanlar arası ilişki ve davranışların hangi normlara dayandığına dair bir bütünü ifade etmektedir (Eigen ve Litwin, 2014: 174).
- Örgütsel adalet, örgütte çalışanlar için önemli bir etki faktörü olduğundan, süreçlerde ve tüm fonksiyonlarda, çalışanların örgütteki performansının verimliliğini etkileyebilen bir örgütsel değişken olarak değerlendirilebilmektedir (Ali ve Omran, 2019: 480).

Örgütsel adalet konusu, işgörenlerin örgütsel uygulamalara ilişkin algılarının örgütsel sonuçlar üzerinde ne kadar hayati bir rol oynadığını göstermektedir. Örgüt içinde adaletin sağlanması, işgören memnuniyetini artırarak ve örgütün genel etkinliğini güçlendirerek önemli bir etkiye sahip olmaktadır.

3. Uygulama

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmanın modeli, nicel ve tanımlayıcı modeldir. Nicel araştırma modeli, verilerin analiz edilmesi yolu ile gerçekleştirilmektedir. Araştırmanın modelinde Baron ve Kenny'nin geliştirdiği aracı model değişkeni yöntemi kullanılmıştır (Baron ve Kenny, 1986: 1173). Bu modelde bağımsız değişken ya da değişkenlerin aracı değişken üzerindeki etkisi, aracı değişkenin ya da değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu çalışmanın bağımsız değişkeni iş tatmini, aracı değişkeni örgütsel adalet, bağımlı değişkenleri örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlıktır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu araştırmanın evreni orta ve küçük ölçekli firmalardan oluşan ambalaj malzemesi üreten işletmelerdir. Türkiye'de çoğunluğu orta ve küçük ölçekli işletmelerden oluşan ambalaj malzemesi üreten yaklaşık 3000 işletme bulunmaktadır. Araştırma evreninin 100.000 kişi olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın örneklemini Gebze ve Tuzla ilçelerinde yer alan işletmelerde çalışan 500 kişi oluşturmaktadır.

Örneklem büyüklüğü hesaplanırken güven seviyesi %95 ve kabul edilebilir hata miktarı +/-%5 olarak kabul edilmiştir. Buna göre araştırmanın güvenilir örneklem büyüklüğü alt sınırı 176 olarak belirlenmiştir. Güvenilirliği düşük olan anketler elenerek bu çalışmaya 401 çalışan dahil edilmiştir.

Bu çalışma, İstanbul Aydın Üniversitesi'nin 17.01.2024 tarihli ve E-88083623-020-109620 sayılı etik kurul onayı ile gerçekleştirilmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada demografik soruların yanı sıra, Örgütsel Vatandaşlık, Örgütsel Adalet, İş Tatmini ve Örgütsel Adalet ölçeklerinin yer aldığı anket formu ile veri toplanması amaçlanmaktadır.

3.3.1. Demografik Sorular

Örneklem grubunun medeni durum, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, incelenilen kurumda kaç yıl çalıştığı ve toplam çalışma hayatı boyunca kaç yıl çalıştığını öğrenmeyi amaçlayan sorulardır.

3.3.2. İş Tatmini Ölçeği

Araştırmada, iş tatmininin ölçülmesinde Minnesota İş Tatmini Ölçeği kullanılmıştır. Weiss vd. (1967) tarafından geliştirilmiştir. Baycan tarafından (1985) Türkçeye çevrilmiş, Şahin (2007) tarafından kullanılan ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmada, Darıcan (2019) tarafından kullanılan iş tatmini ölçeği kullanılmıştır. İş tatmini ölçek boyutları, içsel tatmin ve dışsal tatmin olmak üzere iki boyuttan ve 20 maddeden oluşmaktadır.

3.3.3. Örgütsel Bağlılık Ölçeği

Araştırmada, örgütsel bağlılığı ölçmek için Meyer ve Allen (1997) tarafından geliştirilen, Şahin (2007) çalışmasında da yararlanılan üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan örgütsel bağlılık ölçeği Darıcan'dan (2019) alınmıştır. Örgütsel bağlılığın ölçek boyutları üç boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılıktır ve toplam 18 maddeden oluşmaktadır.

3.3.4. Örgütsel Adalet Ölçeği

Araştırmada, örgütsel adaleti ölçmek için kullanılan ölçek Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilmiştir. Türkçeye uyarlaması Kugun vd. (2013) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, Sarıcı Aytan (2018) tarafından kullanılan ölçek kullanılmıştır. Örgütsel adalet ölçek boyutları, etkileşim adaleti, dağıtım adaleti ve prosedür adaleti olmak üzere üç boyuttan ve 19 maddeden oluşmaktadır.

3.3.5. Örgütsel Vatandaşlık Ölçeği

Örgütsel Vatandaşlık Ölçeği Podsakoff vd. (1990) tarafından geliştirilmiştir. Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Aslan (2008) tarafından yapılmıştır. Bu ölçekteki boyut sayısı beştir. Bu boyutlar fedakârlık, üstün görev bilinci, nezaket, centilmenlik ve yurttaşlık erdemidir. Boyutlardaki toplam madde sayısı 16'dır.

3.4. Verilerin Analizi

Tüm Veriler SPSS 22.0 ve AMOS 22.0 paket programlarında analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılıma uyumu çarpıklık basıklık katsayısı ile sınıandı. Ölçme araçlarından elde edilen puan ortalamalarına ait çarpıklık ve basıklık katsayıları hesaplanmıştır. Çarpıklık ve basıklık katsayıları ± 2 aralığında yer aldığından dolayı puan ortalamalarının normal dağılıma sahip olduğu kabul edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde Pearson Korelasyon testi kullanılmıştır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki etkinin incelenmesinde Regresyon modeli tahmin edilmiştir. İstatistiksel anlamlılık düzeyi 0,05 olarak belirlenmiştir Çalışmada kullanılan değişkenler¹ aşağıda sunulmuştur:

Birinci değişken: Cinsiyet

İkinci değişken: Yaş

Üçüncü değişken: Medeni Durum

Dördüncü değişken: Kurum Süre

Dördüncü değişken: İş Tatmini Ölçeği

Beşinci değişken: Örgütsel Adalet Ölçeği

Altıncı değişken: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

4. Bulgular

Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucu aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır. Aşağıda Tablo 1'de demografik değişkenlerin analizi sunulmuştur.

¹ Derginin atadığı hakem önerisi üzerine bulgular kısmında sunulan değişkenler burada da sıralanmıştır.

Tablo 1. Demografik Değişkenler

Değişken	N	%
Cinsiyet		
Kadın	216	53,9
Erkek	185	46,1
Yaş		
18-24 yaş	90	22,4
25-31 yaş	97	24,2
32-48 yaş	180	44,9
49-55 yaş	23	5,7
56 ve üzeri	11	2,7
Medeni Durum		
Evli	220	54,9
Bekar	181	45,1
Eğitim		
Ortaokul	49	12,2
Lise	106	26,4
Lisans	151	37,7
Yüksek Lisans ve üstü	95	23,7
Kurum Süre		
>1 yıl	62	15,5
1- 3 yıl	79	19,7
4-6 yıl	104	25,9
7-9 yıl	23	5,7
10 +	133	33,2
Toplam	401	100

Katılımcılara ait betimsel istatistikleri EK2’de sunulmuştur. EK2 incelendiğinde, 216’sı (%53,9) kadın ve 185’i (%46,1) erkektir. 90’ı (%22,4) 18-24 yaş grubu, 97’si (%24,2) 25-31 yaş grubu, 180’i (%44,9) 32-48 yaş grubu, 23’ü (%5,7) 49-55 yaş grubu ve 11’inin (%2,7) de 56 yaş ve üzeri grupta olduğu görülmüştür. 220’si (%54,9) evli ve 181’i (%45,1) bekar olduğu görülmüştür. 49’u (%12,2) ortaokul, 106’sı (%26,4) lise, 151’i (%37,7) lisans ve 95’inin de (%23,7) yüksek lisans ve üstü mezuniyet derecesine sahip olduğu görülmüştür. 62’si (%15,5) 1 yıldan az, 79’u (%19,7) 1-3 yıl, 104’ü (%25,9) 4-6 yıl, 23’ü (%5,7) 7-9 yıl ve 133’ünün de (%33,2) 10 yıl ve üzeri süredir aynı kurumda çalıştığı görülmüştür.

Tablo 2. Cronbach Alpha Katsayısı Güvenirlik Düzeyi

$(0,00 \leq \alpha < 0,40)$	Ölçek güvenilir değildir
$(0,40 \leq \alpha < 0,60)$	Ölçeğin güvenirligi düşüktür.
$(0,60 \leq \alpha < 0,80)$	Ölçek oldukça güvenilirdir
$(0,80 \leq \alpha < 1,00)$	Ölçek yüksek derecede güvenilirdir

Güvenirlik analizi amacıyla Cronbach’s alfa katsayısı kullanılmış ve erin Cronbach’s alfa katsayısının yorumu Tablo 2’de sunulmuştur (Nunnally, 1967). AVE ve CR değerleri EK1’de sunulmuştur.

Tablo 3. Güvenirlilik Katsayıları

	Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
İçsel	0,791	9
Dışsal	0,796	7
İş Tatmini Ölçeği	0,858	16
Etkileşim	0,928	9
Dağıtım	0,830	5
Prosedür	0,903	5
Örgütsel Adalet Ölçeği	0,943	19
Özgecilik	0,786	5
Nezaket	0,804	5
Centilmenlik	0,857	5
Vicdanlılık	0,790	5
Erdemlilik	0,760	4
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	0,830	24
Duygusal	0,767	3
Devam	0,774	6
Normatif	0,857	5
Örgütsel Bağlılık Ölçeği	0,886	14

Tablo 3'te Cronbach's Alpha katsayısının tüm alt boyutlar ve ölçeğin geneli için yüksek olduğu, 0,77 - 0,93 aralığında değerler aldığı görülmüştür. Böylelikle ölçeklerin iç tutarlılıkları onaylanmıştır.

Aşağıda Tablo 4'te örgütsel bağlılık, örgütsel adalet, iş doyumu ve örgütsel vatandaşlık arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılmış olan Pearson Korelasyon Testi sonuçları yer almaktadır. Pearson korelasyon katsayısı iki değişken arasındaki ilişkinin büyüklüğünü göstermektedir (Uğurlu, 2023).

Tablo 4. Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Örgütsel Adalet	İş Tatmini	Örgütsel Bağlılık	Örgütsel Vatandaşlık
Örgütsel Adalet	-			
İş Tatmini	0,646**	-		
Örgütsel Bağlılık	0,396**	0,577**	-	
Örgütsel Vatandaşlık	0,06	0,00	0,00	-

Not: **, korelasyon katsayısının %1 anlam düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

İş tatmini ile örgütsel adalet ($r=0,646$; $p<0,01$), örgütsel bağlılık ($r=0,577$; $p<0,01$), arasında orta düzeyde pozitif yönde ilişki bulunmaktadır. Örgütsel adaleti puanları ile örgütsel bağlılık ($r=0,396$; $p<0,01$), puanları arasında düşük ve orta düzeyde pozitif yönlü ilişkiler bulunmaktadır.

Tablo 5. İş Tatmininin Örgütsel Bağlılığa Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü

		β	
		ÖA	ÖB
İT	Test1		
	İT		0,72***
	R ²		0,33
	F		198,88***
	Test2		
	İT	0,97***	
	R ²	0,42	
	F	285,83***	
	Test3		
	İT		0,32***
	ÖA		0,47***
	R ²		0,53
	F		189,53***
	Sobel Test (z)		3,5***

Not: *p<,05 ** p<,01 *** p<,001

Örgütsel Adalet (ÖA) düzeyinin aracılık rolünün belirlenmesi amacıyla, İT-ÖA-ÖB arasındaki ilişkiler hiyerarşik regresyon analizleri aracılığı ile incelenmiş ve Sobel testi uygulanmıştır. Aracılık testine ilişkin bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Aracılık testi sonuçlarına göre İT, ÖB’yi anlamlı olarak etkilemektedir ($\beta = ,72$, $p <,001$). İkinci olarak, İT’nin ÖA’yı anlamlı olarak etkilediği saptanmıştır ($\beta = ,97$, $p <,001$). Bu aşamanın son adımında ise İT ve aracılığı araştırılan ÖA regresyon modeline bağımsız değişken olarak eklenmiştir. Kurulan bu regresyon sonucunda İT bağımsız değişkeninin ÖB üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı kalmış ancak katsayı değeri azalmış ($\beta = ,32$, $p <,01$) yani etkisi azalmıştır. Yine bu yeni modelde ÖA ele alındığında, onun da ÖB ile istatistiksel anlamlı pozitif bir ilişkisi ($\beta = ,47$, $p <,01$) olduğu saptanmıştır. Bu koşulların sağlanmasından sonra aracılık etkisinin sınanması gerekmektedir ve bu amaçla Sobel testi uygulanır. Uygulanan Sobel testi sonucunda Sobel(z) anlamlı bulunmuştur ($z = 3,5$, $p <,001$). Bu bulgu İT’nin ÖB’ye etkisinde ÖA’nın kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Kurulan bu regresyon modellerinden elde edilen katsayıların anlamlılığı H₁, H₂ ve aracılık hipotezi olan H₃’ün geçerliliğini göstermektedir.

Tablo 6. İş Tatmininin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü

		β	
		ÖA	ÖV
İT	Test1		
	İT		-0,004
	R ²		0,00
	F		0,008
	Test2		
	İT	0,97***	
	R ²	0,42	
	F	285,83***	
	Test3		
	İT		-0,063
	ÖA		0,061
	R ²		0,007
	F		1,460
	Sobel Test (z)		0,6

*p<,05 ** p<,01 *** p<,001

Aracılık testi kapsamında ilk adımda açıklayıcı değişken olan iş tatmini ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Bu adımın ilk adımda öncelikle İT ile ÖVD arasındaki

ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($\beta = -.004, p > .05$) saptanmıştır. İkinci adımda İT değişkeninin aracılığı ÖA değişkenine (aracılığı araştırılan değişken) olan etkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda, İT değişkeninin katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olduğu yani bağımlı değişken üzerinde pozitif bir ($\beta = .97, p < .001$) etkisi olduğu saptanmıştır. Son olarak ÖVD'nin bağımlı değişken İT ve ÖA'nın bağımsız değişken olduğu model kurulmuştur. Bu regresyon modeli sonucunda, İT değişkeninin ($\beta = -.063, p > .05$), ve ÖA'nın ($\beta = .061, p > .05$), ÖVD üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı görülmüştür. Yani iş tatmininin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel adaletin aracılık etkisinden söz edilememektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

Araştırmanın bulgularına göre, iş tatmininin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü vardır. Literatür incelendiğinde, çalışma konusuyla ilgili yapılmış bir araştırmaya rastlanmamıştır. Yapılan bir araştırmada, iş tatmininin örgütsel adaletin üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir (Saadati vd., 2016). Bhandesa ve Wibawa (2022), örgütsel adaletin iş tatmini ilişkisini destekleyen ampirik kanıtlar sunmakta ve bulguları bu ilişkide güçlü bir istatistiksel öneme işaret etmektedir. Arab ve Atan (2018), örgütsel adaletin iş tatminini etkileyen önemli bir faktör olduğu belirlemiş ve iş yerinde kişilerarası ilişkilerin önemini vurgulamışlardır. Rezaiean vd. (2010), örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişki olduğunu bildirmişlerdir. Öğretmenler üzerinde yapılan bir araştırmada, örgütsel adaletin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu saptanmıştır (Tafti vd., 2014).

İnsanlar adil bir şekilde muamele gördüklerinde, karşılıklı fayda esasına dayalı bir ilişki kurarlar. Çalışanlar, iş yerinde adil bir ortamla karşılaştıklarında, bu ortamı değerli bulur ve organizasyona karşı daha bağlı hale gelirler. İş tatmini yüksek olan bir çalışan, eğer adil bir iş ortamı da mevcutsa, bu durumda örgütsel bağlılığı da yüksek olur.

Adams'ın "Eşitlik Teorisi" gibi adalet teorileri, bireylerin iş yerinde adil bir şekilde muamele gördüklerinde daha motive olduklarını ve organizasyona daha fazla bağlılık hissettiklerini ileri sürer. İş tatmini yüksek olan bir çalışanın adalet algısı da yüksekse, bu çalışan örgüte daha güçlü bir şekilde bağlanacaktır.

Araştırmanın diğer bulgusuna göre, iş tatmininin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü bulunmaktadır. İş tatmini, kişinin işine karşı olumlu hisler ve tutumlarla karakterize edilir ve bu da resmi ödül sistemi tarafından doğrudan tanınmayan ancak örgütün genel etkinliğine katkıda bulunan takdirî davranışlar olarak tanımlanan artan örgütsel vatandaşlık davranışına yol açabilir (Maripot vd., 2023; Fitriani, 2024). Yapılan araştırmalar, örgütsel adaletin iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide bir aracılık rolü oynayabileceğini öne sürmektedir (Colquitt vd., 2001). Örgütsel adalet algısı yüksek olan çalışanlar, iş tatminini daha yüksek düzeyde deneyimleyebilirler ve bu da onların örgütsel vatandaşlık davranışı sergileme olasılığını artırır (Febriyani, 2024). Bu bağlamda, örgütsel adaletin iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi güçlendirdiği ifade edilebilir. Yapılan diğer bir çalışmada, örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık üzerinde etkili bir faktör olduğu belirtilmiştir (Çetinkaya ve Çimenci, 2014).

Örgütsel adaletin iş tatmini ile ÖVD arasındaki aracılık rolü, çalışanların adil muamele görme beklentilerinin karşılanması durumunda, iş tatmininin örgütsel vatandaşlığı daha güçlü bir şekilde etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Bu da örgütlerin adil bir iş ortamı yaratmalarının ve çalışanların adalet algılarını desteklemelerinin, iş tatmini ve ÖVD üzerinde pozitif bir etkisi olacağını gösterir.

İlerleyen yıllarda yapılacak çalışmalarda, araştırmacılar iş tatmini ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin, kişisel değerler veya akran etkisi gibi örgütsel adaletle ilgisi olmayan dış faktörlerden etkilenip etkilenmeyeceğini araştırabilir. Ayrıca farklı sektörler, farklı ülkeler için

tüm çalışanların örgütsel adalet algıları, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki ilişkinin etkisinin değişip değişmediği de araştırılabilir. Bu çalışma kapsamında ele alınan değişkenler dışında örgütsel adaleti ele alırken; liderlik stilleri veya iş-yaşam dengesi gibi iş tatmini ve örgütsel vatandaşlığa önemli katkıda bulunan diğer faktörleri de hesaba katarak bir araştırma modeli geliştirilebilir.

Kaynaklar

- Abosrra, A. O. (2017). *The effect of job involvement on organizational commitment* (Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi
- Acar, A. Z. (2006). Örgütsel yurttaşlık davranışı: Kavramsal gelişimi ile kişisel ve örgütsel etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 1-14. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/issue/66654/1042906>
- Ali, A. J. M. ve Omran, S. A. (2019). Organizational justice and its role in achieving job satisfaction (an analytical study in the directorate of baquba municipality). *International Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 9(4), 480-492. <https://tinyurl.com/27hcwcbn>
- Arab, H. ve Atan, T. (2018). Organizational justice and work outcomes in the Kurdistan region of Iraq. *Management Decision*, 56(4), 808-827. <https://doi.org/10.1108/md-04-2017-0405>
- Awamleh, N. A. (1996). Organizational commitment of civil service managers in Jordan: a field study. *Journal of Management Development*, 15(5), 65-74. <https://doi.org/10.1108/02621719610117277>
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.51.6.1173>
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*. Kariyer Yayıncılık.
- Bhandesa, W. M. ve Wibawa, I. M. A. (2022). Role of job satisfaction and job stress in mediate the effect of organizational justice on deviant behavior in the workplace. *International Research Journal of Management It and Social Sciences*, 9(4), 639-655. <https://doi.org/10.21744/irjmis.v9n4.2145>
- Burgess, R. ve Turner, S. (2000). Seven key features for creating and sustaining commitment. *International Journal of Project Management*, 18(4), 225-233. [https://doi.org/10.1016/S0263-7863\(99\)00023-X](https://doi.org/10.1016/S0263-7863(99)00023-X)
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J. ve Porter, C. H. (2001). Justice at the millennium: A meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.3.425>
- Cropanzano, R., Bowen, D. E. ve Gilliland, S. W. (2007). The management of organizational justice. *Academy of Management Perspectives*, 21(4), 34-48. <https://doi.org/10.5465/amp.2007.27895338>
- Çelik, Y. ve Demir, B. (2020). İş görenlerin iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeylerinin performansları üzerindeki etkisinin incelenmesi. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(2), 29-49. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/itbfkent/issue/56863/778791>
- Çetinkaya, M. ve Çimenci, S. (2014). Örgütsel adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi ve örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: Yapısal eşitlik modeli çalışması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 237-278. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/43591/533753>
- Dabir, A. R. ve Azarpira, M. (2017). Organizational commitment and its impact on employees' individual interactions. *International Journal of Human Capital in Urban Management*, 2(1), 49-56. <https://doi.org/10.22034/ijhcum.2017.02.01.005>

- DeConinck, J. B. ve Stilwell, C. D. (2004). Incorporating organizational justice, role states, pay satisfaction and supervisor satisfaction in a model of turnover intentions. *Journal of Business Research*, 57(3), 225-231. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(02\)00289-8](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(02)00289-8)
- Eigen, Z. J. ve Litwin, A. S. (2014). Justice or just between us? Empirical evidence of the trade-off between procedural and interactional justice in workplace dispute resolution. *ILR Review*, 67(1), 171-201. <https://doi.org/10.1177/001979391406700107>
- Eren, E. (2001). Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi (7. Basım). Beta Yayınları.
- Febriyani, L. (2024). The effect of motivation and job satisfaction on organizational citizenship behavior. *Jurnal Ekonomi Teknologi Dan Bisnis (Jetbis)*, 2(9), 669-678. <https://doi.org/10.57185/jetbis.v2i9.79>
- Fitriani, N. (2024). Uncovering research clusters in job satisfaction and organizational commitment: a vosviewer approach. *International Journal of Research and Review*, 11(6), 536-545. <https://doi.org/10.52403/ijrr.20240659>
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*, 16(2), 399-432. <https://doi.org/10.1177/014920639001600208>
- Greenberg, J. ve Tyler, T. R. (1987). Why procedural justice in organizations?. *Social Justice Research*, 1, 127-142. <https://link.springer.com/article/10.1007/BF01048012>
- Gül, H., Oktay, E. ve Gökçe, H. (2008). İş tatmini, stres, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti ve performans arasındaki ilişkiler: sağlık sektöründe bir uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 20, 11-19. <https://dergipark.org.tr/tr/article-file/203064>
- Gümüş S. ve Sezgin, B. (2021). *Motivasyonun örgütsel bağlılığa ve performansa etkisi*. Hiperlink Yayınları.
- Gündoğan, T. (2009). *Örgütsel bağlılık: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası uygulaması* (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Güney, S. (2018). *Örgütsel davranış*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Gürbüz, S. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 48-75. <https://dergipark.org.tr/en/pub/esad/issue/6045/81339>
- Hunt, S. D. ve Morgan, R. M. (1994). Organizational commitment: One of many commitments or key mediating construct?. *Academy of Management Journal*, 37(6), 1568-1587. <https://doi.org/10.5465/256799>
- İbicioğlu, H. (2000). Örgütsel bağlılıkta paradigmatik uyumun yeri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 13-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuibfd/issue/22770/243050>
- Kanter, R. M. (1968). Commitment and social organization: A study of commitment mechanisms in utopian communities. *American Sociological Review*, 33(4), 499-517. <https://doi.org/10.2307/2092438>
- Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology* içinde (s. 1297-1349). Chicago: Rand McNally.
- Marihot, M., Nasution, A., Siregar, Z. ve Siregar, N. (2023). Does job satisfaction effect the organizational citizenship behavior?: Evidence from public sector. *Journal of Economics Finance and Management Studies*, 06(03). <https://doi.org/10.47191/jefms/v6-i3-31>
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89. [https://doi.org/10.1016/1053-4822\(91\)90011-Z](https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)90011-Z)
- Mowday, R. T., Porter, L. W. ve Steers, R. M. (2013). *Employee-organization linkages: The psychology of commitment, absenteeism, and turnover*. Academic press.
- Nergiz, H. G. (2016). Turizm sektöründe örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine bir değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27), 217-247. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/43601/533905>

- Niehoff, B. P. ve Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, 36(3), 527-556. <https://doi.org/10.5465/256591>
- Nunnally, J. C. (1967). Psychometric theory. New York, NY: McGraw-Hill Book Company
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Oshagbemi, T. (2000). Gender differences in the job satisfaction of university teachers. *Women in Management Review*, 15(7), 331-343. <https://doi.org/10.1108/09649420010378133>
- Örs, M., Acuner, A. M., Sarp, N. ve Önder, Ö. R. (2003). Antalya Tıp Fakültesi Hastanesi'nde, Antalya Sosyal Sigortalar Kurumu Hastanesi'nde ve Antalya Devlet Hastanesi'nde çalışan hekimler ile hemşirelerin örgütlerine bağlılıklarına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 56(4), 217-224.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Moorman, R. H., & Fetter, R. (1990). Transformational leader behaviors and their effects on followers' trust in leader, satisfaction, and organizational citizenship behaviors. *The Leadership Quarterly*, 1(2), 107-142. [https://doi.org/10.1016/1048-9843\(90\)90009-7](https://doi.org/10.1016/1048-9843(90)90009-7)
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B. ve Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26(3), 513-563. <https://doi.org/10.1177/01492063000260030>
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T. ve Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59(5), 603-614. <https://doi.org/10.1037/h0037335>
- Purwanto, A., Purba, J. T., Bernarto, I. ve Sijabat, R. (2021). Effect of transformational leadership, job satisfaction, and organizational commitments on organizational citizenship behavior. *Inovbiz: Jurnal Inovasi Bisnis*, 9, 61-69. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3987670
- Raziq, A. ve Maulabakhsh, R. (2015). Impact of working environment on job satisfaction. *Procedia Economics and Finance*, 23, 717-725. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00524-9](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00524-9)
- Rezaiean, A., Givi, M. E., Givi, H. E. ve Nasrabadi, M. B. (2010). The relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: The mediating role of organizational commitment, satisfaction and trust. *Research Journal of Business Management*, 4(2), 112-120. <https://doi.org/10.3923/rjbm.2010.112.120>
- Saadati, M., Saadati, A., Asghari, A., Golkhatmi Bidgoli, M., Ghodsi, A. ve Golkhatmi Bidgoli, A. (2016). The relationship between perceived organizational justice, organizational commitment and job satisfaction. *Health, Spirituality and Medical Ethics*, 3(1), 10-17.
- Schultz, D. ve S.E.Schultz; (1998). *Psychology And Work Today*. Prentice-Hall Inc, 7. Edition. New Jersey.
- Sezgin, F. (2005). Örgütsel vatandaşlık davranışları: Kavramsal bir çözümleme ve okul açısından bazı çıkarımlar. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 317-339. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gefad/issue/6757/90884>
- Sheldon, M. E. (1971). Investments and involvements as mechanisms producing commitment to the organization. *Administrative Science Quarterly*, 16(2), 143-150. <https://doi.org/10.2307/2391824>
- Smith, C. P., Organ, D. W. ve Near, J. P. (1983). Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents. *Journal of Applied Psychology*, 68(4), 653-672. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.68.4.653>
- Tafti, E. D., Zarandi, H. ve Khaki, A. A. (2014). The Relationship Between Perceived Organizational Justice and Job Satisfaction with Organizational Commitment on Women Physical Education and Non Physical Education Teachers. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences*, 4(S3), 974-979. <https://tinyurl.com/3bj6vtwv>

- Tunalı, D. ve Peker, A. (2020). Bankacılık sektöründe örgütsel adalet, örgütsel güven ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 30-51. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.616076>
- Uğurlu, E. (2023). *Ekonometrik uygulamalar kılavuzu*. Lambert Academic Publishing.
- Uygur, A. ve Sarıgül, S. S. (2015). 360 derece performans değerlendirme ve geri bildirim sistemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 189-201. <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61813/924784>
- Vroom, V. H. (1997). Loose-Tight Leadership: What is the Question?. *Applied Psychology*, 46(4), 422-427. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01247.x>
- Yücel, C. ve Samancı Kalaycı, G. (2009). Örgütsel güven ve örgütsel vatandaşlık davranışı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 113-120.
- Yücel, C. ve Taşçı, S. K. (2008). Öğretmenlerin kişilik özellikleri ve örgütsel vatandaşlık davranışı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 685-706. <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61796/924311>
- Zencirkıran, M. ve Keser, A. (2018). *Örgütsel davranış*. Dora Basım Yayın.

Ekler

Ek-1. AVE ve CR Değerleri 1

	Etkileşim	Dağıtım	Prosedür	İçsel	Dışsal	Duygusal	Devam	Normatif
n	9	5	5	9	7	3	6	5
AVE	0,651	0,542	0,693	0,295	0,326	0,522	0,359	0,483
CR	0,944	0,853	0,918	0,785	0,765	0,765	0,760	0,823

Ek-2. AVE CR Değerleri 2

	Özgecilik	Nezaket	Centilmenlik	Vicdanlılık	Erdemlilik
n	5	5	5	5	4
AVE	0,614	0,630	0,582	0,596	0,650
CR	0,884	0,894	0,869	0,878	0,881

Ek-3. Betimleyici İstatistikler

Ek-3.1. Örgütsel Adalet, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeklerinden Elde Edilen Puanlara Ait Betimsel Değerler

Değişkenler	n	Min	Max	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Etkileşim	401	1,00	5,00	3,29	0,96	-0,32	-0,40
Dağıtım	401	1,00	5,00	3,06	0,98	-0,26	-0,46
Prosedür	401	1,00	5,00	3,07	1,04	-0,18	-0,65
Örgütsel Adalet	401	1,00	5,00	3,17	0,91	-0,21	-0,44
İçsel tatmin	401	1,44	5,00	3,95	0,64	-0,98	0,80
Dışsal tatmin	401	1,00	5,00	3,49	0,74	-0,43	-0,23
İş tatmini	401	1,25	4,81	3,75	0,60	-0,83	0,49
Duygusal	401	1,00	5,00	3,80	0,89	-0,85	0,40
Devam	401	1,00	5,00	3,56	0,83	-0,46	-0,37
Normatif	401	1,00	5,00	3,45	0,99	-0,53	-0,53
Örgütsel Bağlılık	401	1,07	5,00	3,57	0,76	-0,47	-0,31
Özgecilik	401	1,00	5,00	3,89	0,70	-0,93	1,30
Nezaket	401	1,00	5,00	4,10	0,67	-1,25	1,06
Centilmenlik	401	1,00	5,00	3,01	1,03	-0,28	-0,88
Vicdanlılık	401	1,00	5,00	3,98	0,82	-0,96	1,08
Erdemlilik	401	1,00	5,00	3,98	0,73	-0,85	1,95
Örgütsel Vatandaşlık	401	1,83	5,00	3,79	0,50	-0,47	0,82

Ek-4. Cinsiyete Göre Örgütsel Adalet, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Betimsel İstatistikleri

Değişkenler	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma
Etkileşim	Kadın	216	3,20	0,92
	Erkek	185	3,39	1,00
Dağıtım	Kadın	216	2,97	0,95
	Erkek	185	3,16	1,01
Prosedür	Kadın	216	2,99	0,98
	Erkek	185	3,16	1,11
Örgütsel Adalet	Kadın	216	3,08	0,86
	Erkek	185	3,27	0,96
İçsel	Kadın	216	3,93	0,65
	Erkek	185	3,97	0,62
Dışsal	Kadın	216	3,45	0,75
	Erkek	185	3,55	0,72
İş tatmini	Kadın	216	3,72	0,62
	Erkek	185	3,78	0,58
Duygusal	Kadın	216	3,75	0,89
	Erkek	185	3,86	0,90
Devam	Kadın	216	3,54	0,84
	Erkek	185	3,58	0,81
Normatif	Kadın	216	3,45	0,99
	Erkek	185	3,44	1,00
Örgütsel Bağlılık	Kadın	216	3,55	0,77
	Erkek	185	3,59	0,75
Özgecilik	Kadın	216	3,91	0,73
	Erkek	185	3,87	0,67
Nezaket	Kadın	216	4,11	0,65
	Erkek	185	4,09	0,70
Centilmenlik	Kadın	216	2,92	1,07
	Erkek	185	3,11	0,98
Vicdanlılık	Kadın	216	4,04	0,76
	Erkek	185	3,92	0,88
Erdemlilik	Kadın	216	4,06	0,69
	Erkek	185	3,90	0,78
Örgütsel Vatandaşlık	Kadın	216	3,80	0,49
	Erkek	185	3,77	0,51

Ek-5. Eğitim Durumuna Göre Örgütsel Adalet, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Betimsel İstatistikleri

Değişkenler	Eğitim	n	Ortalama	Std. Sapma
Etkileşim	Ortaokul	49	3,15	0,99
	Lise	106	2,98	1,09
	Lisans	151	3,32	0,90
	Y. Lisans ve üstü	95	3,66	0,76
Dağıtım	Ortaokul	49	2,88	0,97
	Lise	106	2,78	1,15
	Lisans	151	3,13	0,87
	Y. Lisans ve üstü	95	3,36	0,84
Prosedür	Ortaokul	49	2,95	1,06
	Lise	106	2,62	1,15
	Lisans	151	3,16	0,95
	Y. Lisans ve üstü	95	3,47	0,86
Örgütsel Adalet	Ortaokul	49	3,03	0,91
	Lise	106	2,83	1,04
	Lisans	151	3,23	0,83
	Y. Lisans ve üstü	95	3,53	0,72
İçsel	Ortaokul	49	3,34	0,81
	Lise	106	3,98	0,66
	Lisans	151	3,93	0,55
	Y. Lisans ve üstü	95	4,25	0,37

Ek-5 (Devamı). Eğitim Durumuna Göre Örgütsel Adalet, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Betimsel İstatistikleri

Dışsal	Ortaokul	49	2,99	0,74
	Lise	106	3,39	0,85
	Lisans	151	3,55	0,69
	Y. Lisans ve üstü	95	3,79	0,50
İş tatmini	Ortaokul	49	3,19	0,73
	Lise	106	3,72	0,65
	Lisans	151	3,76	0,53
	Y. Lisans ve üstü	95	4,05	0,33
Duygusal	Ortaokul	49	3,32	1,10
	Lise	106	3,77	0,87
	Lisans	151	3,75	0,85
	Y. Lisans ve üstü	95	4,14	0,73
Devam	Ortaokul	49	3,53	0,63
	Lise	106	3,49	0,84
	Lisans	151	3,54	0,92
	Y. Lisans ve üstü	95	3,70	0,74
Normatif	Ortaokul	49	3,03	0,96
	Lise	106	3,32	0,93
	Lisans	151	3,39	1,06
	Y. Lisans ve üstü	95	3,90	0,81
Örgütsel Bağlılık	Ortaokul	49	3,30	0,66
	Lise	106	3,49	0,70
	Lisans	151	3,53	0,85
	Y. Lisans ve üstü	95	3,87	0,63
Özgecilik	Ortaokul	49	3,95	0,64
	Lise	106	3,72	0,75
	Lisans	151	3,91	0,67
	Y. Lisans ve üstü	95	4,04	0,71
Nezaket	Ortaokul	49	4,14	0,65
	Lise	106	4,03	0,74
	Lisans	151	4,07	0,68
	Y. Lisans ve üstü	95	4,19	0,58
Centilmenlik	Ortaokul	49	3,01	1,08
	Lise	106	3,10	1,02
	Lisans	151	2,97	1,02
	Y. Lisans ve üstü	95	2,96	1,05
Vicdanlılık	Ortaokul	49	4,16	0,71
	Lise	106	3,84	0,88
	Lisans	151	4,02	0,79
	Y. Lisans ve üstü	95	3,99	0,83
Erdemlilik	Ortaokul	49	4,08	0,70
	Lise	106	3,80	0,78
	Lisans	151	4,04	0,74
	Y. Lisans ve üstü	95	4,06	0,67
Örgütsel Vatandaşlık	Ortaokul	49	3,86	0,52
	Lise	106	3,70	0,54
	Lisans	151	3,79	0,48
	Y. Lisans ve üstü	95	3,84	0,47

Liberalleşmeye Yönelik Hareketlerin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisinin Yıllara Göre Karşılaştırılmalı Analizi

◆◆◆ Comparative Analysis of The Impact of Liberalization Movements on Türkiye's Foreign Trade by Years

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1595919>

Metin KETBOĞA*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
03.12.2024

Kabul Tarihi:
23.02.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Türkiye'de dış ticaret açığının özellikle 2020 yılından sonra hızlı bir şekilde artış göstermesi liberalleşmenin Türkiye ekonomisi için son yıllarda olumlu bir görünüm sergilemediği fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu makalenin amacı, liberal ekonomiye geçişin ardından Türkiye dış ticaretinin bundan nasıl etkilendiğinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Türkiye'nin 1923 yılından 2023 yılına kadar geçen yüz yıllık süreçte dış ticaret rakamları incelenerek liberalleşmenin Türkiye dış ticareti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. İkinci olarak liberalleşme öncesi ve sonrası dönem için Türkiye'de ithalatın ihracat üzerindeki etkileri ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. DOLS ve FMOLS sonuçları Türkiye'de ithalatın ihracatı liberalleşme sonrası dönemde daha fazla etkilediğini göstermektedir. Makalenin sonuç bölümünde liberalleşmenin ithalatı artıran olumsuz bir etkisinin olduğu fakat liberal ekonomiye geçen ülkelerin kalkınma sürecini daha erken tamamladığı görülmektedir. Ayrıca liberalleşmenin teknoloji transferini sağlayarak ülke içinde eksik teknoloji nedeniyle üretilmeyen ürünlerin üretim teknolojisinin zamanla öğrenilmesine imkân verdiği, öğrenilen teknoloji ile ithal edilen ürünlerin yerine yerli ürünlerin üretildiği ve bu noktada ithalatın azaldığı hatta üretilen yerli ürünlerin zamanla ihracatının da yapılması yolu ile ihracat gelirinin arttığı vurgulanarak dış ticaret açığının bu yolla azaltıldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ticaret, liberalleşme, ihracat, ithalat.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
03.12.2024

Accepted:
23.02.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

The rapid increase in Türkiye's foreign trade deficit, especially after 2020, has led to the idea that liberalization has not had a positive outlook for the Turkish economy in recent years. The aim of this article is to examine how Türkiye's foreign trade has been affected by the transition to a liberal economy. For this purpose, first, Türkiye's foreign trade figures for the century-long period from 1923 to 2023 were examined and the effect of liberalization on Türkiye's foreign trade was investigated. Secondly, the effects of imports on exports in Türkiye for the pre- and post-liberalization periods were analyzed using econometric methods. DOLS and FMOLS results show that imports affected exports more in Türkiye in the post-liberalization period. In the conclusion of the article, it is seen that liberalization had a negative effect on imports, but countries that switched to liberal economies completed their development processes earlier. In addition, it was emphasized that liberalization provided technology transfer and enabled the production technology of products that could not be produced in the country due to insufficient technology to be learned over time, that domestic products were produced instead of imported products with the learned technology, and at this point imports decreased and even export revenues increased by exporting domestically produced products over time, and it was concluded that the foreign trade deficit was reduced in this way.

Keywords: International trade, liberalization, export, import.

Atıf/ to Cite (APA): Ketboğa, M. (2025). Liberalleşmeye yönelik hareketlerin Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkisinin yıllara göre karşılaştırılmalı analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 333-348. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1595919>

*ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, metin.ketboga@ozal.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

Liberalization is a set of policies that aim to increase international trade by reducing market controls. This movement, which began in the 1970s and gained momentum throughout the world in the 1980s, has enabled countries to develop economically. However, liberalization movements in a country and obtaining positive results from them are only possible if the current economic environment is suitable for this. Otherwise, liberalization movements cause a decrease in production within the country. The decrease in production within the country and the increase in imports cause the country to become a potential open market for other countries. The biggest step taken towards liberalization in Türkiye was the abandonment of the import substitution foreign trade policy implemented since 1929 on January 24, 1980, the transition to an export-based industrialization policy and the transition to a liberal economy. Both Türkiye's exports and imports increased rapidly in 1980 and afterwards. The foreign trade deficit in Türkiye, which increased by 237% in 2022 compared to 2021 and approached one hundred and ten billion dollars, has led to the idea that liberalization has not presented a positive outlook for the Turkish economy in recent years. The purpose of this article is to examine how Türkiye's foreign trade has been affected by the transition to a liberal economy. For this purpose, Türkiye's foreign trade figures for the last hundred years from 1923 to 2023 were analyzed and the impact of the transition to a liberal economy on Türkiye's foreign trade was investigated.

Literature Review:

The summary of the studies examined regarding the literature review conducted on the subject is as follows. Duman and Aydın (2023) stated that the new tariff system established in 1929 was aimed at protecting the country's interests and that Türkiye initiated its industrialization efforts in a forward-looking manner. Cetin and Savrul (2016), stated that the increase in production in Brazilian exports after the liberalization movements had a positive effect on employment. Ozkardes (2015), stated that Türkiye could not pursue an independent foreign trade policy until 1929 due to various articles of the Treaty of Lausanne, and that it pursued an independent and effective foreign trade policy after 1929 due to the completion of its obligations specified in this agreement, and that this situation caused a fundamental change in Türkiye's foreign trade over time. Takim (2012) stated that after liberalization, the public sector debt stock decreased, while the private sector external debt stock tended to increase rapidly, and that this situation was not sustainable. Simmons et al. (2008), stated that liberalization has a positive effect on economic growth, but sometimes it is the main trigger for economic instability. Wacziarg and Welch (2008), stated that liberalized countries grow faster and attract more direct investment than non-liberalized countries. Armstrong and David (2006) stated that liberalization causes competition in foreign trade, and this competition has a decreasing effect on the foreign trade income of the countries. Dornbusch (1992), stated that liberalization has an increasing effect on trade in goods and services, and that the Gross Domestic Product amounts of these three liberalized countries started to increase after liberalization and thus they achieved economic development.

Methodology:

The research was carried out by creating tables with data obtained from the Turkish Statistical Institute data system, comparing these tables using the horizontal analysis method and performing econometric analysis. In the study, two different models were created by considering two different periods. For Model 1, the data for the period 1923-1980 was used, and for Model 2, the data for the period 1981-2023 was used. The econometric analysis consists of three stages. In the first stage, the stationarity properties of the export and import variables were examined using the Phillips-Perron unit root test. In the second stage, the existence of a cointegration relationship between the variables was investigated using the Bayer-Hanck cointegration test. In the third and final stage, the long-term coefficients of the import variable were estimated using the DOLS and FMOLS methods. The results of the econometric analysis show that imports affect exports more in the post-liberalization period in Türkiye.

Results and Conclusions:

In the conclusion of the article, it is emphasized that liberalization has a negative effect on increasing imports, but countries that switch to liberal economies complete their development processes earlier, liberalization enables technology transfer and enables the production technology of products that cannot be produced in the country due to insufficient technology to be learned over time, domestic products are produced instead of imported products with the learned technology, and at this point imports decrease and even exports of domestically produced products increase over time, and thus the foreign trade deficit is reduced in this way.

1. Giriş

Liberalizasyon, yani serbestleşme hareketleri; siyaset, yönetim ve iktisat gibi farklı alanlarda karşımıza çıkan önemli kavramlardan biridir. İktisadi anlamda liberalizasyon, piyasa üzerindeki kontrollerin azaltılması yoluyla özellikle uluslararası ticareti artırmayı hedefleyen politikaların bütünüdür (Armstrong ve David, 2006: 325). Uluslararası ticarete liberalizasyon hareketlerinin doğru bir şekilde gerçekleşmesi, ancak ülkelerin bağımsız bir dış ticaret politikası izlemeleriyle mümkündür.

Dünyada, özellikle 1970’li yıllarda başlayıp 1980’li yıllarda hızlanan bu hareket, ülkelerin ekonomik açıdan gelişmesini sağlamıştır. Fakat bir ülkede liberalizasyon hareketlerine girişilmesi ve bundan olumlu sonuç alınması ancak mevcut ekonomik yapının buna uygun olmasıyla mümkündür. Aksi halde, liberalleşme hareketleri ülke içinde üretimin azalmasına neden olmaktadır. Üretimin azalması beraberinde işsizliğin artmasına, işsizliğin artması ülkede istihdam oranının düşmesine, istihdam oranının düşmesi tasarrufların yapılamamasına, tasarrufların yapılamaması da ülkede yatırımların yapılamamasına neden olmaktadır. Yatırımların yapılamaması ise yine üretimin gerçekleşmesinin önüne geçtiği için ülkede olumsuz ekonomik bir kısır döngünün oluşmasına sebep olmaktadır. Bunların tümünün gerçekleşmesi ise ülke ekonomisinin diğer ülkelerin kontrolü altına girmesini sağlamaktadır. Çünkü bir ülkede üretimin azalması, arzın azalmasına neden olduğu için arz eksikliği arzın ithalatla karşılanması gereksinimini doğurmaktadır. Böyle bir ekonomik konjonktür içinde ithalatın artması ise ülkenin diğer ülkelerin potansiyel açık bir pazarı haline gelmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, liberalleşme hareketlerinin Türkiye’nin dış ticareti üzerindeki etkisini tespit ederek Türkiye’nin geleceğe yönelik dış ticaret politikasının belirlenmesine katkı sağlayıp Türkiye’de kronik hale gelen dış ticaret açığı sorununa çözüm önerisi sunmaktır. Türkiye, gelişmekte olan ülkeler içinde ekonomik büyüme ve ihracat rakamları ile önem arz etmektedir. Bu nedenle, çalışmanın örnekleme olmuştur. Çalışmanın dönemini ise 1923-2023 yılları oluşturmaktadır.

Bu çalışma ile ilgili yapılan literatür taramasında genel olarak liberalleşme hareketlerinin dış ticaret faaliyetlerine etkisinin analiz edildiği kısmi dönemli çalışmalara rastlanılmıştır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana geçen yüz yıllık dış ticaret sürecinde liberalleşme hareketlerin Türkiye’nin dış ticaret rakamlarına ve dış ticaret açığına etkisini analiz eden ve Türkiye’nin geleceğe yönelik dış ticaret politikasının belirlenmesine katkı sağlayan ayrıntılı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran ve değerli kılan temel özelliği ise bu ayrıntılara yer vermesidir.

2. Literatür Taraması

Yapılan literatür taramasında konu ile ilgili farklı çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmalar incelendiğinde, Duman ve Aydın’ın (2023), Türkiye’de 1929 yılına kadar devam eden eski usul gümrük tarifelerinin 1929 yılında yenilenmesi ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde sanayileşme hareketlerinin başladığını; Şanlı ve Ateş’in (2022), kur baskısı, yüksek enflasyon ve kamu açıklarının çözümü için başlatılan liberalleşme çabalarının bu sorunları çözmede yeterince başarılı olamadığını; Carneiro ve Kovak’ın (2017), farklı ülkelerde gerçekleştirilen liberalleşme hareketlerinin genellikle ülke ihracatında olumlu etki göstererek istihdam artışına katkı sağladığını; Çetin ve Savrul’un (2016), liberalleşme hareketlerinin Türkiye’de ithalatı artırıcı bir etki göstererek dış ticaret açığının artmasına neden olduğunu; Özkardeş’in (2015), bir ülkenin bağımsız dış ticaret politikasını takip etmesi halinde dış ticareten verimlilik elde edeceğini; Kuşat’ın (2015), liberalleşmeden fayda elde edilmesinin ancak liberalleşmeyi destekleyecek olan politikaların düzgün bir şekilde uygulanması ve takip edilmesi ile mümkün olduğunu; Öztürk ve Özyakışır’ın (2015), Türkiye’nin 1980 sonrasında yaşanan liberalleşme hareketlerinde kısmen başarılı olduğunu, ekonomide istikrarın sağlanmasına yönelik bazı çalışmaların ise beklenen hedeflere ulaşmadığını; Pamuk’un (2014), 1980 yılı sonrasında

gerçekleşen liberalleşme hareketlerinin ihracatı ve ithalatı artırarak Türkiye’de GSYH’nin artmasına katkı sağladığını; Takım’ın (2012), liberalleşme hareketlerinin kamu borcunun azalmasına katkı sağlarken özel kesim dış borcunu arttırdığını; Simmons vd.’nin (2008), liberalleşme hareketlerinin bazen ekonomik istikrarsızlıkların yaşanmasının tetikleyicisi olduğunu; Wacziarg ve Welch’in (2008), liberalleşen ülkelerin daha fazla doğrudan yatırım çekmesi sebebiyle daha hızlı bir ekonomik büyüme içine girdiğini ve bunun ülke dış ticaretine olumlu bir etki gösterdiğini; Armstrong ve David’in (2006), liberalleşmenin ülke içinde rekabeti artırması nedeniyle dış ticaret gelirini azaltıcı olumsuz etkisinin olduğunu; Dornbusch’un (1992), liberalleşme hareketlerinin ihracatı artırıcı bir etki göstermesi sebebiyle bir ülkede GSYH’nin artmasına katkı sağladığını ifade ettiği görülmüştür.

Literatür taramasında genel olarak liberalleşme hareketlerinin ihracatı ve ithalatı artırıcı bir etki gösterdiği fakat bu etkinin gelişmekte olan ülkelerde daha çok ithalat lehine gerçekleşmesinden dolayı ülke içinde dış ticaret açığının artmasına neden olduğunun ifade edildiği görülmektedir. Ayrıca, bu çalışma ile ilgili yapılan literatür taramasında, Türkiye’de gerçekleşen liberalleşme hareketlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin incelendiği bazı çalışmalar yer almaktadır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana geçen yüz yıllık dış ticaret sürecinde liberalleşme hareketlerinin Türkiye’nin dış ticaret rakamlarına ve dış ticaret açığına etkisini analiz eden ve Türkiye’nin geleceğe yönelik dış ticaret politikasının belirlenmesine katkı sağlayan ayrıntılı çalışmalar sınırlıdır. Bu durum, çalışmanın motivasyon unsuru olmuştur. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran ve değerli kılan temel özelliği ise bu ayrıntılara değinmesidir. Bu yönleriyle literatürde var olan çalışmalardan ayrılmaktadır ve literatüre katkı sağlamaktadır.

3. Türkiye’de Liberal Ekonomiye Geçiş Süreci

Türkiye’de liberalizasyon süreci zor bir süreçten geçmiştir. Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti’nin yenilgiye uğraması ve topraklarının işgal edilmeye başlaması, Anadolu topraklarında başlayan ve başarı ile sonuçlanan bir Kurtuluş Savaşının yaşanmasına neden olmuş ve bağımsız bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti 29 Ekim 1923’te kurulmuştur. Kuruluşu sırasında yıkık bir ekonomiyi devralan yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu dönemde birçok ekonomik sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Lozan Antlaşmasının bazı maddeleri gereği Osmanlı Devleti’nden kalan borçların ödenmesi, 1929 yılına kadar süren kapitülasyonların etkisi ve Birinci Dünya Savaşında çıkan Osmanlı Devleti’nin topraklarının işgal edilmesi ve Kurtuluş Savaşı döneminde birçok üretim alanının zarar görmüş olması, üretimin yeterli derecede yapılamamasına neden olmuştur. Bu dönemde üretimin gerçekleşmemesi, arz eksikliğine neden olduğu için ülke ihtiyaçlarının ithalat yolu ile karşılanması zorunluluk haline gelmiştir (Yavuz, 2020: 218).

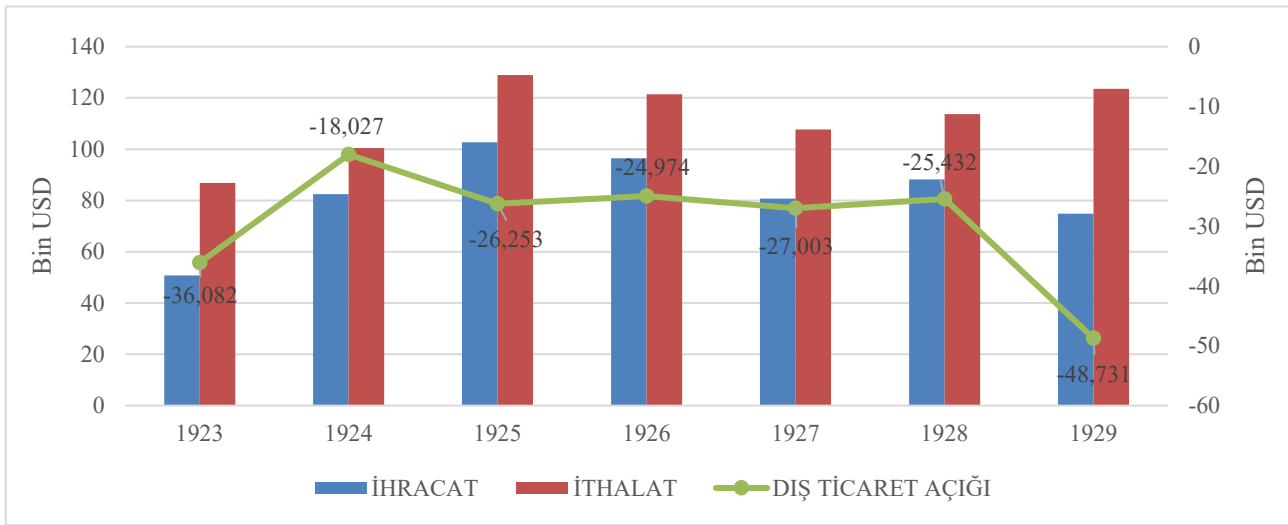
1929 yılında kapitülasyonların sona ermesiyle toparlanma sürecine giren Türkiye Cumhuriyeti’nin 1929 yılında başlayan ve bütün dünyayı olumsuz etkileyen dünya ekonomik buhranı ile karşı karşıya kalması, ekonomide daha büyük olumsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur. Bu buhran yaklaşık 10 yıl kadar sürmüş, buhranın etkisinin azalma dönemi olan 1939 yılında ise İkinci Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşının 1945 yılında sona ermesi ile büyük yıkımlara uğramış olan dünya ülkeleri tekrar toparlanmak için farklı yollar denemeye başlamıştır (Bulut, 2003: 81).

Türkiye ise Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından 1929 yılına kadar sanayiye yurtdışından gelen ithal mallara karşı koruyamamıştır. Çünkü Lozan Antlaşmasından sonra Avrupa devletlerinin yoğun katılımıyla gerçekleşen kapitülasyonların sürekli olarak devam ettirilmeye çalışılması görüşmeleri, Türk temsilciler tarafından kabul edilmemiş, uzun süren toplantılar sonunda kapitülasyonların beş yıl süreyle daha devam ettirilmesi ve beş yılın sonunda tamamen kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin 5 yıl daha kendi dış ticaret politikasını bağımsız bir şekilde belirlemesinin önüne geçmiştir. 1929 yılında sona eren kapitülasyonlar, ülkenin bağımsız bir dış ticaret politikası izlemesini kolaylaştırmıştır. 1929 yılında kapitülasyonların sona

ermesi ile beraber Türkiye Cumhuriyeti'nin gümrüklerinde uygulanacak olan tarife sistemi oluşturularak uygulamaya konulmuştur (Duman ve Aydın, 2023: 154). Tarife sistemi oluşturulurken özellikle 17 Şubat – 4 Mart 1923 yıllarında gerçekleşen Birinci İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen ilkeler doğrultusunda hareket edilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi gelişim hamleleri çerçevesinde uluslararası sermayenin istediği şekilde değil ancak Türkiye'nin belirlediği koşullar altında ülkeye girmesine izin verilmiştir (Ökçün, 1968: 117). Türkiye'de liberalizasyona geçiş süreci özellikle 1923-1980 yılları arasında dış ticarete yaşanan önemli gelişmelerin paralelinde gerçekleşmiştir.

3.1. Türkiye'nin 1923-1929 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

1923-1929 yılları, Türkiye'de kapitülasyonların devam ettiği bir süreci içermektedir. Bu süreçte gerçekleşen dış ticaret faaliyetleri Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. Türkiye'nin 1923-1929 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

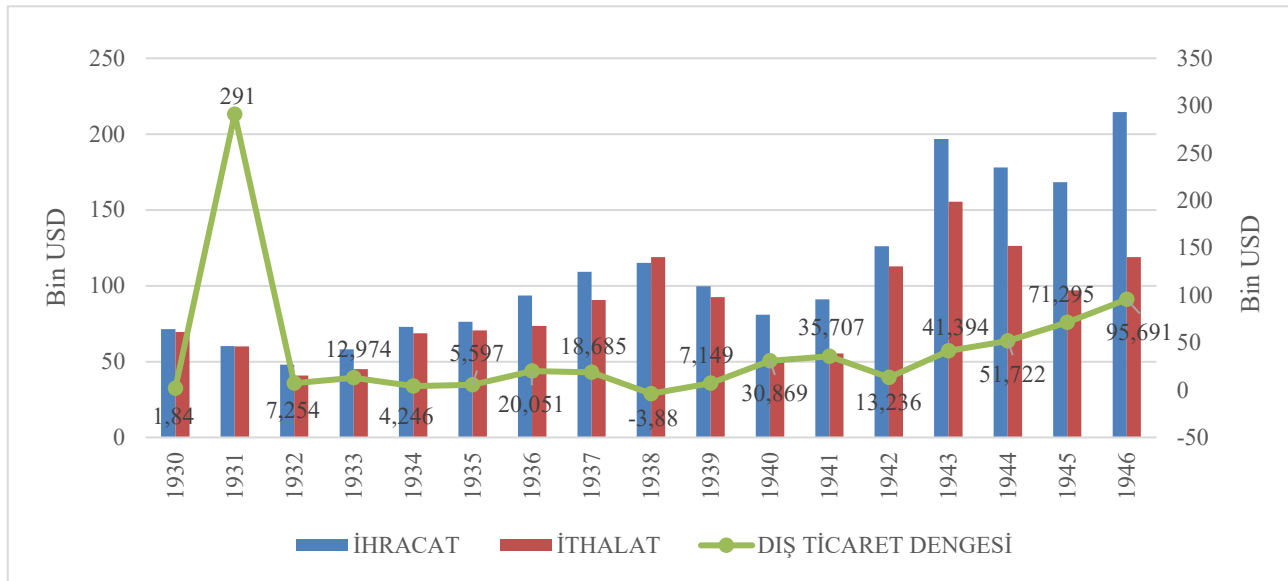
Kaynak: TÜİK, (2024)

Şekil 1'de görüleceği üzere 1923 yılında Türkiye'nin ihracatı 50 milyon 790 bin ABD doları iken ithalatı 86 milyon 872 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılında dış ticaret açığı kapitülasyonların etkisinden dolayı yüksek çıkmıştır. Bu dönemde ülkenin Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşından çıkmış olması da üretim alanlarının zarar görmesine neden olmuş, bu durum hem yurtiçi üretimin ülke içi talebi karşılamamasına hem de talep fazlasının yeterli olmamasından dolayı ihracatın artmamasına neden olmuştur. 1923 yılı sonunda ihracatın ithalatı karşılama oranı %58,5'tir. Birinci İzmir İktisat Kongresinden alınan kararların da etkisi ile üretimin artırılma çabası, 1924 yılında ihracatın %62,3 oranında artmasını teşvik ederek ihracatın 82 milyon 435 bin ABD doları olmasını sağlamıştır. İthalat ise bahsi geçen yıl içinde sadece %15,6 oranında artmıştır. 1924 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %82,1'e ulaşmıştır. Dış ticaret açığı ise 18 milyon 27 bin ABD dolarıdır. 1925 yılına gelindiğinde ise ihracat bir önceki yıla kıyasla %24,6 oranında artarak 102 milyon 700 bin ABD dolarına çıkmıştır. İthalat ise kısmen daha fazla artarak %28,4 artış oranı ile 128 milyon 953 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık %3 azalarak %79,6 oranına gerilemiştir. 1925 yılının dış ticaret açığı ise 26 milyon 253 bin ABD doları olarak kayıt altına alınmıştır. 1926 yılına gelindiğinde, ihracat biraz düşüş göstererek 96 milyon 437 bin dolar olarak gerçekleşmiş, ihracattaki azalış %6,1 oranında olmuştur. İthalat ise benzer şekilde %5,8 oranında düşüş göstermiş ve 121 milyon 411 bin ABD doları olarak kayıt altına alınmıştır. 1926 yılında dış ticaret açığı kısmi bir düşüş göstererek 24 milyon 974 bin ABD doları olmuş, ihracatın ithalatı karşılama oranı %79,4 olarak kayıt altına alınmıştır. 1927 yılında ise ihracattaki düşüş devam etmiş, bu düşüş %16,3 oran

ile 80 milyon 749 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise %11,3 azalışla 107 milyon 752 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %74,9'a düşmüştür. Dış ticaret açığı ise 27 milyon 3 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 1928 yılında ihracat %9,3 oranında artarak 88 milyon 278 bin ABD doları olarak gerçekleşmiş, ithalat %5,5 artış oranı ile yılı 113 milyon 71 bin ABD doları olarak kapatmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı bir önceki yıla göre artış göstererek %77,6'ya ulaşmıştır. Bu yıl dış ticaret açığı 25 milyon 432 bin ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. 5 yıllık kapitülasyonların sona erdiği ve büyük dünya buhranının başladığı yıl olan 1929 yılında ise ihracat %15,2 oranında düşüş kaydederek 74 milyon 827 bin ABD doları olarak gerçekleşmiş, ithalat ise %8,7 oranında artarak 123 milyon 558 bin ABD doları olarak kayıt altına alınmıştır. Dış ticaret açığı bir önceki yıla kıyasla çok hızlı bir artış göstererek 48 milyon 731 bin dolara ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise azalarak %60,6'ya düşmüştür.

3.2. Türkiye'nin 1930-1946 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

Dünya ekonomi buhranı yaklaşık 10 yıl kadar sürmüştür. Dünya ekonomi buhranı, 1939 yılında biterken aynı yıl İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşına katılmamıştır. İkinci Dünya Savaşı, 1945 yılında son bulmuştur. 1930-1946 yılları Türkiye'de dış ticaret fazlası verilen bir dönem olmuştur. Şekil 2, Türkiye'nin 1930-1946 yılları arasındaki dış ticaret performansını göstermektedir.

Şekil 2. Türkiye'nin 1930-1946 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

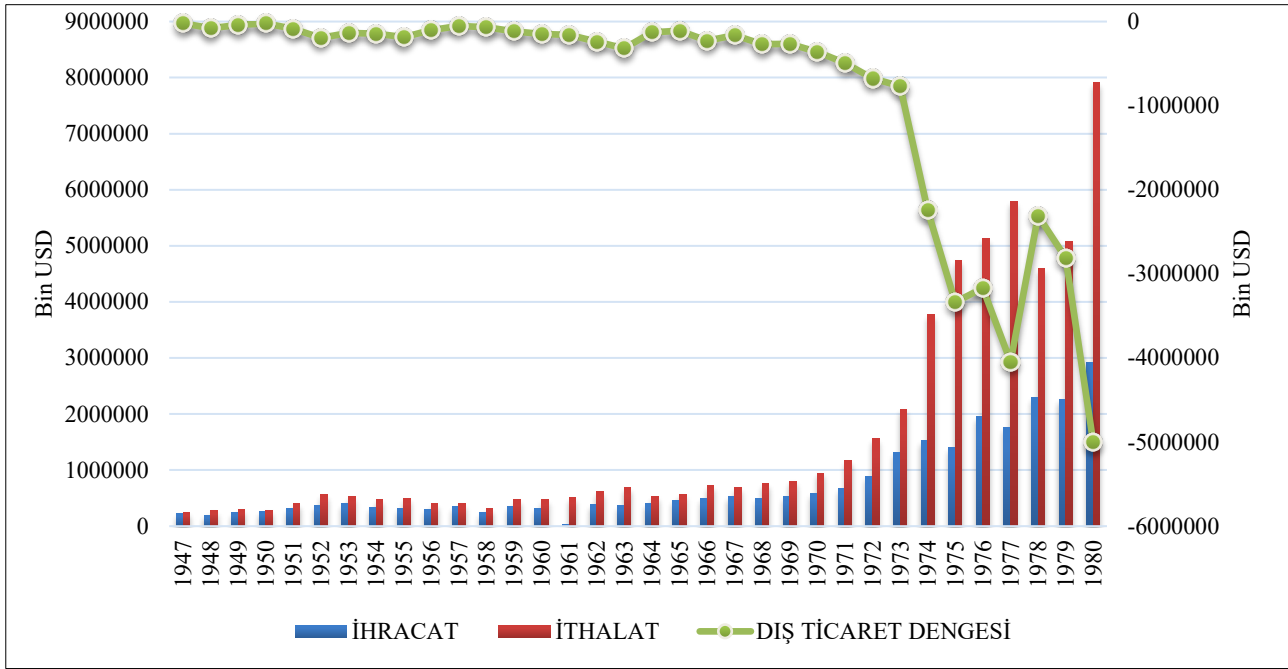
Kaynak: TÜİK, (2024).

Şekil 2'den de görüleceği üzere 1929 yılı sonunda kapitülasyonlar ile ilgili bağlayıcı yükümlülüklerin sona ermesi, 1930 yılında Türkiye'de daha bağımsız bir dış ticaret politikası izlenmesini sağlamıştır. Bu dönemde, tarifelerle korunmaya çalışılan yerli üretim sonuç vermiştir. 1930 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %102,6'ya çıkmıştır. Türkiye'de ilk kez dış ticaret fazlası milyon dolar seviyesine ulaşarak 1 milyon 84 bin ABD doları olarak kayıt altına alınmıştır. Sonraki yıllarda bazen ihracatın ithalatı karşılama oranı düşüş gösterse bile 1938 yılı hariç olmak üzere 1930 ile 1946 yılları arasında süreklilik arz eden bir dış ticaret fazlası verilmiştir. 1938 yılında dış ticaret açığının oluşmasının temel sebebi ise özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın riskinin artması ile dünyada gerçekleşen ticari faaliyetlerin azalmasına neden olmasıdır. 1939 yılında ikinci dünya savaşının başlaması ile beraber Türkiye'de ihracat bazı yıllar azalma kaydetmiştir. Fakat bu dönemde ithalatın da benzer bir eğilim göstermesi Türkiye'de dış ticaret açığının oluşmasının önüne geçmiştir. Savaşın sona erdiği 1945 yılında ise Türkiye'nin ihracatı önceki iki yıla kıyasla azalma kaydetmiş

fakat ithalatın daha fazla azalması ihracatın ithalatı karşılama oranının artmasına sebep olmuştur. Bu yıl ihracatın ithalatı karşılama oranı %173,5'e çıkarak rekor tazelemiştir. İhracat artışı, bu dönemde yine hız kesmemiş 1946 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı yeni bir rekor kırılarak %180,5'e çıkarak tarihe geçmiştir. 1946 yılından sonra ise ihracatın ithalatı karşılama oranı hızlı bir şekilde düşmeye başlamış, 1947 yılı itibari ile dış ticaret açığı tekrar oluşmaya başlamıştır.

3.3. Türkiye'nin 1947-1980 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

1947-1980 yılları arası Türkiye'de liberalizasyon öncesi dönem olmuştur. Her ne kadar bu döneme kadar Türkiye'de dış ticaret fazlası verilmiş olsa bile Türkiye'de sanayinin gelişmesi arzu edilen seviyeye ulaşmamıştır. Bu dönemde sanayide gelişimin sağlanması, ancak teknolojinin ithali ile mümkün görülmüştür. Aynı zamanda nüfusun da artması ile başlayan tüketimdeki artış, ülkede üretilmeyen ve ithal edilen malların fiyatının aşırı derecede artmasına neden olmuştur. Bu noktada 1950 yılından sonra tarifeler düşürülerek sanayi ürünleri ve tüketime yönelik ürünler daha fazla ithal edilmeye başlanmıştır. Bu durum, beraberinde dış ticaret açığının oluşmasına ve sonraki yıllarda bu açığın artmasına neden olmuştur. Şekil 3, Türkiye'de 1947-1980 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret performansını göstermektedir.

Şekil 3. Türkiye'nin 1947-1980 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

Kaynak: TÜİK, (2024)

Şekil 3'ten de görüleceği üzere 1947 yılından sonra Türkiye'de üretilmeyen bazı ürünlerin piyasada bulunmaması bu ürünlerin fiyatının aşırı derecede artarak enflasyonist bir ortam oluşmasına neden olmuştur. Enflasyonun artması ise halkın tüketim gücünün azalmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda sanayileşme istenilen seviyede gerçekleşmemiştir. Bu sorunları çözmek için tüketime ve sanayi ürünlerine yönelik ürünlerin ithalatına izin verilmeye başlanmıştır. Bu sebeple Türkiye'de 1947 yılından sonra dış ticaret dengesi ithalat ağırlıklı artmaya başlamış ve ortaya çıkan dış ticaret açığı kronik bir hale gelerek süreklilik arz etmeye başlamıştır. Özellikle 1950'li yıllardan sonra Türkiye'de dış ticaret batı eksenine kaymaya başlamıştır. Bu dönemde iktidarın dışa yakın bir dış ekonomi politikası benimsemesi, savaştan sonra gerçekleşen dış yardımların ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlaması, uluslararası kuruluşlara katılmanın verdiği güven ve sağladığı teşvik ve son olarak dünya ekonomik konjonktüründe gerçekleşen iyileşme, Türkiye'nin de dış ticaretinde olumlu gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Üretimin artması, dış ticaret rakamlarının Gayri Safi

Milli Hasıla içindeki payının artmasını sağlamıştır. Yine bu dönemde Kore Savaşının etkisi ile dünya piyasasında tarım ürünlerinin fiyatının yükselmesi, Türkiye’de Gayri Safi Milli Hasılanın artmasına katkı sağlamıştır. Bütün bu gelişmeler Türkiye’nin dış ticaretinde kısmi de olsa bir liberalizasyon ihtiyacının oluşmasına neden olmuştur. Bu sebeple, 10 Ağustos 1950 yılında ithalat üzerindeki baskı azaltılmıştır (Manisalı, 1972: 107).

1950 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %92,2 iken bu dönemin küçük liberalizasyon hareketleri ihracatın ithalatı karşılama oranını daha fazla düşürerek 1951 yılında %78,1 olmasına neden olmuştur. 1952 yılında ise ihracatın ithalatı karşılama oranı daha hızlı bir şekilde düşmüş %65,3 olarak yılı tamamlamıştır. Bu düşüş, ithalatta tekrar tedbir alınmasının gerekli olduğu kanaatinin oluşmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, 20 Nisan 1953’te tarifeler tekrar yükseltilmeye başlanmıştır. 1948 yılında OECD’nin 1949 yılında ise NATO’nun ABD ve Avrupa merkezli ülkelerin önderliğinde kurulması ve daha sonra Türkiye’nin de bu kuruluşlara üye olması, Türkiye’nin dış ticaretinin daha fazla Avrupa ve ABD merkezli bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur (Cillov, 1965: 25).

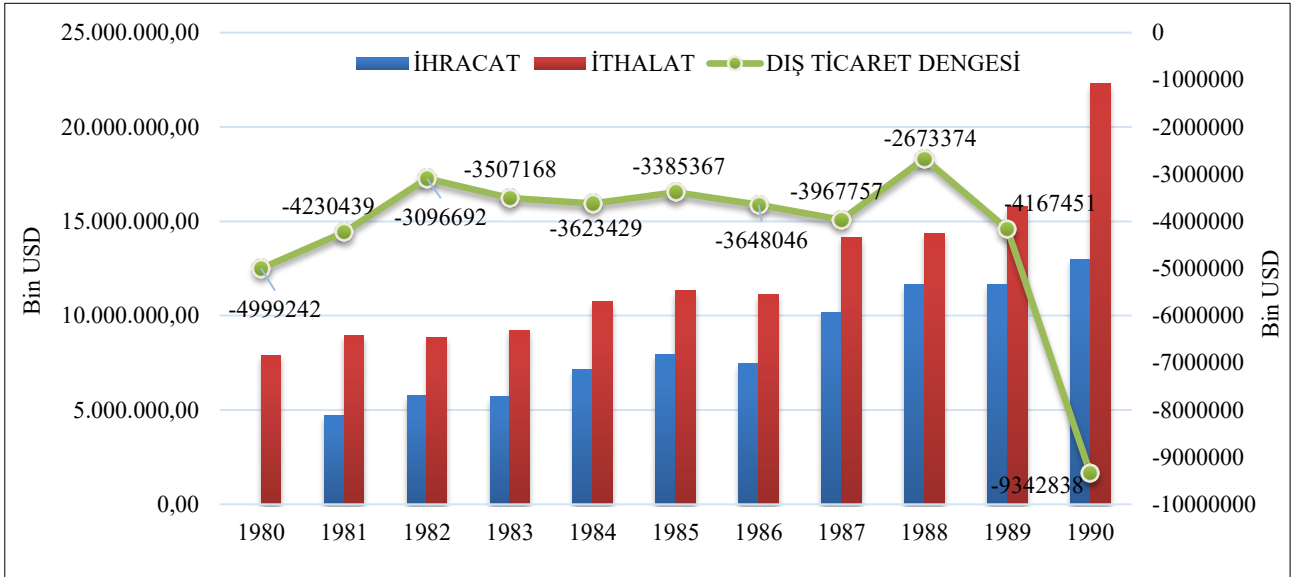
1950’li yıllarda ise dış ticaretin Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı %14,8 iken, 1960 yıllara doğru azalma eğilimi göstermeye başlamıştır. Özellikle 1958 yılında ise en düşük seviye olan %4,1’i görmüştür. Bunun önüne geçmek için 4 Ağustos 1958 yılında İstikrar Tedbirleri Başkanı ile çeşitli önlemler alınmış ve bu önlemler dış ticaretin Gayri Safi Millî Hasılaya oranının artmasına katkı sağlamıştır. 1950’li yılların başında ithalatta tüketim mallarının ağırlığı %20 oranında iken 1960 yılında %10’a düşmüştür. İthalatta ise ağırlık daha çok hammadde ve yatırım mallarına yönelmiştir. Bu dönemde Türkiye’de dış yardımlar daha çok ABD ve Avrupa kaynaklı gelmeye başladığı için dış ticaret faaliyetlerinde yine ABD ve Avrupa ülkeleri ağırlık göstermiştir. 1960’lı ve 1970’li yıllarda ise Türkiye’de ihracat ve ithalat inişli ve çıkışlı bir seyir izlemiş fakat dış ticaretin Gayri Safi Millî Hasılaya oranının daha stabil bir hale geldiği görülmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranı %53,5’e kadar düşmüştür. Daha sonraki yıllarda zaman zaman artış göstermiş olsa bile 1970 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %62,1 olarak kayıt altına alınmıştır. 1973 yılında ise ihracat ilk kez milyar dolar seviyesini görerek, 1972 yılına kıyasla %30,8’lik bir artış ile yılı 1 milyar 317 milyon dolar olarak kapatmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %63,1’e yükselmiştir. 1974 yılında ise ithalat 1973 yılına kıyasla %81,1 rekor artış ile 3 milyar 777 milyon dolar olarak gerçekleşmiş, ihracat ise sadece %16,3’lük artış ile 1 milyar 532 milyon dolar olarak kayıt altına alınmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise %40,6’ya düşmüştür. Bu düşüş 1975’de devam etmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %29,6’ya inmiştir. 1976 yılında kısmen biraz artış sağlanmış olsa bile ihracatın ithalatı karşılama oranı %38,2 olarak kayıt altına alınmıştır. 1977 yılında tekrar düşüş kaydedilmiş, 1973 yılı %30,2 ile kapatılmıştır. 1978 yılında ise ihracatta artış yaşanmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %49,8’e yükselmiştir. 1979 yılında ise tekrar düşüşe geçmiş ve %44,6 ile yılı kapatmıştır.

3.4. Türkiye’nin 1981-2023 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

1980 yılına gelindiğinde, dünya üzerindeki küresel aktörlerden IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve OECD’nin dünya ekonomik sistemi üzerindeki etkinliği daha fazla artmış, dünyadaki uluslararası mal ve hizmet akımlarının yanında sermaye ve para akımlarının yani uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi için önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Özellikle 1970’li yıllarda başlayan bu hareketler, 1980 yılından sonra daha hızlı bir şekilde artmıştır. Türkiye’de bu dönemde esen liberalleşme rüzgârının etkisi ile 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomi ile ilgili önemli kararlar alınarak dış ticaret politikası tamamen değiştirilmiş ve ithal ikameci dış ticaret politikası yerine ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçiş sağlanmıştır. İhracat, ekonomik büyüme için lokomotif faktör olarak görülmüştür. Bu yeni dış ticaret politikası, Türkiye’de hem ihracatın hem de ithalatın hızlı bir şekilde artmasını sağlamıştır. Bu dönemde, özellikle Türkiye sanayisi yeterli derecede gelişmediği için sanayileşme stratejisi daha çok ithal girdiler ile sağlanmıştır (Takım, 2012 28).

24 Ocak 1980 Kararları ile döviz kuru %32,7 oranında revize edilerek günlük kur sistemine geçiş sağlanmıştır. Yine bu dönemde devletin ekonomi üzerindeki etkinliğinin azaltılması amacıyla daha çok tarım ürünleri yoğunluklu olan ihracatın artması için devletin tarım ürünleri destekleme alımının sınırlandırılmasına karar verilerek gübre, enerji ve ulaştırma alanı dışındaki sübvansiyonlar kaldırılmıştır. Ülkede döviz darlığının önüne geçmek amacıyla uluslararası sermaye hareketlerinin artırılması için yeni kararlar uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde yabancı sermayenin ülkeye gelmesini sağlamak amacıyla kambiyo mevzuatında önemli değişiklikler yapılarak ülkeye döviz girişi ve ülkeden döviz çıkışına izin verilmeye başlanmıştır. Çünkü ülkeden döviz çıkışının engellenmesi, uluslararası sermaye hareketlerinin ülkeye gelmesinin önüne geçmektedir. İhracatın artırılmasını sağlamak adına yine vergi iadesi, düşük faizli kredi, dahilde işleme rejimi kapsamında gümrük muafiyeti gibi uygulamalara da gidilmiştir (Çetin ve Savrul, 2016: 512).

1980’li yılların sonunda ticaretteki liberalleşme hareketlerinin etkisinin artırılması için bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de finansal liberalleşmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır. Özellikle kambiyo mevzuatının hafifletilmesi ve döviz alım satımına izin verilmesi, İstanbul Menkul Kıymet Borsasının yeniden açılması, 1987 yılında Merkez Bankasının açık piyasa işlemlerini başlatması ve son olarak 1989 yılında 32 sayılı Türk Parasını Koruma Kanununda değişikliğe gidilmesi bunun en önemli örneklerinden bazılarını oluşturmuştur (Sönmez, 2003: 320). Şekil 4’te Türkiye’de 1981-1990 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret rakamları görülmektedir.

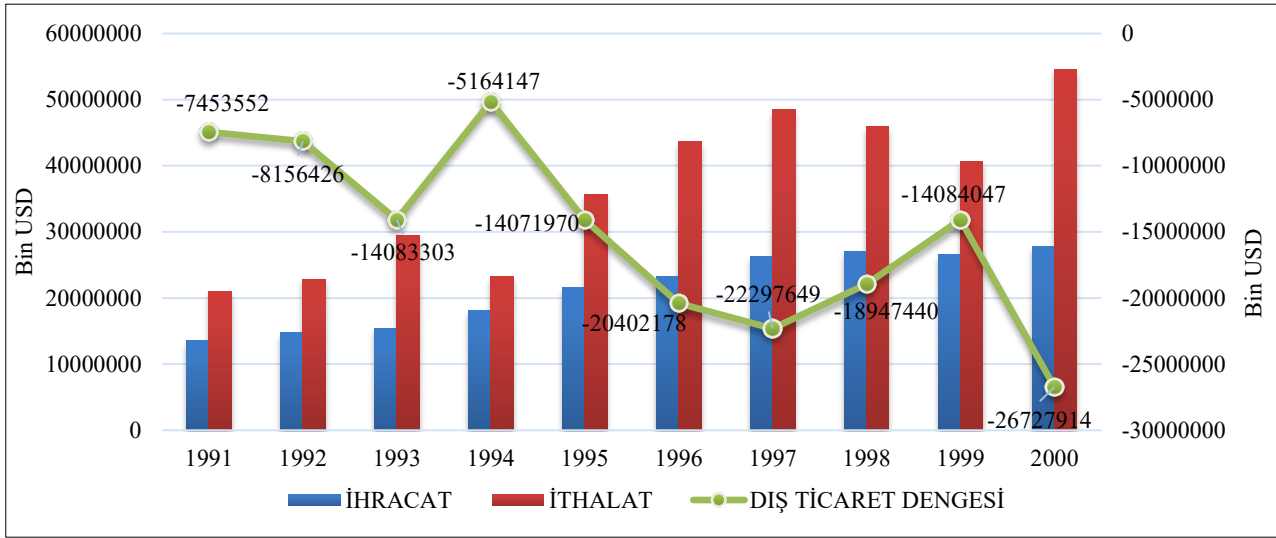
Şekil 4. Türkiye'nin 1981-1990 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı
Kaynak: TÜİK, (2024).

Şekil 4’te de görüleceği üzere, Türkiye’de 1980 yılında ihracat bir önceki yıla kıyasla %28,7’lik bir artış göstererek 2 milyar 910 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise yıl sonunda %56 artış kaydederek 7 milyar 909 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise %36,8’e düşmüştür. 24 Ocak Kararları, sonraki dönemlerde kendisini hissettirmeye başlamıştır. 1981 yılında ihracat %61,6’lık bir rekor artışla yılı 4 milyar 702 milyon dolar olarak kapatmıştır. İthalat ise %12,9’luk bir artışla yılı 8 milyar 933 milyon dolar olarak gerçekleştirmiştir. 1981 yılında dış ticaret açığı bir nebze de olsa azalmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı %52,6’ya çıkmıştır. 1982 yılında ise ihracattaki artış hızı %22,2 ile devam etmiş, ihracat 5 milyar 745 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise %1 azalış göstermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %65’e çıkmıştır. Sonraki yıllarda özellikle 1988 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %81,4’e yükselmiş ve akabinde düşüş trendine girilmiştir. 1990 yılında ise ticaretin serbestleşmesinin yanında finansın da serbestleşmesi çalışmalarına hız verilmiştir. Bu kapsamda,

birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kambiyo mevzuatı hafifletilerek ve uluslararası sermaye hareketleri ülkeye çekilmeye çalışılmıştır.

1990 yılından sonra 1986’lı yıllarda başlamış olan iç ve dış dengedeki bozulmaları ortadan kaldırmak, artan enflasyonu düşürmek, ihracattaki artış hızını artırmak, kur oynaklıklarını azaltmak ve Türk Lirasına istikrar sağlamak için 26 Ocak 1994’de devalüasyona gidilmiş ve 5 Nisan 1994’te “İstikrar Tedbirleri Paketi” uygulamaya konulmuştur. Fakat bu çabalar ihracatın arzu edildiği gibi süreklilik arz etmesini sağlamamıştır. Şekil 5’te Türkiye’de 1991-2000 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret rakamları görülmektedir.

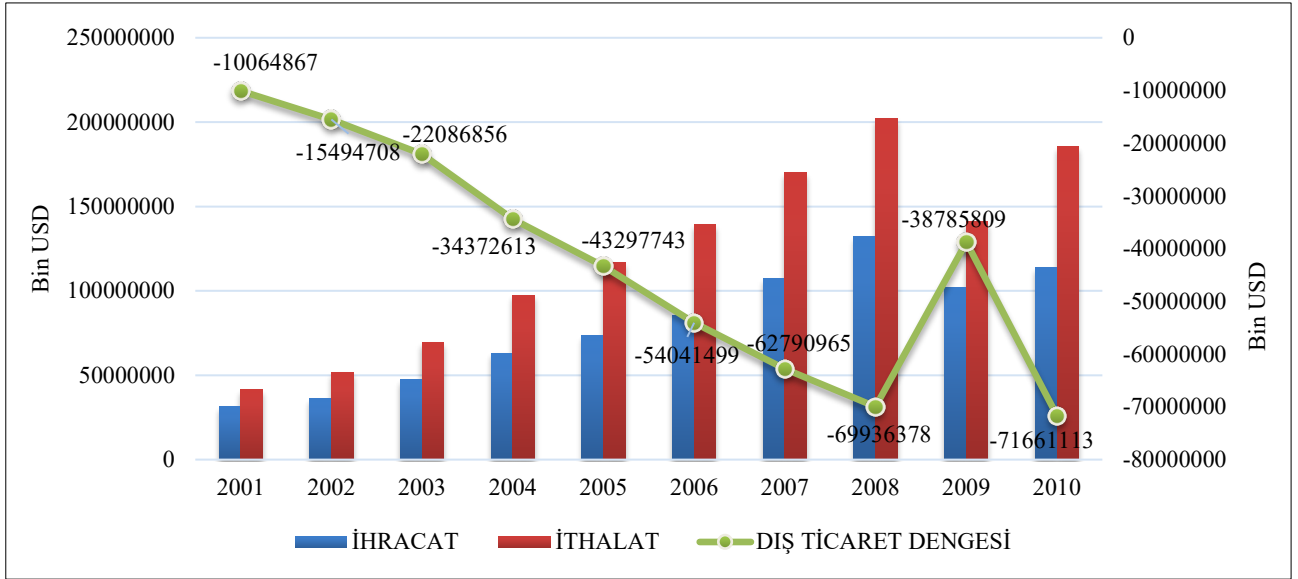
Şekil 5. Türkiye'nin 1991-2000 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı
Kaynak: TÜİK, (2024).

Türkiye’de 1990’lı yıllar; politik ve siyasi istikrarsızlıklara makroekonomik sorunların da eklendiği, bu nedenle de kur oynaklıklarının ve devalüasyonların yaşandığı yıllar olmuştur. 1991-2000 yılları arasında, ihracatta yaşanan ortalama artış %9,17 iken ithalatta yaşanan artış %26,4 oranında olmuştur. Dış ticaret açığında ise bu dönemde istikrarsız bir seyir takip edilmiştir. İthalat, Gümrük Birliği anlaşmasının imzalandığı 1996 yılında bir önceki yıla kıyasla %22,2 artış göstererek 43 milyar 626 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İhracat ise bir önceki yıla kıyasla %7,3 artış göstererek 23 milyar 224 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise bir önceki yıla kıyasla 7 puan azalarak %53,2’ye düşmüştür.

1991-2000 yılları içinde ithalatta yaşanan en büyük artış 1995 yılında gerçekleşmiştir. İthalat, bir önceki yıla kıyasla %53,5 artış göstermiştir. Gümrük Birliği anlaşmasından sonra Türkiye’de ihracat sınırlı bir şekilde artış göstererek 1997 yılında %13,1, 1998 yılında %2,7, 1999 yılında %1,4 artış kaydetmiştir. 2000 yılında ise artış oranı %4,5 ile sınırlı kalmıştır. 1999 yılında ihracatın azalmasının en büyük nedenlerinden biri Gölcük merkezli İstanbul depremi olmuştur. Gümrük Birliği anlaşmasından sonra ithalat ise 1996 yılında önceki yıla kıyasla %22,2 artmıştır. 1997 yılında ise artış oranı %11,3 olmuştur. 1998 yılına gelindiğinde, %5,4 azalış kaydetmiş, 1999 yılında azalma devam ederek %11,4’lük bir düşüş sağlanmış, son olarak 2000 yılında bir önceki yıla kıyasla %34’lük bir artış göstermiştir. 1999 yılında yaşanan depremden dolayı ithalattaki %11,4’lük azalış ihracatın ithalatı karşılama oranını artırarak %65,4’e yükselmesini sağlamıştır.

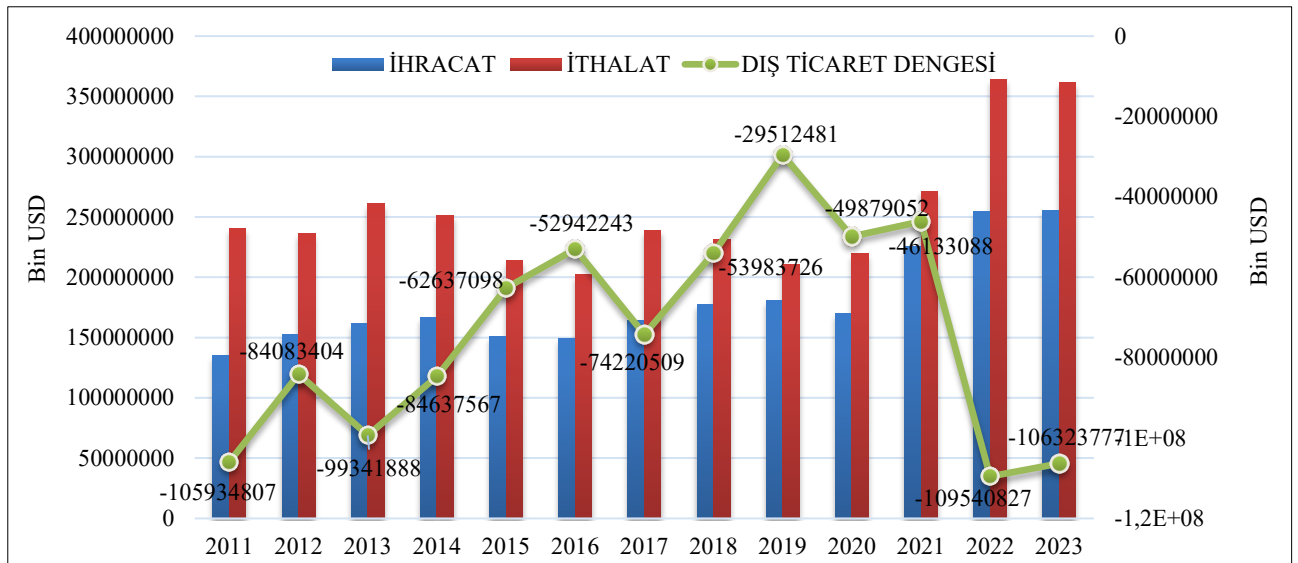
Türkiye’de 2000-2001 yılları ise siyasi ve politik kargaşanın zirveye tırmandığı bir dönem olmuştur. Politik sorunlar zor koşullarda olan ekonomik şartların gittikçe zorlaşmasına sebep olmuştur. Kurlardaki aşırı volatiliteler devalüasyonların oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde küresel pazarda ise oldukça olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Dünya ticareti, 2000 yılına geçişte artmaya başlamıştır. Türkiye’de 2001 yılındaki kur artışları ihracata olumlu yansımıştır. İthalat ise hem kur artışları nedeniyle maliyetlerin yükselmesi hem de belirsizliklerin artması nedeniyle %24

oranında düşüş kaydetmiştir. 2001 yılındaki olumsuz gelişmelere rağmen bu durum ihracatın ithalatı karşılama oranını %75,7'ye yükseltmiştir. 2002 yılında gerçekleşen seçim daha güçlü bir partinin hükümeti kurmasını sağlamıştır. Bu gelişme, Türkiye'de olumsuz bir görünüm sergileyen ekonominin toparlanmasına imkân tanımıştır.

Şekil 6. Türkiye'nin 2001-2010 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı
Kaynak: TÜİK, (2024).

2001-2010 yılları arasında ise Türkiye'nin hem ihracatı hem de ithalatı genel olarak artış göstermiştir. İhracatın ortalama artış hızı %16,27 olurken ithalatın artış ortalaması %15,7 oranında gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama ortalaması %66,51 olarak kayıt altına alınmıştır. 2008 yılında ise Amerika merkezli bir küresel kriz ortaya çıkmıştır. Türkiye'de özellikle bu dönemde var olan politik ve siyasi istikrar önceki dünya krizlerine kıyasla Türkiye'nin bu krizden kısmi derecede etkilenmesine neden olmuştur. 2009 yılında ise kriz nedeniyle ihracat ve ithalat azalma kaydetmiştir. İthalattaki azalış ihracattaki azalıştan daha fazla gerçekleşmiştir. 2009 yılında ihracat %22,6 azalırken ithalat %30,2'lik bir azalma göstermiştir. Bu yıl ihracatın ithalatı karşılama oranı %72,5 olarak kayıt altına alınmıştır. Şekil 7, Türkiye'nin 2011-2023 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret performansını göstermektedir.

Şekil 7. Türkiye'nin 2011-2023 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı
Kaynak: TÜİK, (2024).

2011-2023 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinde dalgalanmalar yaşanmıştır. Özellikle 2008 yılında Amerika merkezli ortaya çıkan ekonomik kriz sonrasında dünya ticareti 2010 yılından sonra toparlanma sürecine girmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin hem ihracatı hem de ithalatında önemli gelişmeler yaşanmıştır. İhracattaki artış oranı ortalama %6,44, ithalattaki artış oranı ise %5,98 olarak kayıtlara alınmıştır. Bu süreçte dış ticaret açığında en büyük sıçramanın 2022 ve 2023 yıllarında yaşandığı görülmektedir. Çünkü 2021 yılında dış ticaret açığı 46 milyar 133 milyon dolar iken 2022 yılında 109 milyar 540 milyona çıkarak Cumhuriyet tarihinde ilk kez 100 milyar dolar seviyesinin üzerine ulaşmıştır. 2023 yılında ise her ne kadar ihracatta %0,5 artış, ithalatta ise %0,5 azalış yaşanmış olsa bile 2023 yılı sonunda dış ticaret açığı 106 milyar 323 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2021 yılına kıyasla düşmüştür. 2021 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %83 iken 2022 yılında %69,9'a düşmüştür. 2023 yılında ise tekrar %70,6'ya yükselerek kısmi bir artış sergilemiştir.

4. Yöntem

Bu çalışmada, liberalleşme öncesi ve sonrası dönem için Türkiye'de ithalatın (ith) ihracat (ihr) üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu değişkenlerin birimleri "Bin ABD \$" olarak alınmış ve veriler TÜİK web sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada, iki ayrı dönem dikkate alınarak iki farklı model oluşturulmuştur. Model 1 için 1923-1980 dönemi verileri, Model 2 için ise 1981-2023 dönemi verileri kullanılmıştır. Ekonometrik analizler üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada ihracat ve ithalat değişkenlerinin durağanlık özellikleri Phillips-Perron birim kök testi kullanılarak incelenmiştir. İkinci aşamada değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığı Bayer-Hanck eşbütünlük testi kullanılarak araştırılmıştır. Üçüncü ve son aşamada ise ithalat değişkenine ait uzun dönem katsayıları Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) ve Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Phillips-Perron birim kök testi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model 1		Model 2	
	Test İst.	p-değeri	Test İst.	p-değeri
ihr	6.126	0.999	-0.862	0.950
ith	4.178	0.999	-1.895	0.639
Δ ihr	-10.481***	0.000	-7.895***	0.000
Δ ith	-3.193*	0.096	-5.920***	0.000

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde durağanlığı göstermektedir.

Birim kök testi sonuçlarına göre, ele alınan ihracat ve ithalat değişkenlerinin durağan olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Bu durum söz konusu değişkenlerin durağan olmadığı anlamına gelmektedir. Değişkenlerin birinci farkları alındığında ise durağan hale geldikleri görülmektedir. Bu sonuçlar, eşbütünlük ilişkisinin araştırılmasını mümkün kılmaktadır.

Bayer ve Hanck (2013), Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Banerjee vd. (1998) ve Boswijk (1994) eşbütünlük testlerinin p-değerlerinin Fisher (1932) formülleriyle birleştirilmesini önermektedir. Bu eşbütünlük testi, söz konusu eşbütünlük testlerinin sonuçlarını birleştirerek daha güvenilir bulgular sunmaktadır. Bayer-Hanck eşbütünlük testine ilişkin test istatistikleri, Fisher (1932) yaklaşımı dikkate alınarak Denklem (6) ve Denklem (7) ile hesaplanmaktadır:

$$EG - J = -2 [\ln(P_{EG}) + \ln(P_J)] \quad (6)$$

$$EG - J - BA - BO = -2 [\ln(P_{EG}) + \ln(P_J) + \ln(P_{BA}) + \ln(P_{BO})] \quad (7)$$

Burada P_{EG} , P_J , P_{BA} ve P_{BO} sırasıyla Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Banerjee vd. (1998) ve Boswijk (1994) eşbütünlük testlerinin p-değerlerini göstermektedir. Bayer-Hanck eşbütünlük testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Bayer-Hanck Eşbütünlük Testi Sonuçları

Modeller	Yöntem	Test İst.	Kritik Değerler		
			1%	5%	10%
Model 1	$EG - J$	14.016**	17.304	11.229	8.678
	$EG - J - BA - BO$	20.237*	33.969	21.931	16.964
Model 2	$EG - J$	10.812*	17.304	11.229	8.678
	$EG - J - BA - BO$	18.120*	33.969	21.931	16.964

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde eşbütünlük ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Bayer-Hanck eşbütünlük testi sonuçlarına göre ihracat ve ithalat değişkenleri arasında eşbütünlük ilişkisinin olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmektedir. Bu durum söz konusu değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır. Buna göre, eşbütünlük testinin bulguları ihracat ve ithalat değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Ekonometrik analizin son aşamasında ithalat değişkenine ait uzun dönem katsayıları Stock ve Watson (1993) tarafından önerilen DOLS ve Phillips ve Hansen (1990) tarafından önerilen FMOLS yöntemleri kullanılarak elde edilmiştir. DOLS ve FMOLS sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. DOLS ve FMOLS Sonuçları

Modeller	Değişkenler	DOLS		FMOLS	
		Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği
Model 1	ith	0.35***	19.101	0.36***	27.917
	C	133680.2***	5.926	123954***	4.766
Model 2	ith	0.72***	22.017	0.72***	26.350
	C	-3966222	-0.876	-4091038	-0.940

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre, her iki model için ithalat değişkenine ait katsayıların pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Model 1 için sonuçlar incelendiğinde, ithalat değişkenine ait katsayı DOLS yöntemine göre 0.35, FMOLS yöntemine göre ise 0,36 olarak elde edilmiştir. Buna göre 1923-1980 dönemi için Türkiye’de ithalatta meydana gelen 1 birimlik artış ihracatı 0.35-0.36 birim artırmaktadır. Model 2 için sonuçlar incelendiğinde, ithalat değişkenine ait katsayı DOLS ve FMOLS yöntemine göre 0,72 olarak elde edilmiştir. Buna göre 1981-2023 dönemi için Türkiye’de ithalatta meydana gelen 1 birimlik artış ihracatı 0.72 birim artırmaktadır. Bu sonuçlara göre Türkiye’de ithalatın ihracatı liberalleşme sonrası dönemde daha fazla etkilediği söylenebilir.

5. Sonuç ve Öneriler

Dünyanın en gelişmiş ülkelerinin dünyanın en fazla dış ticaret yapan ülkeleri olması beklenen bir sonuçtur. Dışişleri Bakanlığı verilerine göre, dünya ticaretinin yaklaşık %85’i G-20 ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu ülkelerin tamamı liberal bir ekonomik yapıya sahiptir. Kapalı bir ekonomi politikası izleyen ülkelerin gelişme düzeylerinin her zaman sınırlı kaldığını söylemek mümkündür. Bugün otarşik bir yapıya sahip olan Kuzey Kore veya yıllardan beri ekonomik yaptırımlarla mücadele eden ve bu noktada sanayileşme hızı azalan İran İslam Cumhuriyeti’nin liberal ekonomiye geçememesi ülke ekonomilerinin istenilen seviyeye ulaşmasının önüne geçmiştir.

Dünya ülkeleri özellikle ikinci dünya savaşından sonra sanayileşme ve kalkınma hamlelerini artırma hedefi üzerine odaklanmıştır. Birçok gelişmekte olan ülke, gelişmiş ülkelerle aynı kalkınma seviyesini yakalamak ve sanayisini geliştirmek için gelişmiş ülkelere ara malı ithal etme yoluna gitmiştir. Ara malı ithalatının yapılması ancak mevcut olan korumacılık anlayışının terk edilmesiyle mümkündür. Bu noktada ekonominin liberal bir hale getirilmesi çabaları özellikle 1970'li ve 1980'li yıllarda hız kazanmıştır. Türkiye de bu liberalleşme rüzgarından etkilenerek 24 Ocak 1980 tarihinde dış ticaret politikasını değiştirme kararı almıştır. Daha önce ithal ikameci bir dış ticaret politikası üzerine odaklanan Türkiye, 24 Ocak 1980 Kararları ile ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçiş yapmış ve kalkınma stratejisini bu anlayış içinde planlamıştır. Sanayileşmeye yönelik bu liberalleşme hareketi, Türkiye'de 1946 yılından sonra başlayan dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. Her ne kadar bir ülkede dış ticaret açığının artması olumlu bir gelişme olmasa bile bu dönemde liberal ekonomiye geçiş Türkiye'de üretimi daha önce yapılamayan birçok ürünün üretim bilgisinin elde edilmesini sağlayarak üretimin Türkiye'de yapılmasına imkân sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana dış ticaret rakamları incelendiğinde, genel olarak ithalatın arttığı yıllarda ihracatın da artış gösterdiği görülmektedir. Bunun temel sebebi ise ihracatta kullanılan yoğun ara malı ithalatıdır. Ara malı ithalatının azaltılması ancak ülke içinde ileri teknoloji içeren ürünlerin üretim bilgilerinin elde edilmesi ve imalatın bu bilgiler çerçevesinde gerçekleştirilmesi ile mümkündür. Bu minvalde liberalleşme hareketlerinden faydalanılması için Türkiye'de üretimi yapılamayan veya yüksek maliyetler nedeniyle yurtdışından ithal edilen ürünlerin üretim bilgisinin elde edilmesi ve bu ürünlerin imalatının Türkiye'de yapılarak ithalatının azaltılması gerekmektedir. Zira liberalleşme hareketleri sonunda ülke içinde yerel üretimin ithal ürünler ile rekabet edememesi halinde süreklilik arz eden dış ticaret açığı kronik bir sorun haline gelecektir. Türkiye'de özellikle 2021 yılından sonra artış gösteren ve 2022 yılında bir önceki yıla kıyasla %137 oranında rekor bir düzeyde artan dış ticaret açığı, liberalleşmenin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde risk oluşturmaya başladığı görüntüsünün oluşmasına neden olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, liberalleşme hareketlerinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisini belirlemek, liberalleşme öncesi ve sonrası dönem için Türkiye'de ithalatın ihracat üzerindeki etkilerini ekonometrik yöntemler kullanarak analiz etmek ve Türkiye'nin geleceğe yönelik dış ticaret politikasının belirlenmesine katkı sağlayarak Türkiye'de kronik hale gelen dış ticaret açığı sorununa çözüm önerisi sunmaktır. Ekonometrik analiz sonuçları, Türkiye'de ithalatın ihracatı liberalleşme sonrası dönemde daha fazla etkilediğini göstermektedir. Bu bulgular Türkiye'nin ileriye yönelik dış ticaret politikasını belirlerken liberalleşmeye yönelik adımların yanında stratejik öneme sahip sektörlerde korumacılığa yönelik bazı önlemlerin alınması, Türkiye'nin sürdürülebilir bir dış ticaret artışı yakalamasına imkân sunması ve kronik hale gelen dış ticaret açığının azaltılmasına katkı sağlaması yönü ile önemlidir. Bu çalışma, farklı ülkeler üzerine uygulanarak ve farklı yöntemler kullanılarak geliştirilebilir.

Kaynaklar

- Armstrong, M. ve David E. M. (2006). Regulation, competition and liberalization. *Journal of Economic Literature*, 44(2): 325-366. <https://doi.org/10.1257/jel.44.2.325>
- Banerjee, A., Dolado, J. ve Mestre, R. (1998). Error-Correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-83. <https://doi.org/10.1111/1467-9892.00091>
- Bayer, C. ve Hanck, C. (2013). Combining non-cointegration tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2012.00814.x>
- Boswijk, P. H. (1994). Testing for an unstable root in conditional and unconditional error correction models. *Journal of Econometrics*, 63(1), 37-60. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(93\)01560-9](https://doi.org/10.1016/0304-4076(93)01560-9)

- Bulut, M. (2003). 1929 Dünya ekonomik buhranı ve Türkiye'de devletçiliğe geçiş. *Bilig*, (26), 77-101. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234650>
- Cillov, H. (1965). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Çetin E. ve Savrul M. (2016). Türkiye'de 1980 sonrası liberalleşme sürecinde dış ticaretteki gelişmelerin Türkiye'nin cari açığına etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 511-532. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/43613/534100>
- Dışişleri Bakanlığı (2024, 13 Aralık). G-20. <https://www.mfa.gov.tr/g-20-tr.tr.mfa>
- Dix-Carneiro, R. ve Kovak, B. (2017). Trade liberalization and regional dynamics. *American Economic Review*, 107(10), 2908-2946. <https://doi.org/10.1257/aer.20161214>
- Dornbusch, R. (1992). The case for trade liberalization in developing countries. *Journal of Economic Perspectives*, 6(1), 69-85. <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.6.1.69>
- Duman, M. ve Aydın H. Y. (2023). İktisadi bağımsızlık çerçevesinde 1929 gümrük tarifesinin ekonomi politikası. *International Journal of Social Sciences*, 7(1), 152-178. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1245542>
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. <https://doi.org/10.2307/1913236>
- Fisher, R.A. (1932). Statistical methods for research workers. Kotz, S. ve Johnson, N. L. (Ed.) *Breakthroughs in Statistics* içinde (s. 66-70). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-4380-9_6
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-54. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Kuşat, N. (2015). Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğinde liberal dış ticaret: 1980 sonrası Türkiye örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(1), 39-64. <https://doi.org/10.21547/jss.256777>
- Manisalı, E. (1972). Cumhuriyetimizin elli yılında dış ekonomik ilişkiler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1-4), 97-121. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuifm/issue/844/9362>
- Ökçün, A. (1968). *Türkiye iktisat kongresi 1923-izmir-haberler-belgeler-yorumlar*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özkardeş, L. (2015). Cumhuriyetin ilk yılları ve 1929 ekonomik buhranında dış ticaretin yönetimi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (6). 25-34. <https://tinyurl.com/2eb2uchf>
- Öztürk, S. ve Özyakışır D. (2015). Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşümlerin GSMH, dış ticaret ve dış borçlar bağlamında teorik bir değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, 94(1). 1-8. <https://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi, büyüme, kurumları ve bölüşümü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Phillips, P. C. ve Hansen, B. E. (1990). statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125. <https://doi.org/10.2307/2297545>
- Simmons, B., Dobbin, F. ve Garrett, G. (2008). *Introduction: The diffusion of liberalization*. The Global Diffusion of Markets and Democracy. <https://ssrn.com/abstract=2411079>
- Sönmez, A. (2003). *Türkiye'de liberalleşmeye yönelik atılan adımlar*. Ankara: Yaman Yayınları.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820. <https://doi.org/10.2307/2951763>
- Şanlı, O. ve Ateş, İ. (2022). Liberalleşme sonrası Türkiye'de dış ticaretin gelişimi, yapısal sorunlar ve politika önerileri. M. Bölükbaş (Ed.), *Türkiye ekonomisinde güncel sorunlar ve öneriler* içinde (s. 338-359). Detay Yayıncılık.
- Takım, A. (2012). Dış finansal liberalleşme sonrası Türkiye'nin dış borç dinamiğindeki değişimler: Bir literatür araştırması. *Sosyoekonomi Dergisi*, 18(18). 23-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21078/226934>

- Wacziarg, R. ve Welch, K. H. (2008). Trade liberalization and growth: New evidence. *The World Bank Economic Review*, 22(2), 187-231. <https://doi.org/10.1093/wber/lhn007>
- Yavuz, R. (2020). Millî mücadele dönemi ve cumhuriyet yönetimine geçişte Türk Hariciye Teşkilatı'nın gelişimi. *Gazi Akademik Bakış*, 13(26), 215-243. <https://doi.org/10.19060/gav.750467>

**Kamu Diplomasi Temelinde Türkiye'nin Göç Yönetişiminin İncelenmesi:
Gaziantep İli Örneği***
◆◆◆
**Analyzing Türkiye's Migration Governance Based on Public Diplomacy: The
Case of Gaziantep Province**

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1581599>

Uğur ÜNAL**

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
08.11.2024

Kabul Tarihi:
28.02.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Küreselleşme süreci ile birlikte ülkeler açısından kamu diplomasisinden en verimli şekilde yararlanılmaya çalışılması önem arz etmektedir. Devlet ve devlet dışı aktörler tarafından diğer ülkelerin halkları ile kurulan pozitif ilişkiler bütünü olarak adlandırılan kamu diplomasisi, göç sorununun çözümünde de önemli bir araç haline gelmiştir. Göç eden insanlar, kültürel değerlerin ve bilgilerin aktarıcıları olarak tarihsel süreç içerisinde kültürlerarası etkileşimin aktif bir temsilcisi konumunda olduğunu söylemek mümkündür. Kültürlerarası iletişim, kültürel değerlerin tek taraflı taşıyıcısı değil aynı zamanda kültürel müzakereleri de içermektedir. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde birçok göç, kamu diplomasisi açısından toplumsal etkileşimi sağlayan en belirgin olgu durumundadır. Bu çalışmanın amacı, kamu diplomasisi bağlamında Gaziantep ili örneğinden hareketle göç yönetişiminin analiz edilmesidir. Ayrıca elde edilen bulgulardan hareketle farklı coğrafyalardan göçe maruz kalan Türkiye özelinde bir model önerisi sunulması, çalışmanın diğer bir amacını teşkil etmektedir. Söz konusu amaçlara ulaşmak ve derinlikli veri toplayabilmek için nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Betimsel ve içerik analizi tekniğinin uygulandığı analizlerde MAXQDA adlı nitel veri analiz programından yararlanılmıştır. Yapılan analiz ve değerlendirmeler sonucu, Türkiye'nin göç sorununa yönelik uygulayacağı politikalarda daha iyi sonuçlar elde edebilmesi ve politika yapıcılar ve uygulayıcılar tarafından "Sürdürülebilir Göç Yönetişimi İçin Döngüsel Yaklaşım Modeli"ni referans alması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, yönetim, kamu diplomasisi.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
08.11.2024

Accepted:
28.02.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

In a globalized world, public diplomacy has become essential for countries to engage effectively with diverse populations. Public diplomacy is often defined as building relationships with people, and migration plays a significant role in its intercultural and interpersonal dimensions. Migrants, as carriers of cultural values and knowledge, have historically been key agents of intercultural interaction. This process involves not only the unilateral transmission of cultural values but also dynamic cultural negotiations. Consequently, migration has been a critical phenomenon facilitating social interaction within the framework of public diplomacy. This study aims to analyze migration governance in the context of public diplomacy, using the province of Gaziantep as a case study, and to propose a sustainable model for Türkiye, a country significantly impacted by migration, asylum seekers, and refugees. To achieve this objective, a qualitative research method was employed to gather in-depth data. Content analysis was conducted using the qualitative data analysis software MAXQDA. Based on the findings, a "Circular Approach Model for Sustainable Migration Governance" is proposed for local governments. This model aims to enhance the effectiveness of Türkiye's migration policies, offering a strategic framework to address migration-related challenges and improve social cohesion.

Keywords: Migration, governance, public diplomacy.

Atıf/ to Cite (APA): Ünal, U. (2025). Kamu diplomasi temelinde Türkiye'nin göç yönetişiminin incelenmesi: Gaziantep ili örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 349-361. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1581599>

* Bu çalışma, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesini Yönetim Kurulunun 02.01.2022 tarih ve 20 no'lu toplantısında proje kesin raporu kabul edilen "İnsani Diplomasi Bağlamında Türkiye'nin Göç Yönetişimi: Gaziantep İli Örneği" adlı projeden üretilmiştir.

** ORCID Doç. Dr., Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, ugur.unal@manas.edu.kg

Extended Abstract

Introduction and Research Questions and Purpose:

The phenomenon of migration governance based on public diplomacy has become one of the most important topics of discussion in social sciences since the mid-twentieth century. In this context, while a substantial body of literature has emerged on the subject, there is still no clear definition. The aim of this study is to provide a comprehensive understanding of the various theoretical perspectives on migration governance within the framework of public diplomacy. The study seeks to address the lack of a unified definition of migration governance within public diplomacy and to review the most prominent theories. By evaluating these theoretical frameworks, the study aims to develop a more comprehensive and adaptable approach for examining migration governance in different contexts. The specific goal of the research is to analyze migration governance in the context of humanitarian diplomacy through the example of Gaziantep province and, based on these analyses, propose a model for Türkiye, which is facing migration, refugee, and asylum seeker inflows.

Literature Review:

Türkiye's migration governance has become a critical policy issue, particularly since the early 2000s, driven by increasing international migration and Türkiye's alignment with the European Union (Coşkun, 2021: 12). Central government agencies, local authorities, and civil society organizations all play key roles in shaping migration policies, although challenges such as coordination gaps and inadequate institutional structures persist (Coşkun, 2021: 13). Public diplomacy-based migration governance has enabled Türkiye to advocate for its migration policies internationally, especially in the case of Syrian refugees (Kaya, 2022). Effective migration management requires a multi-actor approach, with an emphasis on improving coordination among stakeholders to enhance outcomes (Signitzer ve Wamser, 2006; Coşkun, 2021: 14).

Methodology:

This study examines the relationship between public diplomacy and migration governance through a qualitative approach using the Gaziantep case. The research gathers data through field studies, interviews, and literature reviews, focusing on both global and local sources to understand Türkiye's migration policies. It analyzes the role of local governments, NGOs, and policy documents in a multi-actor migration management model. The study also explores the connection between migration flows, refugees, asylum seekers, and public diplomacy.

Results and Conclusions:

This study focuses on the analysis of Türkiye's migration management and humanitarian diplomacy through the Gaziantep case. Using a qualitative methodology, it gathers data from fieldwork, interviews, and literature reviews. The research identifies the roles of local governments, NGOs, and local citizens in migration processes, proposing a multi-actor migration management model. The study reveals that while Gaziantep has responded effectively to the global humanitarian crisis, there are gaps due to the unexpected scale of migration. A key finding is the lack of comprehensive legal frameworks and oversight mechanisms. Based on these findings, the research proposes a new model to strengthen and improve the current migration governance approach.

1. Giriş

Küreselleşme sürecinin hız kazanması ve uluslararası ilişkilerin dinamik yapısının dönüşmesiyle birlikte, ülkeler arasındaki etkileşimlerin yoğunluğu artmış, bu da toplumlar arasında çeşitli kültürel, ekonomik ve sosyal değişimleri beraberinde getirmiştir (Hollifield, 2000: 137). Bu süreçte göç olgusu hem ekonomik fırsatlar hem de güvenlik riskleri bakımından devletlerin ve toplumların gündeminde öncelikli bir yere sahip olmuştur (Erder, 2000: 9). Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde yaşanan iç çatışmalar ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle coğrafi ve stratejik açıdan kilit bir konumda yer alan ülkeler, göç dalgalarının ana duraklarından biri haline gelmiştir (Cull, 2009: 50). Türkiye, 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı sonrasında milyonlarca Suriyeli göçmenleri¹ kabul etmiş ve bu göçmen nüfusun yönetişimi için de çeşitli politikalar geliştirmiştir.

Ülkeler açısından göçmen nüfusun artışıyla birlikte göç yönetimi alanında karşılaşılan zorluklar da artmakta ve çeşitlenmektedir. Bu bağlamda, sadece devletin kendi kaynaklarını kullanarak sorunu çözmesi yeterli olmamakta, uluslararası kamuoyunun desteğini kazanmak ve yerel halk ile göçmenler arasında bir uyum sağlamak amacıyla etkili kamu diplomasisi stratejilerine de ihtiyaç duyulmaktadır. Devlet ve devlet dışı aktörler tarafından diğer ülkelerin halkları ile kurulan pozitif ilişkiler bütünü olarak adlandırılan kamu diplomasisi, devletlerin toplumlar arası diyalog kurarak hem kendi çıkarlarını koruması hem de uluslararası düzeyde olumlu bir imaj yaratması açısından önemli bir araçtır (Gonesh ve Melissen, 2005: 4; İletişim, 2022: 11-12).

Bu çalışmada, Türkiye'nin göç yönetişiminde kamu diplomasisi araçlarını ne kadar etkin kullandığı sorusunun cevabı aranmaktadır. Bu bağlamda Gaziantep ili örneğinden hareketle, Türkiye'nin göç yönetişimi politikalarının yerel düzeyde nasıl uygulandığı ve kamu diplomasisi ile nasıl desteklendiği analiz edilmiştir. Saha çalışması olarak Gaziantep ilinin dikkate alınmasının en önemli nedeni, Suriyeli göçmenlerin en fazla yaşadığı illerin başında gelmesidir. Bu nedenle Gaziantep, Türkiye'nin göç yönetişimi politikaları açısından kritik bir öneme sahiptir. Literatürde Türkiye'nin göç yönetişimi politikalarının kamu diplomasisi temelli bir perspektiften değerlendirilmesi ve yerel düzeyde nasıl uygulandığının incelenmesi konularında yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu kapsamda çalışmamızın literatürdeki eksikliğe katkıda bulunabileceği değerlendirilmektedir.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle bu çalışmanın amacı, kamu diplomasisi bağlamında Gaziantep ili örneğinden hareketle göç yönetişiminin analiz edilmesidir. Ayrıca elde edilen bulgulardan hareketle son yıllarda farklı coğrafyalardan göçe maruz kalan Türkiye açısından hem politika yapıcılarının hem de uygulayıcıların dikkate alabileceği bir model önerisi sunulması, çalışmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır. Saha çalışması sonucu elde edilen verilerin analizinde MAXQDA nitel veri analiz programından yararlanılmıştır.

2. İnsani Diplomasi Bağlamında Kamu Diplomasisi ve Türkiye'nin Göç Yönetişimi

Göç ve göçmen konusu/sorunu bazı kavramların önemini daha da artırmış, ülkeler açısından adeta bir krize dönüşen göç ve göçmen sorununun sadece merkezi yönetimler tarafında çözülmesini neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Bu bağlamda “başkaları vasıtasıyla iş görmek” olarak tanımlanan yönetim kavramından “başkalarıyla birlikte iş görmek” anlamı taşıyan yönetim kavramına doğru bir geçiş söz konusu olmuştur. Bu çalışmada araştırmamızın kapsamı açısından göç yönetişimi kavramı tercih edilmiştir. Söz konusu kavramsal dönüşümün bir sonucu olarak merkezi yönetimlerin elini güçlendirmek adına Uluslararası Göç Örgütü ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurum ve kuruluşların yanı sıra yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve ilgili

¹ Literatürde çeşitli nedenlerle bir ülkeden diğer ülkelere göç eden insanlar göçmen, mülteci ve sığınmacı gibi kavramlarla adlandırılmaktadır. Bu çalışmada ise özellikle Suriye'den Türkiye'ye göç eden insanlar için yasal düzenlemelerde dikkate alınarak “göçmen” ifadesi kullanılmıştır.

dernekler tarafından da göç ve göçmen sorunlarının çözümüne yönelik çözüm önerileri/politikalar geliştirilmeye çalışılmaktadır.

İnsani diplomasi, ülkelerin uluslararası toplumla ilişkilerini, özellikle insani yardımlar ve göç gibi sosyal konularda geliştirmesini sağlamaktadır. Kriz bölgelerine yardım ulaştırma, mülteci kabulü ve sosyal destek programları gibi faaliyetlerle ülkelerin yumuşak güç unsurlarını kullanmasına katkı vermektedir (Szondi, 2009: 304). Yumuşak güç kavramı, ilk kez 1990 yılında Joseph Nye tarafından “Bound to Lead” adlı çalışmada kullanılan yumuşak güç kavramı, sert ve yumuşak güç olarak ikiye ayrılmaktadır. Sert güç, devletlerin askeri ve ekonomik kapasiteleriyle teşvik, zorlama veya tehdit kullanarak başkalarının davranışlarını değiştirebilmesi şeklinde ifade edilirken, yumuşak güç, diğerlerinin tercihlerini zorlamadan ziyade cazibeyle şekillendirebilme yeteneği olarak dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda ülkeler, yumuşak güç kaynaklarını kullanarak dünya siyasetinde arzu ettiği neticelere ulaşmayı ve savunduğu değerleri benimsetmeyi amaçlamaktadırlar (İletişim, 2022: 9).

Kamu diplomasisi ise tarih boyunca farklı isimler altında uygulanmış olmakla birlikte söz konusu ifadenin kavramsallaştırılması 1965 yılında Tufts Üniversitesi Fletcher Hukuk ve Diplomasi Okulu Dekanı Edmund Gullion tarafından yapılmıştır. Gullion’a göre kamu diplomasisi, uluslararası ilişkilerin geleneksel, klasik diplomasi dışındaki alanlarını kapsamaktadır (İletişim, 2022; 12). Kamu diplomasisi ile devletler arası ilişkileri güçlendirmek için halklar arasında diyalog kurmak amaçlanmakta ve böylece ülke imajının geliştirilmesi/güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Türkiye, kamu diplomasisini insani diplomasiyle birleştirerek göç yönetiminde hem halkların hem de uluslararası aktörlerin desteğini kazanmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede göç politikaları, yalnızca güvenlik değil, aynı zamanda uluslararası toplumda olumlu bir imaj oluşturma çerçevesinde de ele alınmaktadır (Signitzer ve Wamser, 2006: 437). Göçmen sorunu açısından Türkiye, 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşından en fazla etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Bu bağlamda milyonlarca Suriyeli göçmene ev sahipliği yapmış ve yapmaya devam etmektedir. Yapılan çalışmalarda Türkiye’nin göç yönetimindeki politikalarının göçmenlerin entegrasyonu, eğitim, sağlık ve istihdam sorunlarının çözümünün yanı sıra sosyal hizmetlerin sağlanması üzerine yoğunlaştığına dikkat çekilmektedir (Ayrıntılı bilgi için; Çoban ve Kartal, 2014; Çoban vd., 2021; Çoban ve Çoban, 2023; Çoban vd., 2023). Ayrıca Türkiye, uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak uluslararası düzeyde de olumlu bir imaj oluşturmaya hedeflemektedir. Bu bağlamda göçmenlerin topluma entegrasyonunda hem insani diplomasinin hem de kamu diplomasisinin eşgüdüm içinde kullanılması önem arz etmektedir.

Türkiye’nin göç yönetiminde insani diplomasi ve kamu diplomasisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye’nin Suriyeli göçmenlerin özellikle eğitim sorunlarını çözmeye çalışması hem insani açıdan bir zorunluluk olarak dikkate alınırken hem de Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Göç Örgütü ile ortak geliştirilen programlar sayesinde uluslararası arenada pozitif bir insani diplomasi stratejisi oluşturmaktadır. Türkiye, söz konusu stratejiler aracılığı ile bir taraftan Suriyeli göçmenlere yardım ederken, diğer taraftan da diğer ülkeler nezdinde “yardımsever bir ülke” imajı yaratmaktadır (Çoban vd., 2021). Ayrıca Türkiye diğer taraftan Türkiye insani diplomasisinin bir boyutu olarak kültürel faaliyetler ve halklar arası ilişkileri güçlendiren “Şartlı Eğitim Yardım Programı” ve “Göçmen ve Mülteci Destek Programı” gibi programlar düzenleyerek göçmenlerin Türk toplumuna entegrasyonunu kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Söz konusu programlar Türkiye’nin uluslararası kamuoyunda olumlu bir imaj oluşturmaya desteklemektedir. Türkiye’nin insani diplomasi kapsamında özellikle AB (Avrupa Birliği) ile imzalamış olduğu mutabakat ve anlaşmalar, Türkiye’nin yürüttüğü göç yönetimi politikalarına destek sağlamaktadır. Söz konusu mutabakat ve anlaşmalar bir taraftan mali destek imkânı sunarken, diğer taraftan da uluslararası düzeyde yasal bir zemin oluşturulmaktadır.

3. Yöntem

Bu bölümde, araştırmada kullanılan nitel araştırma yöntemi ele alınmakta ve araştırmanın deseni, çalışma alanı ve örneklem seçimi, veri toplama araçları, verilerin analizi ve verilerin kodlanmasına ilişkin alt başlıklar detaylandırılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, kamu diplomasisi bağlamında Gaziantep ili örneğinden hareketle göç yönetişiminin analiz edilmesidir. Ayrıca elde edilen bulgulardan hareketle son yıllarda farklı coğrafyalardan göçe maruz kalan Türkiye açısından hem politika yapımcıların hem de uygulayıcıların dikkate alabileceği bir model önerisi sunulması, çalışmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır. Söz konusu amaçlara ulaşmak için, derinlikli veri toplama amacıyla nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın doğası gereği, örneklem grubunun deneyim ve davranışlarını kendi doğal ortamından uzaklaşmadan, bütüncül bir bakış açısıyla inceleyebilmek için bu yöntem uygun görülmüştür (Creswell, 2013: 10).

Araştırmanın deseni, nitel araştırma yöntemleri içinde yer alan fenomenolojik desen olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, fenomenoloji yaklaşımı kullanılarak katılımcıların göç ve göç yönetişimi konularında edindikleri deneyimler incelenmiş ve bu deneyimlerin nasıl anlamlandırıldığı araştırılmıştır (Saban ve Ersoy, 2016). Derinlemesine görüşmeler aracılığıyla katılımcıların ortak deneyimlerine dair veriler toplanmış ve bu veriler üzerinden analizler yapılmıştır. Çalışma alanı olarak, en fazla Suriyeli göçmenlerin ev sahipliği yapan şehirlerden biri olan Gaziantep seçilmiştir. Bu kapsamda, nitel araştırma çerçevesinde amaçlı örnekleme tekniği kullanılmıştır. Amaçlı örneklemede, göç yönetişimi süreçlerinde yer alan ve Suriyeli göçmenlere hizmet üreten yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşlarında görev yapanlar dikkate alınmıştır.

Bu çalışmada kullanılan nitel yöntem kapsamında, mülakat, gözlem ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu yaklaşımla, katılımcıların tutum ve davranışlarının altında yatan temel eğilimler anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan veri seti, derinlemesine görüşmelerden elde edilen birincil veriler ile araştırma amacına uygun olarak kurumların Suriyeli göçmenlere yönelik faaliyetlerine ilişkin arşivlerinde yer alan ikincil verilerden oluşmaktadır. Bu doğrultuda araştırmada iki veri toplama tekniği olan derinlemesine yüz yüze görüşme ve doküman incelemesi uygulanmıştır. Görüşme sürecinde, araştırmacı tarafından geliştirilmiş ve alan yazına uygun yarı yapılandırılmış bir soru formu kullanılmıştır. Saha uygulamasına geçmeden önce, bu soru formu ile alanda iki katılımcıyla bir pilot çalışma yapılmış ve katılımcılardan alınan geri bildirimler doğrultusunda sorularda gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu adımların ardından saha çalışmasına başlanmıştır.

Araştırma için oluşturulan soru formu dört (4) açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

- 1) *Suriyeli göçmenlere yönelik yapmış olduğunuz faaliyetler neleri içeriyor?*
- 2) *Faaliyetleriniz sürecinde mevcut yasal mevzuata ilişkin sorunlar yaşıyor musunuz, yaşıyor iseniz alternatif çözüm önerileriniz var mı?*
- 3) *Bu zamana kadarki göç politikasında en çok hangi sorunlar ile karşılaştınız, varsa önerileriniz nelerdir?*
- 4) *Geçen 10 yıllık göç sürecine ilişkin genel değerlendirmeler yapar mısınız?*

Saha çalışması kapsamında toplam otuz iki kurumla² iletişime geçilmiş, ancak görüşme aşamasına katılan kişi sayısı yirmi üç olmuştur. Görüşme sürecinde, katılımcılardan ses kaydı izni alınmış ve görüşmeler 20 Ocak 2021 ile 27 Mart 2021 tarihleri arasında yapılmıştır. Her görüşme yaklaşık 60 dakika sürmüş, ses kayıt cihazı ve not alma yöntemleriyle toplanan ham veriler, deşifre

² Yerel yönetimler: T.C Gaziantep Valiliğine, Kaymakamlığına bağlı kurumları ve Büyükşehir Belediyesi, Merkez İlçe Belediyeleri, Mahalle Muhtarlıkları gibi hizmette bulunan kurumları ve sivil toplum kuruluşlarını (İHH, Ticaret Odası, Maarif Vakfı, KADEM, MİNBERŞAM gibi) ifade etmektedir.

edilerek metin belgelerine aktarılmıştır. Toplam elli iki sayfa tutan metin belgeleri, analiz için iki uzman tarafından tekrar tekrar okunarak hazır hale getirilmiştir.

Veri analizinde betimsel ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Betimsel analiz, elde edilen verilerin, alan yazındaki terimlere göre özetlenmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır. İçerik analizinin amacı ise katılımcıların tutum, davranış, inanç ve değerlerini açığa çıkarmaktır (Büyüköztürk vd., 2018). İçerik analizi belirli aşamalardan oluşur: verilerin kodlanması, kodlanan verilere göre temalara ulaşılması, verilerin düzenlenmesi ve betimlenmesi, son olarak da bulguların yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 241-251; Büyüköztürk vd., 2018: 262).

Veri elde etme sürecinde Wolcott'un önerdiği sistem kullanılarak, katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak özgünlük korunmuştur. Bu doğrultuda, araştırma sorularına verilen yanıtlar sistematik olarak kategoriler altında incelenmiştir (Silverman, 2010: 251-266; Creswell, 2015: 253). Verilerin analizinde MAXQDA adlı nitel veri analiz programı kullanılarak bilgisayar destekli analiz yapılmış, bu da araştırmacıya analiz sürecinde kolaylık sağlamıştır.

Nitel araştırmalarda verileri kodlamak, metin içindeki anlamlı birimleri başlıklandırmak ve isimlendirmek şeklinde yapılmaktadır. Bu işlem "etiketleme" olarak ifade edilmektedir. Kodlama sürecinde tümdengelsel ya da tümevarımsal kodlama yöntemleri kullanılmaktadır; her iki yöntemi eşzamanlı olarak kullanmak da mümkündür. Tümdengelsel kodlamada, araştırmaya ilişkin terimlerle ilgili daha önce yapılmış çalışmalar dikkate alınarak kodlar oluşturulmaktadır. Tümevarımsal kodlamada ise terimler önceden belirlenmemekte, çalışmanın içeriğine göre yeni terimler geliştirilmektedir. Veriler dikkatlice okunmakta, tekrar gözden geçirilmekte ve çalışmanın amacına uygun terimler seçilmektedir. Üçüncü yöntem olan karma yöntem ise tümdengelim ve tümevarım yöntemlerinin birlikte kullanılmasıdır. Bu yöntem, önceki kodlamalarla yeni kavramları bir araya getirmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 243-246).

Bu çalışmada her iki kodlama yöntemi de kullanılarak, yerel yönetim katılımcıları YY1, YY2, YY3 (...) ve sivil toplum örgütü katılımcıları STK1, STK2, STK3 (...) şeklinde kodlanmıştır. İçerik analiz tekniklerinin güvenilirliği büyük ölçüde kodlama işlemiyle ilişkilidir ve kodlama yapan kişiler ile kodlama kategorileri üzerinden sağlanmaktadır (Creswell ve Creswell, 2018). Nitel araştırmalarda içerik analizi yapılırken, daha önce yapılmış benzer araştırmalarla kodlama uyumu aranmaktadır. Araştırmanın güvenilirliği için iki uzman akademisyenin görüşü alınmış ve kodlama doğruluğu değerlendirilmiştir. Kodlamaların tutarlılığını ölçmek için iki uzman verileri ayrı ayrı kodlayarak blind karşılaştırma yapılmış ve kodlar arası tutarlılık esas alınmıştır.

Geçerlilik açısından, amaçlar ve araçlar arasındaki uyum aranmaktadır. İçerik analizinde kullanılan tekniklerin olayları ve mesajları bozmadan değerlendirmesi önem taşımaktadır. Araştırmanın geçerliliği için anlamlı bir tutarlılık sağlanması, katılımcıların içtenliği ve görüşmelerin kayıt altına alınması gereklidir (Türnüklü, 2000). Geçerlilik, araştırma bulgularının detaylı ve derinlemesine raporlanması ile bulgulara ulaşma yollarının bilimsel olarak referanslanmasıyla sağlanmaktadır.

4. Bulgular, Sonuç ve Öneriler

4.1. Bulgular

Araştırma, Suriyeli göçmenlere yönelik faaliyet gösteren kurumların faaliyet alanlarını ayrıştırarak incelemektedir. Bu faaliyet alanları, ayni ve nakdi yardımlar, sağlık hizmetleri, eğitim, psiko-sosyal destek, bakım hizmetleri ve danışmanlık gibi geniş bir yelpazeye sahiptir. Göç yönetişimi bağlamında yapılan faaliyetlerin büyük çoğunluğunun eğitim ve psiko-sosyal destek üzerine odaklandığı gözlemlenmiştir. Eğitim faaliyetleri arasında özellikle mesleki eğitim kursları ve dil eğitimi ön planda yer almaktadır. Ayrıca, psiko-sosyal destek ve sosyal uyum programlarına da yoğun bir şekilde

odaklanıldığı, bu üç ana kategorinin faaliyetlerin önemli bir kısmın oluşturduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bulgular, Suriyeli göçmenlerin istihdamına ve topluma entegrasyonuna yönelik önemli çabaların gösterildiğine işaret etmektedir.

Gaziantep özelinde yukarıda zikredilen hem yerel yönetimlerin hem de sivil toplum kuruluşlarının temel amacı, sosyal adalet ve insan hakları temelli bir insani yaklaşım doğrultusunda göç yönetişimine destek sağlamaktır. Bu çerçevede, ihtiyaç sahibi binlerce göçmene insani yardımlar ulaştırılmaktadır. Başlangıçta, göçmenlere yönelik faaliyetler, acil müdahale ve insani yardım temelli iken, zamanla kapasite geliştirme ve toplumsal kalkınmaya yönelik bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu değişim, uzun vadeli bir vizyon için oldukça önemlidir. Özellikle ev sahibi ve misafir toplumların uyumuna yönelik süreçte, daha fazla psiko-sosyal faaliyet oluşturulması gerektiği konusunda bir farkındalık oluşmuştur. Psiko-sosyal destek, göç yönetişimi alanında önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü temel hedef, çatışma ve gerilim yaşanmadan, misafir ve ev sahibi toplumun ortak yaşam becerilerini geliştirmelerini sağlayarak huzurlu ve refah bir yaşam sunmaktır.

Araştırmada, kurumların Suriyeli göçmenlerle nasıl iletişim kurduklarına dair önemli bulgulara ulaşılmıştır. Katılımcılar, göçmenlerle beş farklı iletişim kanalı aracılığıyla irtibat kurduklarını ifade etmişlerdir. Bu iletişim kanallarından ilki, sosyal medya ve diğer iletişim teknolojileridir. Diğerleri ise yerel yönetimler ve STK'ların yönlendirmesiyle gerçekleştirilen başvurulardır. Ayrıca, araştırma sonuçlarına göre göçmenlere yönelik faaliyet gösteren kurumlar arasında iş birliği ve bilgi alışverişinin mevcut olduğu, özellikle STK'ların yerel yönetimlerle birlikte hareket ettikleri vurgulanmıştır.

Araştırmada elde edilen bir başka önemli bulgu, katılımcıların yaklaşık on yıllık göç sürecini dönemsel bir şekilde değerlendirmeleridir. Katılımcılar, bu süreci 2015 yılı öncesi ve 2015 yılı sonrası olmak üzere iki döneme ayırmışlardır. Bunlardan ilki, ilk dönem, ikinci ise yeni dönem olarak ifade edilmektedir. İlk yıllarda belirsizlik içinde olduklarını, bu kadar büyük bir göçmen kitlesini beklemediklerini ve geri dönüş düşüncesiyle hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Ancak 2016 yılı sonrasında daha kurumsal bir yaklaşım benimsediklerini belirtmişlerdir. Uluslararası kuruluşların fon desteği vermeye başlaması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve sivil toplum kuruluşlarının açılması, bu dönemde yaşanan önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Katılımcılar, ilk dönemi "acemilik" olarak tanımlar ve son yılları ise daha "kurumsal" hareket etme dönemi olarak değerlendirirler. Bu değişim, katılımcıların Suriyeli göçmenlere karşı bakış açısını da etkilemiştir.

Araştırmada, katılımcıların göçmenlere yönelik kavramsal bakış açıları da değişmiştir. İlk yıllarda "misafir" ya da "geçici" olarak nitelendirilen göçmenler, son yıllarda "işletme sahibi", "girişimci" ve "sanayici" gibi kalıcı rollerle tanımlanmıştır. Bu, katılımcıların göçmenlere kalıcı bir şekilde bakmaya başladıklarını göstermektedir.

Göç yönetişimi açısından bir diğer önemli bulgu ise, göçmenlere ilişkin dile getirilen sorunlardır. Bu sorunlar, göçmenlerin kendileri tarafından, kurumlar tarafından ve yerel halk tarafından tespit edilmiştir. Göçmenlerin en büyük sorunu, mevzuat belirsizliğidir. Özellikle mülkiyet hakkı ve çalışma hakkı konularında ciddi belirsizlikler bulunmaktadır. Kurumlar ise erken yaşta evlilik, çocuk işçiliği, kadına şiddet ve akran zorbalığı gibi sorunlara dikkat çekmiştir. Yerel halk ise gürültü kirliliği, temizlik, madde bağımlılığı ve hırsızlık gibi sorunları gündeme getirmiştir.

Araştırmanın bir diğer önemli noktası, göç yönetişimi sürecinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerilerine dair katılımcıların görüşleridir. Katılımcılar, geçici koruma rejimindeki göçmenlerin durumuna ilişkin kapsamlı bir yasal mevzuatın eksik olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, mevcut kurumların güçlendirilmesi ve bir üst kontrol mekanizmasına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, göçmenlere yönelik iskân politikalarının eksikliği nedeniyle, belirli bölgelerde gettolaşma gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Söz konusu bulgular, göç yönetişimi sürecindeki eksikliklerin ve iyileştirme gerekliliklerinin altını çizmektedir.

Analiz sonuçlarından elde edilen diğer bir önemli sorun ise göçmenlere yönelik yapılan sosyal uyum faaliyetlerinin yetersiz veya sonuçsuz olmasıdır. Katılımcılar, yerel ve sivil toplum kurumları tarafından düzenlenen kursların göçmenler tarafından suistimal edilmesinin, önemli bir sorun haline geldiğini belirtmişlerdir. Özellikle, göçmenlerin bu kursları bir kazanç kapısı olarak görmeleri, yapılan faaliyetlerin amacına ulaşamamasına neden olmaktadır.

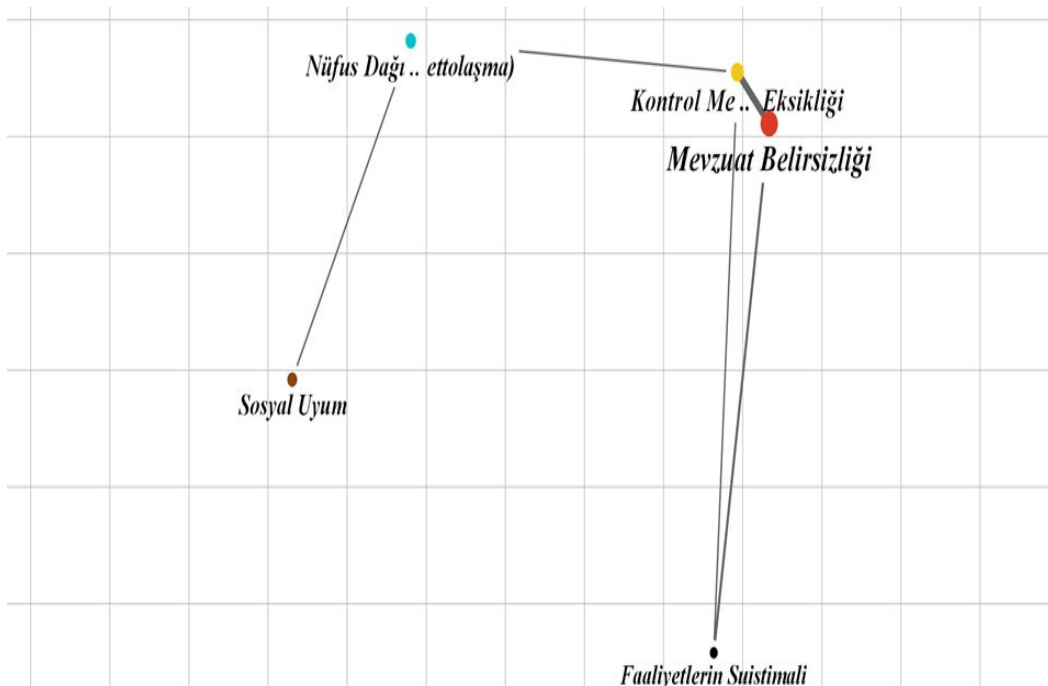
Bir başka sorun ise, gerçekleştirilen tüm faaliyetlerin ölçülmesi ve değerlendirilmesi ile ilgilidir. Katılımcılar, kurumlar arasında belirli periyotlarla STK'lar ve yerel yönetimlerin toplantılar yaptığını ancak bu faaliyetlerin koordinasyonu ve denetimini sağlayacak bir üst mekanizmanın bulunmadığını ifade etmişlerdir. Bu durum hem faaliyetlerin suistimal edilmesine hem de programların tekrarlanmasına yol açmaktadır. Ayrıca, sürdürülebilir bir göç politikası oluşturulabilmesi için etkili stratejilerin geliştirilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır.

En az dile getirilen sorunlar arasında ise kayıp nesle yönelik çalışmaların yetersizliği, medya söylemlerinin göç politikasına etkisi, yerel halkın göçmenlere yönelik yaklaşımı, Suriyeli insan kaynağının kaybı ve Batı'nın göç politikalarına yönelik tutumları yer almaktadır. Bu sorunlar, katılımcılar tarafından daha az dile getirilmiş olmasına rağmen sürdürülebilir göç politikası için kritik öneme sahiptir. İlerleyen dönemlerde bu sorunların, en çok ihtiyaç duyulan konular arasında olabileceği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, analizlerden elde edilen bulgular göç yönetişimi bağlamında karşılaşılan sorunların çeşitliliğini ve çözüm önerilerinin önemini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki kodlar ise, araştırmada kurumların karşılaştığı sorunlara ve çözüm önerilerine ilişkin en çok ifade ettikleri beş ana temayı belirtmektedir.

- Yasal Mevzuat Belirsizliği
- Kontrol Mekanizması Eksikliği
- Gettolaşma
- Sosyal Uyum
- Faaliyetlerin Suistimali

Araştırmada bu kodlar arasındaki ilişkileri ölçen bir analiz gerçekleştirilmiştir. Çıkan sonuçlar mevcut göç yönetişimi için oldukça önemlidir. Söz konusu sonuçların dikkate alınmasında büyük fayda olacağı düşünülmektedir. Analizin görsel haritası Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Analizin Görsel Haritası

Şekil 1'e göre, Suriyeli göçmenlere yönelik faaliyetlerin etkinliğini etkileyen en önemli iki faktör, "mevzuat belirsizliği" ile "kontrol mekanizması eksikliği"dir. Bu iki kodun hem "faaliyetlerin suiistimali" hem de "gettolaşma" kodlarıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Özellikle, "gettolaşma" kodu ile "sosyal uyum" kodu arasında da bir bağlantı bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgular, yasal mevzuatın belirsizliği ve etkin bir kontrol mekanizmasının eksikliği arasındaki yüksek ilişkiyi ortaya koymakta ve göçmenlere yönelik kapsamlı bir yasal mevzuatın oluşturulmasını, bu mevzuata dayalı işleyişi sağlıklı bir şekilde yürütecek bir üst kurumun gerekliliğini vurgulamaktadır.

Göç konusunda kamu diplomasisi ve insani diplomasi bağlamında yürürlükte çok sayıda yasal düzenleme söz konusudur. Ancak söz konusu yasal düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanması konusunda çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Özellikle yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, yerel halk ve göçmenler arasında bir koordinasyon, kontrol ve değerlendirme yapacak stratejik ve sürdürülebilir bir yasal mevzuat temeline dayanan karar mekanizmasına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda Suriyeli göçmenlere yönelik faaliyetlerde birtakım suistimaller ortaya çıkabilmektedir. Özellikle STK'ların faaliyetlerinin denetlenmesi veya ölçülmesi konusunda yaşanan sorunlar, Suriyeli göçmenlerin, kurumsal faaliyetlere birden fazla katılım göstererek, bu faaliyetleri geçim kaynağı olarak görmelerine yol açabilmektedir.

Analizlerden elde edilen diğer bir sonuç ise, yasal mevzuatın ve kontrol mekanizmasının eksikliği nedeniyle şehirde "gettolaşma" sorununun ortaya çıkmasıdır. Bu durum, göçmenlere yönelik iskân politikalarının eksik olduğunu ve bununla birlikte, bu politikaları işletecek ve denetleyecek bir karar mekanizmasına duyulan ihtiyacı açıkça göstermektedir. Gettolaşma, göçmenlerin belirli bölgelere yoğunlaşmalarına ve kendi sosyal yapılarında yaşamalarına yol açmakta, bu da sosyal uyum çalışmalarını zorlaştırmaktadır. Bu ilişkinin, "gettolaşma" ve "sosyal uyum" arasındaki bağda net bir şekilde görüldüğü söylenebilir.

Araştırmada elde edilen bir diğer önemli tespit ise, katılımcıların on yıllık göç sürecini değerlendirmeleriyle ilgilidir. Katılımcılar, bu süreci genel olarak on (10) farklı kategoride ele almışlardır. Bu kategoriler, göç yönetişimi süreçlerinin daha stratejik bir şekilde ele alınmasına ışık tutmaktadır.

1. Lehte Görmelerine İlişkin Değerlendirmeler,
2. Aleyhte Görmelerine İlişkin Değerlendirmeler,
3. Göçmenlere İlişkin Değerlendirmeler,
4. Yerel Yönetimlere İlişkin Değerlendirmeler,
5. Yerel Halka İlişkin Değerlendirmeler,
6. Yasal Mevzuata İlişkin Değerlendirmeler,
7. STK'lara İlişkin Değerlendirmeler,
8. Donör Ükelere İlişkin Değerlendirmeler,
9. Şehre İlişkin Değerlendirmeler,
10. Yapılan Faaliyetlere İlişkin Değerlendirmeler

Katılımcıların, yaklaşık on (10) yıllık göç süreci ile ilgili değerlendirmelerinde, göçün hem olumlu hem de olumsuz yönlerine dikkat çekildiği görülmektedir. Lehte olarak ifade edilen durumlar arasında, Suriyeli göçmenlerin bazı sektörlerde öncü olmaya başladıkları, özellikle ara eleman ihtiyacını karşıladıkları gibi olumlu gelişmeler yer almaktadır. Katılımcılar, göçün yalnızca sorun olarak görülmemesi gerektiğini, aynı zamanda göçün topluma sağladığı katkıların da dikkate alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Göçün olumlu katkılarını bu şekilde ifade ederken, katılımcılar olumsuz durumlar üzerinde de durmuşlardır. Özellikle herhangi bir iskân politikasının olmaması, gettolaşmanın ortaya çıkması ve bunun ileride toplumda güvenlik sorunlarına yol açma ihtimali gibi kaygılar dile getirilmiştir.

Ayrıca, katılımcıların tavsiye niteliğinde ve nötr yaklaşımlarında, göçün faydalarının ve zararlarının dikkatlice değerlendirilmesi gerektiği ve sürdürülebilir bir yaklaşım benimsenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Katılımcılar, göç sürecinin sadece geçici bir durum olarak düşünülmemesi gerektiğini belirtmişler, göçmenlerin kalıcı olarak şehirde yaşamaya başladıklarını ve bu durumda onların da değerlerine saygı gösterilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Başlangıçta göçmenlerin sadece geçici bir süre kalıp dönecekleri düşüncesi hâkimken, zamanla bu görüşün değiştiği ve göçmenlerin şehirde kalıcı bir şekilde yerleşim kurdukları bir süreç yaşandığı ifade edilmiştir. Göçmenlerin, Türk vatandaşlarıyla eşit bir şekilde hizmet aldıkları ve hatta işveren konumuna geldikleri belirtilmiştir.

Yerel yönetimler açısından katılımcıların değerlendirmeleri, yerel yönetimlerin göç sürecinin ilk gününden itibaren seferber oldukları ve tüm gerekli destekleri sağladıkları yönündedir. Ancak, bu sürecin yerel yönetimler üzerinde büyük bir iş yükü yarattığı ve bu durumun göz önünde bulundurularak yerel yönetimlere ekstra kaynak sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Katılımcılar, yerel halkın göçmenlere gösterdiği misafirperverliği de takdir etmiş, bu insani yaklaşımın oldukça önemli olduğunu ve büyük bir maneviyat taşıdığını belirtmişlerdir.

Son olarak, yapılan faaliyetlerde yerel halkın da içinde olduğu toplumsal etkileşimin önemine vurgu yapılmıştır. Katılımcılar, yerel halkın göçmenlere yönelik etkinliklere katılımının, sosyal uyum ve karşılıklı anlayış açısından gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Bu, sadece maddi yardımların değil, aynı zamanda kültürel etkileşim ve toplumsal uyum süreçlerinin de güçlendirilmesi gerektiğini gösteren bir bulgudur.

Araştırmada, katılımcıların göçmenlere yönelik faaliyetlerin genel değerlendirmelerine ilişkin önemli bulgular elde edilmiştir. Katılımcılar, göçmenlerin statü belirsizliğini ortadan kaldıracak kapsamlı bir yasal mevzuatın gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu mevzuatın yanı sıra, işleyişi sağlayacak üst düzey bir mekanizmanın varlığının önemini belirtmişlerdir. Ayrıca, sivil toplum kuruluşlarının şehirdeki yoğunluğu ve bu yoğunluğun denetim sorunlarına yol açtığı ifade edilmiştir. Katılımcılar, kurumlar tarafından yapılan faaliyetlerin nicelikten ziyade nitelik yönüne odaklanılmasının gerektiğini, bu bağlamda daha sonuç odaklı bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, donör ülkelerin (özellikle Batı ülkelerinin) yaklaşımının insani bulmadıklarını, daha çok maddi yardımlar üzerinden şekillendiğini vurgulamışlardır.

Bir diğer önemli nokta, katılımcıların şehre yönelik değerlendirmeleridir. Yoğun bir göçmen akışının şehre yük getirdiğini, ancak Gaziantep'in bir üretim şehri olması nedeniyle bu yükü kaldırabildiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar, yerel halk ile göçmenlerin kanaat önderlerinin programlara dâhil edilmesinin önemini vurgulamışlardır. Ayrıca, medyanın dilinin de bu süreçte büyük bir rol oynadığını, insanları birleştirici söylemlerle etkilemenin gerektiğini dile getirmişlerdir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Gaziantep'teki yerel yönetimler, yerel halk ve sivil toplum kuruluşları, göç yönetişimi konusunda önemli bir seferberlik göstermektedir. Bu kuruluşlar, sosyal adalet ve insan haklarını temel alarak, göçmenlere yönelik insani yardımlar sağlamaktadırlar. Ayrıca, göçmenlerin entegrasyonu için çeşitli projeler yürütülmekte ve bu projeler ulusal ve uluslararası toplantılarda temsil edilmektedir. Gaziantep'in bu çabaları, göçün çok yönlü etkilerini azaltmaya yönelik koruyucu ve önleyici faaliyetlerle desteklenmektedir.

Bu çerçevede yapılan çalışmalar, göçün bir problem olarak değil, yönetilmesi gereken bir gerçeklik olarak ele alınmasına yönelik önemli bir bakış açısı sunmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne dayanan bu yaklaşım, uluslararası ve insani sorumlulukları kabul ederek göç yönetişimi sürecini şekillendirmektedir. Bu bağlamda, araştırmada elde edilen bulgular, stratejik bir göç yönetişimi için yasal mevzuatın güçlendirilmesi ve bu mevzuatı işletecek bir üst düzey mekanizmanın oluşturulmasının önemini ortaya koymaktadır.

Türkiye'de göç yönetişiminin daha etkin bir şekilde yürütülebilmesi için 11/04/2013 tarihli ve 28615 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 6458 sayılı Kanun ile İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 11 Ekim 2021'de adı değiştirilerek Göç İdaresi Başkanlığı olmuştur.

değerlendirmeleri ışığında, Gaziantep'in hem yerel halkı hem de kurumları ile seferber olarak bu küresel insani krize nasıl anlamlı bir katkı sağladığı ve bu sınavdan nasıl başarılı bir şekilde geçtiği net bir şekilde gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, araştırma sonuçlarına göre, şehrin yerel yönetimleri, halkı, sivil toplum kuruluşları ve hatta göçmenlerin, böyle büyük bir kitlesel göçü beklemedikleri ya da tahmin edemedikleri için, bazı eksikliklerin ortaya çıkmış olduğu görülmüştür.

Gaziantep ili örneği dikkate alınarak yapılan analizlerde göç politikasının üç ana aktöre dayandığı söylenebilir. Bunlar; “Yerel Yönetimler”, “Sivil Toplum Örgütleri” ve “Yerel Halk”tır. Adı geçen kurumlar, göç sürecinde Suriyeli göçmenlere yönelik çeşitli faaliyetler gerçekleştirme noktasında ellerinden gelen çabayı göstermişlerdir. Ancak, söz konusu çabalara rağmen, mevcut göç politikasındaki en büyük eksiklik, kapsamlı bir yasal mevzuatın ve bu mevzuatı işletecek bir üst kurum mekanizmasının eksikliği olarak tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, kapsamlı bir yasal mevzuat temelinde, kurumlar arasında koordinasyonu sağlamak ve yapılan faaliyetlerin denetimini yapacak bir mekanizmanın (üst kurum) gerekliliği açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu konuda, geçtiğimiz dönemde önemli bir adım atılmış olsa da literatürdeki üç ayaklı göç yönetişim modeline göre yerel halkın, yapılan faaliyetlerde ve etkileşim bağlamında zayıf bir rol üstlendiği gözlemlenmiştir. Bu zayıflığın, göç politikasının hedeflerine ulaşmada önemli bir engel teşkil ettiği açıktır. Mevcut başkanlığın çalışmalarının daha da kapsamlı ve stratejik olması için ülkede bir göç bakanlığının kurulmasını bile düşünmek mümkün olabilir.

Sonuç olarak, mevcut göç politikası modeliyle stratejik bir başarı elde etmek olasılık dahilinde görünmemektedir. Mevcut politikanın daha stratejik ve sürdürülebilir bir göç yönetişimi yaklaşımıyla şekillendirilmesi, daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. Araştırmanın ikinci amacı, mevcut politikayı tespit edip onu geliştirmek için yeni bir model önermeyi amaçladığı için, elde edilen sonuçlar ve araştırmacının saha gözlemleri doğrultusunda yeni bir model geliştirilmiştir. Bu model, “Sürdürülebilir Göç Yönetişimi İçin Döngüsel Yaklaşım Modeli” olarak adlandırılmaktadır. Literatürdeki mevcut modelden daha kapsamlı bu model dört (4) ana dinamik üzerinden, bütün paydaşlarını içine alarak hareket etmektedir.

Söz konusu bu döngüsel model ile;

- ✓ Modeldeki tüm paydaşlar ile hareket etmek,
- ✓ Kurum faaliyetlerinin verimliliğini arttırmak,
- ✓ Kurumların mükerrer faaliyetlerini minimize etmek,
- ✓ Göçü kalkınma için bir araç olarak görmek,
- ✓ Pozitif yönleri ön plana alarak hareket etmek,
- ✓ Kurumların koordineli hareket etmesini sağlamak,
- ✓ Kurum faaliyetlerinin denetimini sağlamak
- ✓ Paydaşlar arasında interaktif iletişim modeli oluşturmak amaçlanmaktadır.

Bu çerçevede araştırmanın en önemli önerisi bu Sürdürülebilir Göç Yönetişimi İçin Döngüsel Yaklaşım Modeli çerçevesinde göç yönetişimi politikalarına işlerlik kazandırmaktır.

Kaynaklar

- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (19. baskı). Pegem Yayınevi.
- Coşkun, A. (2021). *Göç yönetiminden göç yönetişimine: Bir model önerisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). Sage.
- Creswell, J. W. (2015). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Pearson Education Inc.
- Creswell, J. W., ve Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). SAGE Publications.
- Cull, N. J. (2009). *Public diplomacy: Lessons from the past*. Figueroa Press.
- Çoban, O. ve Çoban, A. (2023). Dünya’da ve Türkiye’de göç hareketleri ve göç hareketlerinin emek piyasasına etkisi: Türkiye örneği. Z. Özlü, Y. Karadaş ve İ. Özhazar (Ed.), *Türkiye-Suriye ortak kültür, ortak tarih ve göç içinde* (s. 724-741). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınevi.
- Çoban, O. ve Kartal, M. (2014). Türkiye de istikrar ve büyüme için yeni bir tehdit mülteci sorunu. 4. *International Conference on Economics of The Turkish Economic Association (ICE-TEA 2014)* (ss 121-132). Antalya.
- Çoban, O., Çoban, A. ve Ece, M. (2023). Göç hareketlerinin illerin sosyo-ekonomik göstergelerine etkisi: Gaziantep örneği. *9th Eurasian Conference on Economics and Social Sciences* içinde (s. 600-608). Girne, KKTC.
- Çoban, O., Kartal, M., Ketenci, S. T. ve Çoban, A. (2021). *Suriyeli mülteci öğrencilerinin eğitim problemleri ve çözüm önerileri: Konya-Selçuklu örneği*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Erder, S. (2000). Uluslararası göçte yeni eğilimler: Türkiye göç alan ülke mi?. *Mübeccel B. Kıray için yazılar*, içinde (s. 61-72). Bağlam Yayınları.
- Gonesh, A., ve Melissen, J. (2005). *Public diplomacy: Improving practice*. Clingendael Diplomacy Papers No. 5. Institute of International Relations Clingendael. <https://tinyurl.com/4nxrsxpe>
- Hollifield, J. F. (2000). The politics of international migration: How can we “bring the state back in”? C. B. Brettell ve J. F. Hollifield (Ed.), *Migration theory: Talking across disciplines* içinde (s. 137-185). Routledge.
- İletişim (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Dairesi Başkanlığı) (2022). *Kamu diplomasisi nedir? (1. Baskı)*. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Saban, A. ve Ersoy, A. (2016). *Eğitimde nitel araştırma desenleri*. Anı Yayıncılık.
- Signitzer, B. ve Wamsler, C. (2006). Public diplomacy: A specific governmental public relations function. C. H. Botan ve V. Hazleton (Ed.), *Public relations theory II* içinde (s. 347-359). Lawrence Erlbaum Associates.
- Silverman, D. (2010). *Doing qualitative research* (3rd ed.). Sage.
- Szondi, G. (2009). Central and Eastern European public diplomacy: A transitional perspective on national reputation management. N. Snow ve P. M. Taylor (Ed.), *Routledge handbook of public diplomacy* içinde (s. 292-313). Routledge.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559. <https://dergipark.org.tr/pub/kuey/issue/10372/126941>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.

Bir İnsan Hakları İhlali Olarak Uluslararası İşletmelerde Modern Kölelik: Genel Bir Bakış ve Mücadele Stratejileri

◆◆◆ Modern Slavery in International Business as a Human Rights Violation: An Overview and Strategies to Combat

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1492068>

Tuğba ERDEM ALADAĞ*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:

Derleme Makale

Geliş Tarihi:

29.05.2024

Kabul Tarihi:

25.10.2024

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu makale, uluslararası iş dünyasında modern köleliği ele alırken şirketlerin bu küresel sorunun çözümünde oynayabileceği olumlu rolleri incelemektedir. Modern kölelik, özellikle zorla çalıştırma, çocuk işçiliği ve insan kaçakçılığı gibi sömürü biçimlerini kapsayan bir insan hakları krizidir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve diğer küresel kuruluşlar, modern köleliğin yaygınlığını ortaya koyan veriler sunmakta ve dünya genelinde milyonlarca insanın bu durumdan etkilendiğini göstermektedir. Araştırma yöntemi olarak vaka analizi benimsenmiş ve modern kölelikle mücadelede başarılı uygulamalara odaklanılmıştır. Bu bağlamda, çeşitli uluslararası organizasyonların ve büyük şirketlerin modern kölelikle nasıl mücadele ettikleri incelenmiştir. Şirketlerin modern köleliğe karşı etkin stratejiler geliştirmek için şeffaf tedarik zinciri yönetimi, etik işe alım süreçleri ve işçi haklarını koruyan uygulamalar gibi adımlar attığı görülmüştür. Örneğin bazı firmalar adil ticaret sertifikalı ürünler geliştirerek işgücü sömürüsünü azaltmış, diğerleri ise sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yaparak zorla çalıştırmayı önleme girişimlerine katılmıştır. Makalenin bulgularına göre modern kölelik küresel tedarik zincirlerinde karmaşıklık, yasal boşluklar ve ekonomik baskılar nedeniyle devam etmektedir. Ancak şirketlerin şeffaflık, işçi haklarını güçlendirme ve sorumlu iş uygulamaları aracılığıyla bu sorunun çözümüne aktif katkı sağlayabileceği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern kölelik, uluslararası ticaret, uluslararası işletmecilik.

Abstract

This article explores modern slavery in international business and examines the positive role that corporations can play in addressing this global problem. Modern slavery is a human rights crisis that encompasses forms of exploitation, particularly forced labour, child labour, and human trafficking. The International Labor Organization (ILO) and other global organizations provide data on the prevalence of modern slavery, showing that millions of people around the world are affected. Case study analysis was adopted as the research methodology, focusing on successful practices in combating modern slavery. In this context, how various international organizations and large corporations combat modern slavery was examined. It was observed that companies have taken steps to develop effective strategies against modern slavery, such as transparent supply chain management, ethical recruitment processes and practices that protect labour rights. For example, some companies have reduced labour exploitation by developing fair trade-certified products, while others have collaborated with civil society organizations to engage in initiatives to prevent forced labour. The paper finds that modern slavery persists in global supply chains due to complexity, legal gaps and economic pressures. However, it emphasizes that companies can actively contribute to solving this problem through transparency, strengthening labour rights and responsible business practices.

Keywords: Modern slavery, international business, international trade.

Article Info

Paper Type:

Review Paper

Received:

29.05.2024

Accepted:

25.10.2024

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

Atıf / to Cite (APA): Erdem Aladağ, T. (2025). Bir insan hakları ihlali olarak uluslararası işletmelerde modern kölelik: Genel bir bakış ve mücadele stratejileri. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 362-379. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1492068>

Extended Abstract

Background:

This study provides an overview of modern slavery as a violation of human rights within the context of international business, addressing issues of exploitation through forced labor, child labor, and human trafficking. It highlights the gravity of these injustices, with data from the International Labor Organization illustrating the global repercussions of modern slavery, which affects millions, as evidenced by approximately 40 million victims worldwide (International Labour Organization and Walk Free Foundation, 2016). Persistence of modern slavery can be attributed to complex supply chains, existing legal gaps, and economic conditions that render entire populations susceptible to exploitation (Davidson, 2015; Feasley, 2016).

Research Purpose:

The study aims to evaluate the prevalence of modern slavery and its impact on global business, as well as to explore how businesses can serve as a significant force in addressing this issue. Specifically, it will investigate the enforceable requirements of ethical labor standards within supply chains and the collaboration with non-governmental organizations (NGOs) to raise awareness about situations of forced exploitation. The work emphasizes that corporations have ethical and legal responsibilities to respect human rights across their supply chains (LeBaron and Howard, 2015; Blitz and Simic, 2019).

Methodology:

This study employs a case study analysis method to highlight effective anti-slavery strategies implemented by leading international corporations. It presents various initiatives aimed at eliminating or reducing labor exploitation.

Findings:

The findings emphasize that effective strategies against modern slavery in international business require a combination of transparency, collaboration, and ethical labor practices. Companies committed to transparency, such as Patagonia and Nudie Jeans, enhance consumer trust and enable early detection of labor violations by providing detailed information about their supply chains and conducting regular audits. Collaborative efforts, exemplified by initiatives like the Responsible Supply Chain Initiative (RSCI) and IKEA's partnership with the International Federation of Building and Wood Workers (IFBWW), illustrate the importance of collective action in addressing labor exploitation across industries.

Additionally, ethical sourcing and certification programs, such as the Rugmark (GoodWeave) initiative, demonstrate the role of certifications in reducing child labor and promoting fair labor standards within complex supply chains. Partnerships with organizations like the International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco, and Allied Workers' Associations (IUF) enable companies to implement global framework agreements that uphold labor rights and fair working conditions across sectors. These strategies highlight that proactive engagement, regulatory compliance, and strong partnerships are essential for reducing modern slavery risks in global business environments.

Conclusions:

In conclusion, international companies hold substantial potential in addressing modern slavery by adopting responsible business practices. These efforts protect vulnerable workers, enhance corporate reputations, and contribute to sustainable economic growth. The document highlights that effective eradication of modern slavery requires a combination of regulatory support, corporate engagement, and consumer awareness. Enhanced collaboration among companies, regulators, and NGOs can drive systemic change within global supply chains, ultimately reducing slavery risks.

1. Giriş

Modern kölelik; bir kişinin tehdit, şiddet, zorlama, aldatma ve/veya gücün kötüye kullanılması nedeniyle reddedemediği veya terk edemediği sömürü durumlarını ifade eder. Zorla çalıştırma, borç esareti, insan kaçakçılığı, çocuk köleliği, zorla evlendirme ve cinsel sömürü gibi çeşitli ağır sömürü biçimlerini kapsamaktadır (Davidson, 2015; Mende, 2019: 233; Feasley, 2016: 15; Gold vd., 2015: 487).

Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization [ILO]) ve Walk Free Foundation tarafından Birleşmiş Milletler Göçmenlik Dairesi ile ortaklaşa yürütülen çalışmalar, dünya genelinde modern köleliğin endişe verici boyutlarını ortaya koymuştur. Veriler, 2016 yılında dünya genelinde 40 milyondan fazla insanın modern kölelik mağduru olduğunu göstermektedir. Modern köleliğin 40 milyon mağdurunun yaklaşık 25 milyonu zorla çalıştırılmakta, 15 milyonu ise zorla evlendirilmektedir. ILO aynı dönemde yaşları 5 ila 17 arasında değişen 152 milyon çocuğun işçi olarak çalıştırıldığını tahmin etmektedir. Bu çocukların yarıya yakını tehlikeli işlerde çalışmaktadır ve bunun da ötesinde çocuk işgücünün yarıya yakını 5-11 yaş arası çocuklar oluşturmaktadır. Tahminler, modern kölelikten etkilenen kadınların ve kız çocuklarının genel toplamın yüzde 71'ini oluşturduğunu göstermektedir (International Labour Organization ve Walk Free Foundation, 2016: 5). Bu istatistikler köleliğin geçmişin bir kalıntısı olmadığını, günümüzde uluslararası bir insan hakları krizi olarak varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

Modern kölelik etik, yasal, sosyal ve ekonomik sonuçları nedeniyle uluslararası iş dünyasında kritik bir konudur (LeBaron vd, 2018: 62; LeBaron ve Howard, 2015: 26; Stringer ve Michailova, 2018: 6). Küresel ekonominin çeşitli yönleriyle kesişerek tedarik zincirlerini, kurumsal itibarı, yasal uyumu, insan haklarını ve sürdürülebilir kalkınmayı etkilemektedir (Baderschneider ve Friedman, 2021: 104). İlk olarak modern kölelik küreselleşmiş bir ekonomide faaliyet gösteren işletmeler için ciddi etik zorluklar teşkil etmektedir. İşletmeler, faaliyetlerinin insan hakları ihlallerine katkıda bulunmamasını sağlamak konusunda ahlaki bir sorumluluğa sahiptir (Theron, 2022: 74). Modern köleliği görmezden gelmek sadece etik ilkelerle çelişmekle kalmaz, aynı zamanda müşteriler, yatırımcılar, çalışanlar ve toplumlar da dahil olmak üzere paydaşların işletmelere güvenini sarsar.

İkinci olarak modern köleliğin uluslararası işletmeler için önemli yasal sonuçları vardır. Birçok ülke insan kaçakçılığı, zorla çalıştırma ve diğer modern kölelik biçimleriyle mücadele etmek için yasa ve yönetmelikler çıkarmıştır. Bu yasalar, işletmelere operasyonlarında ve tedarik zincirlerinde modern köleliği tespit etme ve önleme yükümlülükleri getirmektedir. Bu yükümlülüklerin uyulmaması, özellikle modern kölelik karşıtı mevzuatın sağlam olduğu ülkelerde yasal yaptırımlara, para cezalarına, itibar kaybına ve pazara erişim kaybına yol açabilir (Sinclair ve Nolan, 2020: 164; Blitz ve Simic, 2019: 14).

Ayrıca modern kölelik, kurumsal itibarı ve marka imajını etkileyebilecek önemli bir sosyal sorundur. Günümüz dünyasında tüketiciler, yatırımcılar ve sivil toplum kuruluşları şirketlerin uygulamalarını ve temsil ettikleri değerleri giderek daha fazla önemsemektedir. Modern kölelik veya işgücü sömürsü vakaları bir şirketin itibarını zedeleyerek kamuoyunda öfkeye, boykotlara ve olumsuz imaj oluşturabilir (Smith ve Johns, 2020: 271). Buna karşılık, etik kaynak kullanımı, sorumlu tedarik zinciri yönetimi ve insan haklarına saygı göstermek bir şirketin itibarını artırabilir, sosyal bilince sahip tüketicileri memnun edebilir ve paydaşların güvenini güçlendirebilir.

Ekonomik açıdan bakıldığında modern kölelik, tedarik zincirlerinde kısa vadeli maliyet avantajları sağlayabilir. Ancak uzun vade göz önüne alındığında sömürücü iş pratikleri, işletmelerin kârlılığına yönelik ciddi tehditler oluşturmaktadır. Örneğin sömürücü işgücü uygulamalarında bulunan tedarikçilerle çalışmak, yasal yaptırımlar sebebiyle operasyonel aksamlara ve mali kayıplara neden olabilir (Bakirci ve Ritchie, 2022: 576; Yagci Sokat ve Altay, 2023: 470). Ayrıca modern kölelik gibi uygulamaları, şirketlerin itibarını ve marka değerlerini olumsuz etkilemektedir (Flynn, 2020: 2; Nardella vd., 2023: 1). Bu nedenle modern kölelik riskinin azaltılması sadece ahlaki

bir zorunluluk değil, aynı zamanda sürdürülebilir işletme performansı için ekonomik bir gerekliliktir (Gold vd., 2015: 488; Szablewska ve Kubacki, 2023: 10).

Ayrıca modern köleliğin ele alınması küresel sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması açısından da büyük önem taşımaktadır. Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH'ler), özellikle de Hedef 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme) zorla çalıştırma, insan kaçakçılığı ve çocuk işçiliğinin tamamen ortadan kaldırılmasına işaret etmektedir (Birleşmiş Milletler, 2023). İşletmeler adil iş gücü uygulamalarını ve insan onuruna yakışır çalışma koşullarını destekleyerek ve etik tedarik zincirleri geliştirerek bu hedeflerin ilerletilmesinde hayati bir rol oynamaktadır.

Özetle modern kölelik etik, yasal, sosyal ve ekonomik sonuçları nedeniyle uluslararası iş dünyası için çözüm bekleyen önemli bir sorundur. İşletmeler, yalnızca yasal düzenlemelere uyum sağlamak için değil, aynı zamanda insan haklarını ve kurumsal itibarlarını korumak ve küresel olarak sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak için modern kölelik karşıtı girişimlerde aktif rol oynamalıdır.

Modern kölelik üzerine birçok akademik araştırma yürütülmüş ve hatırı sayılır bir yazın birikmiştir. Ancak modern köleliğin sürdürülmesinde uluslararası şirket pratiklerinin rolleri yeterince tartışılmamıştır. Bunun ötesinde uluslararası şirketlerin modern kölelikle mücadelede üstlenebilecekleri olumlu roller akademik çalışmalarda daha da az yer bulmuştur. Dolayısıyla, uluslararası işletmecilik ve modern kölelik ilişkisini çok yönlü ve çözüm odaklı inceleyen yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu makalenin iki amacı vardır. Çalışma ilk olarak, uluslararası işletmelerde modern köleliğin kapsamına ve sonuçlarına ışık tutmayı hedeflemektedir. İkinci olarak ise modern kölelikle mücadelede uluslararası şirketlerin üstlenebileceği pozitif rolleri göstermeyi amaçlamaktadır. Araştırma amaçlarına ulaşmak için öncelikle modern köleliğin tarihsel gelişimi, uluslararası şirketlerde günümüzdeki görünümü ve modern kölelik ile ilgili kuramsal çerçeveler incelenmiştir. Ardından modern kölelikle mücadele bağlamında uluslararası şirketlerin örnek uygulamaları, başarılı katılım modelleri, işletmeler ve sivil toplum kuruluşları arasındaki iş birliği çabaları vaka analizi yöntemiyle araştırılmış, politika yapıcılara ve uygulamacılara öneriler sunulmuştur.

2. Modern Köleliğe İlişkin Kuramsal Çerçeveler

Uluslararası ticaret ve işletmecilik bağlamında modern kölelik konusuna çeşitli kuramsal çerçevelerden bakılabilir. Bazı araştırmacılar modern köleliğin ekonomik temellerini araştırarak küresel ekonomi politikalarının, yoksulluğun ve eşitsizliğin bu durumun devam etmesine nasıl katkıda bulunduğunu incelemiştir (LeBaron, 2021: 2; Cockayne, 2021). Çalışmalar, gelişmiş ekonomilerdeki ucuz işgücü ve mal talebinin, gelişmekte olan ülkelerdeki sömürü uygulamalarını dolaylı olarak nasıl desteklediğini açığa çıkarmıştır. Öte yandan kurumsal sosyal sorumluluk ve bunun modern kölelik üzerindeki etkisi konusunda giderek daha fazla araştırma yapılmaktadır (Banerjee, 2021: 1; LeBaron ve Rühmkorf, 2017: 26; Byerly, 2012: 29). Bu çalışmalar, şirketlerin tedarik zincirlerini denetlemek, etik işgücü uygulamalarını yürürlüğe koymak için aldıkları önlemleri ve uyumluluğu sağlamada karşılaştıkları zorlukları incelemektedir. Modern köleliğin uluslararası şirketlerin faaliyet alanlarındaki görünümünü araştırmak için çeşitli kuramsal çerçevelerden faydalanılabilir (Phung ve Crane, 2018: 178).

Öncelikle küreselleşme kuramı serbest ticaret, çok uluslu şirketler ve küresel iş bölümü gibi yapıların modern köleliğin yaygınlaşmasına nasıl katkıda bulunduğu hakkında fikir verebilir. Birçok araştırma rekabetçi küresel pazarlarda maliyetleri düşürme ve verimliliği artırma güdüsünün, zorla çalıştırma ve çocuk emeği gibi modern kölelik pratiklerini kolaylaştırdığını öne sürmektedir (Landman ve Silverman, 2019: 285; Lamas, 2023). İkinci olarak, bağımlı ekonomik kalkınma kuramı sömürgecilik ve emperyalizm geçmişinin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri gelişmiş ülkelere

bağımlı hale getirdiğini savunmaktadır. Bu bağımlılık ilişkisi, yoksulluğu ve kırılganlığı sürekli kılarak kırılgan bireyleri modern kölelik biçimlerine karşı daha savunmasız hale getirmektedir. Bağımlılık kuramı, modern köleliği küresel eşitsizliklerin tarihsel gelişimi içinde anlama ihtiyacının altını çizmektedir (LeBaron ve Ayers, 2013: 888; Gould, 2010). Üçüncü olarak, eleştirel kuram modern köleliğin sürdürülmesinde güç ilişkileri ve toplumsal yapıların rollerine odaklanmaktadır. Eleştirel araştırmacılar tarafından özellikle neoliberal ekonomi politikalarının, modern köleliğin yayılmasında önemli rol oynadığı iddia edilmektedir. Eleştirel kuram, piyasa mekanizmasının işleyişi ile insan haklarının korunması arasındaki dengenin yeniden incelenmesi çağrısında bulunmaktadır (Rioux vd., 2020). Dördüncü olarak, kurumsal kuram resmi yapıların (yasalar ve yönetmelikler gibi) ve gayri resmi normların (kültürel uygulamalar ve iş etiği gibi) örgüt ve bireylerin davranışlarını şekillendirmedeki rolüne odaklanır. Modern kölelik bağlamında kurumsal kuram, uluslararası normların ve yasal düzenlemelerin işçi haklarıyla ilgili uygulamaları nasıl etkilediğini analiz etmek için kullanılabilir. Şirketlerin etik standartları benimseyerek ve teşvik ederek sektörel normları nasıl güçlendirebileceği de kurumsal kuram bakış açısıyla incelenebilir (Gold vd., 2015). Son olarak paydaş kuramı işletmelerin yalnızca hissedarlarına karşı değil, aynı zamanda çalışanlar, tedarikçiler, müşteriler ve topluma karşı sorumlulukları olduğunu ileri sürmektedir (Nikolova ve Arsić, 2017: 30). Bu açıdan bakıldığında şirketler, modern kölelik ile mücadelede aktif adımlar atmaları yükümlüdür.

Bu kuramsal çerçeveler, uluslararası işletmelerde modern köleliğin çok yönlü doğasına ilişkin değerli içgörüler sunmaktadır. Ancak modern kölelik yazınındaki ilerlemeye rağmen önemli bilgi boşlukları mevcuttur. İlk olarak önemli eksikliklerden biri, küresel tedarik zincirlerinde modern köleliğin isabetli bir şekilde ölçülmesidir (Stevenson ve Cole, 2018: 96). İkinci olarak modern köleliği azaltmayı amaçlayan yasaların, kurumsal politikaların ve diğer müdahalelerin uzun vadeli etkinliğini inceleyen boylamsal araştırmaların eksikliği bulunmaktadır. Bu tür çalışmalar, çabaların sürdürülebilirliğini ve kalıcı değişime katkıda bulunan faktörleri anlamak için çok önemlidir (Mehmood vd., 2023). Üçüncü olarak bazı araştırmalar tüketici farkındalığının şirket davranışı üzerindeki etkisini araştırmış olsa da tüketici davranışları, sertifikasyon programlarının etkinliği ve tüketicilerin etik ürünler için daha fazla ödeme yapma istekliliği konusunda çok yönlü çalışmalara ihtiyaç vardır (Carrington vd., 2021a). Dördüncü olarak mevcut araştırmaların çoğu çok uluslu şirketlere odaklanmakta ve modern köleliğin küresel tedarik zincirlerinde önemli bir rol oynayan KOBİ'lerde nasıl ele alındığına dair bir boşluk bırakmaktadır (Christ ve Burritt, 2018; Crane vd., 2022: 264). Son olarak küresel ekonomide modern köleliğin bütüncül bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için ekonomi, hukuk, sosyoloji ve işletme çalışmalarından elde edilen içgörülerini birleştiren disiplinler arası araştırmalara ihtiyaç vardır (Caruana vd., 2021: 251). Ayrıca ülkeler ve sektörler arasında yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, modern kölelikle mücadelede etkili stratejiler konusunda değerli bilgiler sunabilir (Flynn ve Walker, 2021: 295).

4. Modern Köleliğin İş Dünyasına Olumsuz Etkileri

4.1. Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkisi

Sınırları dahilinde modern kölelik uygulamalarına olanak sağladığı veya bunları görmezden geldiği tespit edilen ülkeler, uluslararası toplumun ticari yaptırım ve kısıtlamalarıyla karşı karşıya kalma riski altındadır. Örneğin ABD Tarife Yasası, zorla veya çocuk işçi çalıştırılarak çıkarılan veya üretilen malların ithalatını yasaklamaktadır (Congressional Research Service, 2023). Bu tür yaptırımlara uğramak sadece ticaret akışını sektöre uğratmakla kalmaz, aynı zamanda bir ülkenin küresel pazardaki itibarını da zedeleyebilir.

Diğer yandan modern kölelik, bu uygulamalarda bulunan ülkeler veya işletmeler lehine haksız rekabet avantajları yaratarak adil ticaret ilkelerine zarar verir ve etik çalışma standartlarına uyan işletmeleri ve ekonomileri cezalandırarak küresel pazar dinamiklerini bozabilir (Eckert, 2013).

4.2. Rekabet Gücü Üzerindeki Etkisi

Zorla çalıştırma, kısa vadeli maliyet ve rekabet avantajları sağlasa da uzun vadeli sürdürülebilirliği önemli ölçüde engeller. Modern kölelik uygulamaları ortaya çıkan şirketler, kısa vadeli kazançlardan daha ağır basabilecek itibar zedelenmesi, tüketici boykotları ve yasal zorluklarla karşı karşıya kalabilirler. Zorla çalıştırma da dahil olmak üzere ucuz işgücüne aşırı bağımlılık, şirketlerde yenilikçiliği yavaşlatabilir ve teknolojik ilerleme ve kalite gelişiminin ihmal edilmesine yol açabilir. Bu durum, yenilikçilik ve kalitenin temel farklılaştırıcı unsurlar olduğu pazarlarda işletmelerin rekabet gücünü düşürebilir (Porter ve Kramer, 2006).

4.3. Kârlılık Üzerindeki Etkisi

Günümüzde tüketicilerin sosyal duyarlılığı giderek artmaktadır ve modern kölelikle bağlantılı ürünleri boykot etmeleri muhtemeldir. Bunun sonucunda ortaya çıkan itibar kaybı, sömürücü işgücü uygulamalarıyla elde edilen maliyet tasarruflarından daha büyük kayıplara yol açabilir (Lusty ve Richards, 2024; Kolben, 2019).

Para cezaları, yaptırımlar ve yasal işlemlerin maliyeti de dahil olmak üzere modern kölelikle bağlantılı olmak şirketlere yeni maliyetler yükleyebilir. Ayrıca işletmeler tedarik zincirlerini denetlemek ve uluslararası çalışma standartlarına uygunluğu sağlamak için yeni masraflara katlanmak zorunda kalabilirler (Nolan ve Bott, 2018: 15).

Yatırımcılar ve hissedarlar, yatırım kararlarında sosyal sorumluluk ve etik hususları giderek daha fazla dikkate almaktadır. Modern kölelikle ilişkilendirilen şirketler yatırım çekmekte zorlanabilir, bu da mali sağlıklarını ve büyüme beklentilerini olumsuz etkileyebilir (Sparkes, 2003).

4.4. Makroekonomik Etkiler

Modern kölelik, yoksulluğu ve eşitsizliği sürdürerek toplumların kalkınmasını zorlaştırmaktadır. Dezavantajlı/kırılgan grupların sömürülmesi beşerî sermayenin gelişimini engelleyerek ekonominin üretkenliğini ve büyüme potansiyelini etkilemektedir. Modern kölelik, ücretleri baskılayarak ve adil işgücü uygulamalarını reddederek işgücü piyasalarını bozmakta, yasalara uyan işletmeler ve işçiler için ücret standartlarını ve istihdam fırsatlarını kötüleştirmektedir (Carrington vd., 2021b).

Modern köleliğin uluslararası ticaret, rekabet gücü ve kârlılık üzerindeki etkileri, daha geniş sosyoekonomik bağlamla bağlantılıdır. Modern kölelik kısa vadede faydalı görünse de yasal cezalar ve itibar zedelenmesinden ekonomik kalkınmayı yavaşlatmaya ve işgücü piyasalarını çarpıtmaya kadar uzun vadeli sorunlar yaratmaktadır. Bu sebeple modern köleliğe karşı etik işgücü uygulamalarını benimsemek sadece ahlaki bir zorunluluk değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma için gerekli stratejik bir inisiyatifdir (Benstead vd., 2018).

5. Modern Kölelikle Mücadelede Uluslararası Yasal Düzenlemeler

Modern kölelikle mücadele etmek ve mağdurların haklarını korumak için çok sayıda uluslararası yasa ve yönetmelik yürürlüğe konmuştur. Bu çabadaki kilit belgelerden biri, 1948 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'dir. Ayrıca Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization [ILO]) zorla çalıştırma ve insan kaçakçılığını ele almak için sözleşmeler ve tavsiyeler geliştirmiştir. Bunlar arasında her türlü zorla çalıştırmayı ortadan kaldırmayı ve işçi haklarını korumayı amaçlayan Zorla Çalıştırma Sözleşmesi (No. 29) ve Zorla Çalıştırmanın Kaldırılması Sözleşmesi (No. 105) bulunmaktadır (ILO, 2015).

Ayrıca Birleşmiş Milletler, insan ticaretini önlemeyi ve bununla mücadele etmeyi amaçlayan yasal olarak bağlayıcı bir araç olan İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin

Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol'ü oluşturmuştur. Protokol, insan ticaretini, kişilerin istismar amacıyla zorla işe alınması, taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması olarak tanımlamaktadır. Protokol aynı zamanda insan ticareti mağdurlarını korumak ve onlara yardımcı olmak için hukuki, tıbbi ve sosyal hizmetlere erişim de dahil olmak üzere alınacak tedbirleri ana hatlarıyla belirtir (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, 2000).

Modern kölelikle mücadeleye yönelik diğer bazı önemli girişimler ve çabalar arasında, 2030 yılına kadar köleliğin her türünün sona erdirilmesine yönelik özel bir hedefi olan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve 2002 yılında Asya-Pasifik bölgesinde insan kaçakçılığı ve ilgili konuları ele almak üzere başlatılan uluslararası bir forum olan Bali Süreci yer almaktadır (Kneebone, 2014).

Uluslararası Gıda, Tarım, Otel, Lokanta, Yemek Hizmeti, Tütün ve Bağlantılı İşçiler Sendikası (International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Workers' Associations [IUF]) birçok çok uluslu şirketle küresel çerçeve anlaşmaları imzalamıştır. Bunlar arasında Danone, Sodexo, Unilever, Chiquita, Nestlé, RIU Hotels ve Melia Hotels gibi şirketler bulunmaktadır. IUF'nin bu çok uluslu şirketlerle yaptığı küresel çerçeve anlaşmaları, tedarik zincirleri boyunca işçi haklarını güvence altına almayı ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Bu anlaşmalar genellikle örgütlenme özgürlüğünün sağlanması, toplu pazarlık hakkının korunması, zorla çalıştırma ve çocuk işçiliğinin önlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve insana yakışır çalışma koşullarının teşvik edilmesi konularına odaklanmaktadır. Bu anlaşmaların birçoğu cinsel tacizin önlenmesi (örneğin Melia Hotels ve RIU Hotels) ve geçici işçilerin haklarının korunması (örneğin Unilever) gibi belirli konuları da ele almaktadır. Düzenli denetimler ve sendikaların katılımı, uyumluluğun izlenmesine ve küresel tedarik zincirleri boyunca işçi haklarının korunmasına yardımcı olmaktadır (IUF, 2024).

Sosyal adaleti teşvik etmek ve işçi haklarını korumak amacıyla çalışma standartlarını belirleyen Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) çalışma haklarına ilişkin temel sözleşmeleri, işyerinde adil muamele, özgürlük ve eşitliğe ilişkin küresel standartları belirledikleri için modern kölelikle mücadelede büyük önem taşımaktadır. Zorla çalıştırmaya ilişkin sözleşmeler (No. 29 ve No. 105) borç esareti ve insan kaçakçılığı gibi uygulamaları doğrudan hedef almakta ve zorla çalıştırmanın her türünün yasaklanmasını sağlamaktadır. Örgütlenme özgürlüğü (No. 87) ve toplu pazarlık hakkı (No. 98) işçileri haklarını savunmaları için desteklerken, çocuk işçiliğine ilişkin sözleşmeler (No. 138 ve No. 182) savunmasız çocukları sömürüye karşı korumaktadır. Modern kölelik bağlamında, bu sözleşmeler toplu olarak sömürüye yol açan yoksulluk, eğitimsizlik ve denetimsiz işgücü piyasaları gibi temel nedenleri ele alarak sistemik ihlalleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır (ILO, 2024).

6. Modern Köleliğin Ortadan Kaldırılmasını Zorlaştıran Faktörler

6.1. Küresel Tedarik Zincirlerinin Karmaşıklığı

Modern tedarik zincirlerinin birden fazla ülkeyi kapsamaması ve çok sayıda tedarikçi kademesini içermesi, üretimin her aşamasının izlenmesini ve kontrol edilmesini zorlaştırmaktadır. Tedarik zincirlerinin şeffaf olmaması sömürücü uygulamaları maskeleyerek ve fark edilmeden devam etmelerine olanak tanımaktadır. Çeşitli seviyelerdeki tedarikçiler ve alt yükleniciler arasında hammadde ve bileşenlerin menşeyini takip etmek zor bir görevdir. Birçok şirket doğrudan tedarikçilerinin ötesinde kalan süreçler hakkında bilgi elde etmekte zorlanmakta, bu da alt kademe işçileri sömürüye karşı savunmasız bırakmaktadır (Gold vd., 2015).

6.2. Ekonomik Güdüler ve Piyasa Baskıları

Maliyetleri düşürme ve daha yüksek kâr elde etme arayışı modern kölelik uygulamalarını teşvik edebilir. Ürünleri hızlı ve ucuz bir şekilde teslim etme baskısı, işletmelerin bazen etik çalışma

standartlarından sapmasına yol açmaktadır. Bu ortamda etik uygulamalara bağlı kalan şirketler işgücü sömürsü yapan şirketlere kıyasla rekabet açısından dezavantajlı duruma düşürebilir. Bu rekabetçi zorlama, işletmeleri titiz çalışma standartları uygulamaktan vazgeçirebilir (Stevenson ve Cole, 2018: 81).

6.3. Yasal ve Düzenleyici Zorluklar

Pek çok bölgede modern köleliğe karşı yasalar ya mevcut değildir ya güncelliğini yitirmiştir ya da yetersiz bir şekilde uygulanmaktadır. Bu durum, kötü niyetli işletmeler tarafından istismar edilebilecek yasal boşluklar yaratmaktadır (Odia, 2020: 53).

6.4. Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Eksikliği

Ticari faaliyetlerde şeffaflığın sağlanması ve kuruluşların işgücü uygulamalarından sorumlu tutulması modern kölelikle mücadelede önemli etkenlerdir (Feasley, 2016). Bazı ülkeler modern kölelikle mücadeleyle ilgili kurumsal raporlamayı zorunlu kılmaktadır. Ancak birçok şirket kapsamlı denetimler yapmak yerine düzenlemelere asgari düzeyde uyum sağlamayı tercih etmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerinin gönüllülük esasına dayanması, işletmelerin genellikle asgari uyumun ötesine geçme konusunda teşvikten yoksun olduğunu göstermektedir (Mehra ve Shay, 2016). Etik uygulamaların ve şeffaflığın temel değerler olarak önceliklendirildiği iş kültürüne ihtiyaç vardır (Schwartz, 2013).

6.5. Sosyal ve Kültürel Normlar

Dünyanın pek çok yerinde, kökleşmiş sosyal ve kültürel normlar modern köleliğin devam etmesine katkıda bulunmaktadır. Bu normlar çalışma hayatına, toplumsal cinsiyete ve nüfusun belirli kesimlerinin değerine yönelik tutumları etkileyebilmektedir. Bazı toplumlarda sömürücü emek uygulamaları normalleştirilmekte ve modern kölelik biçimleri olarak kabul edilmemektedir. Bu kültürel kabul, farkındalık yaratma ve değişim için savunuculuk yapma çabalarını engelleyebilir. Göçmenlere, etnik azınlıklara ve kadınlara yönelik ayrımcı tutumlar, modern köleliğe karşı savunmasızlığı daha da kötüleştirebilir. Bu sosyal önyargıların ele alınması, kapsayıcı ve eşitlikçi çalışma ortamlarının yaratılmasında hayati önem taşımaktadır (Giuliano, 2017).

6.6. Kapsamlı Veri Eksikliği

Modern köleliğin kapsam ve ölçeğinin tam olarak anlaşılması, kapsamlı ve güvenilir veri eksikliği nedeniyle engellenmektedir. Doğru veriler, doğru karar alma ve modern kölelikle mücadelede etkili stratejilerin geliştirilmesi için elzemdir. Modern köleliğin genelde gizli uygulanması, isabetli veri toplamayı zorlaştırmaktadır. Mağdurlar genellikle işini kaybetme korkusu, yetkililere güvenmeme veya haklarını bilmeme gibi nedenlerle sessiz kalmaktadır (Islam ve Van Staden, 2022). Çeşitli sektörlerde ve ülkelerde modern köleliğin yaygınlığı ve dinamikleri hakkında daha net bir resim sunabilecek sistematik araştırma ve veri toplama metodolojilerine ihtiyaç vardır.

6.7. Uluslararası Koordinasyon ve İş Birliği

Modern kölelikle etkin bir şekilde mücadele etmek için koordineli uluslararası çabalar gerekmektedir. Bununla birlikte, ülkelerin farklı öncelikleri, yasal sistemleri ve ekonomik kalkınma düzeyleri olması uyumlu eylemi engelleyebilir. Bu kapsamda gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin modern

kölelikle daha etkin bir şekilde mücadele edebilmeleri için kapasite geliştirmelerini desteklemelidir (Sigmon, 2008).

6.8. Kaynak Tahsisi ve Önceliklendirme

Hükümetler, sivil toplum kuruluşları (STK) ve uluslararası kuruluşlar genellikle kaynak kısıtlamalarıyla karşı karşıya kalmakta, bu da yaygın farkındalık kampanyaları, yaptırım eylemleri ve mağdurlara yönelik destek hizmetleri yürütme becerilerini sınırlamaktadır. Diğer acil sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlar arasında modern kölelik yeterli ilgiyi ve finansmanı her zaman bulamayabilir (Tzvetkova, 2002).

7. Modern Kölelikle Mücadelede İş Dünyasından Örnek Vakalar

7.1. Patagonia Şirketi

Doğa sporları giysileri ve çevresel sürdürülebilirlik girişimleriyle tanınan Patagonia, tedarik zincirinde modern kölelikle mücadele konusunda öncü bir şirket olmuştur. Patagonia, işgücü istismarlarını tespit etmek, önlemek ve ele almak için çok yönlü bir yaklaşım geliştirmiştir. Patagonia, küresel tedarik operasyonlarında şeffaflığa öncelik vererek ürünlerinin üretildiği fabrikalar, imalathaneler ve çiftlikler hakkında düzenli olarak bilgi yayınlamaktadır. Şirket, etik kaynak kullanımı konusundaki kararlılığına uygun olarak işçiler için daha iyi çalışma koşullarına ve ücretlere doğrudan katkıda bulunan ve sömürüye karşı savunmasızlıklarını azaltan adil ticaret sertifikalı giyim ürünlerini geliştirmiştir. Ayrıca tedarikçilerin Patagonia'nın çalışma standartlarına uyumunu sağlamak için düzenli denetimler yapılmaktadır. Bu denetimler, modern kölelik risklerinin tespit edilmesine yardımcı olarak eksikliklerin giderilmesi için hızlı hareket imkânı sağlamaktadır (Patagonia Inc, 2023).

Patagonia, küresel tedarik zincirlerinde çalışma koşullarını iyileştirmeyi ve insan kaçakçılığı ve kölelikle mücadele etmeyi amaçlayan Sorumlu Tedarik Zinciri Girişimi'nin (Responsible Supply Chain Initiative [RSCI]) kurucu üyesidir. RSCI aracılığıyla Patagonia, en iyi uygulamaları paylaşmak ve modern kölelik sorununu çözmek için etkili stratejiler geliştirmek üzere diğer şirketler ve paydaşlarla iş birliği yapmaktadır (E Silva, 2021).

7.2. Nudie Jeans

Sürdürülebilirlik ve etik uygulamalara bağlılığıyla tanınan İsveçli kot markası Nudie Jeans, tedarik zincirinde modern kölelikle mücadele etmek için çeşitli girişimleri hayata geçirmiştir. Yaklaşımları şeffaflık, adil işgücü uygulamaları ve tedarik zinciri ortaklarıyla aktif iş birliği üzerine odaklanmaktadır. Nudie Jeans, giysilerinin üretildiği ülkeler ve fabrikalar da dahil olmak üzere tedarikçileri ve üretim tesisleri hakkında ayrıntılı bilgi sağlamaktadır. Şirket yalnızca adil iş gücü uygulamalarına bağlılıklarını paylaşan ve bu standartlara uyum sağlayabilen tedarikçilerle çalışmaktadır. Nudie Jeans aynı zamanda hazır giyim işçilerinin çalışma koşullarını iyileştirmek için şirketlerle birlikte çalışan bağımsız, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Fair Wear Foundation (FWF) üyesidir. Bu üyeliğin bir sonucu olarak Nudie Jeans, FWF'nin zorla çalıştırmayı, çocuk işçiliğini ve diğer emek sömürüsü biçimlerini yasaklayan iş uygulamaları ilkelerine bağlılığını ilan etmiştir. Şirketin diğer bir önemli girişimi ise işçiler için yaşam ücreti taahhüdüdür. Şirket, tedarikçilerle iletişim kurarak ve hazır giyim sektöründe ücretleri yükseltmeyi ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan girişimleri destekleyerek bu hedef doğrultusunda aktif bir şekilde çalışmaktadır (Nudie Jeans, 2021).

7.3. Nestlé'nin Kakao Planı Girişimi

Nestlé'nin Kakao Planı 2009 yılında faaliyete geçmiştir. Bu girişim kakao çiftçilerinin yaşam ve ürün kalitesini iyileştirmeyi hedeflerken aynı zamanda kakao tedarik zincirinde çocuk işçiliği ve modern kölelik gibi kritik konuları ele almaktadır (Nestle Cocoa Plan, 2019). Bu kapsamlı program, Nestle'nin daha sürdürülebilir ve etik bir kakao endüstrisi yaratma amacını temsil etmektedir. Plan, çiftçilere sürdürülebilir tarım uygulamaları konusunda eğitim verilmesini, yüksek verim sağlayan ve hastalıklara dayanıklı fidanların dağıtılmasını ve çevre dostu uygulamaların teşvik edilmesini içermektedir. Nestlé Kakao Planı'nın en önemli bileşenlerinden birisi, Çocuk İşçiliği İzleme ve İyileştirme Sistemi'dir (Child Labour Monitoring and Remediation Systems [CLMRS]). CLMRS aracılığıyla Nestlé, çocuk işçiliği vakalarını tespit etmek için kakao çiftliklerini düzenli olarak takip etmekte ve yoksulluk ve eğitime erişim eksikliği gibi temel sorunların çözümüne katkı vermektedir. Uluslararası Kakao Girişimi (International Cocoa Initiative [ICI]) ve Adil Çalışma Derneği (The Fair Labour Association [FLA]) gibi kuruluşlarla yapılan ortaklıklar, programın modern kölelikle mücadele yeteneğini artırmaktadır (International Cocoa Initiative, 2017).

7.4. Adil Gıda Programı

Immokalee İşçileri Koalisyonu (Coalition of Immokalee Workers [CIW]) tarafından 2011 yılında başlatılan Adil Gıda Programı (Fair Food Program [FFP]), tarım sektöründe modern kölelikle mücadeleye yönelik dönüştürücü bir yaklaşım benimsemektedir. Daha etik ve şeffaf bir tedarik zinciri oluşturmak için kurumsal sorumluluk, tüketici farkındalığı ve çalışanların güçlendirilmesini birleştiren yenilikçi, işçi odaklı bir modeldir. FFP'nin temel taşı, çiftlik işçilerinin haklarını ve refahını yaklaşımının merkezine yerleştiren işçi temelli sorumluluk modelidir. Geleneksel kurumsal sosyal sorumluluk programlarının aksine işçi temelli sorumluluk modeli, işçilere kendi çalışma standartlarının izlenmesi ve uygulanmasında aktif bir rol vermiştir. FFP'nin önemli faaliyetlerinden birisi, tarım işçilerinin hakları ve sorumlulukları konusunda eğitilmesidir. CIW, çiftliklerde eğitim oturumları düzenleyerek işçilerin FFP kuralları ve ihlal bildirme mekanizmaları hakkında bilgilendirilmesini sağlamaktadır. Bağımsız bir kuruluş olan Adil Gıda Standartları Konseyi (Fair Food Standards Council [FFSC]), FFP'nin standartlarına uygunluğun izlenmesinden sorumludur. Buna düzenli denetimler yapmak, şikayetleri araştırmak ve ihlaller tespit edildiğinde düzeltici önlemlerin alınmasını sağlamak dahildir (Coalition of Immokalee Workers, 2020).

7.5. Tüketici Ürünleri Forumu

Tüketici Ürünleri Forumu (The Consumer Goods Forum [CGF]), modern kölelikle mücadele çabaları da dahil olmak üzere olumlu değişim arayışında olan tüketici ürünleri üreticileri ve perakendecilerini bir araya getiren küresel bir ağıdır. CGF, 2016 yılında aldığı zorla çalıştırmayı önleme kararı ile önemli bir taahhütte bulunmuş ve bunu küresel tedarik zincirlerinde kritik bir sorun olarak kabul etmiştir. Bu karar üç ilkeyi içermektedir: her işçi hareket özgürlüğüne sahip olmalıdır, hiçbir işçi işe girmek için ödeme yapmamalıdır, hiçbir işçi borçlandırma yoluyla çalışmaya zorlanmamalıdır (The Consumer Goods Forum, 2020). CGF, tüketim ürünleri sektöründe işçi hakları ve çalışma koşullarına odaklanan Sosyal Sürdürülebilirlik Komitesi'ni kurmuştur. Bu komite, tedarik zincirlerinde zorla çalıştırma ve modern köleliğin ortadan kaldırılmasına yönelik çabalara rehberlik etmektedir. CGF, tedarik zincirlerini modern kölelikten arındırmak için zorla çalıştırmaya karşı Öncelikli Sektör İlkeleri'ni geliştirmiştir. Bu ilkeler, etik olmayan işe alım uygulamaları ve zorla çalıştırmanın ortadan kaldırılmasını ele almaktadır. CGF tarafından başlatılan diğer bir girişim olan İnsan Hakları Koalisyonu (Human Rights Coalition [HRC]) ise zorla çalıştırma ile mücadeleye odaklanan eylem odaklı bir örgütlenmedir (The Consumer Goods Forum, 2018).

7.6. IKEA

IKEA'nın "Göçmen İşçi Refahı Girişimi", tedarik zincirlerinde göçmen işçilerin koşullarını ve haklarını iyileştirmeyi ve böylece modern köleliğe karşı daha geniş çaplı mücadeleye katkıda bulunmayı amaçlayan kapsamlı bir programdır. Girişimin temel amaçlarından biri, göçmen işçileri borç esaretinden ve diğer sömürü biçimlerinden koruyan etik işe alım uygulamalarının sağlanmasıdır. IKEA, tedarikçilerinden adil işe alım süreçlerine uymalarını talep etmektedir. Bu da işçilerin işe girmek için herhangi bir ücret ödememeleri ve hareket özgürlüğü haklarına saygı gösterilmesi anlamına gelmektedir. IKEA, göçmen işçileri yasal hakları konusunda eğitirken aynı zamanda düzenli tedarik zinciri denetimleri gerçekleştirmektedir (IKEA Social Entrepreneurship, 2022).

IKEA ile Uluslararası İnşaat ve Ahşap İşçileri Federasyonu (International Federation of Building and Wood Workers [IFBWW]) arasındaki anlaşma, işçileri modern kölelik de dahil olmak üzere sömürüden koruyan etik kurallar belirlemeye odaklanmaktadır. Temel ilkelerden biri zorla çalıştırmanın yasaklanmasıdır. Anlaşma, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 29 ve 105 sayılı Sözleşmelerine uygun olarak hiçbir şekilde zorla çalıştırma veya köleliğe müsamaha gösterilmemesini sağlamaktadır. İşçiler tehdit altında çalışmaya zorlanamaz, işverenler "depozito" talep edemez veya kimlik belgelerine el koyamaz, böylece istihdamın tamamen gönüllü olması sağlanır. Anlaşma, zorla çalıştırmayı önlemenin yanı sıra çocuk işçiliğini de kesinlikle yasaklamaktadır. Yalnızca 15 yaş ve üzeri ya da kendi ülkelerindeki yasal zorunlu eğitim yaşının üzerindeki bireylerin istihdam edilebilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk, modern köleliğin yaygın bir bileşeni olan çocuk işçiliğinin IKEA'ya mal tedarik eden şirketlerde ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır. ILO'nun 138 sayılı Sözleşmesi bu madde için kılavuz ilke olarak kullanılmaktadır (IFBWW, 1998).

7.7. Sorumlu İşe Alım İçin Liderlik Grubu

Sorumlu İşe Alım için Liderlik Grubu (LGRR), etik işe alım uygulamalarını ve özellikle göçmen işçileri istismar eden modern kölelik pratiklerini ortadan kaldırmak amacıyla kurulmuştur. Grubun öncelikli hedefi, hiçbir işçinin işe girmek için ödeme yapmamasını öngören "İşveren Öder" ilkesini teşvik etmektir. İşe alım maliyetleri çalışan tarafından değil işveren tarafından karşılanmalıdır. Bu ilke, özellikle borç esaretine yol açabilen fahiş işe alım ücretlerinin karşısındadır. LGRR, çok uluslu şirketler, STK'lar ve kamu kurumları da dahil olmak üzere çeşitli paydaş gruplarını bir araya getirerek iş birliği ve ortaklık yoluyla faaliyet göstermektedir. Bu katılımcı yaklaşım, en iyi uygulamaların, kaynakların ve bilginin paylaşılmasına olanak tanıyarak modern kölelikle mücadele çabalarının etkinliğini artırmaktadır (Institute for Human Rights and Business, 2022).

7.8. Rugmark

Rugmark, şimdiki adıyla GoodWeave International, el yapımı halı ve kilim endüstrisinde çocuk işçiliğiyle mücadele etmek için çalışan ve kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. 1994 yılında kurulan Rugmark, halı ve kilimlerin çocuk işçi kullanılmadan üretilmesini sağlamak amacıyla bir etiketleme ve sertifikasyon programı başlatmıştır. 2022 yılında bu kapsamı ev tekstili, giyim, moda takıları ve tuğla dahil olmak üzere diğer sektörlere de genişletmeyi hedeflemektedir. Programa katılan üreticiler, çocuk işçiliğini yasaklayan standartlara uymayı kabul etmekte ve ürünleri uygunluğun sağlanması için denetlenmektedir. 2022 yılında GoodWeave, büyük perakendeciler ve markaların yanı sıra butik mağazalar ve ihracatçılar da dahil olmak üzere 22 ülkede 431 şirketle ortaklık kurmuştur. Kuruluşundan bu yana 9.739 çocuğu sömürüden kurtarmış ve 87.915 çocuk için eğitim fırsatlarını kolaylaştırmıştır (GoodWeave International, 2022).

8. Tartışma ve Uluslararası İş Dünyasında Modern Kölelikle Mücadele Stratejileri

Sunulan vaka örnekleri, uluslararası iş dünyasında modern kölelikle mücadele stratejileri açısından önemli dersler ortaya koymaktadır. Şeffaflık ve düzenli denetimler, küresel tedarik zincirlerindeki modern kölelik risklerinin tespit edilmesi ve ele alınması için önem taşımaktadır (Gold vd., 2015). Hem Patagonia hem de Nudie Jeans şeffaflığın önemini vurgulamakta, tedarikçileri hakkında ayrıntılı bilgileri düzenli olarak açıklamakta ve çalışma standartlarına uygunluğu sağlamak için denetimler gerçekleştirmektedir. Bu yaklaşım sadece tüketici güvenini tesis etmekle kalmaz, aynı zamanda olası işgücü ihlallerinin erkenden tespit edilmesine ve ele alınmasına da yardımcı olur. Şirketler sömürü riskini azaltmak için uygulamalarını açıkça beyan etmeli ve tedarikçilerini adil çalışma standartlarından sorumlu tutmalıdır.

Modern kölelikle mücadele çabalarını ölçeklendirmek için sektörler ve endüstriler arasında iş birliği yapılması gereklidir. Sorumlu Tedarik Zinciri Girişimi (RSCI) aracılığıyla Patagonia; Uluslararası Kakao Girişimi (ICI) ve Adil Çalışma Derneği (FLA) ile ortaklıklar aracılığıyla Nestlé gibi birçok şirket, paydaşlarla birlikte çalışmanın önemini ortaya koymaktadır (Patagonia Inc, 2023; Nestlé Cocoa Plan, 2019; Institute for Human Rights and Business, 2022). Kolektif eylem, işletmelerin başarılı uygulamaları ve kaynakları paylaşmasına olanak tanıyarak kölelikle mücadele çabalarının genel etkinliğini artırır (Jardine ve Muaid, 2022). Sorumlu İşe Alım için Liderlik Grubu (LGRR) da çok uluslu şirketler, STK'lar ve kamu kurumları arasındaki ortaklıkların etik işe alımı nasıl teşvik edebileceğini ve özellikle göçmen işçiler için sömürüye dayalı uygulamaları nasıl ortadan kaldırdığını göstermektedir (LeBaron, 2020; Yeates ve Pillinger, 2019).

Etik kaynak kullanımı ve adil ticaret sertifikasyon programlarına katılım, çalışma koşullarının iyileştirilmesine ve zorla çalıştırma riskinin azaltılmasına doğrudan katkıda bulunmaktadır (Bennett, 2022). Patagonia'nın adil ticaret sertifikalı ürünleri ve Nudie Jeans'in adil işgücü uygulamalarına ilişkin tutumu, sorumlu kaynak kullanımının işçilerin korunmasında oynayabileceği rolü göstermektedir. Bu şirketler daha iyi ücretleri ve daha güvenli çalışma koşullarını aktif olarak destekleyerek işçilerin sömürüye karşı savunmasızlığını azaltmaktadır (Nudie Jeans, 2021; Patagonia Inc, 2023). Etik kaynak kullanımı stratejilerinin tedarik zincirlerine dahil edilmesi, işgücü riskinin yüksek olduğu sektörlerde modern kölelikle mücadelede çok önemli bir adımdır. Şu anda GoodWeave International olarak bilinen Rugmark, etik işgücü uygulamalarına bağlılığın bir başka örneğini sunmaktadır. El yapımı halı endüstrisinde çocuk işçiliğiyle mücadele etmek için kurulan şirket, ev tekstilinden moda takılara kadar geniş bir ürün yelpazesinin çocuk emeği sömürülmeden üretilmesini sağlamak için sertifika programını genişletmiştir. Rugmark, üreticileri denetleyerek ve küresel çapta şirketlerle ortaklık kurarak binlerce çocuğu sömürü koşullarından kurtarmış ve eğitim fırsatları sağlamıştır (GoodWeave International, 2022).

Bir diğer temel strateji de işçilerin kendi çalışma standartlarını izleme ve uygulama konusunda güçlendirilmesidir (O'Rourke, 2003). Örneğin Adil Gıda Programı (FFP), işçilere haklarını korumaları için araçlar sağlayan işçi odaklı bir model izlemektedir. Bu yaklaşım, işçileri eğiterek ve ihlalleri bildirmek için mekanizmalar sağlayarak güç dinamiğini değiştirmekte ve işçilerin adil işgücü uygulamalarının korunmasında aktif katılımcılar olmasını sağlamaktadır (Asbed ve Hitov, 2017). İşçileri, çalışma standartlarının izlenmesi ve uygulanmasında aktif rol almaları için güçlendirmek, sömürüyü önlemede oldukça etkili bir stratejidir.

Yoksulluk ve etik olmayan işe alım uygulamaları gibi modern köleliğin temel nedenlerinin çözüme kavuşturulması da bir diğer önemli konudur. Nestlé'nin Kakao Planı ve IKEA'nın Göçmen İşçi Refahı Girişimi gibi girişimler, işçilerin ekonomik koşullarını iyileştirmeyi ve zorla çalıştırmaya karşı savunmasızlığı azaltmanın anahtarı olan etik işe alım uygulamalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Örneğin Nestlé'nin Kakao Planı, izleme ve eğitim girişimleri yoluyla kakao çiftçilerinin geçim kaynaklarını iyileştirmeye ve çocuk işçiliğiyle mücadeleye odaklanmaktadır. Altta yatan bu sosyal ve ekonomik meselelerin ele alınması, tedarik zincirlerinde uzun vadeli değişim yaratmak için elzemdir (Han vd., 2024; De Haan ve Van Dijk, 2006).

Modern kölelikle mücadele aynı zamanda sürekli gelişim için çaba göstermeyi de gerektirir. IKEA'nın tedarik zinciri denetimleri ve etik kılavuzları gibi örneklerin çoğu, şirketlerin gelişen riskler karşısında kölelikle mücadele stratejilerini düzenli olarak gözden geçirme ve güncelleme ihtiyacını yansıtmaktadır. Bu da tedarik zincirleri ve düzenleyici ortamlar değiştikçe işletmelerin modern köleliği ele alma konusunda proaktif kalmalarını sağlar.

Bununla birlikte, IKEA ve IFBWW vakasından çıkarılacak en önemli derslerden biri, çalışma standartlarının izlenmesinde şeffaflığın ve paydaş katılımının önemidir. IKEA, Davranış Kurallarını iç ve dış denetimler yoluyla uygulamak için önemli adımlar atmış olsa da, IFBWW gibi sendikaların uyumluluğun izlenmesindeki sınırlı rolü, daha fazla şeffaflık ve aktif paydaş katılımına duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Sendikaların ve diğer işçi temsilcilerinin denetim sürecine tam olarak dahil edilmesini sağlamak yalnızca kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerinin güvenilirliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda işçiler, sendikalar ve tüketiciler arasındaki güveni de güçlendirir. Şeffaf denetim sistemleri ve aktif sendika katılımı olmadan, kurumsal sosyal sorumluluk çabalarının tedarik zinciri boyunca çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik gerçek taahhütler yerine sadece halkla ilişkiler araçları olarak algılanması riski bulunmaktadır.

Son olarak etik ürün ve uygulamalara yönelik talebin artırılmasında tüketicilerin ve kamuoyunun katılımının sağlanması önemli bir rol oynamaktadır. Adil Gıda Programı, Rugmark ve Tüketici Ürünleri Forumu gibi girişimler tüketiciler, kamu kurumları ve diğer paydaşlar arasında farkındalık yaratmanın önemini vurgulamaktadır. Modern kölelikten arındırılmış ürünler için tüketici odaklı talep yaratmak, şirketleri etik işgücü uygulamalarına öncelik vermeye zorlamaktadır (Walker, 2019). Tüketicileri satın alma kararlarının etkileri konusunda eğitmek, sistemik değişimi yönlendirebilmekte ve işletmeleri daha yüksek çalışma standartlarına uymaya teşvik edebilmektedir.

9. Sonuç

Uluslararası ticarete modern kölelikle mücadele, küresel ekonomik sistemler, sosyo-kültürel dinamikler ve yasal çerçevelerle iç içe geçmiş çok yönlü bir süreçtir. Tedarik zincirlerinin karmaşıklığı, ucuz işgücüne dayalı ekonomik teşvikler ve yetersiz yasal mekanizmalar modern köleliğin devam etmesine neden olmaktadır. Şeffaflık, çalışanların desteklenmesi, etik işe alım ve iş birliği bu sorunun çözümüne yardımcı olabilir. Patagonia, Nudie Jeans ve IKEA gibi markalar, şeffaf tedarik zinciri yönetimi ve işçi haklarını savunan stratejiler aracılığıyla modern köleliğe karşı etkili adımlar atmaktadır. Bu örnekler, sistemik değişim için büyük ölçekli işbirliklerine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Şeffaflık, modern kölelikle mücadelede kritik bir unsurdur. Şirketlerin tedarik zincirlerindeki süreçleri açık bir şekilde yönetmeleri, denetleme mekanizmalarını güçlendirmeleri ve işçi haklarını koruyan uygulamalar geliştirmeleri çok önemlidir. Patagonia, bu tür bir şeffaflığın modern kölelik risklerini nasıl azaltabileceğine dair güçlü bir örnek sunmaktadır. İşçi haklarına öncelik vermek sadece etik bir zorunluluk değil, aynı zamanda işverenlerin itibarını güçlendirmek için de bir stratejidir.

İşçilerin güçlendirilmesi ve etik işe alım uygulamaları, borç esareti ve zorla çalıştırma gibi sömürü biçimlerinin ortadan kaldırılması için son derece önemlidir. Sorumlu İşe Alım için Liderlik Grubu ve IKEA'nın Göçmen İşçi Refahı Girişimi, işçilerin haklarını savunmaları için platformlar oluşturarak borç esaretini azaltmak ve işçi özerkliğini artırmak için etkili adımlar atmaktadır. Bu strateji, işçilerin sömürüye karşı daha güçlü bir direnç oluşturmalarını sağlamaktadır.

Kolektif eylem ve uluslararası iş birliği, modern kölelikle mücadelede başarıyı artıran önemli faktörlerdir. Adil Gıda Programı ve Tüketim Malları Forumu gibi girişimler şirketlerin, hükümetlerin ve STK'ların ortak çabalarının modern kölelik riskini azaltmada etkili olduğunu göstermektedir. Bu tür işbirlikleri, geniş bir kaynak ve bilgi yelpazesinden yararlanarak sistemik değişimin sağlanmasına

yardımcı olabilir. İşletmelerin sosyal sorumluluk girişimlerini yasal ve düzenleyici çerçevelerle destekleyerek modern kölelikle mücadele için daha geniş kapsamlı çözümler yaratmak mümkündür.

Yasal ve düzenleyici çerçeveler modern kölelikle mücadelenin temel taşlarıdır. Ulusal ve uluslararası yasalar sömürüyü caydırır ve işçi haklarını korur. Patagonia gibi şirketlerin ve diğerlerinin daha güçlü politikaları savunarak yasalar yoluyla modern köleliği önleme çabaları, küresel bir norm oluşturmanın önemini vurgulamaktadır. Yasaların etkili bir şekilde uygulanması, modern kölelikle mücadelede başarılı sonuçlar alınmasını sağlar.

Bilinçli tüketici davranışı ve tüketici aktivizmi, modern kölelikle mücadele etmeleri için şirketlere baskı yapmanın önemli yollarıdır. Farkındalık kampanyaları ve etik ürünlere yönelik artan talep, şirketlerin tedarik zincirlerini gözden geçirmelerini ve daha sürdürülebilir işgücü uygulamaları geliştirmelerini sağlayabilir. Şeffaflık ve adalet talep eden tüketiciler daha geniş bir kültürel değişime katkıda bulunabilir ve sorumlu tüketiciliği teşvik edebilir.

Modern kölelikle mücadele, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle doğrudan bağlantılıdır. İşçilerin yaşam koşullarını iyileştirmek, eğitime erişimi artırmak ve dezavantajlı topluluklar için ekonomik fırsatlar yaratmak, modern köleliği sürdüren temel faktörleri ortadan kaldırmanın anahtarıdır. Nestlé'nin Kakao Planı ve IKEA'nın Göçmen İşçi Refahı Girişimi gibi projeler, modern kölelikle mücadele etmek ve uzun vadeli sosyal değişim sağlamak için sürdürülebilir çözümler sunmaktadır.

Bu bağlamda, uluslararası girişimler IUF, ILO, Rugmark ve IKEA-IFBWW işbirlikleri modern kölelikle mücadeleye önemli katkılar sağlamıştır. IUF küresel işçi haklarını güvence altına almak için çok uluslu şirketlerle iş birliği yaparken ILO zorla çalıştırma, çocuk işçiliği ve ayrımcılığa karşı küresel standartlar geliştirmiştir. Rugmark, çocuk işçiliğine karşı sertifika programları aracılığıyla el yapımı halı ve tekstil sektöründe etik üretimi teşvik etmekte, IKEA-IFBWW ise zorla çalıştırmaya karşı aldığı tedbirlerle işçi haklarını korumaktadır.

Sonuç olarak modern kölelikle mücadele işletmelerin, hükümetlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve tüketicilerin ortak çabalarını gerektiren zorlu ancak temel bir süreçtir. Sadece mevcut sömürü uygulamalarını ortadan kaldırmakla kalmayıp aynı zamanda gelecekteki sömürü risklerini de azaltan sürdürülebilir sosyal ve ekonomik sistemlerin oluşturulmasını gerektirir. Bu bağlamda şeffaflık, etik işe alım uygulamaları, iş birliği ve tüketici katılımı modern köleliğin ortadan kaldırılmasına yönelik çözümler sunmaktadır.

Kaynaklar

- Asbed, G. ve Hitov, S. (2017). Preventing forced labor in corporate supply chains: The fair food program and worker-driven social responsibility. *Wake Forest Law Review*, 52, 497-531. http://ciw-online.org/wp-content/uploads/HitovAsbedArticle_AuthorCopy.pdf
- Baderschneider, J. ve Friedman, A. K. (2021). Addressing modern slavery in global supply chains: The role of business. Chisolm-Straker, M. ve Chon, K. (Ed.), *The historical roots of human trafficking: Informing primary prevention of commercialized violence* içinde (s. 101-119). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-70675-3_7
- Bakirci, K. ve Ritchie, G. (2022). Corporate liability for modern slavery. *Journal of Financial Crime*, 29(2), 576-588. <https://doi.org/10.1108/JFC-09-2021-0189>
- Banerjee, B. (2021). Modern slavery is an enabling condition of global neoliberal capitalism: Commentary on modern slavery in business. *Business & Society*, 60(2), 415-419. <https://doi.org/10.1177/0007650319898478>
- Bennett, E. A. (2022). The efficacy of voluntary standards, sustainability certifications, and ethical labels. A. Marx, G. V. Calster, J. Wouters, K. Otteburn ve D. Lica (Ed.), *Research handbook on global governance, business and human rights* içinde (s. 177-204). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781788979832.00016>

- Benstead, A. V., Hendry, L. C. ve Stevenson, M. (2018). Horizontal collaboration in response to modern slavery legislation: An action research project. *International Journal of Operations & Production Management*, 38(12), 2286-2312. <https://doi.org/10.1108/IJOPM-10-2017-0611>
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu. (2000, 15 Kasım). *Protocol to prevent, suppress and punish trafficking in persons especially women and children, supplementing the United Nations Convention against transnational organized crime*. <https://tinyurl.com/mwkptuyt>
- Birleşmiş Milletler. (2023). *Promote inclusive and sustainable economic growth, employment and decent work for all*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/economic-growth/>
- Blitz, B. ve Simic, A. (2019). The modern slavery regime: a critical evaluation. *Journal of the British Academy*, 7 (Supp. 1), 1-34. <http://doi.org/10.5871/jba/007s1.001>
- Byerly, R. T. (2012). Combating modern slavery: What can business do?. *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*, 9(5), 25-34. <http://doi.org/10.5871/jba/007s1.001>
- Carrington, M., Chatzidakis, A. ve Shaw, D. (2021a). *Addressing consumer awareness and (in) action towards modern slavery*. Modern Slavery and Human Rights, Policy & Evidence Centre. <https://eprints.gla.ac.uk/255488/1/255488.pdf>
- Carrington, M., Chatzidakis, A. ve Shaw, D. (2021b). Consuming worker exploitation? Accounts and justifications for consumer (in) action to modern slavery. *Work, Employment and Society*, 35(3), 432-450. <https://doi.org/10.1177/0950017020926372>
- Caruana, R., Crane, A., Gold, S. ve LeBaron, G. (2021). Modern slavery in business: The sad and sorry state of a non-field. *Business & Society*, 60(2), 251-287. <https://doi.org/10.1177/0007650320930417>
- Christ, K. L. ve Burritt, R. L. (2018). Current perceptions on the problem of modern slavery in business. *Business Strategy & Development*, 1(2), 103-114. <https://doi.org/10.1002/bsd2.15>
- Coalition of Immokalee Workers, (2020). *Fair food program*. <https://ciw-online.org/fair-food-program/>
- Cockayne, J. (2021). *Developing freedom: The sustainable development case for ending modern slavery, forced labour, human trafficking*. New York: United Nations University.
- Congressional Research Service. (2023). *Section 307 and Imports Produced by Forced Labor*. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11360>
- Crane, A., LeBaron, G., Phung, K., Behbahani, L. ve Allain, J. (2022). Confronting the business models of modern slavery. *Journal of Management Inquiry*, 31(3), 264-285. <https://doi.org/10.1177/1056492621994904>
- Davidson, J. O. C. (2015). *Modern slavery: The margins of freedom*. Springer.
- De Haan, E. ve Van Dijk, M. (2006). *Labour conditions in IKEA's supply chain: Case studies in Bangladesh and Vietnam*. SOMO. <https://tinyurl.com/y4x35uvu>
- E Silva, B. A. (2021). *CSR authenticity and consumers' attitudes in the context of food waste: The case study of too good to go* (Yüksek Lisans Tezi). Universidade Catolica Portuguesa. Portekiz.
- Eckert, S. (2013). The business transparency on trafficking and slavery act: Fighting forced labor in complex global supply chains. *Journal of International Business and Law*, 12(2), 383. <https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/jibl/vol12/iss2/17/>
- Feasley, A. (2016). Eliminating corporate exploitation: Examining accountability regimes as means to eradicate forced labor from supply chains. *Journal of Human Trafficking*, 2(1), 15-31. <https://doi.org/10.1080/23322705.2016.1137194>
- Flynn, A. (2020). Determinants of corporate compliance with modern slavery reporting. *Supply Chain Management: An International Journal*, 25(1), 1-16. <https://doi.org/10.1108/SCM-10-2018-0369>
- Flynn, A. ve Walker, H. (2021). Corporate responses to modern slavery risks: An institutional theory perspective. *European Business Review*, 33(2), 295-315. <https://doi.org/10.1108/EBR-05-2019-0092>
- Giuliano, P. (2017). *Gender: An historical perspective*. National Bureau of Economic Research. Working Paper: 23635. <https://www.nber.org/papers/w23635>

- Gold, S., Trautrim, A. ve Trodd, Z. (2015). Modern slavery challenges to supply chain management. *Supply Chain Management: An International Journal*, 20(5), 485-494. <https://doi.org/10.1108/SCM-02-2015-0046>
- GoodWeave International. (2022). Annual Report 2022 Transforming Supply Chains, Transforming Lives. <https://goodweave.org/wp-content/uploads/2024/03/GW-annual-report-2022.pdf>
- Gould, A. J. (2010, 30 Eylül- 2 Ekim). Modern slavery: A regional focus [Konferans sunumu özeti]. *Second Annual Interdisciplinary Conference on Human Trafficking: 2nd (2010)*. Nebraska, ABD. <https://digitalcommons.unl.edu/humtrafconf2/7/>
- Han, C., Jia, F., Jiang, M. ve Chen, L. (2024). Modern slavery in supply chains: a systematic literature review. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 27(7), 1206-1227. <https://doi.org/10.1080/13675567.2022.2118696>
- IFBWW. (1998). *IFBWW-IKEA agreement on rights of workers*. https://training.itcilo.org/actrav_cdrom1/english/global/guide/ifbww.htm#Code
- IKEA Social Entrepreneurship. (2022). *Refugee employment initiative*. <https://tinyurl.com/5n7bd2r6>
- ILO. (2015). *105 no'lu zorla çalıştırmanın kaldırılması sözleşmesi*. <https://www.ilo.org/tr/resource/105-nolu-zorla-calistirmanin-kaldirilmasi-sozlesmesi>
- ILO. (2024). *Conventions, protocols and recommendations*. <https://tinyurl.com/4vhurr6e>
- Institute for Human Rights and Business. (2022). *The leadership group for responsible recruitment*. <https://www.ihrb.org/employerpays/leadership-group-for-responsible-recruitment>
- International Cocoa Initiative. (2017). *New report highlights Nestlé's efforts to tackle child labour in its cocoa supply chain*. <https://www.cocoainitiative.org/news/new-report-highlights-nestles-efforts-tackle-child-labour-its-cocoa-supply-chain>
- International Labor Organization and Walk Free Foundation. (2016). *Global estimates of modern slavery*. <https://www.walkfree.org/projects/global-estimates-of-modern-slavery/>
- Islam, M. A. ve Van Staden, C. J. (2022). Modern slavery disclosure regulation and global supply chains: Insights from stakeholder narratives on the UK Modern Slavery Act. *Journal of Business Ethics*, 180, 1-25. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04878-1>
- IUF. (2024). *Agreements*. <https://www.iuf.org/what-we-do/global-agreements/>
- Jardine, A. ve Muaid, R. (2022). Campaigning against modern slavery: Social assets for business action. *Journal of Modern Slavery: A Multidisciplinary Exploration of Human Trafficking Solutions*, 7(2), 97-144. <https://tinyurl.com/d337jxw8>
- Kneebone, S. (2014). The Bali process and global refugee policy in the Asia-Pacific region. *Journal of Refugee Studies*, 27(4), 596-618. <https://doi.org/10.1093/jrs/feu015>
- Kolben, K. (2019). The consumer imaginary: Labor rights, human rights, and citizen-consumers in the global supply chain. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 52, 839-898. <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vjtl>
- Lamas, B. (2023). Modern slavery in the global economy. Pargas, D. A. ve Schiel, J. (Ed.), *The Palgrave Handbook of Global Slavery throughout History* içinde (s. 661-680). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-13260-5_37
- Landman, T. ve Silverman, B. W. (2019). Globalization and modern slavery. *Politics and Governance*, 7(4), 275-290. <https://doi.org/10.17645/pag.v7i4.2233>
- LeBaron, G. (2020). *Combatting modern slavery: Why labour governance is failing and what we can do about it*. John Wiley & Sons.
- LeBaron, G. (2021). The role of supply chains in the global business of forced labour. *Journal of Supply Chain Management*, 57(2), 29-42. <https://doi.org/10.1111/jscm.12258>
- LeBaron, G. ve Ayers, A. J. (2013). The rise of a 'new slavery'? Understanding African unfree labour through neoliberalism. *Third World Quarterly*, 34(5), 873-892. <https://doi.org/10.1080/01436597.2013.800738>
- LeBaron, G. ve Howard, N. (2015). *Forced labour in the global economy, Beyond Trafficking and Slavery Short Course. Volume 2*. Open Democracy. <https://hdl.handle.net/1814/38806>

- LeBaron, G. ve Rühmkorf, A. (2017). Steering CSR through home state regulation: A comparison of the impact of the UK bribery act and modern slavery act on global supply chain governance. *Global policy*, 8(S3), 15-28. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12398>
- LeBaron, G., Howard, N., Thibos, C. ve Kyristis, P. (2018). Confronting root causes: Forced labour in global supply chains. *openDemocracy*. <https://eprints.whiterose.ac.uk/126167/>
- Lusty, N. ve Richards, H. (2024). Modern slavery legislation and the limits of ethical fashion. *Cultural Studies*, 38(2), 322-347. <https://doi.org/10.1080/09502386.2022.2103165>
- Mehmood, W., Ahmad, A., Aman-Ullah, A. ve Mohd-Rashid, R. (2023). Modern slavery: A literature review using bibliometric analysis and the nexus of governance. *Journal of Public Affairs*, 23(1), e2832. <https://doi.org/10.1002/pa.2832>
- Mehra, A. ve Shay, K. (2016). Corporate responsibility and accountability for modern forms of slavery. *Journal of International Criminal Justice*, 14(2), 453-468. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqw023>
- Mende, J. (2019). The concept of modern slavery: definition, critique, and the human rights frame. *Human Rights Review*, 20(2), 229-248. <https://doi.org/10.1007/s12142-018-0538-y>
- Nardella, G., Surdu, I. ve Brammer, S. (2023). What happens abroad, stays abroad? Exploring how corporate social irresponsibility in domestic and international markets influences corporate reputation. *Journal of World Business*, 58(4), 101420. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2022.101420>
- Nestle Cocoa Plan. (2019). *Tackling child labor 2019 report*. <https://tinyurl.com/5cbub349>
- Nikolova, V. ve Arsić, S. (2017). The stakeholder approach in corporate social responsibility. *Engineering Management*, 3(1), 24-35. https://www.bor030.net/wp-content/slike/Engineering_management_vol_3_1_2017.pdf#page=27
- Nolan, J. ve Bott, G. (2018). Global supply chains and human rights: Spotlight on forced labour and modern slavery practices. *Australian Journal of Human Rights*, 24(1), 44-69. <https://doi.org/10.1080/1323238X.2018.1441610>
- Nudie Jeans. (2021). *Nudie Jeans social report 2021*. <https://tinyurl.com/2tchye3p>
- Odia, J. (2020). Modern slavery in the global supply chains: the challenges of legislations and mandatory disclosures. García-Alcaraz, J., Sánchez-Ramírez, C., Avelar-Sosa, L. ve Alor-Hernández, G. (Ed.), *Techniques, tools and methodologies applied to global supply chain ecosystems* içinde (s. 53-72). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-26488-8_3
- O'Rourke, D. (2003). Outsourcing regulation: Analyzing nongovernmental systems of labor standards and monitoring. *Policy Studies Journal*, 31(1), 1-29. <https://doi.org/10.1111/1541-0072.00001>
- Patagonia Inc. (2023). *Patagonia, Inc. Statement on modern slavery*. <https://tinyurl.com/mu93s7ye>
- Phung, K. ve Crane, A. (2018). The business of modern slavery: Management and organizational perspectives. Clark, J. B. ve Poucki S. (Ed.), *The SAGE handbook of human trafficking and modern day slavery* içinde (s. 177-195). SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781526436146.n9>
- Porter, M. E. ve Kramer, M. R. (2006). The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 84.12: 78-92. <https://tinyurl.com/2swz5629>
- Rioux, S., LeBaron, G. ve Verovšek, P. J. (2020). Capitalism and unfree labor: A review of Marxist perspectives on modern slavery. *Review of International Political Economy*, 27(3), 709-731. <https://doi.org/10.1080/09692290.2019.1650094>
- Schwartz, M. S. (2013). Developing and sustaining an ethical corporate culture: The core elements. *Business Horizons*, 56(1), 39-50. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2012.09.002>
- Sigmon, J. N. (2008). Combating modern-day slavery: Issues in identifying and assisting victims of human trafficking worldwide. *Victims and Offenders*, 3(2-3), 245-257. <https://doi.org/10.1080/15564880801938508>
- Sinclair, A. ve Nolan, J. (2020). Modern slavery laws in Australia: Steps in the right direction?. *Business and Human Rights Journal*, 5(1), 164-170. <https://doi.org/10.1017/bhj.2019.7>

- Smith, A. ve Johns, J. (2020). Historicizing modern slavery: Free-grown sugar as an ethics-driven market category in nineteenth-century Britain. *Journal of Business Ethics*, 166(2), 271-292. <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04318-1>
- Sparkes, R. (2003). *Socially responsible investment: A global revolution*. John Wiley Sons.
- Stevenson, M. ve Cole, R. (2018). Modern slavery in supply chains: a secondary data analysis of detection, remediation and disclosure. *Supply Chain Management: An International Journal*, 23(2), 81-99. <https://doi.org/10.1108/SCM-11-2017-0382>
- Stringer, C. ve Michailova, S. (2018). Why modern slavery thrives in multinational corporations' global value chains. *Multinational Business Review*, 26(3), 194-206. <https://doi.org/10.1108/MBR-04-2018-0032>
- Szablewska, N. ve Kubacki, K. (2023). Empirical business research on modern slavery in supply chains: A systematic review. *Journal of Business Research*, 164, 113988. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113988>
- The Consumer Goods Forum. (2018). *Guidance on the Priority Industry Principles*. <https://tinyurl.com/zaybfjhh>
- The Consumer Goods Forum. (2020). *Business actions against forced labor*. <https://tinyurl.com/3udxyak4>
- Theron, C. (2022). The role of business in the exploitation and rehabilitation of victims of modern slavery. Murphy, C. ve Lazzarino, R. (Ed.), *Modern Slavery and Human Trafficking* içinde (s. 73-92). Policy Press. <https://doi.org/10.51952/9781447363668.ch004>
- Tzvetkova, M. (2002). NGO responses to trafficking in women. *Gender & Development*, 10(1), 60-68. <https://doi.org/10.1080/13552070215893>
- Walker, M. R. (2019). *Protecting the workforce: A defense of workers' rights in global supply chains*. Rowman & Littlefield.
- Yagci Sokat, K. ve Altay, N. (2023). Impact of modern slavery allegations on operating performance. *Supply Chain Management*, 28(3), 470-485. <https://doi.org/10.1108/SCM-08-2021-0387>
- Yeates, N. ve Pillinger, J. (2019). *International health worker migration and recruitment: global governance, politics and policy*. Routledge.

Avrupa Birliği İçinde Çokkültürlülük Karşıtlığının Yabancı Düşmanlığına Etkisi: 2024 Avrupa Parlamentosu Seçim Sonuçları Üzerinde bir Değerlendirme

The Impact of Anti-Multiculturalism on Xenophobia within the European Union: An Assessment of the 2024 European Parliament Election Results

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1514277>

Müge PALANCI*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Derleme Makale

Geliş Tarihi:
10.07.2024

Kabul Tarihi:
04.12.2024

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Bu çalışmanın amacı, 2024 Avrupa Parlamentosu seçimleri sonrası Avrupa Birliği içinde yükselen yabancı düşmanlığının çokkültürlülük karşıtlığı üzerinde yaptığı etkiyi değerlendirmektir. 2024 Avrupa Parlamentosu sonuçlarının analizinin yapıldığı bu çalışmada, Avrupa Birliği veri tabanından alınan sonuçlar kullanılarak ilgili teorik çerçeve üzerinden bulgular elde edilmiştir. Bu seçimlerde merkez siyasi partiler koltuk sayılarını muhafaza ederken, çokkültürlülük karşıtlığını savunan popülist aşırı sağ siyasi gruplar oy sayısını artırarak Avrupa Parlamentosunda ciddi yükselişe geçmiştir. Birçok Avrupa ülkesinde yapılan seçim sonuçlarında da ulusal düzeyde başarı sağlayan aşırı sağ hareketlerin söylemlerinde çokkültürlülüğe karşı durdukları ve göç üzerinden yabancı düşmanı sembollerini kullanarak oy oranlarını arttırdıkları görülmektedir. Bu bağlamda Avrupa Parlamentosu seçim sonuçlarının ulusal siyasete ve Avrupa Birliği politika yapım sürecine etkisi düşünüldüğünde çalışma literatüre katkı sağlaması adına önem taşımaktadır. Yapılan analizler, siyasi grupların aldıkları oy oranları ve parti programları üzerinden çokkültürlülük kavramı etrafında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, çokkültürcü yaklaşımın politika alanındaki temsilinin Avrupa Birliği düzeyinde "kimlik siyaseti" ile gerçekleştirildiği ileri sürülmektedir. Çalışma kapsamında, Avrupa Parlamentosu içerisindeki aşırı sağ siyasi grupların aldıkları yüksek oy oranları çerçevesinde gelecek yıllarda Avrupa Birliği'nin çokkültürlülük karşıtı politikalar izleyebileceği ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerde yabancı düşmanı söylemlerin artış gösterebileceği sonucu çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupa Parlamentosu, çokkültürlülük, yabancı Düşmanlığı.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Review Paper

Received:
10.07.2024

Accepted:
04.12.2024

© 2025 JEBUPOR
All rights reserved.

The aim of this study is to evaluate the impact of rising xenophobia on anti-multiculturalism within the European Union after the 2024 European Parliament elections. In this study, where the 2024 European Parliament results were analyzed, findings were obtained through the relevant theoretical framework using the results obtained from the European Union database. In these elections, while the centrist political parties maintained their seat numbers, populist far-right political groups advocating anti-multiculturalism increased their votes and made a significant rise in the European Parliament. In the election results held in many European countries, it is seen that far-right movements that have achieved success at the national level oppose multiculturalism in their discourses and increase their vote rates by using xenophobic symbols through immigration. In this context, considering the impact of the European Parliament election results on national politics and the European Union policy-making process, the study is important in terms of contributing to the literature. The analyses conducted were evaluated around the concept of multiculturalism through the vote rates received by political groups and party programs. In this study, it is argued that the representation of the multiculturalist approach in the political field is carried out through "identity politics" at the European Union level. Within the scope of the study, it is concluded that the European Union may pursue anti-multicultural policies and xenophobic discourse may increase in the European Union member states in the coming years, within the framework of the high voting rates received by far-right political groups in the European Parliament.

Keywords: European Union, European Parliament, Multiculturalism, Xenophobia.

Atf/ to Cite (APA): Palancı, M. (2025). Avrupa Birliği içinde çokkültürlülük karşıtlığının yabancı düşmanlığına etkisi: 2024 Avrupa Parlamentosu seçim sonuçları üzerinde bir değerlendirme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 380-392. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1514277>

*ORCID Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, mugepalanci@yahoo.com

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

The concept of multiculturalism is one of the important arguments used by the rising far-right politics in Europe due to the increasing anti-immigration sentiment in recent years. In this context, although there is a large amount of literature on the concept of multiculturalism, it is striking that there are few studies emphasizing the importance of the concept in the "Europe of values". The aim of this study is to reveal the impact of anti-multiculturalism on the votes received by political parties in the 2024 European Parliament elections. In this context, the study focuses on the impact of the relationship between the concept of multiculturalism and xenophobic discourses in the political arena on the votes received. The aim of the research is to examine the role of xenophobia in the construction of the other through European identity politics, and in this context, the 2024 European Parliament results were taken into account.

Literature Review:

The concept of multiculturalism began to gain an important place, especially in the last quarter of the twentieth century, as one of the attempts to explain, conceptualize and include cultural diversity in politics. Important scientists such as Baumann (2006), Kaya and Kentel (2005), Shorten (2023), Modood (2014) have contributed to the concept from different perspectives. Considering the cultural differences of Muslims on the basis of xenophobia, based on concrete situations such as discrimination and Islamophobia, has been discussed in terms of multiculturalism by thinkers such as John Rawls, Will Kymlicka, Charles Taylor, and Bhikhu Parekh. In this context, studies in the literature discuss the recognition of different identities, languages and religions in the social and political arena in Western Europe.

Methodology:

This study examines the impact of the relationship between multiculturalism and xenophobia on the 2024 European Parliament election results with a theoretical infrastructure, through the vote rates of the parties and the political approach of the party. In this context, the sources included in the study are based on primary and secondary sources obtained from Turkish and global literature.

Results and Conclusions:

In recent years, with the increasing migration in the European continent, there has been an abandonment of multicultural policies in many European countries. The identification of people with different cultures with violence has led to an increase in xenophobia in Western societies. The latest election results in the European Parliament show that increasing xenophobic discourse has increased the votes of far-right parties in the parliament. This situation increases the possibility that the decisions to be taken in the future in the European Union may be anti-multicultural. This situation is important in that it brings to the agenda the question of how much the parties that will come to power at the national state level will allow different cultures in the country to live together.

1. Giriş

“Geçmiş, hala bizim ile birlikte; hatta o geçmiş bile değil”

William Faulkner

Avrupa Birliği entegrasyon politikalarının uygulanabilirliği açısından önem arz eden çokkültürlülük, toplumsal çeşitliliğin korunmasında büyük rol oynamaktadır. Avrupa Birliği içinde son yıllarda yükselen ırkçılık ve yabancı düşmanlığı karşısında çeşitli politikalar geliştirmek, entegrasyon projesinin üzerine kurulduğu temel hak ve özgürlükler Avrupa’sını korumak adına önem taşımaktadır. Avrupa Birliği’nde temel hak ve özgürlükler çerçevesinde bir “Değerler Avrupası” yaratılmak istenerek bu süreç önce ekonomik alanda entegrasyon adımları ise başlatılmış, 1980’li yıllar sonrası ise siyasi bütünleşme adımları ile güçlendirilmiştir. Irkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelenin birlik politikalarına çeşitli düzenlemeler ile yansımaları ise 1990’lı yıllar sonrasına denk gelmektedir. Hem siyasi hem de hukuki bağlamda düzenlemelerin yeni bin yıla yaklaşıldığında ancak hız kazanması, AB düzeyinde ırkçılık ve yabancı düşmanlığı olgularına tepkinin geç geldiği ve zayıf kaldığı yönündeki eleştirilerin de elini güçlendirmiştir (Yılmaz, 2008).

Avrupa Birliği 1992 tarihinde imzalanan Maastricht Antlaşması ile ilk kez “Avrupa Vatandaşlığı” kavramını gündemine alarak, Birlik içinde yükselişe geçen ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele adımlarını atmıştır. 1994 Korfu Zirvesi, bu anlamda önem taşımaktadır. Özellikle hukukun üstünlüğü, demokrasi kavramı çerçevesinde farklı kültürlere saygı ve toplumda varoluşlarını desteklemek ortak Avrupalı inşasında önemli bir adım olmaktadır. Bu bağlamda Avrupa vatandaşlığı ulus devlet kimliği ve onun içindeki alt kültürleri kapsamaktadır. Öte yandan Birlik tarafından desteklenen çoklu kimlik anlayışı ulus devlet düzeyinde çokkültürlülük karşıtlığı ve yabancı düşmanlığı sebebiyle uygulanabilir olmaktan uzaktır. Avrupa Birliği farklı etnik, dinsel ve kültürel toplulukların eşit haklarla üye devlet toplumlarında varlıklarını sürdürmeyi hedeflemektedir, fakat ulus devlet çıkarları farklı kimliklerin toplumda var olmasını kendi milli değerlerine tehdit olarak görebilmektedir.

Avrupa Birliği’nin yasama organı olan Parlamento çok sesli olması ve Avrupa vatandaşlarının temsili açısından “Avrupalı” ya en yakın siyasi organdır. Böylece Avrupa Topluluğu(AT)/ AB üyesi ülkelerin vatandaşları, 1979 yılından itibaren her beş yılda bir doğrudan genel oy ilkesi çerçevesinde yapılan seçimler yoluyla AP’nin temsilcilerini belirlemektedir (Akşemsettinoglu, 2020: 162). Avrupa Parlamentosu, 2024 seçimleriyle birlikte 720 parlamenter sayısına sahiptir ve içerisinde 8 siyasi grup vardır. Bu gruplar; Avrupa Halk Partisi (EPP), Sosyalistlerin ve Demokratların İlerici İttifakı (S&D), Avrupa’yı Yenile (Renew), Yeşiller/Avrupa Özgür İttifakı (EFA), Kimlik ve Demokrasi (ID), Avrupa Muhafazakârlar ve Reformistler Grubu (ECR), Avrupa Birleşik Solu/ Nordik Yeşil Sol (GUE/ NGL) ve bağımsızlardır. Avrupa Birliği’nin gelecek gündemini Avrupa Parlamentosu içindeki siyasi gruplar belirlemektedir. Üye ülkelerin siyasi kadrolarından gelen kişilerin Parlamento içinde, ülkelerinde buldukları siyasi partinin bileşenleriyle Birlik gündemini etkileyecek olması seçimlerin değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Özellikle 06-09 Haziran 2024 Avrupa Parlamentosu seçim sonuçlarıyla birlikte Parlamentoda aşırı sağın yükselişe geçmesi, gelecek yıllarda Avrupa Birliği politikalarının şekillenmesi açısından önem taşımaktadır.

Aşırı sağın Avrupa Parlamentosundaki yükselişi ulus devlet düzeyinde yabancı düşmanlığının artması ve çokkültürlü Avrupa fikrinden uzaklaşılması tehdidini doğurmaktadır. Özellikle aşırı sağ temalar barındıran “Kimlik ve Demokrasi” ve “Avrupa Muhafazakârlar ve Reformistler Grubu” göç ve yabancı karşıtlığı söylemleriyle dikkat çekmektedirler. Bu makalede, çokkültürlülük kavramı ve yabancı düşmanlığı bağlamında, Avrupa Parlamentosu (AP) siyasi grupları 06-09 Haziran 2024 seçimleri temel alınarak; söylem, politika, oy sayısı gibi değişkenler çerçevesinde incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Avrupa Parlamentosu içindeki siyasi grupların ulusal düzeyde parti ideolojilerini kullanarak, Avrupa Birliği politika yapım süreçlerini etkileyecek söylemler geliştirmeleri nedeniyle incelenmeleri gerekmektedir.

2. Çokkültürlülük Kavramı ve Avrupa Birliği İçinde Çokkültürlülüğün Gelişimi

Çokkültürlülük, toplumda farklı etnik köken, farklı kültürlerin hoşgörü içinde yaşamasını mümkün kılan temelde politik bir kavramdır. Çokkültürlülük kavramı aynı zamanda kültür kavramını bir etnik grubun mülkiyeti olarak vurgular, kültürleri bağımsız birimler olarak sunar, sınırları ve karşılıklı farklılıkları aşırı vurgulama riskini taşır; aynı zamanda cemaat içi uyuma yönelik baskıcı talepleri meşrulaştırma potansiyeli taşır (Kaya ve Kentel, 2005: 78). Bu bağlamda farklılık içinde bütünlük yakalanmaya çalışılırken, farklı yaşam pratiklerinin baskıcı talepler karşısında siyasal alanda çokkültürlülük temelinde saygıdeğer kabul edilmesi önem kazanmaktadır. Bu noktada “eşitlik” ve “hoşgörü” kavramları arasındaki geçirgenlik; toplumda söz konusu “üst” kültürün biz ve onlar ayrımına sebebiyet vererek bir iktidar ilişkisinin oluşmasına yol açtığı bilinmektedir.

Modern ulus devletin “çokkültürlülük” kavramı ile homojen kimlik anlayışına bir alternatif arama çabası toplum içindeki ayrışan tarafların bir arada tutulmasına katkı sağlamaktadır. Ulaşım ve iletişim kanallarının baş döndürücü bir hızda artması kimine göre homojen kimine göre ise çokkültürcü yaklaşımların doğmasına temel oluşturmuştur (Taylor, 2005: 65). Farklı kültürlerin bir arada yaşadığı toplum türünü ifade ederken (Adıgüzel, 2016: 165) demokratik ilkeler doğrultusunda daha eşitlikçi; ekonomik, siyasal ve kültürel ayrışmanın da önüne geçilecek toplumsal politikaların uygulanmasına zemin hazırlar. Bu anlamda 1971 tarihinde uygulamaya konulan çokkültürlülük politikası ile Kanada bu konuda ilk adımı atan ülke olmuştur. Ülkeler bazında atılan bu adımlar farklı kültürel tabandan insanların ortak paydada buluşarak topluma aidiyet sağlamasını kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda çokkültürlülük toplumun üyeleri arasında etnik çeşitliliğin kaynaşmasının yasallaştırılmasını ve aynı zamanda bu farklı etnik yapılar arasında bir tür ulusal birlik hissi oluşturulmasını içerir (Sengstock, 2009: 239). Ulus devletin toplumsal farklılıkları siyasal alanda temsil etmesi ona kapsayıcı bir özellik katarken, homojen olmayan yapısıyla çokkültürlü politikaları ulusal birlik çerçevesinde ele alma gayreti ise soru işaretleri doğurmaktadır. Çünkü çok az ülkede vatandaşların aynı dili konuştukları ve aynı etnik gruba ait oldukları söylenebilir (Kymlicka, 1998: 26). Bu bağlamda çokkültürlülüğün kimlik ile yakından ilişkisi vardır. Kültürel çeşitlilik toplumsal tabanda etnik farklılığın getirmiş olduğu din, dil, gelenek gibi kültürel öğeleri yansıtmaktadır (Palancı, 2023: 72). Bu kültürel öğeler kimlik politikalarının çok kültürcü devlet politikalarıyla ortak payda temelinde farklı etnik grupların topluma aidiyet kurmasını sağlamaktadır.

Kimlik, öteki kavramı ile yakından ilişkilidir. Ulus devlet içerisinde farklı etnik kimliklerin yaşadıkları topluma ait hissetmeleri sahip olunan kimliklerin devlet tarafından ne kadar tanınır olduğuyula ilişkilidir. Bu durum, devlet politikaları, vatandaşlık, okul, iş ve medya alanlarıyla ilgilidir (Parekh, 2002: 67). Eğer bir devlet çeşitli etnik kökenlerden gelenleri vatandaşları olarak kabul ediyor (üyelik) ve etnik çeşitliliğin yasal, kurumsal ve kamusal bir biçimde ifade edilmesine izin veriyor, teşvik ediyor ve hatta etnik çeşitliliğin ifade edilmesine fiilen iştirak ediyorsa çok etnili bir rejimi var demektir (Aktürk, 2015: 7). Bu bağlamda çok etnililiğin devlet içerisinde kültürel çeşitlilik yaratması hali, egemen kültürün milli olanı korumak ve farklılıkların asimile olması çabalarını da arttırmaktadır. Kültürel milliyetçi Fransa’da “Ortodoks Cumhuriyetçi” ilkeler çerçevesinde çokkültürlülük politikaları uygulanmaktadır. Bu bağlamda Fransız ulusuna ait olmak kültürel asimilasyon bağlamında gerçekleşmektedir. Alman milliyetçi anlayışı ise halk (volk) merkezli ve farklılıkları vurgulamaktadır.

Gerd Baumann, bir üçgen olarak ele aldığı çokkültürlülüğü bir bilmece olarak tasvir eder ve sivil haklar, etnik kimlik hakları ve dinsel eşitlik haklarının birbirinin yerine kullanılması durumunda çokkültürlülük bilmeçesine çözüm sunmanın imkânsız olduğunu göstermektedir (Bauman, 2006: 19). Modern ulus devlet politika yapıcı özelliği ile farklılıkları bütünleştiren ya da ayrıştıran olabilir. Bu bağlamda siyasal olanın çokkültürlülük politikaları üzerinde önemli etkisi mevcuttur. Bu çerçevede çokkültürlülük, kimliklerin eşit bir şekilde kabul edilmesine yol açtığı için demokrasinin de temeli sayılmaktadır (Kastoryano, 2009: 21). Üçgenin diğer önemli köşesi ise “etnisite”dir. Kültürel kimliği ifade eden etnisite, kolektif kimliğe vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda etnisiteyi, sosyal bir süreç

olarak insanların kolektif ya da bireysel açıdan sosyal yaşamlarında etraflarına çektikleri sınırlar ve kimlikler olduğu söylenebilir (Fenton, 1999: 14). Din faktörü ise toplumda çokkültürcü politikaların uygulanmasındaki önemli engellerden biri olduğu görülmektedir. Helsinki Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu tarafından sunulan rapor göstermektedir ki, aşırı sağ partilerin Müslümanlara yönelik ayrımcılığı tetiklediği, diğer partilerin de oy kaygısıyla aynı yaklaşım gösterdikleri belirtilmiştir (Vucheva, 2005). Bu bağlamda toplumun dinsel bütünlüğüne karşı önemli bir argüman olarak sunulan “din”, bir ötekinin inşasında önemli bir etmen olmaktadır. Bu bağlamda toplumda farklılıkların bütünlüşmesinde çatışmaya yol açacak faktörlerin dikkatlice değerlendirilip politika yapım süreçlerinde dikkate alınmaları önem kazanmaktadır.

2.1. Çokkültürlülük Bağlamında Avrupa Birliği Politikaları

Avrupa topraklarında uzun süren savaş ortamı sonrası kurulan Avrupa Birliği kıtada ekonomik ve siyasal entegrasyonu sağlayarak önemli bir barış projesi örneği olarak gösterilmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin hukukun üstünlüğü, demokrasi çerçevesinde ele alınıyor olması, birlikte sosyal eşitlik bağlamında entegrasyon değerlerinin bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasını sağlamaktadır.

Bütünlüşmenin farklı ulus devletleri demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları bağlamında bir araya getirmesi “çokkültürlü” bir yapıya birlik bağlamında doğrudan işaret etmektedir. Kültürel kimliklerin çeşitliliği bir “Avrupa Kimliği” başlığı altında ele alınırken, bunun ilk adımı 1973 Kopenhag Zirvesi’nde ele alınan bildiri ile atılmıştır. Kopenhag Zirvesi’nde kültürel çeşitlilik aşağıdaki şekilde belirtilmektedir;

“Ortak bir Avrupa medeniyeti çerçevesinde kültürlerin çeşitliliği, ortak değerlere ve ilkelere bağlılık, hayata karşı tutumların giderek yakınlaşması, ortak özel çıkarlara sahip olma bilinci ve Birleşik Avrupa’nın inşasında yer alma kararlılığı, Avrupa kimliğine özgünlük ve kendi dinamizmini kazandırır.” (Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe [CVCE], 1973: 2).

Avrupalılık bilincinin geliştirilmesi amacıyla Avrupa tarihi ve kültürüne ilişkin çalışmaların gerekliliğine 1983 tarihli Bildiride vurgu yapılmış ayrıca kültürel farkındalığın Avrupa kimliğinin temelini oluşturduğu belirtilmiştir (Kaya, 2013: 79). Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası 1950’lerden başlayarak devam eden ekonomik temelli göçlerin Avrupa’da farklı etnik, dini ve kültürel grupların ortaya çıkmasına sebebiyet vererek, çeşitlilik temelli toplumsal yapıya yol açtığı bilinmektedir. Bu bağlamda kültürel farkındalık Avrupa Birliği entegrasyon politikalarında en önemli etmenlerden biri olmaktadır. Gerard Delanty’ye göre “birlik ve çeşitlilik” ile “çeşitlilik içinde birlik” başka anlamlara sahiptir ve bu bağlamda yaklaşımın gözden geçirilmesi gerekmektedir (Delanty, 2003). Bu çerçevede kültürel çeşitliliğin yasal zeminde Birlik antlaşmasında yer alması 1992 tarihli Maastricht Antlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Maastricht Antlaşmasının kültür başlığı altında yer alan 128. Maddesi çeşitliliği Avrupa Birliği açısından şöyle ele almıştır;

“Topluluk, Üye Devletlerin kültürlerinin gelişmesine katkıda bulunurken, ulusal ve bölgesel çeşitliliklerine saygı gösterecek ve aynı zamanda ortak kültürel mirası ön plana çıkaracaktır.” (Treaty on European Union, 2024a).

Ayrıca Birlik içindeki farklılıkları, üye devletlerarasındaki işbirliğini teşvik ederek aşağıda belirtilen alanlarda kültürel çeşitliliğin korunması adına atılacak adımlar Maastricht Antlaşması ile şöyle sıralanmıştır;

- Avrupa halklarının kültür ve tarihinin bilgisinin artırılması ve yaygınlaştırılması,
- Avrupa açısından önemli kültürel mirasın korunması ve güvence altına alınması,
- Ticari olmayan kültürel değişimler,
- Görsel-işitsel sektör de dâhil olmak üzere sanatsal ve edebi yaratımın artırılması (Treaty on European Union, 2024b).

Maastricht Antlaşması ile tanımlanan Avrupa vatandaşlığı, Avrupa kimliğinin ulus devlet kimliği ile yaşadığı çatışma sebebiyle Avrupa Birliği çokkültürlülük politikaları açısından sorun teşkil etmektedir. Bu sorunun en önemli sebeplerinden biri Avrupa'ya doğru yaşanan göç dalgasıdır. Yaşanan göçler ile Avrupa Birliği üye ülkelerde artan etnik farklılık milli kimliğe tehdit olarak görülmekte ve ırkçı yönelimlerde artış söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Birliği 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması ile Avrupa vatandaşlığını tekrar vurgulayarak; Avrupa vatandaşlığı çerçevesinde yer alan hakları güçlendirmiştir. Ekonomik ve siyasal alanda yakalanan başarı, Avrupa vatandaşlığı kapsamında kültürel alanda da yakalanmaya çalışılmıştır. 1999 tarihinde yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ise 1985 tarihinde imzalanan Schengen Anlaşmasını Avrupa Birliği hukukuna dâhil ederek bir “Schengen Bölgesi” yaratmıştır. Bu durum sınırların olmadığı ortak bir kültürel Avrupa alanı inşa ederken, göçmen krizi kültürel farklılıklara karşı ulus devlet seviyesinde yabancı düşmanlığının yükselmesine sebebiyet vermiştir. Kültürel çoğulculuğun hem ulus devlet düzeyinde hem de Avrupa Birliği düzeyinde eşit oranda kabul ediliyor olması gerekmektedir. Bu yüzden, çokkültürlülükte önemli olan farklı kültürlerin yalnızca varlıklarını sürdürmesine izin vermekle kalmayıp onların değerli olduklarının da kabul edilmesidir (Taylor, 1996: 72). Bu kapsamda konsey tarafından 2000 yılında “İrk Eşitliği Direktifi” ile ırk ve etnik köken ayırt etmeksizin eşit muameleyi benimseyen bir düzenlemenin kabul edilmesi önem taşımaktadır. Bu düzenleme ile;

“İrk veya etnik kökene bakılmaksızın tüm kişilerin katılımına izin veren demokratik ve hoşgörülü toplumların gelişimini sağlamak için, ırk veya etnik kökene dayalı ayrımcılık alanındaki özel eylem, istihdam edilen ve meslek sahibi faaliyetlere erişimin ötesine geçmeli ve eğitim, sosyal güvenlik ve sağlık hizmeti de dâhil olmak üzere sosyal koruma, sosyal avantajlar ve mal ve hizmetlere erişim ve tedarik gibi alanları kapsamalıdır.” (Council Directive, 2024).

Avrupa Birliği tarafından ele alınan düzenlemeler, çokkültürlü Avrupa fikrinin desteklenmesi ayrıca üye devlet düzeyinde oluşacak ayrımcılık politikalarına karşı ortak tutum sergilemesi ve özellikle ırk eşitliği direktifinin Avrupa Birliği üye devletler tarafından bağlayıcı olması nedeniyle önem taşımaktadır. Avrupa Birliği tarafından 2007 yılında kurulan “Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı” özellikle ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelede önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda “Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı” aşağıda belirtilen konularda çalışma yaparak Avrupa Birliği ve üye devletlere tavsiyelerde bulunmaktadır;

- Yabancı düşmanlığı ve ırkçılıkla mücadele – insan haklarına saygı
- Dini ve kültürel farklılıklar
- İnsan hakları – işkence
- Toplumsal gruplar, etnik gruplar ve davranış/ırkçılık
- İnsan haklarının korunması ve kovuşturma makamları
- İrkçilikle ilgili suçların mevzuatı/soruşturulması
- Polis kültürü ve alt kültürü
- Profesyonel polis davranışı
- Çokkültürlü bir toplumda polislik
- Polislik ve polisin şiddet kullanımı
- Nefret suçu motiflerinin belirlenmesinde ve nefret suçu bildirim ve kaydında iyileştirmeler (European Union Agency for Fundamental Rights, 2021).

Kültürel çeşitliliğin temel alındığı çokkültürlü bir üst Avrupa kimliğinin yaratılmak istendiği Avrupa Birliği'nde ulusal kimliklerin ayrımcı politikalar geliştirmesine engel olamadığı ise aşırı sağ partilerin son zamanlarda yakaladığı başarı ile göz önündedir. Ulus devlet düzeyindeki tartışmalar Avrupa Birliği'nin “çokkültürlü” yapıya vurgu yaparak homojen yapıya zarar verdiği üzerine olmaktadır.

3. Çokkültürlülük Krizinin Yabancı Düşmanlığının Yükselmeye Etkisi

Kültürel kimliğin politize edilmesi çokkültürlülük karşıtı söylemlerin toplumsal bağlamda artış göstermesine sebebiyet vermektedir. Bu söylemler toplumda kendisini ırkçılık, milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı şeklinde göstermektedir. Kültürel çeşitliliğin “biz” ve “onlar” ayrımı ile yaratılan “ötekisi” ulusal geleneklere tehdit olarak görülmektedir. Bu bağlamda yabancı düşmanlığı “belirli bir nüfusta yerli olmayanlara karşı düşmanca bir tutum” (International Labour Office, 2001) olarak tanımlanabilir. Bu açıdan yabancı düşmanlığının dışlayıcı bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Dışlayıcılık toplumsal bütünleşme önündeki en önemli engellerden biridir ve ayrımcılığa yol açarken, bireyin topluma aidiyet hissini azaltmaktadır. Bu durum göç özelinde Avrupa toplumunun en önemli gerçeği durumundadır. Söz konusu göç, çeşitlilik ve mülteciler olduğunda; ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi yaygın tartışma konuları haline gelmiştir (Kaya, 2017: 16).

Kıta Avrupa’ında toplum, toplumdaki tüm bireylerin aynı amaçlar ve değerler etrafında birleşmesiyle ortaya çıkar. Göçmen ise, politikacıların “bizim insanımız” olarak tanımladığı vatandaş açısından tehdit arz eden kişidir. Göçmen terimi, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle ve kişisel uygunluk sebebiyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde ifade edilmektedir (Uluslararası Göç Örgütü:37). Göçmenlere toplumda, vatandaşların refahının bölüşümünde ortak olmaları bakımından ekonomik bir yüke neden oldukları gerekçesiyle tehdit unsuru olarak bakılmaktadır. Öte yandan sığınmacı ise (asylum seekers); “ilgili ulusal ya da uluslararası dokümanlar çerçevesinde bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptıkları başvurunun sonucunu bekleyen kişiler” olarak tanımlanmaktadır (Uluslararası Göç Örgütü, 2010:49).

Yabancı düşmanlığının yerlilik ile girdiği yakın ilişki toplumdaki ötekinin inşasında önemli bir yer tutmaktadır. Yerliliğe göre ulus tarihi, dili, değerleri, kültürü ve çoğu zaman dini ile beraber homojen ve saftır. Yerli sakinlerin yeni gelenlere karşı tercih edilmesi anlamını taşıyan kavram, daha sonra gelenlerin marjinalleştirilmesi ve dışlanmasını beraberinde getirir (Hervik, 2015: 796). Bu çerçevede “göç” ulusun kültürel kimliğine ve onun devamına yönelik ciddi tehlike taşımaktadır. Bu bağlamda yerliliğin dışlayıcı kimlik tanımı sadece Avrupa uluslarını birbirinden ayırmak için değil, bir medeniyet olarak görülen Avrupa’yı diğer bölge ve medeniyetlerden ayırmak içinde kullanılır. Tehdit altında olan sadece ulusal kimlikler değil aynı zamanda Avrupalı kimliğidir. Bu bağlamda, Avrupa ırkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Komisyonu’nun (ECRI), 2005 tarihli yıllık raporunda, yabancı düşmanlığının belirli bir biçimi olan kültürel ırkçılığı “giderek daha da endişe verici” olarak tanımladığı görülmektedir (Taras, 2009: 84). 11 Eylül 2001 terörist saldırıları, 2008 Avrupa ekonomik krizi ve sonrasında Ortadoğu’da yaşanan savaşlardan Avrupa’ya doğru kaynaklanan göçlerin artış göstermesi yabancı düşmanlığının artış göstermesine neden olmuştur.

Bu noktada Avrupa’da yabancı düşmanlığının farklı kavramlar veya eğilimler şeklinde ortaya çıktığını görmekteyiz: Ayrımcılık, aşırı sağ veya Neo-Nazi görüş, milliyetçilik, ırkçılık ve özellikle 11 Eylül 2001 sonrası İslamofobi (Bekar, 2018: 114).

Milliyetçilik, nesnel belirteçler (etnik, köken, dil, din, toprak, ortak tarih, ortak köken veya soy, ortak kültür) ile öznel belirteçler (öz farkındalık, dayanışma, sadakat ve ortak irade); kültür veya siyaset; medeni veya etnik; premordialist veya modern gibi çeşitli ikilikler temelinde tanımlanmaya çalışılmıştır (Kırımlı, 2005). Belirtilen belirteçler önemli toplumsal unsurlar bağlamında ilişki kurarak bir aidiyet duygusu etrafında özdeşleşmektedir. Bu yüzden toplumdaki bir etnik grubu diğer gruplardan ayıran farklı özellikler vardır (Smith, 2002). Bu farklılıklar milliyetçi algılama biçimiyle toplumu “biz” ve “onlar” şeklinde ayrıştırabilmektedir.

İslamofobi, İslamofobik söylem Batı’da, geçtiğimiz yıllarda ana akım söylem durumuna gelmiştir (Kaya, 2011). Günümüzde İslamofobi, Müslümanlara ya da İslam’a yönelik eleştirileri çeşitli ideolojilere dayandırarak İslam’a ve Müslümanlara karşı aktif ve açık bir nefret besleyenlere kadar pek çok iki kutuplu uçta ortaya çıkmaktadır (Allen, 2010: 144). Beslenen nefret ise İslam’ın

Avrupalı kimliğinin ötekisi olarak görülmesi ve onun toplum için bir tehdit olarak algılanmasına da sebebiyet vermektedir. İslamofobi mülteci sorunu ve ekonomik kriz zamanlarında kitlelerin sistem karşıtı tepkilerini açığa çıkardıkları bir kanal halini aldığı da ifade edilebilir (Kaya, 2022). Özellikle söylemleriyle topluma İslam üzerinden korku aşılama çabasına çalışan aşırı sağ partilerin kullandıkları argümanlar toplumda çokkültürlülüğün dinsel çeşitlilik adına tehlike yaratacağı üzerinedir. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ise Müslümanların Avrupa açısından terörizm ve şiddet üzerinden tanımlanmaya başlanması ile Müslümanlar yabancı düşmanlığı ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Özellikle Batı'daki aşırı sağ partilerin yürüttüğü seçim kampanyalarında bu argümanları kullanarak yüksek oy almaları merkez partilerinde söylemlerinde İslam karşıtı politikalara yer vermelerine neden olmuştur. Örneğin; Macaristan'da aşırı sağ Jobbik Partisi 2009'da elde ettiği yüzde 14,77 oy oranını korumuş ve 2014 seçimlerinde de seçmenin yüzde 14,68 oyunu almıştır (Aktaş, 2014: 34). Batılı politikacılar, kendi ülkelerindeki Müslüman sorunundan bahsetmekte ve bu sorunu dile getirirken de konuyu küresel bir bağlama oturtmaya özen göstermektedirler (Baumann, 2006: 72).

4. 2024 Avrupa Parlamentosu Seçimlerinin Analizi: “Çeşitlilik içinde Birlik” mümkün mü?

Çalışma sistemi açısından doğrudan seçim yöntemiyle görev yapan tek Avrupa Birliği organı olan Avrupa Parlamentosu, Birlik yasama, denetleme ve bütçe görevlerini üstlenmektedir. 27 ülkeden seçilen parlamenterler Avrupa Birliği yetki alanındaki konuları görüşür ve oylar. Bu seçilen parlamenterler kendi ülke çıkarlarını değil Avrupa Birliği üye ülke vatandaşlarının çıkarlarını gözetmek zorundadırlar. Avrupa Parlamentosunda seçimler 5 yılda bir gerçekleşmektedir. Brexit sonrasında üye sayısı 705 iken 6-9 Haziran 2024 seçimleri ile bu sayı tekrar 720'ye çıkmıştır. Parlamentodaki siyasi gruplar Avrupa vatandaşlarının siyasi görüşlerini temsil etmektedir. Avrupa Parlamentosu 8 siyasi grubu ve bağımsız üyelerden oluşmaktadır (European Parliament [EU], 2024b). Her siyasi grup için 25 kişi ve 7 ülkeden seçilen parlamenterin bulunma şartı bulunmaktadır (European Parliament [EU], 2024c).

2024 yılı Avrupa Parlamentosu seçimlerine, Avrupa Birliği kapsamında ortalama katılım 51,08 olmuş bu bağlamda %50,66 olan 2019 yılı ile karşılaştırıldığında katılımın artış gösterdiği görülmektedir. 2024 yılı Avrupa Parlamentosu seçimlerinde en yüksek katılım oranı % 89,82 ile Belçika'da olmuştur. Malta'da ise %73,00, Almanya'da ise %64,78'lik bir katılım gerçekleşmiştir. En az katılım gösteren Avrupa Birliği ülkesi ise %21,35'lik oran ile Hırvatistan olmuştur.

4.1. 2024 Avrupa Parlamentosu Seçimleri ve Siyasal Gruplar

Avrupa Parlamentosu içindeki politik grupların, Birlik politika yapım sürecinde önemli yere sahip olmaları nedeniyle analiz edilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle parlamento içindeki siyasi grupların aldıkları oylar, kampanya dönemindeki kullandıkları söylemler ve kurdukları ittifakların anlaşılması önem taşımaktadır.

2024 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde sağ, muhafazakâr partilerin oylarını arttırdığı gözlenmektedir. Bu bağlamda Parlamentoda merkez sağ sandalye çoğunluğuna sahip olsa da ulusal düzeyde aşırı sağ söylemlere sahip partilerin güçlendiği görülmektedir. Örneğin, İtalya'da Başbakan Giorgia Meloni önderliğindeki İtalya'nın Kardeşleri Partisi seçimlerden birinci çıkarken, söylemlerinde sağ popülist temalar kullandığı bilinmektedir. Avrupa Birliği politikalarını sıkça eleştiren Fransız siyasetçi aşırı sağcı Le Pen'in partisi seçim sonuçlarından önemli bir yükseliş yaşayarak çıkmış, Fransa'da yenilenen seçimlerin ilk turunda zafer kazanmış, ikinci turda ise üçüncü parti olmuştur. Gene aşırı sağcı Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) ise seçimlerden 6 sandalye kazanmıştır. Yabancı düşmanı temalar kullanarak çokkültürlülüğe karşı olduklarını sıkça dile getiren aşırı sağın Avrupa Parlamentosunda kazandığı başarı Avrupa Birliği'nin ortak karar alma sürecini nasıl ve hangi konularda etkileyeceği önemli bir soru işareti yaratmaktadır.

Aşağıdaki tabloda 2024 yılı Avrupa Parlamentosunda yer alan siyasi gruplar ve aldıkları oy oranları gösterilmektedir.

Tablo 1. 2024 Avrupa Parlamentosu Seçim Sonuçlarına Göre Siyasal Gruplar

Siyasi Grup Adı	2019 Seçimleri Sandalye Sayısı	2024 Seçimleri Sandalye Sayısı
Avrupa Halk Partisi (Hristiyan Demokratlar) EPP	182	189
Sosyalistlerin ve Demokratların İlerici İttifakı (S&D)	154	136
Avrupa'yı Yenile (Renew)	108	74
Yeşiller/Avrupa Özgür İttifakı (EFA)	74	53
Kimlik ve Demokrasi (ID)	73	58
Avrupa Muhafazakârlar ve Reformistler Grubu (ECR)	62	83
Avrupa Birleşik Solu/Nordik Yeşil Sol (GUE/ NGL)	41	39
Bağımsızlar	57	43

Kaynak: European Parliament (2024).

Avrupa Halk Partisi (Hristiyan Demokratlar) EPP, 2024 seçim sonuçlarına göre EPP Avrupa Parlamentosunda toplam 189 sandalyeye sahiptir. Kendisini Hristiyan Demokrat ve muhafazakâr kanatta tanımlayan parti, “çeşitlilik içinde birlik” (European People’s Party [EPP], 2024a), sloganını kullanmaktadır. Parti şu an 44 ülkeden, 83 parti ile ortaklık kurmaktadır (EPP, 2024a). Avrupa’nın en büyük siyasi oluşumu durumundadır. Avrupa Halk Partisi içinde Almanya’dan ortaklık kurduğu CDU-CSU (Almanya Hristiyan Demokrat Birliği- Hristiyan Sosyal Birliği) en fazla parlamenter sayısına sahiptir. Parti 2024 Avrupa Parlamentosu seçim manifestosuna “Özgürlük, Güçlü Avrupa, Rekabetçi Avrupa, Vatandaş Odaklı Avrupa, Demokratik Avrupa” sloganlarıyla başlamış ve çok başlıklı bir seçim programıyla seçmenlere hitap etmiştir. Bu bağlamda partinin söylemlerindeki çeşitlilik dikkat çekmektedir. Çeşitlilik içinde birlik sloganına yer veren Avrupa Partisi “Avrupa demokrasimizi, geleneklerimizi, kültürel zenginliğimizi ve çeşitliliğimizi koruyor” (EPP, 2024b), başlığı altında şu ifadeleri dikkat çekmektedir;

“Avrupa çeşitli ve nüanslıdır ancak ortak bir Yahudi-Hristiyan kültürümüz ve mirasımız var. Ayrıca Hümanizm ve Aydınlanma mirasını da paylaşıyoruz. Hristiyan değerlerimizi ve temel ilkelerimizi koruyarak Avrupa yaşam tarzımızı korumalıyız.” (EPP, 2024c).

Yukarıdaki ifadelerde kültürel çeşitliliğe vurgu yapılırken, ortak Yahudi-Hristiyan kültürüne referans verilmektedir. Korunması gereken Avrupa yaşam tarzı din üzerinden Hristiyan değerlerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca manifesto, Avrupa Birliği yasa dışı göçle mücadelede Avrupa dış sınırlarının kontrolünün sıkılaştırılması ve Avrupa Birliği’nin sınır koruma birimi olan Frontex’in güçlendirilmesi adına yeni düzenlemeler içermektedir. Partinin Parlamento içindeki gücü Avrupa Birliği politikalarını şekillendirmek adına önem taşımaktadır.

Sosyalistlerin ve Demokratların İlerici İttifakı (S&D), parti 2024 seçim sonuçlarına göre Parlamentosunda toplam 136 sandalye elde etmiştir. Bu sayı 2019 seçimlerinde 154 iken, 2024 seçimlerinde parlamenter sayısında düşüş gözlenmektedir. Avrupa Parlamentosu’nun ikinci büyük siyasi grubudur. 2024 Avrupa Parlamentosu kampanyasında özellikle dikkat çektikleri konu başlıkları “Faturaları Düşürün” (Socialists and Democrats [S&D], 2024a) ve “Vergi sisteminin düzeltilmesi” (S&D, 2024b) şeklinde olmuş, özellikle Avrupa vatandaşlarının ekonomik refahına dikkat çekilmiştir.

Avrupa’yı Yenile (Renew), 2019 seçimlerinde 108 parlamenter sayısına ulaşmış olan siyasi grup, 2024 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 83 sandalye kazanmış ve hala Parlamento’nun üçüncü en

önemli siyasi grubu niteliğindedir. 2024 Avrupa Parlamentosu seçimleri için hazırlanan manifestoda çeşitli başlıklar altında konulara değinilmiş fakat Avrupa vatandaşlığının “Avrupa Vatandaşlık Tüzüğü, vatandaşlar için mevcut hakları, örneğin Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ve ayrıca belediye seçimlerinde oy kullanma ve aday olma hakkı, konsolosluk hakları, dilekçe hakkı, Avrupa Vatandaş Girişimi, hareket özgürlüğü gibi hakları ana hatlarıyla belirtir.” ifadeleriyle sınırlı kalması kültürel çeşitliliğin vurgulanmaması dikkat çekmektedir. Yasa dışı göçe dair sınırlandırılmaların artırılması adına istenen düzenlemeler ise ön plana çıkmıştır.

Yeşiller/ Avrupa Özgür İttifakı (EFA), 1999 tarihinde Avrupa Özgür İttifakı ile işbirliği yapmaya başlayan Yeşiller 1984 yılından beri Avrupa Parlamentosunda temsil edilmektedirler. Siyasi grup 2024 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 51 sandalye kazanmıştır. Bu sayı 2019 seçimlerinde ise 74 idi. Parti programında sivil toplumun, demokrasinin ve iklimin korunması adına önemli politikalar geliştirmeyi vaat eden siyasi grup, vatandaşlık haklarının toplumun tüm kesimlerini kapsamasını vurgulaması adına çokkültürlü Avrupa düşüncesini savunmaktadır. Özellikle göçmenlere karşı gösterilen hoşgörüsüzlüğü sıkça eleştiren siyasi grup Avrupa Birliği'nin sığınmacı botlarını acımasızca geri itmesini eleştirmektedir (The Greens/efa, 2024). Toplumda yabancı düşmanlığı ile mücadele adına söylem geliştiren siyasi grup, şiddet karşıtı politikaları Avrupa gündeminde tutmaktadır.

Kimlik ve Demokrasi (ID), 2024 Avrupa Parlamentosu seçim sonuçlarıyla 58 sandalye kazanmıştır. Kimlik ve Demokrasi siyasi grubu 2019 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 73 sandalyeye sahip iken bu sayının 2024 yılı seçimlerinde azaldığı görülmektedir. Uluslar ve Özgürlüğün Avrupası Hareketi (MENF) grubunun ardından 2019 seçimleri sonrasında oluşturulmuş bulunan ID, İtalyan Lega Partisi, Fransız National Rally ve Alman Alternative für Deutschland ağırlıklı bir bileşene sahiptir (EU, 2024a). Fakat bu durum 2024 yılı seçim öncesi AfD'nin yöneticilerinden Maximilian Krah'ın İkinci Dünya Savaşı hakkında özellikle Nazi üyelerinin hepsinin suçlu olmadığına dair yaptığı açıklama sonrası Avrupa Parlamentosundaki gruplarından ihraç edilmeleri ile değişmiştir. Bu açıklamalar sonrası Fransız aşırı sağcı Le Pen, AfD ile Parlamento'da aynı sıralarda oturmayacağına dair açıklamalarda bulunmuştur. Seçim sonuçları ulusal siyasetin yansımalarını Parlamentoda göstermesi açısından önem taşımaktadır. Örneğin Kimlik ve Demokrasi grubundan Fransız siyasetçi Le Pen'in partisi Ulusal Birlik %32 oy oranı ilk sıraya yerleşirken, AfD ise oylarını %15 oranında arttırarak Parlamento'ya 17 milletvekili göndermiştir.

Siyasi grup özellikle Avrupa kimliğinin korunmaması durumunda gelecek jenerasyonların kendi ülkelerinde azınlık haline gelme tehlikesiyle karşı karşıya oldukları, ulusal parlamentoların daha yetkin hale gelmesi gerekliliği, AB'nin ulusları yok saymaması gerektiği ifadelerini kullanmaktadır (Idgroup, 2024). Bu bağlamda hukukun üstünlüğü ve demokrasi kavramlarına vurgu yapılsa da Avrupalı kimliğine yapılan vurgu, göçü engelleyici sert politikalar çerçevesinde geliştirilen söylemler ile ötekine işaret etmektedir.

Avrupa Muhafazakârlar ve Reformistler Grubu (ECR), siyasi grup 2019 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 62 parlamenter kazanırken, 2024 seçimlerinde 83 sandalye kazanarak önemli oy artışı yaşamıştır. Kendisini Avrupa şüpheci, merkez sağ ideoloji çerçevesinde tanımlayan parti ulusların birlikteliğini savunan yenilenmiş Avrupa fikrini savunmaktadır. Öte yandan ise siyasi grubun Avrupa Birliği göç politikalarını eleştirdiği 2024 seçim kampanyasındaki aşağıdaki ifadeleri çokkültürlü Avrupa fikrine dair görüşlerini yansıtmaktadır;

“Komisyon – kısmen üye devletlerarasındaki anlaşmazlıklar, ancak aynı zamanda Avrupa Parlamentosu tarafından ifade edilen görüşler nedeniyle – on yıllardır süren başarısız göç politikalarının neden olduğu tüm kültürel, dini ve ekonomik sorunları ele almaya henüz başlamadı. Avrupa ülkelerinin azalan toplumsal uyum karşısında sosyal modellerini nasıl koruyacakları ve toplumlarımıza halihazırda yerleşmiş olan göçmenleri (gelecekte almayı önerdiği göçmenleri saymıyorum bile) nasıl entegre edecekleri konusunda gerçek ve sürdürülebilir çözümler önermedi.” (Ecrgroup, 2024).

Göçmenlerin toplumda toplumsal uyumu bozan kişiler olarak vurgulanması ve bu uyumun ancak topluma başarılı entegrasyon ile gerçekleşeceği ifade edilmiştir.

Avrupa Birleşik Solu/ Nordik Yeşil Sol (GUE/ NGL), siyasi grup 2024 seçimlerinden 34 sandalye kazanmıştır. Siyasi grup Avrupa Parlamentosunda kendisini en solda tanımlayan ve insan hakları, demokrasinin merkeze alındığı politikalar geliştirmeyi amaçlayan ve bu bağlamda çok kültürlüğü savunan bir siyasi oluşumdur. Parti kampanyalarında sıklıkla “çeşitliliği” vurgulamaktadırlar. Siyasi grup “neyi savunuyoruz” başlığı altında şu ifadelerle yer vermektedir;

“Onur, eşitlik ve dayanışma, Avrupa’da ve ötesinde medeni özgürlükler ve insan hakları sorunlarıyla ilgili olarak temsil ettiğimiz temel ilkelerdir. AB, bir kale inşa ederek daha iyi bir yaşam arayanların sıkıntılarını görmezden gelemez veya tehlikeli ırkçı ve yabancı düşmanı söylemin yükselişini görmezden gelemez.” (EU, 2024b).

Yukarıdaki ifadelerde Parlamento içerisindeki bazı siyasi grupların yabancı düşmanlığına karşı söylem geliştirdiklerini görebilmekteyiz. Öte yandan ise 2024 Avrupa Parlamento seçimini aldıkları yüksek oylarla kazanan aşırı sağ siyasi grupların, ülke siyasetinde yürüttükleri kampanyalarda ya da seçim manifestolarında göç bağlamında yabancı düşmanlığını tetikleyici söylemler geliştirdikleri bilinmektedir. Örneğin Ulusal Birlik Partisi sıkça göç politikasını kendi ulusal egemenlikleriyle ilişkilendirerek göçmenleri milli egemenliğe bir tehdit unsuru olarak sunmaktadır.

Bağımsızlar ise, 2019 yılı Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 57 sandalye kazanan bağımsızlar, 2024 seçimlerinde 45 koltuk kazanmışlardır. Bağımsızların seçim sonrası Parlamento içerisinde yabancı düşmanlığı ile mücadele ve çokkültürlülük politikalarının geliştirilmesinde hangi tarafta olacağı ise dengelerin kurulması açısından önem taşımaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu makalede, Avrupa Birliği içinde çokkültürlülük karşıtlığının yabancı düşmanlığına etkisi bağlamında 06-09 Haziran 2024 Avrupa Parlamentosu seçim sonuçları ele alınmıştır. Avrupa’da yükselişe geçen aşırı sağ çokkültürlülük karşıtlığını toplumdaki bir “öteki” algısı üzerinden yürütmektedir. Bu bağlamda 2024 Avrupa Parlamentosu seçim sonuçları yabancı düşmanlığı, çok kültürlülük karşıtlığı üzerinden politik söylem üreten siyasi grupların zafer kazanması sebebiyle değerlendirilmesi zorunlu bir hal almaktadır.

Seçim sonuçları göstermektedir ki sandalye dağılımında merkez partiler Parlamentoda hala çoğunluğu ellerinde tutmaktadırlar. EPP (Avrupa Halk Partisi) Parlamentoda 189 sandalye kazanarak hala ilk sıradadır. Sosyalistlerin ve Demokratların İleri İttifakı ise Parlamentoda 136 sandalye ile ikinci sıradadır. Avrupa Muhafazakârlar ve Reformistler grubu ise 83 sandalye kazanarak üçüncü sıradadır. Avrupa Parlamentosu seçimlerine ortalama katılım oranı ise %51,08 olmuş, en fazla katılımı ise %89,82 oran ile Belçika gerçekleştirmiştir. Parlamento seçimlerine en az katılım gösteren ise %21,35 oran ile Hırvatistan’dır.

Avrupa Parlamentosu seçim sonuçlarını etkileyen en önemli gündem maddeleri; Avrupa’ya düzensiz göçün devam etmesi, Ukrayna savaşı ama en önemlisi ekonomi olmuştur. Avrupa yaşanan göçün Avrupalı vatandaşın refahı üzerinde yarattığı daralma ve ekonomik güvenlik kaygısı seçmenlerin aşırı sağ söylemlerini dikkate almasına neden olmuş bu da oy oranlarına yansımıştır. Çokkültürlülüğün homojen yapıdaki kimlik anlayışına farklı bir seçenek sunması Birlik değerlerinin korunması adına önemlidir. Fakat son Avrupa Parlamentosu seçim sonuçları, Birlik düzeyindeki siyasetin geleceğinin soru işaretleri yarattığı görülmektedir. Bu bağlamda çıkan sonuçlar Birliğin ortak karar almasını nasıl etkileyeceği noktasında ya da aşırı sağ / muhafazakâr partilerin Avrupa Birliği karşıtı söylemlere sahip olup diğer yandan ise beş yıl boyunca Avrupa Birliği çıkarlarına karşı ulusal egemenlik vurgusunu ön planda tutup tutmayacakları önemli tartışmalara yol açması muhtemel

başlıklardır. 2024 Avrupa Parlamentosu sonuçları ile birlikte, Avrupa Birliği politikalarında çokkültürlülüğün “amaç” mı yoksa “araç” olarak mı kullanılacağı sorusu büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Nobel Yayınları.
- Akşemsettinoglu, G. (2020). Avrupa parlamentosu seçimlerinde 40 yıl: 1979-2019. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 163-185. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.763587>
- Aktaş, M. (2014). Avrupa’da yükselen İslamofobi ve medeniyetler çatışması tezi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1), 34. https://doi.org/10.1501/Avraras_0000000199
- Aktürk, Ş. (2015). *Almanya, Rusya ve Türkiye’de etnisite rejimleri ve milliyet*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Allen, C. (2010). *Islamophobia*. Routledge.
- Baumann, G. (2006). *Çokkültürlülük bilmececi: Ulusal, etnik ve dinsel kimlikleri yeniden düşünmek*, (Çev. I. Demirakın). Dost Yayınları.
- Bekar, N. (2018). Avrupa Birliği ülkelerinde yabancı düşmanlığı ve Avrupa güvenliğine etkisi. *Bilge Strateji*, 10(18), 11-142. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bs/issue/44282/543808>
- Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE), (Copenhagen, 14 December 1973), Declaration on European Identity, <https://rebrand.ly/9a15tuu>
- Council Directive. (2024, 10 Mayıs). Council directive 2000/43/EC of 29 June 2000. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043>
- Council Directive. (2024, 29 Haziran). Council directive 2000/43/EC of 29 June 2000. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043>
- Delanty, G. (2003). Europe and the idea of ‘unity in diversity’. R. Lindahl (Ed.). *Whither Europe? Borders, Boundaries, Frontiers in a Changing World* içinde (s. 25-42). Gothenburg. <https://www.gu.se/sites/default/files/2020-12/Whither%20Europe-bok.pdf>
- Ecrgroup, (2024, 10 Haziran). ECR policy group on migration. https://ecrgroup.eu/campaign/ecr_policy_group
- EPP, (2024c, 10 Haziran). *EPP manifesto 2024: Our Europe, a safe and good home for the people*. <https://www.epp.eu/papers/epp-manifesto-2024>
- EPP. (2024a, 10 Haziran). European People’s Party, Epp.eu. <https://www.epp.eu/who-we-are#timeline>
- EPP. (2024b, 10 Haziran,). *EPP 2024 manifesto: Our Europe, a safe and good home for the people*. https://www.epp.eu/files/uploads/2024/03/Manifesto_2024.pdf
- European Enion (2024a, 10 Haziran). *The political groups of the European Parliament*. <https://shorturl.at/KHOIv>
- European Parliament (2024, 10 Ekim). *2024 European Election results*. <https://results.elections.europa.eu/en/index.html>
- European Union Agency for Fundamental Rights, (2024). *Police Policy Framework for the Prevention, Handling and Combating of Discrimination, Xenophobia and Racist crime*, <https://tinyurl.com/9tk7p4sn>
- European Union, (2024b, 10 Haziran). *Members, bodies and activities*. <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>
- European Union, (2024c, 10 Haziran). European Parliament, <https://left.eu/rights-liberties/>
- Faulker, W. (1996). *Requiem for a Nun*. Vintage Classics.
- Fenton, S. (1999). *Ethnicity, racism, class and culture*. Macmillian.
- Hervik, P. (2015). Xenophobia and Nativism. James D. Wright (Ed.), *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (Second Edition) içinde (s. 796-801). <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.12167-1>
- Idgroup, (Haziran, 2024). *Identity and Democracy*. <https://tinyurl.com/kafer9mx>

- International Labour Office (ILO). (2001). *International migration, racism, discrimination and xenophobia*. https://publications.iom.int/system/files/pdf/international_migration_racism.pdf
- International Organization for Migration (IOM). (2010). *World migration report 2010: The future of migration: Building capacities for change*. International Organization for Migration. <https://tinyurl.com/4tt5jne6>
- Kastoryano, R. (2009). *Avrupa'ya kimlik: Çokkültürlülük sınavı*. Bağlam Yayınları.
- Kaya A. (2011). *Islamophobia as a form of governmentality: Unbearable weightiness of the politics of fear*. Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM). <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1410046/FULLTEXT01.pdf>
- Kaya A. (2022). Avrupa'da bir yönetsellik biçimi olarak İslamofobizm. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 30(1), 1-23. <https://doi.org/10.29228/mjes.427>
- Kaya, A. (2013). *Avrupa Birliği hakkında merak ettikleriniz: Avrupa Birliği'ne giriş*. Hiperlink Yayınları. <https://eu.bilgi.edu.tr/media/files/yetiskinler-icin-avrupa-birligi.pdf>
- Kaya, A. (2017). *Avrupa'da popülist sağın yükselişi: Çeşitlilik ve birlik içerisinde kaybolmak*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kaya, A. ve Kentel, F. (2005). *Euro-Türkler Türkiye ile Avrupa Birliği arasında köprü mü engel mi? almanya-türkleri ve fransa-türkleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kırımlı U. (2005). *Theories of nationalism: a critical introduction: Houndmills*. Macmillan.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık*. Ayrıntı Yayınları.
- Palancı, M. (2023). *Avrupa Birliği içinde yükselen aşırı sağ hareketler ve göç politikalarının güvenleleştirilmesi: AfD'nin siyasal söylem analizi üzerinden refah milliyetçiliğinin inşası (Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Parekh, B. (2002). *Çok kültürlülüğü yeniden düşünmek: Kültürel çeşitlilik ve siyasi kavramların teorisi*. (Çev. B. Tanrıseven). Phoenix Yayınevi.
- S&D, (2024a, 10 Haziran). Socialists and democrats. <https://tinyurl.com/35v95ebx>
- S&D, (2024b, 10 Haziran). Socialists and Democrats, <https://tinyurl.com/3xx99we2>
- Sengstock, M. C. (2009). *Voices of diversity: Multi-culturalism in America*. Springer Science & Business Media. <https://doi.org/10.1007/978-0-387-89666-3>
- Smith, A. (2002). *Nations and nationalism in a global era*. Polity Press.
- Taras, R. (2009). *Europe old and new: Transnationalism, belonging, xenophobia*. Rowman & Littlefield Publishers
- Taylor C. (1996). *Tanınma politikası*. (Çev. Y. Salman). Yapı Kredi Yayınları.
- Taylor, C. (2005). *Tanınma politikası, çokkültürcülük; tanınma politikası*. (Çev. Y. Salman). Yapı Kredi Yayınları.
- The Greens/efa, (Haziran, 2024). The Greens/EFA in the parliament. <https://www.greens-efa.eu/en/campaigns/defend-civil-society>
- Treaty on European Union, (2024a, 12 Haziran). Treaty on European Union (92/C 191 /01). *Official Journal of the European Communities*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT>
- Treaty on European Union, (2024b, 12 Haziran). Treaty on European Union (92/C 191 /01). *Official Journal of the European Communities*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT>
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (2013). *Göç terimleri sözlüğü*, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- Vucheva, E. (2005). *Anti-muslim discrimination in EU on the increase, EU observer*. <https://euobserver.com/social/18619>
- Yılmaz, F. (2008). *Avrupa Birliği'nde ırkçılık ve yabancı düşmanlığı*. Uşak Yayınevi.

The Effects of the Ukraine-Russia War on the Problem of Energy Resources and Agricultural Products Reflections on World and Türkiye Trade

Enerji Kaynakları ve Tarım Ürünleri Sorununa Ukrayna-Rusya Savaşının Etkileri: Dünya ve Türkiye Ticaretine Yansımaları

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1550263>

Remzi BULUT*

Abstract

Article Info

Paper Type:
Review Paper

Received:
14.09.2024

Accepted:
24.02.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights reserved.

The Soviet Union, which had underground and surface riches, disintegrated at the end of 1991. 15 republics within the Union gained their independence. However, disagreements arose among some newly independent republics in terms of ethnic structure and borders. One of these is the escalation of tensions between Ukraine and Russia into a war. The war between the two countries has negative effects on global and Türkiye trade, especially on the region and developed European countries. The aim of this study is to analyse the impact of the war between Ukraine and Russia on energy resources and agricultural product imports of the world and European countries as well as Turkey. In the study, it is seen that Ukraine and Russia have significant shares in the world energy resources and agricultural products exports. In particular, it has been found that European Union countries and Türkiye are dependent on Russia in terms of energy resources, while Ukraine is dependent on Ukraine in terms of agricultural products. In addition, the war between the two countries has negative repercussions on the world and Türkiye economies.

Keywords: Russia, Ukraine, war, energy resources, agricultural products.

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Derleme Makale

Geliş Tarihi:
14.09.2024

Kabul Tarihi:
24.02.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Yeraltı ve üstü zenginliklerine sahip olan Sovyetler Birliği 1991 yılı sonunda dağılmıştır. Birlik içindeki 15 cumhuriyet bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Ancak bazı yeni bağımsız cumhuriyetler arasında etnik yapı ve sınırlar açısından anlaşmazlıklar oluşmuştur. Bunlardan biri de Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan gerilimlerin savaşa dönüşmesidir. İki ülke arasındaki savaşın başta bölge ve gelişmiş Avrupa ülkeleri olmak üzere, küresel ve Türkiye ticaretine de olumsuz etkileri olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Ukrayna-Rusya arasında yaşanan savaşın başta dünya ve Avrupa ülkeleri olmak üzere Türkiye'nin de enerji kaynakları ve tarım ürünleri ithalatına etkilerine değinilmiştir. Çalışmada; Ukrayna ve Rusya'nın dünya enerji kaynakları ve tarım ürünleri ihracatında önemli paya sahip olduğu görülmüştür. Özellikle Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin Rusya'ya enerji kaynakları açısından bağımlı, Ukrayna'ya ise tarımsal ürün açısından bağımlı olduğu bulguları elde edilmiştir. Ayrıca iki ülke arasında yaşanan savaşın dünya ve Türkiye ekonomilerine olumsuz yansımaları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ukrayna, savaş, enerji kaynakları, tarım ürünleri.

Atıf / to Cite (APA): Bulut, R. (2025). The effects of the Ukraine-Russia war on the problem of energy resources and agricultural products reflections on World and Türkiye trade. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 10(26), 393-405. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1550263>

* ORCID Asst. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Economics and Administrative Science, Department of Economics, rbulut@mehmetakif.edu.tr

1. Introduction

With the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) at the end of 1991, 15 new republics gained independence. During the USSR period, due to the free movement of capital, goods and services between the republics and the free settlement of the population in different republics, there was a change in the ethnic structure in all republics. However, the Russian ethnic structure is present in different proportions in all republics of the Soviet Union. After the dissolution of the USSR, the republics that declared their independence decided to switch to a free market economy in order to live in a more economically and politically free and prosperous way. The USSR kept the socialist republics and the countries under the Eastern Bloc under economic and political control for a long time. Even before its dissolution, the Soviet Union was sceptical of the Central and Eastern European (CEE) countries' rapprochement and commercial relations with developed European countries (the West) and important institutions (EU, NATO, etc.). From time to time, it even imposed penal sanctions on the former Eastern Bloc countries that established close economic and political relations with European countries. The Russian Federation, which was founded on the great legacy of the USSR, wanted to gather the republics that made up the former USSR under one roof and take them under control, just like the Soviet Union. After the USSR, various economic and political organisations and formations (CIS, Eurasian Economic Union, etc.) were established under the leadership of the Russian Federation. However, the Russian Federation has always wanted to have a say in the formations due to the fact that it has important energy resources and underground riches. In the post-USSR period, Russia started to impose economic and political sanctions on the former USSR republics that became economically and politically closer to the European Union and important and strategic organisations. After the 2000s, pro-European policies and discourses increased in Ukraine, and the first sanctions were imposed on Ukraine when Crimea was annexed to the Russian Federation on 18 March 2014 (Britannica, 2024). The crisis in Crimea and eastern Ukraine. Recently, the increase in EU and NATO rhetoric in Ukraine has started to be occupied by the Russian Federation in the Donbas region in the east of Ukraine, where the Russian ethnic structure is high, on 24 February 2022, showing some artificial justifications, and it turned into a war in a short time (Matveeva, 2022: 420).

Crises and wars around European countries directly affect the European Union in terms of economic and security. Because the European Union reveals that it is a political union rather than an economic union. It is inevitable that the crises and wars on the close border will lead to migration and political problems, especially in the economy (Kesgin, 2023: 59). The stagnation of the European Union economies due to the war has a partial effect on the development and growth of the world economy.

Türkiye has mutual trade and economic relations with both Russia and Ukraine in many different fields, particularly energy resources, food and tourism. Türkiye imports agricultural products from these countries and exports them to other countries as finished products under the inward processing regime, as well as consumes them in the domestic market. In terms of energy resources (natural gas, oil and coal), Türkiye is heavily dependent on the Russian Federation, while in terms of tourism, Russian and Ukrainian visitors account for approximately 25% of total tourism in Türkiye (Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği [TÜRSAB], 2022). The fact that these two countries are at war has a direct impact on the Turkish economy.

The effects of the Russia-Ukraine war are not limited to the countries in the region, but also to the world economy, causing millions of Ukrainians to migrate and jeopardising world food security. It causes interruption in the export and production of agricultural products of Ukraine, which is the world's major exporter of agricultural products (Harunoğulları and Ayhan, 2023: 528). As a result of the mutual sanctions between Russia and the European Union countries, there are problems in transporting energy resources to the European Union countries and Ukraine's agricultural products to the world markets.

The contractions in the global economy due to the Covid-19 pandemic were carried to a different dimension with Russia's invasion of Ukraine on 24 February 2022. With the outbreak of war between the two countries, growth projections in the world economy and trade have been in trouble and EU countries have started to be uneasy in terms of energy resources supply. Consequently, it caused fluctuations in world goods and service prices.

The impact of the war between the two countries on the global economy is estimated by some economists to be approximately 2 trillion dollars in the first place (Ozili, 2022: 2). The economies of both countries are expected to shrink and the economies of neighbouring countries, which are dependent on food and energy, are expected to stagnate or shrink. Undoubtedly, the countries that are dependent on Ukraine and the Russian Federation in terms of energy and agricultural products are the most affected.

2. Comparative Economies of Russia and Ukraine

Russia and Ukraine are the countries with the largest economies in their region and also among the republics that left the former Soviet Union. Both countries have strong and superior sectors in terms of economy. When Russia and Ukraine are compared, it is known that Ukraine is superior in agricultural production, while Russia is superior in energy resources and industrial sector. It is seen that Russia and Ukraine have a significant share in world production and trade, especially in the energy and agricultural sectors, when considered separately or together.

The Russian economy is the eighth largest economy in the world with a GDP of 2 trillion 210 billion USD according to 2022 data Russia, in general, has a high level of current account surplus, has a large amount of foreign exchange reserves and has a low external debt ratio. Covid-19 affected the Russian economy as it affected the economies of all countries in the world, and the economic growth rate in 2020 was 2.7%. In 2021, the economy started to recover again and the growth rate increased to 4.7% (T.C. Moskova Büyükelçiliği, 2023: 2). In the Russian economy, the export of raw materials and the presence and weight of heavy industry are at the forefront.

According to 2021 data, the Ukrainian economy has a GDP of 200 billion dollars and constitutes one of the important large economies of the region. At current prices, per capita income in 2021 was \$4882. In 2019, the International Monetary Fund (IMF) supported the Ukrainian economy and a stand-by agreement was signed. In the first stage, increasing economic efficiency, protecting unfair competition and transparency in public activities were among the expectations (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022: 6). The basic economic structures of both countries are summarised comparatively in Table 1 using data from the Central Bank of Russia, IMF, and Federal State Statistics Service of Russia (Rosstat).

Table 1. Comparative Key Economic Indicators of Russia and Ukraine

Gauges	Russia		Ukraine	
	2021	2022	2021	2022
Years				
GDP (billion USD)	1,774	2,215	200	151
GDP Growth (in %)	4.7	-2.1	3.4	-30.3
National Income Per Capital (USD)	1,2165	15,444	4,882	4349
Consumer Inflation (in %)	8.4	11.9	9.4	20.2
Unemployment Rate (in %)	4.8	3.9	9.8	24.5
Population (million people)	147	147	41	34.5

Source: Bank of Russia (2024); Rosstat, (2023)

Ukraine's economy is characterised by its fertile agricultural land, strategic geographical location and rich underground resources. Ukraine harbours great potential in terms of strategic trade between the EU and Russia. Among the determinants of the Russian economy, exports of raw

materials and energy resources come to the fore. It is also understood from the statistical data that Russia has low levels of efficiency in the production of goods and services and cannot make a leap in per capita income (Bağış, 2022: 20). When a comparison is made between the economic data of both countries, it is seen that Russia has a structure approximately 5 to 10 times larger than Ukraine in other economic areas, especially in GDP.

Table 2. Sectoral Breakdown of Russian and Ukrainian Economies in 2021 (in %)

	Russian Federation	Ukraine
Agriculture	4.1	11.7
Industry	33.4	27.3
Service	62.5	61.0
Total	100	100

Source: Foreign Economic Relations Board [DEİK] (2022), Bağış (2022)

When the economies of the two countries are compared on a sectoral basis, it is seen in Table 2 that Russia is superior in the industrial and service sectors, while Ukraine is more advanced in agricultural production. The development of the Russian industry depends on the presence of rich energy resources. According to DEİK, 2022 data, the agricultural sector is more prominent in Ukraine due to the fact that Ukraine has large and fertile lands that can be used for agricultural production. However, the food and agricultural production industry is more developed in Ukraine.

According to the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, as of 23 March 2022, the projected area of the main spring crops in the Ukrainian-controlled territory is 5,990,000 hectares, which is 1,689,000 hectares less than in the same period last year. For example, all categories of farms have already sown spring wheat 22.5 thousand hectares (with a projected area of 157.4 thousand hectares), spring barley 74.8 thousand hectares (1,036 thousand hectares), sunflower 2.2 thousand hectares (4811 thousand hectares) and 2 thousand hectares of soya (1,041 thousand hectares) (Ukrinform, 2024).

Russia and Ukraine, the most powerful countries in the region in terms of energy resources and agricultural production, shape the world energy and food markets. The fact that these two countries, which have an important share in these two sectors, are at war has a negative impact on global trade.

2.1. Energy Resources and Agricultural Products in Russian and Ukrainian Exports

Food and energy resources are among the most important sectors of foreign trade of the two neighbouring countries of the region. Both countries have an important position in terms of food and energy supply to world trade. They play an important role in the supply of natural gas, oil, coal, sunflower oil, wheat, corn, oil seeds and other cereal crops (Öçal and Öztürk, 2022: 583-585). The war between the two countries has a direct impact on world commodity prices. While the foreign trade of the Russian Federation is mainly composed of raw materials and energy resources, Ukraine's foreign trade is mostly dominated by agricultural processed and unprocessed products. In Table 3, the exports of both countries are compared in percentage terms. However, due to the large size of Russia's economy, although the production of some products is higher than Ukraine, it is proportionally low in Russia's foreign trade.

Table 3. Energy Resources and Agricultural Products Export Items of Russia and Ukraine in 2021 (as % of total exports)

Sectors	Russian exports (in %)	Ukraine's exports (in %)
Crude Oil	30.3	
Refined Petroleum	16.3	
Natural Gas	6.5	
Coal	4.3	
Wheat	2	6
Corn		13.5
Vegetable fats		12.4
Iron Ore		6.6
Plant Seeds		8.2
Other Vegetable and Animal Products		3.6
Other sectors	40.6	49.7

Source: Bağış (2022).

Exports of energy resources account for approximately 56 per cent of Russia's total exports. Exports of agricultural products and other manufactured products are higher in quantity than in Ukraine, but lower in percentage terms. Such differences are due to the structure of the size of the economy. In terms of financial value, the foreign trade structures of the two countries are clearly understood. The cross-cutting foreign trade partners of both countries include China, Germany, Türkiye and the USA. Recently, both Russia and Ukraine have the most trade relations with China and Germany.

Table 4. Top 5 Countries in Foreign Trade of Russia and Ukraine in 2021 (\$ billion)

	Russia (billion dollars)			Ukraine (billion dollars)		
	Exports	Imports	Trade Volumes	Exports	Imports	Trade Volumes
China	79	68	147	7,1	8,4	15,5
Netherlands	45					
Germany	28	25	53	2,1	5,3	7,4
Türkiye	27,5	4,9	32,4	2,4		
Belarus	21	12,8	33,8			
USA		13			2,9	
Italy		10,9				
Poland				3,4	4,1	7,5
Russia				2,7	4,5	7,2

Source: Bağış (2022).

When the total foreign trade volume data of Russia and Ukraine are compared, it is seen that Russia is 6.5 times more than Ukraine (taking the 3-year average as a basis). According to the average of the last 3 years, Russia's foreign trade balance has an annual surplus of almost 200 billion dollars, while Ukraine's foreign trade balance has a deficit of 7 billion dollars. Such differences are due to geographical, demographic, political and strategic positions.

Table 5. Foreign Trade of Russia and Ukraine (\$ billion)

Foreign trade	Russian Federation			Ukraine		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Total Exports	337	492	592	49	68	44
Total Imports	232	294	259	54	73	55
Foreign Trade Volume	569	786	851	103	141	99
Foreign Trade Balance	105	198	333	-5	-5	-11

Source: T.C. Moskova Büyükelçiliği (2023); T.C. Ticaret Bakanlığı (2022).

3. Reflections of Russia- Ukraine War on World Trade

When we talk about the global economy, we primarily understand the circulation of international goods and capital movements, trade and service sectors. Epidemics, natural disasters and wars are among the most important factors affecting the global economy (Bulut, 2022: 55). The war between Russia and Ukraine, which are among the important actors in the global economy, negatively affects global and regional commercial life. While a contraction of 15% to 50% is expected to be experienced in the Russian and Ukrainian economies in the first place due to the impact of the war, it is understood from statistical data that there is a contraction in the economies of Central Asian countries, stagnation in the economies of Balkan countries and slowdown in the economies of Caucasus countries. While there are limited slowdowns in other regions and countries, African and South American countries, which have small economies and are far from the war zone, exhibit the opposite situation and show growth (Türkiye İhracatçılar Meclisi [TİM], 2022: 120-122). The biggest impact of the war between the two countries is reflected in the world food and energy sectors.

Table 6. Effects of Russia - Ukraine War on National and International Markets

National or International Markets	Country or Region Covered	Economic Expectations
War Zone	Russia – Ukraine	Russia 15 - 20 % contraction Ukraine 40 - 50 % downsizing
Neighbouring Countries	Balkan, Central Asia and Caucasus Countries	Caucasus: slowdown Balkans: stagnation Central Asia: downsizing
North America	USA – Canada	Limited slowdown
South America	Chile + Colombia and other countries	Growth
England	England	Limited slowdown
Northern Europe and the Eurozone	Sweden + Germany etc. countries	Slowdown
Central Europe and Baltic countries	Poland and other countries	Stagnation
Gulf and Middle East countries	UAE, Saudi Arabia and other countries	Limited slowdown
Asia and Pacific countries	China, India and other countries	Limited slowdown
African countries	Egypt, Morocco and other countries	Growth

Source: TİM, 2022.

Table 6 summarises the positive and negative effects and expectations of the war between the two countries on the world economy. It is expected that there will be economic slowdowns and therefore recessions in the economy, especially in the region and EU countries close to the war in terms of energy resources supply.

3.1. Impact on World Imports of Agricultural Products and Energy Resources

The biggest impact of the Russia-Ukraine war on the global market has undoubtedly been on the production of agricultural products and imports of energy resources. Due to the war, many lands in Ukraine cannot be cultivated and planted, while the harvest cannot be fully harvested in cultivated lands. When the exports of agricultural products of the two countries are considered, they account for approximately 55% of the total world sunflower production, 14% of wheat production, and 19% of rye, oats and barley (Uçak, 2022: 6). Russia's natural gas exports from energy sources to European countries have come to a standstill. Although many projects have become dysfunctional, they have led EU countries to search for alternative energy sources and markets, while Russia has started to search for markets for its resources. While the place of both countries in the world agricultural trade was not fully known before the war, it was understood that they made significant contributions to global trade after the war. Especially the fact that the problems in the shipment of Ukrainian grain

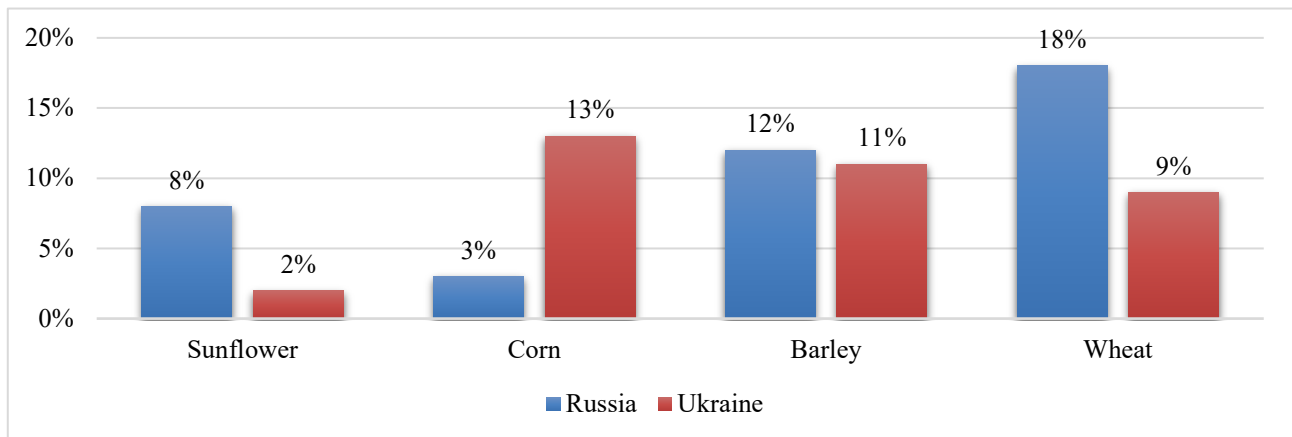
products were constantly brought to the agenda by all international media organisations once again revealed the importance of these countries in agricultural products and energy.

Table 7. 2020 Share of Russia and Ukraine’s Agricultural Products in World Trade (in %)

Agriculture Products	Production (%)			Export (%)		
	Russian Fed.	Ukraine	Total	Russian Fed.	Ukraine	Total
Sunflower	25	30	55	25	50	75
Wheat	10	4	14	17	12	29
Rye	14	5	19	12	40	52
Oat	17	2	19	6	1	7
Barley	12	7	19	13	18	31
Corn	1	4	5	2	17	19

Source: FAO, 2022.

When the two countries are considered together, the share of agricultural products, especially sunflower, wheat, rye, barley and maize in world trade is quite significant. Both countries supply the main agricultural products of many African and Middle Eastern countries. The 2008 global crisis and the price increase in agricultural products caused by the 2019 COVID-19 pandemic have once again increased with the war between the two countries. According to the global food report jointly released by the United Nations (UN), the World Food and Agriculture Organization (FAO) and the World Food Programme (WFP), approximately 10% of the world’s population will suffer from hunger in 2021 (FAO, 2022). Hunger and access to foodstuffs, as well as the devastating effects of wars, bring to mind that the same situation will be experienced again.

Figure 1. Shares of Russia and Ukraine in Selected Exports of Certain Agricultural Products (2016-2020 average)

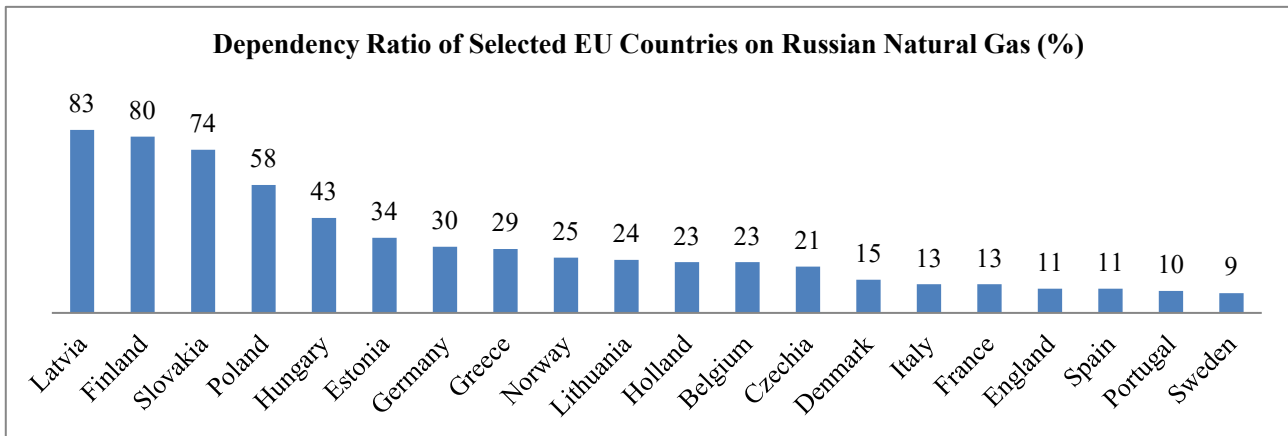
Source: Aliyev, 2023.

In another report prepared by FAO, it states that food production should increase by at least 60 per cent in the next decade. However, it argues that factors such as crises and armed conflicts, especially wars and armed conflicts in the world make this situation more complicated. Many researches and studies reveal that wars and armed conflicts are closely related to food security and supply (Aliyev, 2023: 40).

Similar to the rise in world wheat prices during the First and Second World Wars, the Covid-19 pandemic and the war between Russia and Ukraine, which have an important place in world wheat production, bring the rise in wheat prices to the agenda again. According to 2022 data, Ukraine realises approximately 10% of the world’s total wheat exports. Of the total 33 million tonnes of wheat produced, 24 million tonnes were exported (Polat, 2022: 2).

Since the beginning of the war, Russia's natural gas exports from energy resources to European countries have come to a standstill due to the Ukrainian obstacle. Although many projects have become dysfunctional, EU countries have turned to alternative energy resources markets, while Russia has started to search for markets for its resources. The war has once again brought to the agenda the importance of Türkiye, which is on its way to becoming a world energy corridor.

In the 2000s, approximately 95% of Russia's natural gas exports to the EU countries took place through the territory of Ukraine (Kesici, 2022: 49). Today, with the commissioning of the North Stream and South Stream projects, the need for Ukraine has started to decrease. With the outbreak of the Ukraine-Russia war, as a result of the mutual sanctions between the EU countries and Russia, a natural gas shortage started to occur in the EU countries. In the face of sanctions, Russia started to use energy resources, especially natural gas, as a strategic weapon. According to the data published by the International Energy Agency (IEA) for 2021, Germany ranks first with 56.2 billion cubic metres of Russian natural gas. Germany is followed by Italy with 29.2 billion cubic metres and the Netherlands with 13.2 billion cubic metres (IEA, 2022). Due to the war, the Ukraine and Nord Stream pipelines have become dysfunctional.

Figure 2. Shares of Russia and Ukraine in Selected Exports of Certain Agricultural Products (2016-2020). 2. Dependency Rates of EU Countries on Russian Natural Gas (in %)

Source: IEA (2022).

According to IEA data, it can be said that the highest energy use worldwide is in EU countries. It is inevitable that a slowdown in production, where the EU leads the world economy and trade, will have a negative impact on world trade. Graphic 2 shows the dependence of some selected EU countries on Russian natural gas. It is seen that economically small countries are more dependent. However, it is understood that countries with large economies are less dependent and supply alternative energy sources. For example, although Germany, Italy and the Netherlands import the highest amount of natural gas from Russia, their dependence on Russia varies between 13 per cent and 30 per cent.

4. Türkiye's Trade relations with Russia and Ukraine

Although trade relations between Türkiye and Russia have a long history, the most important and comprehensive commercial agreement started during the Soviet Union. The 'Natural Gas Agreement' signed between the Soviet Union and Türkiye in 1984 and put into practice in 1987 was the basis for the commercial relations between the two countries and gave momentum (Aksel, 2019: 49). After the dissolution of the Soviet Union, trade relations continue separately with the new independent republics. The Russian Federation, which has a large part of the legacy of the Soviet Union, and Türkiye have started to experience continuous increases in trade relations and in different sectors of the economy. While the total trade volume between Türkiye and Russia was 4.5 billion dollars in

2000, it increased to 37.8 billion dollars in 2008 and according to the data of 2022, it is seen that it is 68.1 billion dollars (T.C. Moskova Büyükelçiliği, 2023: 4).

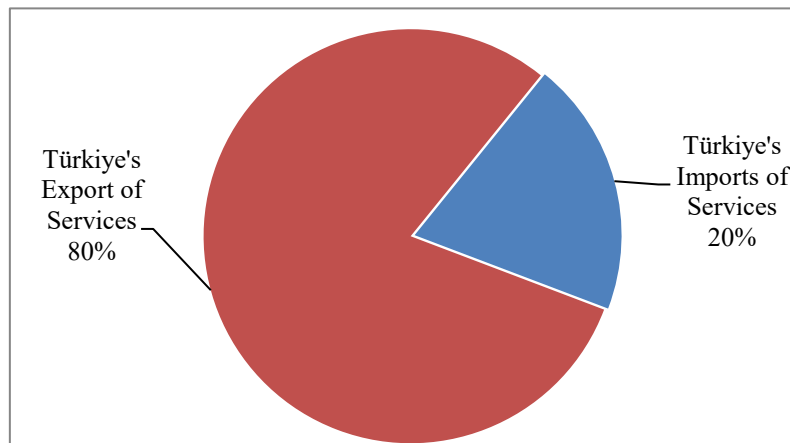
Table 8. Türkiye's Foreign Trade Indicators with the Russian Federation (in billion dollars and %)

	Total Export	Total Import	Volume	Share in export (%)	Share in Import (%)
2012	6,0	24,0	30,0	4.4	11.3
2013	6,7	26,6	33,3	4.6	10.0
2014	7,0	25,1	32,1	3.8	10.4
2015	5,9	25,3	31,2	2.5	9.8
2016	3,6	20,4	24,0	1.2	7.6
2017	1,7	15,2	16,9	1.7	8.3
2018	3,4	22,3	25,7	2.0	10.0
2019	4,2	23,1	27,3	2.3	11.0
2020	4,5	17,8	22,3	2.7	8.4
2021	5,8	29,0	34,8	2.6	10.7
2022	9,3	58,8	68,1	3.7	16.2
2023	10,9	45,6	56,5	2,3	11,15

Source: T.C. Moskova Büyükelçiliği, (2023: 4).

When the mutual foreign trade between Türkiye and Russia is compared by years, it is seen that Russia is significantly superior. It is understood from the data that the global pandemic and the crises between the two countries had a negative impact on mutual foreign trade. Most of Türkiye's imports from the Russian Federation are energy resources and agricultural products. The share of the Russian Federation in Türkiye's imports has been between 7 and 11 per cent over the years. However, with the outbreak of the Russia-Ukraine war in February 2022, imports from Russia increased by approximately 98% compared to the previous year, and the share of Russia in imports increased to 16.2% (T.C. Moskova Büyükelçiliği, 2023). An important point is that although Russia is at war, Türkiye's dependence on Russia has increased. In 2021, Russia ranked second in Türkiye's imports, while in 2022 it ranked first. Such a situation brings to mind the questions of which countries and country groups are harmed by the war.

Relations between Türkiye and Russia are not only limited to trade, but also continue with service trade and investments. Service trade includes contracting services, tourism, health tourism and investments in different sectors. Global pandemics, wars and mutual political crises directly affect these sectors. In 2019, the bilateral service sector trade volume was approximately \$ 9 billion, while it decreased to approximately \$ 6 billion in 2021. Türkiye is by far superior in mutual services trade. Between 2019 and 2021, Türkiye's total service exports to Russia amounted to 13 billion 911 million dollars, while total service imports amounted to 3 billion 464 million dollars (T.C. Moskova Büyükelçiliği, 2023).

Figure 3. Türkiye's Total Trade in Services to Russia between 2019 and 2021 (USD billion, in %)

Source: Created by the author from the data provided by the T.C. Moskova Büyükelçiliği (2023).

Türkiye is one of the most preferred countries by Russian tourists. One out of every 6 tourists visiting Türkiye is Russian. Russian tourists are the second country in the ranking of countries visiting Türkiye.

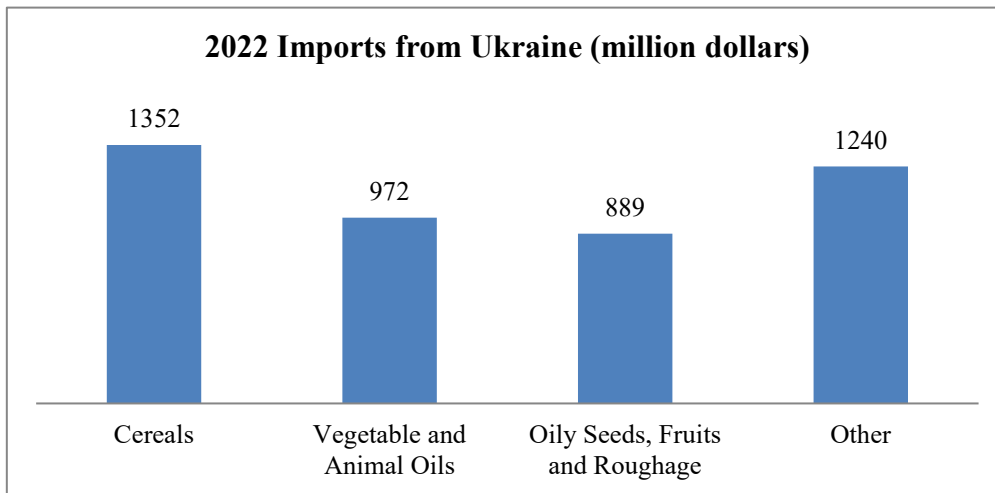
Trade relations between Türkiye and Ukraine have been steadily increasing since the dissolution of the Soviet Union. Mutual trade relations, which were almost non-existent before the 2000s, increased to a total trade volume of 1 billion 289 million dollars in 2002. By 2022, the total trade volume between the two countries reached 7 billion 674 million dollars. The foreign trade balance between the two countries has always been against Türkiye, and Türkiye has always had a deficit in comparative trade relations (T.C. Moskova Büyükelçiliği, 2023: 14).

Table 9. Türkiye's Trade with Ukraine (million dollars)

	Export	Import	Volume	Balance
2002	310	978	1289	-668
2005	821	2651	3472	-1830
2010	1260	3833	5093	-2572
2015	1121	3448	4570	-2327
2020	2090	2590	4681	-500
2021	2901	4525	7426	-1624
2022	3222	4452	7674	-1230
2023	3442	3692	7134	-250

Source: T.C. Ticaret Bakanlığı (2024).

Ukraine is an important country for the Turkish economy. Türkiye imports iron and steel and cereals from Ukraine. Türkiye is partially dependent on Ukraine for agricultural products. In 2021, the trade deficit between Türkiye and Ukraine was 1.62 billion dollars in favour of Ukraine (Kılıç and Mammadov, 2022: 687). In 2022, the trade deficit between the two countries decreased to 1.23 billion dollars in favour of Ukraine.

Figure 4. Türkiye's Import Data for 2022 (million dollars)

Source: T.C. Ticaret Bakanlığı (2024).

According to Türkiye's data for 2022, imports from Ukraine totalled 4 billion 453 million dollars. The value of agricultural products in total imports reaches 3 billion 213 million dollars. The share of agricultural products in total imports exceeds 72%.

4.1. The Effects of the War on Türkiye's Energy Resources and Imports of Agricultural Products

After the Soviet Union, Türkiye has signed many protocols and agreements with Russia and Ukraine in the fields of economy. With the two powerful countries of the region, mutual trade relations in all sectors of the economy continue steadily. Except for the global crisis and epidemics, there has been a continuous increase in trade relations. Russia and Ukraine, the two largest countries of the former USSR, have a significant weight in the global economy and trade, as well as an important position in Türkiye's foreign trade. In the last 30 years, the economies and trade of Türkiye, Russia and Ukraine have been complementary. Türkiye, which has geopolitical importance, is one of the most important trade partners of Russia and Ukraine.

Türkiye has undoubtedly been one of the countries most economically affected by the Russia-Ukraine war. Due to the fact that all three countries are close neighbours, they have mutual trade dependence in energy, food, agriculture, tourism and other service sectors. Russia and Ukraine are the most populous countries in the region in terms of population, the largest in terms of surface area and the two strongest countries in terms of underground and surface wealth. Both countries have significant shares in Türkiye's foreign trade. Russian and Ukrainian visitors constitute a significant proportion of Türkiye's tourism. While Türkiye is dependent on Russia and Ukraine for energy resources and agricultural products, Ukraine and Russia are also dependent on Türkiye for tourism, spare parts and accessories, fruit and other agricultural products (Bulut, 2022: 57).

According to Turkish Statistical Institute (TÜİK) data for 2022, it is seen that Türkiye, which has serious trade relations with Russia and Ukraine, has increased import figures and foreign deficit due to the war (TÜİK, 2022). Türkiye's high trade with these two countries in both agricultural products and energy resources is inevitably affected by the increase in energy resources and agricultural product prices in the global market. The war has directly affected Türkiye's grain and sunflower oil imports, vegetable and fruit exports, Turkish tourism, business world, logistics and transport sectors.

The crisis and conflicts between Russia and Ukraine, which started in 2014, turned into a war in 2022. With the war, legal and illegal migration from Russia and Ukraine to Türkiye started. Therefore, the migration wave caused an increase in housing and rent problems in Türkiye. Rent increases and housing prices have increased substantially in big cities, especially in Antalya. Rent and housing increases have also affected the Turkish economy in different ways.

5. Conclusion and Evaluation

Russia and Ukraine are the strongest economies of the Soviet Union. While the energy-oriented heavy industries of the USSR period are located in today's Russian Federation, agricultural products and light-scale industrial establishments are located in Ukraine. The economic, geographical, strategic and political positions of both countries are important. Both countries undertake important tasks in the supply of world energy resources and agricultural products. Russia and Ukraine have a large share in the world in the production and trade of cereals and sunflowers, especially energy. The fact that the majority of these products and resources, which constitute the basic food source of the society, are produced in these two countries is important in the world food supply.

The war between the two countries affects Ukraine's agricultural production and exports and Russia's exports of energy resources. Due to the war, Ukraine's agricultural production and exports decreased in the first half of 2022 compared to the same period of the previous year. In the same situation, as a result of the sanctions between EU countries and Russia, decreases in the exports of Russian energy resources have caused a decrease in the production of goods and services in EU countries that are in shortage of energy resources.

The Russia-Ukraine war was not only limited to its impact on agriculture and energy resources, but also had an impact on the global financial sector. In the first place, uncertainties increased in the world financial sector and economic growth data were revised downwards by the IMF. Consequently, expectations of contraction in world trade volume started.

Türkiye has serious commercial relations with Ukraine and Russia. The fact that these two countries are at war causes Türkiye's import figures to increase in oil, natural gas, wheat and other agricultural products. The ongoing war between the two countries creates an environment of uncertainty in Türkiye's foreign trade. In particular, the interruption of imports of agricultural products from Ukraine has caused price increases in wheat and sunflower products processed in the Turkish domestic market.

Türkiye's dependence on Russia and Ukraine for some agricultural products, especially energy, and the fact that these two countries are at war directly affects the Turkish economy as well as the global economy. When the data after the 2000s are analysed, economic crises, epidemics, wars and political crises between Türkiye and Russia have had an impact on foreign trade.

References

- Aksel, E. (2019). *The process of transition to a market economy and then Turkey- Russia economic relationships*, (Unpublished Master Thesis). Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Institute of Social Science. Burdur, Türkiye.
- Aliyev, P. (2023). Rusya-Ukrayna savaşı ve Afrika'da gıda güvenliği. *Africana*, 3(1), 36-50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/africana/issue/75710/1226840>
- Bağış, B. (2022). *Rusya-Ukrayna savaşının küresel ekonomiye ve Türkiye'ye etkileri*. SETA Yayınları. <https://www.setav.org/assets/uploads/2022/07/R199.pdf>
- Bank of Russia. (2024). *Центральный Банк России*. <https://www.cbr.ru>
- Britannica. (2024, 12 Ağustos). The crisis in Crimea and eastern Ukraine. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com>
- Bulut, R. (2022). Rusya Federasyonu-Ukrayna savaşının küresel ve Türkiye ekonomilerine etkileri. *Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi, Ayrıntı*, 10(113), 54-58.
- Coimex. (2024). Ukrayna gıda ithalatı ve ihracatı. <https://coimex.co/blog/ukrayna-gida-ithalati-ve-ihracati>
- Federal State Statistics Service of Russia (Rosstat). (2023). *Федеральная служба государственной статистики*. <https://www.gks.ru>
- Foreign Economic Relations Board (DEİK). (2022). Ukrayna bilgi notu. <https://www.deik.org.tr/turkiye-avrasya-is-konseyleleri...>
- Harunoğulları, M., and Ayhan, G. (2023). Rusya-Ukrayna krizinin dünya gıda güvenliğine etkileri. *Turkish Journal of Geographical Sciences*, 21(2), 525-556. <https://doi.org/10.33688/aucbd.1324325>
- International Energy Agency (IEA). (2022). *A 10-point plan to reduce the European Union's reliance on Russian natural gas*. IEA, Paris. <https://www.iea.org/reports/a-10-point-plan-to-reduce-the-european-unions-reliance-on-russian-natural-gas>
- Kesgin, S. (2023). Ukrayna krizi çerçevesinde gelişen enerji sorunu: Türkiye ve Avrupa üzerine bir inceleme. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14(1), 57-79. <https://doi.org/10.59281/turkiz.1221609>
- Kesici, G. E. (2022). Rusya-Ukrayna savaşının AB'nin enerji politikalarına yansımaları. *EURO Politika*, 15, 46-54. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/europ/issue/75914/1255195>
- Kılıç, R., and Mammadov, T. (2022). Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna ile ticari ilişkileri (Pandemi, savaş ve son gelişmeler). *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(46). 687-696. <http://dx.doi.org/10.29228/ideas.63803>
- Matveeva, A. (2022). Donbas: The post-Soviet conflict that changed Europe. *European Politics and Society*, 23(3), 410-441. <https://doi.org/10.1080/23745118.2022.2074398>

- Ozili, P. K. (2022). Global economic consequence of Russia invasion of Ukraine. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4064770>
- Öçal, B., and Öztürk, M. S. (2022). Rusya-Ukrayna savaşının Türkiye ile Ukrayna arasındaki dış ticarete etkisi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(27), 577-596. <https://doi.org/10.38155/ksbd.1189716>
- Polat, K. (2022). *Durum ve tahmin buğday 2021/2022*. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü (TEPGE), Yayın No: 362. <https://tinyurl.com/bdz4cdf6>
- T.C. Moskova Büyükelçiliği (2023). *Rusya Federasyonu ülke raporu (2023)*. <https://tinyurl.com/2bbmtavv>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022). *Ukrayna Ülke Profili*. <https://ticaret.gov.tr>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). *Ukrayna Ülke Profili*. <https://ticaret.gov.tr>
- The World Food and Agriculture Organization (FAO). (2022). *The importance of Ukraine and the Russian Federation for global agricultural markets and the risks associated with the current conflict*. Rome.
- Turkish Statistical Institute (TÜİK). (2022). *Dış ticaret istatistikleri, Ocak 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2022-45536>
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM). (2022). *İhracat 2022 Raporu: Yeni vizyon, yeni yol haritası*. <https://tinyurl.com/3nu2c5d8>
- Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB). (2022). *Ziyaretçi sayıları 2022*. <https://www.tursab.org.tr>
- Uçak, H. (2022). Ukrayna savaşının ekonomik etkileri: Tarım. *Ankara Yıldırım Beyazıt University Institute for International Relations and Strategic Research (IRSR)*.
- Ukrinform. (2024, August 15). Sowing campaign launched in 11 regions of Ukraine. <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3439930-sowing-campaign-launched-in-11-regions-of-ukraine.html>